

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR

CRISIA

XII • ORADEA • 1982

Orice corespondență se
va adresa:

Muzeul Țării Crișurilor
Str. Stadionului nr. 2
3700 — Oradea
R. S. România

Toute correspondance sera
envoyée à l'adresse:

Muzeul Țării Crișurilor
Str. Stadionului nr. 2
3700 — Oradea
R. S. România — Roumanie

Please send any mail to
the following address:
R. S. România — Romania

Muzeul Țării Crișurilor
Str. Stadionului nr. 2
3700 — Oradea

Richten Sie bitte jedwelche
Korrespondenz an die
Adresse:

Muzeul Țării Crișurilor
Str. Stadionului nr. 2
3700 — Oradea
R. S. România — Rumänien

Любую корреспонденцию просьба

Направлять по адресу:

Muzeul Țării Crișurilor
Str. Stadionului nr. 2
3700 — Oradea
R. S. România

APARE SUB ÎNGRIJIREA COLECTIVULUI COORDONATOR:

Dr. SEVER DUMITRAȘCU — redactor responsabil
Dr. VIOREL FAUR — secretar de redacție
Dr. LIVIU BORCEA
Dr. NICOLAE CHIDIOȘAN
DOINA IGNAT
LUCIA CORNEA
BLAGA MIHOC
TÓTH JÁNOS
GHEORGHE GORUN

RESPONSABILITATEA ASUPRA CONȚINUTULUI MATERIALELOR
REVINE ÎN EXCLUSIVITATE AUTORILOR

**COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ
AL JUDEȚULUI BIHOR**

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR

C R I S I A

XII

ORADEA, 1982

**Pe copertă: *Pandantiv de bronz*
(jud. Bihor)**

SUMAR

SOMMAIRE * SUMMARY * INHALT

STUDII

1. E. COMȘA, Considerații cu privire la relațiile dintre cultura Criș și cultura bugo-nistrană * *Considérations concernant les relations de la culture Criș avec la culture Bougo-Dnestrienne* 9
2. D. IGNAT, O nouă așezare eneolitică la Suplacu de Barcău * *Un nouvel habitat énéolithique à Suplacu de Barcău* 19
3. E. PĂDUREANU, Așezarea eneolitică fortificată de la Pecica-Forgaci * *Die befestigte äeneolitische Siedlung von Pecica-Forgaci* 29
4. N. CHIDIOȘAN, I. EMÖDI, Grupul cultural Igrița de la sfârșitul epocii bronzului * *Le groupe culturel D'Igrița de la fin de l'âge du bronze* 61
5. C. C. PETOLESCU, Inscripții externe privitoare la istoria Daciei Romane * *Inscriptions de l'extérieur concernant l'histoire de la Dacie Romaine* 87
6. S. DUMITRAȘCU, O locuință-atelier de lucrat piepteni (sec. VI e.n.) descoperită la Biharea * *Une habitation-atelier pour la confection des peignes (VIe s.n.é.) découverte à Biharea* 107
7. L. BORCEA, Obștea sătească din Bihor, voievozii și cnezii ei în secolele XIII—XVII * *Les communautés villageoises de Bihor. Ses voievodes et cnèzes aux XIII—XVII siècle* 123
8. L. BORCEA, Voievodatul Borodului în secolele XIII—XVII * *Le voievodat du Borod aux XIII—XVII siècle* 161
9. A. ILEA, V. COVACI, Realități socio-economice bihorene în conscrierea din anul 1722 * *Socio-economic realites of Bihor revealed by the 1722 conscription* 169
10. V. FAUR, M. APAN, Contribuții la cunoașterea activității militanților bihoreni pentru drepturi naționale (1911—1914) * *Contributions documentaires à la connaissance de l'activité des militants de Bihor pour droits nationaux (1911—1914)* 189
11. L. CORNEA, B. ȘTEFĂNESCU, Școlile țărănești organizate de „Astra” bihoreană în perioada interbelică (1934—1940) * *Les écoles rustiques organisées par „Astra” en Bihor à l'époque d'entre deux guerres* 195
12. M. D. DRECIN, Cincisprezece ani de activitate didactică și de cercetare științifică universitară în științele geografice la Oradea (1964—1979) (I) *Quinze années d'activité didactique et de recherche scientifique universitaire dans les sciences géographiques à Oradea (1964—1979)* 205

DOCUMENTE

1. GH. MUDURA, Documente școlare bihorene din sec. al XVIII-lea (II) . . . 231
2. V. FAUR, V. COVACI, Manifestări sociale bihorene în anii 1848—1849 . . . 247
3. I. FLEISZ, Cîteva considerații asupra asociației profesionale de ajutor reciproc a calfelor de brutari din Oradea (1810—1892) * *Einige berücksichtigungen über den beruflichen Verein der gegenseitigen Unterstützung der bäckergehilfen von Oradea (1810—1892)* . . . 261
4. V. FAUR, Documente inedite despre activitatea Reuniunii de cîntări „Hilaria” din Oradea (1907—1918) . . . 271

ARTICOLE ȘI NOTE

1. S. DUMITRAȘCU, A. HADNAGY, Cercetări de topografie arheologică în Crișana . . . 353
2. D. IGNAT, Un aspect mai puțin cunoscut în cadrul ceramicii neolitice pictate din nord-vestul României . . . 361
3. M. CIHÓ, Piese de bronz egiptene antice în Muzeul Țării Crișurilor din Oradea (I) * Ancient Egyptian bronzes from Muzeul Țării Crișurilor of Oradea (I) . . . 371
4. I. EMÖDI, A. HADNAGY, Așezarea hallstattiană de la Șuncuius (jud. Bihor) . . . 383
5. N. CHIDIOȘAN, AL. SAȘIANU, Un mormînt de luptător celt descoperit la Curtuișeni . . . 393
6. C. MĂLINAȘ, Contribuții la circulația cărții iviriene în Bihor . . . 399
7. FL. NICA, O școală românească de un sfert de mileniu la Oradea . . . 401
8. I. CĂLUȘER, C. STELARU, Biblioteca Liceului din Beiuș (1835—1845) . . . 411
9. C. CRĂCIUN, Preocupări în domeniul pedagogiei ale membrilor societății „Petru Maior” . . . 419
10. V. FAUR, Contribuții istoriografice privind cercetarea unor monumente de arhitectură din Bihor, a manuscriselor și cărților existente în acestea (1903—1911) . . . 423
11. B. MIHOC, Contribuții la cunoașterea activității parlamentarilor români în sprijinul țărânimii pe timpul aplicării reformei agrare din 1921 . . . 429
12. V. FAUR, Preocupările Reuniunii culturale „Cele Trei Crișuri” din Oradea pentru înființarea de biblioteci în vestul țării . . . 437
13. B. MIHOC, Din istoricul Băilor Felix și 1 Mai. Contribuții documentare privind demersurile efectuate pentru etatizarea lor (1920—1938) . . . 445

MUZEOGRAFIE

1. I. ROȘU, Restaurarea tecii și a sabiei celtice de la Curtuișeni . . . 455
2. GH. GORUN, Cartea veche străină din colecția secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor. Secolul al XVI-lea * *Le livre ancien étranger de la collection de la section d'histoire du Muzeul Țării Crișurilor XVIe siècle* . . . 459

3. D. STELARU, Cărți din biblioteca iluministului Ioan Corneli existente în colecții din Oradea (catalog) 471
4. V. FAUR, Cronica activității științifice pe anul 1981 a membrilor secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor 481
5. GH. PINȚA, GH. GORUN, Activitatea muzeografică și cultural-educativă a secției de istorie pe anul 1981 487

RECENZII

1. SABATINO MOSCATI, *Vechi imperii ale Orientului*, Editura Meridiane, București, 1982 (*Miron Cihó*) 491
2. MARIA HOLBAN, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, Editura Academiei R.S.R., București, 1981 (*Gh. Gorun*) . . . 493
3. OLGA CİCANCI, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1632—1746*, Editura Academiei R.S.R., București, 1981 (*Gh. Gorun*) 494
4. D. M. PIPPIDI, *Variații pe teme clasice*, Editura Eminescu, 1981 (*Blaga Mihoc*) 496
5. * * *, *Arhivele Olteniei*, I, Serie nouă, București, 1981 (*S. Dumitrașcu*) . . 500

- RADU VULPE (1899—1982) (*S. Dumitrașcu*) 503

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA RELAȚIILE DINTRE CULTURA CRIȘ ȘI CULTURA BUGO-NISTRIANĂ

de
EUGEN COMȘA

Prin descoperirea și definirea în anul 1949 a culturii Criș pe teritoriul Moldovei, s-au ridicat o serie de probleme interesante. Una din ele era aceea a periodizării complexelor sale răspindite pe întinsul acestei provincii și alta, nu mai puțin importantă, a fost aceea a raporturilor complexe dintre comunitățile culturii Criș și cele aparținând culturilor vecine.

Într-o anumită perioadă a neoliticului timpuriu teritoriul Transilvaniei a fost locuit de comunitățile culturii Criș¹. Aproximativ în aceeași vreme, din preajma Prutului și pînă dincolo de Bugul Sudic trăiau acelea ale culturii Bugo-nistriene².

În lucrarea noastră ne-am propus să analizăm raporturile dintre comunitățile celor două culturi, cum s-a ajuns la contactele amintite, în ce au constatat ele și cînd au încetat.

Tema aleasă o considerăm destul de importantă, intrucît cele două culturi corespund unor populații cu origini cu totul deosebite:

— Cultura Criș reprezintă ramura nord-estică a grupului de culturi neolitice timpurii din vasta zonă a sud-estului Europei și este caracterizată prin *ceramică pictată*. Toate vasele culturii sînt cu *fundul drept*.

— Cultura Bugo-nistriană face parte din grupul de culturi nord-pontice și avea ceramica ornamentată cu adîncituri și linii incizate. Vasele culturii aveau de regulă *fundul ascuțit* sau *arcuit*.

Într-o perioadă mai veche, cînd de-abia începuse „roirea” comunităților Criș, cele două arii de răspîndire nu veneau în contact direct, ci între ele se afla teritoriul Moldovei. Evident că ținuturile acesteia, ocupate mai tîrziu de una sau de alta din cele două culturi, nu erau atunci pustii și presupunem că acolo trăiau unele comunități aflate în general pe o treaptă joasă de evoluție, care totuși trecuseră, în unele privințe,

¹ N. Vlassa, ActaMN, 3, 1966, p. 9—47.

² V. N. Danilenko, *Neolit Ukrainy. Glavy drevnej istorii iugo-vostočnoj Evrópy*, Kiev, 1969, p. 46—238; V. I. Marchevici, *Bugo-dnestrovskaja kultura na territorii Moldavii*, Chișinău, 1974.

pragul neoliticului³. În stadiul actual al cercetărilor, ținând seama de faptul cert anume de pătrunderea comunităților Criș dinspre Transilvania, se poate spune că în Moldova, chiar dacă începuse mai înainte un proces lent de neutilizare, acesta a fost întrerupt, prin stabilirea comunităților Criș, purtătoare ale unei culturi neolitice evoluate.

Într-o perioadă relativ scurtă comunitățile Criș au ocupat aproape tot teritoriul Moldovei⁴ (cu excepția zonei de cîmpie din sud-est) ajungînd pînă la Prut și trecînd chiar dincolo de acest rîu. Pînă acum nici o așezare de la est de Prut nu a fost atribuită culturii Criș. Considerăm că există totuși unele indicii. Amintim de exemplu, descoperirea din punctul Hanska V, din zona de centru vest a R. S. S. Moldovenești⁵. În cuprinsul așezării nu s-au făcut săpături, dar fragmentele ceramice adunate de la suprafața solului sînt din pastă amestecată cu vegetale și au angobă roșie⁶. Este un sistem de a pregăti vasele pentru ornamentare, caracteristic culturii Criș, dar neîntîlnit în așezările Bugo-nistriene. În legătură cu așezarea respectivă nu sînt menționate alte categorii de materiale. Pîrih urmare, este posibil ca stațiunea amintită să aparțină purtătorilor culturii Criș.

În privința periodizării s-au făcut unele progrese în sensul că pînă acum evoluția culturii Criș de pe teritoriul Moldovei și în special în ținuturile de centru și de nord a fost împărțită, după criterii de ordin tipologic, în două faze numite: Glăvănești Vechi și Valea Lupului⁷. Elementele specifice primei faze le-am definit de curînd⁸, iar cele caracteristice celei de a doua faze sînt în studiu. Cercetările, în curs de desfășurare, de la Trestiana⁹ (jud. Vaslui) și cele din jud. Suceava¹⁰, este posibil să aducă unele completări periodizării amintite pentru acele regiuni.

După cum rezultă din datele de care dispunem, cultura Bugo-nistrieană s-a format în vecinătatea cursului mijlociu al Bugului Sudic și apoi s-a extins înspre zona Nistrului. În cuprinsul arealului de răspîndire au fost definite două variante regionale: una în zona Bugului¹¹ și alta în aceea a Nistrului¹². Aici ne interesează, în principal, situația din ținutu-

³ Ne gîndim la descoperiri similare celor făcute de V. I. Marchevici în straturile inferioare din unele așezări (aceramice) de lîngă Soroca.

⁴ M. Petrescu-Dimbovița, *ActaArchHung*, 9, 1958, 1—4, p. 53—68.

⁵ V. I. Marchevici, *Pamiatniki epoh neolita i eneolita*, în *Arheologičeskaja karta Moldavskoi SSR*, 2, Chișinău, 1973, p. 24, nr. 23; idem, *Bugo-nestrovskaja kultura na territorii Moldavii*, Chișinău, 1974, p. 134.

⁶ Idem, *Pamiatniki epoh neolita in eneolita*, Chișinău, 1973, p. 24, nr. 23.

⁷ Eugen Comșa, *Aluta*, 1970, p. 35—42.

⁸ Idem, *Dacia*, NS, 22, 1978, p. 9—36.

⁹ Săpăturile sînt efectuate de Eugenia Popușoi. S-au făcut și unele observații remarcabile.

¹⁰ Cercetările de suprafață și săpături efectuate de N. Ursulescu.

¹¹ V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 46—238.

¹² Pentru împărțirea în cele două variante vezi V. I. Marchevici, *Bugo-dnestrovskaa kultura na territorii Moldavii*, Chișinău, 1974, p. 136.

rile locuite de comunitățile variantei nistriene, aflate destul de aproape de aşezările Criş, mai intens cercetate, din Moldova.

Studierea amănunţită a complexelor variantei nistriene s-a făcut prin cercetări de suprafaţă minuţioase şi mai ales prin săpături sistematice de către V. I. Marchevici, care a elaborat şi o periodizare a culturii Bugo-nistriene pentru regiunea dată. În monografia sa despre evoluţia comunităţilor variantei nistriene¹³, V. I. Marchevici, precizează că aşezările lor erau răspândite din preajma oraşului Hotin în nord şi pînă în vecinătatea Chişinăului, iar un singur punct se află aproape de vărsarea Prutului în Dunăre¹⁴. Acelaşi autor atrage atenţia asupra faptului că grupul de comunităţi a avut o serie de elemente comune cu acelea din complexe aflate în vecinătatea Bugului Sudic, dar şi destule elemente deosebitoare, datorate pe de o parte fondului local deosebit şi pe de alta — mai cu seamă — din cauza influenţelor din afară¹⁵.

Conform periodizării lui V. I. Marchevici, prima fază a variantei nistriene a culturii Bugo-nistriene, datată prin două probe de Carbon 14 în perioada 5565 ± 150 şi 5470 ± 120 î.e.n.¹⁶, este reprezentată pînă acum în nordul R. S. S. Moldoveneşti prin aşezările din vecinătatea oraşului Soroca numite: Soroca II (stratul 3); Soroca II (stratul 2) şi Soroca I (stratul 2)¹⁷. Această fază s-a format pe un fond local de tip Ataki VI şi este caracterizată prin lipsa ceramicii şi a uneltelor de piatră şlefuită¹⁸. S-au descoperit şi cercetat locuinţe de tipul bordeielor, numeroase unelte de silex şi săpăligi de corn de cerb. Membrii acelor comunităţi — cunoscute pînă acum numai în lungul Nistrului — se ocupau cu creşterea incipientă a porcilor şi bovinelor, cu pescuitul şi culesul. Aceste două ultime ocupaţii erau practicate mai intens decît primele două¹⁹.

În concepţia lui V. N. Danilenko, cultura Bugo-nistriană propriu zisă a început în zona Bugului Sudic într-o perioadă mai tîrzie, prin faza Skibineţkaia²⁰, fază care subliniem încă nu este atestată în cadrul variantei nistriene²¹.

Cercetările făcute în aşezarea de pe Ostrovul Bazikov²² (cursul mijlociu al Bugului) au dus la unele observaţii asupra cărora se cuvine să insistăm puţin. În aşezarea amintită au fost delimitate patru straturi de cultură: trei aparţinînd culturii Bugo-nistriene şi ultimul culturii Tripolie. Stratul inferior cuprinde resturi de locuire din faza Skibineţkaia cea mai

¹³ *Ibidem*, p. 14.

¹⁴ *Ibidem*, p. 14.

¹⁵ *Ibidem*, p. 136.

¹⁶ *Ibidem*, p. 128.

¹⁷ *Ibidem*, p. 127.

¹⁸ *Ibidem*, p. 157.

¹⁹ Idem, *Pamiatniki epoch neolita i eneolita*, Chişinău, 1973, p. 9.

²⁰ Idem, *Bugo-dnestrovskaja kultura na territorii Moldavii*, Chişinău, 1974, p. 136.

²¹ *Ibidem*, p. 158.

²² V. N. Danilenko, *op. cit.*, 1969, p. 62—69.

veche a culturii. Printre materialele specifice fazei se întâlnesc și unele fragmente ceramice cu decor format din ciupituri, asemănătoare cu cele de tip Criș²³. Un vas întregit are însă forma aproape conică specifică pentru cultura Bugo-nistrieană, iar decorul este alcătuit din adâncituri duble dispuse în șiruri scurte, orizontale și paralele grupate în fișii lungi verticale și alăturate²⁴. Prin urmare, forma este caracteristică zonei, iar decorul, chiar dacă adânciturile făcute cu unghia se aseamănă cu cele de tip Criș, prin motivul său ornamental nu are nici o legătură cu cultura Criș. Am înclina deci să considerăm — până la descoperirea unor dovezi mai clare — că în timpul primei faze Skibinețkaia nu au existat, de fapt, contacte între purtătorii celor două culturi.

În cursul fazei următoare (a doua pentru varianta nistrieană și Sokoletkaia pentru varianta Bugului)²⁵, s-au produs, probabil, unele mișcări de populație din spre est către zona Nistrului mijlociu și chiar ceva mai departe spre nord de-a lungul fluviului. La fondul vechi local (aceramic) reprezentat de oamenii primei faze, prin combinarea noilor elemente răsăritene cu altele apusene s-a format faza II-a (reprezentată prin așezarea de la Soroca II, stratul 1) a variantei nistriene, datată cu o probă de Carbon 14 pe la 4880 ± 150 î.e.n.²⁶ Dintr-o groapă de bordei, din acea fază, s-au scos la iveală diferite unelte de silex (microlite), dar lipseau încă uneltele de piatră șlefuită. În domeniul ceramicii, pe lângă unele forme de vase și ornamente specifice culturii Bugo-nistriene, au apărut și vase cu corpul aproape sferic, caracteristice culturii Criș²⁷. Acestea din urmă pot fi explicate numai prin contacte directe cu purtătorii culturii Criș. Asemenea relații s-au putut produce în special în ținuturile din nordul Moldovei și nordul R. S. S. Moldovenești, evident începând numai din perioada de după pătrunderea comunităților Criș în Moldova. Prin urmare, poate fi acceptată existența unor prime contacte între purtătorii celor două culturi în perioada de la începutul fazei Glăvăneștii Vechi a culturii Criș și din faza a II-a a variantei nistriene a culturii Bugo-nistriene.

În zona Nistrului mijlociu a urmat cea de a III-a fază a variantei nistriene²⁸ (corespunzătoare fazei Pecerskaia, după periodizarea lui V. N. Danilenko)²⁹, documentată în așezările de Soroca I (stratul 1, niv. b) și la Soroca III. În ambele complexe se întâlnesc numeroase fragmente ceramice din vase cu corpul bombat, cu gîtul cilindric, scund și fund masiv, care sînt ornamentate cu adâncituri făcute cu unghia („în spic“) sau cu

²³ *Ibidem*, p. 68.

²⁴ *Ibidem*, p. 70, fig. 24/3.

²⁵ V. I. Marchevici, *op. cit.*, 1974, p. 137—140.

²⁶ *Ibidem*, p. 90, fig. 48/3, 5 și p. 128.

²⁷ *Ibidem*, p. 133.

²⁸ *Ibidem*, p. 140.

²⁹ V. N. Danilenko, *op. cit.*, 1969, p. 114—117, unde se menționează că V. N. Danilenko încă din 1958 era de părere că între cele două culturi: Criș și Bugo-nistrieană au existat contacte în perioada fazei Pecerskaia.

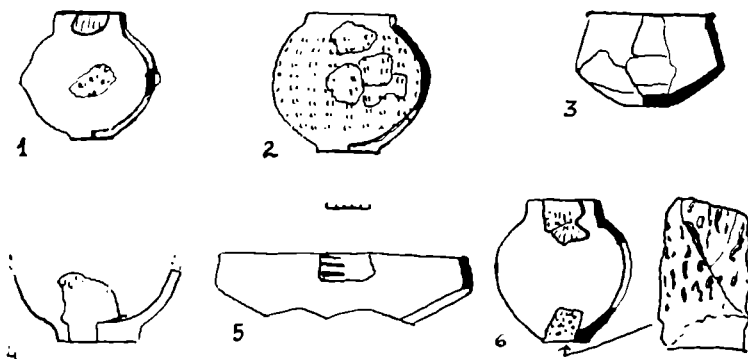

Fig. 1. Forme de vase de tip Criş din aşezarea Soroca I, stratul 1, nivelul b (după V. I. Marchevici, *op. cit.*, p. 44, fig. 17/3, 4, 5, 10, 11, 12).

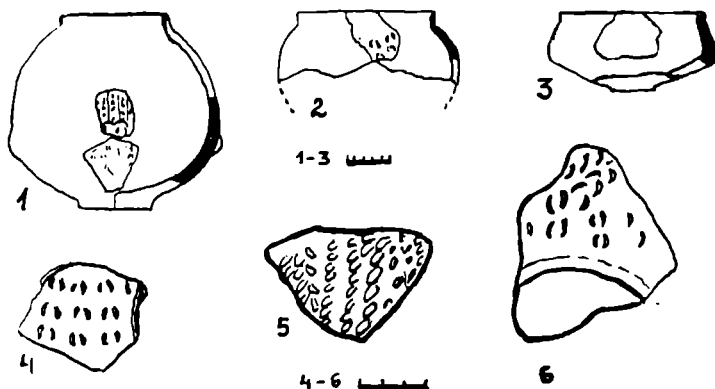

Fig. 2. Forme de vase şi fragmente ceramice de tip Criş din aşezarea Soroca III (după V. I. Marchevici, *op. cit.*, p. 101, fig. 55/3—5, 8, 9, 14).

linii adâncite³⁰ (fig. 1/1, 2, 4, 6 şi fig. 2/1, 24—6). De asemenea se întâlnesc — fapt ce trebuie subliniat — şi castroane bitronconice (fig. 1/3, fig. 2/3, fig. 3), scunde cu suprafaţa lustruită³¹. Ambele forme ceramice se întâlnesc în număr considerabil în diferite aşezări Criş din Moldova. Remarcăm că din cele două forme de vase menţionate castroanele bitronconice

³⁰ V. I. Marchevici, *op. cit.*, 1974, p. 44 (Soroca I, strat 1, niv. b, fig. 17/4, 5, 10, 11) şi p. 101 (Soroca III: fig. 55/3—5, 9, 14).

³¹ *Ibidem*, p. 44 (Soroca I, strat 1, niv. b) fig. 17/3, p. 45 fig. 19 şi p. 101 (Soroca III: fig. 55/4).

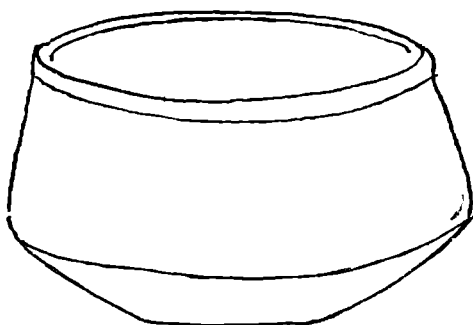

Fig. 3. Castron de tip Criș din așezarea Soroca I, stratul I, niv. b (după V. I. Marchevici, *op. cit.*, p. 45, fig. 19).

sînt specifice pentru așezările de tip Criș din faza Valea Lupului.

În complexele amintite de lângă Nistru, împreună cu vasele de tip Criș s-au găsit altele cu forme ovale, prelungi, cu decor specific recipientelor din zona Bugului Sudic³². V. I. Marchevici a atras atenția, în monografia sa, că în cadrul celor două așezări de la Soroca, elementele de caracter Criș (din domeniul ceramicii) sînt predominante în raport cu cele specifice Bugo-nistriene³³. Dintre

unelte sînt semnalate cîteva topoare și tesle de piatră șlefuită, unelte microlite caracteristice zonei și unele trapeze asimetrice de tradiție mai veche³⁴.

După cum am arătat, conform periodizării lui V. I. Marchevici, în complexele menționate este atestată cea de a treia fază a variantei nistriene a culturii Bugo-nistriene. În continuare, în încercarea noastră de interpretare istorică, sîntem de părere că se cuvine să ținem seama de două elemente importante, în primul rînd că în perioada corespunzătoare așezării Criș tîrzii din apropierea satului Valea Lupului³⁵, se constată maxima răspîndire spre sudul Moldovei (pînă la Bontêști³⁶) a comunităților culturii Criș și în al doilea rînd de constatarea că majoritatea materialului ceramic din cele două așezări de la Soroca se aseamănă mult cu acela de la Valea Lupului. Ținînd seama de aceste observații sîntem înclinați să formulăm ipoteza de lucru, care trebuie aprofundată, că așezările fazei a III-a a variantei nistriene, aparțin mai curînd unor comunități de tip Criș din faza Valea Lupului. Presupunem că acestea, în chip firesc, în perioada de intensă răspîndire au trecut Prutul — în ținuturile din nordul R. S. S. Moldovenești — și au asimilat populația locală aparținînd purtătorilor culturii Bugo-nistriene. Astfel credem că s-a ajuns ca majoritatea formelor ceramice și decorul ceramicii din complexele de pe Nistru, să fie de tip Criș. Considerăm că prin intermediul comunităților Criș s-au răspîndit și unelte de piatră șlefuită, necunoscute pînă atunci în zona Nistrului mijlociu. De la populația locală — așa cum s-a întîmplat și în cazul altor culturi neolitice din regiunile noas-

³² *Ibidem*, p. 101, fig. 55/1, 2 și 7.

³³ *Ibidem*, p. 134 și mai ales p. 140.

³⁴ *Idem*, *op. cit.*, 1973, p. 9.

³⁵ Săpăturile au fost efectuate de Vlad Zirra.

³⁶ Gh. Bichir, *Materiale*, 5, 1959, p. 260—262. În principal fragmentele ceramice de pe p. 260, fig. 7/1—4.

tre³⁷ s-au păstrat prin tradiție diferite forme de vase și ornamente, precum și unele tipuri de unelte de silex.

Contactele relativ intense între purtătorii celor două culturi din timpul fazei Pecerskaia sînt oglindite și prin cercetările efectuate în așezarea de pe Ostrovul Mitikov, din aria variantei Bugului³⁸. Stratigrafic stratul cu materiale din faza Pecerskaia a fost găsit suprapus de altele două din fazele următoare Savranskaia și Samcinskaia. V. N. Danilenko amintește că în stratul corespunzător fazei Pecerskaia cantitatea de materiale adunate este apreciabilă și că în cadrul ceramicii există o categorie deosebită din punct de vedere tehnologic, redusă numeric, reprezentată printr-o serie de cioburi din borcane cu fundul drept, a căror formă exactă nu a putut fi reconstituită, ornamentate prin sistem specific vaselor culturii Criș³⁹. Decorul este alcătuit din adîncituri făcute cu unghia, răspindite regulat pe suprafața vaselor sau prin adîncituri duble „în spic”, apoi din barbotină și benzi în relief⁴⁰.

Pentru a scoate în evidență rolul jucat de purtătorii culturii Criș în ținuturile studiate aici și în raporturile cu acei ai culturii Bugo-Nistrene, aducem în discuție un alt element important din domeniul ocupațiilor. Ne referim la cultivarea primitivă a plantelor. Începînd din a doua fază a variantei nistriene sînt semnalate indicii referitoare la cultivarea grîului (a tipurilor *Triticum monococcum* L. și *Triticum dicoccum* Schrank)⁴¹, iar în faza III-a la cele două tipuri se adaugă și *Triticum spelta* L. (în așezările Soroca III și Soroca V)⁴². O deosebită atenție a fost acordată acestor probleme de către Z. V. Ianușevici, care a studiat și determinat speciile de grîu amintite din diferitele așezări bugo-nistriene⁴³. După o analiză amănunțită a descoperirilor similare din Asia Mică și din Bulgaria, Z. V. Ianușevici a formulat concluzia că tipurile de grîu menționate au ajuns în aria de răspîndire a culturii Bugo-nistriene, din spre sudul Peninsulei Balcanice⁴⁴, fără să se indice pe ce cale și prin intermediul cui au ajuns acele tipuri de grîu în zona Nistrului. Datele de care dispunem ne permit să aducem unele precizări la concluziile amintite. Se cuvine subliniat că din determinările făcute de diferiți specialiști, în aria culturii Criș de pe teritoriul țării noastre și anume în Oltenia, sud estul Transilvaniei și în Moldova era cultivat grîul *Triticum monococcum* L., iar în așezarea de la Hărman (conform determinărilor făcute de

³⁷ De exemplu: în Dobrogea, la formarea variantei răsăritene a culturii Gumelnița au contribuit în principal comunitățile fazei de tranziție care au asimilat unele elemente ale fazei tirzii a culturii Hamangia.

³⁸ V. N. Danilenko, *op. cit.*, 1969, p. 69—78.

³⁹ V. N. Danilenko, *op. cit.*, 1969, p. 69—78.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 75, fig. 30 1, 3, 4.

⁴¹ *Ibidem*, mai ales fragmentul ceramic reprodus pe p. 75, fig. 30/3.

⁴² Z. V. Ianușevici, *Kulturnye rastenija iugo-zapada SSSR po paleobotaničeskim issledovanijam*, Chișinău, 1976.

⁴³ V. I. Marchevici, *op. cit.*, 1974, p. 101 și p. 117.

⁴⁴ Z. V. Ianușevici, *op. cit.*, p. 199.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 200.

Z. V. Ianușevici) s-au găsit exact aceleași tipuri de grâu (*Triticum monococcum* L., *Triticum dicoccum* Schrank și *Triticum spelta* L.)⁴⁵ ca și în aria variantei nistriene a culturii Bugo-nistriene. Faptul nu credem că este întâmplător și de aceea folosirea celor trei tipuri de grâu amestecate, în cele două arii culturale, ne face să presupunem că practicarea cultivării grâului, inclusiv tipurile de grâu folosite, s-au transmis purtătorilor culturii Bugo-nistriene (variantea nistrieană) prin intermediul comunităților culturii Criș — nu direct din spre Peninsula Balcanică — ci pe o cale ocolită, prin Transilvania către Moldova și apoi dincolo de Prut. La acestea trebuie adăugată și observația semnificativă, că în așezările Bugo-nistriene sînt documentate segmentele unor lame de silex de la seceri, numite de tip Karanovo⁴⁶. Același tip de seceră a fost utilizat și de purtătorii culturii Criș (de ex. seceră descoperită la Copăcelu)⁴⁷, care îl vor fi transmis purtătorilor culturii Bugo-nistriene.

După părerea noastră, trebuie să ne așteptăm la descoperirea și pe teritoriul Moldovei, cel puțin în preajma Prutului mijlociu a unor așezări de tip Bugo-nistriean. În sprijinul părerii noastre semnalăm câteva elemente demne de reținut:

— în primul rînd seria de trei complexe atribuite culturii Bugo nistriene aflate pe malul sau în imediata apropiere a Prutului, înșirate din nordul și pînă în sudul R. S. S. Moldovenești⁴⁸.

— în al doilea rînd amnitim cantitatea apreciabilă de fragmente ceramice de tip Bugo-nistriean scoase la iveală de Eugenia Popușoi în cuprinsul așezării de tip Criș de la Trestiana⁴⁹.

Este semnificativă și situația din perioada următoare, din timpul fazei a IV-a a variantei nistriene, cînd în zona Nistrului, în domeniul culturii materiale, în special, în privința ceramicii s-au produs schimbări mari⁵⁰. Reprezentativă pentru faza amintită este așezarea de la Socora I, stratul 1 a, în cadrul căreia vasele cu fund drept constituie a raritate. Pasta ceramică utilizată era din lut amestecat cu nisip, cu grafit pisat sau cu scoici pisate⁵¹. Combinații de pastă necunoscute în aria culturii Criș, dar caracteristice în aria de răspîndire Bugo-nistrieană, începînd din faza IV-a numită Samcinskaia. Seria de forme ceramice de pînă atunci a fost înlocuită, în principal, prin borcane cu gura largă, cu profil în S, avînd fund arcuit, ornamentate prin șiruri de adîncituri imprimate cu un fel de pieptene⁵². Se pune întrebarea o schimbare atît de profundă din domeniul ceramicii (care merge pînă la înlocuirea în ansamblu a

⁴⁵ V. I. Marchevici, *op. cit.*, 1974, p. 155.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 154.

⁴⁷ D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 64, pl. I/1 a, b.

⁴⁸ V. I. Marchevici, *op. cit.*, 1973, p. 11, fig. 1.

⁴⁹ Materialele sînt inedite. Ele aparțin fazei Pecerskaia. Le-am văzut prin amabilitatea Eugeniei Popușoi, în timpul Sesiunii anuale de rapoarte din anul 1977.

⁵⁰ V. I. Marchevici, *op. cit.*, 1973, p. 9.

⁵¹ *Ibidem*, p. 10.

⁵² *Ibidem*, p. 10.

pastei ceramice, cit şi a formelor de vase) poate fi explicată numai prin influenţa puternică a comunităţilor unei alte culturi vecine? Nu cumva este vorba de cu totul altceva şi anume de pătrunderea de astă dată din spre est şi pînă în ţinuturile din vecinătatea Nistrului mijlociu a comunităţilor culturii Nipru-Donet? Punem această întrebare, deoarece în aria culturii Nipru-Donet, în anumite zone, ceramica este caracterizată prin compoziţia pastei (avînd în amestec grafit pisat), forme de vase şi decor similar celui descris. Colegii sovietici amintesc răspîndirea elementelor menţionate pe întinsul întregii arii Bugo-nistriene, considerîndu-le ca fiind specifice fazei a IV şi le explică printr-o influenţă puternică din partea comunităţilor culturii Nipru-Donet⁵³.

În privinţa fazei a IV-a a culturii Bugo-nistriene reţinem observaţia făcută de V. I. Marchevici, într-una din lucrările sale că la sfîrşitul fazei apar din nou castroanele, cu fund scund şi borcanele cu corp bombat, indicînd poate reînnoirea elementelor Criş⁵⁴.

Se cuvine să semnalăm descoperirea pe Ostrovul Bazikov, într-o aşezare din faza IV Samcinskaia a culturii Bugo-nistriene a unei serii de cioburi cu decor şi forme caracteristice culturii ceramicii liniare⁵⁵. De asemenea, în aşezarea aparţinînd culturii ceramicii liniare de la Țîra II (punctul „La iezătura morii“) la un loc cu materialele liniare s-a scos la iveală şi un ciob din faza IV-a a culturii Bugo-nistriene⁵⁶.

Menţionăm şi faptul că în complexe de la începutul fazei a V-a a variantei nistriene, cum este aşezarea de la Soroca V, (datată cu o probă de Carbon 14 la 4545 ± 100 î.e.n.)⁵⁷ apar pe lîngă materialele obişnuite fazei şi fragmente ceramice ornamentate cu linii incizate, prevăzute cu „capete de note muzicale“⁵⁸.

Prin urmare, în stadiul actual al cercetărilor sîntem în măsură să admitem că primele contacte între purtătorii culturii Criş şi cei ai culturii Bugo-nistriene s-au produs în perioada de început a fazei Glăvăneştii Vechi a culturii Criş, respectiv din timpul fazei a II-a a variantei nistriene a culturii Bugo-nistriene.

Raporturile dintre comunităţile celor două culturi au devenit deosebit de intense în cursul fazei Valea Lupului a culturii Criş, cînd presupunem că s-a produs expansiunea acestor comunităţi pînă la Soroca, unde sînt considerate că reprezintă faza a III-a a culturii Bugo-nistriene.

În cursul fazei a IV-a a culturii Bugo-nistriene se constată cel puţin o influenţă deosebit de puternică din partea comunităţilor Nipru Donet

⁵³ V. I. Marchevici menţionează în această privinţă: „La mijlocul mileniului al V-lea î.e.n. situaţia din zona Bugului Sudic şi din regiunea dintre Nistru şi Prut se complică datorită pătrunderii purtătorilor culturii Nipru-Donet, fapt oglindit prin modificarea bruscă a formelor şi decorului vaselor“ (*op. cit.*, 1974, p. 158, dar pe p. 159 vorbeşte totuşi numai de influenţa culturii Nipru-Donet).

⁵⁴ V. I. Marchevici, *op. cit.*, 1974, p. 135 şi 159.

⁵⁵ V. N. Danilenko, *op. cit.*, 1969, p. 66 şi p. 68, fig. 19/1, 2 şi 4.

⁵⁶ V. I. Marchevici, *op. cit.*, 1973, p. 22, nr. 17.

⁵⁷ Idem, *op. cit.*, 1974, p. 129.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 130.

asupra culturii Bugo-nistriene și lipsa la începutul fazei a oricăror elemente de tip Criș. Acestea din urmă reînnoindu-se la sfârșitul fazei.

Apariția primelor elemente aparținând culturii ceramicii liniare în așezarea de pe Ostrovul Bazikov în mediu corespunzător fazei a IV-a a culturii Bugo-nistriene, precum și descoperirea în așezarea aparținând culturii ceramicii liniare de la Țira II a unui ciob din faza IV-a a culturii Bugo-nistriene, constituie dovezi clare că în perioada corespunzătoare fazei a IV-a a variantei nistriene a culturii Bugo-nistriene s-a produs din spre nord-vest pătrunderea comunităților culturii ceramicii liniare, care au pus capăt viețuirii comunităților Criș tirzii din nordul Moldovei și eventual au împins acele comunități spre sud.

În stadiul actual al cercetărilor acestea au fost datele pe care le-am putut stringe și interpreta istoric cu privire la relațiile dintre comunitățile culturii Criș și acelea ale culturii Bugo-nistriene din sud-vestul U.R.S.S

CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LES RELATIONS DE LA CULTURE CRIȘ AVEC LA CULTURE BOUGO-DNESTRIENNE

(Résumée)

La culture Criș appartient au grand complexe culturel sud-est européen, caractérisé par des vases à fond plat et le décor peint, tandis que la culture Bougo-dnestrienne appartient à un complexe culturel nord-pontique dont les vases ont le fond aigu ou arrondi, ayant un décor des creux ou des lignes incisées.

Les porteurs de ces deux cultures sont entrés en contact pendant la phase Glăvăneștii Vechi de la culture Criș, respective pendant la IIe phase de la variante dnestrienne (d'après la périodisation de V. I. Markevič) de la culture Bougo-dnestrienne.

Le contact entre les deux cultures a eu lieu dans la zone de la rivière Prut moyen.

Fort probablement pendant la phase suivant nommée Valea Lupului les communautés de la culture Criș ont avancée vers le nord-est jusqu'au Dnestre devenant dominant en rapport avec les éléments appartenant à la IIIe phase de la culture Bougo-Dnestrienne.

Pendant la IVe phase de la culture Bougo-Dnestrienne les communautés de la culture Dnepr-Donetz se sont répandu vers l'ouest presque jusqu'à la rivière Prut. Pendant cette phase les contacts entre ces nouvelles venues et les communautés Criș ont cessé.

Vers le fin de la IVe phase de la culture Bougo-Dnestrienne on remarque la pénétration des communautés avec de la céramique rubannée, qui viennent des régions du nord-ouest.

O NOUĂ AȘEZARE ENEOLITICĂ LA SUPLACU DE BARCĂU

de
DOINA IGNAT

În hotarul comunei Suplacu de Barcău, în stînga șoselei Oradea—Șimleul Silvaniei pe terasa Barcăului, numită de localnici „Lapiș” a fost descoperită o nouă așezare eneolitică.

La marginea acestei terase, care coboară spre lunca inundabilă a Barcăului, a fost cercetată începînd din anul 1977 o așezare aparținînd culturii Criș—Starčevo.

Spre mijlocul terasei, la cca 350 m de așezarea amintită, au fost descoperite fragmente ceramice deosebite ca factură de cele aparținînd acestei locuiri.

Cercetările de teren efectuate în această zonă afectată de lucrări agricole și industriale au avut drept rezultat descoperirea unei așezări eneolitice.

Supravegherea lucrărilor de amplasare a unor conducte în această zonă ne-a permis delimitarea laturii nord-estice a așezării descoperindu-se și o locuință de suprafață, avînd o lungime de 3,80 m, fără ca în jurul acesteia să existe un strat de cultură. Această constatare ne permite de fapt să presupunem că este vorba de o locuință izolată, situată la marginea așezării.

Ceramica este lucrată din pastă de culoare cenușie, cenușiu-roșcată și cărămizie cu amestec de nisip cu bobul mărunt, bine arsă. Categoria fină are un aspect poros, uneori acoperită cu un slip cenușiu.

Forme. Dintre formele pe care le putem reconstitui menționăm:

— *Castroane* de dimensiuni variabile, cu fundul plat și pereți oblici (Pl.* I fig. 3) sau arcuiți (Pl. I fig. 1, 2) cu buza evazată.

— *Boturi* lucrate din pastă fină, cu pereții subțiri, buza ușor evazată (Pl. II fig. 1, 4, 6).

— *Oale* cu pereții arcuiți, buza evazată (Pl. II fig. 2, 3, 5); (Pl. III fig. 1).

* Desenele au fost executate de Szabó Barnabas, căruia îi mulțumim și pe această cale.

— Cupe cu picior gol în interior, perforat de orificii mici, rotunde (Pl. III fig. 2; Pl. IV fig. 1—3; Pl. V fig. 2) sau vase cu pereții oblici, cu picior scund, deasemenea perforat (Pl. V fig. 3).

Decorul constă din butoni de diferite dimensiuni, dispuși sub buză (Pl. II fig. 1, 2) sau pe diametrul maxim al vasului (Pl. II fig. 2—6; Pl. III fig. 1; Pl. V fig. 1), perforați în formă de „cioc de pasăre”. În același timp „ferestruierea” suporturilor de vase are un aspect decorativ.

Stațiunea arheologică nou descoperită la Suplacu de Barcău a cărei ceramică am prezentat-o aparține culturii Tisa în faza a III-a de dezvoltare, pe care cercetătorii maghiari o denumesc Tiszapolgár, iar pentru descoperirile similare din Transilvania cercetătorul Petre Roman le denumește de *tip Românești*¹.

Purtătorii acestei culturi ocupă o zonă vastă, din Cehoslovacia, Ungaria, Jugoslavia, (Voevodina) și Transilvania, cu diferențieri zonale firești unui areal atât de larg².

Analogii numeroase se găsesc pe teritoriul Transilvaniei, cu toate că săpăturile sistematice în astfel de așezări sînt încă destul de puține (Deva — „Ceangăi”³, Dăbica⁴, Românești⁵, Oradea — Salca I și II⁶, Sacoșu Mare⁷, Dragomirești⁸, Sintana⁹, Gilău¹⁰).

În județul Bihor se cunosc pînă în prezent un număr de 14 stațiuni cu descoperiri aparținînd acestei culturi (vezi harta), amplasate atît în cîmpie cît și în zone deluroase (Vadu Crișului, Suplacu de Barcău).

Cercetări sistematice au fost întreprinse doar la Oradea — Salca I și II, unde au fost descoperite, ca și la Dăbica, atît locuințe adîncite în pămînt cît și locuințe mari de suprafață, cu platforme de lut ars. Menționăm deasemenea două morminte, aparținînd acestei culturi, de la Șimian și Santăul Mic¹¹, celelalte descoperiri — nu lipsite însă de interes — provenind din descoperiri întîmplătoare.

¹ Petre Roman, *Forme de manifestare culturală din eneoliticul tîrziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului* SCIVA, 34, nr. 1, București, 1981, p. 21.

² Ida Bogner-Kutzian, *The Early Cooper Age Tiszapolgár cultur in the Carpathian Basin*, Budapesta, 1972, p. 220.

³ O. Floca, SCIV, 1/2, 1950, p. 220—224.

⁴ N. Vlăsa, *Așezarea neolitică de la Dăbăca*, în Acta M.N., VI, Cluj, 1969, p. 27—45.

⁵ Eugen Comșa, *Das Banater Neolithikum in Lichte der neuen Forschungen*, în MFME, 1969, 2, p. 29—38; Petre Roman, *Modificări structurale ale culturilor neolitice din regiunea carpato-danubiană*, în Banatica, II, 1973, p. 57.

⁶ Doina Ignat, *Probleme ale neoliticului din Nord-Vestul României*, în Acta M.N., Cluj, 1977, p. 18—19.

⁷ Maria Moroz, *Raport asupra săpăturilor arheologice de la Sacoșu-Mare*, 1978, București.

⁸ Gh. Lazarovici, *Unele probleme ale neoliticului în Banat*, în Banatica, I, Reșița, 1971, p. 30.

⁹ Mircea Rusu, *Cultura Tisa*, în Banatica I, Reșița, 1971, p. 80.

¹⁰ Zoia Kalmar, *Descoperiri eneolitice la Gilău (II)*, în Acta M.N., Cluj, 1981, p. 305—320.

¹¹ Doina Ignat, *Colecția veche a Muzeului Țării Crișurilor (I)*, în Crisia, 1975, p. 9—10.

Descoperirea unei așezări aparținând culturii Tisa III (Tiszapolgár — Românești), la Suplacu de Barcău prezintă o importanță deosebită, deoarece în această stațiune este cercetată o așezare întinsă, care se încadrează într-o fază de început a acestei noi culturi pe fondul local Tisa II — Herpaly — Csöshalom, grupul cu ceramică pictată (de tip Oradea—Salca), precum și unele elemente lengyeloide.

În Transilvania, pe un alt fond cultural-grupul Turdaș și un grup cu ceramică pictată din Munții Apuseni — se înregistrează același fenomen sesizat de Gh. Lazarovici, în ultima fază a grupului Iclod.¹²

În această etapă de tranziție spre noua cultură sînt caracteristice cupele cu picior înalt, gol în interior, dar ne„ferestruite“, forme cunoscute în cultura Szopot-Lengyel, sau în grupurile Gorzsa și Herpaly, în Ungaria, iar în Transilvania la Iclod¹³ și Suplacu de Barcău.

Majoritatea descoperirilor aparținând acestei culturi de pe teritoriul Transilvaniei datează dintr-o fază pe deplin formată. Doar în Banat, Gh. Lazarovici sesizează o etapă mai timpurie în care încadrează materialele de la Bucovăț III (b) Dragomirești și Stracoșu-Mare.¹⁴

Descoperirile de la Suplacu de Barcău (punct. Corău) și cele de la Iclod II sînt deocamdată unicele stațiuni în care se sesizează de fapt formarea acestei culturi pe fonduri locale mai vechi, existente în cele două zone.

Existența la Suplacu de Barcău a unei așezări aparținând fazei „clasice“ a acestei culturi ridică problema raportului cronologic între cele două așezări, dacă nu stratigrafic — distanța între ele fiind de cca 6 km — cel puțin tipologic și evolutiv.

UN NOUVEL HABITAT ÉNÉOLITHIQUE A SUPLACU DE BARCAU

(Résumé)

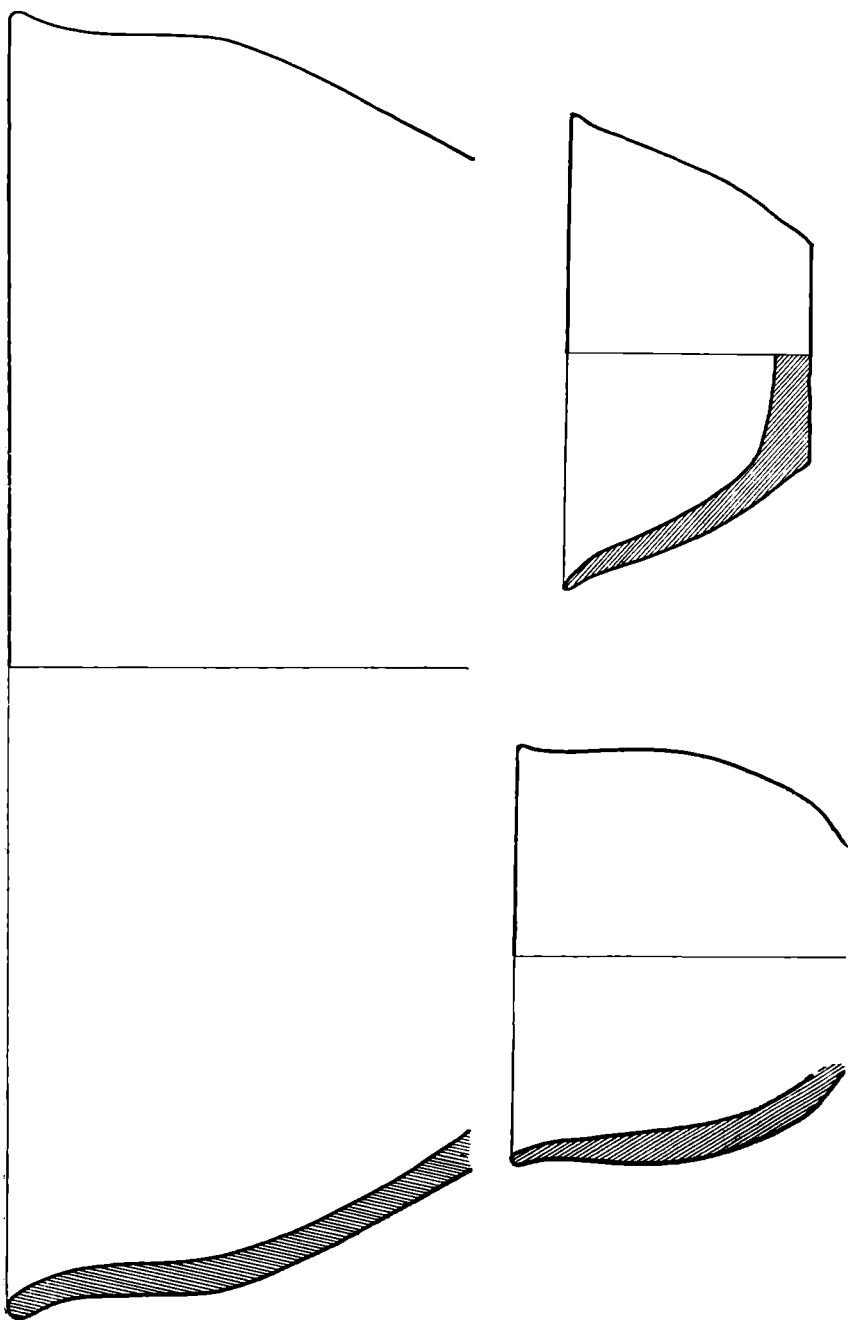
Aux environs de la commune Suplacu de Barcău, au lieu nommé „Lapiș“, à distance d'environ 350 m du habitat appartenant à la civilisation Criș-Starčevo on a découvert un nouvel habitat.

La céramique permet l'attribution de cet habitat à la civilisation Tiszapolgár. On a découvert aussi une habitation de surface, ayant une longueur de 3,80 m.

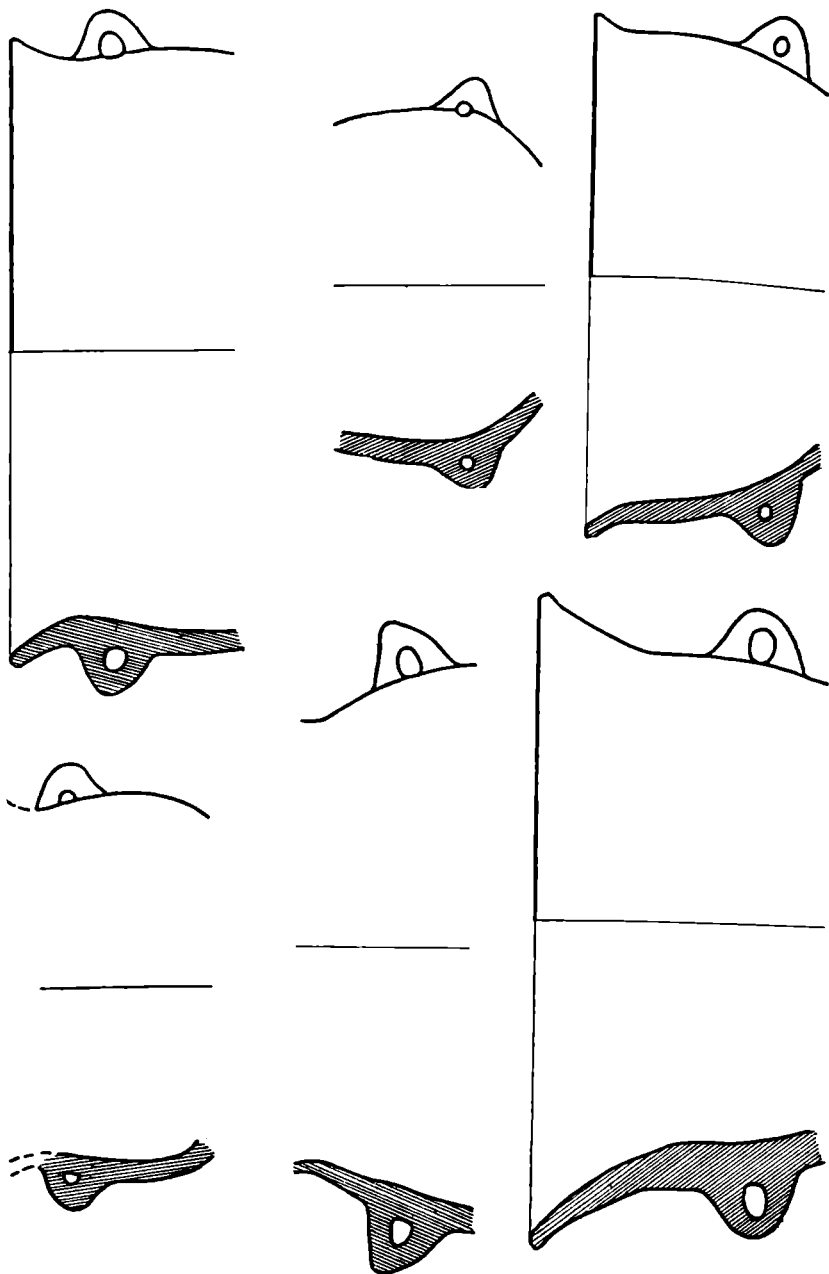
¹² Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj, 1979, p. 170.

¹³ *Ibidem*, p. 170.

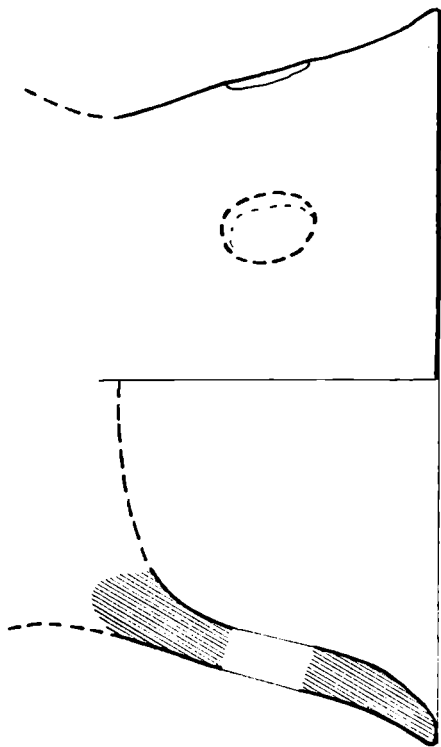
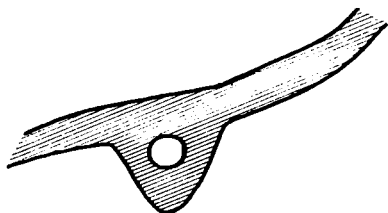
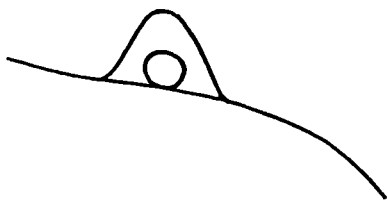
¹⁴ *Ibidem*, p. 171.

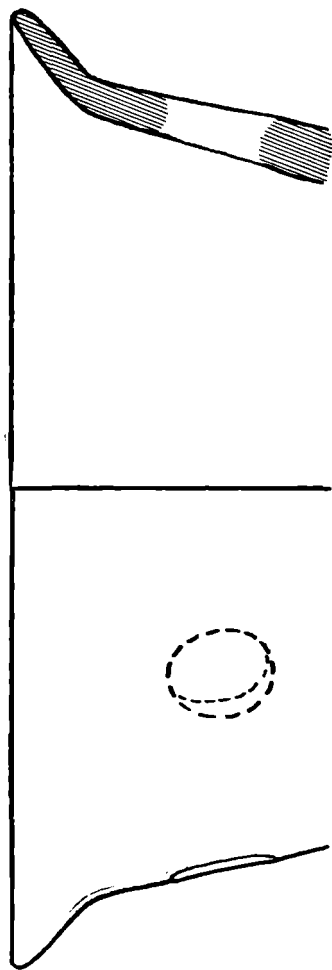
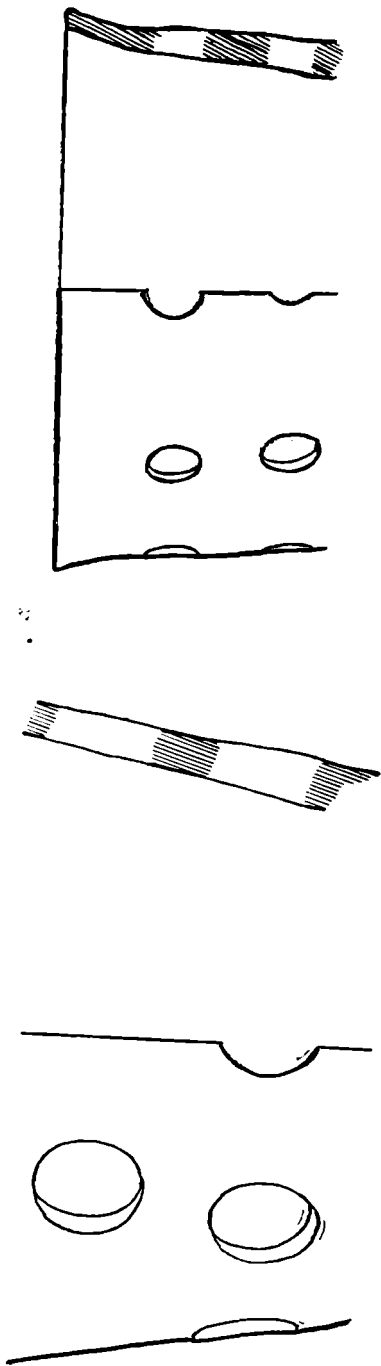
Planșa I.

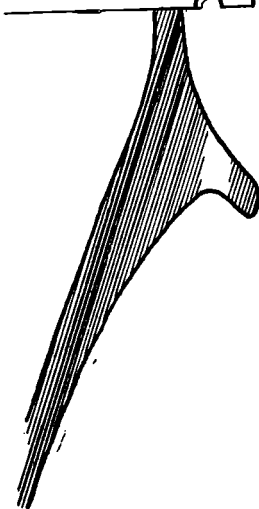
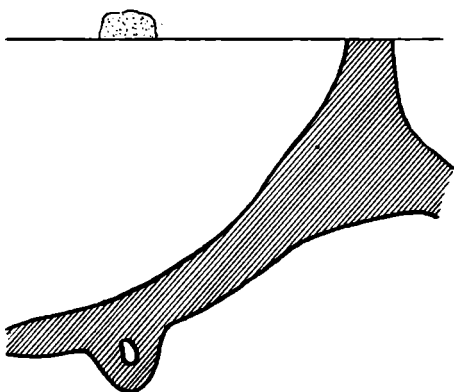
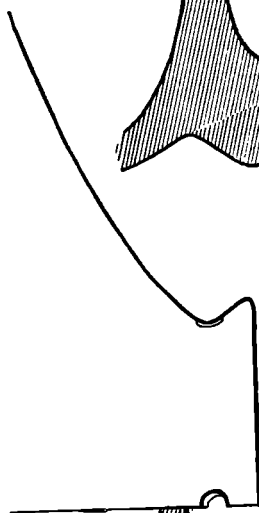
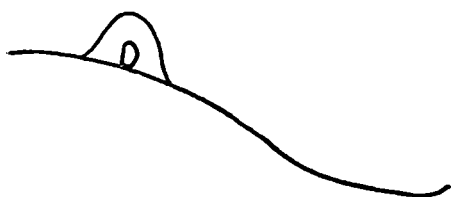
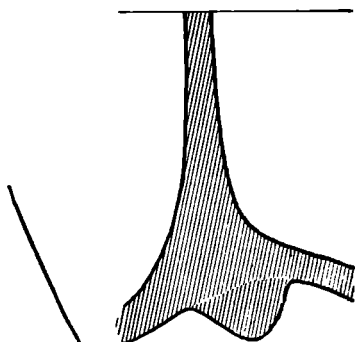
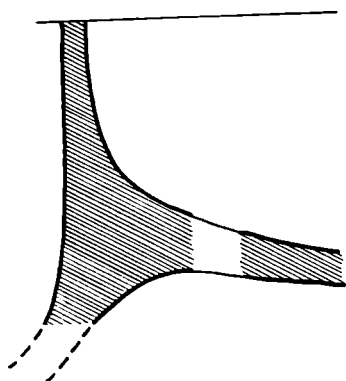
Planşa II.

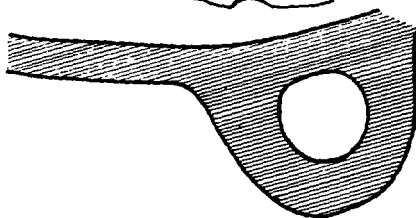
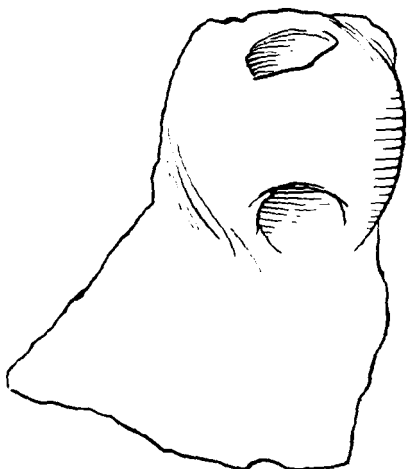
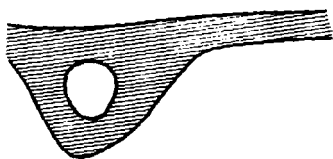
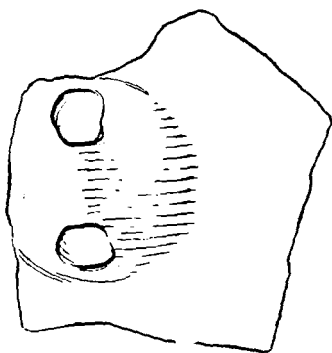
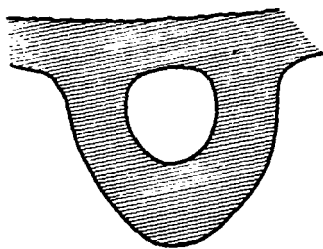
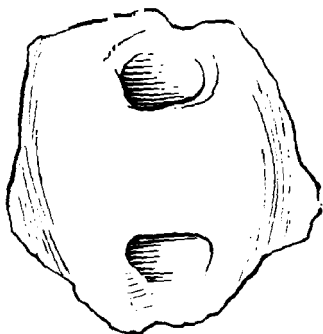
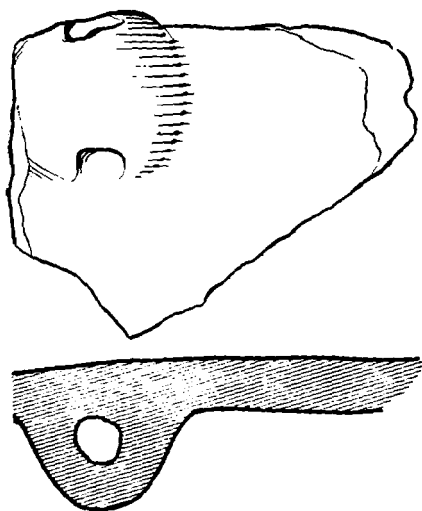
Planșa III.

Pl anşa IV.

Planşa V.

Planşa VI.

AȘEZAREA ENEOLITICĂ FORTIFICATĂ DE LA PECICA-FORGACI

de
EUGEN D. PĂDUREANU

Așezarea eneolitică de la Pecica-Forgaci (Forgaș) a fost descoperită în anul 1974, în urma cercetărilor perighetice, desfășurate în zonă, când au fost salvate primele materiale. Ulterior, tot de la suprafață a fost cules material arheologic în cantități impresionante, în special ceramică, majoritatea aparținând perioadei eneolitice.

Semnalarea ei în literatura arheologică am făcut-o cu o altă ocazie, când pe baza observațiilor de suprafață o încadram în rîndul așezărilor fortificate cu șanț de apărare¹.

Înainte de a trece la prezentarea materialului arheologic, vom reaminti unele date legate de poziție, forma și tipul de așezare.

Așezarea eneolitică în discuție se găsește plasată la contactul dintre ultima terasă a Mureșului și cîmpia înaltă a Nădlacului, la 5,5 km est de Pecica și cca 350 m sud de șoseaua națională Arad-Nădlac. Se prezintă sub forma a două tell-uri apropiate, fiecare înconjurată de un șanț circular. Șanțurile par a fi secante, astfel că așezarea fortificată, în ansamblu, apare sub forma cifrei 8. Tell-urile sînt orientate pe direcția est-vest. Cel vestic, notat de noi cu A, păstrează o înălțime de cca 1—1,25 m (față de fundul șanțului 2—2,8 m) iar cel estic, notat de noi cu B, este mai aplatizat avînd o înălțime de 0,50—0,60 m (față de fundul șanțului mai bine păstrat aici decît cel care înconjoară tell-ul A — are înălțimea de 1,60—1,80 m). Dimensiunile lor sînt egale, diametrul măsurînd 40 m. Șanțurile care le înconjoară sînt puțin adînci (0,60—1 m) albiate cu o deschidere de 25—30 m.

La vest de tell-ul B, pe o mică porțiune, pare a exista încă un element de fortificație, și anume două valuri concentrice extrem de aplatizate, cu lățimea de cca 6 m. Distanța între ele este de cca 20 m.

¹ Eugen D. Pădureanu, *Cu privire la cîteva fortificații din jud. Arad, în Ziri-dava XII* (sub tipar).

Așezarea fortificată în ansamblu ar avea dimensiunea 170—100 m (fără lua în considerare presupusele valuri care ar putea să fie de altă natură).

Materialul așezării

Este extrem de bogat și provine în proporție de 95% din tell-ul A. Întreg materialul a fost cules de la suprafață, în urma lucrărilor agricole. Cîteva fragmente ceramice au fost culese din apropierea incintei fortificate, extrem de puține de pe suprafața tell-ului B.

Materialul arheologic salvat constă din:

a) fragmente ceramice (sînt cele mai numeroase).

b) unelte — din piatră cioplită avem: răzuitoare pe capete de lamă și vîrfuri de săgeți. Materialul utilizat este silexul (fig. 7/11, 12; 17/3, 8, 9, 13, 15, 17), de culoare cafenie deschis, negru-cenușiu, fumuriu, roșcat-cafeniu sau obsidiană (fig. 17/10, 12, 18). Menționăm prezența nucleelor prismatice din obsidiană (fig. 17/4—6, 16, 19).

— din piatră șlefuită avem o dăltiță păstrată fragmentată (fig. 17/7). Din os, avem o unealtă confecționată din corn de capră, cu posibilități de utilizare multiplă: împungător, săpăligă, mîner pentru fixat unelte din piatră. Poartă urme de tăiere intenționat (fig. 17/1).

c) obiecte de uz gospodăresc

— din piatră șlefuită avem o rîșniță (neilustrată), împreună cu zdrobitorul (fig. 17/2);

— din os, un mosor confecționat din vertebră de pește (fig. 7/14).

d) Material osteologic apare în cantități impresionante. Un studiu detaliat și de specialitate nu s-a făcut. Putem specifica doar că predomină cele aparținînd bovinelor și ovicaprinelor. Menționăm prezența valvelor de scoici, precum și a cochiliilor de melci.

e) Obiect metalic (deșeu de turnare) — descoperit la suprafața tell-ului A. Analiza chimică efectuată în laboratorul ISA (nr. 431/5.10.1979) a arătat că este un bronz avînd următoarea compoziție: Cu 89%, Sn 6,82%, Zn 0,76%, Pb 0,320%, Al 1,98%. Dată fiind compoziția sus-amințită greu l-am putea lega de așezarea eneolitică. Mai degrabă poate fi pus în legătură cu așezarea hallstattiană din apropiere, recent descoperită (tell-ul C)².

² În anul 1980 reluînd cercetările de suprafață în zonă am constatat la cca 30—40 m nord de cele două telluri, al treilea de dimensiuni mai reduse și mult aplatizat, denumit de noi tellul C. De la suprafață am adunat material arheologic constînd din ceramică, așchii din obsidiană, precum și nucleee din același material. Cronologic materialul aparține următoarelor epoci: neolitic (Starcevo-Criș) eneolitic (Tiszapolgár/Bodroghkeresztúr) hallstattian timpuriu, feudal timpuriu (XI—XIII). Material inedit în colecția autorului.

Ceramica

Din ceramică au fost confecționate: a) vase b) fătuială de vatră (ne-ilustrat), c) fragment de capac de la cuptor? (fig. 10/2), d) greutate? idol? (fig. 7/10) e) jucărie? de formă pătratică confecționată din perete de vas (fig. 7/15).

Vasele, după pastă aparțin următoarelor categorii: de uz comun, semifină, fină. Cele de uz comun au în amestec nisip fin, niciodată pietricele, cioburi pisate. Netezirea este sumară, arderea bună. Cele din categoria ceramicii semifine au în amestec nisip fin, netezirea este bună, prezintă slip lustruit.

Ceramica fină are în amestec nisip foarte fin, paiete de mică sau ml. Pasta este bine frământată, netezirea foarte bună, prezintă întotdeauna slip bine lustruit, cu luciu metalic. Arderea străbate în întregime pereții. În această categorie includem vasele de mici dimensiuni.

Ceramica prezintă o gamă variată de culori: brun (predomină), brun-ciocolatiu, cărămiziu, cenușiu închis, negru. Unele fragmente poartă slip vișiniu (fig. 12/1) sau brun ciocolatiu (fig. 12/2).

Cu excepția unui vas miniatură (fig. 14/3) nu posedăm nici un exemplar întreg sau întregibil. Totuși, pe baza fragmentelor de buze, părți de vase, toarte, funduri am putut stabili profilul următoarelor tipuri de vase:

a) „ghiveci de flori“ — cele mai numeroase fac parte din categoria ceramicii de uz comun (fig. 2/1, 2, 4, 11, 13—18).

b) oala de lapte, de mărimi mici și mijlocii (fig. 1/1—4, 6—8; 3/10—13, 15, 16, 18; 12/6; 4/1, 3, 5, 7, 8, 11)

c) vasul cu picior înalt sau scund. Aici întâlnim:

— fructiera cu picior înalt și corpul în formă de pîlnie (fig. 8/1; 14/4, 5; 15/2). Piciorul prezintă perforații alungite (fig. 6/7—14; 7/9), sau rectangulare? triunghiulare? (fig. 6/15).

— cupa cu picior înalt în formă de clopot, corpul bombat, gît cilindric, buza ușor evazată (în formă de lealea) — (fig. 10/1; 15/2).

— vasul cu picior scund și corpul greu de precizat (fig. 8/1).

— cupa cu picior scund, neperforat și corpul tronconic (fig. 8/3).

d) vasul cu gît înalt, cilindric, corp globular (picior scund?) — (fig. 16/2).

e) amfora (fig. 9/1; 14/2).

d) cupă de diferite mărimi cu corpul bombat și gura strînsă (fig. 6/1, 5; 11/2, 3; 12/1).

e) castronașul (fig. 12/3, 4; 14/1).

f) strachina înaltă, în variantele: bitronconică (fig. 13/5) cu buza evazată și profilul în S (fig. 13/1, 2) cu gura ușor strînsă (fig. 12/5; 13/4), cu corpul ușor evazat și buza subțiată în interior (fig. 13/3). O altă variantă ar fi strachina-castron tronconică (fig. 15/1).

- g) bolul emisferic (fig. 8/2)
- h) paharul tronconic, rar întâlnit (fig. 14/6).
- i) ceașca cu fundul rotunjit și ușor alveolat, corpul tronconic, marginile arcuite și înălțate în dreptul toartelor? supraînălțate. Prezintă urme de pictură cu alb, atât la interior cât și la exterior (fig. 9/2).
- j) capacele, rar întâlnite (fig. 5/13).

Ornamentele

Ceramica descoperită în așezarea de la Pecica-Forgaci este bogat ornamentată. Ornamentele constau din:

a) ornamente plastice — butoni conici și emisferici (fig. 2/2, 4—9, 11—15; 3/7; 6/3; 8/2; 11/2; 16/2; 14/5), aplatizați (fig. 1/19; 3/6) alveolați (fig. 3/3), alungiți orizontal (fig. 4/15), „cioc de pasăre“ găuriți orizontal sau pseudogăuriți (fig. 1/14, 16, 20; 2/1, 3; 3/1, 4, 5) uneori perforat vertical (fig. 10/1) — toartele: toarte late (fig. 1/1, 2, 4—8; 3/9, 14), cilindrice (fig. 1/13, 17, 21), tubulară (fig. 1/3; 12/14) prismatică (fig. 9/2).

Ornamentele plastice având și un rol funcțional, le întâlnim pe buze, imediat sub buze pe diametrul maxim, aproape de fundul vasului.

Barbotina o întâlnim pe un singur fragment (fig. 4/14).

b) ornamentele pictate sînt realizate în tehnica crusted cu alb, folosind o substanță calcaroasă, avînd se pare la bază un amestec de scoici pisate, cochilii de melci sau coji de ouă. Ornamentele constau din benzi unghiulare (V-uri) concentrice sau triunghiul pictat. Într-un cadru de linii paralele, aceste ornamente alcătuiesc o compoziție (fig. 4/10; 5/6, 8; 7/9; 9/2).

Pictura este prezentă atât pe ceramică fină cât și pe cea uzuală. Apare atât la exterior cât și în interior. Unori sînt pictate și fundurile de vase sau toartele ca, de altfel, și picioarele de vase.

c) ornamentele incizate sînt cele mai numeroase. În majoritatea cazurilor sînt încrustate cu substanță albă, calcaroasă. Pe un fragment ceramic întâlnim împunsături succesive fine, de tipul „Furchenstichkeramik“, de tip vechi, la fel încrustat cu substanță albă (fig. 7/2).

Ornamentele incizate constau din:

— triunghiuri hașurate prin procedeul liniilor paralele care se întretaie, formînd romburi sau triunghiuri (fig. 4/3, 4; 5/12; 6/9; 7/6).

— benzi unghiulare late, alternînd cu altele înguste, incizate ca și mai sus, cu deosebirea că prin schimbare unghiului apare o rețea de pătrățele sau motivul în scară (fig. 5/1, 2, 5, 15; 6/4, 9; 7/6; 14/5, 6)

— benzi de 4—6 linii paralele dispuse în unghi, însoțite de puncte imprimate (fig. 5/3)

— puncte imprimate dispuse în cruciș sau puncte imprimate plasate în lungul unui șir de benzi paralele în genul notelor muzicale (fig. 4/1, 3)

— banda lată din linii paralele incizate alternînd cu banda îngustă dispuse în zig-zag (fig. 5/4; 6/8; 7/2)

— meandru, banda care alcătuiește meandru fiind hașurată în tehnica arătată mai sus (fig. 7/1, 2, 5; 11/3; 12/3, 6)

— spirala din două linii incizate însoțite de liniuțe scurte alcătuind motivul solar (fig. 5/16)

— linii paralele incizate orizontal (fig. 5/10, 14, 17)

— bandă din 4 linii incizate și hașurate care se întretaie formînd romburi (fig. 5/7; 7/5)

— triunghiuri îngropate, însoțite de șiruri de puncte imprimate (fig. 7/8).

Ornamentele incizate apar numai pe ceramica fină și semifină.

d) prin impresiune au fost realizate:

— alveole pe buze 8/2

— gropițe imprimate (fig. 7/19)

— spirala însoțită de puncte late realizată într-o tehnică ce amintește de excizie (fig. 5/9, 11).

Ornamentarea neintensionată apare pe fundul vaselor prin impresiune de la țesătură sau împletitură de rogojină (fig. 18/33).

Întregul repertoriu de ornamente prezentat mai sus apare pe vase în diferite combinații fără a încălca decorul (fig. 18/1—33).

Remarcăm faptul că ornamentele pictate nu apar niciodată asociate pe același vas cu cele incizate.

Din păcate, lipsa unor săpături în așezare nu ne permite să punem în discuție problema stratigrafiei.

Materialul arheologic salvat, în special ceramica, după pastă, forme și ornamente aparține perioadei eneolitice timpurii, respectiv fazei de tranziție de la cultura Tiszapolgár la cultura Bodrogkeresztúr și mai ales, credem, unei etape timpurii a culturii Bodrogkeresztúr pentru care avem mai multe elemente.

Fără a trata detaliat analogiile pentru materialul nostru, precizăm că atît formele și ornamentele sînt întîlnite în așezările aparținînd fazei de tranziție de la cultura Tiszapolgár la cultura Bodrogkeresztúr, cit și în așezările Bodrogkeresztúr propriu-zise.

Anumite analogii le întîlnim în așezările sistematic săpate de la Deva-Ciangăi³ (jud. Hunedoara), Cornești (jud. Timiș)⁴, Parța (tell II) (jud. Timiș⁵), Cicir-balastieră (jud. Arad⁶), Curtici (jud. Arad⁷), Beba Veche

³ O. Floca, *SCIV*, 1, 2, 1950 pl. VI, VII/2, 12.

⁴ Gh. Lazarovici, *Despre eneoliticul timpuriu din Banat*, în *Tibiscus* IV, p. 22 și urm., fig. 9, 11, 13.

⁵ *Ibidem*.

⁶ E. Pădureanu, *Noi descoperiri neolitice și din epoca bronzului în jud. Arad*, în *Banatica*, II, p. 399.

⁷ Posta Bella, *Arch. Ért.*, 29, 1899, pl. I/7—8; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 16 nota 59 și 69; P. Roman, *Comunicări*, ser. arh., 1, 1967. Craiova p. 1 și urm.; Gh. Lazarovici, *Neoliticul în Banat*, în *Banatica*, I, 1971, p. 30 nota 52; idem în *Tibiscus*, III, p. 63, nota 32; M. Rusu, *Cultura Tisa*, în *Banatica*, I, p. 81.

(jud. Timiș⁸), Cenad — Bielo Brdo (jud. Timiș⁹), Simpetru-German (jud. Arad¹⁰), Rahău, Sebeș, Blandiana¹¹ sau în cimitirele mai numeroase de pe teritoriul României: Ciumești¹², Sîniob, Gheja, Gornești, Bogata de Mureș, Luduş, Tg. Mureș etc., majoritatea în bazinul transilvănean¹³. Menționăm, de asemenea, analogiile cu materialul descoperit în aşezarea de la Reci — Sf. Gheorghe (jud. Braşov), unde alături de materiale aparţinând culturii Tiszapolgár tirzii Bodrogkeresztúr apare ceramică pictată Cucuteni A—B şi poate chiar B după părerea autorului¹⁴.

Peste hotare, respectiv pe teritoriul R.P.U., aşezările, ca şi cimitirele, sînt mai numeroase. Anumite analogii pentru materialul descoperit de noi la Pecica-Forgaci le întîlnim atît în aşezări sistematic săpate, cum ar fi cea de la Tarnabod-Babitag¹⁵, Kétegyháza I, (4 halom)¹⁶, Székely¹⁷, cît şi în aşezări cu nivele aparţinînd şi altor perioade, cum ar fi cea de la Szeghalom¹⁸. Analogii găsim şi în numeroasele cimitire sau chiar aşezări ale culturii Bodrogkeresztúr din care amintim: Bodrogkeresztúr¹⁹,

⁸ Marosi, MKE, 1912 p. 15, fig. 5—7; P. Patay, Reg. Füz, 10, 1961, fig. XXXIV/1—5; cf. Gh. Lazarovici, *Despre eneoliticul timpuriu*..., Tibiscus, IV, p. 25, fig. 7/12—16; idem, în *Banatica*, I. neoliticul în Banat, p. 30 nota 150; idem, în *Tibiscus*, III, 1974, p. 63; M. Rusu, *op. cit.*, p. 81.

⁹ Gh. Lazarovici, *Despre eneoliticul timpuriu*..., p. 20, 25, fig. 6/1—4; fig. 5/D 1—4.

¹⁰ E. Dörner, *Materiale*, IX, 1970, p. 453, fig. 10/1—3; P. Roman, *Dacia N. S.*, XV, 1971, p. 91; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, fig. 7/1—11.

¹¹ N. Vlăsa, SCIV, 3, 15, 1964, *Contribuţii la cunoaşterea culturii Bodrogkeresztúr* p. 361, nota 50; K. Horedt; *Dacia NS*, X, p. 261.

¹² C. Kacsó, *Satu-Mare, St. Com.*, 1969, p. 49—56; M. Rusu, *op. cit.*, p. 81; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, Bucureşti, 1978, p. 18, nota 39.

¹³ N. Vlăsa, *op. cit.*, p. 351—367, fig. 1/1—2, 4—6, 10; fig. 2/3, 5.

¹⁴ Székely Zoltán, *Descoperiri din neoliticul tirziu în aşezarea de la Reci*, SCIV, 1, XV, 1964, p. 123 şi urm., fig. 2/1—4, fig. 3/3—6.

¹⁵ Kalicz Nándor, *Rézkeri telep Tarnabodon*, Arch. Ért. 93, 1966, 3—19 1 kep/1 16—18, 22, 24, 29, 30; 4 kep/1, 6, 10, 15, 20; 2 kep/5, 16—18, 22, 24, 29, 30; 4 kep/1—8; 10—12, 24; 5 kep 1—3, 5, 12, 13.

¹⁶ Ecsedy István, újabb adatok a tiszántúli rézkor történetéhez. A Békés Megyei Múzeumok közleményei, 2, Békéscsaba, 1973, 3—6, kep/4—7; I t/1, 4, 5, 6, 7, 11, 12, 16, 20—22—25, 27, 30; II t/1, 4, 5, 9, 10, 12—15; III t/1, 2, 4, 5, 6, 10, 13, 15; IV t/1—8; V t/7—10, 12—16, 19, 20, 22—25; VI t/1, 13; VII t/6, 10, 11, 12, 15, 16.

¹⁷ Kalicz Nándor, *Rézkeri sztratigrafia Székely közeg határban*, Arch. Ért., 85, 1/1958, 3—5 t. 20—23.

¹⁸ I. Ecsedy, *Überreste einer prähistorischen Siedlung in Szeghalom*, Mitt Arch Inst 4 (1973) Budapest 1975, 15—17, Taf. 3/1—5, 10, 16, 18, 21—23.

¹⁹ P. Patay, *A Bodrogkeresztúri kultúra temetői*, Reg. füz., Ser., 10, 1961, t. I/5, 9; III/12, 15, 18—20, 24; IV/2, 10, 7, 11; V/1; VI/10; VII/4, 5, 10, 11; IX/16; XVII/10; XIV/7.

Nagykörn, Hidashát²⁰, Saraszadány²¹, Mezökeresztes-Csincsetanya²², Hodmezövásárhely-Kotocpart²³, Tiszakesi²⁴, Tiszadob²⁵, Szákalhát²⁶.

Dorim să precizăm că n-am epuizat nici pe departe lista trimerelor pentru materialele aparținând culturii Bodrogkeresztúr existând o vastă bibliografie²⁷.

La capătul prezentării materialului de mai sus se impun anumite considerații limitate din păcate de lipsa unor săpături sistematice în zonă și deci a unor observații stratigrafice atât de necesare în cazul de față.

În general, pentru Transilvania se obișnuia să se umple spațiul de timp dintre eneolitic și primele culturi ale epocii bronzului doar cu materialele culturii Coțofeni sau Schneckenberg, cimitirul de la Decea rămânând un fenomen izolat. În acest timp însă, în Ungaria se inserează 4—5 grupe culturale care, logic, măcar în parte trebuiau să-și aibe corespondenți în timp și pe teritoriul Transilvaniei. Dintre acestea, poate fi socotită ca făcând parte cultura Bodrogkeresztúr.²⁸

D. Berciu, înglobând descoperirile culturii Bodrogkeresztúr din Transilvania sub denumirea de cultura Decea Mureșului²⁹, denumire pe care N. Vlassa o socotea nepotrivită, arată că de fapt cultura Decea Mureșului nu reprezintă cea de-a treia perioadă a culturii Tisa (Tisa III), denumită în Ungaria cultura Bodrogkeresztúr³⁰, (de fapt Tisa IV). Același cercetător crede că cimitirul de la Decea Mureșului trebuie plasat în timp puțin după materialele tipic Bodrogkeresztúr transilvănene.³¹

P. Roman, analizând poziția cronologică a cimitirului, subliniază caracterul estic al celor îngropați aici, prin analogiile cu Mariupol, și arată că ceramica își găsește bune analogii în olăria Tiszapolgár, fără a fi importuri. Ca atare, el înscrie cimitirul din punct de vedere cronologic într-o perioadă corespunzătoare fazei Cucuteni A—B de început, când persistau încă elemente aparținând culturii Tiszapolgár³².

VI. Dumitrescu, împărțind întreaga evoluție a epocii neo-eneolitice în 3 perioade, socotea Tiszapolgár — Tisa II, iar Bodrogkeresztúr — Tisa III³³.

²⁰ P. Patay, *op. cit.*, pl. XXV, 5; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 16, nota 68.

²¹ *Ibidem*, pl. XVIII/8, 14, 16.

²² *Ibidem*, pl. XXIV/8.

²³ I. Banner, *Dolg. Sz.* 1933—1934, Taf. XV/1—9; XVI/1, 14; XX/6, 15.

²⁴ Cf. Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 16, nota 65.

²⁵ *Ibidem*, nota 66.

²⁶ *Ibidem*, nota 67.

²⁷ N. Vlassa, *Cultura Bodrogkeresztúr în Transilvania*, SCIV, 3, 15, 1964, nota 45; Z. Székely, *op. cit.*, nota 6, 9; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, notele 30—34, 36, 37, 47, 50, 52—54, 56, 59, 65, 67, 71.

²⁸ Pentru cele afirmate v. N. Vlassa, *op. cit.*, p. 10.

²⁹ v. *Ist. Rom.*, I, 1960, p. 59—60.

³⁰ N. Vlassa, *op. cit.*, p. 365, nota 75.

³¹ *Ibidem*, p. 364.

³² P. Roman, *Strukturänderungen des Endöneolithikums in Donau-Karpaten-Raum*, Dacia NS XV (1971), 31—169; Idem în *Banatica II*, 1973, p. 65.

³³ VI. Dumitrescu, *Arta preistorică în România* p. 22.

Majoritatea cercetătorilor însă sînt de acord că acest grup continuă evoluția fazei Tiszapolgár, la care se adaugă puternice influențe sudest europene și balcano-anatoliene ale bronzului timpuriu³⁴.

M. Rusu, analizînd conținutul „culturii Bodrogkeresztúr”, constată că ea reprezintă doar o etapă finală a fazei Tiszapolgár (Tisa III), de care este legată organic atît în ceea ce privește geneza cit și conținutul ei cultural propriu-zis, cea mai mare parte a tipurilor de vase, împreună cu motivele ornamentale, fiind comune pentru amîndouă fazele. Această cultură este considerată ca ultima fază de dezvoltare a culturii Tisa (Bodrogkeresztúr = Tisa IV),³⁵ ipoteza fiind confirmată de materialele descoperite în Banat, unde cea mai mare parte a formelor își continuă evoluția din cultura Tiszapolgár³⁶. Între cele două faze se admit legături genetice.³⁷

Cultura Bodrogkeresztúr este cunoscută aproape în întreaga Transilvanie și Banatul de nord-vest. Ele nu sînt prea numeroase, fiind reprezentate în special prin cimitire și mai puțin prin așezări. Săpături sistematice în așezări Bodrogkeresztúr lipsesc cu desăvîrșire, însăși așezări tipice Bodrogkeresztúr nu știm să se fi descoperit pe teritoriul României (materialul din așezările atribuite acestui grup cultural, cum ar fi cele de la Sebeș, Rahău, Blandiana, este relativ sărăcăcios, mai ales în ceea ce privește ornamentația).

În condițiile în care descoperirea unor așezări Bodrogkeresztúr era imperios cerută — săpăturile sistematice permițînd astfel o periodizare clară a acestei culturi, complexe specifice de pe teritoriul României puțînd astfel primi un nume prin precizarea în detaliu a conținutului³⁸ — așezarea eneolitică de la Pecica-Forgaci dobîndește o importanță deosebită.

În Ungaria, cultura Bodrogkeresztúr este considerată o cultură specific autohtonă, prezența descoperirilor din Transilvania fiind explicată de P. Patay ca un rezultat al emigrării ei spre bazinul transilvănean pe valea marilor rîuri³⁹. În acest caz descoperirea de la Pecica-Forgaci ar jalona drumul spre bazinul transilvănean pe Valea Mureșului, principala poartă de intrarea dispre vest.

N. Vlassa, fiind de aceeași părere cu P. Patay, admite totuși ipoteza „că varianta transilvăneană a culturii Tisa a putut la un moment dat genera fenomene similare culturii Tisa din Ungaria”. La baza materialului Bodrogkeresztúr de la noi ar sta „varianta transilvăneană a culturii Tisa, deosebirile explicîndu-se prin culturile deosebite ce le-au generat res-

³⁴ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 14, nota 30 și 31.

³⁵ M. Rusu, *op. cit.*, p. 81.

³⁶ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 14.

³⁷ *Ist. Rom.*, I, 1960, p. 59; E. Comșa, *Cercetarea neo-eneoliticului din România*, SCIVA, I, 29, 1978, p. 29.

³⁸ E. Comșa, *op. cit.*, p. 360, nota 46.

³⁹ cf. N. Vlassa, *op. cit.*, p. 360, nota 46.

pectiv la influențele și interferențele dintre cultura Tisa în varianta transilvăneană și cultura Petrești. Observațiile se bazează pe specia ceramică nepictată ci împodobită cu motive incizate⁴⁰.

Spre această ipoteză converg de altfel și observațiile pe care le face P. Roman când analizează materialul de la Deva-Ciangăi, unde se sesizează clar evoluția culturii Tiszapolgár spre Bodrogkeresztúr, ornamentarea ceramicii de aici considerînd-o semnificativă: „benzile de linii hașurate asociate sau nu de elemente punctiforme umplute cu alb prezintă analogii în motivele pictate din cultura Petrești, reprezentînd transpunerea într-o altă tehnică a motivisticii, preluate din mediul transilvănean cu ceramică pictată”⁴¹. Ori situația este asemănătoare și în materialul descoperit la Pecica-Forgaci.

Prezența așezărilor eneolitice de la Pecica-Forgaci, Deva-Ciangăi, precum și a altora posibile pe cursul Mureșului, atît în interiorul bazinului transilvănean cît și în Cîmpia Aradului, așezări unde se sesizează clar evoluția spre cultura Bodrogkeresztúr, ne sugerează și nouă ideea că de fapt nu este vorba de o migrație a purtătorilor culturii Bodrogkeresztúr gata formată, ci mai degrabă o dezvoltare internă a culturii Tisa III în funcție de culturile care au generat-o (Petrești, Sălcuța, Gumelnița și probabil Cucuteni-Ariuşd)⁴², la care se adaugă influențele balcano-anatoliene ale bronzului timpuriu. Nu trebuie scăpat din vedere însă faptul că bogatul material descoperit la Pecica-Forgaci nu provine dintr-un cimitir, ci dintr-o așezare intens locuită și după părerea noastră fortificată, ceea ce presupune stabilitate.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 360 și urm.

⁴¹ P. Roman, *Modificări structurale ale eneoliticului...*, în *Banatica*, II, 1973, p. 61.

⁴² Nu știm în ce măsură cultura Cucuteni-Ariuşd a contribuit la formarea culturii Bodrogkeresztúr și care au fost influențele reciproce dintre cultura Tisa și cultura sus amintită. Fără îndoială că anumite interferențe au existat și este suficient să amintim analogiile pe care le oferă pandantivele amulete de aur ale culturii Bodrogkeresztúr cu idolii plăți de tip troian din așezările Cucuteni A din Moldova. Vezi replica în lut la D. Ignat-Sava, în *Crisia*, VI, 1976, p. 12, fig. 1. Nu trebuie scăpat din vedere faptul că cea mai apropiată analogie cu figurina incizată pe un fragment ceramic aparținînd culturii Tisa III tîrzie denumită de noi „Dănsatoarea de la Tauț” am găsit-o tot în aria culturii Cucuteni A—B, cu deosebirea că figura umană de la Tauț este incizată și redată mult mai realist (vezi *Ziridava*, X, 1978, p. 36 și urm.), pe cînd cele din cadrul culturii Cucuteni sînt pictate și schematizate.

Unele analogii în ceea ce privește formele (fig. 264) le întîlnim în faza Cucuteni A la Gura Văii (vezi la VI. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 105, 112). Însăși arheologii maghiari afirmă că vasele cu picior în formă de clopot sînt o influență a complexului Ariuşd-Cucuteni-Tripolie (vezi N. Kalicz, *Arch. Ért.*, 93, 1966, p. 6, nota 20 și 21).

Faptul nu trebuie să ne mire pentru că influențe culturale sau relații între civilizații distanțate geografic pe teritoriul României se întîlnesc, exemplul cel mai grăitor fiind descoperirea unor materiale Petrești, într-un mediu vîncian tîrziu pînă departe în Banatul de Vest la Parța-tell II (vezi Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 166 și urm.; E. Comșa, *op. cit.*, p. 59).

Merită, credem, să zăbovim asupra tipului de așezare. Noi, pe baza unor observații de suprafață, considerăm așezarea fortificată cel puțin cu șanțuri circulare. Asupra sistemului de fortificare s-au exprimat însă rezerve⁴³. Încadrînd-o în rîndul așezărilor fortificate cu șanț și poate și cu val și palisadă, noi cumpănim și o altă posibilitate și anume aceea că fiind în imediata apropiere a Mureșului, șanțurile, inițial de dimensiuni mai reduse, au putut fi lărgite ulterior, în anumite perioade, prin revărsarea Mureșului. O clarificare a problemei va rezulta numai după săpături sistematice. Așezarea eneolitică este reprezentată de două tell-uri de o constituție diferită. Cel notat de noi cu A este mai accentuat, materialul arheologic abundent (ceramică, unelte, material osteologic în mari cantități) amestecat cu straturi groase de cenușă, pe cînd tell-ul B este mai aplatizat, materialul arheologic sărăcăcios. În această situație, ne-am gîndit la faptul că tellul A ar putea reprezenta așezarea propriu-zisă iar tellul B poate fi considerat țărcul pentru animale. Nu trebuie scăpat din vedere faptul că în această perioadă se intensifică creșterea animalelor domestice, aceasta dobîndind o importanță din ce în ce mai mare, fără să se ajungă însă la o modificare a raportului dintre creșterea animalelor și cultivarea plantelor, în favoarea celei dintîi⁴⁴.

Comparînd tipul de așezare fortificată de la Pecica-Forgaci cu celelalte așezări aparținînd unor culturi contemporane, constatăm că de fapt unele analogii le găsim în culturile Gumelnița și Sălcuța în teritoriul extracarpatic. Acestea prezintă elemente comune: așezările sînt în majoritatea cazurile de tip tell și fortificație cu șanțuri circulare puțin adînci, în schimb foarte late, cu valuri de pămînt și palisadă. Însuși dimensiunile tellurilor 1 și 2 de la Teiu corespund celor de la Pecica-Forgaci (40—50 m diametru)⁴⁵. Așezarea eneolitică fortificată de la Pecica-Forgaci ar putea fi încadrată în „tipul c” în clasificarea pe care S. Morintz o face așezărilor gumelnițene. Aceasta corespunde tipurilor de așezări lipsite de întăriri naturale⁴⁶. Același autor sublinează că acest tip de așezare fortificată este caracteristic exclusiv culturilor Gumelnița și Sălcuța⁴⁷. Descoperirea așezării de la Pecica-Forgaci contrazice însă această afirmație, căci făcînd abstracție de faptul că șanțurile n-ar fi artificiale, este de admis existența unor palisade și deci a sistemului de împrejmuire. Aceasta, deoarece „un tell este consecința unei locuiri intense unui spațiu limitat impus de mediu sau creat artificial... unde lipsește limita naturală, trebuie căutată limita artificială, deoarece creșterea intensă a stratului de cultură pe un

⁴³ Părerii exprimate de Gh. Lazarovici și S. Dumitrașcu cu ocazia prezentării lucrării noastre la sesiunea științifică „2050 de ani de viață statală pe meleaguri arădene”, Arad 10—11 mai 1980.

⁴⁴ *Ist. Rom.*, I, p. 55.

⁴⁵ S. Morintz, *Așezări și fortificații în cultura Gumelnița*, SCIV, 2, XIII, 1962, p. 280 — și urm., fig. 3/c.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

spațiu restrâns nu poate fi altfel explicată⁴⁸. Ori tocmai limita artificială în cazul așezărilor de „tip c” este șanțul și palisada.

Fortificarea așezărilor în această perioadă este o urmare a creșterii productivității muncii și a producției, acumularea unor rezerve sporite de producție care generează lupte intertribale⁴⁹. Nu este exclus ca sistemul de fortificare și mai ales îngrădire să fi fost determinat și de necesitatea de a se apăra de animalele sălbatice.⁵⁰

Așezări întărite artificial, corespunzător perioadei fortificației de la Pecica-Forgaci, nu cunoaștem în aria culturii Bodrogkeresztúr de pe teritoriul țării. Pe teritoriul Ungariei se semnalează o așezare întărită în aria culturii Bodrogkeresztúr⁵¹. Totuși, analizând poziția așezării eneolitice de la Tauț, județul Arad⁵², remarcăm faptul că aceasta s-ar încadra perfect în „tipul b” din clasificarea pe care o face S. Morintz⁵³. Deci lipsa unor așezări întărite pentru această perioadă s-ar putea datora nu unei cauze reale, ci uneia fortuite, legate de lipsa unor cercetări sistematice în această direcție.

Analizând materialul de Pecica-Forgaci, în special ceramica, constatăm bogăția formelor și a ornamentației. Despre ornamentarea ceramicii Bodrogkeresztúr s-a afirmat, în stadiul de atunci al cunoștințelor, că este destul de sărăcăcioasă⁵⁴. Ori, materialul descoperit de noi dovedește contrariul. Sînt prezente atît ornamentele pictate cît și cele incizate. Unele din motivele pictate în tehnica crusted cu alb sînt preluate și redată în tehnica inciziei prin hașuri iar apoi încrustate cu o pastă albă calcaroasă. Fenomenul începe menține mult timp chiar dacă mijloacele de realizare sînt diferite⁵⁶. Procesul de dispariție treptată a ceramicii pictate se petrece și la culturile contemporane învecinate⁵⁷.

O problemă deosebită este prezența picturii pe ceramica de la Pecica-Forgaci, pictură realizată în tehnica crusted cu alb. Se pune întrebarea din care cultură sau prin intermediul cărei culturi a fost preluată de către purtătorii culturii Bodrogkeresztúr? Anumite analogii în ceea ce privește ornamentele pictate în această tehnică găsim în culturi învecinate cum ar fi Lengyel pe teritoriul Cehoslovaciei⁵⁸. Însuși pictura cu alb în

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ist. Rom.*, I, 1960, p. 53.

⁵⁰ Fl. Marinescu, *Așezări fortificate neolitice din România*, în *St. Com.* 14, Sibiu, 1969, p. 11, nota 23—25.

⁵¹ *Ibidem*, p. 29 nota 38.

⁵² E. Pădureanu, *op. cit.*, p. 33 și urm., fig. 1.

⁵³ S. Morintz, *op. cit.*, p. 281, fig. 3.b.

⁵⁴ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 74.

⁵⁵ M. Rusu, *op. cit.*, p. 80.

⁵⁶ P. Roman, *op. cit.*, p. 67.

⁵⁷ Supra nota 55.

⁵⁸ P. Košťálik *Die Lengyel-Kultur im Mökrin*, Studie archeologického ustavu Československé Akademie věd v Brně, 6, 1972; la Boskovštejn p. 61, pl. 13/1—4, 9, 13; Brno-Maloměřice, p. 62, pl. 14/2; Brno-Obrany, p. 62, pl. 14/3, Střelice-Sklep, p. 63. pl. 15/1, 3—10.

această tehnică lipsește în cultura Lengyel⁵⁹. În Ungaria de asemenea este rară⁶⁰, la Zalavár-Mikenye apare alături de cea roșie⁶¹. Unele motive de pe ceramica pictată din așezarea de la Pecica-Forgaci apar în fazele mai vechi ale culturii Tisa, respectiv în grupul Herpály, numai că procedeul de realizare diferă, pictura fiind realizată cu negru, folosindu-se o substanță bituminoasă⁶². Pictura în tehnica crusted este veche în cultura Tisa cît și în cultura Vinča⁶³. În tehnica crusted se pictează și pe ceramica din Banat, aparținînd culturii Sălcuța II b după părerea autorului descoperirii⁶⁴.

Am precizat că ornamentele pictate nu apar niciodată asociate cu cele incizate, deși reiese clar că ultimele sînt o transpunere în altă tehnică a celor dintii. În această situație ar rezulta că cele pictate ne-ar sugera o fază mai veche a culturii Tisa (Tisa II/III), dar faptul pare contrazis de ceașca pictată cu toartă suprainălțată care tipologic iese din cadrul culturii Tiszapolgár și se atribuie mai degrabă fazei următoare, Bodrogkeresztúr. O situație similară întîlnim în așezarea de la Deva-Ciangăi.⁶⁵ Însuși proeminențele „cioc” sînt foarte rare în materialul nostru, în schimb toarele evolute, tipice pentru Bodrogkeresztúr sînt foarte numeroase.

Fără îndoială că în așezarea eneolitică de la Pecica-Forgaci, respectiv tell-ul A avem mai multe nivele de locuire. Întrebarea care se pune este: ne găsim în fața unei locuiri continue, de durată sau succesive? Reprezintă aceste nivele de locuire tot atîtea etape cronologice? Cîte momente din evoluția culturii Bodrogkeresztúr sînt prezente, știind că din succesiunea stratigrafică a tell-urilor pot lipsi una sau mai multe așezări din diferite faze sau etape?

Din analiza materialului arheologic, ceramica în special, reiese că materialul aparține fazei de tranziție Tiszapolgár/Bodrogkeresztúr și în special Bodrogkeresztúr timpuriu. Nu trebuie omis însă faptul că avem și unele elemente care ar indica o fază tîrzie a culturii Bodrogkeresztúr reprezentată prin fragmente ceramice ornamentate în tehnica „Furchenstichkeramik” de tip vechi (fig. 7/2; 17/14), ca analogii la Curtici, ultimul indicînd o etapă intermediară între locuirea Bodrogkeresztúr din Banat și aceea de la Pecica-Șanțul Mare apropiate de la Herculanee II⁶⁶. Două tipuri de buton, (fig. 1/15, 19) ar putea indica chiar un orizont al toartelor paslilate⁶⁷, iar alte fragmente, ceramice găsite în apropierea tell-ului A par să

⁵⁹ N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei*, p. 135.

⁶⁰ N. Kalicz, în *Actes du VIIe C, ISPP*, Praga, 1, 1970, p. 439—443.

⁶¹ Zehn Jahre Archeologie Forschungen, Budapesta, 1970, p. 138.

⁶² v. D. Ignat-Sava, *Colecția veche neolitică a Muzeului Țării Crișurilor*, în *Crisia*, VI, p. 15, pl. I/1, 5, 11; pl. II/3;

⁶³ cf. Gh. Lazarovici, *Neoliticul în Banat*, în *Banatica*, II, 1973, p. 28.

⁶⁴ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 174 șiur.

⁶⁵ P. Roman, *op. cit.*, p. 61.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 60.

⁶⁷ vezi analogie cu fragmentul de capac de la Balta Sărată jud. Caraș-Severin cf. Gh. Lazarovici, *Despre eneoliticul timpuriu...*, în *Tibiscus*, IV, p. 30, fig. 8/3.

indice un orizont Tisa IV contaminat de elemente badeniene (fig. 5/9, 11, 12). Materialul este însă puțin și descoperit în condiții stratigrafice neclare, ceea ce ne obligă la anumite rezerve.

Nu știm în ce măsură se poate confirma succesiunea Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr-Baden aici, succesiune propusă de noi cu o altă ocazie, în schimb descoperirea unor materiale Starčevo-Criș în apropierea tell-ului A (și probabil și la baza lui), confirmă cele postulate anterior de noi.⁶⁸

Este posibil ca aceste două tell-uri care fac parte din așezarea întărită să aparțină unui complex alcătuit din: așezarea fortificată propriu-zisă, așezarea deschisă din exterior, alte construcții mai modeste, necropola.

Probabil că și membrii comunității Bodrogkeresztúr au atins stadiul de dezintegrare a comunităților gentilice în grupe de mari familii matriarhale deoarece suprafața acestor telluri (în hotarul com. Pecica sînt foarte numeroase, unele putînd să aparțină și eneoliticului) este relativ mică, numărul locuințelor individuale neputînd să fie mai mare de 6—7.

Așa cum subliniază cercetătorul P. Roman, pe teritoriul României are loc în perioada eneoliticului procesul de unificare culturală cuprinzînd în exclusivitate culturile eneolitice locale: Sălcuța, Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr, Petrești, Ariușd și probabil Gumelnița, cultura Cucuteni manifestînd doar un oarecare interes față de aceste modificări. Cultura Bodrogkeresztúr este considerată o etapă a acestui proces de unificare și un rezultat al interferențelor culturilor eneolitice sus-amintite. În cadrul acestui proces de unificare culturală stăpînirea zonelor cuprifere și producția unelte de cupru joacă un rol foarte important.⁶⁹

Pe baza observațiilor pe care le-au făcut unii cercetători care s-au ocupat de această perioadă pe teritoriul României, precum și din analiza materialului descoperit de noi la Pecica-Forgaci, avem motive să credem că transformarea culturii Tisa într-o altă cultură începe nu în Cîmpia Tisei, ci în interiorul arcului carpat, și nu numai acolo, ci și în partea de vest a României, unde, ca și în interiorul Transilvaniei⁷⁰, sînt premise pentru descoperirea celor mai vechi complexe de tip Bodrogkeresztúr, așezarea de la Pecica-Forgaci fiind una din dovezi. Firește, aceasta nu exclude pe parcursul evoluției acestei culturi anumite migrații (în cadrul cărora ocuparea zonelor bogate în cupru nu joacă un rol minor), dar nu în sensul în care pune P. Patay problema.

Prin faptul că așezarea de la Pecica-Forgaci prezintă unele caracteristici (prezența picturii realizate în tehnica crusted cu alb bunăoară) deosebite de celelalte așezări ale aceluiași grup, propunem — provizoriu — ca acest complex să primească un nume: Tisa — aspectul Pecica — Forgaci.

⁶⁸ E. Pădureanu, *Cu privire la cîteva tipuri.....*, în *Ziridava*, XII (sub tipar).

⁶⁹ P. Roman, *op. cit.*, p. 66.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 61.

Dorim să precizăm că n-am epuizat toate problemele legate de acest important obiectiv arheologic. Una dintre ele ar fi — și asupra ei vom reveni după efectuarea unor săpături în zonă — aceea a analizei amănunțite a formelor și în special asupra ornamenticii la care credem că și cultura Vinča-Turdaș a avut un rol deosebit.

DIE BEFESTIGTE ÄNEOLITHISCHE SIEDLUNG VON PECICA-FORGACI

(Zusammenfassung)

Verfasser beschreibt eine äneolithische Siedlung, die aus zwei „Tell“-s besteht. Er ist der Meinung, dass diese wenigstens mit kreisförmigen Wehrschanzen umgeben waren. Das archäologische Fundmaterial ist reichhaltig und gehört in seiner Mehrheit der Endphase der Tisa-Kultur, beziehungsweise der Übergangszeit von der Tiszapolgár-zur Bodrogkeresztúr-Kultur, obwohl spätere Phasen letzterer Kultur nicht ausgeschlossen sind. Hier und da erscheinen auch Materialien, die anderen Kulturen angehören (Baden — Horizont der Henkeln mit Lappenbuckel) oder sogar älteren Kulturen (Criș-Starcevo) angehören.

Es wird unterstrichen, dass die Keramik mannigfaltige Formen und eine reichhaltige Ornamentik aufweist. Vorherrschend ist die eingeritzte Verzierung, welche mit einer weissen Kalkpaste gefüllt ist, aber es gibt auch solche, die durch eingestochene Punkte gekennzeichnet sind, oder andere die weissgemalt sind. Das Vorhandensein der weissbemalten Keramik in der „Crusted“ — Technik — falls sie auch stratigraphisch beobachtet werden kann, denn typologisch beweist das Material das Gegenteil —, zeigt einen besonderen Aspekt der späteren Tisa-Kultur, der in anderen Siedlungen der Bodrogkeresztúr-Kultur nicht erscheint. In diesem Fall schlägt Verfasser vor, dass dieser Komplex provisorisch den Namen „Tisa-Kultur, Pecica-Forgaci Aspekt“ erhalten soll.

Das Vorhandensein des Bodrogkeresztúr Materials in der Siedlung von Pecica-Forgaci scheint die Tatsache zu beweisen, dass der Umwandlungsprozess der Tisa-Kultur in eine andere Kultur nicht in der Theiss ebene — oder nicht nur dort — sondern auf dem Gebiet Rumäniens begonnen hat, innerhalb des Karpatenbeckens und ausserhalb dessen, im westlichen Teil Rumäniens, so wie dies bereits von andern Forschern schon behauptet wurde. Somit existieren Voraussetzungen dafür, dass die ältesten Komplexe des Bodrogkeresztúr Typs auf dem erwähnten Gebiet zu finden sind.

Die zahlreichen Probleme, die durch den wichtigen Fund von Pecica-Forgaci aufgeworfen sind, können erst durch systematische Ausgrabungen in dieser Zone geklärt werden.

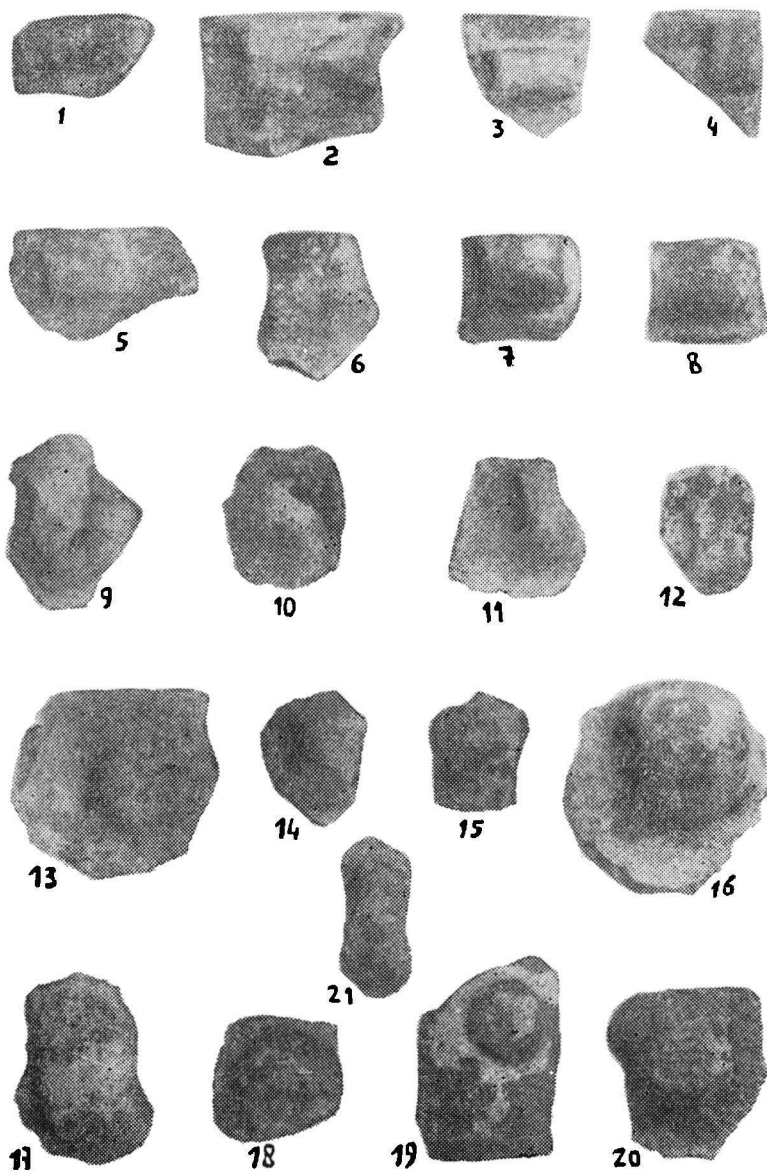

Fig. 1.

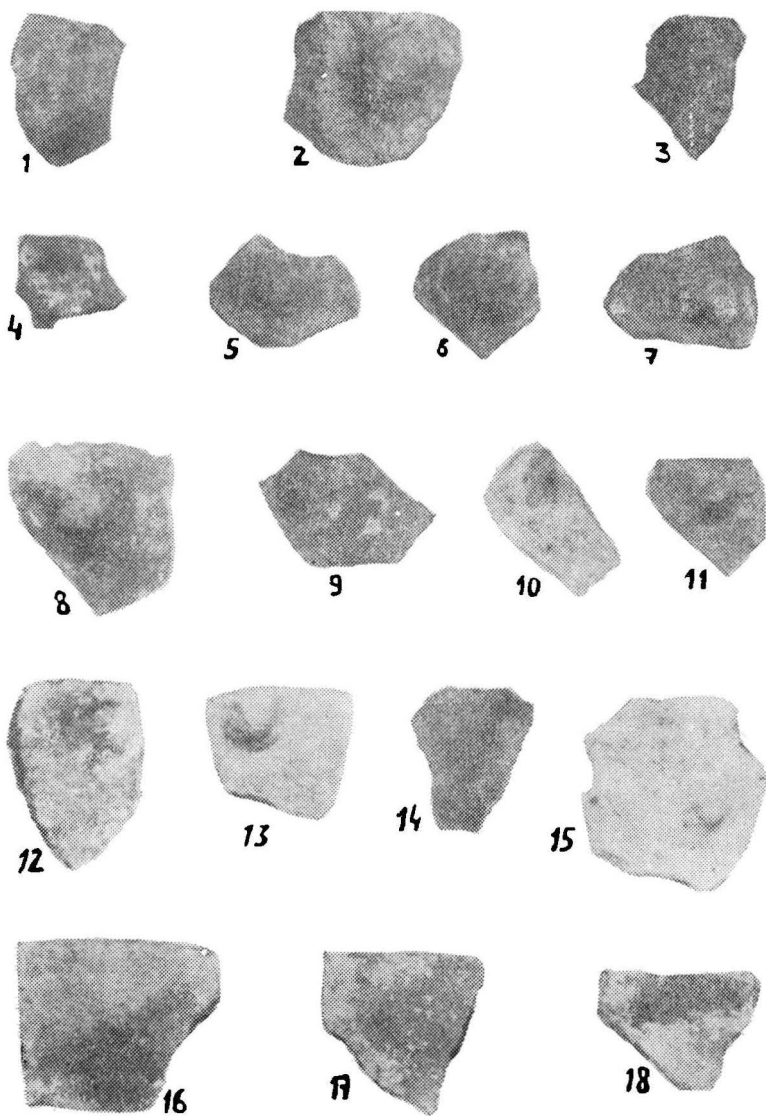

Fig. 2.

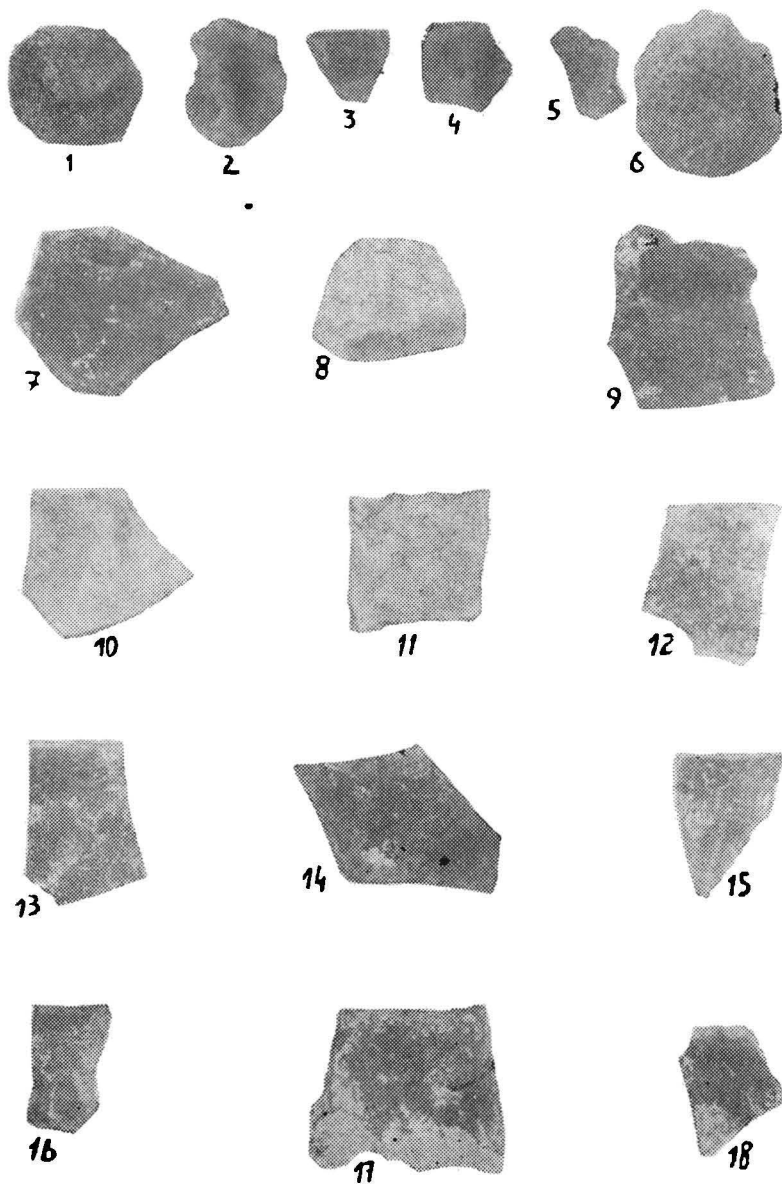

Fig. 3.

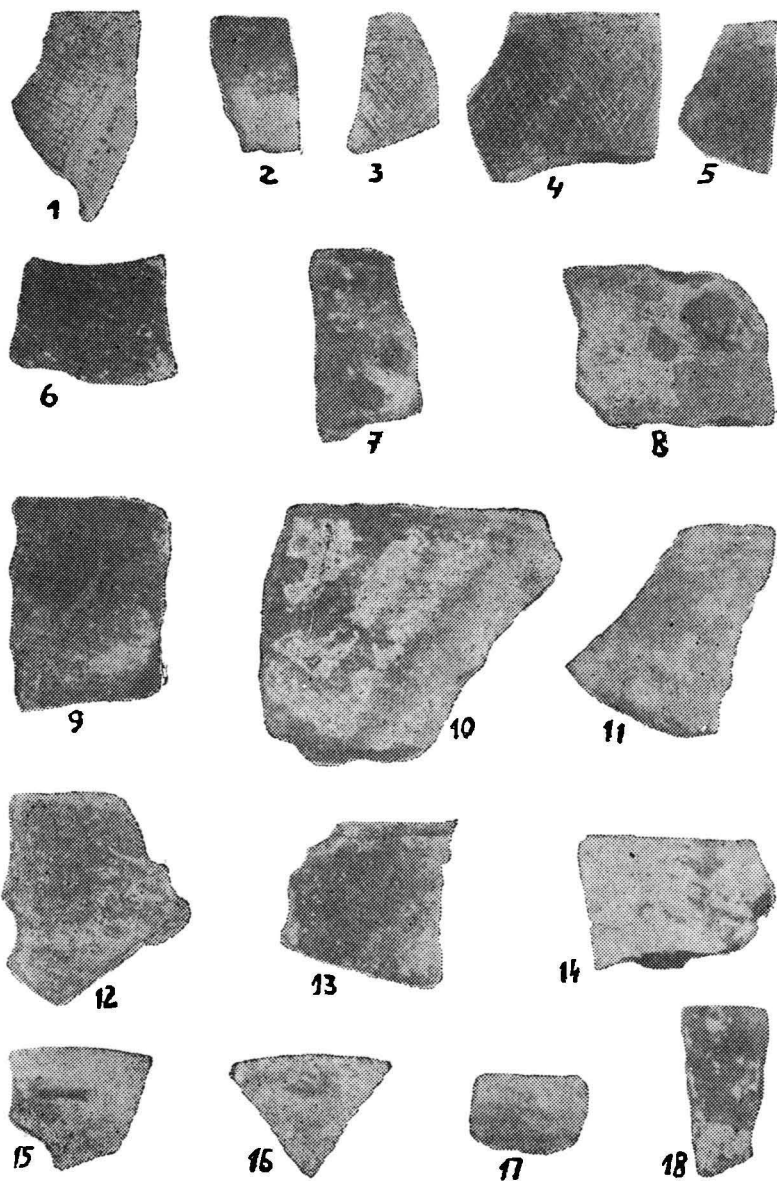

Fig. 4.

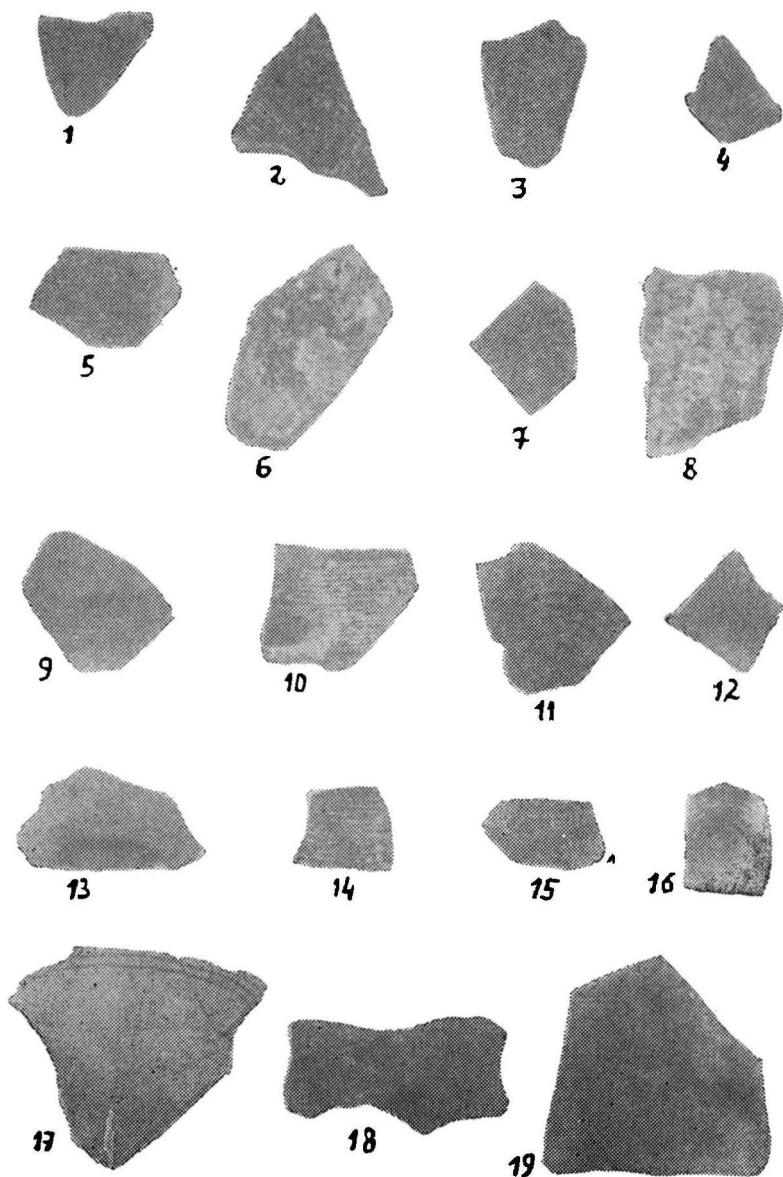

Fig. 5.

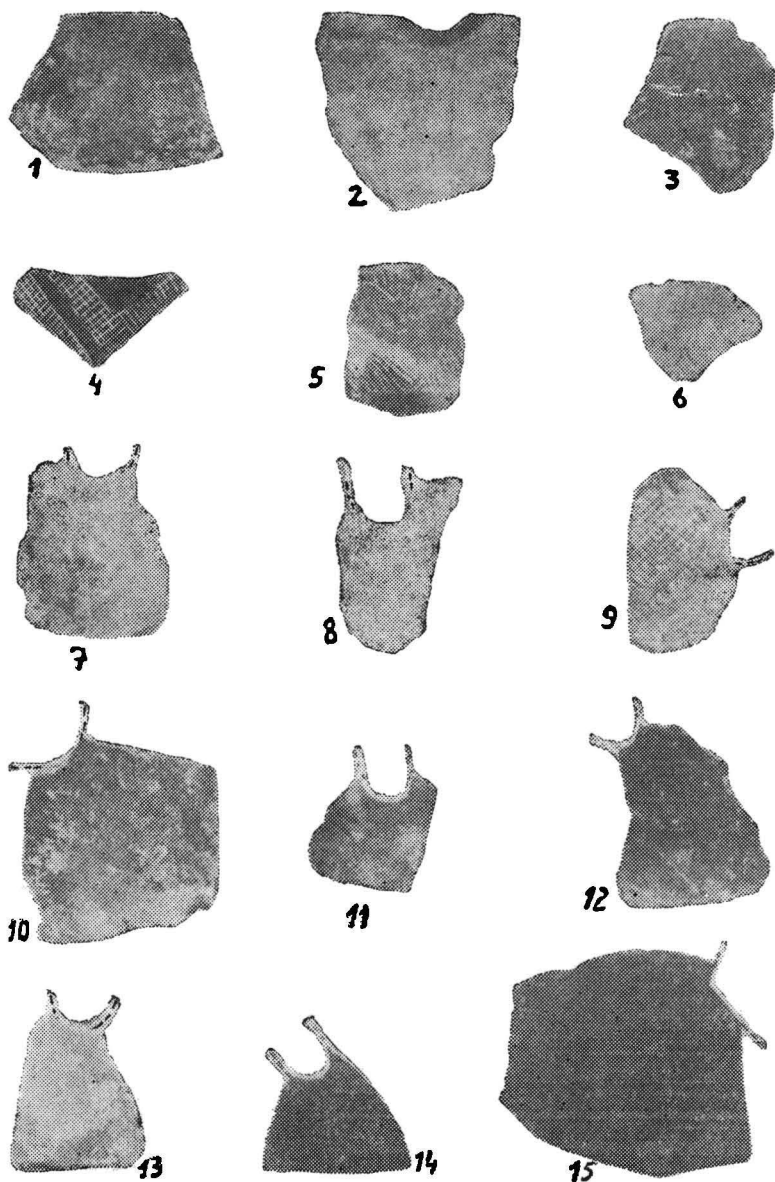

Fig. 6

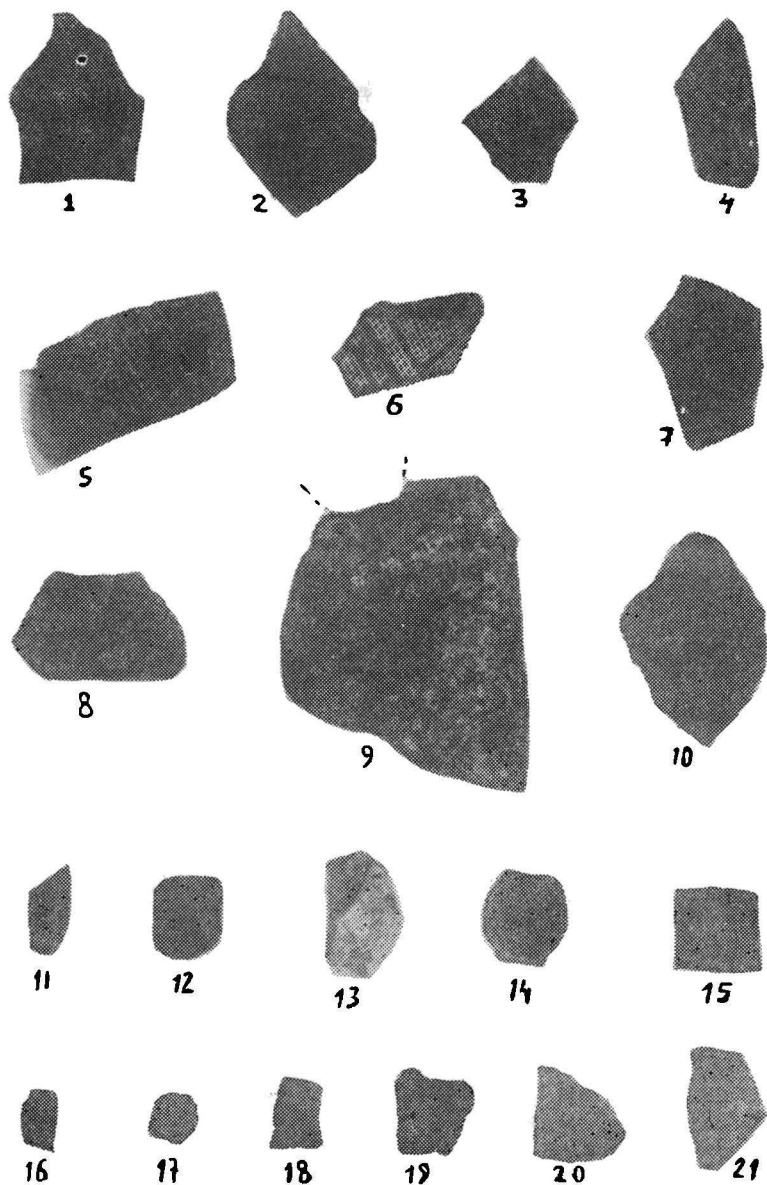
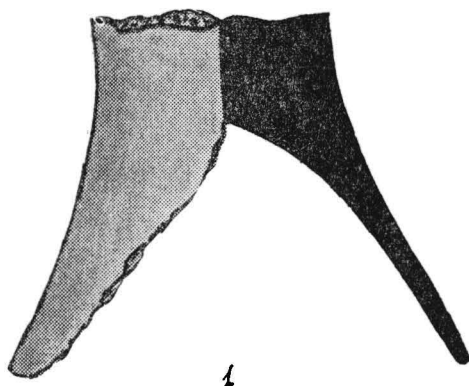

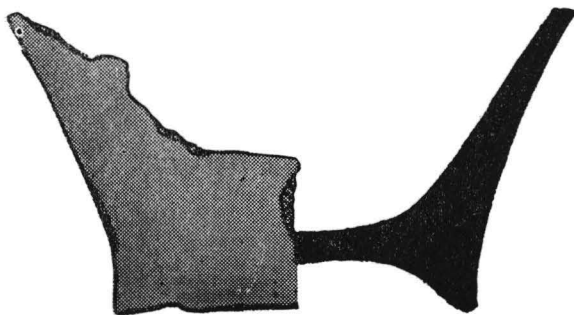
Fig. 7.

1

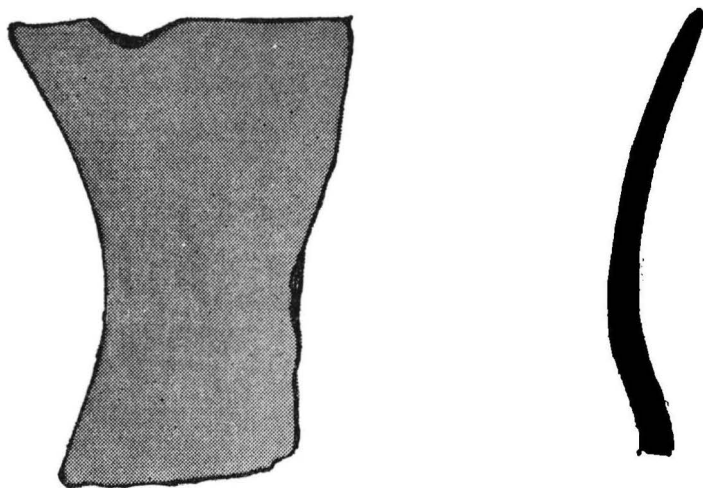

2

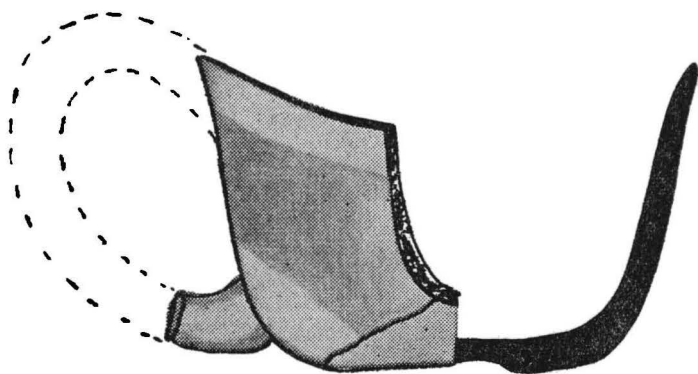

3

Fig. 8.

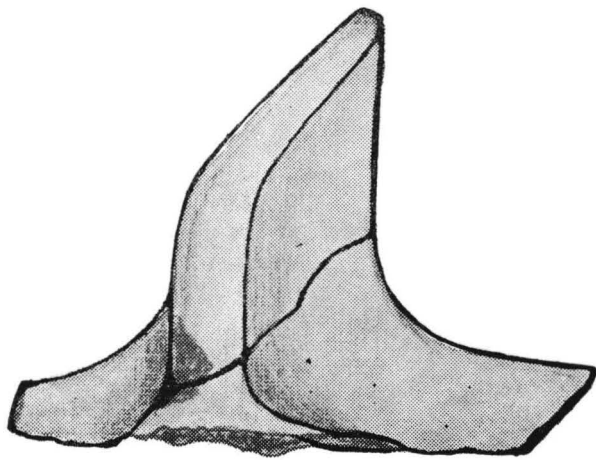
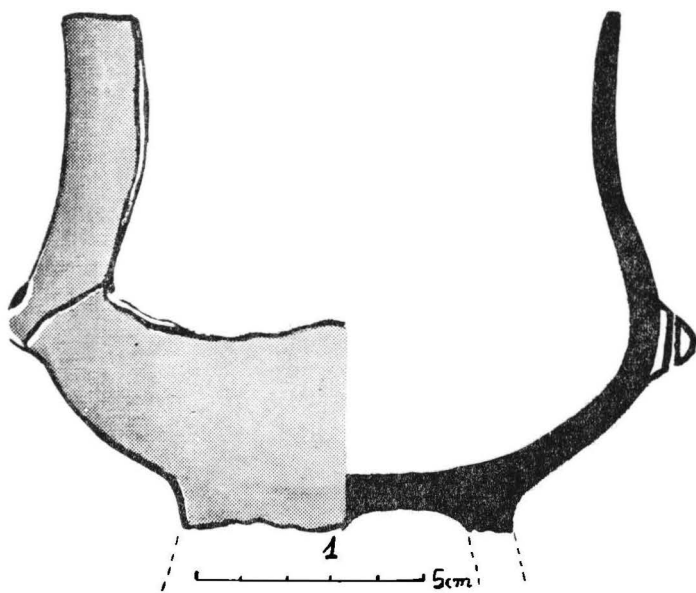

1

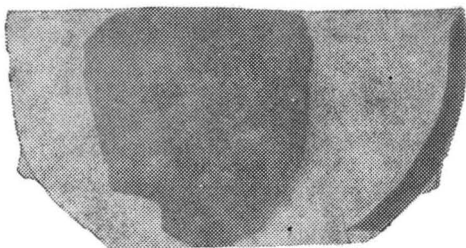
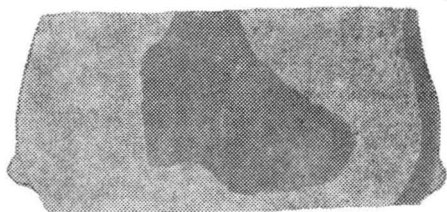
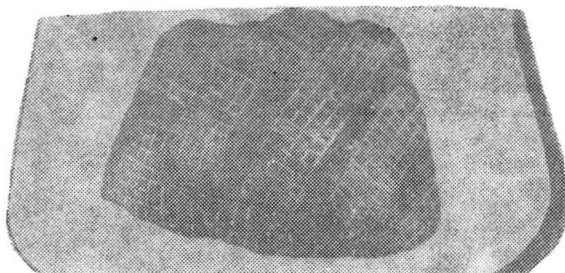
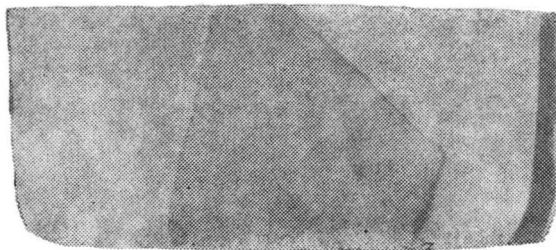
2

Fig. 9.

2

Fig. 10.

1**2****3****4****Fig. 11.**

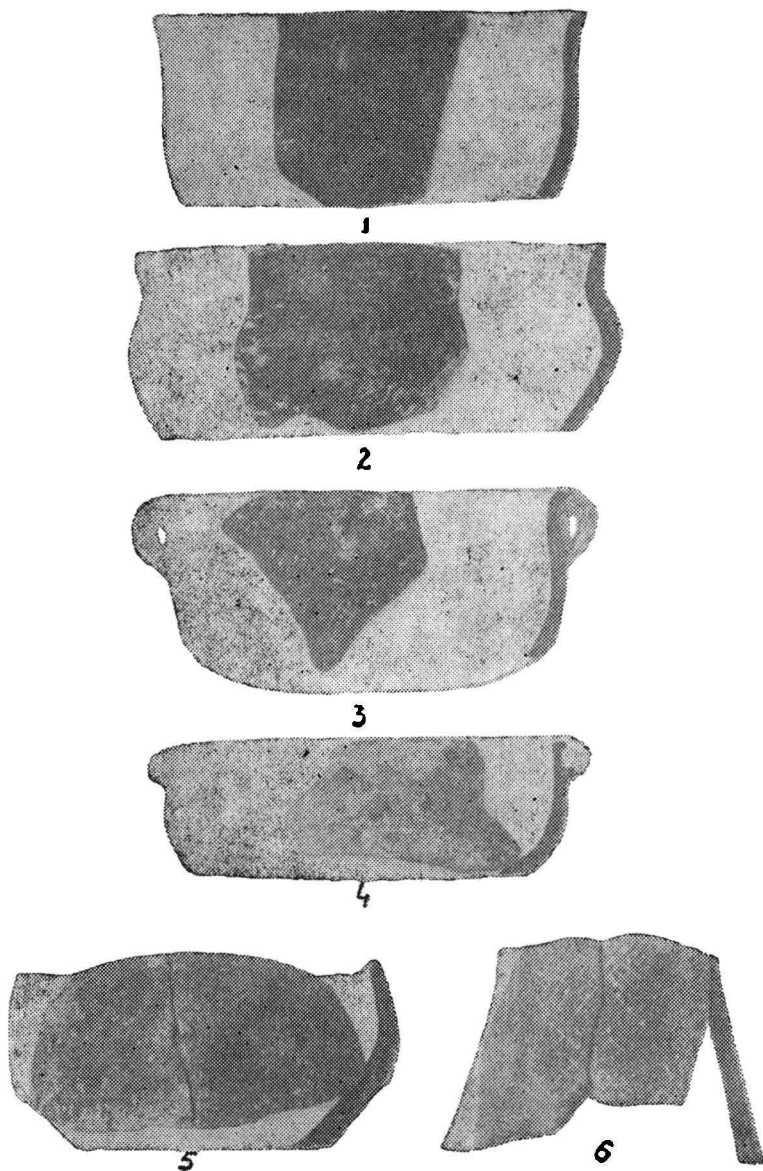
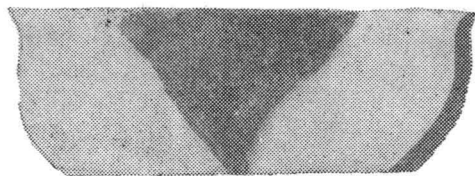

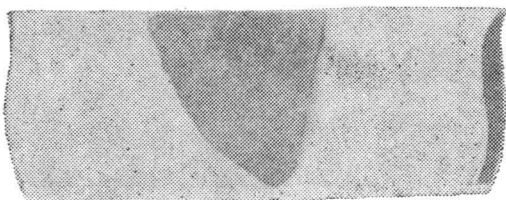
Fig. 12.

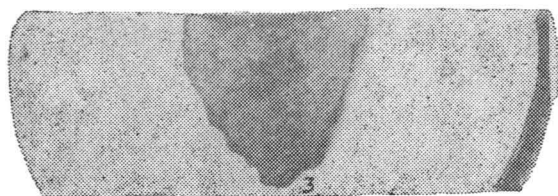
1

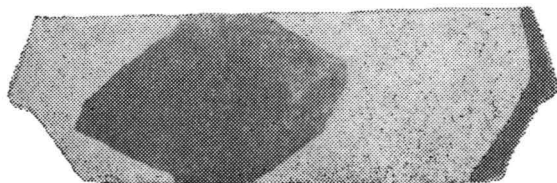
2

3

4

5

Fig. 13.

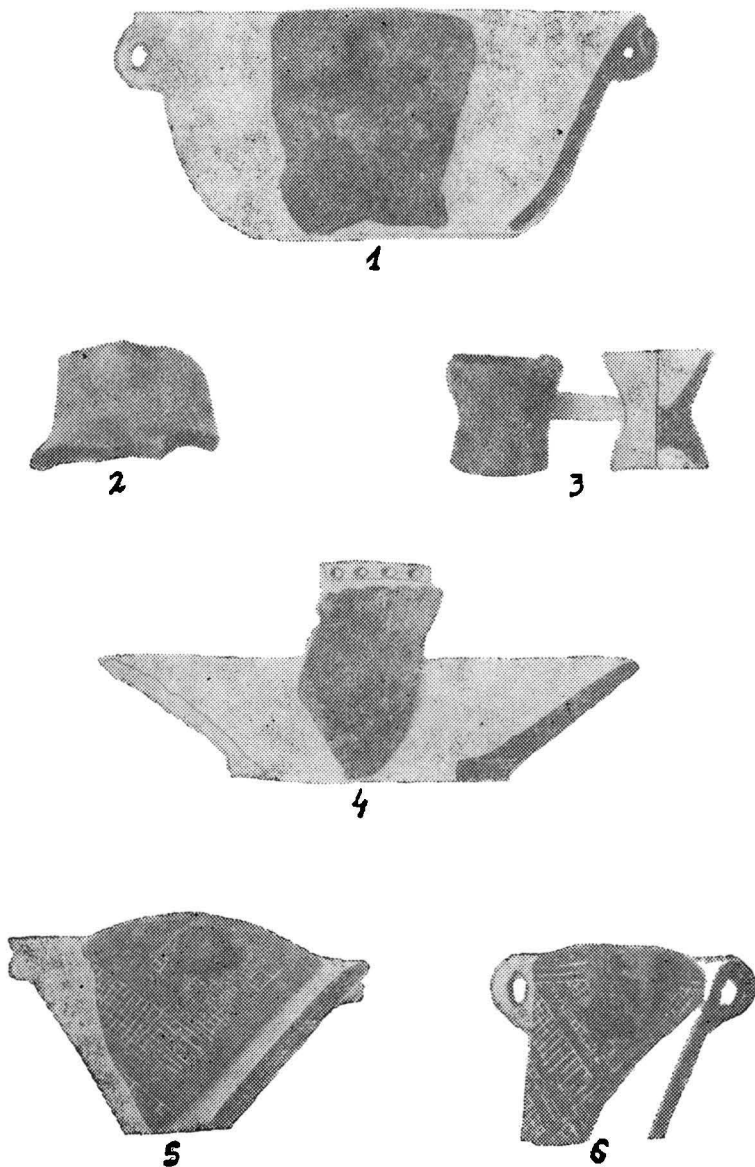
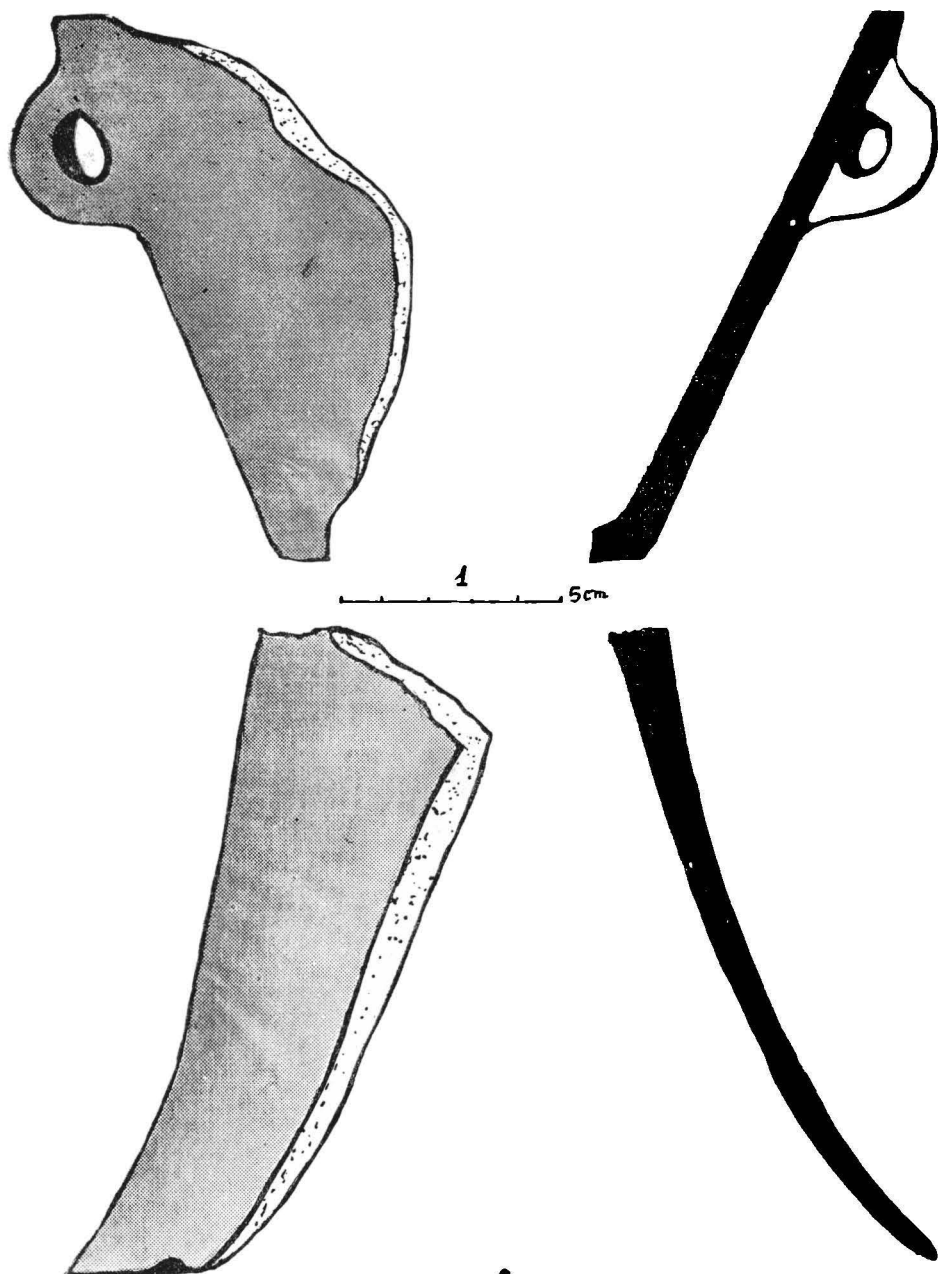
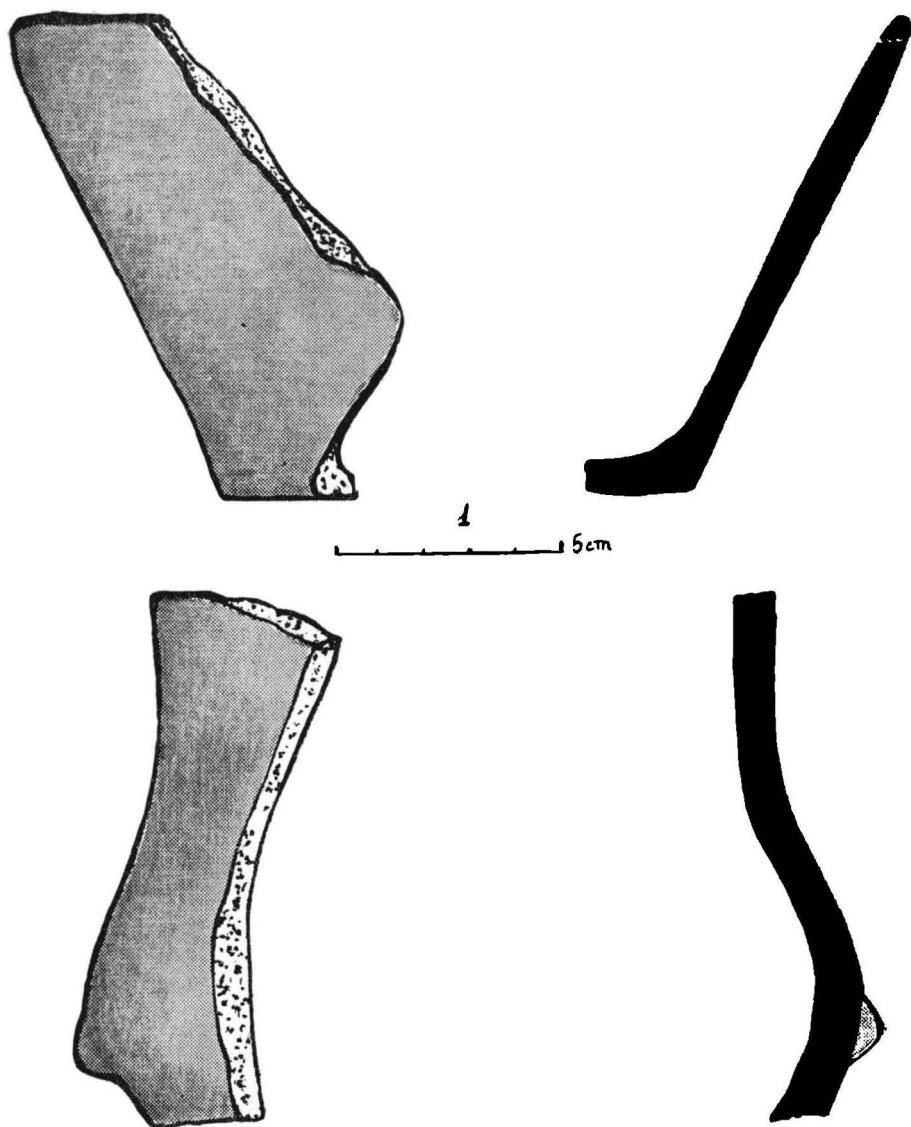

Fig. 14.

2
Fig. 15.

2
Fig. 16.

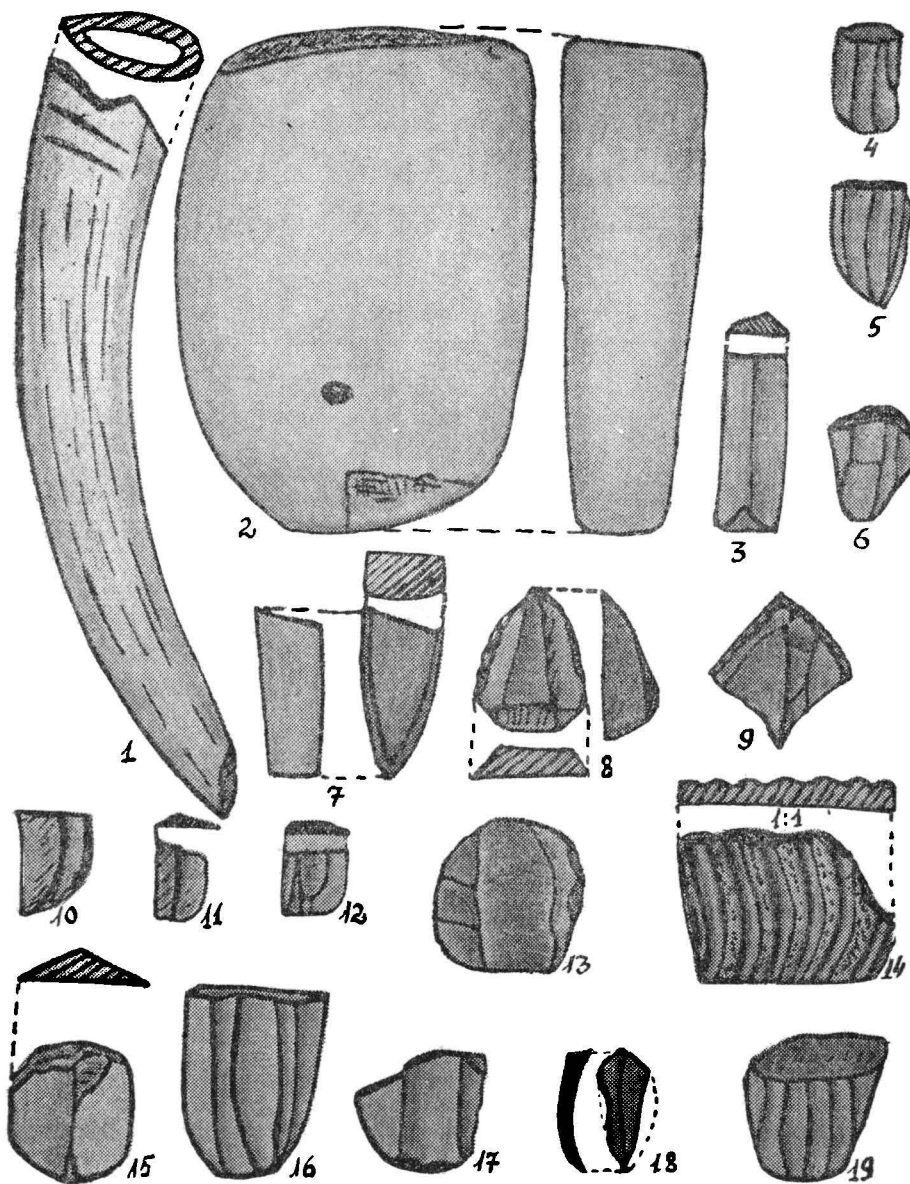

Fig. 17.

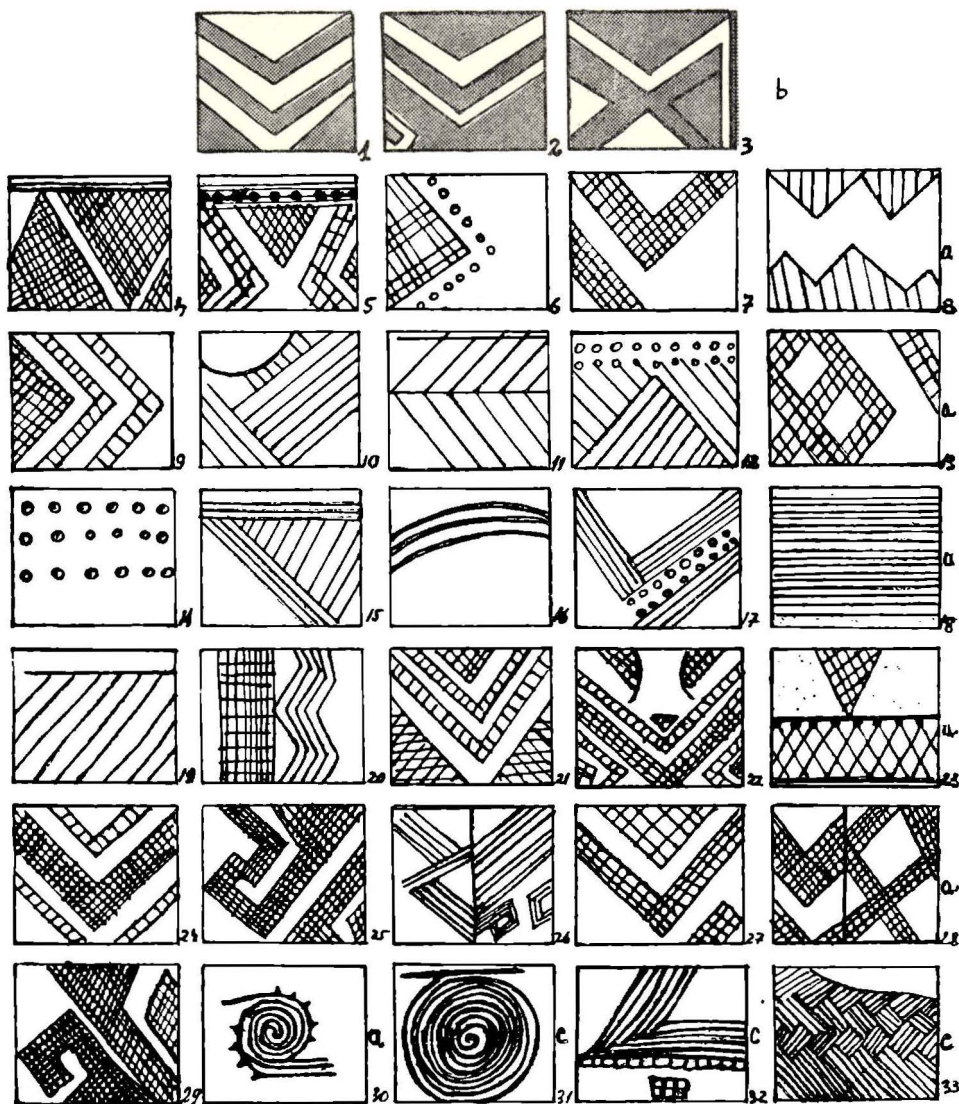

Fig. 18.

GRUPUL CULTURAL IGRÎȚA DE LA SFÎRȘITUL EPOCII BRONZULUI

de

NICOLAE CHIDIOȘAN
IOAN EMÖDI

Studierea fenomenelor arheologice și istorice care au avut loc în epoca bronzului, în spațiul nord-vestic al României, a cunoscut, în ultimile două decenii, un avînt cu totul remarcabil. Săpături arheologice de amploare au fost inițiate, de muzeele din Baia Mare, Satu Mare, Carei, Săcuieni și Oradea, atît în așezări cît și în necropole sau complexe cultice. Au fost studiate, de asemenea, un număr apreciabil de depozite de bronzuri. Prin aceste cercetări multilaterale s-a reușit, în bună parte, jalonarea liniilor de dezvoltare ale principalelor culturi din epoca bronzului a căror arie de răspîndire se situau în aceste ținuturi¹.

Firește, au mai rămas insuficient elucidate o seamă de aspecte, cum sînt, de pildă, acelea legate de fenomenele petrecute la sfîrșitul epocii bronzului. De fapt ele au constituit și cele mai controversate probleme în publicațiile și confruntările de specialitate. Semnele de întrebare s-au pus, mai ales, la cheștiunea dăinuirii culturilor epocii bronzului mijlociu în etapele următoare și la aportul acestora la procesul de hallstattizare.

Prezentul studiu, valorificînd un patrimoniu arheologic foarte bogat, încearcă să contribuie la clarificarea acestei etape ale preistoriei. Atenția noastră s-a îndreptat asupra unor materiale arheologice descoperite în cîteva peșteri de pe valea Crișului Repede și care se datează în perioada ultimului veac și jumătate din epoca bronzului (Sec. XIII — prima jumătate a sec. XII î.e.n.), care corespunde, în cronologia relativă, etapei Br. D.

Peșterile de care vom vorbi se numesc: Igrîța, Izbîndiș, Mișid și Ungurului. Ele sînt amplasate pe versanții nordici ai Munților Pădurea Craiului, pe valea Crișului Repede în zona Aleșd—Șuncuius, din jud.

¹ I. Ordentlich, în *Dacia*, N.S., 7, 1963; K. Horedt, în *Studii și Comunicări*, 13, Sibiu 1967, T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978; S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1978; N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României, Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea, 1980; C. Kacsó, *Necropola tumulară de la Lăpuș* — teză de doctorat, 1981.

Bihor. Cercetările speo-arheologice efectuate, între anii 1969—1980, în punctele enumerate mai sus și inițiate de I. Emödi, au avut ca rezultat descoperirea unor complexe arheologice deosebit de interesante nu numai sub raportul caracterului lor dar și acela al inventarelor.

Materialele arheologice găsite în peșteri se aflau grupate pe spații mici, în nișe camuflate, terase ascunse sau în galerii laterale, înguste și greu accesibile.

Fragmentele ceramice aparțin unor vase sparte în prealabil și, în majoritatea cazurilor, arse secundar. Nu s-au depus vase întregi și nici chiar toate fragmentele acestora. Restul au fost, probabil, părăsite în apropierea rugurilor aflate undeva în afara cavităților. Nu există nici un argument material să bănuim că procesiunea incinerării (sau purificării prin foc) s-a petrecut în interiorul grotelor. Uneori, odată cu inventarul s-a adus și o cantitate mai mică sau mai mare, de cenușă și cărbuni dar în nici un caz nu au fost găsite oase umane.

Caracterul acestor complexe este foarte greu de precizat. Ele pot fi morminte votive sau cenotafuri² fie, mai probabil, sint depuneri cultice legate de anumite practici rituale cu numeroase analogii în timp și spațiu³.

Unitatea stilistică și cronologică, dar mai ales caracterul individualizat al materialelor arheologice descoperite în peșterile amintite, au permis atribuirea lor unui nou grup cultural denumit Igrița. Această denumire a fost lansată încă în 1978, cu ocazia colocviului privitor la epoca bronzului, organizat de Institutul de Arheologie din București și s-a revenit la ea, de mai multe ori, cu prilejul valorificării descoperirilor de la Oradea, peșterile Igrița, Mișidului și Ungurului⁴.

De data aceasta ne-am propus analiza globală a elementelor care dau nota specifică acestui grup, prezentarea factorilor genetici, aria de răspindire, precum și cadrul istoric în care s-au dezvoltat purtătorii grupului Igrița.

Ne-am axat analiza noastră cu precădere pe inventarele arheologice ale complexelor din peșteri dar, în mod firesc, nu am omis nici alte descoperiri de epocă și care pot fi incluse grupului discutat.

Cele mai reprezentative și numeroase materiale sînt produsele ceramice și obiectele de bronz. Alături de acestea mai pot fi amintite podoabele de chihlimbar, colierele din canini de animale și altele.

² I. Emödi, în *SCIVA*, 31, 1980, 2, p. N. Chidioșan I. Emödi, în *Traco-Dacica*, II. 1981, p. 166.

³ N. Chidioșan, *Complexe cultice de la finele epocii bronzului și începutul Hallstattului, în vestul României*, comunicare susținută la Sesiunea de comunicări, Iași, 1980.

⁴ I. Emödi, în *Lucrări științifice*, Institutul pedagogic, Oradea, 1979, Ibidem, în *SCIVA*, 31, 1980; 2; N. Chidioșan, I. Emödi, *op. cit.*; I. Emödi N. Chidioșan, *Descoperiri arheologice în peștera Ungurului*, comunicare susținută la Sesiunea de comunicări a Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 1982.

I. Ceramica

De la început trebuie să remarcăm numărul mare de vase descoperite în peșteri: 127 vase întregite și alte 100 fragmente mai mari sau mai mici.

În grupul Igrița au fost confecționate vase atât din pastă fină cât și din pastă grosolană dar proporția este evidentă în favoarea primei categorii. Din a doua au fost lucrate numai vase-borcan sau vase sac.

Olarii grupului au produs următoarele categorii de vase: A. Oale (urne); B. Vase-borcan sau vase-sac; C. Castroane; D. Străchini și farfurii; E. Cești; F. Căni; G. Tipuri aparte.

A. Oale (urne)

În această categorie se pot distinge două tipuri de bază și anume:

Oale A. 1. (fig. 1/1—5; 3/2). Sînt vase aproape perfect bitronconice mai înalte sau mai scunde, avînd partea inferioară aproape egală cu cea superioară. Face excepție doar un singur vas descoperit în peștera Ungurului, cu partea superioară mult dezvoltată. Pereții superiori sînt drepti iar cei inferiori uneori bombăți. Urnele de acest tip au buzele mici, răsfrînte oblice. Deasupra umerilor există, mai întotdeauna, un „prag” mai puțin sau mai mult marcat.

Sînt lucrate dintr-o pastă fină, au lustru metalic și cîteodată sînt grafitate. Sînt bine și uniform arse. Cele mai multe sînt de culoare neagră, uneori cu interiorul cărămiziu roșcat (excepție cele din Izbîndiș). Mai rare sînt urnele cenușii închise sau cafenii.

Covîrșitoarea lor majoritate sînt ornamentate pe umăr (proeminențe conice sau rotunjite nervuri verticale și oblice, caneluri înguste sau late) și pe partea superioară (fascicule de caneluri orizontale sau în ghirlande). Foarte sporadic sînt ornamentate părțile inferioare. Așa este, de pildă, oala cu ghirlande din Igrița. Remarcăm vasul care are proeminențele goale pe dinăuntru, ele fiind împinse din interior.

A.1. este tipul de urnă cel mai numeros: în Igrița 15, în Izbîndiș și Ungurului cîte 7.

Deși la prima vedere forma pare a fi comună, totuși nu se cunosc antecedente locale în bronzul mijlociu și nu aparține nici populației cu înmormîntări tumulare. Într-un orizont cronologic apropiat grupului Igrița exemplare asemănătoare s-au găsit în necropola de la Lăpuș⁵, la

⁵ C. Kacsó, în *Dacia*, N.S.19, 1975, fig. 9/5; 13.2.

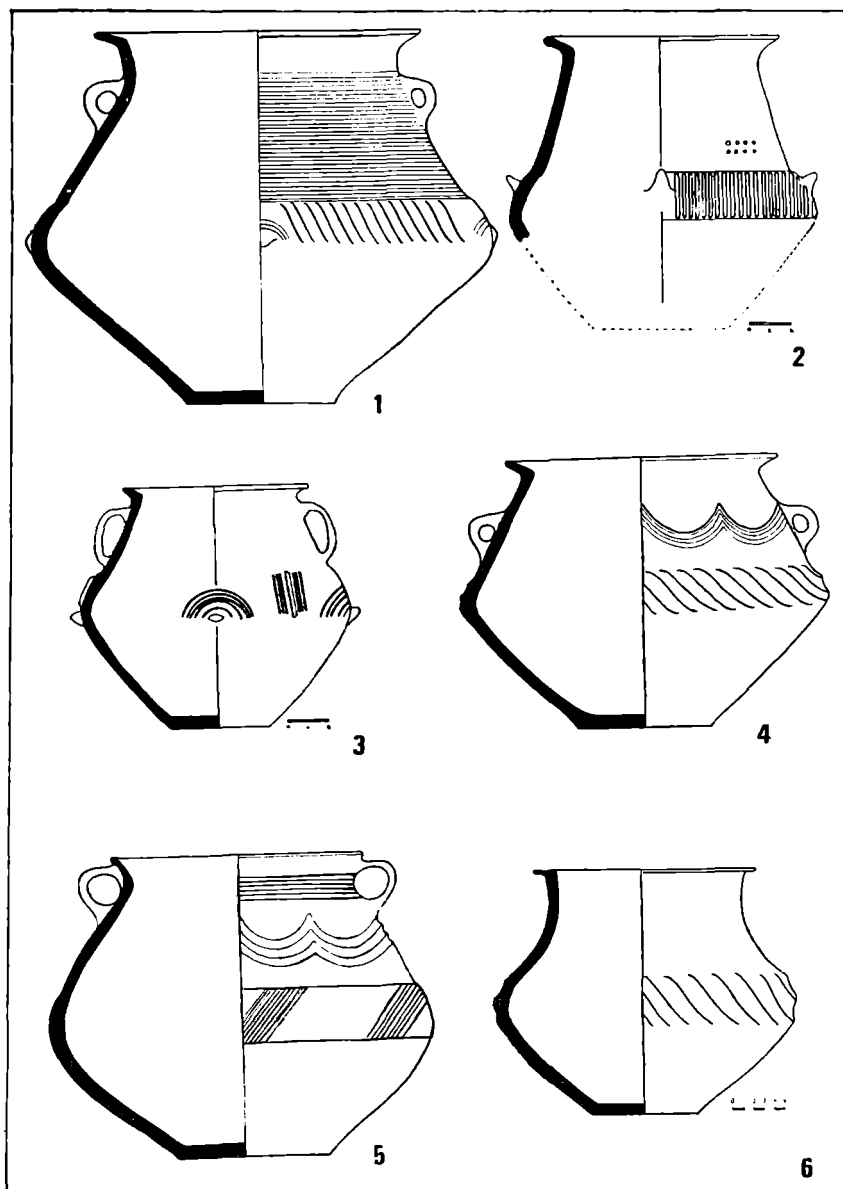

Fig. 1.

Oradea—Salca, Suplacu de Barcău, Voivozi⁶ și Susani⁷, precum și în grupul Berkesz—Demecser⁸ și cultura Piliny din Ungaria și Cehoslovacia⁹.

Tipul de urnă A.1 are și o variantă.

Oale A.1 a (fig. 1/6; 3/3). Sînt asemănătoare cu tipul de bază dar au partea superioară mult arcuită, umerii proeminenți și rotunjiți. Sînt lipsite de torți.

Sînt lucrate dintr-o pastă fină sau semifină, de culoare cenușie. Foarte puține au avut suprafețele lustruite. Numai o mică minoritate au decor, care se rezumă la proeminențe și caneluri late verticale sau oblice.

Au fost recuperate un număr de 6 urne de acest tip: în Igrîța 4 iar în Izbîndiș și Ungurului cîte una.

Pentru această formă am întîlnit corespondente în cultura locală Otomani, în faza finală a acesteia, precum și în grupul înrudit cu aceasta de pe teritoriul estic al R.P.U. (Hajdubagos)¹⁰.

Oale A.2 (fig. 2/1—3; 3/1). În acest tip am încadrat urnele bitronconice cu partea superioară bombată și cea inferioară mult înclinată. Au un fund mic, buzele răsfrînte și oblice și nu au torți decît în cazuri rare¹¹. Aceste vase sînt, în toate cazurile, mai late decît înalte. În literatura arheologică asemenea oale sînt denumite și „urne etajate“.

Sînt lucrate din pastă fină, de culoare neagră în exterior și cărămizie-roșcată în interior.

Cele mai multe recipiente de acest tip sînt lipsite de decor sau sînt sumar ornamentate și întotdeauna numai pe umeri (proeminențe îndreptate în sus și în jos, nervuri oblice). Se întîlnesc și proeminențe împinse din pereți (fig. 2/1).

Au putut fi reconstituite 12 exemplare: 10 din Igrîța și cîte unul din peșterile Izbîndiș și Mișid.

Vase cu această formă apar, pentru prima oară, în cadrul marelui complex cultural cu ceramică încrustată din bazinul dunărean din epoca bronzului¹². Ele devin tipuri etalon în cultura Zuto Brdo—Gîrla Mare¹³. În acest mediu urnele etajate diferă oarecum de cele descoperite în

⁶ I. Emödi, *op. cit.*, fig. 1; D. Ignat, *Date preliminare despre stațiunea de la sfîrșitul epocii bronzului de la Suplacu de Barcău*, comunicare la Sesiunea de Comunicări, Muzeul Zalău, 1981; Vasele de la Voivozi, inedite, în colecția Muzeului Țării Crișurilor.

⁷ I. Stratan, Al. Vulpe, în *PZ*, 52, 1977, p. 51 și urm, pl. 6/9, 93—94.

⁸ Berkesz Demecser.

⁹ V. Furmanek, în *Slov. Arch.*, 25, 2, 1977; T. Kemenczei, în *AE*, 93, 1 1966, fig. 15/1.

¹⁰ T. Bader, *op. cit.*, pl. 26/2, 8; T. Kovács, în *Folia Arch.*, 21, 1970, fig. 4/3, 5, 18.

¹¹ N. Chidioșan, I. Emödi, *op. cit.*, fig. 4/1.

¹² M. Wosinsky, *Die inkrustierte Keramik der Stein- und bronzezeit Berlin*, 1904, pl. 54/4.

¹³ Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cîrna*, București, 1961, p. 134—136.

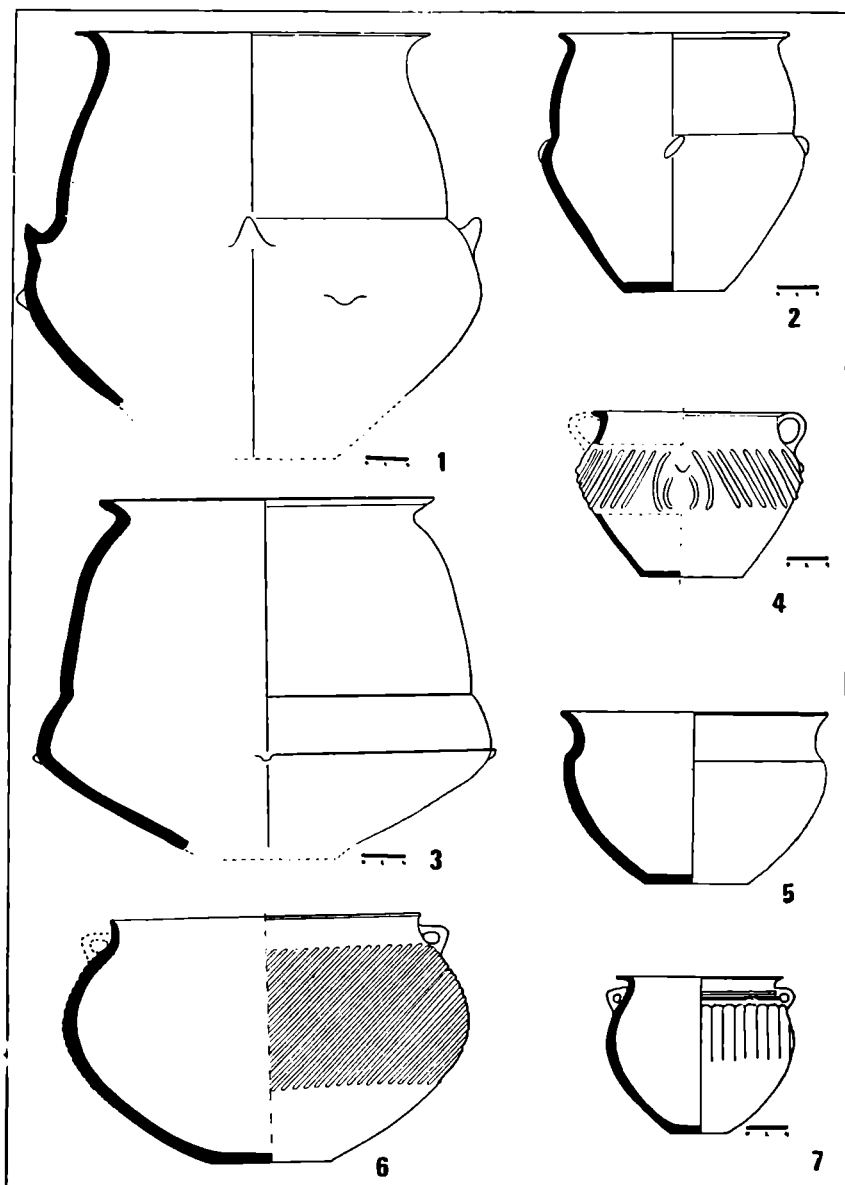

Fig. 2.

peșteri deoarece au buzele mari, înalte și evazate. Mai apropiate de ale noastre sînt cele care aparțin culturii nord-panonice cu ceramică incrustată¹⁴. Bănuim deci că olarii grupului Igrîța au preluat modelul de la această populație care a pătruns pînă în Cîmpia Tisei împinsă de populația tumulară¹⁵.

Că direcția de influențare nu a venit dinspre sud ne indică și faptul că în descoperirile ce se intercalează geografic și cronologic între grupul Igrîța și cultura Zuto Brdo—Gîrla Mare, deci în cele de la Cruceni, Bobda, Sintana Arad, nu se întîlnesc asemenea tipuri. Merită de semnalat și faptul că forma este preluată și dezvoltată de purtătorii culturii Gava-Holihradi cu ceramică canelată, de la începutul Hallstattului, cultură care însă nu și-a extins aria de răspîndire la sud de Mureș¹⁶.

În Crișana a mai fost descoperită o urmă de tip. A.2 și anume la Cociuba Mare¹⁷.

B. Vase-borcane sau vase-sac (fig. 4/6—8)

Fac parte din așa-zisele vase de bucătărie fiind lucrate grosolan din pastă cu multe impurități, de culoare cărămidie deschisă sau cenușie deschisă.

Această categorie îmbracă formele clasice și bine cunoscute, fundul mai mic decît deschiderea vasului, pereții ușor bombați, cu una sau două torți sub buză sau, mai rar, pe umăr.

Singurul ornament prezent pe aceste vase este briul alveolar.

Deoarece ele sînt prezentate, cu mici modificări, în diferite orizonturi culturale și cronologice nu le putem considera specifice grupului Igrîța și nici perioadei de care ne ocupăm.

C. Castroane

Sînt, în general, de format mic și foarte variate ca forme. Cele mai numeroase sînt cele cu corpul puternic bombat, umerii lați și rotunjiți, gît scurt și arcuit și două torți amplasate pe gît (fig. 2/4, 7). De obicei sînt decorate cu caneluri oblice sau verticale.

Forma nu a fost cunoscută în culturile contemporane cu grupul Igrîța. Ea a fost specifică culturii Suciu de Sus¹⁸.

¹⁴ G. Bandi, T. Kovács, în *Acta Arch.*, 22, 1970, p. 33, fig. 3.

¹⁵ N. Chidioșan, în *Crișia*, 4, 1974, p. 164—165.

¹⁶ J. Paulik, în *Zbornik Slov Narod. Muz.*, 67, 1968, fig. 3/2—4; Z. Székely, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 1966, p. 11—16, pl. 4/1—3; K. Horedt, *Așezarea fortificată de la Sighetul Marmației*, Baia Mare, 1966, p. 17.

¹⁷ S. Dumitrașcu, I. Emödi, în *Acta Muz. Porolensis*, 4, 1980, p. 64, fig. 9/1.

¹⁸ T. Bader, în *PZ*, 54, 1979, pl. 2/15; 7 13; 8 1, 3.

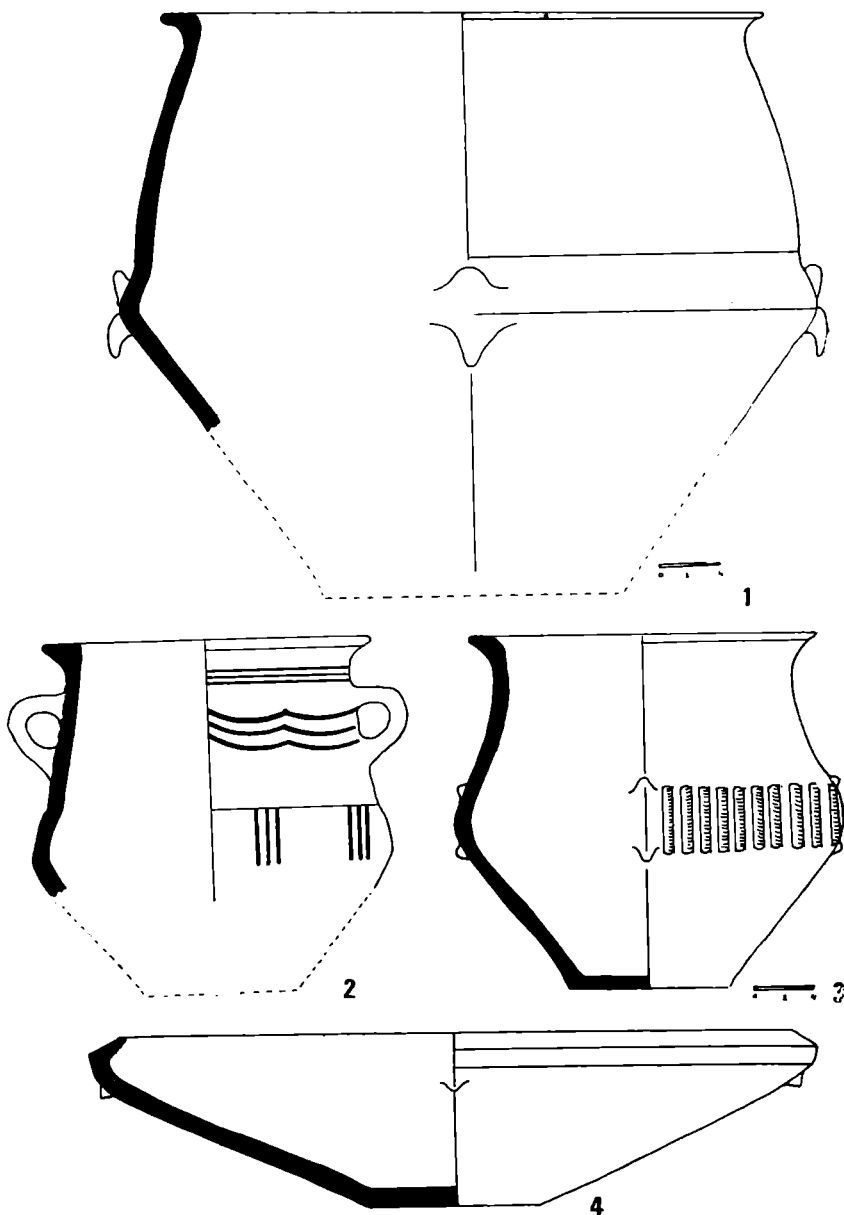

Fig. 3.

Aceeași origine trebuie s-o fi avut și castroanele cu pereții bombați aproape sferoidali, fără gît și cu buzele evazate, găsite în peșterile discutate (fig. 2/7)¹⁹.

Referitor la prezența elementelor Suciului de Sus în spațiul geografic de care ne ocupăm trebuie să reamintim faptul că ele sînt numeroase și concludente pentru evaluarea unor relații petrecute la nivelul fazei Otomani III—IV²⁰.

În fine, mai evidențiem din această categorie de vase tipul de castrotron cu corpul bitronconic, gît înalt și cilindric sau ușor arcuit și buza evazată (fig. 2/5).

Analogii perfecte se pot găsi la Susani²¹ și în faza timpurie a culturii Piliny²².

Remarcăm lipsa castroanelor tronconice adînci, formă specifică epocii bronzului final în mediile vecine.

În peșteri au fost găsite fragmentele a 9 castroane, dintre care 5 sînt în Igrița iar restul în Izbîndiș.

D. Străchini

Numeric străchinile ocupă locul al treilea, după urne și cești.

Au putut fi departajate două tipuri de bază:

Străchini D.1 (fig. 3/4; 4/1—2, 4—5). Forma lor este tronconică iar buza trasă spre interior. Au umerii ascuțiți, rotunjiți sau, mai rar, fațetați. Pereții sînt ușor bombați.

Au fost lucrate numai din pastă de calitate mediocră de culoare cenușie-cafenie. Sînt decorate, de cele mai multe ori, cu caneluri și incizii dispuse în arcade, ghirlande sau cercuri concentrice.

S-au descoperit 8 bucăți în peștera Igrița, 1 în Izbîndiș și alte două în Ungurului.

Tipul este cunoscut într-o serie de culturi contemporane: Belegis—Crucești, Bobda, Berkesz—Demecser, Egyek, Piliny, Csorva, Susani²³. Pentru analogii pot servi și exemplarele găsite în complexe de la Biharea²⁴.

Străchini D.2 (fig. 4/3). Au forma unor calote joase cu buzele drepte și pe fund un umbo. Sînt lucrate din aceeași pastă ca cele din tipul precedent.

¹⁹ *Idem, Ibidem*, pl. 10/9.

²⁰ N. Chidioșan, în *SCIV*, 21, 1970, 2 fig. 1/6—8.

²¹ I. Stratan, Al. Vulpe, *op. cit.*, pl. 18/143—145.

²² T. Kemenczei, în *Acta Arch.*, 19, 1967, fig. 15/10.

²³ S. Morintz, *op. cit.*, fig. 23/2; 22/6; Bobda-M.33 (inv. 5490); T. Kovács în *Folia Arch.*, 18, 1966—1967, pl. 11/15, 17—18; *Ibidem*, în *AE*, 1966, 93/2, fig. 7 8; T. Kemenczei, *op. cit.*, fig. 6/4; O. Trogmayer, în *Acta Arch.*, 15, 1963, pl. 14 1; 7/2; I. Stratan, Al. Vulpe, *op. cit.*, pl. 10/85; 13/123.

²⁴ S. Dumitrașcu, I. Emödi, *op. cit.*, fig. 3/12; 4/4, 15.

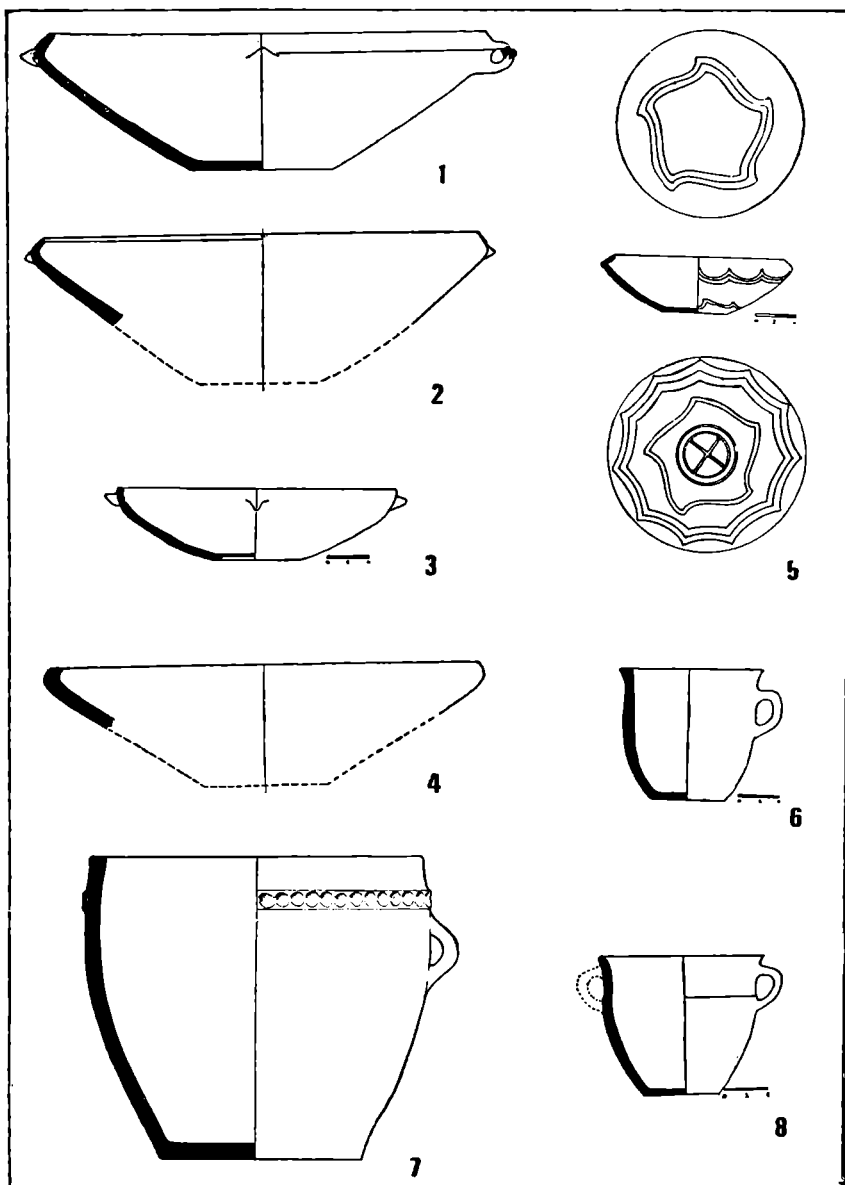

Fig. 4.

Sînt decorate pe buză cu proeminențe și pe fund cu cercuri concentrice. Au fost găsite doar puține exemplare în peșterile Izbîndiș și Igrîța.

Strachina D.2 nu este nici ea reprezentativă pentru grupul Igrîța. Analogiile sînt prea numeroase în mediile vecine din bronzul tîrziu pentru a le mai aminti.

Putem remarca că în peșteri nu s-au găsit străchini cu buza lobată sau în colțuri, atît de frecvente în epocă. Aceasta constituie o notă specifică numai acestor descoperiri, observație care însă nu poate fi generalizată pentru întreaga arie de răspîndire a grupului Igrîța²⁵.

E. Cești

Pentru grupul Igrîța sînt caracteristice și anumite tipuri de cești. În aria lor de răspîndire s-au găsit un număr însemnat de exemplare. Majoritatea lor se pot încadra unui tip (E.1) și unei variante ale acesteia (E.1 a).

Cești E.1 (fig. 5/1—3). Fac parte din grupul ceștilor plate cu deschiderea largă și cu torți supraînălțate. Părțile lor inferioare au forma unor calote, cu un umbo pe fund. Umărul ceștilor E.1 au o muchie iar buzele sînt răsfrînte și oblice. Diametrul maxim se înregistrează la gură.

Sînt lucrate dintr-o pastă de bună calitate, au luciu metalic unele fiind grafitate iar altele au grafit în pastă.

Majoritatea exemplarelor sînt ornamentate pe umăr, pe gît și în interior. A fost descoperit și un exemplar avînd decorată și partea inferioară a peretelui exterior (fig. 5/1). Cel mai frumos ornament întîlnit pe aceste cești este cel stelar, realizat dintr-un fascicul de caneluri fine și înguste, dispuse în ghirlande care se leagă la capete. Se mai întîlnesc caneluri fine verticale, orizontale sau oblice precum și mici proeminențe conice.

Se cunosc 3 cești în Igrîța, 4 în Izbîndiș și 7 bucăți în peștera Ungurului.

Din informațiile pe care le deținem, putem afirma că acest tip de ceașcă nu a fost cunoscut în bronzul mijlociu și tîrziu, în teritoriile nord-vestice ale României sau în cele vecine din vest și nord-vest, adică în culturile Otomani, Suciu de Sus, Wietenberg, Hajdubagos, Egyek, Pilyiny etc. Într-un număr mic apar în necropola de la Bobda²⁶, parțial contemporană cu complexele din peșterile de pe valea Crișului Repede. În zonele imediat apropiate apar în descoperiri izolate la: Oradea—Salca²⁷, Sanislău și Ciumești²⁸.

²⁵ I. Emödi, în *Crisia*, 9, 1979, p.

²⁶ Inedite. În M.14 (Inv. 5432); M.30 (Inv. 5487); M. 36 (Inv. 5499). Mulțumim colegei Ortansa Radu pentru informațiile acordate.

²⁷ Inedit. În Colecția Muzeului Țării Crișurilor.

²⁸ Inedite. În colecția J. Kovács din Berea jud. Satu Mare.

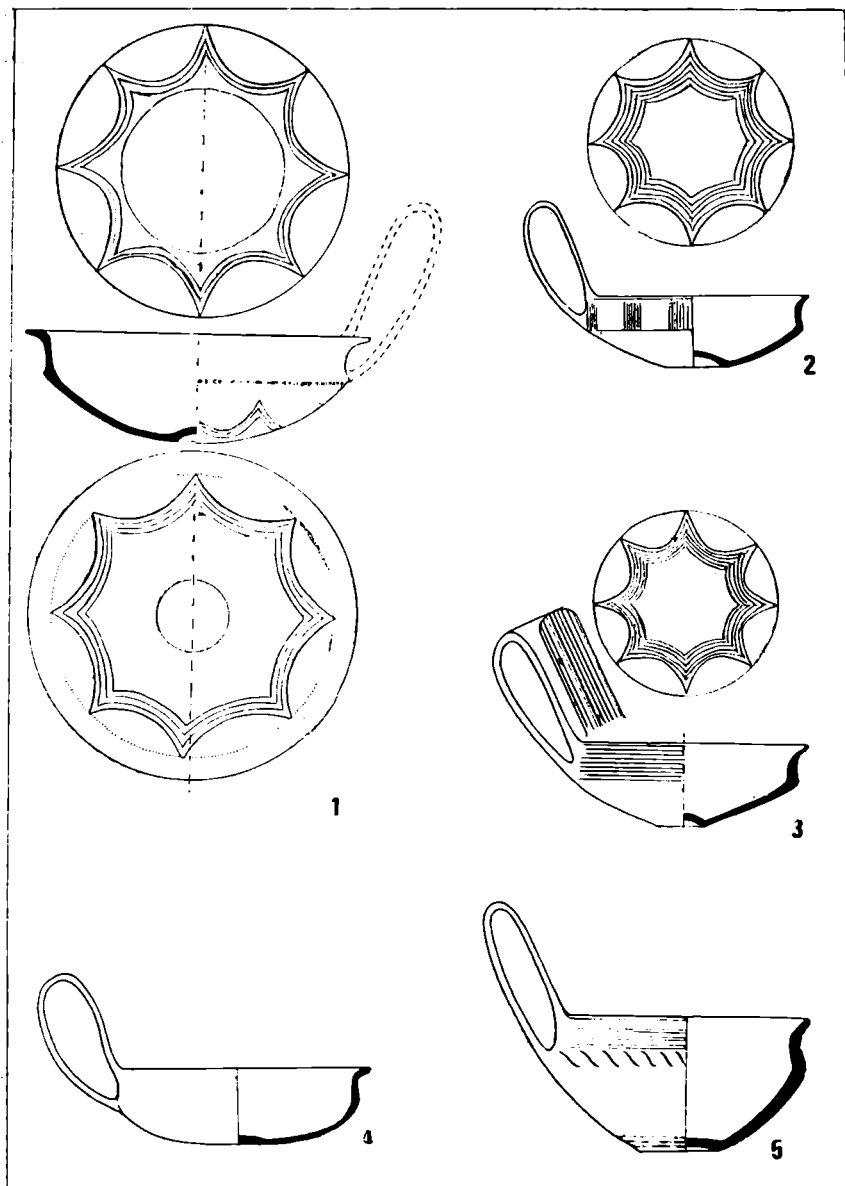

Fig. 5.

Credem că nu greșim dacă afirmăm că tipul de ceașcă E.1 este o apariție proprie fazei Br.D și că el poate fi o creație a olarilor grupului discutat.

Așa cum am mai notat tipul cunoaște o variantă.

Cești E. 1a (fig. 5/5). Se aseamănă ca profil cu E.1 dar sînt mult mai adînci, avînd partea inferioară mai dezvoltată. Buzele sînt ușor răsfrînte și oblice, ieșite puțin mai în afară sau egale cu umărul ceștilor.

Sînt lustrate dintr-o pastă de bună calitate dar de culoare cenușie închisă. Rareori sînt lustruite.

Decorul aplicat este sumar, format din caneluri înguste orizontale și oblice. Multe au zona de deasupra fundului marcată cu caneluri orizontale.

Frecvența lor nu este prea mare, în Igrîța au fost descoperite 1, în Izbîndiș 4 și în Ungurului tot un singur exemplar.

Ceașca adîncă E. 1a este bine cunoscută mai ales în cultura Suciu de Sus dar și în necropola de la Bobda sau în complexul de la Susani²⁹. Despre ea putem afirma că imită modele din bronzul mijlociu³⁰ dar sînt caracteristice, mai ales, sfîrșitul epocii bronzului dar nu și grupului cultural Igrîța.

În afara ceștilor amintite s-au mai găsit și alte exemplare dar numai cîte unul sau două (fig. 5/4; 6/1—3). O caracteristică a lor este că sînt toate mai late decît înalte, au torțile supraînălțate și nu sînt decorate. Tocmai datorită acestor trăsături nu le putem căuta prototipuri în cultura locală Otomani, Ele, probabil, sînt importuri din zonele vestice.

F. Căni și cănițe (fig. 6/5)

Sînt înalte cu corpul bombat, gît scurt arcuit spre interior, buza dreaptă și toartă supraînălțată. Au lățimea maximă în dreptul umărului. Sînt lucrate dintr-o pastă de calitate mediocră de culoare cenușie și nu au decor.

Au fost întregite 5 exemplare: din Igrîța 3, din Izbîndiș și Ungurului cîte una.

Forme asemănătoare, dar fără torți supraînălțate, se întîlnesc, relativ frecvent, în culturile epocii bronzului³¹. Este posibil ca tipul să fi continuat și în bronzul tîrziu, dar, tot atît de probabil, pot fi atribuite și influențelor venite dinspre populațiile tumulare³². În bronzul tîrziu

²⁹ T. Bader, *Epoca bronzului...*, pl. 9/73—74; Bobda, M.11; I. Stratan, Al. Vulpe, *op.cit.*, pl. 9/73—74.

³⁰ N. Chișioșan, *Contribuții...*, p. 40 (cu bibliografie).

³¹ Ibidem, *Idem*, p. 41 (cu bibliografie).

³² A. Točík, *Die Gräberfelder der karpätenländischen Hügelgräberkultur*, în *Fontes Arch*, Praga, 1964, fig. 5/4.

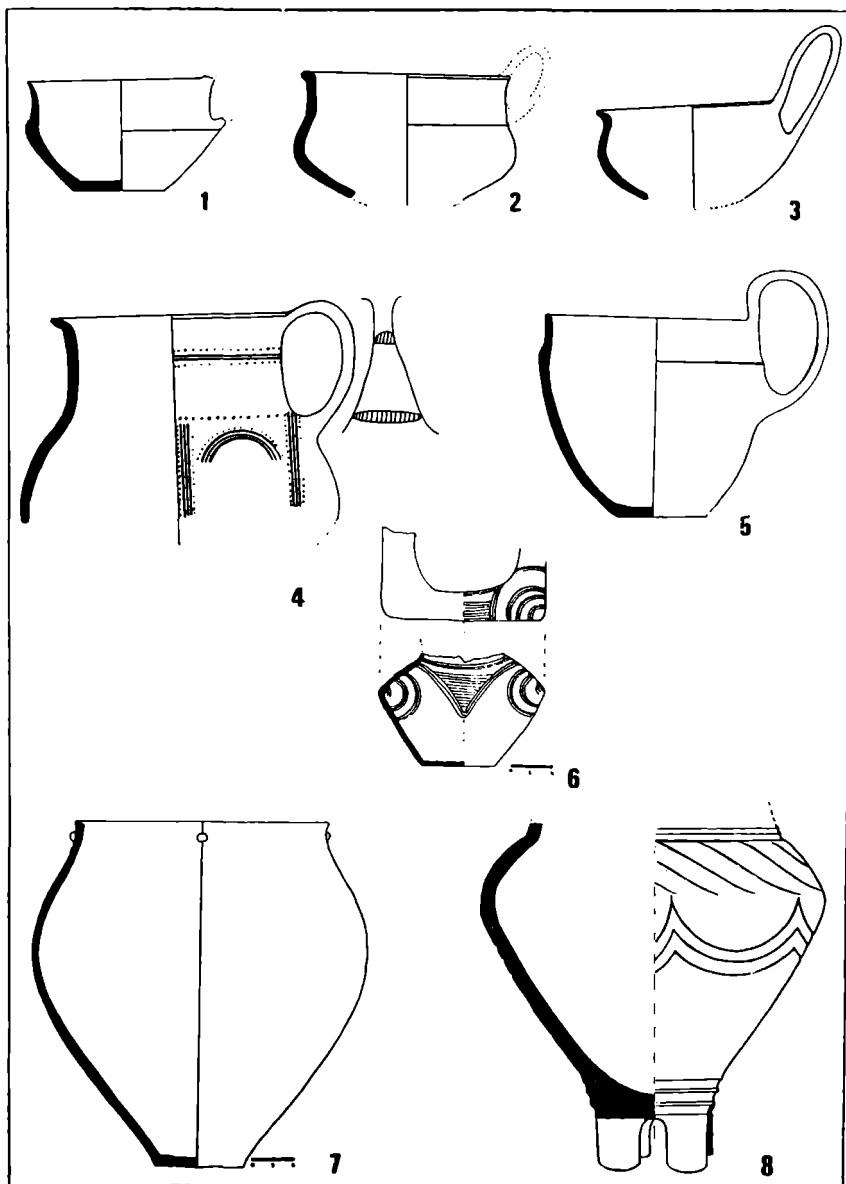

Fig. 6

căni asemănătoare cu ale noastre au mai fost găsite la Deva³³, Biha-rea³⁴, precum și în cultura Berkesz—Demecser din Ungaria³⁵.

În peștera Igrița s-au mai descoperit încă două căni de tipuri deosebite:

1. Cană bitronconică cu umăr rotunjit, gît înalt cilindric și toartă suprainălțată (fig. 6/4). Este decorată cu linii fine dispuse vertical, orizontal sau în semicercuri și flancate de șiruri de puncte adîncite.

Ea are analogii în fazele III al culturilor Otomani și Wietenberg³⁶ și în faza timpurie a culturii Piliny³⁷. Aici se pare că forma a fost preluată din fondul local Otomani-Füzesabony.

2. Cană (fragment) de format înalt bitronconic, cu patru colțuri bine reliefate. Partea inferioară, văzută de sus, are o formă patrată. Cele 4 colțuri au fost decorate cu spirale incizate adînc iar spațiile dintre ele umplute cu hașururi (fig. 6/6).

Asemenea forme sînt cu totul ieșite din comun în spațiul nord-vestic. Este cunoscut doar exemplarul din depozitul de vase de la Valea lui Mihai, atribuit fazei finale a culturii Otomani³⁸. În cultura Suciu de Sus vasele cu proeminente spiralete (căni dar mai ales cești) dau și ele uneori impresia unor recipiente patrâte³⁹.

Vasele de acest gen sînt în schimb foarte obișnuite în spațiul situat la sud de Carpații Meridionali, mai exact în culturile Zuto Brdo—Gîrla Mare și Verbicioara V, din bronzul tîrziu⁴⁰.

Aceste ultime două căni, le socotim importuri din cultura Piliny și respectiv Suciu de Sus.

G. Tipuri aparte

Poate puțin arbitrar am încadrat în această categorie un număr de recipiente cu destinații și forme diferite. De pildă, un vas de provizii (hambar) de mari dimensiuni (I : 50 cm) (fig. 6/7), un vas cu patru picioare cilindrice — un unicat în epocă (fig. 6/8), 6 vase miniaturi, precum și cîteva vetre portative de format mic (fragmente)⁴¹.

Doar acestea din urmă ne permit unele concluzii, mai ales referitoare la rostul și sensul complexelor din peșteri. Este știut faptul că vetrele

³³ I. Andrițoiu, în *Sargeția*, 6, 1969, p. 42.

³⁴ Inedite. În colecția Muzeului Țării Crișurilor.

³⁵ T. Kemenczei, în *AE*, 92, 1965, 1, pl. 17/16.

³⁶ I. Ordentlich, în *Studii și Comunicări*, Sibiu, 12, 1965, pl. 1/1—2; N. Chidioșan, *op. cit.*, p. 40.

³⁷ T. Kemenczei, în *Acta Arch.*, 19. 1967, fig. 4/3, 14.

³⁸ I. Ordentlich, *op. cit.*, pl. 1/4.

³⁹ A. Mozsolics, în *Acta Arch.*, 12, 1, 1960, fig. 1/1.

⁴⁰ S. Morintz, *op. cit.*, fig. 19/4/37.

⁴¹ I. Ernödi, în *SCIVA*, 31, 1980, 2, fig. 24/205; 11/70.

portative miniaturale au fost găsite, în majoritatea lor, în morminte sau în inventare rituale⁴².

Primele vetre portative apar încă în bronzul mijlociu. Cunoscut o răspândire deosebit de mare în culturile Otomani, Suciu de Sus dar sînt prezente și în culturile Wietenberg, Gîrla Mare și Verbicioara⁴³.

Ornamente

Deoarece majoritatea ornamentelor întîlnite în grupul Igrița sînt prezente pe diferite categorii de vase, pentru a nu ne repeta, am socotit de cuviință să le descriem unitar pe tipuri și tehnici.

a. Ornamentale în relief

Aici am inclus: proeminențele conice sau rotunjite, nervurile verticale sau oblice și briiele alveolare.

1. Proeminențele sînt prezente, așa cum rezultă și din descrierea categoriilor de vase, mai ales pe urne și străchini (fig. 1/1—3; 2/1—4; 3/1,3—4; 4/1—3).

Ele își au originea încă în bronzul mijlociu, fiind întîlnite, deopotrivă, atît în sud cît și în vest. În acest ultim spațiu, se pare că, au pătruns în repertoriul ornamental datorită influențelor exercitate de populațiile tumulare⁴⁴. Trebuie să facem o mențiune specială pentru proeminențele împinse din înăuntrul vaselor și goale în interior (fig. 2/1). În stadiul actual al cunoștințelor noastre aceste proeminențe apar, cel mai timpuriu, aici în grupul Igrița, ele răspîndindu-se apoi în cultura Gava-Holihradi din Hallstattul timpuriu.

2. Nervurile în relief care sînt dispuse ori vertical ori oblic, sînt trase din pasta vaselor. Au fost folosite pentru decorarea urnelor și a unui castron (fig. 1/3; 2/4).

Ele au fost folosite de tumulari și apoi împrumutate de la ei de grupurile de mixtură formate după pătrunderea acestora înspre est. Probabil, prin aceste intermedii, sînt asimilate și de populațiile locale, în speță de purătorii culturii Otomani⁴⁵.

⁴² C. Kacsó, *op. cit.*, p. 53, nota 43.

⁴³ N. Chidioșan, *op. cit.* p. 44.

⁴⁴ A. Točík, *op. cit.*, fig. 4—5; S. Mqrintz, *op. cit.*, fig. 21/1—2; T. Kovács, în *AE*, 93, 1966, fig. 2/8, 23—25; 4/8, 13; 7/7—8; O. Trögmayer, *Das brönzezeitliche Gräberfeld bei Tápe*, Budapesta, 1975, fig. 11/126; 14/168; T. Kovács, în *Rég Füz.*, II, 17, 1975, fig. 1/3; 8; 2/16.

⁴⁵ I. Ordentlich, *op. cit.*, pl. 1/1—2; C. Kacsó, *op. cit.*, fig. 10/1—5; T. Kemeneczi, *op. cit.*, fig. 5/14; 6/7.

b. Canelurile

Este necesar să facem o distincție între canelurile largi, cu bordură, oblice sau verticale, executate pe umerii vaselor (urne, castroane, etc.) (fig. 1/1—2; 4; 6; 2/7; 3/3), pe de o parte, iar pe de altă parte, canelurile fine subțiri asemănătoare unor pliuri, trasate în pasta moale a vaselor cu un instrument bont (fig. 1/1,3—5; 2/6; 3/2; 4/5; 5/1—3,5; 6/8). Uneori acestea apar sub forma unor linii lustruite, puțin adâncite.

Canelurile fine au fost distribuite pe toate părțile vaselor și le întâlnim aproape pe toate categoriile de recipiente.

Din grupul acesta de ornamente ne vom opri numai asupra acelor care sînt caracteristice bronzului tîrziu și, mai ales, grupului discutat. O analiză atentă a acestora ne-a permis departajarea motivelor autohtone de cele „venetice“, împrumutate.

Motivul ghirlandei (fig. 1/4—5; 3/2; 6/8), este foarte răspîdit în sud și sud-vest în culturile Vatină și Zuto Brdo—Girila Mare⁴⁶, în repertoriul ornamentelor din faza finală a culturii Otomani, precum și într-o serie de grupuri și culturi, situate cronologic în a doua jumătate a bronzului mijlociu, din bazinul carpatic⁴⁷.

Ghirlandele legate și închise sub forma unor stele, așa cum apar pe fundul unor cești și străchini din grupul Igrîța (fig. 4/5; 5/1—3) nu pot fi socotite nicidecum de origine Halstattiană⁴⁸ opinie infirmată de însăși descoperirile din peșteri. Este însă adevărat că motivul stelar va deveni tipic în culturile Lausitz din Slovacia, Piliny și Kyatice din Slovacia și nordul Ungariei și, mai ales în cultura Gava-Holihradi din vremea Hallstattului timpuriu (Ha.A.)

Motivul a fost folosit și de metalurgiștii din această perioadă pentru înfrumusețarea unor piese de bronz.⁴⁹

În spațiu vestic, mai exact în complexul de vase de la Susani, este un motiv folosit frecvent și în multiple variante⁵⁰.

Grupurile de linii dispuse vertical sau oblic precum și fasciculele de caneluri subțiri aranjate, de obicei, orizontal pe partea superioară a vase-

⁴⁶ N. Tasič, în *Rad. Vojv. Muz.*, 11, 1962, 4. pl. 9; S. Morintz, *op. cit.*, p. 21.37; S. Morintz, P. Roman, în *SCIV*, 20, 1969, p. 409, fig. 7.

⁴⁷ T. Bader, *op. cit.*, pl. 22/9; 29/15; T. Kovács, în *Folia Arch.*, 21, 1970, fig. 1/18, 20; 3/11.

⁴⁸ T. Kemenczei, în *HOMÉ*, 1970, p. 38.

⁴⁹ K. Willwonseder, *Die mittlere Bronzezeit in Österreich*, Viena-Leipzig, 1936, pl. 37/3; 51/4; T. Kovács, în *Folia Arch.*, 27, 1975, fig. 7—8.

⁵⁰ I. Stratan, Al. Vulpe, *op. cit.*, pl. 12/121; 24. O serie de forme și ornamente sînt comune la vasele de la Susani și la cele din peșterile noastre, fapt care ne determină să presupunem că complexul de vase din tumulul (?) de la Susani se datează mai degrabă în Br. D. și nu în Ha A. Spre acest orizont ne îndrumă și materialele din faza timpurie de la Susani care se datează, pe baza unor numeroase analogii, în Br. C. Început de Br. D. Ne rezervăm dreptul de a reveni asupra problemei.

lor (fig. 1/1,5; 2/6; 5/3,5), sînt tipice pentru culturile locale⁵¹. În descoperirile de la Biharea, de pildă, aceste ornamente reprezintă motivele de bază⁵².

Cercurile concentrice dispuse spre baza vaselor, încadrînd oarecum fundurile (fig. 5/5), sînt și ele caracteristice pentru localnici (cultura Otomani și grupul Hajdubagos). Se cunosc vase astfel ornamentate la Biharea, Salca și Valea lui Mihai⁵³. În mod logic putem afirma că și acest motiv a fost preluat de olarii grupului Igrița din fondul local.

Motivul crucii cu brațele egale, realizat tot din linii-caneluri fine și prezent pe fundurile cîtorva vase din peșteri, este în mod sigur de factură autohtonă cu tradiții încă în perioada bronzului mijlociu. Se cunosc analogii în cultura Otomani și Füzesabony. Același motiv este aplicat și pe farfuriile găsite în groapa rituală de la Oradea—Salca atribuit și ea purtătorilor grupului Igrița (fază timpurie⁵⁴).

Canelurile înguste, semicirculare, dispuse deasupra sau dedesubtul proeminențelor (fig. 1/1,3), fac parte din repertoriul motivistic străin, ele fiind de origine tumulară⁵⁵. Ele au fost preluate, relativ repede, de populațiile care au intrat în contact nemijlocit cu ei sau au fost influențați de aceștia⁵⁶.

La descrierea cănilor am amintit și de una provenită, prin import, din aria culturii Piliny, situată la nord-vest de țara noastră. Motivele decorative aflate pe acest recipient sînt tipice pentru această cultură⁵⁷ (linii paralele flancate de puncte) (fig. 6/4). Tot din acest mediu au fost împrumutate și alte motive, ca de pildă, alveolele circulare aranjate în grupuri, așa cum putem recunoaște, de pildă, pe un vas de la Igrița (fig. 1/2)⁵⁸.

Așa cum reiese din descrierea produselor de olărit, produse care de fapt definesc cel mai bine specificul acestui nou grup cultural din nord-vestul României, din perioada de sfîrșit a epocii bronzului, ele prezintă un tablou unitar. Cu toate acestea, la analiza atentă și comparată a formelor și ornamentelor au putut fi sesizate alături de elementele locale și elemente de influență străine care, împreună, au dat contur și profil aparte întregului grup. Ne gîndim, în primul rînd la elementele Otomani și poate parțial Suciu de Sus iar, în al doilea rînd, la elementele de influență tumulară, neexcluzînd, firește, nici cele împrumutate din grupurile vecine din vest și nord-vest, ca de pildă, din mediul Piliny, Berkesz-Demecser etc.

⁵¹ I. Ordentlich, *op. cit.*, pl. 1/1—2, 5; 2/1—3, 5, 7—8; T. Kovács, în *Folia Arch.*, 21, 1970, fig. 1/16—20; 4/19; 8/6.

⁵² S. Dumitrașcu, I. Emödi, *op. cit.*, fig. 1/7; 3/3, 6; 4/1—2.

⁵³ Ibidem, *Idem*, fig. 3/2—3, 10; I. Némethi, în *SCIVA*, 29, 1978, 1, fig. 4/1.

⁵⁴ I. Emödi, în *Crisia*, 9, 1979, fig. 1/1; 3.

⁵⁵ A. Točík, *op. cit.*, fig. 4/7; T. Kovács, *Tumulus culture cemeteries of Tisza-füred*, Budapesta, 1975, pl. 5/52; 11/126.

⁵⁶ S. Dumitrașcu, I. Emödi, *op. cit.*, pl. 10/1; 12 5.

⁵⁷ V. Furmenek, *op. cit.*, M. 18/11, 17; M. 49/25.

⁵⁸ T. Kemenczei, în *AE*, 93, 1966, 1, fig. 1/1, 3; 4/7; 8/1.

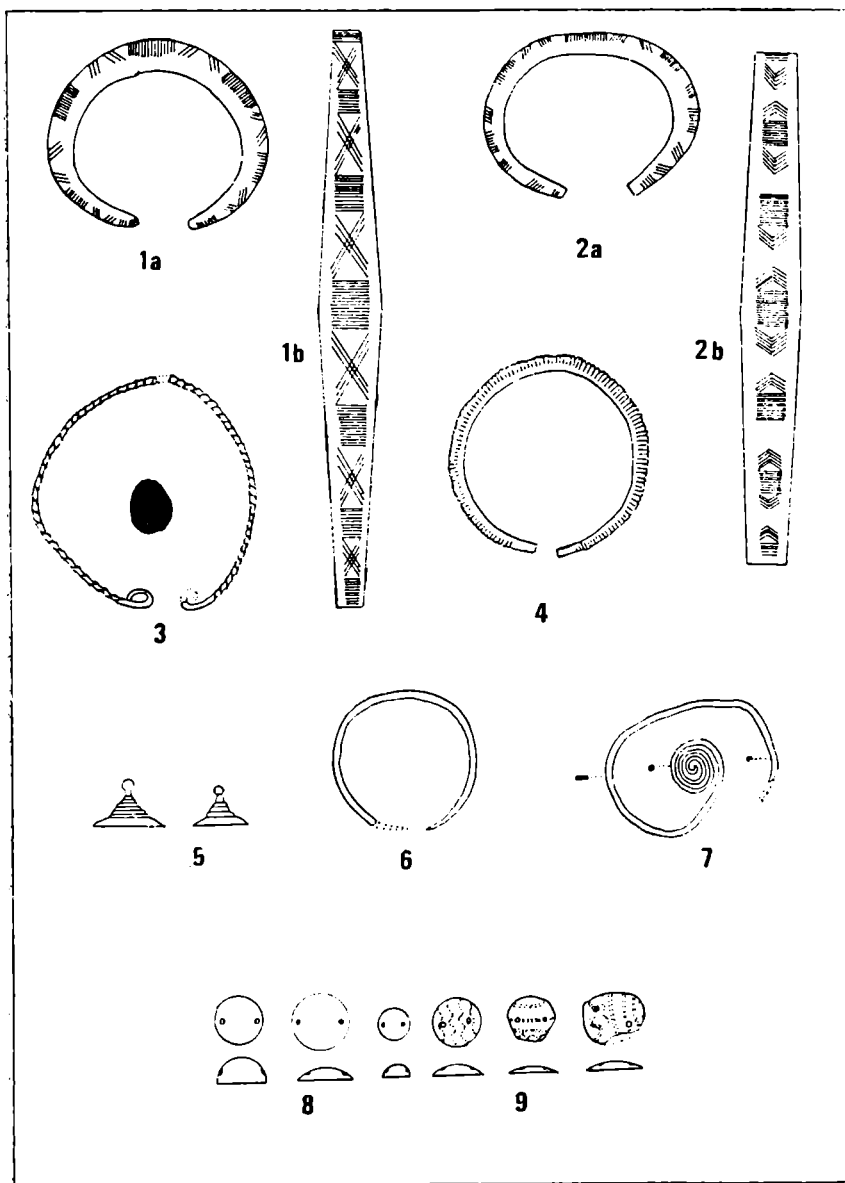

Fig. 7.

II. Obiecte de bronz

În peșterile aparținând grupului Igrîța au fost găsite un număr mare de piese de bronz (cca. 150 bucăți din care 123 numai în peștera Igrîța) și de o varietate deosebită: celt, seceri, brîie, ace, tutuli, lunule, nasturi, verigi, inele de buclă, ciocan, dorn, undiță și altele (fig. 7—8).

În prezentul articol nu ne putem permite și nici nu este în intenția noastră să facem o analiză exhaustivă a lor, de aceea ne vom opri numai asupra unor piese caracteristice.

Lunulele și tutulii (fig. 7/5; 8/10), deși nu sînt prea numeroși în peșteri, ei se pot considera specifici ariei ocupate de acest grup.

Întocmind hărțile de răspîndire a celor două tipuri de obiecte (fig. 9—10) am observat că majoritatea localităților cu descoperiri se concentrează în Crișana. Se cunosc în acest spațiu 21 de descoperiri cu lunule și 12 tutuli. Dacă facem abstracție de piesele descoperite în peștera de la Cioclovina, cu sute de tutuli și zeci de lunule⁵⁹, putem afirma că și numeric spațiul Crișanei se evidențiază net. Ambele tipuri se datează în seria depozitelor Uriu—Domănești care, în cronologia relativă, corespunde perioadei Br.D⁶⁰.

Cu anumite rezerve putem deci afirma că tutulii și lunulele au fost creații ale centrelor metalurgice din vestul României de la finele epocii bronzului.

În două din peșterile aflate în discuție s-au descoperit fragmente din două brîie de brînz⁶¹. Pe teritoriul R.S.R. se cunosc pînă în prezent aproximativ 40 de puncte cu descoperiri asemănătoare. Cele mai multe centuri au fost găsite în Transilvania, Banat și Crișana. Pentru cele din nord-vest amintim exemplarele aflate la: Oradea, Răbăgani, Sălard, Sintăna, Tiream, Zimandul Nou, Otomani.

Pentru centura din Igrîța avem o analogie perfectă în depozitul de la Răbăgani, datat în Br.D⁶² iar exemplarul din peștera Mișidului l-am încadrat, ținînd seama și de vasul adiacent, spre sfîrșitul bronzului tîrziu — pragul Hallstattului⁶³.

Cele mai numeroase piese de bronz din inventarele complexelor discutate sînt acele (26 bucăți) de diferite tipuri (cu cap sferoidal, cu disc, cu capul bitronconic sau tronconic, cu toartă, cu cap decorat etc. (fig. 8/1—

⁵⁹ E. Comșa în *Acta Arch Carp.*, 8, 1966, 1—2 p. 171; I. Emödi în *SCIVA*, 29, 1978, 4. p. 185.

⁶⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, A. Mazsolics, *Bronze und Goldfunde*, Budapesta, 1973.

⁶¹ N. Chidioșan. I. Emödi *op. cit.*, p. 161—163; I. Emödi, în *SCIVA*, 31, 1980, 2, fig. 46, 124.

⁶² A. Mazsolics, *op. cit.*, p. 55.

⁶³ N. Chidioșan, I. Emödi, *op. cit.*, p. 163.

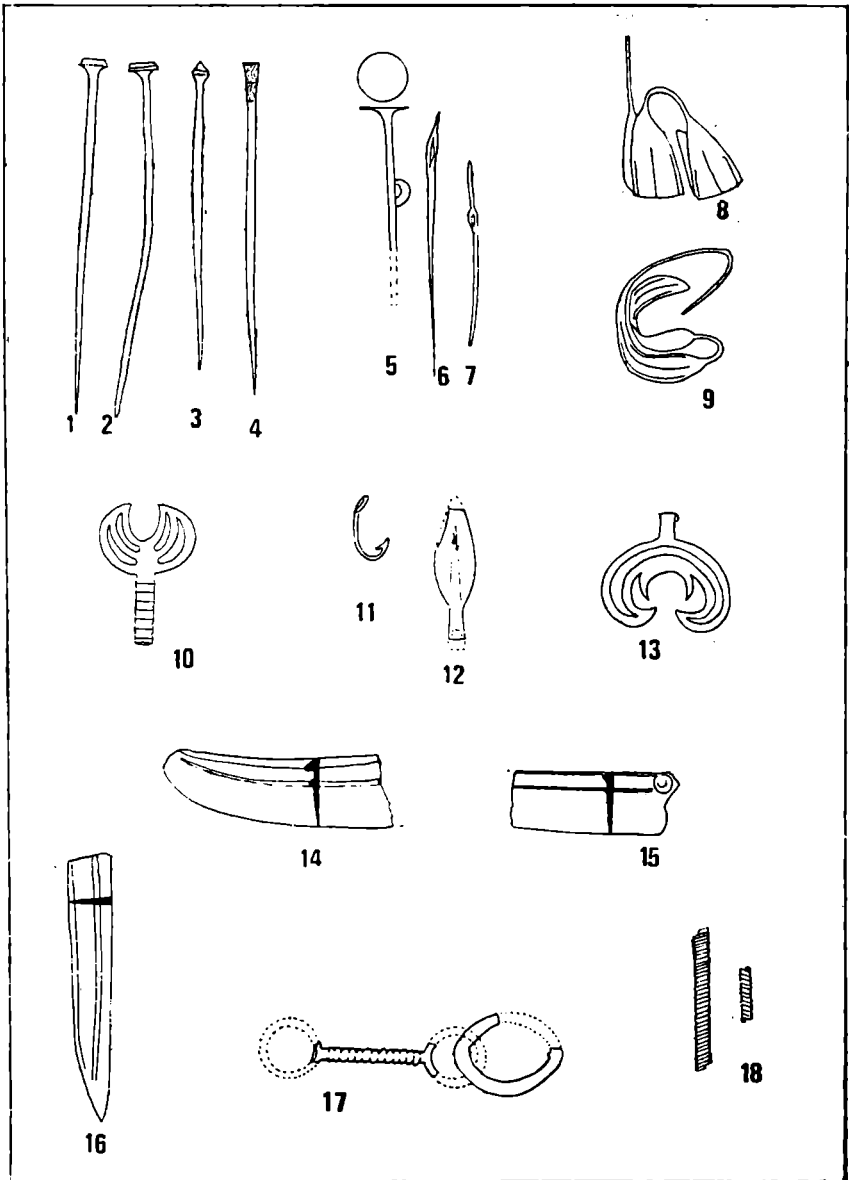

Fig. 8.

7). Deși nu sînt elemente bine și ușor databile, totuși pe baza analogiilor din depozite bine datate pot fi, în general, atribuite perioadei Br.C—D⁶⁴.

Restul pieselor de bronz descoperite în peșteri se pot grupa în orizontul depozitelor Uriu—Domănești din Br.D. Precizăm faptul că nu s-a găsit nici un bronz care se poate atribui exclusiv la începutul Hallstattului (Ha.A).

Purtătorilor grupului Igrița 1. i se pot asocia, de asemenea, o seamă de depozite de bronzuri. În mod sigur acelea care au fost găsite pe valea Crișului Repede: Oșorhei, Aleșd, Vadu Crișului I și II, Bălnaca și Negreni. Pot fi asociate apoi și depozitele din zona vestică a României care au în componența lor piese identice cu cele găsite în peșteri. Astfel sînt cele descoperite la Răbăgani, Cubulcuț, Oradea—Pusta Mișca, Ciocaia, precum și tezaurul de aur de la Hodiș.

Ambele grupuri de depozite, cele de pe valea Crișului Repede și cele din zona bihoreană, se înscriu în orizontul Uriu-Domănești.

Acum că am trecut în revistă cele două categorii de materiale arheologice, care reprezintă cultura materială a grupului Igrița, încercăm să facem cîteva observații referitoare la factorii care au contribuit la geneza acestui grup cultural. Credem totuși că este nevoie de o succintă prezentare istorică a fenomenelor etno-culturale petrecute aici, în acest spațiu nord-vestic, spre finele epocii bronzului.

În epoca bronzului, teritoriul Crișanei a fost stăpînit de purtătorii culturii Otomani.

Unii din cercetători înclină să încheie dezvoltarea independentă a culturilor clasice spre finele bronzului mijlociu (Br. B1—B2). Tezele de bază de la care se pleacă pentru argumentarea acestei opinii au fost nemijlocit legate de mișcări succesive de populații, dinspre nord-vest și vest, spre sud-est și est. Este vorba de migrația populațiilor care practicau rîitul înmormîntărilor sub tumuli.

Pătrunderea tumularilor în spațiile vestice (Pannonia, ținuturile dintre Dunăre și Tisa, Cîmpia Tisei pînă pe linia aproximativă a celor trei Crișuri) a produs, în primul rînd, un serios dezechilibru cultural. Acest lucru a provocat alungarea, retragerea și strămutarea unor triburi din spațiile lor de baștină. Ca efect indirect s-au creat noi grupuri culturale pe arii mult mai restrînse, grupuri de mixtură între populațiile autohtone și cele dizlocate sau între cei rămași pe loc și tumulari.

S-a arătat deja⁶⁵ că marele val migraționist nu a însemnat un cataclism, cel puțin pentru culturile din vestul și nord-vestul României (Mureș, Otomani, Suciul de Sus). Nu s-a putut sesiza o încetare violentă și rapidă a culturilor bronzului autohton. În această ordine de idei este demn de semnalat faptul că marile așezări: Pecica, Socodor, Vârșad, Otomani, Sălacea, Săcuieni, Roșiori, Derșida, Girișul de Criș, au avut

⁶⁴ M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, p. 55; M. Rusu, în *Dacia*, N.S., 7, 1963, p. 205.

⁶⁵ N. Chidioșan, *Contribuții*, p. 91—92.

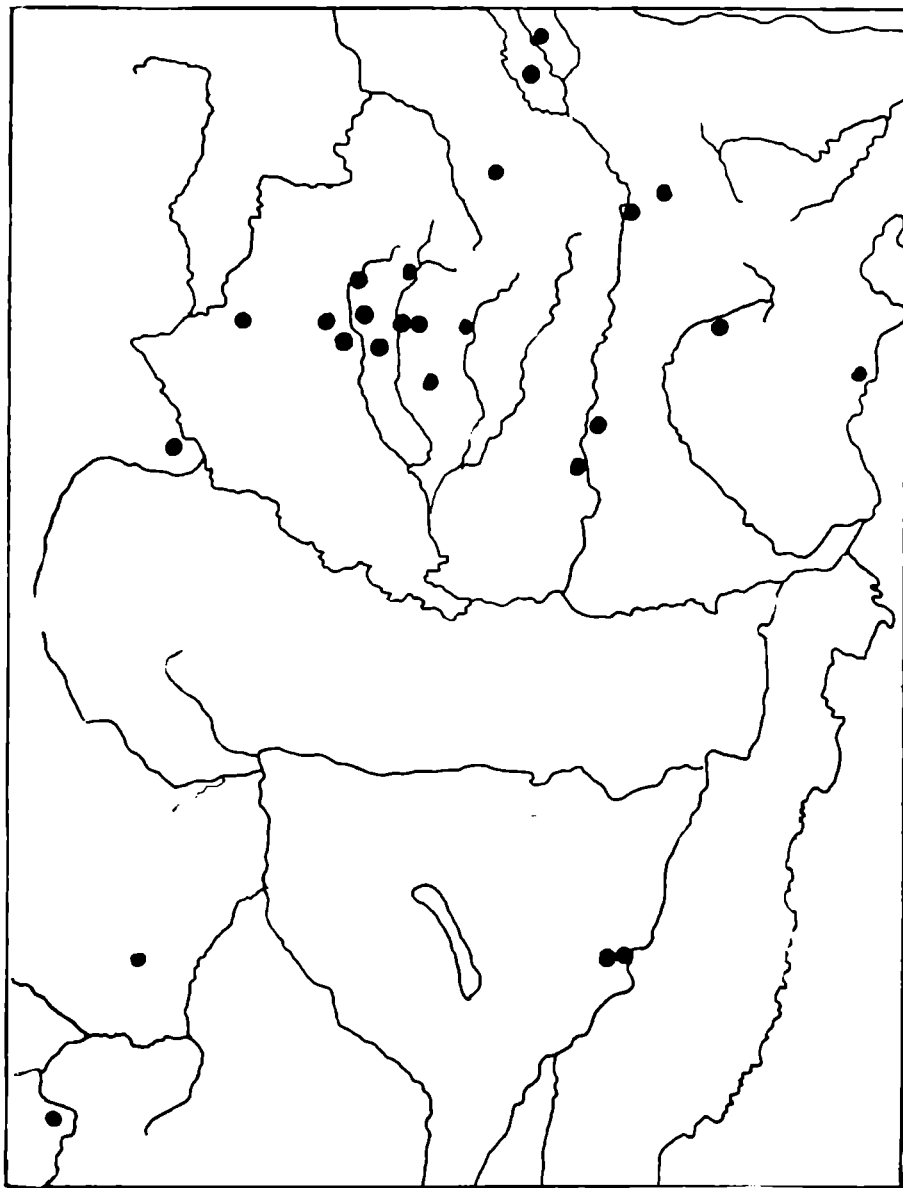

Fig. 9.

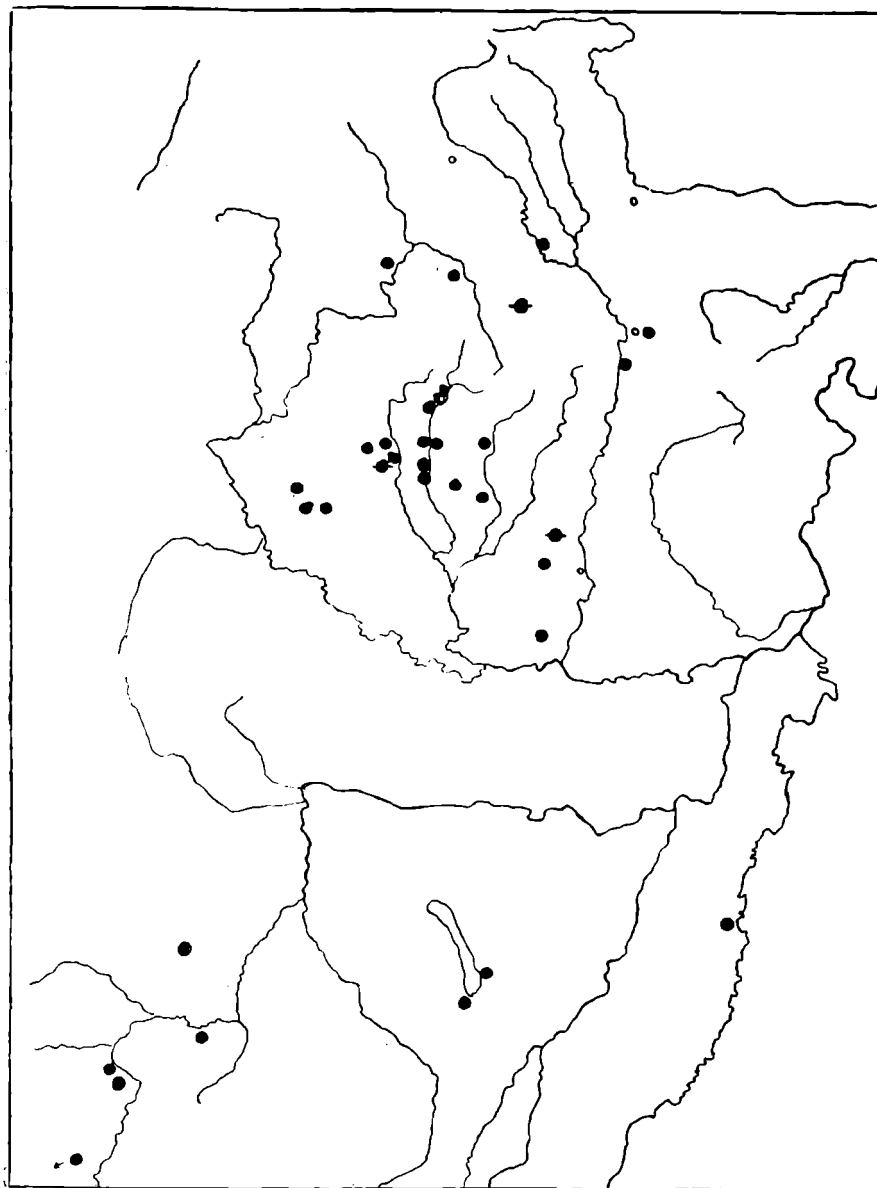

Fig. 10.

un sfîrșit lent și treptat, eșalonat în diferite perioade, fapt ce nu confirmă nicidecum teoria catastrofelor, a încetării tuturor culturilor locale.

Pînă la evaluarea și analiza unor importante și noi descoperiri arheologice din zonă, ne gîndim în primul rînd la cele pe care le înglobăm în grupul Igrîța, nu am reușit să întrezărim nici un aspect cultural care putea să se intercaleze între bronzul evoluat și Hallstattul timpuriu, grup sau cultură care ar fi putut izgoni și dizloca puternicele triburi Otomani. Am presupus că această cultură a dăinuit în arii mult restrînse pînă spre finele epocii bronzului (Br. D) capabilă fiind încă să asimileze o serie de influențe venite din spațiile vecine.

Surprinderea grupului Igrîța, cu trăsăturile pe care am încercat să le creionăm, reprezintă un fenomen deosebit de important care, în ciuda aparențelor, vine să confirme faptul că cultura Otomani nu va dispărea după bronzul mijlociu, ci ea a dăinuit, cel puțin, pînă în pragul perioadei Br. D. Ea a trecut însă după aceea printr-un proces de transformare, constituind unul din factorii genetici de bază al grupului analizat de noi.

În stadiul actual al cercetărilor rămîne totuși o problemă deschisă și ea se referă la faptul că dacă elementele tumulare surprinse în repertoriul vaselor din peșteri, sînt asimilate printr-un contact direct, nemijlocit, așa cum ne sugerează cele cîteva morminte de la Oradea — cimitirul municipal, atribuite pe bună dreptate tumularilor, sau sînt preluate prin intermediul grupurilor de mixtură, care au constituit adevărate tamponuri între autohtoni și venetici. Pentru această ultimă alternativă ar pleda coloratura Egyek, Piliny etc., al unor vase de peșteri dar și de la Biharea, aparținînd unui orizont anterior, precum și unele importuri venite din aceste medii.

Pentru că sîntem la analiza factorilor care au contribuit, într-un fel sau altul, la formarea grupului Igrîța, nu trebuie să ometem nici eventualul aport al culturii Suciu de Sus.

Referindu-ne la aria de răspîndire a purtătorilor grupului Igrîța trebuie să fim mai circumspecți, deoarece în stadiul actual este foarte greu să trasăm „linii de demarcații“ exacte, contururi geografice precise. Cunoaștem în afara celor 4 peșteri, des menționate, încă alte 5—6, aflate tot în zona defileului Crișului Repede dar cu materiale mult mai puține. Acestea se adaugă descoperirile de la Oradea-Salca, cîteva vase sau fragmente de la Biharea, Roșiori, Cociuba, Valea lui Mihai, Sanislău, Suplacu de Barcău și eventual cele descoperite la Deva.

Deși au un aspect relativ unitar, materialele arheologice din aceste descoperiri și mai ales cele din peșteri, permit o oarecare departajare a unor faze de evoluție internă a grupului Igrîța. În faz I-a am putea include materialele de la Oradea-Salca și cele din peșterile Igrîța și Izbîndiș, iar în faza secundă pe cele din peșterile Mișidului și Ungurului. Ambele faze se dezvoltă însă pe durata perioadei Br. D pînă în pragul Halstattului A.

LE GROUPE CULTUREL D'IGRIȚA DE LA FIN DE L'ÂGE DU BRONZE

(Résumé)

Entre 1969—1980, à l'occasion des recherches effectuées dans les grottes d'Igrița, Izbindiș, Ungurului et Mișidului, aux environs du défilé de Crișul Reped (dept. Bihor), on a découvert plusieurs complexes archéologiques. Ceux-ci étant formés d'un grand nombre de pots en céramique écrasés rituellement et brûlés secondairement avant d'être déposés dans les galeries difficilement accessibles, en niches camouflées ou sur de petites terrasses à l'intérieur des grottes.

À côté de ces fragments céramiques on a mis des objets en bronze d'une grande variété, des bijoux, etc. Les complexes sont considérés comme dépôts rituels.

Tout ce matériel archéologique remonte à la fin de l'époque du bronze, plus précisément à la période R. Br. D.

Une analyse attentive de la forme de ces pots en céramique et de leurs ornements (fig. 1—6) ainsi que celle des pièces en bronze (fig. 7—8), ont permis aux auteurs d'observer une véritable unité stylistique et chronologique de tous ces matériaux, fait qui a favorisé la mise en évidence d'un nouveau groupe culturel du Nord-Ouest de la Roumanie, surnommé „le groupe d'Igrița”.

À la genèse de ce groupe ont contribué tout d'abord, la culture Otomani et puis les éléments tumulaires. Il est difficile de préciser à l'état actuel des recherches si ces éléments tumulaires avaient exercé une influence directe, par un contact direct ou plutôt, par l'intermédiaire des groupes de mixture formés sur le territoire oriental de la Hongrie (Berkesz-Demecser, Hajdubagos, Zagyvapálfalva, etc.). Àuprès de ces composantes, on peut apercevoir des éléments de la culture Suciul de Sus ainsi que des influences et des importations du milieu culturel Piliny, I-ère phase.

On peut attribuer aussi aux porteurs du groupe d'Igrița, des centres métallurgiques spécialisés en certains types d'objets (fig. 9—10) et un grand nombre de dépôts de bronzes, quelques-uns étant trouvés dans le voisinage des grottes dont nous avons déjà parlé (Oșorhei, Vadu Crișului I et II, Bălnaca, Negreni, etc.).

Les pièces en bronze découvertes en grottes et dépôts peuvent être encadrées à l'horizon Uriu-Domănești du Br. D.

En général, les tribus du groupe Igrița ont donné de l'extension leurs frontières d'un côté des territoires habités par les porteurs de la culture Otomani, qui, comme nous l'avons déjà vu, avaient participé à la formation du groupe; donc, dans la phase initiale de l'évolution du groupe Igrița et sur certains territoires ils avaient cohabité.

Les inventaires des grottes n'ont pas été déposés simultanément mais durant un siècle et demie (du XIIIe siècle a.n.è.) On a signalé quelques différences entre eux, ce qui nous fait croire que le groupe Igrița avait évolué en deux étapes distinctes.

INSCRIȚII EXTERNE PRIVITOARE LA ISTORIA DACIEI ROMANE

de
CONSTANTIN C. PETOLESCU

De mai bine de trei decenii, două colective de epigrafiști din țara noastră — de la Institutul de arheologie din București și de la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca — lucrează la întocmirea unei culegeri a inscripțiilor antice din România. Cu mai mulți ani în urmă, această colecție și-a făcut debutul, sub titlul *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor (Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris antiquae)*, sub îngrijirea prof. D. M. Pippidi și I. I. Russu. Astfel, în 1975 a început publicarea primei serii, *Inscripțiile Daciei romane (Inscriptiones Daciae Romanae)*, din care au apărut până acum mai multe volume: I (1975) — *Introducere istorică și epigrafică. Diplomele militare. Tablițele cerate* (I. I. Russu); II (1977) — *Oltenia și Muntenia*; III/1 (1977) — *Dacia de sud-vest (teritoriul dintre Dunăre, Tisa și Mureș)* (I. I. Russu, în colaborare cu Milena Dušanić, Nicolae Gudea și Volker Wollmann); III/2 (1980) — *Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)* (I. I. Russu, în colaborare cu Ioan Piso și Volker Wollmann). În 1980 și-a început apariția seria a doua, *Inscripțiile din Scythia Minor (Inscriptiones Scythiae Minoris)*, din care în anul 1980 a apărut vol. V (inscripțiile de pe *limes*-ul dobrogean, între Capidava și gurile Dunării; autor Emilia Doruțiu-Boilă); în cursul primei jumătăți a anului 1983 este așteptată apariția volumului I din această serie, cuprinzând inscripțiile de la *Histria și teritoriul său* (D. M. Pippidi), iar altele (II: *Tomis* și teritoriul, de I. Stoian; IV: zona *Tropaeum Traiani* — Ostrov — *Axiopolis*, de Em. Popescu) sînt în stadiu avansat de pregătire. Deosebit de aceste două serii, dar în cadrul aceleiași colecții naționale, Em. Popescu a publicat, în 1976, un volum cu *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România (Inscriptiones intra fines Dacoromaniae repertae Graecae et Latinae anno CCLXXXIV recentiores)*.

Totodată, numeroase informații despre istoria noastră veche conțin o serie de inscripții descoperite în afara teritoriului României; ele privesc cetățile pontice în perioada autonomiei, relațiile lor cu populația autohtonă, înaintarea stăpînirii romane la Dunărea de jos și cucerirea

Daciei, organizarea administrativă a Daciei și Moesiei Inferioare, armata romană, populația acestor provincii. Astfel, cuprinderea într-un volum a inscripțiilor externe privitoare la istoria veche a României se impune de la sine.

Deocamdată, inscripțiile externe privind Dacia se află strinse în volumul publicat de epigrafistul Arpad Dobó: *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*; această culegere a cunoscut mai multe ediții, ultima (a patra, la care ne vom referi) fiind publicată în 1975 (noi vom utiliza în continuare abrevierea IPD⁴).

Acest volum a atras, cum era și firesc, atenția specialiștilor, care au publicat mai multe recenzii, dintre care amintim pe cele semnate de I. I. Russu (în *Acta MN*, XII, 1975, p. 419—425 = *RRH*, 16, 1977, 1, p. 173—178), C. C. Petolescu (*Dacia*, N.S., XX, 1976, p. 299—301) și B. Lörincz (scurtă prezentare în *Acta Archaeologica*, Budapesta, XXVIII, 1976, p. 207). Mai de curând, la rubrica de discuții din *Arheologia Moldovei*, IX, 1980, p. 125—135, s-au publicat observațiile lui N. Gostar asupra acestui *corpus*.

Una din principalele obiecții aduse acestei culegeri este gruparea arbitrară, în același volum, a inscripțiilor externe privitoare la cele două provincii romane (*Pannonia* și *Dacia*) — care nu se leagă nici din punct de vedere geografic, nici istoric¹. Dimpotrivă, găsim a fi deosebit de utilă și necesară întocmirea unei culegeri cu *Inscripțiile descoperite în afara provinciilor Dacia și Scythia Minor privitoare la istoria veche a României*, care să apară în colecția națională de inscripții antice; un asemenea volum este justificat de unitatea geografică a spațiului carpato-ponto-danubian, substratul etnic comun (geto-dac) al celor două provincii și rezultatul prefacerilor etnice care au avut loc aici: poporul român.

Deocamdată, *corpus*-ul întocmit de A. Dobó rămîne util — cu corectările și ajustările aduse în special de cele trei recenzii apărute în țara noastră², ca și cu completările la repertoriul inscripțiilor — fie ele

¹ I. I. Russu, *ActaMN*, XII, 1975, p. 419—420; C. C. Petolescu, *Dacia*, N. S., XX, 1976, p. 301.

² În cele trei recenzii din publicațiile românești amintite, s-au făcut numeroase rectificări, comentarii și completări bibliografice de către I. I. Russu (pentru IPD⁴, 648, 652, 686, 693, 702, 704, 708, 709 a, 774 a, 813, 823, 835, 841, 847, 860, 863, 864), C. C. Petolescu (IPD⁴, 648, 657, 666, 697, 706, 851, 852, 875, 881) și îndeosebi N. Gostar (IPD⁴, 653, 663, 669, 696, 770, 775, 775 b, 776, 778, 786, 788, 789, 791, 792, 807, 814, 816, 819, 821 a, 835, 844, 831, 832, 838, 839, 851, 852, 866, 874, 881, 883, 884). Alte câteva rectificări sînt consemnate de C. C. Petolescu, în *Revista de istorie*, 33, 1980, 6, p. 1044, nota 9, și în *Transilvania*, IX (LXXXVI), 1980, 6, p. 50, nota 1 (dar aici, la bibliografia cu noi inscripții externe privitoare la Dacia romană, trebuie exclusă „diploma” falsă publicată de A. Alföldi, *JRS*, XXIX, 1939, p. 28 = *AnnEp*, 1939, 126 = I. I. Russu, *AISC*, IV, 1944, p. 220, nr. 19; vezi în acest sens, I. I. Russu, *Daco-geții în Imperiul roman*, București, 1980, p. 20—21, nota 44, cu bibliografia).

omise de autor dintr-o cunoaștere insuficientă a istoriei Daciei romane (cele mai multe)³, fie apărute ulterior.

Inscripțiile referitoare la Dacia — *Inscriptiones ad res Dacicas pertinentes* — sînt cuprinse în volumul lui A. Dobó între numerele 606—904 — sub același număr figurînd uneori, cu litere, mai multe inscripții; astfel, numărul total al inscripțiilor strînse este de 323. Dar, dintre acestea, cel puțin 28 trebuie excluse, întrucît nu au nimic comun cu istoria Daciei⁴. Reducerea operată astfel este „compensată” din plin de un număr apreciabil mai mare — 92 de inscripții (vezi mai departe *Repertoriul epigrafic*⁵), fie omise în IPD⁴, fie apărute ulterior. Astfel, *corpus*-ul inscripțiilor externe privitoare la istoria Daciei cuprinde pînă acum 387 de inscripții⁶.

Inscripțiile strînse în *Repertoriul* ce urmează se referă la războaiele pentru cucerirea Daciei purtate de Domițian sau Traian (nr. 1—8), dar și la alte războaie (nr. 9—10); ne fac cunoscute nume de *legati Augusti pro praetore* sau procuratori ai provinciilor Daciei (nr. 11—29); dar cele

³ În acest sens, este sugestivă omiterea dintre inscripțiile *ad res Dacicas pertinentes* a o serie de inscripții (în *Repertoriul* nostru, nr. 14, 25, 29, 44, 54, 57—61, 63, 69, 77, 81), reproduse în schimb între cele privitoare la istoria Pannoniei.

⁴ Astfel: nr. 624—625 (se referă la Dacia Mediterranea), 758—767 („quadriremes Daciae in classibus Romanis”; dar calitatea de *III Dacicus* nu are nimic comun cu etnicul marinarului respectiv, referindu-se la numele corăbiei: I. I. Russu, *ActaMN*, XII, p. 423); 825—829 a (care privesc, cum rezultă din conținutul inscripțiilor nr. 828—829 a, relațiile cu germanii, de la granița de nord a Pannoniilor, nu cu dacii); la fel nr. 831, iar 832 nu este sigur că se referă la o *expeditio* [*Daciscal*]; nr. 863—864 (*curia Dacia* și *curiae duae Traianae Daciae*, unde se repetă situația cu *quadriremes Daciae*; cf. I. I. Russu, *loc. cit.*, p. 424); 902—904 (care se leagă de istoria Pannoniei și mai puțin sau deloc de aceea a Daciei). Mai pot fi excluse nr. 851, 852, 857 (ștampile pe cărămizi, care au fost expediate de la Dierna sau Drobeta, la sfîrșitul secolului al III-lea — începutul secolului al IV-lea) și nr. 894, 895, 898 (cognomenul *Geta* nu are în aceste cazuri nici o legătură cu poporul geto-dac).

⁵ Dintre acestea, I. I. Russu, *ActaMN*, XII, 1975, p. 424, a adăugat inscripțiile de la nr. 25, 29, 75 din *Repertoriul* nostru. În lucrarea *Daco-geții în Imperiul Roman*, București, 1980, I. I. Russu face unele completări, dar și câteva erori; astfel, la p. 44, se includ doi gladiatori la subcapitolul *Daco-geții în alte formațiuni militare* (A. Dobó, IPD⁴, 666, îl trece pe unul dintre ei între *Homines privati et magistratus minores ex Dacia oriundi!*), ignorînd referirile din cartea lui L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, Amsterdam, 1971, p. 104—105, nr. 44 și p. 295, nota 5; de asemenea, inscripția veteranului Flavius Decebalus de la Novae nu a fost publicată de V. Gerasimova, cum notează I. I. Russu, *op. cit.*, p. 37 (v. indicațiile bibliografice corecte în *Repertoriul* nostru, nr. 92).

⁶ Pe de altă parte, cîteva din inscripțiile prezentate în IPD⁴ provin de pe teritoriul Dobrogei (nr. 696, 776, 819, 819 a, 881, 886; v. și în *Repertoriul* nostru, nr. 90, 91), intrînd deci în sumarul volumelor din seria *Inscripțiile din Scythia Minor*; altele reprezintă diplome militare privind Dacia (nr. 701—704), fiind prezentate recent, cu toate datele și comentariul adecvat, în IDR, I. Alte trei inscripții privesc relațiile lui Burebista cu cetățile pontice (IPD⁴, 837—839), găsindu-și deci mai bine locul în partea cu inscripțiile externe privitoare la istoria Dobrogei din culegerea proiectată. În total, este vorba deci de 15 inscripții ce nu vor fi cuprinse în *corpus*-ul cu inscripțiile descoperite în afara granițelor României, referitoare la istoria Daciei romane.

mai multe privesc armata Daciei — legiunile V *Macedonica* și XIII *Gemina* (nr. 30—52: *legati*, tribuni, centurioni, alți militari), precum și unitățile auxiliare (nr. 53—84; îndeosebi ofițeri superiori, exercitându-și milițiile ecvestre). În sfârșit, citeva inscripții (nr. 82—86) se referă la unitățile auxiliare de daci din armata romană⁷, trei pot fi cuprinse sub termenul *geographica* (nr. 87—89), iar alte trei prezintă un antroponim dac (*Decibalus*), destul de răspândit printre dacii ajunși în diferite colțuri ale imperiului⁸.

În continuare, reproducem textele celor 92 de inscripții nou adăugate la izvoarele epigrafice ale istoriei Daciei romane⁹. Sursele bibliografice au fost indicate selectiv (cele mai cunoscute și accesibile), cu trimiterea la lucrări de referință¹⁰.

REPERTORIUL EPIGRAFIC

1. Ephesus. D. Knibbe, JÖAI, 49, 1968—1971, Beibl., col. 6—15; cf. W. Eck, în RE, Suppl. 14 (1974), col. 59 și urm., s.v. *Arruntius*; H. Devijver, *Prosopographia*, I, p. 122—124, nr. 166; Emilia Doruțiu-Boilă, Studii Clasice, XVII, 1977, p. 89—100; Anna Aichinger, în Arheološki Vestnik, XXX, 1979, p. 622—623, nr. 18.

M. Arruntium M. [fili]um Ter(etina tribu) / Claudian[u]m, praef(ectum) coh[ort]is), / tribunum [bis], praef(ectum) ala[e] et) / vex[il]li praef[ect]orianorum, don[s] / mil[itaribu]s don[at]um hasta pur[a] / [ve]xill[is] ar[genteis] corona aurea / [et]t coron[a]....., proc(uratorem)] Romae fru[menti] comparandi] it(em)

⁷ Despre acestea, C. C. Petolescu, *Dacii în armata romană*, în Revista de istorie, 33, 1980, 6, p. 1045—1060.

⁸ Idem, *Geto-dacii în epoca romană în lumina izvoarelor epigrafice*, în *Thraco-Dacia*, II, 1981, p. 221—223.

⁹ Mai sînt citeva inscripții, care, deși nu se exprimă direct, se referă și ele la istoria Daciei romane. Astfel, pot fi amintite două personaje legate de perceperea vămilor în circumscripția Illyricului, din care făcea parte și Dacia: T. Iulius Saturninus, *cond(uctor) publici) p(ortorii) Illyrici utriusque et ripae Thraciae* (cunoscut și în Dacia, la Ad Maediam: CIL, III, 1568=IDR, III/1, nr. 60, și la Alburnus Maior, într-o tăbliță cerată: CIL, III, p. 958, tab. cer. XXIII=IDR, I, nr. 55) și *Aurelius Ianuarius [proc(urator)] vect(igalis) Illyric(i)* (H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, nr. 174 și II, nr. 342; despre vămile Daciei, mai nou: A. Dobó, în *Acta classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis*, X—XI, 1974—1975, p. 145—150). De asemenea, între numele dacice de la sud de Dunăre poate fi adăugat *Scorinis* (cf. N. Gostar, N. S., XXIV, 1980, p. 314—315, nr. 4), iar la Roma apare un *Comosus* (AnnEp, 1976, 46). În sfârșit, ar mai putea fi amintite inscripțiile în care unii împărați poartă titlurile de *Dacicus* și *Carpicus* — reprezentînd, indirect, știri despre istoria Daciei în secolele II—III e.n. (N. Gostar, în *Actes de la XIIe Conférence internationale d'études classiques „Eirene“*, București — Amsterdam, 1975, p. 643—649).

¹⁰ A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien* (Diss. Pann, I, 2), Budapesta, 1944; H.—G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire, Roman, I—III*, Paris, 1960—1961; H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, I—III, Louvain, 1976—1977—1980.

praef(ectum) class(is) [Moesiacae et ripae Dan]uvi / [ad]lectum in senatori[um] ordine[m] / [inter aed]ilicios, pra[e]etor[em] p. R., leg(atum) / [pr(o) pr(aetore) p]rovinciarum A[cha]i[ae] et / Asiae bis / C. Vibius Salutaris a[m]ico suo /.

¹⁸ M. Ἀρρουντίων Κλαυ[διανόν], | ἑπαρχὸν σπειρῆς, δις χειλί[α]ρχον. | δις ἑπαρχὸν ἐλῆς, ἐπίτροπον ἐ[ν] | Ῥώμῃ ἐπὶ τοῦ σείτου, ἑπαρχὸν τοῦ | ἐν Μοισία στόλου καὶ τῆς ὕχθης, | ²⁰ καταλελεγμένον εἰς σύνκλητον | ἐν τοῖς ἀγορανομικοῖς, στρατηγὸν | δήμου Ῥωμαίων, πρεσβευτὴν καὶ ἀ[ν]τίστράτηγον ἐπαρχειῶν Ἀχαίας | Ἀσίας δις. | Γ. Οὐέλβιος Σαλουτάρης φίλῳ | καὶ εὐεργέτῃ ἰδῶ.

Autorii citați consideră că M. Arruntius Claudianus a fost decorat pentru faptele sale de arme în timpul războaielor lui Domițian cu dacii; după N. Gostar (Arheologia Moldovei, IX, 1980, p. 131), „decorarea, puțin obișnuită pentru un comandant de vexilație, provenit dintr-un *praef(ectus) alae*, cu două *coronae*, două (?) *verilla argentea* și o singură (?) *hasta pura*, ne-ar face să credem că M. Arruntius Claudianus ar fi putut fi decorat în două războaie dacice, odată în războiul din 86 ca *praef(ectus) alae*, apoi în războiul din 88—89 ca *praef(ectus) vexilli praetorianorum*“. O opinie diferită a susținut Al. Suceveanu, SCIVA 30, 1979, 1, p. 47—59 (consideră că personajul în discuție ar fi primit *dona militaria* din partea lui Vitellius).

2. Tomis. CIL, III, 12 498. Cf. N. Gostar, Arheologia Moldovei, IX, 1980, p. 135, care crede că această inscripție privește *bella Dacica Domitiani* sau *bella Dacica Traiani*.

T. Valerius, T(iti) f(iilius), Collina (tribu), Germanus, Pes/senunto, imaginif(er) legionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis), donis II don(atus) / vixit an(nis) LVII; h(ic) s(itus) e(st). Heredes T. Valerius [I]ul[i]a[n]us et / L. Valerius [G]e[r]m[an]us et Valeria Germana et C[l]a[ud]ia) / Iu[li]a coniun[ct]a b(e)ne [m]e(re)nti).

3. Fragment din *Acta fratrum Arvalium*, prin care se face cunoscută plecarea lui Traian din Roma spre a lua conducerea celui de-al doilea război dacic; vezi CIL, VI, 2 075, col. II, r. 40—45:

[isdem cos. / — — —no]n(as) Iun(ias) / [in Capitolio] ad vota suscipi[enda] pro it[er]u et reditu / [Imp. C]aesa[r]is Nervae Trai[an]i fr[at]res Arva / [l]es conve[n]erunt [et vota nuncuparunt,] praeun / [t]e M. Annio V[er]o, in ea verba quae infra s(c)ripta s(unt): / Iuppiter] o(p)time m(axime) vi...

După numele consulilor, fragmentul este datat între 2—4 iulie 105 (A. De-grassi, *I Fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 31).

4. Ephesus. A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940 p. 64, nota 3: „Auch in einer noch unpublizierten lateinischen Inschrift von Ephesos (Scheden des Archäol. Inst. in Wien) ist zu ergänzen leg. leg. V [Mac. donis militariibus donatus] ob bell[um] Dacicum]; v. N. Gostar, Arh. Moldovei, IX, 1980, p. 132.

5. Emona. Jaro și Anna Šašel, Arheološki Vestnik, XXVIII, 1977, p. 334—341.

Aecornae Aug(ustae) / P. Cassius Secundus, / praef(ectus) alae Brit(annicae) / milliariae c(ivium) R(omanorum) / bis torquatae donis / donatus bis bello / Dacico ab / imp(eratore) Caesare Nerva / Traiano Aug(usto) Ger(manico) Dacico / coronis vexillis hastis.

6. Ephesus. D. Knibbe, JÖAI, 49, 1968—1971, Beibl., col. 15, nr. 2; AnnÉp, 1969—1970, 595 b și 1972, 573.

[M. Gavio P. filio Palatina Basso] / Romae, praef(ecto) coh(ortis) VI Britt(onum) eq(uitatae) p(iae) f(idelis), trib(uno) / mil(itum) leg(ionis) I Adiutric(is), adlecto in dec(urias) V inter / selectos, praef(ecto) eq(uitum) alae Cl(audiae) novae, donis

donato / bello Dacico ab imp(eratore) Caesare Nerva Traiano / Aug(usto) Germanico Dacico corona murali hasta / [pura] vexillo, praef(ecto) orae Ponticae maritimae.

Μ Γαυ[ί]ω Π. υἱῷ Παλατεῖνα Βάσσῳι Ῥώμης,
ἐπάρχῳι σπείρης ς' Βριταννικῆς ἱππικῆς
εὐσεβοῦς πιστικῆς, χειλιάρχῳι στρατιωτῶν
λεγ(ιώνος) α' βουθουῦ, προσλελεγμένῳ εἰς δεκουρίαν ε'
εἰς τοὺς ἐκλελεγμένους, ἐπάρχῳ ἱππέων ἄλλης
Κλαυδίας κινῆς, δώροις, δεδωρημένῳ ἐν
πολέμῳι Δακικῳι ἀπὸ Αὐτοκράτορος Καίσαρ[ος]
Νέ[ρ]ουα Τραιανοῦ Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ Δακικ[οῦ]
[στε]φάνῳι τειχικῳι ἄστγ, καθαρῷ οὐξίλλῳι,
[ἐπάρχῳι] ὕχθης Ποντικῆς παραθλασσίου.

P. Iunius Aemilianus strator / M. Fl(avius) Proculus strator / [.] Helvius Rufus cornicul(arius) [- Ae]butius Paulus cornicul(arius) / [- V]alerius Longinus optio / [- Sal]ubrius Pacatus optio / [- A]ntonius Proculus tesserarius / praetori(i) eius / h(o)noris) c(ausa).

7. Nemausus (Nîmes). CIL, XII, 3169; cf. Yves Burnand, in „Mélanges de l'école française de Rome“ (Antiquité), 87, 1975, 2, p. 701—702; N. Gostar, in *Arheologia Moldovei*, IX, 1980, p. 134.

..... / hastis puris IIII v[exillis IIII, legato] / Imp(eratoris) Caes(aris) Nerv(ae) Tra[iani] Aug(usti) Germanici] / Dacici Parthici p(atris) p(atriciae) leg(ato)] / divi Nervae et Im[p(eratoris) Caes(aris) Nervae Traiani] / Optimi Aug(usti) Germ(anici) [.....] / pr(aetori), trib(un)o pleb(is), q(uaestori) pro[pr(aetore) prov(inciae)], trib(un)o mil(itum)] / leg(ionis) I Italicae, IIII[viro viar(um) cur(andarum), inlatis] / in publicu[m]] / a Pompeia Marulli[na]. / Locus d(atu)s [d(ecreto) d(ecurionum)] / Avenniens(es) patrono?].

N. Gostar consideră că anonimul personaj a fost decorat cu ocazia războaielor lui Traian cu dacii, acceptînd identificarea acestuia cu D. Terentius Scaurianus, primul guvernator al Daciei, propusă de R. Syme (JRS, XXXVI, 1946, p. 160 = *Danubian Papers*, București, 1971, p. 162).

8. Sinope. J. Moreau, in *Limes Studien*. Bâle, 1959, p. 84—87; AnnÉp, 1961, 364. Fragment de inscripție, întregită de J. Moreau, cu sugestiile lui H.—G. Pflaum:

..... / [co]r. mural praef. orae maritimae / Am]astr. et clas[sis Ponticae, proc. / im]p. Nervae [Traiani / Cae]s. Aug. Ger[m. Dacic. provinc. / Galatia]e et Paph[lagoniae]

După N. Gostar, acest anonim a putut fi decorat numai în timpul unuiu din războaiele dacice ale lui Traian, propunînd pentru rîndurile de început lipsă: *[... praef(ecto) coh(ortis) / ... trib(un)o leg(ionis) ..., praef(ecto) alae / ..., donis militari(b)us donato / bello Dacico hast(a) pur(a) vexill(o)]* (în continuare, întregirea lui J. Moreau).

Valoarea inscripției este însă redusă, deoarece nu cunoaștem nici numele ofițerului, nici pe cel al unității în fruntea căreia a luat parte la războiul cu dacii.

9. Intercisa. J. Fitz, Alba Regia, XIV, 1975, p. 357.

D(is) M(anibus). / Aur(elio) Gaiano vete[r](ano) leg(ionis) / I Ad(iutricis) vix(it) ann(nos) LXX e[st] Aurel(ia)] / Valentina vix(it) ann(os)... / Aur(eliae) Gaianae et [Aure]l(l)io Ausiano str[ator]i / leg(ati) (leg(ionis) II Ad(iutricis) [vix]it)] / annos XL stip(endiorum) XX[II]? qui] est desiderat[us bello] / Dac[i]co. Aurel[ia]....] / marito dul[cissim]o.]

N. Gostar (Arheologia Moldovei, IX, 1980, p. 136) adaugă această inscripție la bella Dacica reliqua.

10. Hadrianoutherai (Balukeser) (Mysia, Asia Mică). Inscriptie in hexametri. W. Peek, Epigraphica, 21, 1959, p. 19—22; Bulletin épigraphique, 1962, nr. 278.

[ἡν]κα κῦδος ἔλε στρατός δς μέ/γ]αν Ἰστρον ὑπερ[βάς]
[βάρ/β]ιχα φῦλ' ἐδ[ά]μασσ' [Εὐάν/δ]ρος ἐγὼ στρατιώτης
[ἦν κεί/ν]ης λεγιῶνος, ἦν Ἀντω[ν]ίνος / ἄ]ριστος
αὐτοκράτωρ γ[ερά/ε]σσιν ἀπειρεσίοισιν ἔτ[ει/α]εν.
ἀλλὰ τέ[λ]ος μοι Μοῖρ[α/κ]ατήνυσε, χαίρετε λοιπὸν,
[τὸ]ν βίον οὗτος δδ' ἐστὶ λογιζόμε[ε/ν]οι, παροδεεταί.

W. Peek identifică pe împăratul Antoninus din r. 3—4 cu Antoninus Pius; dar L. Robert (Bull. épigr., 1962, 278) arată că „P(EEK) est entré dans un commentaire assez embarrassé sur les actions guerrières d'Antonin le Pieux au delà du Danube. Il ignore que le nom *Antoninus* fut porté aussi bien par Marc Aurèle et par Caracalla (et Elagabale); il semble que l'histoire de Marc Aurèle fournisse un bien meilleur point de départ pour un commentaire“. Vezi în acest sens, N. Gostar, in Dacia, N. S., 24, 1980, p. 307—308.

11. Burnum (Dalmatia). CIL, III, 2830 (v. p. 1059) = ILS, 1056. Cf. A. Stein, Reichsb. Dazien, p. 19—20.

[Cn.] Minicio Faustino / [Sex.] I[ul]io... [f]il(io) Serg(ia tribu) Severo / [se]v[ir]o
t[u]rma[e] V eq[ui]tum [R(omanorum), I]ll[us]viro[v]iarum c[ura]nd[ar]um, XV /
[s(acris)] f(aciundis), [tr]ib(uno) m[il]itum leg(ionis)]... II Geminae, / [q]uaestor(i)
provin[cia]e Macedoniae / [c]andidat[us] div[er]s[is] Tr[ai]an[is] [P]art[ic]ip[at]i, trib(uno)
p[re]b[is] / candidat[o] ei[us]dem, praetor(i), leg(ato) / leg(ionis) XIII Geminae,
leg(ato) / pr(o) praetore imperatoris Traiani / Hadria[n]i Aug(usti) p[ro]vin-
ciae / Daciae, co(n)sul(i), leg(ato) pr(o) p[ro]vinciae / Moesia[e]
Inferioris, leg(ato) pr(o) praetore provinciae Britanniae, leg(ato) pr(o) praetore /
[p]rovinciae Iudaeae, leg(ato) pr(o) praetore / [p]rovinciae Suriae,
Huic / senatus a[di]uctore imp[er]atore / Trajano Hadrian[o] Aug[us]to / or-
namenta triu[m]phalia / decrevit ob res in Iudaea / prospere gest[as]. / [D(ecurio-
num)] d[ecreto].

12. Roma. CIL, VI, 1523 = ILS, 1092. Cf. A. Stein, Reichsb. Dazien, p. 27—28; H.—G. Pflaum, Carrières, I, nr. 136.

[M. Stati]o M. filio Cl[audia] tribu Prisco / [L]icinio Italico, leg(ato). Augus-
torum / pr(o) praetore provinciae Cappadociae, leg(ato) Aug[us]t[us] / pr(o) praetore
provinciae Britanniae, leg(ato) Aug[us]t[us] / pr(o) praetore provinciae Moesiae
Super(ioris), curato[r]i / alvei Tiberis et cl[us]acarum urbis, co(n)sul(i), leg(ato)
Aug(usti) provinciae Daciae, leg(ato) leg(ionis) XIII Geminae p[ro]p[ri]etate f(idelis),
leg(ato) leg(ionis) / [X]III Geminae Martiae Victricis, sacerdoti Titiali / [F]lavi-
ali, praetori inter cives et peregrinos, tr(ibuno) pl[ebis], quaest[or]i, / proc[ur]a-
tori Aug(usti) XX hereditatium provinciae Narbonensis et Aquitaniae, / [p]ro-
fecto eq[ui]tum alae I praetoriae civium Romanorum, tr(ibuno) m[il]itum leg(ionis)
I Adiutricis p[ro]p[ri]etate f(idelis) et leg(ionis) X Geminae p[ro]p[ri]etate f(idelis) / e[st]
leg(ionis) III Gallicae, praefecto coh[ortis] III Lingunum, vexillo m[il]it[ar]i /
donato a divo Hadriano in expeditione Iudaica, Q. Cassius Domitius Palumbus.

13. Caesarea (Mauretania). CIL. VIII. 9365(=20 994)=ILS, 1099. Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 44.

Sex(to) Cornelio Sex(thi) f(ilio) / Pal(atina) tribu) Clementi, co(n)s(ulari) / et duci trium Da(ciarum) / ... Avidius Valens / ... leg(ionis) VII Gem(inae)...

14. (=IPD⁴, 480=524). Thuburbo Maius. AnnEp, 1920, 45=R. Cagnat, A. Merlin, L. Chatelain, *Inscriptions latines d'Afrique*, Paris, 1923, nr. 281. Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 48; H. Devivier, *Prosopographia*, p. 854, nr. 80.

Prin faptul că inscripția menționează pe C. Vettius Sabinianus Iulius Hospes ca *legatus Augusti pro praetore III Daciarum*, ea trebuie inclusă și în partea cu documentele *ad res Daciae pertinentes*.

15. Xanthus (Lycia). IGR, III, 618 = ILS, 8841. Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 68—69.

.... ε|..... μι..... ανιατ|... [Πολληνία]ν 'Ονωρᾶταν, ἐκγόνη[ν] | Φλ. Λατρω-
νιανοῦ ὑπατικοῦ, || ποντίφικος, ἐπάρχου 'Ρώμης, | [κα]ὶ Αὔσπικος ὑπατικοῦ
Βρι|ταννίας, Μυσίας, Δακίας, Σπα|νίας, ἐν χώρᾳ Σεβασ[τ]οῦ δικά|σαντος ,
προεκγόνην Αὔσπικος ὑπατικοῦ, ἀνθυπάτου | 'Αφρικῆς, ἐπάρχου ἀλειμέν|των
'Αππίας καὶ Φλαμιν[ί]ας | τρίς, κυινδεκεμουρίου , ἐν | χώρᾳ Σεβαστῶν δια-
γνόντος, ὑπατικοῦ Δαλματίας, || θυγατέρα Τιβ. Πο[λληνίου] | 'Αρμ[ενίου] Περε-
γρείνου

16. Concordia (Venetia), CIL, V, 8660=ILS, 1364. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, nr. 167.

T. Desticio T(iti) f(ilio) / Cla(udia tribu) Severo p(rimo) p(ilo) leg(ionis) / X Gem(inae), subpraef(ecto) vigil(um), / proc(uratori) Aug(usti) prov(inciae) Daciae Superior(is), proc(uratori) provinciae) Cappad(ociae) item Ponti med(i)terran(ei) et A[rmen]iae Minor(is) et Ly(caoniae) An(tioch)ian(ae), proc(uratori) prov(inciae) Rae(tiae), fla(mini) divi Ha(driani), pontifici, / [patrono] coloniae. / Ala(e... Fl(aviae) (milliariae) Ge(rmanus), Martia(l)ius) Titianus, / Fro[ntini]us, ... Jan(us); alae I Fl(a-viae): Iulius Memorinus, / Iuli[us]...[us], Fl(avius) Speratus; alae I sing(ularium): Aelius / Seve(rus), Pe(tron)ius Iulianus, decurion(es) exerc(itus) / Raetici / praesidi optimo et sanctissimo. / L(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum).

17. Concordia (Venetia). CIL, V, 1227.

T(ito) Desticio T(iti) f(ilio) Cla(udia tribu) Severo, p(rimo) p(ilo) leg(ionis) X Gem(inae), subpraef(ecto) vigil(um), proc(uratori) Aug(usti) prov(inciae) Daciae Super(ioris), proc(uratori) provinciae) Cappad(ociae) item Ponti med(i)ter(rane) et Armen(iae) Minor(is) et Lycaoniae, proc(uratori) Aug(ustor)um prov(inciae) Rae(tiae), procur(atori) prov(inciae) Belgicae, flamine divi Hadriani, pontifici, patrono coloniae; M(arcus) Claud(ius) Paternus, amico optimo. L(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum).

18. CIL, V, 1877. Concordia (Venetia).

[T(ito)] Dest[ic]io T(iti) f(ilio)] Cla(udia tribu) Sev[er]o, p(rimo) p(ilo) l[eg](io-nis) X Ge[m]inae, subpraef(ecto) vigil(um), proc(uratori) Aug(usti)] prov(inciae) [Daciae Super(ioris)]...

19. Brühl (lingă Köln). H.—G. Kolbe, in *Akte des IV. Internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik*; idem, in *Bonner Jahrbuch*,

162, 1962, p. 406—420; Ann Ép, 1963, 52. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, nr. 179; A. Deman, *Latomus*, XXXII, 1973, 1, p. 142—143; H. Devijver, *Prosopographia*, I, p. 418—420, nr. 9.

[P(ublio)] Helv[io] Pertin[aci] / [e]q[ua] p[ub]lico, p[rae]f[ect]o coh[ortis] / ... Gal[l]orum e[qu]it[ati]ae, trib[un]o leg[ionis]... Vi[ct]ricis / [p]rae[fect]o coh[ortis]... Tun[grorum] (?), p[rae]f[ect]o / [a]lae — — —, [p]ro[c]ura[tori] ad ali-
me[n]t(a), / [p]rae[fect]o class[is] Ger[manicae], p[ro]c[uratori] / [A]ug[usti] a[d] du-
cen(a) III Dac[iarum] i[d]em / M[oesiae] Super[ioris] (?) / Agr[ippinense]s.....

Această inscripție permite o serie de comparații cu informațiile transmise de *Historia Augusta* (Pert., 1, 4—6; 2, 1).

20. Concordia (Venetia). CIL, V, 8659=ILS, 1412. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, nr. 184.

P. Cominio P[ubli] f[ilio] / Cl[audia] (tribu) Clementi, / praef[ect]o classium
praet[oriarum] / Misenens[is] et Ravenn[atis], / praeposito a cens[ibus], proc[uratori] / Aug[usti] XX her[editatium], proc[uratori] Aug[usti] pro[vinc]iae Lusit[an]iae, proc[uratori] Aug[usti] / prov[inc]iae Daciae Apolensis (sic), / subpraef[ect]o
ann[onae], proc[uratori] Aug[usti] / ad famil[iam] glad[iatoriam] Transpa[dan]am,
/ proc[uratori] Aug[usti] XX her[editatium] per Hispaniam / citeriorem,
omnib[us] equestrib[us] milit[is] funct[o], pontif[ic]i, pa[tri]on[o] coloniar[um]
Concordiensium / Aquil[eiensium], Parmensium, Venafr[anorum]; ordo Concordensium).

21. Aquileia. G. Brusin, *Notizie degli scavi di antichità*, Roma, 1923, p. 230. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, nr. 184.

Conținutul inscripției este identic cu cel al precedentei; doar dedicantul (ultimele două rînduri) este diferit: [Des]ticia, T[iti] f[ilia], / [Ploti]na cl[arissima] f[emina].

22. Concordia (Venetia). D. Bertolini, *Notizie degli scavi di antichità*, 1890, p. 173=AnnÉp, 1890, 151. Cf. H. Devijver, *Prosopographia*, I, p. 289—290, nr. 222. V. nr. 20—21.

P[ubli] Cominio P[ubli] f[ilio] Cl[audia] (tribu) Clementi honorat[o] e[quo]
publico, praef[ect]o coh[ortis] V Ling[onum], trib[un]o mil[itum] leg[ionis] II Adi-
utr[icis] p[ia]e f[idelis], [donis] milit[aribus] donato expeditione Parthica corona
murali has[ta] pura ab Impera[toribus] Caes[aribus] An[tonino] et Vero Aug[ustis]
Armeniac[is] Me[dicis] Parthic[is] maxim[is], praef[ect]o alae I singularem civi-
um Romanorum, proc[uratori] ad XX hereditatium pe[r] Hispaniam citeriorem,
proc[uratori] ad fam[iliam] glad[iatoriam] per Italiam, p[ro]c[uratori],
praef[ect]o classis praetoriae Mis[enens]is et Ravennat[is], proc[uratori] Daciae
Apulensis]...

23. Ephesus. CIL, III, 7127=ILS, 1421. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, II, nr. 222.

T. Cl[audio] T[iti] f[ilio] Papiria (tribu) / [X]enophonti / [pro]c[uratori] Aug[usti]
ad bona co[m]m[un]da in Africa, proc[uratori] / [p]rovinc[iae] Asiae, subpraef[ect]o
annonae urbis, proc[uratori] Illyri[ci] per Moesiam Inferiorem et Dacias / tres,
proc[uratori] argentariarum Pan[noniarum] et Dalmatiarum, / proc[uratori] Daciae
Apulensis, proc[uratori] / in Aegypto ad epistrategiam / [septem] nomorum et Ar-
sinoitum, / proc[uratori] viarum urbis; / Salvianus, Aug[usti] n[ostri] vern[us] dis-
pensator rationis extraord[inariae] / provinc[iae] Asiae.

24. Falerio Piceni. CIL, IX, 5439=ILS, 1368. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, II, nr. 226.

T. Cornasidio / T[iti] f[ilio] Fab[ia] (tribu) Sabino, e[gregiae] m[emoriae] v[iro],
/ proc[uratori] Aug[usti] Daciae Apulensis, proc[uratori] / Alpium Attraction[um]
et Poeninar[um] / iur[is] glad[is], subpraef[ect]o class[is] praetoriae Raven[nae]

tis), praef(ecto) alae veter(anae) Gallor(um), trib(uno) leg(ionis) II / Aug(ustae), praef(ecto) coh(ortis) I Mont(anorum), p(atrono) c(oloniae), auguri, Laur(enti) / Lavin(ati), aed(ili), II viro q(uin)q(uennali), q(aestori) p(ecuniae) p(ublicae) / collegia fabrum centon(ariorum) dendrophor(orum) / in honorem / T. Cornasidi / Visenni Clementis, / fili eius, equo publ(ico), Laur(entis) / Lavin(atis), patroni plebis et col/legior(um), qui ab ipsis oblatum / sibi honorem statuae in/patris sui nomen memo(riam)que transmisit.

25. (=IPD⁴, 536). Diana Veteranorum. H.—G. Pflaum, Libyca, III, 1955, p. 135—154; AnnEp, 1956, 124. Cf. PIR, III, p. 361, nr. 79; H.—G. Pflaum, Carrières, I, nr. 181 bis.

Intrucit personajul onorat prin această inscripție — M. Valerius Maximianus — apare ca proc(urator) prov(inciae) Daciae Porolissensis, precum și leg(atus) leg(ionis) V Mac(edonicae) item (leg(atus) leg(ionis) XIII Gem(inae), trebuia făcută o mențiune și la partea cu inscripțiile ad res Daciae pertinentes din culegere epigrafică a lui Dobó.

26. Ancyra (Galatia). CIL, III, 6756=ILS, 1414. Cf. H.—G. Pflaum, Carrières, II, nr. 262; H. Devijver, Prosopographia, p. 73, nr. 60.

P. Semp(ronio) Ael(io) Lycino, proc(uratori) Aug(ustorum) n(ostorum) (duorum) / prov(inciae) Syriae Palaestinae, proc(uratori) / hidi logi (sic), proc(uratori) Daciae Porolis(s)ensis, / proc(uratori) XX h(ereditatum) provinciarum Galliarum / Narbonensis et Aquitaniae, item omnibus / equestribus militiis perfuncto, / Q. Blaesus Apollinaris.

27. Ancyra. CIL, III, 6757=ILS, 1413. Cf. nr. 26.

P.Ael(io) Semp(ronio) Lycino, om[nib]us / militiis equestribus ornato, proc(uratori) XX h(ereditatum) per provinc(ias) Narbonensem et Aquitanicam, / proc(uratori) provinc(iae) Daciae Porolis(s)ensis, proc(uratori) CC / Alexandria[e] idiu logu, / C. Fab(ius) Tit(i)an[us], a militiis, municeps eius, / amico incomparabili.

28. Caesarea (Mauretania). AnnEp, 1946, 113. Cf. H.—G. Pflaum, Carrières, I, nr. 157 bis; R. Syme, JRS, LII, 1962, p. 87—96; idem, Studii Clasice, III, 1961, p. 131.

T(ito) Fl(avio) T(iti) fil(io) Palatin(a) (tribu) [Prisco Gallonio] Frontoni Q(uin-to) M(ar)cio Turboni, pr(aetori, pr(oc)uratori) pro leg(ato) provinc(iae) / Mauretan(iae) Caes(ariensis), [proc(uratori) pro l]eg(ato) et praef(ecto) prov(inciae) Dac(iae) / Inferioris, pro[c(uratori)...], proc(uratori) XX heredi[tat(ium)] / provinc(iae) Syriae Palaest[inae], proc(uratori) ad cen[sus]...

29. (=IPD⁴, 517). Roma. CIL, VI, 1449 (cf. p. 3805)=ILS, 1107. Cf. H.—G. Pflaum, Carrières, I, nr. 188; T. Nagy, in Hommages Marcel Renard, II, 1969 (coll. Latomus, 102), p. 536—546 (v. AnnEp, 1969—1970, 13); H. Devijver, Prosopographia, II, p. 550—551, nr. 4.

În culegerea lui A. Dobó, inscripția este prezentată la partea cu inscripțiile ad res Pannoniae pertinentes; dar personajul onorat, M. Macrinus Avitus Catonius Vindex, apare și ca p(r)oc(urator) prov(inciae) Dac(iae) Malv(ensis).

30. Mogontiacum. W. von Pfeffer, Mainzer Zeitschrift, 59, 1964, p. 55 și urm.; cf. G. Alföldy, Bonner Jahrbuch, 165, 1965, p. 187—191=AnnEp, 1966, 262.

[...] / pro salute et in/columitate d(omini) n(ostri) / Imp(eratoris) [[An[t]on[i-ni]]] Aug(usti) / totiusq(ue) domus / divinae eius, / Domitius Antigonus, / leg(atus) leg(ionis) XXII Pr(imigeniae) [[P(iae) F(idelis) A[n]t(onianae)]]], item leg(atus) leg(ionis) V Mac(edonicae) [[An[t]oniniana(e)]]], / curator [r(ei) p(ublicae) T]uder-ti[n(orum)], / proc(urator) Aug(usti) fe[r]rariar(um) / [...] S A I [...] (?).

31. CIL, XII, 1686=ILS, 7017. Lugdunum. Cf. H. Devijver, *Prosopographia*, p. 656, nr. 65 (aici este datată: II, s./III s.“).

Tib(erio) Pompeio / Pompei Iusti fil(io) / Prisco Cadur/co, omnibus ho/no-rib(us) apud suos / funct(o), trib(uno) leg(ionis) V / Macedonicae, / iudici arcae / / Galliarum III / provinc(iae) Galliae.

32. Epetium (Dalmatia). CIL, III, 1919=ILS, 2770. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, nr. 196.

D(is) [M(anibus)]. / L. Artori[us] Iu[stus], (centurio) le[g(ionis)] / III Gallica item I(centurio) le[g(ionis)] VI Ferra/tae item (centurio) leg(ionis) II Adilutricis. item (centurio) leg(ionis) V M[a]c(edonicae) item p(rimus) p(ilus) eiusdem... praeposito / classis Misenatium... [pr]a[e]f(ectus) leg(ionis) VI Victricis, duci legg(ionum) d[?]uaru[m] Britanici[?]arum adversus Arm[orican]os, proc(uratori) cent[ur]nario (sic) provinciae Lib[urn]iae iure] gladi, vi/vus ipse sibi et suis [...ex te]st(amento).

33. Thessalonica (Macedonia). *Inscriptiones Graecae*, X, pars II, fasc. 1 (ed. C. Edson), Berlin, 1972, nr. 546.

Αὐρήλιος Ἀκάκις ὁ καὶ Εὐτύχις · στρατιώτης λεγιωνάρις ἐ΄ Μακε(δονικῆς)
καὶ Αὐρήλιος Λεόντις · οἱ υἱοὶ Φλαβίῳ Πακτωλῶ τῷ καὶ Ἀκακίῳ
αἰκατοντάρχῳ ὀρδινάτῳ · πληρώσας(Ι) ἔτη · κῆ · ἐκ τῶν ἰδίων κόπων.
εἰ δέ τις τολμήσῃ, εἴτε τῶν ἰδίων αὐτοῦ, εἰ δὲ ἕτερός τις, δώσῃ τῷ λε-
ρωτάτῳ ταμίῳ

34. Milev. CIL, VIII, 8207. Cf. PIR, II², 1936, nr. 53 (Q. Caecilius Laetus); A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 99.

Q(uito) Caecil(io) C(ai) f(ilio) Quir(ina tribu) Laeto c(larissimo) v(iro), pro-co(n)s(uli) provinciae Baeticae, sodali Augustali, leg(ato) leg(ionis) XIII Geminae, curatori col(oniae) Pisaurensum, curatori col(oniae) Formianorum, prae[tor]i...

35. Iconium (Galatia). ILS, 9013. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, nr. 157; H. Devijver, *Prosopographia*, I, p. 124, nr. 167.

M. Arruntio M. / fil(io) Serg(ia) (tribu) Frugi, praef(ecto) / coh(ortis) III Ulp(iae) Petraeor(um), / trib(uno) mil(itum) leg(ionis) XIII Gem(inae), / praef(ecto) alae Parthor(um) / sagit(tariorum), proc(uratori) Aug(usti) provin(ciae) / Britan(niae), ad census provin(ciae) / Cilic(iae), prov(inciae) Cappad(ociae) et / Armeniae Mino-ris / et Ponti Mediterrani, / M. Claudius Longus, / cognato suo ob me/rita.

36. Neapolis (Campania). CIL, X, 1795=ILS, 1401. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, nr. 207; H. Devijver, *Prosopographia*, p. 180, nr. 16.

M(arco) Bassaeo, M(arci) f(ilio), Pal(atina tribu), / Axio, / patr(ono) col(o-niae), cur(atori) r(ei) p(ublicae), II vir(o), munif(ico), proc(uratori) Aug(usti) viae Ost(iensis) et Camp(aniae), / trib(uno) mil(itum) leg(ionis) XIII Gem(inae), proc(u-ratori) reg(ionis) Cala(bric(iae), omnibus honorib(us) Capuae func(to), / patr(ono) col(oniae) Lupiensium, patr(ono) municipi / Hudrentinor(um), universus ordo mu-nicip(i) / ob rem publ(icam) bene ac fideliter gestam. / Hic primus et solus vic-tores Campani(ae) pretis et aestim(atione) paria gladiat(orum) edidit. / L(ocus) d(atu)s d(ecreto) d(ecurionum).

37. Mendes (Aegyptus). ILS, 8850=IGR, I, 1107. H. Devijver, *Prosopographia*, p. 145—146, nr. 217. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, II, nr. 268.

T. Αὐρήλιος Καλπουρνιανὸς Ἀπολλωνίδης | χιλίαρχος
λεγιῶνος ἰδ Γεμίνης, χιλ. λεγ. | ιγ Γεμίνης, ἐπίτροπος Γαλλίας
Ἀκουιτανικῆς | ἐπὶ κήνσων, ἐπίτροπος Μουσίας τῆς κάτω, ἐπὶ |
Θρακῆς, ἐπὶ. Δελματίας, ἐπὶ. Αἰγύπτου ἰδίου | λόγου, | ζήσας
ἐτι γῆ.

38. Nicaea. IGR, III, 41. Cf. nr. 37.

[II. Αὐρήλιον Καλπουρνιανὸν Ἀπολλωνίδην] | χιλίαρχον λεγ. ἰδ' Γεμί-
 ν(ης) |, χιλίαρχον λεγ. ιγ' , ἐπίτρ(οπον) | τῶν Σεβ(αστῶν) ἐπαρχείας Γαλλίας ||
 Ἀκουιτανικῆς ἐπὶ κήνσ[ω]ν |, ἐπίτρ(οπον) ἐπαρχείας Μουσίας | τῆς κάτω, ἐπίτρ(ο-
 πον) ἐπαρχείας | [Θρ]άκης, ἐπίτρ(οπον) δουκ(ηνάριον) ἐπαρχείας Δαλματίας καὶ
 Ἰστρί[ας] , ἐπίτρ(οπον) δουκηνάριον | Ἀλεξανδρείας τοῦ ἰδίου | λόγου , | Γ. Λου-
 κηνὸς Ἀρχέλαος τὸν | φίλον.

39. Roma. CIL, VI, 32412=ILS, 1155. Cf. H.—G. Pflaum, in *Beiträge zur Historia-Augusta-Forschung*, Bonn, 1974 (*Antiquitas*, 4), p. 119—120.

*Terentiae Flavolae / sorori sanctissimae / v(irgini) V(estali) maximae, / Q(uin-
 tus) Lol(l)ianus Q(uinti) f(ilius) / Poll(ia tribu) Plautius Avitus / co(n)s(ul), augur,
 pr(aetor) candidatus / tutel(arius), leg(atus) leg(ionis) VII / Gemin(ae) piaae fe-
 licis, / iuridic(us) Asturicae et / Callaeciae, leg(atus) Augg(ustorum) prov(inciæ) /
 Asiae, quaest(or) candidat(us), trib(unus) / laticlav(ius) legion(is) XIII Gemin(ae), /
 triumvir monetalis a(uro) a(rgento) a(ere) / f(lando) f(eriundo) cum / Claudia Sestia
 Cocceia Sev(e)r(iana) / coniuge et Lolliana Plautia Sestia Servilla filia.*

40. Carnuntum. AnnEp, 1968 422 (23 august 219 e.n.). Cf. H. Devijver, *Prosopographia*, p. 394—395, nr. 105.

Pe fața anterioară:

*Genium, / pro sal(ute) Imp(eratoris) [[Caes(aris) M(arci) Aur(elii) / Antonini
 P(ii) F(elicis) Augusti]], / [A?]lf(ius) M(arci) f(ilius) Faustinianus, / [d]ec(urio)
 c(oloniae) C(laudiae) A(ugustae) S(avariae) et c(oloniae) S(eptimiae) A(ureliae)
 A(ntoniniana) K(arnunti), eq(uo) / [p]ub(l(ico)), sacerdotalis / p(rovinciae) P(an-
 noniae) S(uperioris), trib(unus) mil(itum) leg(ionis) / XIII Gemin(ae) Ant(onia-
 nae), tri(bunus) / coh(ortis) II Mattiacor(um) / (milliariae) eq(uitatae), praef(ectus)
 alae / [II] Sept(imiae) Suror(um) (milliariae), / [c]ol(egio) fabr(um) Karn(unten-
 sium) d(ono) d(edit).*

Pe cealaltă față:

*Ded(icatum) Imp(eratore) [[Antonino Aug(usto)]] / II et Sacerdote co(n)s(uli-
 bus) / (ante diem) X Kal(endas) Sept(embres), agente praef(ecto) T(ito) Ael(io)
 Constant(ino, -io), / mag(istris) coll(egii) / Ael(io) Herculano et Ulp(io) Marcell /
 lino.*

41. Thuburbo Minus (Africa). CIL, VIII, 1175 (cf. p. 1386). Cf. H. Devijver, *Prosopographia*, p. 674, nr. 97.

C. Porcio, C(ai) fil(io) / Quir(ina tribu) Saturnino / Iuniori, / trib(unus) /
 leg(ionis) XIII Geminae, / trib(unus) leg(ionis) XII Fulm(inatae) / ob adsidia in /
 rem publicam / merita; d(ecreto) d(ecurionum) p(ublice) p(ositus).

42. Segermes (Byzacena). CIL, VIII, 23068=ILS, 9012. H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, nr. 170; H. Devijver, *Prosopographia*, p. 950, nr. 140.

... / Rom / trib(uno) coh(ortis) XX[...volunta]rior(um), trib(uno) leg(ionis) XIII G[em(inae)], / praef(ecto) eq(uitum) alae Vetton(um), [praef(ecto)] / eq(uitum) alae II Flaviae miliar[iae], / cur(atori) viae Pedanae, proc(uratori) Aug[us]tor(um) provinc[iae] Pannoniae Sup(erioris), / proc(uratori) Aug(ustor) reg(ionis) Hadrimetin(ae) / d(ecreto) d(ecurionum) p(ecunia) p(ublica).

43. Ancyra (Galatia). CIL, III, 267. Cf. E. Ritterling, în *RE*, XII, s.v. *legio*, col. 1721.

D(is) M(anibus) / C. Iul(io) Candido, / p(rimus) p(ilus) leg(ionis) XIII Gem(inae), / heredes ex tes / tamento fece(runt).

44 (=IPD⁴, 385). CIL, X, 5829=ILS, 2726. Ferentinum (Italia, Regio I). Cf. H. Devijver, *Prosopographia*, p. 668—669, nr. 89.

În inscripție se face mențiune despre T. Pontius Sabinus, care, înainte de a parcurge milițiile ecvestre, este atestat ca centurion al legiunii XIII Gemina (pe timpul lui Traian).

45. Apamea. L. Jalabert, R. Mouterde, C. Mondésert, *Inscriptions grecques et latines de la Syrie*, IV, Paris, 1955, nr. 1362.

D(is) M(anibus) / Aurel(ius) / Sinna, / mil(es) leg(ionis) / XIII Geminae vi(xit) an(nis) XL, / mil(itavit) an(nis) XVII. / Ael(ius) Vict(or) h(eres) b(ene) m(erenti).

46. Novae (Moesia Inferior). D. Dečev, *Izvestija* (BIAB), 12, 1938, p. 300—301, nr. 26. Cf. G. Forni, *Il reclutamento*, p. 197, nota 1.

..... / ... Ajurel(ius) Mac / [eni]o, vet(eranus) leg(ionis) / [...Ge]min(ae) domo / [Ca]pp(adociae), vixit / [an]nis LX. M(arcus) Val(erius) / [Ma]lcenio, fil(ius) et / [he]r(es) patri kar(issimo) / f(aciendum) c(uravit).

47—51. Poetovio (Pannonia Superior). V. H. Hoffiller, B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien*, I, Zagreb, 1938, nr. 313—317; *AnnEp*, 1936, nr. 53—57. Cf. F. Horowitz, *SCIV*, VIII, 1957, p. 333—338.

— D(eo) S(oli) I(nvicto) M(ithrae) / pro sal(ute) d(omini) n(ostri) Gallieni P(ii) F(elicis) / Invicti Aug(usti), Fl(avius) Aper, v(ir) e(gregius), l(ibens) m(erito).

— D(eo) Soli I(nvicto) M(ithrae) / pro (sa) salute / canaliclari / et actario- rum / et codicario(um) / et librariorum / leg(ionum) V M(acedonicae) et XIII G(e- minae) Gallienarum.

— D(eo) S(oli) I(nvicto) M(ithrae) / pro salute / tesserario(um) / et cus- tod(um) ar(mor)um leg(ionum) V M(acedonicae) / et XIII Gemin(ae) / Gal- lienarum.

— D(eo) S(oli) I(nvicto) M(ithrae) / pro sal(ute) officialium Apri prae/positi leg(ionum) V M(acedonicae) et XIII Gem(inae) / Galli(enarum).

— / [leg(ionum) V] M(acedonicae) et XII[I] G(eminae) / [G]allienarum / [Fl]avius Aper, v(ir) e(gregius), [pra]epositus.

52. Arretium (Etruria). CIL, XI, 1836=ILS, 1332. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, II, nr. 347; H. Devijver, *Prosopographia*, p. 639—640, nr. 30.

L(ucio) Petronio L(uci) f(ilio) / Sab(atina) tribu) Tauro Volu(siano), v(iro) co(n)s(ulari) / ordinario, praef(ecto) praet(orio), / em(inentissimo) v(iro), praef(ecto) vigul(um), / p(erfectissimo) v(iro), trib(uno) / coh(ortis) primae praet(oriae), pro- tect(ori) / Aug(ustorum) n(ostorum) (duorum), item trib(uno) coh(ortis) III (prae- t(oriae), / trib(uno) coh(ortis) XI urb(anae), trib(uno) coh(ortis) III vigul(um), leg(ionum) X / et XIII Gem(inae) prov(inciae) Pannoniae Superiori(s) / itim (sic) leg(ionis, -um) Daciae, praeposito equitum singulario(um) Aug(ustorum) n(ost- rorum) (duorum), p(rimo) p(ilo) leg(ionis) XXX Ul(piae), centurioni deputato,

eq(uo) pub(lico), / ex V dec(uriis), Laur(enti) Lavin(ati), / ordo Arretinorum, patrono / optimo.

53. Diploma militară de la Čovdin (Moesia Superior), emisă probabil simultan cu cea de la Gherla din 10 august 123. S. Dušanić, M. R. Vasić, Germania, 52, 1974, p. 408—425; I. I. Russu, IDR, I, 7 a; Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas 1954—1977*, Londra, 1978, p. 51, nr. 22.

54 (=IPD⁴, 475). Ariminum. CIL, XI, 393=ILS, 2739. Cf. H. Devijver, *Prosopographia*, II, p. 597—598, nr. 12.

Ala I Asturum, menționată în inscripție, ca și *numerus equitum electorum ex Illyrico*, staționau în Dacia Inferior, deci această inscripție ar fi trebuit mai degrabă inclusă între cele *ad res Daciae pertinentes*.

55. Ephesus. CIL, III, 6075 (cf. p. 1285)=ILS 1366. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, II, nr. 241; H. Devijver, *Prosopographia*, II, p. 901, nr. 19.

...s, proc. [Augg. / nostr]or. item prae[sidi / Alpiu]m Cottiar. et ma[rit., prae]f. / vehic[ulationis] Panno[n]iae utriu[sq.] et Moesiae superioris / et N[orici], prae]f. al. pr. A[sturum], tri[b.] leg. XI Cl., advoc. f[iscis], comiti] [] [] [] [] [c.]v. ad finis domin[orum] / nostr[orum] Augustor[um], / Ly]cus Augusto[rum] / ser.] adiutor tabul. pr[ov.] Asiae] or. ark. mag. o ...

56. Serdica. B. Filov, Arch. Anzeiger, 1912, col. 563.

D(is) M(anibus) / M. Aurelius Te/res, veteranus / ex ala prima As[trorum], natione Bessus, mili[tavit an]nis XXVIII ...

57—61 (=IPD⁴, 321—325). Celeia. CIL, III, 5211 (=ILS, 1362); CIL, III, 5212 (=ILS, 1362 a); CIL, III, 5214; CIL, III, 5215 (=ILS, 1362 b). Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, nr. 156; H. Devijver, *Prosopographia*, II, p. 839—840, nr. 52.

T. Varius Clemens și-a exercitat cea de-a treia miliție ecvestră, eventual și prima, în Dacia. V. nr. următor.

62. Celeia (Noricum). CIL, III, 15205=V. Hoffiller — B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien*, Zagreb, 1938, p. 22, nr. 44. Cf. H. Devijver, *Prosopographia*, II, p. 839—840, nr. 52. V. nr. 57—61.

... [proc(uratori) provinciarum ... / ... Raetiae / Mauret(an)iae] Caesariens(is), Lusitaniae, Ciliciae] / pr[ae]f(ecto) equit(um) alae I Fl(av)iae Aug(ustae) Britannicae] / mil(l)iar(iae), prae]f(ecto) auxiliariorum missorum in]ter t[em]pus expeditionis] in Mauretania[m] Tingitanam ex] / Hispa[n]ia, prae]f(ecto) eq(ui)tum al(ae) II Pannonior(um), trib(un)o mil(itum) / leg(ionis)] XXX [U(l)pie] V(ict)ricis], prae]f(ecto) cohortis] II Gallorum Macedoniae] / ... R ...

63. (=IPD⁴, 330). CIL, XIV, 4459=ILS, 1442. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, nr. 212; H. Devijver, *Prosopographia*, II, p. 638, nr. 27.

T. Petronio T(iti) f(ilio) / Aniensi(tribu) Prisco, / procuratori Aug(usti) ferriarum et annonae / Ostis, / prae]f(ecto) alae II Pannonior(um), / trib(un)o leg(ionis) VII Geminiae Felicis, / prae]f(ecto) coh(ortis) III ..., / tr ... / lyntr ... / L(ocus) d(at)us d(ecreto) d(ecurionum).

64. Abudiacum (Raetia). CIL, III, 5775. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, nr. 150 bis; H. Devijver, *Prosopographia*, I, p. 260—261, nr. 162; D. Isac, *Acta MN*, XVI, 1979, p. 47. V. nr. următor.

[Cl(audius) P]aternus Clem[entianus], / proc(urator) Aufg(usti) / provinciar(um) Iud(aeae) v(ices) a(gens) l(egati), Sard(in)iae, Africae et Norici], / prae]f(ectus) eq(ui)tum alae Silia[nae] / torquatae civium R(omanorum), / trib(unus) [mil(itum)] /

leg(ionis) ... et] leg(ionis) [XI Claud(iae), / praef(ectus) coh(ortis) cla]ssicae, / fecit.

65. Abudiacum (Raetia). CIL, III, 5776=ILS, 1369, V. nr. 64.

*Cl(audius) Pater[nu]s / Clement[i]a[n]us, / proc(urator) [Au]g(usti) / provin-
cia[rum] / Iud(aeae) v(ices) a(gens) l(egati), Sar[di]n(iae)], / Africae et [Norici], /
praef(ectus) eq(uitum) [alae] / Silianae [torq(uatae) c(ivium) R(omanorum)], trib(u-
nus) milit[um] / leg(ionis) XI C[laud(iae)], pra[ef(ectus) coh(ortis) classic(ae) ...
fecit].*

66. Gerasa (Arabia). AnnÉp, 1930, 92. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, nr. 86; H. Devijver, *Prosopographia*, p. 813, nr. 9.

*[L(ucio) Valerio L(ucii) fil(io)] Poblilia (tribu) Firmo, trib(uno) coh(ortis)
XXVI vol(untariorum), trib(uno) mil(itum) leg(ionis) X (Geminae) p(iae) f(fidelis),
praef(ecto) alae Silianae bis torq(uatae) bis armillatae, proc(uratori) [Aug(usti)
prov(inciae) Arabiae ...*

67. Roma. CIL, VI, 39440=ILS, 9002. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, nr. 139; H. Devijver, *Prosopographia*, I, p. 391—392, nr. 100.

*[T(ito)] Furio L(ucii) f(ilio) Pal(atina tribu) Victori[no], / praef(ecto) praet(orio)
Imperator[um] M. Antonini / et L. Veri Augg., consularibus] o[rna]m[e]n[tis] / ho-
norato et [ob victoriam] Parthicam / [M. Aureli Antonini] / et [L.] Ver[i Augg.]
coron. murali vallari [urea] / hast[is] pur[is] I[III] vexillis obsidionali[bu]s I[III]
donato, [praef(ecto)] Aegypti, praef(ecto) v[ig]il[um]), / proc(uratori) a rat(ionibus),
praef(ecto) [cl(assis)] praet(oriae) Mis[en]s[is], praef(ecto) cl(assis) pr(aetoriae)] /
Ravennatium, proc(uratori) ludi magni, proc(uratori) provinciae / Hispaniae
[cilt(erioris)], [proc(uratori) XL] Gall(iarum), praef(ecto) alae Frontonianae,
trib(uno) / legionis II Adiutric(is), [trib(uno)] coh(ortis) Bracarum in Brita[n]nia ...*

68. Flavia Solva (Noricum). CIL, III, 5331=ILS, 2734. Cf. H. Devijver, *Prosopographia*, I, p. 134—135, nr. 191.

*T(ito) Attio C(ai) fil(io) / Tutori, / praef(ecto) alae I Bata/vor(um) miliar(iae),
/ praef(ecto) alae I Tung(rorum) / Frontonian(ae), / trib(uno) mil(itum) leg(ionis)
II Adiutricis] p(iae) fidelis, / praef(ecto) coh(ortis) I B(a)etas(iorum) c(ivium)
R(omanorum), / dec(urioni) Fl(avia) Solva, / Sedatius Quietus.*

69 (=IPD⁴, 476). Caesarea (Mauretania). CIL, VIII, 9358=ILS, 2738. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, nr. 125; H. Devijver, *Prosopographia*, I, p. 65—66, nr. 44.

În cadrul primei miliții ecvestre, P. Aelius Marcianus a fost praef(ectus) coh(ortis) I Augustae Bracarum, precum și praepositus n(umeri) Illyricorum; de aceea, inscripția care îl menționează trebuie introdusă în seria celor ad res Daciae pertinentes.

70. Album Intimilium (Italia, Regio IX). ILS, 9506. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, nr. 103; H. Devijver, *Prosopographia*, I, p. 79—80, nr. 75.

*[M(arcus) Aemilius] M(arci) f(ilius) Fal(erna tribu) / Bassus, [praef(ectus)
coh(ortis) pr(imae) Antioch(ensium), / [praef(ectus) coh(ortis) pr(imae) Britto-
nu[m], / praef(ectus) alae Moesic(ae), / [pro]c(urator) imp(eratoris) Caes(aris) Trai/
[ani] Hadriani Aug(usti) ad / XXXX Gall. item ad / censum agend(um) Ponto /
Bithyniae, epistra/teg(us) Pelusio item/Thebaidis, proc(urator) / provinciae lu-
dae /ae, t(estamento) p(oni) i(ussit).*

71. Taurini (Italia, Regio XI). CIL, V, 6995. Cf. H. Devijver, *Prosopographia*, I, p. 92, nr. 103.

*L. Alfio Restituto, / eq(uiti) R(omano), eq(uo) p(ublico), praef(ecto) coh(or-
tis) II Br(ittonum) / eq(uitatae), trib(uno) coh(ortis) I Br(ittonum) (milliariae) eq(ui-*

tatae), flam(ini) / divi Titi et Claud(iae) Paulinae eius / C. Pinarius Onesimus et / Cassidarius Ampheristus / ob merita.

72. Pisaurum (Italia, Regio VI). CIL, XI, 6337=ILS, 1422. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, II, nr. 228; H. Devijver, *Prosopographia*, I, p. 276—277, nr. 194.

Ti(berio) Claudio Zenon(i) Ulpiano, v(iro) e(gregio), praef(ecto) coh(ortis) II Ast[ur]um, trib(uno) coh(ortis) I Fl(aviae) Britton(um), praef(ecto) alae I Claud(iae) mill(iariae), adiut(ori) a[d] c[en]s(us), ex sacra iussione adhibi(i)o in consil(ium) prae-f(ecti) praetorio item urb(is), pr[oc]uratori ad bona damnatorum, proc(uratori) silicum viar(um) sacrae urbis, subpraef(ecto) vigil(i)b(us), proc(uratori) privatae regionis Ariminensium, patrono col(oniae) Pisaur(ensium), ob eximiam circa se ac patriam suam benivolentiam eius...

73. Mactar (Mauretania). G.—Ch. Picard, *Revue archéologique*, 1968, 2, p. 297—314. Cf. H. Devijver, *Prosopographia*, I, p. 474—476, nr. 99.

Apollini Patrio Aug(usto), / Sex(tus) Iulius Possessor, praef(ectus) coh(ortis) Gall(orum), curafor numeri Syrorum sagittariorum item / alae primae Hispanorum, trib(unus) mil(itum) leg(ionis) XII F(ulminatae), / adlectus in decurias ab optimis maximis(ue) / Imperatoribus Antonino et Vero Aug(ustis), adiutor / praef(ecti) annonae ad horrea Ostensia et / Portuensia, proc(urator) Aug(usti) ad ripam Baetis, / proc(urator) Aug(usti) Ostis ad annonam, proc(urator) Aug(usti) / Alexandriae ad Mercurium, / statuam aheneam trans mare adiectam d(edit) d(editavit).

74. Aeclanum (Italia, Regio II). CIL, IX, 1132. Cf. H. Devijver, *Prosopographia*, p. 183, nr. 22.

[C.] Betitio, C. f(ilio) C[or]nelia tribu Pietat[i], / p[raef] (ecto) coh(ortis) pr[im] (ae) / Flaviae Comm[age]n[orum] q. IIII-vir[o] i[ur]e d(icundo), / IIII-vir[o] quinq[ue]uenn(ali) / B[et]itius Pius, fil(ius), p[at]ri optimo e[st] / N[er]ia Proci[lla] / viro optimo fecer[unt].

75. Tubusuctu (Mauretania). J. Marcillet-Jaubert, *Bulletin d'archéologie algérienne*, I, 1962—1965, p. 163, nr. 1=AnnEp, 1967, 644. Cf. I. I. Russu, SCIV, 21 1970, 1, p. 162—163; H. Devijver, *Prosopographia*, II, p. 637—638, nr. 26.

... / Q(uintus) Peltro[n]ius C(ai) f(ilius) Cor(nelia tribu) / Novatus, praef(ectus) coh(ortis) [V] / Gallor(um), trib(unus) leg(ionis) XIII Ge[m]inae, praef(ectus) eq(uitum) I Hisp(anorum), / praef(ectus) eq(uitum) I Campagon(um) / proc(urator) Aug(usti) XX hereditatium per A[s]iam, Phrygiam, Lyciam, / Galatiam, patronus / coloniae, / d(ecreto) d(ecurionum)].

76. Circeii (Italia, Regio I). CIL, X, 6426. Cf. H. Devijver, *Prosopographia*, p. 861—862, nr. 92.

C. Vibio C(ai) f(ilio) Pomptin(a tribu) / Celeri Papirio Rufo, / praef(ecto) coh(ortis) I Montanor(um), / trib(uno) coh(ortis) I Flaviae Hisp(anorum) / (milliariae) eq(uitatae), praef(ecto) alae I Ulp(iae) / singul(arium) / Circeienses patrono / ex d(ecreto) d(ecurionum) p(ecunia) p(ublica).

77. (=IPD¹, 540). Bulla Regia (Numidia). AnnEp, 1911, 7=ILS, 9015; AnnEp, 1914, 248. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, II, nr. 224; H. Devijver, *Prosopographia*, II, p. 706—707, nr. 11.

M. Rossius Vitulus a fost, cu ocazia primei miliții ecvestre, praef(ectus) coh(ortis) II Hispanorum; s-ar putea ca această unitate să fie cea care a staționat în Dacia Porolissensis, la Bologa.

78. Mogontiacum (Germania Superior). CIL, XIII, 6817: Cf. H. Devijver, *Prosopographia*, II, p. 752—753, nr. 70.

D(is) M(anibus) / Tito Statilio Tauro, / praef(ecto) fabrorum, / praef(ecto) coh(ortis) I Aug(ustae) Itur(a)e/or(um) et VI Thracum, trib(uno) / mil(itum) leg(ionis) XXII Pr(imigeniae) p(iae) f(idelis); vixit / an(nis) XXXVI. Statilius Fortunatus, lib(ertus), f(aciendum) c(uravit).

79. Thyatira (Galatia), CIG, 3497=IGR, IV, 1213=ILS, 8853. Cf. H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, nr. 218 ter (=II, nr. 309); H. Devijver, *Prosopographia*, I, p. 106—108, nr. 132.

ἀγαθῇ τύχῃ | [T.] Ἀντ. Κλ. Ἀλφ. Ἀρίγνωτον τὸν | κρά-
τιστον ἐπιτροπον τοῦ Σεβ. | ἀρχῆς Λειβιανῆς, ἐπαρχον εἰλῆς | δευτέ-
ρας Φλ. Ἀγριππ[ι]ανῆς, πραιπόσιτον εἰλῆς σιν[γ]λαρίων, χιλλαρχον |
σπείρας πρώτης Κιλικίων, πραιπόσιτον | σπείρας πρώτης Γαιτούλων,
ἐπαρχον | σπείρας δευτέρας Φλ. Νουμιδίων, πραιπόσιτον σπείρας
δευτέρας Φλ. Βέσσων | σπείρας ἀνν[ω]νῆς Θεοῦ Ἀντιωνείνου | ...μέ-
νων Σελευκέας Πει[ε]ρί[ς]ας, ἱππέα Ρω[μ]α[ί]ων, τριβου Κυρεῖνα,
ὑπατικῶν συγγεγῆ, υἱὸν καὶ ἔχγονον ἀρχιερέων Ἀσίας, | ἀδελφιδοῦν
Ἀλφ. Ἀπολλιναρίου, | ἐπὶ κῆρσον τοῦ Σεβ., νεωκόρον τῆς λαμπρο-
τάτης Κυζικηνῶν μητροπόλεως, λογιστὴν Σελευκίας Πειριείας καὶ
Ἀλεξανδρείας κατ' Ἰσ[σ]ον καὶ Ρω[μ]οῦ καὶ τῆς | [τῶν] Τραιανῶν
πόλεως καὶ Τροπαισίων | καὶ τῆς [κ]ολωνέας, ἐν πάσαις ὑπ[η]ρε-
σίαις [ο]τρατιωτικαῖς γεγονότα, τὸν ἱερέα τοῦ προπάτορος Θεοῦ Τυ-
ρίμνου, | οἱ βαφεῖς.

80. Vicus Martis Tudertium (Italia, Regio VI). CIL, XI, 4748. Cf. H. Devijver, *Prosopographia*, p. 670—671, nr. 91.

T. Popilio T(iti) f(ilio) Vol(tinia tribu) / Albino, Tuder(tis) / praef(ecto) coh(ortis) I Alpinor(um), / trib(uno) leg(ionis) VII Gem(inae) fel(icis), / praef(ecto) alae I Tung(orum) Fronton(ianae), / vicani vici / Martis Tudert(is) / ex aere conlat(o), / loc(o) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum).

81 (=IPD⁴, 291). CIL, X, 4873. Venafrum (Italia, Regio I). Cf. H. Devijver, *Prosopographia*, II, p. 684, nr. 114.

Sex. Pulfennius Salutaris M. Luccius Valerius Severus a fost, în cadrul celei de-a doua miliții ecvestre, trib(unus) mil(itum) coh(ortis) I mill(iariae) Vindelico(rum) — ceea ce îndreptățește introducerea acestei inscripții printre cele privitoare la istoria Daciei, nu a Pannoniei.

82. Birdoswald (Britannia). CIL, VII, 865=RIB, I, 1919.

D(is) M(anibus) / Aureli / Concord(di); vixit / ann(um) un/un d(ies) V; / f(i)li(us) Aureli(i) / Iuliani / trib(uni).

Aurelius Iulianus apare ca tribun al cohortei I Aelia Dacorum într-o altă inscripție de la Birdoswald (RIB, I, 1909=IPD⁴, 715); cf. H. Devijver, *Prosopographia*, I, p. 153, nr. 235.

83. Birdoswald (Britannia). R. P. Wright și M. W. C. Hassall, *Britannia*, 5, 1974, p. 462—463, nr. 9=AnnEp, 1977, 519. Cf. H. Devijver, *Prosopographia*, II, p. 704, nr. 6.

[D]eo / Nep[t]uno, / Reginius / Iustinus, / tribunus / [v]otum / libens / solvit / me[rito].

84. Birdoswald (Britannia). R. P. Wright, JRS, LI, 1961, p. 194 = AnnEp, 1962, 263. Cf. H. Devijver, *Prosopographia*, I, p. 162.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo), / coh(ors) I Ael(ia) / Dacorum / Probiana) / c(ui) p(raest) Aur(elius) / Verinus, / trib(unus).

85. Birdoswald. RIB, I, 1912.

[D(ominis)] n(ostris) Dioc[letiano] et / M[axim]iano Invictis Aug(ustis) et / Constantio et Maximiano / n(obilissimis) C(aesaribus) sub v(iro) p(erfectissimo) Aur(elio) Arpagio pr(aeside) / praetor(ium) quod erat humo copert(um) / et in labe(m) conl(apsum) et princ(ipia) et bal(neum) rest(ituit) / curant(e) Fl(avio) Martino, cent(urione) p(rae)p(osito) c(ohortis)

86. Apamea (Syria). Louis Jalabert, R. Mouterde, C. Mondésert, *Inscriptions grecques et latines de la Syrie*, IV, Paris, 1955, nr. 1356.

+ Ἐνθάδε κίται Ἀσπίριος
τριβούνος νομάρχου
Δακῶν

87. Tekija (Transdierna, Moesia Superior). Anna și Jaro Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*, Ljubljana, 1978, nr. 469.

Genio / sancto pa[t(erno)] / Daciarum, / Ant(onius) Maxi(mus, (centurio) leg(ionis), / princ(eps) pr(a)et(orii), / vot(o) lib(enter) so(luto).

88. Viminacium (Moesia Superior). M. Mirković — S. Dušanić, *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, I, 1976, nr. 76 apud I. I. Russu, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 459—462).

D(is) M(anibus). Cl(audius) Valentinianus, eq(ues) R(omanus), d(ecurio) IIII (vir) municipii) Ap(ulensis), Aur(eliae) Probill(a)e, c(oniugi) c(arissimae) q(uae) vixit annos XVIII b(ene) m(erenti) p(osuit).

89. Oenoanda (Lycia-Pamphilia). AnnEp, 1975, 815; vezi și Bulletin épigr., 1972, 443.

[... Πο?]ντιανός | [...]NECKOY | [...]ΑΠΟ[...]Υ | [...]HCA καλῶς
ἐμύρισα | [τὸ]ν κατ' ἐσ[π]έραν ὥκε[α]ν[ό]ν [...] Ἀσίαν, Λυκίαν, Παμ[φ]υλίαν,
Φρυγίαν, Βεθυλίαν μέχρι | Βυζαντίου, Θράκης, | τὰ Νέρωνος στάδια, | Αἶμον
καὶ Ῥοδόπη[ν] | διέβην, Μυσίαν, Σαρματίαν, τὸν Δανο[ύ]βιν ἐπλευσα μέχρι
[τῆς] | τε Σκυθίας καὶ | τῆς Δακίας, τείρ[ω]νας ἀπαγάγας τοῖς ἐ[μ]οῖς ἀναλώ-
μασιν | ἦρξα δὲ ἀπὸ ἀρχιερέος Κλαυδίου Πτολεμαίου.

90. Topraisar (Dobrogea, Moesia Inferior). Inscriptie greacă, menționind un personaj cu numele Decebal; inf. Maria Bărbulescu-Munteanu (Muzeul de istorie națională și arheologie, Constanța).

91. Sucidava (Moesia Inferior). C. Scorpan, *Limes Scythiae. Topographical and stratigraphical research on the late Roman fortifications on the Lower Danube* (BAR, International Series 88), Oxford, 1980, p. 212—213, nr. 3.

D(is) M(anibus) / Diurdano / Decibali, ve(teran)o, Q(uintus) Pri/scus, fili-
lius, / et Felix, liber(tus), bene me(ren)ti posu(er)unt.

92. Novae (Moesia Inferior). V. Božilova, în *Actes du VIIe Congrès international d'épigraphie grecque et latine*, București-Paris, 1979, p. 336; eadem, *Klio*, 62, 1980, 1, p. 68—69.

D(is) M(anibus) / Aureliae Qui(et)a(e) et Fl(avio) / Decebalu(m), / vet(erano) leg(ionis) I Ital(icae) / Severianae, / marito eius. / [S]ammonia Anto[nia] e[st] Aur(elius) Ianu[us]/[rius], v[et]et(eranus), et Aur(elius) / Elpid(e)phorus, / her(edes) ex test(a-mento) / f(aciendum) c(uraverunt). / O(ptamus) s(it) v(obis) t(erra) l(evis).

INSCRIPTIONS DE L'EXTÉRIEUR CONCERNANT L'HISTOIRE DE LA DACIE ROMAINE

(Résumé)

Sous ce titre, l'auteur présente un riche supplément (92 inscriptions grecques et latines) au recueil *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes* (abrégé: IPD⁴), publié par A. Dobó (IVeme éd., Budapest, 1975). Voir aussi, à ce propos, les comptes-rendus (sur l'ouvrage cité) publiés par C. C. Petolescu (*Dacia*, N. S., XX, 1976, p. 299—301) et I. I. Russu (*Revue roumaine d'histoire*, XVI, 1977, 1, p. 173—178) et spécialement les compléments effectués par N. Gostar, dans *Arheologia Moldovei* (Jassy), IX, 1980, p. 125—135.

O LOCUINȚĂ-ATELIER DE LUCRAT PIEPTENI (SEC. VI E.N.) DESCOPERITĂ LA BIHAREA

de
SEVER DUMITRAȘCU

Între anii 1977—1981 au fost descoperite și cercetate la Biharea¹, în punctul Grădina C.A.P.-Baraj, alături de alte monumente și vestigii arheologice din diferite epoci, *opt locuințe* ce datează din sec. VI e.n.

În rîndurile ce urmează ne vom referi la ultima din aceste locuințe (L-8) dezvelită în campania de săpături din vara anului 1981.

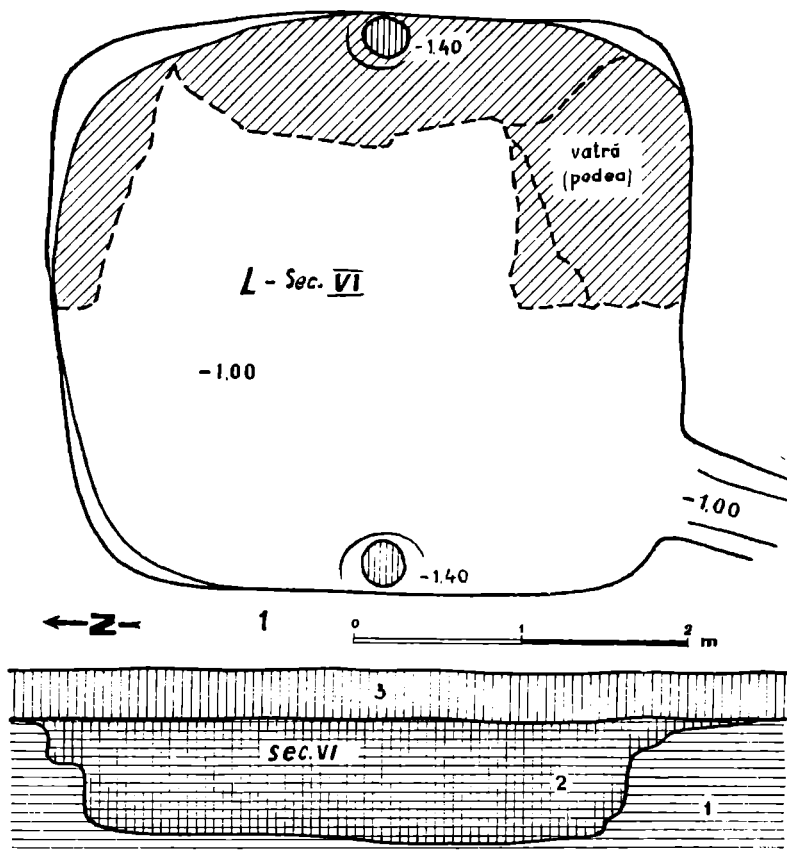
Locuința (Fig. 1) este de formă *patrulateră*, cu dimensiunile de 3,55 m (axa nord-sud) și 3,25 m. (axa est-vest). La adîncimea de 1 m de la nivelul actual de călcare a apărut *vatra* locuinței, din care s-a mai păstrat o mică porțiune pe latura de sud și est. Porțiunea păstrată constă dintr-o crustă groasă de pămînt (2—2,5 cm grosime) bătătorit și foarte probabil dată la suprafață cu *pomosteală*. O porțiune similară, de vatră pomostită s-a păstrat și într-o altă locuință (L-6) dezvelită, de asemenea, în anul 1981. În colțul de sud-vest s-a conturat intrarea în locuință la același nivel cu vatra acesteia, fără să se observe urme de prag.

Locuința a avut acoperișul în două ape, cum par a sugera cele două gropi de stilpi (de furci?) de pe laturile de est și vest. Gropile se adînceau cu 0,40 m sub nivelul vetrei locuinței.

Nu a fost găsită instalația de încălzire a încăperii, dar au fost descoperite urme de cărbuni și cenușă în partea de nord-vest a locuinței, fără a se putea preciza dacă acestea provin de la o vatră de foc deschisă sau de la un cuptor. Surprinde însă puținătatea lor, ceea ce ar putea indica fie folosirea locuinței mai ales în anotimpul mai cald, fie locuirea ei pe o perioadă scurtă de timp.

O particularitate a locuințelor din sec. VI. e.n. de la Biharea este descoperirea inventarului, mai ales a ceramicii, în pămîntul de umplutură într-o proporție aproape constantă. Concentrări oarecum mai accentuate au fost observate lîngă resturile de vetre de foc și în unele cazuri pe

¹ S. Dumitrașcu, *Descoperiri arheologice din sec. V—VI e.n. de la Biharea*, în *Ziridava*, X, 1978, p. 81—101.

1a

Fig. 1.

vetrele de călcare. Situația este similară și în cazul acestei locuințe (L-8).

Inventarul locuinței se compune din ceramică și piese de os, fier, bronz, lut ars și piatră.

I. Ceramica

A. *Ceramică lucrată cu mîna* din pastă grosieră degresată cu nisip cu bobul mare și materii organice, este proporțional cu cea lucrată la roată, în cantitate infimă (2 fragmente).

Formele nu s-au putut nici măcar deduce și nici un fragment nu este ornamentat.

B. *Ceramică modelată la roată*. B₁. Ceramică modelată la roată din pastă fină de culoare cenușie sau cenușie-plumburie, unele fragmente au luciu în urma „lustruirii” — a netezirii cu apă înainte de ardere. Cantitativ este puțină (numai 15 fragmente). Cioburile provin de la vase mici, mai ales oale.

B₂. Ceramica modelată la roată din pastă bine aleasă degresată cu nisip (*ceramică nisipoasă*), care îi dă în urma arderii un aspect *zgrunțuros* este cea mai numeroasă (242 de fragmente). Este de culoare cenușie sau neagră, uneori vasele sînt arse neuniform avînd pereții, la acelaș vas, în unele porțiuni de culoare cenușie și în altele, mai ales spre fund, de culoare negricioasă sau neagră. Nu este exclus ca unele fragmente să aibă culoarea neagră și în urma arderii secundare.

Cîteva fragmente (3 cioburi) sînt de culoare cărămizie, cu pete cărămizii-roșcate, avînd însă aceeași caracteristică tehnologică — au la pi-păit un aspect *zgrunțuros*.

Ca forme domină *oalele* scunde cu buzele bine profilate, unele fațetate meșteșugit, cu fundurile drepte cu urme de tăiere cu sfoară de pe roata rapidă a olarului și cu coaste în interior, dovadă a deținerii unei tehnologii deosebit de avansate în modelarea vaselor. Pereții sînt subțiri și ornamentați cu *caneluri* concentrice de factură tehnologică, deci de pe roata rapidă a olarului. Sînt produse de mare serie din care pricină buzele de oale (37 fragmente) sînt aproape identice, ele diferă numai, mai ales, ca mărime. Există însă și o ușoară diferențiere — unele au gîtul scund, aproape inexistent, iar altele au gîtul mai înalt. Marea majoritate a cioburilor provin de la pereți de vase (180 fragmente) și mai puține (25 fragmente) de la funduri.

Făcînd o reducere a numărului de funduri care nu s-au întregit și care ar putea proveni de la același vas ar însemna că cei care au folosit locuința au avut, desigur cu corectivele de rigoare (procentajul de spargeri, timpul de folosire, evacuarea inventarului la părăsirea sau abandonarea locuinței), în medie, 15—20 de oale.

A mai fost descoperită și o buză de amforetă, lucrată tot din pastă cenușie-negricioasă-zgrunțuroasă.

Exceptînd *canelurile* doar un singur fragment este ornamentat cu *benzi de linii în val*.

Lăsînd deoparte orice considerații de natură cantitativă datorate și jocului întîmplării ce nu poate încă fi stăpînit din cauza datelor încă puține, chiar și în cazul unei analize cantitative detaliate și riguroase, se cuvine să subliniem o realitate limpede: ceramică nisipoasă cu aspect *zgrunțuros* de culoare cenușie-negricioasă sau negricioasă lucrată la roata rapidă constituie *majoritatea absolută*, definitorie a ceramicii folosite în locuința adusă în discuție, ca și în toate celelalte șapte descoperite la Biharea.

II. Piese din piatră și lut ars

A. Au fost descoperite patru fragmente de *rișniță de piatră*. Nu este exclus ca ele să provină (sînt mici și au o latură ovală) de la roata unei *tocile* manuale pentru ascuțit unelte sau ustensile de fier.

B₁. Trei fragmente de lut ars, plat, par a proveni de la o vatră de foc sau de la un perete.

B₂. Alte două fragmente au în partea superioară o pojghiță albă și par a fi bucăți dintr-un perete vopsit cu alb sau de la o construcție de lut a cărei reală înfățișare nici nu se poate bănuși din cauza micimii pieselor păstrate.

B₃. *Prisnele sau mărgele*² de lut ars, de formă bitronconică, lucrate îngrijit. Sînt mici (1 : Ø 3,2 cm; 2 : Ø 2,5) ceea ce ne face să le considerăm mai degrabă „mărgele” de lut decît prisnele pentru fus.

III. Piese de os

A. *Materia primă*. 1. În locuință a fost găsită o *piesă de os cu aspect de patină*³ (Fig. 2). S-a constatat însă că este un *radius* de bovid, formă juvenilă, probabil domesticit, care a fost secționat longitudinal pen-

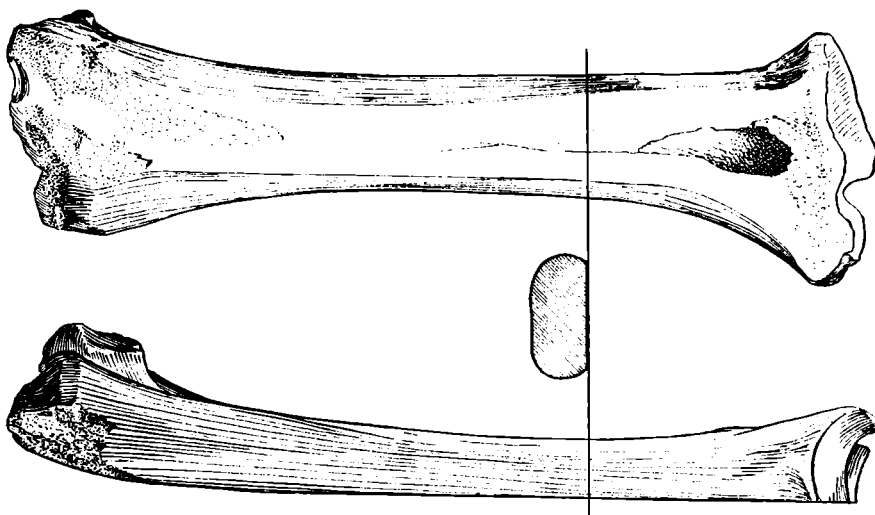

Fig. 2.

² Muzeul Țării Crișurilor, secția de istorie, inv. nr. 11241 (în continuare MTC).

³ MTC, inv. 11246; informație amabilă din partea tov. Jurcsák T.

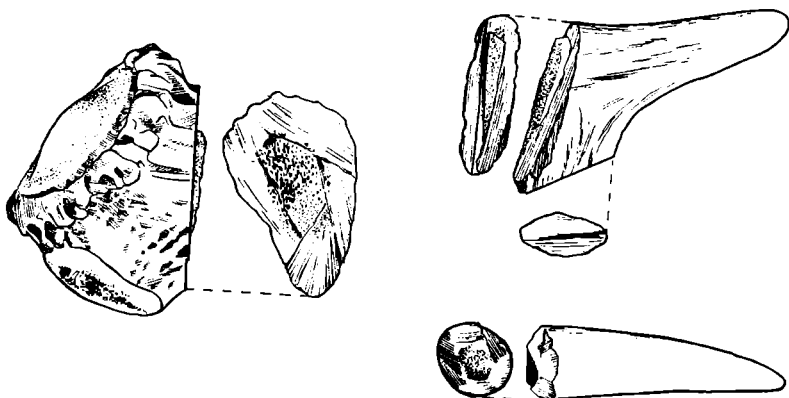

Fig. 3.

tru a se tăia plăci pentru piepteni. A fost abandonat deoarece prin tăiere s-a dat peste ţesutul spongios al osului care nu se mai putea folosi pentru a se lucra piepteni. Menţionăm că tăietura este perfect dreaptă şi nu are urme de uzură sau de tocire ca în eventualitatea folosirii ei ca patină (L-22,5 cm).

2. Corn de cerb tăiat în două locuri⁴ (fig. 3/3). Este de fapt partea dinspre rădăcină (rozetă) căreia i s-au tăiat cele două ramuri.

3. Corn de cerb tăiat în două locuri (Fig. 3/1). Provine din vârful unui corn de cerb.

4. Virf de corn⁵ tăiat (Fig. 3/2).

B. Rebuturi sau piese în curs de finisare, şi nefolosite (?)⁶

1. Fragmente de pieptene format din două plăci fără dinţi prinse între două bare transversale cu nituri de bronz (Fig. 4/1).

2. Bară de os pentru piepteni (fragmente, Fig. 4/6).

3. Fragment de placă cu dinţi de piepteni (Fig. 4/5).

4. Dinţi de piepteni (Fig. 4/2).

5. Os cioplit în formă de lopăţică cu capul rotund în secţiune (instrument pentru potrivit plăcile de os în timpul asamblării?) (Fig. 4/4).

6. Fragment de os cioplit şi ars (fig. 4/3).

C. Piepteni. 1. Pieptene de os cu dinţi bilaterali lucrat din cinci plăcuţe de os cu dinţi bilaterali prinse între două bare transversale cu patru nituri de bronz (Fig. 5)⁷. Pieptenele este îngrijit lucrat fără să fie ornamentat. Dinţii au fost tăiaţi după ce plăcuţele de os au fost prinse între bare transversale, cum lasă uşor să se vadă tăietura lor în aceste bare. Nu este exclus că şi în această fază pieptenii să fi fost fierţi în

⁴ MTC, inv. 11247.

⁵ MTC, inv. 11193.

⁶ MTC, inv. 11248.

⁷ MTC, inv. 11249.

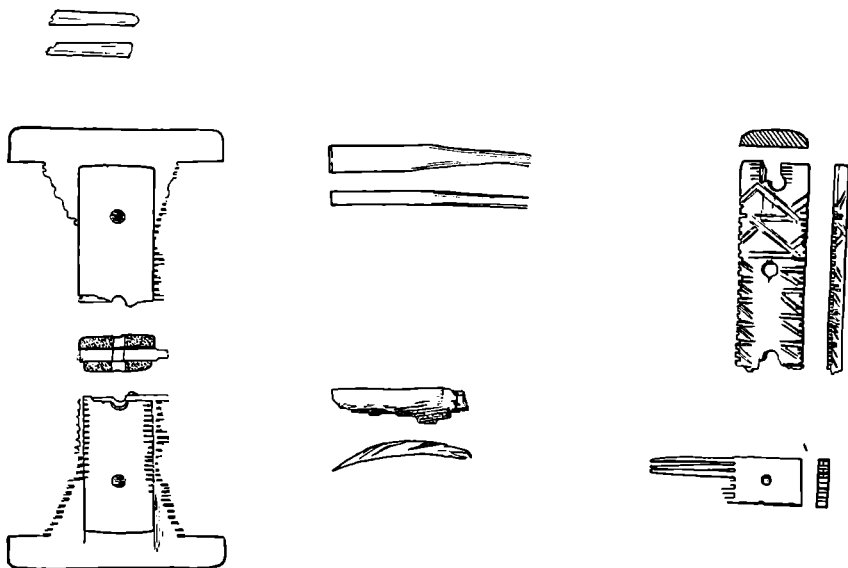

Fig. 4.

leșie⁸ (etc.) pentru a se înmuia și apoi li s-au tăiat dinții, cum bănuim că s-a putut proceda și în etapa inițială când oasele, plăcuțele și barele transversale au fost tăiate din coarnele animalelor sălbatice ori domestice.

IV. Piese de metal

A. *Piese de fier*. 1. *Lamă lungă de fier ușor curbată* (L-14,5 cm; 1—1,5 cm) provenind probabil de la un fel de fierestrău sau cuțit de tăiat oase (?) (Fig. 6/1).

2. *Lamă de cuțitaș de fier* (L-4,7 cm; 1-0,7 cm) (Fig. 6/2).

3. *Lamă de cuțitaș de fier aproape identică cu prima* (fig. 6/3)⁹. Ambele se foloseau, probabil, pentru tăierea fină a dinților de piepteni. Sînt de altfel subțiri (respectiv de 2 și 1,5 mm).

B. *Piese de bronz*. 1. *Plăcuță de bronz cu urme de topire, de zgură* (fig. 6/5)¹⁰.

⁸ V. Palade, *Centrul meșteșugăresc de prelucrare a cornului de cerb de la Bîrlad-Valea Seacă, datînd din secolul al IV-lea e.n. în Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, I, Sibiu, 1981, p. 206.

⁹ MTC, inv. 11193.

¹⁰ MTC, inv. 11241.

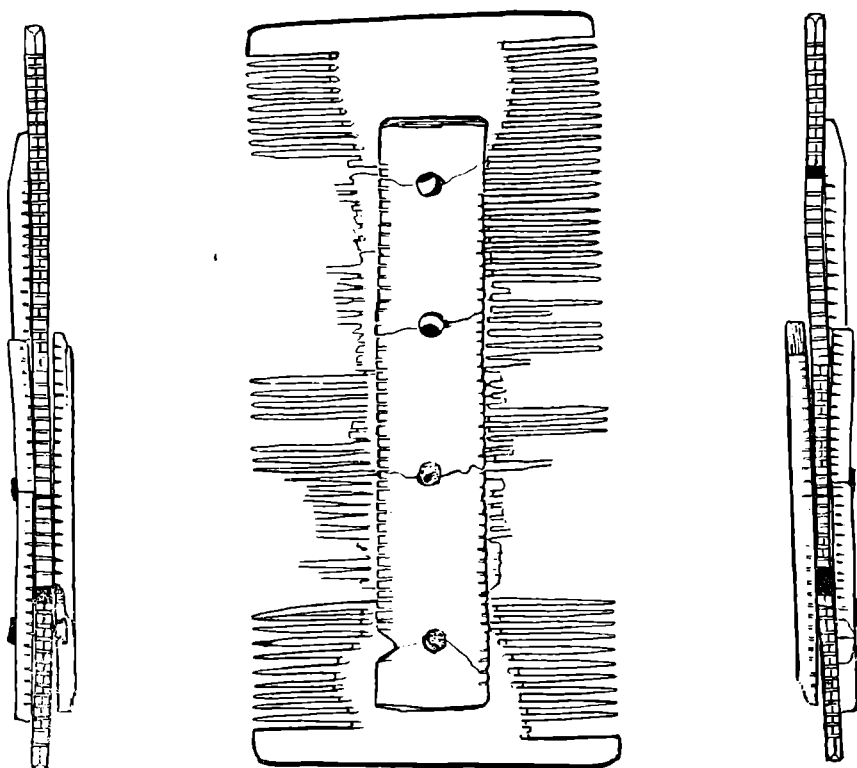

Fig. 5.

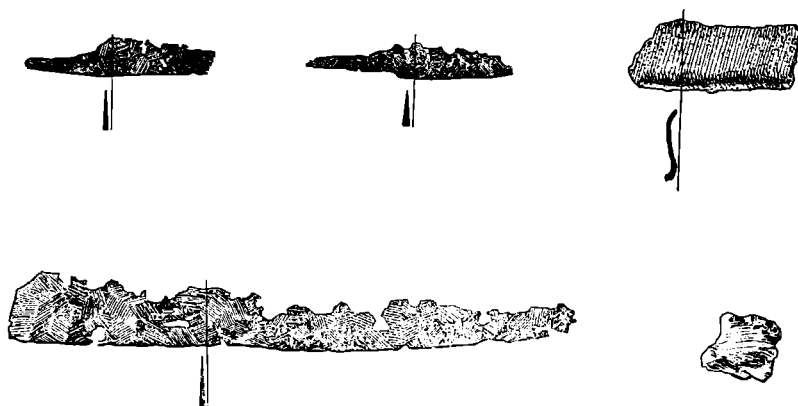

Fig. 6.

2. Zgură ușoară de os (?) cu urme verzi de bronz, de la turnare (?) (Fig. 6/4).

Ceramica și fragmentele de rîșniță descoperite definesc *vestigiile unei locuințe* în preajma căreia s-au strîns cioburile care în momentul cînd locuința nu a mai fost folosită s-au scurs împreună cu pămîntul de umplutură în cavitatea acesteia. Altele rămînînd probabil la locul lor în interior, fiind acoperite de pămîntul de umplutură, desigur în condițiile reale în care la nefolosirea unei locuințe se produc prăbușirile și deranjările inerente oricărei astfel de situații.

În același timp piesele de os și metal, în special micile unelte și ustensile îndeamnă la admiterea, pe bază de material concret, a lucrării pieptenilor în această locuință. Ceea ce înseamnă că ea era o locuință-atelier, în care stăpînul, pe lîngă treburile gospodărești sau casnice obișnuite, lucra piepteni de tipul cu dinți bilaterali, pentru nevoile igienice și estetice cotidiene.

Menționăm că în ce ne privește nu credem că era o producție mare de piepteni, ci mai degrabă una pentru satisfacerea nevoilor locale ale comunității de la Biharea.

La Biharea resturile de prelucrare, spre deosebire de cunoscutul atelier de prelucrat piepteni de la Bîrlad-Valea Seacă,¹¹ sînt modeste. Au fost găsite însă uneltele, ustensilele și materialele din care se lucrau pieptenii și care nu puteau să aparțină decît unui om priceput în lucrarea osului, unui meșter. Din acest motiv, pînă la alte soluții mai adecvate, numim descoperirea de la Biharea *locuință-atelier* în care se lucrau *piepteni cu dinți bilaterali*.

Cercetările privind pieptenii de os din epoca post-romană (romano-bizantină) s-au concentrat mai ales asupra *pieptenilor cu minier semicircular*¹². Pieptenii de acest tip au fost datați în secolul IV e.n.¹³ și au fost atribuiți fie germanilor, fie romanilor, fie populației locale, după teri-

¹¹ V. Palade, *op. cit.*, p. 179—215.

¹² K. Horedt, *Zwei Knochenzierplättchen aus Siebenbürgen*, în *Omăgiu lui Ioan Lupaș*, Buc., 1943, p. 343—349, fig. 5—7; S. Thomas, *Studien zu den Germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit*, în *Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege*, 8, Leipzig 1960, p. 54—121, fig. 64; E. Cnotliwy, *Materiali Zachodnio-Pomorskie, Szczecin*, 1963, p. 167—220 (nouă inaccesibilă); M. Lamiová-Schmiedlová, *Archeologické Studijní Materiály*, 1, 1964, Praga, p. 201 sq; V. Palade, *Ateliere pentru lucrat piepteni din os, din secolul IV-lea e.n. de la Valea Seacă-Bîrlad*, în *Arh. Mold.*, IV, 1966, p. 361—375; *idem*, *Noi ateliere de lucrat piepteni din corn de cerb în secolul al IV-lea e.n. la Valea Seacă-Bîrlad*, în *Carpica*, II, 1969, p. 233—252; G. F. Nichitina, *Grebni cerniahovscoi kulturi*, în *CA*, I, 1969, p. 147—159; J. Kruk, J. Rydzewski, *A bone comb of the Late Roman period from Opatkowice*, în *Sprawozdania Archeologiczne*, XXII, 1970, p. 408 sq; Gh. Diaconu, *Doi piepteni din os cu minier semicircular descoperiți la Tîrgșor*, în *SCIV*, 23, 3, 1972, p. 463—468.

¹³ Gh. Diaconu, *Tîrgșor. Necropola din sec. III—IV e.n.*, Buc., 1965, p. 104; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, București, 1966, p. 244, fig. 66/5; K. Godlowski, *The Chronology of the Late Roman early Migrations Periods in Central Europe*, Cracovia, pl. I—XXI.

toriul în care au fost descoperiți, contextul arheologic în care au fost găsiți și modalitatea în care au fost executați. Au fost puse în valoare și câteva asemenea centre — după expresia cercetătorului Gh. Diaconu — de prelucrat piepteni, în regiunea Elbei, Pomerania, Ozd în estul R. P. Ungare și cel amintit de la Valea Seacă din sudul Moldovei. Aceiași cercetător arată că în ce privește originea acestui tip de pieptene se pot contura în principal după considerații. Pe de o parte asupra pieptenelui ce „derivă din cel dintr-o singură bucată, de tip germanic, care a fost răspândit în regiunea Elbei, Sileziei, Mării Nordului, iar de aici treptat pe coastele Mării Baltice și apoi mai la sud ajungînd în cultura Sintana-Cerneahov“. Pe de altă parte tipul de pieptene din plăci și „cu mîner semicircular este de origine romană fiind documentat în regiunea Dunării de Jos, de unde a fost răspândit în cultura Sintana-Cerneahov, iar de aici ceva mai tîrziu în culturile Przeworsk și Gura Vistulei“. Desigur nu exclude nici posibilitatea ca pieptenele cu mîner semicircular să fi apărut concomitent în mai multe centre în Europa¹⁴.

În Crișana descoperirile de piepteni cu mînerul semicircular înalt sînt deocamdată puține și diferite din punct de vedere tipologic. Cîte un exemplar a fost descoperit la Arad¹⁵ — Grădiște și Ripa¹⁶, j. Bihor, iar un al treilea, de un tip aparte, cu mînerul triunghiular-scund la Biha-rea¹⁷, în anul 1981.

Pieptenii cu dinți bilaterali sînt datați mai ales în secolul VI e.n. Există însă descoperiri în care ei apar în complexe arheologice mai timpurii, realități istorice care sînt în măsură să explice și originea acestui tip de piepteni. Astfel, se cunoșteau în provinciile romane dunărene încă din secolul trecut descoperiri în care apar piepteni cu dinți bilaterali.

A. *Dacia romană*. În hotarul satului Rediu¹⁸, j. Cluj, aproape de Potaissa, s-a descoperit un relief de piatră pe care este redată (v. fig. 7) după descrierea lui M. Macrea „o interesantă scenă de toaletă feminină... înfățișînd coafarea unei tinere femei, șezînd, de către o alta care stă în picioare în spatele ei, și purtînd o îmbrăcăminte aparte. Aceasta cu o mîna aranjează suvițele de păr ale matroanei, iar cu cealaltă ia un vâscior, cu substanțe aromate probabil, pe care i-l întinde matroana. Iar ca să nu mai fie nici un dubiu cu privire la semnificația scenei, artistul a redat în cîmpul liber, din dreptul capetelor celor două femei, un piep-

¹⁴ Gh. Diaconu, *op. cit.*, în SCIV, 23, 3, 1972, p. 467.

¹⁵ E. Dörner, *Cercetări și săpături arheologice în județul Arad*, în *Mat. Arh.* IX, p. 445—446, fig. 2/2.

¹⁶ S. Dumitraşcu, *Există cultura Sintana de Mureș-Cerneahov și tipul Prešov în Crișana?* în *Studii și cercetări științifice*, Bacău, 1974, p. 43—53, fig. 1.

¹⁷ Inedit. MTC.

¹⁸ I. Téglás, *Pusztaszentmártoni és rösdi épületmaradványokról*, în *Arch. Ért.*, XXVI, 1906, p. 362; cf. și I. I. Russu, Z. Milea, în *Probleme de muzeografie*, Cluj, 1964, p. 28—29, nr. 17, fig. 17.

Fig. 7.

tene *picten*, cu două rosturi¹⁹. Relieful se păstrează în Muzeul din Turda și a fost datat în sec. II—III e.n.

B. *Moesia romană*. Doi piepteni cu dinți laterali au fost descoperiți în castrul roman de la *Novae* pe teritoriul provinciei romane dunărene Moesia (azi în R. P. Bulgară)²⁰.

C. *Pannonia romană*. Încă din secolul trecut se cunoșteau piepteni cu dinți laterali descoperiți la *Brigetio*²¹ în Pannonia romană, publicați de I. Hampel în 1883. Tot în Pannonia, la *Savaria*²², într-un mormânt aflat sub ruinele templului lui Isis, a fost găsit un pieptene cu dinți laterali.

În aceeași provincie romană dunăreană au fost descoperiți piepteni cu dinți laterali în marele cimitir roman cu peste 1 300 morminte de la Intercisa (în cutii de cărămizi — în sarcofage de cărămidă), unde ei apar în asociere cu fibule de *tipul cu capete de ceapă*, *pieptani cu mînerul semicircular* și *pahare de sticlă* (M-1055, 1072, 1110)²³.

¹⁹ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 417, pl. XXIX; cf. și H. Daicoviciu, în *Römer in Rumänien*, Köln, 1969, p. 254, 6132.

²⁰ K. Majewski și colab., în *Archeologia*, XXI, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdansk, 1970, p. 181, fig. 59—60; p. 189, fig. 20; *idem*, în *Archeologia*, XXII, 1971, p. 170, fig. 73—74.

²¹ I. Hampel, *Hazai adatok az archaeológiához*, în *ArchÉrt*, II, 1883, p. 50—78.

²² I. Bóna, în *Acta ArchBdp*, XXIII, 1—4, 1971, p. 279.

²³ E. B. Vágó, I. Bóna, *Die Gräberfeldern von Intercisa. Der Spätromische Südostfriedhof*, Budapest, 1976, pl. XVI, XVIII, XLV; cf. și M. R. Alföldi, în *ArchHung*, NS, XXXVI, p. 479—480, fig. 109.

Aici datează din sec. IV e.n. și descoperirea lor limpede în mediu roman imperial târziu dovedește apariția modei purtării acestui tip de piepteni (și a celor cu miner semicircular) în lumea romană, unde ei erau și lucrați cu mult înainte de a fi preluați și vehiculați și în unele medii germane vechi (ostrogoți, gepizi).

Mai mulți piepteni de acest tip au fost descoperiți și în diferite localități din *Bavaria de sud*, datați și aceștia în sec. IV. e.n., avînd analogii alte piese de același fel din regiunea Rinului, de altfel descoperiri făcute tot în medii culturale romane târzii sau de contact cu lumea romană imperială (după E. Keller: *Die spätrömische Grabfunde*)²⁴.

Revenind în regiunile estice se cuvine să amintim că pentru sec. IV—V e.n. (Hunnenzeit) s-au descoperit piepteni cu dinți bilaterali și în nord-estul Ungariei²⁵, în asociere cu pieptenii cu minerul circular. Exemplarele cele mai numeroase au fost găsite însă în cimitirele datate cu precădere în sec. VI e.n. și atribuite mai ales gepizilor²⁶, deși trebuia avută în vedere întreaga pinză de populație din regiunile respective în sec. V—VI e.n.

Pe teritoriul Daciei au fost, de asemenea, descoperiți piepteni cu dinți bilaterali, datînd din sec. IV e.n., la *Cluj-Mănăstur*, într-o așezare despre care I. Hica-Cimpeanu scria: „Materialele descoperite la Cluj-Mănăstur, prin perpetuarea tehnicii și a formelor romane provinciale, dovedesc existența și funcționarea unor ateliere pentru producerea ceramicii și după abandonarea provinciei. Aceasta implică în mod necesar, din punct de vedere etnic, continuitatea populației locale romanizate, existentă la periferia orașului roman Napoca”²⁷.

În Muntenia, la *Spanțov*²⁸ a fost găsit un pieptene cu dinți bilaterali într-un mormînt de înhumatie (M-17), în mediu Sîntana de Mureș—Cerneahov. Un pieptene cu dinți bilaterali, avînd însă și „toc” pentru păstrare, a fost găsit în așezarea de la *Davideni*²⁹, din Moldova, datată în sec. V—VII e.n.

În Transilvania se cunosc o serie de cimitire datate în sec. VI—VII. e.n. în care s-au descoperit piepteni cu dinți bilaterali și care au fost

²⁴ E. Keller, *Die spätrömische Grabfunde in Südbayern*, München, 1971, p. 112, n. 636; cf. și K. Böhner, *Die merowingerzeitliche Altertümer des Saalburgmuseums*, în, *Bericht des Saalburgmuseums*, XV, 1956, p. 102—140, fig. 7/14, 34.

²⁵ M. Párducz, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn*, în *ActaArch*, XI, Budapesta, 1959, p. 309—341, fig. 56, 57.

²⁶ D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonau-becken*, Budapesta, 1961, p. 383.

²⁷ I. Hica, *Urme de locuire din secolul al IV-lea e.n. la Cluj-Mănăstur*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 170—171, pl. III/16.

²⁸ B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p. 24—25, fig. 33/2.

²⁹ I. Mitrea, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din așezarea de la Davideni (sec. V—VII e.n.)*, în *Memoria Antiquitatis*, VI—VIII, 1974—1976, Piatra Neamț, 1981, p. 65—92, fig. 18.

atribuiri etno-cultural fie gepizilor, fie populației autohtone daco-romane³⁰.

În Crișana au fost descoperite mai multe exemplare de piepteni cu dinți bilaterali în mormintele de la *Valea lui Mihai*³¹, j. Bihor și *Socodor*³², j. Arad. În ce privește pieptenii descoperiți la *Valea lui Mihai*, care au fost studiați de noi (se păstrează în vechile colecții ale Muzeului Țării Crișurilor din Oradea), menționăm că diferă ca mărime și ca modalitate de execuție de cei descoperiți la Biharea. Este de presupus că provin dintr-un *alt atelier*.

La Oradea-Salca au fost descoperite întimplător mai multe inventare funerare (1876, 1889, 1899, 1908, 1911) din care s-au păstrat unele piese. Alte descoperiri s-au făcut în deceniile interbelice (Ardos-Sammlung?) și după al doilea război mondial (1956 etc., Galamb-Sammlung?!³³). Descoperirile cele mai recente au fost salvate și se păstrează în colecția Liceului „Em. Gojdu” din Oradea³⁴. Ca și la Valea lui Mihai (M-8 cu cuțit sau scramaxas?) unele piese de la Oradea provin din morminte de luptători în care apar pe lângă piepteni, catarame și arme (*scramaxas*?). Din descoperirile de la *Valea lui Mihai*, după câte cunoaștem, nu s-a păstrat ceramică, în schimb la Oradea-Salca ceramica păstrată este diferită de ceramica de bucătărie descoperită la Biharea. Este ceramică cenușie sau cenușie-plumburie săpunoasă, nestampată și nu de tipul ceramicii cenușii sau negricioase — *zgrunțuroase* descoperită la Biharea. Această ceramică de la Biharea nu poate fi în nici un caz atribuită gepizilor deoarece este o ceramică de factură autohtonă daco-romană după cum dovedesc descoperirile din Transilvania și Banat. Mai mult chiar o grupă cu ceramică de acest fel a fost descoperită în Muntenia unde gepizii nu au pătruns niciodată (v. *Gruppe Ciurel. Autohtone Keramik*³⁵).

³⁰ M. Rusu, *The prefeudal Cemetery of Noslac*, în *Dacia*, VI, 1962, p. 269—293; M. Comșa, *Quelques données relatives à la chronologie et à l'appartenance ethnique des necropoles de type Morești et Band*, în *Actes du VIIIe Congrès...*, Beograd, 1973, p. 309—318, p. 311: „Quant à l'attribution ethnique des nécropoles de type Morești, il a été constaté que, durant le domination gépidique, une coexistence c'est établie entre la population romane autochtone et les nouveaux venus”; K. Horedt, *Morești, București*, 1979, p. 204—205; I. Hica, *Un cimitir din secolul al VII-lea e.n. la Valea Largă (jud. Mureș)* în *SCIVA*, 25, 4, 1974, p. 517—525; I. Hica-Cîmpeanu, *Un grup de morminte din secolul al VII-lea e.n. la Iclod (jud. Cluj)* în *Acta MN*, XV, 1978, p. 287—293; I. Hica-Cîmpeanu, A. Mureșan, *Un mormint din secolul al VI-lea e.n. la Sighișoara, în Marisia*, VIII, Tg. Mureș, 1978, p. 761—763.

³¹E. Andrassy, *Népvándorlaskori temető Érmihályfalván*, în *Különlenyomat a Közlemények az Erdély Múzeum Történeti*, IV, 1944, p. 1—6.

³² D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania (I)*, în *MatArh*, p. 86, fig. 36.

³³ D. Csallany, *op. cit.*, p. 108—110.

³⁴ T. Roșu, *Hunnenzeitliche Funde aus Oradea*, în *Dacia*, IX, 1965, p. 403—405; S. Dumitrașcu, *Note privind colecția arheologică a Liceului „Em. Gojdu” din Oradea*, în *Crisia*, IX, Oradea, 1979, p. 807—822, pl. X.

³⁵ M. Comșa, *Die Slaven in Karpatisch-donauländischen Raum im 6—7. Jahrhundert*, în *Zeitschrift für Archäologie*, 7, Berlin, 1973, p. 197—228, p. 201, fig. 2/1—11.

Indiferent dacă descoperirea de la Oradea-Salca este atribuită *huni-lor?*, *ostrogoţilor* sau *gepizilor timpurii* ea dovedeşte că în sec.IV—V e.n. moda acestor piepteni pătrunsese din mediul roman şi în lumea barbară (liberă sau foederată) de la graniţele împărăţiei roman. În cazul în care descoperirea e de atribuit *gepizilor timpurii* (sec. IV—V. e.n.?) ea mai dovedeşte că la venirea lor în aceste părţi ei nu aduceau cu ei o ceramică specifică, cea *stampată*, ci că au folosit ceramică din ateliere locale de tip „Hunnenzeit“. Mai precis din ateliere locale aflate în teritoriul controlat de huni, deoarece nu cunoaştem, pînă în prezent, ca hunii, excelenţi călăreţi şi luptători, să fi lucrat ceramică (oale de lut) în centrul Europei. După cum lasă să se întrevadă alte descoperiri, gepizii *nu* aduceau cu ei în această zonă nici piepteni cu dinţi bilaterali³⁶.

D. Popescu publicînd *Cimitirul gepid de la Moreşti* scria că „După cum se ştie, pieptenele de os cu dinţi pe ambele laturi este obiectul cel mai caracteristic al mormintelor gepide. El apare atît în mormintele bărbatilor, cît şi ale femeilor şi copiilor. Este pieptenele cu care a fost pieptănat pentru ultima oară părul celui decedat; se depunea de obicei lingă cap, dar uneori şi în alte locuri ale corpului“³⁷. Acelaş cercetător face însă în studiul său cîteva precizări care privesc convieţuirea populaţiei gepide cu cea romanică care trăia la Moreşti, de natură să nuanţeze, să explice afirmaţia sa anterioară, citată de noi mai sus: „Fără îndoială, argumentele pe care le aduce [K.] Horedt în favoarea existenţei unei populaţii romanice, care trăia la Moreşti în strînsă legătură cu cea germanică, nu pot fi trecute cu vederea, cu atît mai mult cu cît este o problemă de logică istorică să presupunem că după o convieţuire atît de lungă pe aceleaşi teritorii a trebuit să se producă o apropiere între cele două populaţii. Mai este şi faptul că tipuri de obiecte, care fac parte din inventarul mormintelor de la Moreşti, au o origine mai veche, romană. Acestea sînt pieptenii bilaterali, atît de caracteristici pentru mormintele germane, dar care apar şi în morminte romane mai vechi, cercei cu cap poliedric, pe care J. Werner îi consideră de origine romană“³⁸. În ce ne priveşte considerăm că situaţia este similară şi în cazul unor descoperiri din Crişana şi că pieptenii de tipul cu dinţi bilaterali apăruiţi şi răspîndiţi în lumea romană, preluaţi apoi şi de alte populaţii, *nu* pot fi atribuiţi *numai* gepizilor, fără nici o nuanţare în precizare. De altfel în cazul în care i-am atribui numai gepizilor ar trebui să *explicăm* real cum se face că aceştia şi-au *schimbat* inventarul funerar şi în locul pieptenilor cu miner semicircular descoperiţi în aproape toate grupurile de tip Przeworsk din nordul Carpaţilor folosesc piepteni cu dinţi bilaterali care

³⁶Cf. I. Bóna, *Az újhartyáni germán lovassir*, în *Különlenyomat az Archeológiai Értesítő*, 2, Budapesta, 1961, p. 192—206; Gh. Diaconu, *Archäologische Angaben über die Taifalen*, în *Dacia*, VII, 1963, p. 301—315.

³⁷D. Popescu, *Cimitirul gepid de la Moreşti*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 332.

³⁸*Idem, ibidem*, p. 333—334; cf. şi K. Horedt, *Moreşti*, p. 205.

nu apar în descoperirile de tip Przeworsk³⁹ și nu sînt tipici nici pentru descoperirile de tip Cerneahov⁴⁰ sau pentru alte grupuri de descoperiri atribuite și germanilor vechi⁴¹. Explicația credem că trebuie mai degrabă și mai real căutată în îndepărtarea prin migrare a unor grupuri germane vechi de vechile lor centre, ateliere de lucrat piepteni (cu mîner semicircular, în formă de clopot etc.) și „aprovizionarea“ lor din vechile ateliere romane de pe linia Dunării⁴² sau din lumea romană. Așa se pare că se poate explica cum pieptenii cu mînerul semicircular sînt înlocuiți cu cei cu dinți bilaterali — aceștia din urmă avînd pe lîngă rolul lor estetic (?), cultic (etc.) și un rol igienic: aveau dinți pe ambele laturi și erau foarte deși.

Oricum se va încheia discuția asupra originii și „modei“ pieptenilor cu dinți bilaterali, credem că prin descoperirea de la Biharea un fapt rămîne cîștigat pentru cercetarea arheologică — aceștia se lucrau pe loc, la Biharea de comunitatea locală care trăia aici în sec. V—VI e.n.

În ceea ce privește etnicul acestei comunități — pînă la proba contrarie — noi aducem în sprijin inventarul uzual, casnic al locuințelor din sec. VI. e.n. de la *Biharea*, ceramica cenușie și negricioasă — zgrunțuroasă (ceramică nisipoasă), fără nici un fragment de ceramică gepidică stampată, cu analogii în descoperirea de la *Florești* de lîngă Cluj-Napoca. Despre ceramica așezării de la *Florești* H. Daicoviciu scria: „Fragmentele ceramice culese provin de la vase de mici dimensiuni, cu fundul retezat drept, cu buzele rotunjite și umărul adeseori decorat cu caneluri circulare, paralele. Folosirea roții cu turație rapidă și a unei arderi excelente, reducătoare, pledează în sensul unei moșteniri a tehnicii olăriei din epoca romană tîrzie. Lipsa ceramicii „stampilate“ (specific gepide) e un argument în plus pentru a vedea o populație locală în oamenii de la *Florești*⁴³. De altfel, așa cum am specificat mai sus, ceramică de acest fel, lucrată la roată rapidă s-a descoperit și la *Ciurel* (cartier din București) în centrul Cîmpiei Române unde gepizii nu au trecut sau poposit niciodată⁴⁴. Ceramica aceasta — cu caneluri — este de clară origine romană cum dovedesc și descoperirile de la *Tibiscum* din Banat, unde a

³⁹ K. Gedlowski, *op. cit.*, pl. I—XXI.

⁴⁰ v. nota 12 *supra*; cf. și M. Párducz, *Tsherniachov-Sintana de Mureș — früh-gepidische Kulturen in Ungarn*, în *Acta Arch Bdp*, XXVI, 1974, p. 187—201.

⁴¹ B. Svoboda, *Cechy v době stěhování národů*, Praga, 1965, *passim*, cf. și P. Stadler, *Völkerwanderungszeitliche Funde: eine Siedlung bei Unterlanzendorf und ein Gräberfeld bei Rannersdorf, Niederösterreich*, în *Archeologia Austriaca* 65, p. 139—186, fig. 2—5, fig. 6/1, 21/4, 23/4, 6.

⁴² A. Bejan, *Un atelier metalurgic din sec. VI. e.n. de la Drobeta-Turnu Severin*, în *Acta MN*, XIII, 1976, p. 257—278.

⁴³ H. Daicoviciu, în *Istoria Clujului*, Cluj, 1974, p. 52.

⁴⁴ v. nota 35 *supra*

fost descoperită o „prăvălie“ și un atelier în care se lucrau și oale de acest tip a căror tradiție continuă și în sec. IV—VI e.n.⁴⁵

Din acest motiv nu avem nici un temei concret arheologic pentru a nu atribui locuința-atelier de la Biharea din sec. VI e.n. populației locale, autohtone, a cărei inventar ceramic este analog celui descoperit în așezările de tip *Florești—Morești* (inventarul nestampat) din Transilvania și *Ciurelu* din Muntenia, și care populație lucra piepteni cu dinți bilaterali⁴⁶ de veche tradiție romană.

Rămîne însă ca descoperirea noastră de la Biharea, dar care își are valoarea ei, fiind deocamdată singulară în Crișana, să fie circumscrisă și mai precis de viitoarele descoperiri arheologice.

UNE HABITATION — ATELIER POUR LA CONFECTION DES PEIGNES (DU VIe S.N.È.) DÉCOUVERTE A BIHAREA

(Résumé)

L'auteur présente les découvertes d'une habitation — atelier pour la confection des peignes du VIe s.n.è. de Biharea, consistant en: os d'animaux (sauvages et domestiques) taillés, pièces des peignes, petits outils et ustensiles pour la confection des peignes et un peigne tout entier, de type aux dents bilatérales.

On a trouvé dans l'habitat — atelier aussi de la céramique faite au tour rapide.

Selon les analogies avec la Dacie, la Moesie et la Pannonie romaine et selon la céramique, l'auteur attribue cet atelier à la population autochtone de Biharea.

Il mentionne qu'on n'a pas decouvert des peignes aux dents bilatérales dans les stations allemandes (des Ostrogothes, des Gepides) du nord des Carpathes.

⁴⁵ Muzeul Banatului Timișoara, Inv. nr. 1318/7, vas lucrat la roata rapidă, cu caneluri, de culoare roșcat-maronie. A fost găsit la *Tibiscum*, Canabae, Clădirea VIII, Camera 1 (după M. Moga care a executat săpăturile este o prăvălie antică). Alături în 1979, D. Benea a descoperit, într-o altă încăpere un *cuptor de olar*. Informații D. Benea — Timișoara, pentru care îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

⁴⁶ Nu ar fi exclus ca și în alte locuințe descoperite la Biharea să se fi lucrat piepteni cu dinți bilaterali (L—2/1977; L—4/1979, L—5/1980) și să avem de-a face, poate, chiar cu un *centru modest de prelucrat piepteni*, cu legături în așezările și centrele de prelucrat piepteni din Transilvania și poate de pe linia Dunării bănățene, ca relații firești între comunitățile locale ale lumii nord-dunărene de epocă romano-bizantină (sec. V—VI e.n.).

OBȘTEA SĂTEASCĂ DIN BIHOR, VOIEVOZII ȘI CNEZII EI ÎN SECOLELE XIII—XVII

de
LIVIU BORCEA

Vechi forme de organizare românească, obștile sătești concretizate geografic în comunitatea satului, voievozii și cnezii acestora, încep să fie amintiți în documentele cu privire la Bihor încă din veacul al XIII-lea.¹ Regatul feudal maghiar care a reușit să încheie cucerirea Transilvaniei abia la sfârșitul secolului al XIII-lea, cu toată politica de danii a regilor săi, n-a putut să stăpânească și efectiv marele număr al satelor românești răspândite de cele mai multe ori în zone greu accesibile și păzite de fortificații. Se poate vorbi pînă la sfârșitul secolului al XV-lea de o stăpînire doar nominală, de un contact superficial al nobilimii laice sau ecleziastice cu populația românească de pe propriile domenii². Astfel dacă prima atestare documentară a unui comite de Bihor este din jurul anului 1067³, prima mențiune a unei așezări care să cuprindă etnonimul poporului nostru este din 1283 cînd se menționează satul *Olahteluk* (= Așezarea românilor), undeva în părțile Tileagdului⁴. Cele mai vechi atestări ale prezenței românești în Cîmpia Tisei sînt însă mult mai vechi.

1. Cele mai vechi atestări documentare. Obști și uniuni de obști

La 1075 regele Géza I a donat abației de Garamszentbenedek satul Csány, sat de pescari cu pămînturile aflătoare pe ambele maluri ale

¹ Mulțumesc și pe această cale acad. prof. Ștefan Pascu pentru bunăvoința cu care mi-a pus la dispoziție documente importante pentru alcătuirea acestui studiu, pentru interesul manifestat față de lucrare încă de la începutul redactării ei. Mulțumesc de asemenea colegilor Gheorghe Mudura și Ana Ilea de la Arhivele Statului din Oradea pentru sprijinul acordat.

² Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. I, Bdp., 1890 p. 591 (în continuare: Csánki).

³ Györfly Gy., *Az árpádkori Magyarország történeti földrajza*, Bdp., 1963, p. 601 (în continuare: Györfly).

⁴ E. Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, Bdp., 1941, p. 27—28 (în continuare: Doc. val.).

Fig. 1.

Tisei. În acest document se menționează și câteva toponime foarte semnificative privind etnia populației care locuia această zonă. Făcându-se descrierea hotarelor satului și amintindu-se pe unde trec acestea, se precizează: „*piscina Zirega... în monte presbiteri iuxta villam centurionis, qui vocatur Deucha... a piscinae que dicitur Rotunda... alia lutea piscina separatur a villa Martini... de Michaelae quidam Uztura signum divisionis est...*”⁵.

„Rotunda” nu poate fi o traducere în latină a numelui lacului *Ke-réktó* de mai târziu căci cancelaria maghiară nu traducea topicele decât în limba maghiară⁶. În același sens pledează și numele locului de hotar din același document care este, evident, un toponim românesc: *Uztura*. Este necesar să amintim existența unui mic afluent al Tisei, pe malul stîng al său, cu numele Curța precum și pămîntul Buchur (1266: *iuxta Ticiam terram Buchur*)⁷. Iată numai câteva toponime românești și în zona de cîmpie încă în veacul al XI-lea—al XIII-lea. La acestea se adaugă cele cuprinse în Registrul de la Oradea (1208—1235)⁸.

Între primele atestări documentare disparate și preluarea efectivă a stăpînirii satelor românești au trebuit să treacă câteva secole. Aceasta datorită faptului că nu era posibilă nici măcar o administrare de tipul feudal de mai târziu a satelor deoarece întinderile care făceau parte dintr-un domeniu erau mari și aparatul fiscal, redus. Ceva mai bine organizate erau domeniile episcopiilor catolice și capitulare care dispuneau de un personal relativ numeros pus la dispoziție și de ordinele călugărești, la care se adaugă în epoca regilor angevini dreptul episcopiei de la Oradea de a avea o banderie, oaste proprie, recrutată din sînul țărănimii libere, de cele mai multe ori din cadrul obștilor românești.

Dacă luăm în considerare faptul că abia după marea invazie tătaro—mongolă din 1241 se constituie domeniile nobiliare din Bihor în structura în care au rămas apoi în cursul întregului ev mediu, că principalele cetăți — Adrian, Șinteu, Finiș, Șoimi — se construiesc la sfîrșitul veacului al XIII-lea și începutul celui următor, ele fiind semnele puterii nobiliare în teritoriile respective, putem aprecia ca un fapt explicabil atestarea

⁵ Györffy, p. 893.

⁶ Se întîlnește și forma „Rotundul” în Carpați, ca oronim (E. Petrovici, *Oronymes à base d'anthroponimes dans les Carpathes roumaines*, în „*Studii de dialectologie și toponimie*”, Buc., 1970, p. 273).

⁷ Györffy, p. 892.

⁸ *Documente privind istoria României, Seria C. Transilvania*, vol. I (1075—1250), p. 42—147 (în continuare: DIRT). Ne referim la procesele verbale nr. 88, 95, 96, 131, 154, 240, 246, 256, 281, 282, 285, 296, 326, 381. Nu putem omite nici prezența în părțile acestea a unei episcopii de rit grecesc la care se referă scrisoarea papală din 1204 pe care o analizează Șt. Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria Românilor în sec. XIII și XIV*, în „*Anuarul Institutului de istorie națională*”, vol. X, 1945, Cluj, p. 151—152.

primelor aşezări româneşti în această perioadă şi nu mai devreme, în documentele cancelariei maghiare⁹.

Voievozii a căror vechime se pierde în epoca apariţiei relaţiilor feudale la români, au avut atribuţii importante şi între românii din Crişana¹⁰. *Cnezii* apar de obicei în fruntea unor uniuni de obşti de o mai mică cuprindere, tendinţa impusă încă în veacul al XIV-lea de a-i asimila cu juzii săteşti devenind realitate în veacul al XVI-lea şi al XVII-lea. Iniţial ei sînt însă în fruntea unui cnezat (1366: „... a keneziatu Tatameri kenezzy... keneziatu Maximiani kenezi“¹¹; 1366: „... unus quisque Kenesus... in suo Kenesionatu roboratus“¹²).

Toponimele din Crişana au păstrat şi ele amintirea vechilor instituţii româneşti. Astfel satul Vaida (comuna Diosig), este atestat la 1285 sub forma *Waiuada*, iar la 1291: *Voyada*¹³. În nord-vestul comitatului exista o aşezare *Chiniz* (1291: *Kenez*) care astăzi se numeşte *Voievozi*¹⁴. Un alt sat *Voievozi* (comuna Popeşti), în munţii Plopişului, deşi este atestat la 1406 sub denumirea de *Almaszegh*, există dovezi arheologice asupra locuirii perimetrului aşezării încă din veacurile XI—XIII¹⁵. O altă aşezare, pe teritoriul R.P. Ungare, dispărută azi dar tot în comitatul Bihor, a fost şi *Quenes* pomenită sub această denumire încă la 1220, cunoscînd apoi şi alte forme de atestare: *Kynys* (1279), avînd acum şi un „*Marcellum sacerdotem*“, un stăpîn *Serefil comes* şi o biserică cu hramul Sf. Nicolae¹⁶, la 1291 atestată sub forma *Kenes*. Aici au stăpînit pînă pe la

⁹ În legătură cu așa zișii cnezi și cnezatele lor pomenite de Rogerius în *Carmen miserabile* (I. Teoran, *Cnezatele și scaunele de judecată românești menționate de Rogerius în „Carmen miserabile“ 1241—1242*, Beiuș, p. 26 și urm.) vezi A. Decei „*Canesii*“ călugărului Rogerius, în „*Omagiu lui Ioan Lupăș la împlinirea vîrstei de 60 de ani — august 1940*“, Buc., 1943, p. 211—220. Problema „canesi“-lor lui Rogerius dezbătută de Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Cluj, 1971, p. 162—163. Cu privire la prezența românească în Crișana înainte de 1241 vezi L. Borcea, *Biharea în evul mediu*, în „*Biharea — monografie arheologică*“ (sub tipar).

¹⁰ O sinteză asupra originii și evoluției voievodatului și cnezatului românesc cu o amplă bibliografie vezi la N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, Buc., 1980, p. 221—226, cu rezerve față de lucrările lui Iosif Kemény „un plăsmuitor remarcabil“ (M. Holban, *Variații istorice în problema cnezilor din Transilvania*, în „*Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*“, Buc., 1981, p. 214. Cu privire la românii din Bihor vezi o bibliografie la S. Dragomir — S. Belu, *Contribuții la istoria așezărilor românești din Munții Apuseni* (secolele XIII—XIV), în „*Cumidava*“, II, 1968, p. 71.)

¹¹ Doc. val., p. 194—195.

¹² Arhiva Națională Maghiară, Mohács előtti gyűjtemény, Q szekció, Dl. 1267 (în continuare: ANM, Q).

¹³ C. Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, Buc., 1967, p. 223 (în continuare: Suci); Jakó Zs., *Bihar megye a török pusztítás előtt*, Bdp., 1940, p. 377 (în continuare: Jakó).

¹⁴ *Ibidem*, p. 272.

¹⁵ R. Popa, *Valea Bistrei în secolele XIII—XIV. Cercetări documentare și arheologice în nordul Bihorului*, în „*Centenar muzeal orădean*“, Oradea, 1972, p. 218—219.

¹⁶ Ortway T., *Geographia ecclesiastica Hungariae*, vol. II, Bdp. 1892, p. 534.

1409 familiile de cnezi Neștean și Tulcan, după care satul a ajuns prin desherență în posesia familiei Csáki de Cheresig¹⁷. La acestea mai adăugăm și Voivodești, așezare dispărută, lângă Archiș (județul Arad), atestată la 1599 (*Vajdafalva*), sau Nimăești care la 1552 era cunoscută tot sub forma *Vajdafalva*¹⁸. Ultimele două toponime indică faptul că în satele respective își aveau reședința voievodul satelor din zonă.

Toponimia a păstrat amintirea și a unei alte instituții specific românești în Bihor: crâinicia. La 1508 sînt atestate documentar două așezări, una pe valea Crișului Repede și alta pe pîrîul Topa, mai jos de Dobrești. Este vorba de Josani (*Cranykfalwa*) și Crincești (*Kraynikfalva*)¹⁹.

Se impune o constatare privind răspîndirea geografică a toponimelor legate de existența instituțiilor românești: prezența lor pe întregul spațiu al Bihorului, atît în zona de deal cît și în cea de șes.

Teritoriul subordonat unui voievod apare sub denumirea de *voievodat* (1374: „...*super divisione woyvodatus*...”²⁰; 1283—1285: „...*in pertinentiis wayvodatus de Gyepes*...”²¹), dar cel mai des de *pertinentia* (la care se adaugă de obicei localitatea de reședință a voievodului ei: Beiuș, Rogoz, Cărăsău etc.) sau de districte (*districtus*). Cu timpul aceste districte au fost acceptate ca unități administrative componente ale comitatului Bihor.

„Pertinențele” erau subdiviziuni teritoriale acceptate de către administrația locală, eventual cu mici modificări, pentru a facilita stringerea dărilor. Ele țin seama de vechile uniuni de obști, constituite după criteriul geografic în care apropierea avea rolul primordial. În părțile de sud ale Crișanei se cunosc următoarele „pertinențe” românești la sfîrșitul veacului al XVI-lea:

— **Suplac:** tîrgul (*oppidum*) Suplac, Ginta, *Felseo Seleste*, Lakottya, *Szekefalva*, Prisaca, Șoimi²².

— **Cărăndeni:** Sorbanfalva, *Nyiress*, Cărăndeni, Cărănzal, *Iharpataka*, *Buzafalva*, Gepiș, *Tatamirfalva*, Hodiș.

— **Cărăsău:** Ursad, Poclusa, Hodișel, Ciunțești, *Topafalva*, Cărăsău de Jos, Cărăsău de Sus, *Szigethy*²³.

— **Rogoz:** Olcea, Călacea, Ucurișu Românesc, Ucurișu Unguresc, Herna, Șiad, *Sypolt*.

— **Beliu:** Secaci, Agriș, Tăgădău, Neagra, Hășmaș, Groșeni, Birzești, Cărăndu Mic și Cărăndu Mare, Nermiș, Voivodeni.

— **Dalom:** Dalom, Belfir, Tinca, Husasău.

¹⁷ Csánki, I, p. 612.

¹⁸ Jakó, p. 388; Suciu, II, p. 427;

¹⁹ Jakó, p. 288; Suciu, I, p. 177, 318.

²⁰ Doc. val., p. 531.

²¹ *Ibidem*, p. 532.

²² La 1374: Petid și Cheșa. Suplacul și Ginta, atestate documentar prima oară în 1291—1294 și, respectiv, 1213 sînt așezări de colonizare maghiară dar împlantate într-o zonă intens românească au fost asimilate.

²³ În conscrierea din 1582 apare la „pertinența” Dalom.

Satele cele mai numeroase erau însă în pertinențele Beiușului (*pertinentia Belenes*), fapt care a determinat subîmpărțirea lor unor crainici însărcinați cu stringerea dărilor și care au evoluat acum de la funcțiile de executori ai sentințelor scaunelor de judecată, la cele de dregători. Astfel la 1582 existau în părțile Beiușului trei crâinicii:

— a lui Petru Banda din Broaște: Săliște (de Beiuș), Saca, *Mochiola*, Talpe, Mizieșul de Jos și de Sus, Teleac, Budureasa, Burda, *Szentfalva*, Cresuia, *Citbofalva*, *Kis Kövesd*, Beiușele, *Nagy Kosar*, Pietroasa, Co-ciuba Mică, Gurani, Brădet, Valea de Jos, Dumbrăvani, *Hollopatak*, *Cso-mafalva*, Vașcău de Jos și de Sus, Buntești, Lelești, Poienii de Jos, Ferice, Poienii de Sus, Țigănești, Pocola, Broaște, *Gemfalva*, Săud, Resz-toka, Giulești;

— a lui Matei Frissa din Craiva: Călugări, Sohodol (azi Izbuc), Cărpinet, Leheceni, Hotărel, Șuștiu de Jos și de Sus, Lunca, Burdești, Criș-tior, Săliște;

— a lui Nicolae Grosa din Șchei: Rieni, Pântășești, Petrileni, *Szavoyen*, Ghighișeni, *Voyen*, *Szatfalva*, Lazuri, Băleni, Totoreni, Hirsești, Șchei, Seghiște, Hinchiriș, Cusuiuș, Valea de Sus, Mierag²⁴.

În pertinențele Beliului este amintit un „*connumerator Stephanus Corna crainicus*”²⁵. Aproximativ aceeași situație se înregistrează și la 1600, doar crainicii sînt alții. Se adaugă însă grupul satelor aparținînd minelor mici de fier și de cupru (*ad malleum fodinae ferreae et cupri pertinentes*): Boy, Craiva, Șuștiu, Briheni, Ursești, Sohodol, *Keompeols-boy*, Foltești-Jucani, Valea Neagră, Vărzarii de Jos și de Sus, Poiana, Băița, Finațe, Sighiștel, Cîmpanii de Sus și de Jos²⁶. În toate aceste sate se înregistrează doar trei cnezi (în Finațe, Cîmpanii de Sus și de Jos), toți fiind și posesori de moară în satele respective. În afară de cei trei crainici amintiți la 1582 în registrul de dări al satelor ce aveau obligații față de cetatea Oradea, o parte a veniturilor din oi și porci reveneau voievodului Gheorghe de Urviș, singurul depistat de noi ca purtînd un astfel de titlu și care își întindea autoritatea asupra întregului teritoriu.

În lipsa datelor nu putem urmări evoluția formațiunilor mai sus enumerate din punct de vedere al numărului satelor componente. Doar în cazul districtului Suplac putem face o comparație. Astfel, dacă la 1374 numărul satelor românești era aici de 9, la 1581—82 era 10 dar ca întindere se divide, districtul pierzînd părțile sale de-a lungul apei Holodului și din zona de confluență cu Crișul Negru, care vor constitui separat „pertențele Cărăsăului”. Informații și mai vechi precizează că la 1366, cu ocazia unei împărțiri, 50 de case sînt amintite ca fiind o

²⁴ Arhivele Statului Oradea, Fond episcopia romano-catolică, dosar 2617, p. 180—202 (în continuare: ASO, Fond E, d. 2617).

²⁵ *Ibidem*, p. 203.

²⁶ D. Prodan, *Domeniul Beiușului la 1600*, în „*Anuarul Institutului de istorie din Cluj*”, V, 1962, p. 90—108; ASO Fond E, d. 2416, p. f. 28 v și urm.

parte din cnezatul lui Tihomir de pe valea Ghepișului²⁷. Ceva mai tirziu, la 1393, aflăm că aici existau 6 sate românești²⁸.

Marea invazie tătaro-mongolă din 1241, epidemiile din tot cursul secolului, ciuma din 1347—1348, au făcut ca rîndurile populației să scadă foarte mult. Episcopia catolică și capitlul și-au văzut pămînturile nelucrate iar veniturile serios diminuate de scăderea numărului contribuabililor. Din această cauză episcopia încearcă să atragă populație pe domeniile sale, intensifică procesul de subordonare a obștii, caută să stimuleze roirile de populație acordînd avantaje economice și politice (religioase) voievozilor și cnezilor. Astfel la 17 iulie 1349 episcopul Demetrius, dorind să atragă populație „nouă” în zona Holodului, dă dreptul voievodului Petru din Vintere „*filio Stanislai, iudici eiusdem ville*” să țină acolo un preot român („*unum presbiterum Olachalem*”), scutindu-l de orice fel de dări („*sine omni collecta et exactione*”) față de episcopie²⁹. O încercare similară de a atrage populație românească se înregistrează la 1341 cu ocazia împărțirii unor moșii între familiile nobiliare Hont-Pázmány și Cybok cînd, amintindu-se așezările Aștileu, Chistag și Ortiteag, se pomenește pîriul Aștileu pe marginile căruia „magistrul Nicolae sau urmașii săi să aibă voie slobodă de a așeza români” (*Olacos congregandi pro se habeant facultatem*)³⁰.

Mult mai puternică decît feudalii laici și în permanență luptînd cu ei, episcopia catolică orădeană a reușit abia la sfîrșitul veacului al XIII-lea să-și impună autoritatea în fața celor cîțiva mari feudali care stăpîneau, e adevărat, posesiuni foarte întinse aici, dobîndite prin danii regale. Astfel, după 1241, familia Geregye cuprindea în domeniul său întregul teritoriu cuprins între Barcău și Crișul Repede cu toate dealurile și Munții Plopișului, de la Piatra Craiului și pînă aproape de Oradea. Este epoca în care se construiesc cetățile feudale din zonă: Adrian, Șinteu, Bologa, Diosig, iar episcopia ridică pe cea de la Finiș, în mijlocul domeniilor sale, în special pentru paza minelor cuprifere și aurifere de la Băița dar mai ales pentru a face față nemulțumirii obștilor românești față de noii stăpîni³¹.

La 1294 satele de pe cursul mijlociu al Crișului Negru s-au raliat voievodului Roland al Transilvaniei care asedia cetatea Finiș. Din ultimatumul dat de voievod celor din cetate rezultă că acesta avea de partea

²⁷ Doc. val., p. 194—195.

²⁸ Jakó, p. 132.

²⁹ Bunyitay V., *A váradi püspökség története*, vol. I, Oradea, 1883, p. 192 (în continuare: Bunyitay); Doc. val., p. 114; DIRT, vol. IV, p. 491.

³⁰ Nagy J., *Anjoukori okmánytár*, vol. IV, Bdp. 1881, p. 78; Hurmuzaki-Densușianu, I/1, p. 666, Doc. val., p. 84—85; DIRT, vol. IV, p. 13—15.

³¹ Fügedi E., *Vár és társadalom a 13—14. századi Magyarországon*, Bdp., 1977, p. 34, 40.

sa pe toți românii și ungurii care locuiau în zonă. Retragerea oamenilor episcopului care se adăposteau în cetate era împiedicată în drumul spre Oradea de obștile sau uniunile de obști aflate la nord de Finiș, între care și cele care păzeau prisăcile (*indagines*) de la Solumus (Șoimuș-Petreasa) și dincolo de care se aflau satele voievodatului de Remetea dar tot aici, spre nord-est, se aflau „pertinențele Suplacului” compuse la 1374 din nouă sate românești și două ungurești³². Sate românești de pe valea Crișului Repede au intrat cu un deceniu înainte în sfera de referire a documentelor în urma unui diferend de proprietate între diverși membri ai familiei Rátót. Astfel, la 1283, contrar dorinței lui Mathias, fiul banului Roland, mai multe sate, între care „*possessiones Wylak, Kuesd et Olahteluk vocatas in comitatu Byhoriense existentes*” sint adjudecate fraților acestuia. Documentul se referă la Uileacu de Criș, Cuiేశd și *Olahteluk*, ultima dispărută dar care cu siguranță era o așezare românească, dacă nu cumva și celelalte două³³. Cele trei sate au fost cumpărate de trezorierul Dominic, bunicul părților ce se judecau, încă înainte de 1240, când acesta a fost comite de Bihor³⁴.

În prima jumătate a secolului al XIV-lea sint atestați în documente primii voievozi. La 1326 este amintit domeniul Hodiș (*Hudus*) pe riul Hodișel (*Hudus*) „avînd mulți locuitori — unde e așezat și locuiește voievodul Negul — dimpreună cu locuitorii ei și cu o moară aflătoare acolo pe riul numit . . . , vecină și în hotar cu moșia Holod, care este a episcopiei de Oradea, pentru ca să o aibă și să o țină între semnele de hotar mai jos scrise³⁵. Petru, voievodul de Vintere, amintit de noi mai sus, este menționat la 1349 în legătură cu dreptul acestuia de a ține un preot român³⁶.

Intr-un diferend iscat între Ioan, voievodul de Beiuș (*Iwan, wayuoda de Bulenus*) și frații săi Boch și Balc, pe de o parte și Nicolae fiul lui

³² Doc. val., p. 42—43; DIRT, vol. II, p. 404—405; Bunyitay V., *A váradi káptalan legrégibb statutumai*, Oradea, 1886, p. 36—37: „*In districtu vero de Zeplak villam Pethegd totaliter, et villam Kesehaza similiter totaliter, iste sunt Ungaricales; item villas Olahales infrascriptas, scilicet: Vyzath, Dombrawytza, Karazou superiorem, Karazou inferiorem, Machahaza, Lazloughaza, Harna superiorem, et aliam Harna inferiorem*”.

³³ Doc. val., p. 27—28; DIRT, vol. II, p. 245—246.

³⁴ Doc. val., p. 28 (nota nr. 3). Vezi conflictul din 1283 explicat și la M. Holban, *În jurul publicării recente a unor documente inedite din secolul al XIII-lea privitoare la românii din Transilvania*, în „*Studii — revista de istorie*”, nr. 4, 1966, p. 767 care combate afirmația lui Györfly Gy., *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez*, în „*Történelmi Szemle*”, nr. 1—2, 1964, p. 10, că documentul ar fi fals și, potrivit căruia, un alt document, din 1324, care prezintă o nouă etapă a împărțelii ar fi, singurul, real.

³⁵ Documentul a cunoscut numeroase ediții: Nagy J., *op. cit.*, vol. II, p. 238; *A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család levéltára* (Codex diplomaticus comitum de Nagy Károlyi), vol. I, Bdp., 1882, p. 64; Hurmuzaki Densușianu, vol. I'1, p. 598; Doc. val., p. 66; DIRT, Veac. XIV, vol. II, p. 176—177. În descrierea hotarelor satului Hodiș sint menționate următoarele toponime: riul Tupatheluke (Locul lui Tupa), Hudus, Arkuspothaktuwe (obirșia pîrului cu șanț).

³⁶ Bunyitay, vol. I, p. 192; Doc. val., p. 114; DIRT, vol. IV, 1341—1350, p. 491.

Cîndea de Zlatna și frații săi, avem o confirmare a existenței unui voievodat, cel al Beiușului, la 1363³⁷.

În iunie 1366, cu ocazia împărțirii bunurilor lui Toma fiul lui Laurențiu de Tileagd (*Telegdi*) și ale lui Laurențiu, fiul lui Ioan de Mindszent, sînt amintite satele de pe valea Ghepișului, la nord de Tileagd, cunoscute sub numele de „districtul Luncii” (*Lok, Lakság*), care fac parte din cnezatele lui Tihomir și Maximian³⁸. Documentul precizează că cincizeci de case din cnezatul lui Tihomir se iau și împreună cu cnezatul lui Maximian, sînt date lui Laurențiu iar partea rămasă este atribuită magistrului Toma³⁹. Ceva mai tîrziu, la 1399, aflăm că posesiunea *Lok* cuprinde șase sate românești (*possessionem Lok, in qua sex villae valakales haberentur*), acestea fiind: *Bazvarahaza, Ladahaza, Zagalusdragmushaza, Mirizlohaza, Zomayonhaza*⁴⁰.

Un document emanat din cancelaria episcopiei orădene amintește în 1374 pe voievozii Nicolae și Mihai între care intervine un proces de împărțire a bunurilor („*inter Nicolaum Woyvodam filium Wikani de villa Kerestienfalva ex una, et Michaelem filium Petri de eadem parte ex altera super divisione woyvodatus villarum nostrarum infrascriptarum discordia et litis materia in tantum exorta fuerat, quod etiam iidem occasione eiusdem divisionis in nostri presentiam devenisset*”) ⁴¹. Împărțirea se face astfel: lui Nicolae fiul lui Vulcan (=Vilcan) satul *Bonafalva* iar celuilalt Toplița, azi Forosig. Al treilea sat, *Kerestienfalva*, în posesiune comună⁴². Se amintește aici pîrîul Hodișel pe care se află o moară. Nu este exclusă posibilitatea să fie vorba de același cadru geografico-demografic ca în documentul din 1326 în care este pomenit voievodul Negul.

³⁷ Fejér G., *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, vol. VII/3, p. 48 și IX/3, p. 364; Hurmuzaki-Densușianu, vol. I/1, p. 304 și I/2, p. 75. În Doc. val., p. 163, se menționează că documentul a fost publicat prima oară de către Fejér dar în această ediție a fost datată, dintr-o eroare, în anul 1263. Mai tîrziu editorul dîndu-și seama, a reeditat documentul. La Hurmuzaki-Densușianu, datarea este 1263. În document sînt amintiți părinții părților în litigiu *Bikach* și *Roman*. Numele *Bikach* s-a păstrat în denumirea satului *Bicaci* (comuna Cefa), atestat prima oară în 1291—1294 sub forma *Bykach* (Suciu, p. 77).

³⁸ Doc. val., p. 194—195.

³⁹ *Ibidem*. Editorii documentului identifică eronat *Lak* cu Poșoloaca. Suciu, I, p. 368 confundă cu Luncșoara com. Așeu. Vezi L. Borcea, *Considerații pe marginea reglementării urbariale a satului Luncșoara (1772)*, în „*Crisia*”, V, 1975, p. 251—252.

⁴⁰ Jakó, p. 132.

⁴¹ Doc. val., p. 531.

⁴² *Bonafalva*, așezare dispărută, atestată și la 1334 (Suciu, II, p. 301); *Kerestienfalva*, se afla, după cum arată documentul, pe riul Hodișel; *Toplichia* (=Toplița), suferă o modificare prin traducere slavonul Топли дînd maghiarul *forro* ambele însemnînd „fierbinte”. În conscrierea din 1552 satul Forău este atestat sub forma *Toplytza* (Suciu, I, p. 245). Antroponimul *Vulcan, Vilcan* reprezintă o traducere a slavonului *вълк* = lup, deci o traducere a numelui Lupu, foarte frecvent la românii din toate zonele țării. Vechimea acestui nume nu poate fi contestat. El se găsește și în Registrul de la Oradea (DIRT, vol. I, 1075—1250, procesele verbale nr. 95 și 315).

În timpul episcopatului lui Ioan Zudar (1383—1395) este înobilat Gheorghe voievodul de Gepiş, dăruindu-i-se şi satul *Elyefalva*, dania fiind reîntărită în 1411 de Andrea Scolari lui Gheorghe şi fraţilor săi, Luca şi Petru. Voievodul Gheorghe primea dreptul ca, în voievodatul de Gepiş, în orice sat, să ocupe zece sesii (probabil intravilane) libere (*decem sessiones liberas sibi occupare possit et valeat*). În satul *Elyefalva* avea dreptul la toate foloasele şi veniturile, mai puţin „*decimis, quas pro nobis et ecclesie nostre prefate reservamus*”⁴³. El este astfel tratat „*adinstar ceterorum nostrorum wayvodarum et predialium seu nobilium dicte ecclesie nostre Waradiensis*”⁴⁴.

În 1392, regele Sigismund acordă cu titlu de *nova donatio* comitelui Ioan, Fiul lui Bendict de Kapulya, jude regal şi stăpîn al domeniului cetăţii Şinteu, posesiunile *Chanad*, Borod (*Magiorbarod*), Borozel (*Olahbarod*) Cetea (*Chaclyas*), Corniţel (*Chormel*) şi Valea Mare (*Nogpatak*), rămase prin moarte fără urmaşi a voievodului Petru fiul lui Komorzowan⁴⁵.

Constatăm că satele românilor bihoreni apar în documentele medievale înainte de atestarea cnezilor şi voievozilor săi. Feudalitatea maghiară a luat act deci în primul rînd de existenţa aşezărilor româneşti fără să cunoască organizarea lor, abia mai târziu, într-o etapă următoare, sînt atestaţi conducătorii acestor obşti. Această constatare exclude posibilitatea ca episcopia să fi luat contact la început cu cnezii şi voievozii acordîndu-le avantaje şi recunoscîndu-le funcţiile în schimbul atragerii de sate româneşti în Bihor⁴⁶, fenomenul fiind invers — în primul rînd contactul cu satele găsite aici şi abia apoi procesul destul de anevoios de subordonare a obştii prin intermediul conducătorilor săi, cnezii şi voievozii.

2. Evoluţia condiţiei sociale a voievodului şi cnezului

În tot cursul secolelor XIII—XVII puterea centrală, dar mai ales stăpînul feudal, a căutat prin toate mijloacele să împiedice formarea unei păтури nobiliare româneşti. Astfel, la 1366, Ludovic I de Anjou nemulţumit de starea generală de revoltă din voievodatul transilvan, dă drepturi depline nobililor să alunge şi să răpună pe toţi răufăcătorii, mai ales pe români („*Fidelibus Nobilibus Nostris et Nostrae Terrae Transilvaniae ad exterminandum seu delendum de ipsa Terra Malefactores qua-*

⁴³ Bunyitay V., *Biharvármegye oláhjai s a vallás-unió*, Bdp., 1892, p. 15—17.

⁴⁴ Doc. val., p. 532.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 427—428. Între satele Tomnatic (com. Vadu Crişului) şi Zece Hotaie (com. Şuncuiuş) se află cătunul Cămărzana care păstrează numele voievodului Komorzowan.

⁴⁶ Această părere a fost lansată de Bunyitay V., *op. cit.*, p. 6 şi reluată apoi şi de alţii.

rumlibet Nationum, signanter Olachorum, talem de plenitudine Regiae Nostrae potestatis, et gratia speciali concessimus libertatem“)⁴⁷. Diploma căuta să stabilească următoarea structură socială a locuitorilor obștei românești: a) cnezii nobili întăriți în cnezatele lor prin „scrisoare regească“; b) cnezii de rind, socotiți ca juzi sătești; c) românii de rind⁴⁸.

Prevederile documentului sînt grave pentru evoluția următoare a societății românești din Transilvania deoarece condiționau existența unei pături nobiliare românești de recunoașterea ei prin decret regal. Potrivit stipulațiilor, un cnezat nu putea avea ca nobil recunoscut decît un singur cnez, restul fiind iarăși cîte unul în fiecare sat, asimilat cu calitatea de jude sătesc, pentru ca ceilalți să fie asimilați cu condiția de țărani iobagi.

Situația voievozilor și cnezilor era diferită pe domeniile episcopiei și capitlului orădean în comparație cu a celor de pe domeniile nobililor laici. Avem o situație mai clară pentru prima categorie unde însăși administrația domenală a fost mai judicios organizată, unde activitatea bisericii tindea spre scopuri mult mai subtile decît profitul material. Politica de catolicizare viza în primul rînd pe voievozii și cnezii satelor. Încă în cursul secolului al XV-lea unii cnezii și voievozi au fost asimilați cu nobilii prediali sau ecleziastici ceea ce însemna nu atît o recunoaștere cît o degradare a calității lor, deoarece „predialii“ dețineau pămîntul cu titlu ereditar în linie masculină în timp ce dreptul de proprietate rămînea rezervat seniorului, cnezul sau voievodul avînd obligația de a sluji acestuia cu arma⁴⁹. Dacă în ce privește dreptul de succesiune situația lor era asemănătoare cu a celorlalți nobili, în schimb nu puteau să se adreseze jurisdicției comitatense ci numai stăpînului de pămînt. În momentul în care nu exista descendent în linie masculină, pămîntul cu toate așezările și veniturile sale rămîneau la dispoziția stăpînului. Așa s-a ajuns ca prin desherență (*defectum seminis*), la 1392, voievodatul Borodului să fie donat de către rege comitelui Ioan, fiul judeului regal Benedict de Kapulya⁵⁰, stăpînul cetății și domeniului Șinteu, domeniu din care mai făcuse parte. Așa se va fi întîmplat și cu alte formațiuni românești care și-au încetat existența.

Cnezii obțineau drept de proprietate atunci cînd lăzuiau pădurile stăpînilor⁵¹, întemeierea de noi sate prin roire fiind necesară datorită

⁴⁷ ANM, Q. DI. 1267 (copie simplă din sec. XV). Ediții: Zimermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch...*, vol. II, p. 256—259; Hurmuzaki-Densușianu, vol. I/2, p. 120; părți traduse la St. Pascu—VI. Hanga, *Crestomație privind istoria statului și dreptului*, vol. II, Buc., 1958, p. 127, 217. Diploma reprezintă „un moment însemnat în procesul de înlocuire a dreptului cutumiar cu dreptul feudal“ (St. Pascu, *op. cit.*, vol. I, p. 263).

⁴⁸ AMN, Q. DI. 1267: „... unus quisque Kenesus per Nostras Literas Regales, in suo Kenesionatu roboratus, pro uno vero Nobili acceptetur; communis... Kenesus, pro Villico Fidei Unius Fertonis computetur...“

⁴⁹ Bunyitay, vol. I, p. 150—151.

⁵⁰ Doc. vol., p. 427—428.

⁵¹ I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei*, Buc., 1938, p. 16.

sporului natural al populației (nevoia de ogor) sau datorită opresiunii feudale⁵². Recunoașterea unui singur cnez într-o așezare îi va fi determinat pe unii dintre ei să întemeieze sate noi, părăsindu-și așezarea de obîrșie. Astfel dacă la 1559 în Săud erau 7 cnezi, la 1570 existau aici 16, la 1582 nu mai erau decît 2⁵³, pentru ca la 1600 să nu mai fie decît un jude.

Deși în cadrul satului situația lor materială nu era întotdeauna deasupra celorlalți membri ai obștii, cnezii beneficiau și de alte surse de venituri cum ar fi dreptul deținerii de moară. Așa la Săud, în 1599, șapte cnezi nefiind în stare să-și reconstruiască moara pe riul Sebeș, cedează lui Ioan Popa din Poieni. Acesta dispunea de o jumătate din veniturile ei, a patra parte obligîndu-se să o cedeze cetății Oradea⁵⁴, cealaltă pătrime revenind cnezilor. La 20 aprilie 1570, 16 cnezi vînd aceluiași Ioan Popa o altă moară pe riul Sebeș pentru 45 florini⁵⁵. Nici de această dată foloasele nu aparțin în întregime cumpărătorului, vînzarea efectuîndu-se în condițiile de mai sus. Mori se înregistrează în proprietatea cnezilor și pe domeniul Beiușului la 1600, fiind foarte frecvente în urbariu precizările: „cnez cu moară“ (*kenez habet molam*)⁵⁶.

Pînă la mijlocul secolului al XVI-lea voievozii și cnezii din Crișana apar numai cu ocazia unor împărțiri de bunuri, delimitări de moșii, inobilări. Conscrierea din 1552 a satelor bihorene ne relevă o altă categorie, a celor stăpîni de porți în satele unde sînt. Această conscriere rămîne totuși departe de a oferi o imagine completă asupra instituției voievodale și cneziale căci nu precizează pe cei ce nu aveau titlurile recunoscute. Este ultima conscriere înainte de secularizarea bunurilor bisericii catolice care avea să urmeze la 1556 și după care relațiile de proprietate se schimbă fundamental în tot comitatul. Conscrierea de la 1552 prezintă comunități de sate, posibile uniuni de obști: *Sîntbenedict*, *Libanpatak*, *Drăgănești*, *Petrani*, *Căbești*, avînd în frunte pe voievodul Ștefan, satele voievodului Petru: *Bokorfalva*, *Vanchya*, *Remetea*, *Lazuri*, *Roșia*, ale lui Petru Mogha (e drept, fără a se preciza că este voievod): *Mochyola*, *Răbăgani*, *Forău* și *Lazuri*⁵⁷. Unii voievozi, prin căsătorie sau cumpărări de sate ajung să stăpînească și în alte părți. Astfel „*Petrus vajvoda Remethensis*“ avea trei porți la Beznea, în voievodatul Borodului⁵⁸ ca și

⁵² Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. II, p. 58.

⁵³ L. Moldovan, *Documente privitoare la istoria cnezilor din districtul Beiușului în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în „*Revista Arhivelor*“, nr. 2, 1960, p. 256 (în continuare: Moldovan, *Documente*).

⁵⁴ *Ibidem*, p. 251, 256.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 253—254, 258.

⁵⁶ Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 46.

⁵⁷ ASO, Conscrierea din 1552, f. 18.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 8 v.

Matei voievodul de Meziad, tot aici trei porți⁵⁹. În Beznea deținea 14 porți, la 1552, Ștefan voievodul de Urviș.

Triumful Reformei în Crișana la mijlocul secolului al XVI-lea a determinat schimbări fundamentale în relațiile de proprietate. Dacă luăm în considerare că episcopia orădeană deținea la începutul acestui secol, împreună cu capitulul, 4 998 porți (43,71% din totalul de 11 437)⁶⁰, ne putem da seama de speranțele pe care și le-au pus atât marea nobilime cât și masele populare în secularizarea din 1556. Dar marea majoritate a bunurilor confiscate au constituit apoi domeniul fiscal al cetății Oradea care, conform, conscrierii din 1650, avea peste 150 sate răspindite în toată Crișana⁶¹. Ce s-a întâmplat cu voievozii, cnezii și cu obștea satească românească? Cei de pe domeniile fiscolei, din satele grupate în jurul cetăților, nu și-au schimbat decât stăpînul. Nu poate fi contestat faptul că s-a îmbunătățit procentul miciei nobilimi și că, pe de altă parte, era necesar ca cetatea Orădiei, ajunsă principal bastion al apărării hotarelor de vest ale Principatului Transilvaniei, să dispună de o puternică bază materială provenită din dări. Din cele șapte mari familii nobiliare care dețineau în 1552 un număr de 3 406 porți (29,79%), peste șapte ani a rămas o singură familie, a lui Ștefan Bocskai, care deținea în 1559 un număr de circa 2 867 case, ceea ce reprezenta 23,30% din totalul caselor existente în comitatul Bihor. Deși o comparație este riscantă, unitatea impozabilă fiind diferită (în 1552 — poarta iar în 1559 — casa), putem aprecia că schimbări fundamentale nu s-au produs în favoarea miciei proprietăți dar nici în a celei mari care, după cum am văzut, s-a restrîns⁶².

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea a continuat procesul de deposedare a voievozilor și cnezilor de titlurile și atribuțiile pe care le aveau. Dieta de la Turda din 1548, precizase din nou că pe o moșie este recunoscut doar un singur cnez, redus la drepturile unui jude sătesc, fiind scutit de darea *quingagesime*⁶³. Totuși cnezii continuă să-și declare titlurile care apar și în registrele de dijmă ale cetății Oradea dar numărul lor scade în ultimii ani ai secolului. Astfel la 1600, descendenții cnezilor de la 1581 și 1582 din Poienii de Sus poartă deja titlul de juzi ceea ce înseamnă nu numai înlocuirea titlurilor ci și limitarea atribuțiilor

⁵⁹ *Ibidem*. Voievozii de Urviș, Ștefan și fiul acestuia Gheorghe au deținut în tot cursul secolului al XVI-lea posesiuni în părțile Beznei și ale Borodului. Gheorghe, ultimul despre care avem cunoștință, era căsătorit cu Ana Baranczy. Aceasta după moartea lui, circa 1591, s-a căsătorit cu Grigore Ugray, vicecomite al comitatului Bihor, intrînd în proces cu Ștefan Caba din Beznea pentru niște sesii iobăgești de aici, care aparținuseră soțului ei, fostul voievod de Urviș (ASO, Fond Ugray-Bölönyi, dosar 1, f. 8, 27, 48, 70, 72, 74).

⁶⁰ Lukinich I., *Erdély területei változásai a török hódítás korában*. Bdp., 1917, p. 146—147.

⁶¹ *Monumenta Comitalia Regni Transsylvaniae*, vol. IX, p. 105—106 (în continuare: MCRT).

⁶² Lukinich I., *op. cit.*, p. 147—148.

⁶³ ANM, Q, Dl. 37032: „*Item in singulis possessionibus unus tantum Kenesius (idest Judex Pagensis) relinquatur qui a solutione quingagesimae erit liber*“.

la nivelul satului și prin aceasta pierderea unora din ele. Este posibil ca acum să se insiste din partea autorităților domeniiale asupra principiului rotirii juzzilor dintre toți locuitorii așezării pentru a nu se crea o pătură cu prea multe libertăți și scutiri. În acest sens pledează și exemplul de mai sus când în loc de 7 familii de cnezi (la 1582), rămân numai 2 jurați (1600)⁶⁴.

Unele familii păstrează vreme îndelungată funcția de cnez. Astfel la 1581 în Lunca exista un cnez cu numele de Nicolaus Moss. Un cnez cu același nume exista aici și la 1600 ceea ce poate însemna dacă nu neapărat aceeași persoană, cel mult tatăl și fiul⁶⁵. La fel în *Gemfalva* în 1581 și 1582 cnez este Theodorus Thatar, pentru ca la 1600 să fie Tatar Tuador⁶⁶. La fel în Valea de Jos între 1581—1600, găsim în fruntea așezării familia Brebe, chiar dacă în urbariul din 1600 apare sub forma Breban⁶⁷. La Rieni, în 1582, cnezul Joannes Koch este unul din cei 12 cnezi jurați ai scaunului de judecată al Beiușului pentru ca, la 1600, Koch Lupaș să fie cnezul așezării⁶⁸. Familia cnezilor Bonta (Bunta) o găsim în Poienii de Sus cu acest titlu la 1568, 1575, 1581 și 1600, deci pe o durată de 32 de ani, chiar dacă la 1600 nu mai sînt decît juzzi⁶⁹. La Budureasa se înregistrează un caz asemănător: la 1581 și 1582 Georgius Illye este cnez pentru ca, la 1600, așezarea să nu mai aibă nici unul deși la 1582 din cei 14 capi de familie numai 4 nu dețineau acest titlu⁷⁰. În Broaște (*Bikafalva*) la 1581 era crainic Petru Banda pentru ca, la 1600, să se precizeze că „*judicem non habent*“. Nu au însă nici cnez deși există un Banda Petriko⁷¹, care trebuie să fie cel din 1581.

În cursul războaielor de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor, rolul voievozilor și cnezilor a crescut. Ei se manifestă ca niște adevărați căpitani conducători de ținuturi permițîndu-și să urmeze o linie politică proprie în raporturile cu ceilalți feudali. Astfel la 1600, vicecăpitanul de Oradea, Ștefan Stepan, își exprima nemulțumirea că unii voievozi din sudul Crișanei se supun mai degrabă lui Mihai Viteazul și căpitanului cetății Ineu decît Oradiei. Sînt nominalizați acum: voievodul Petru din Archiș, voievodul Ștefan din Săliște, voievodul Petru din Hășmaș, voievodul Nicolae și Andrei Nicodemus din Botfei, soția voievodului

⁶⁴ ASO Fond E, d. 2617, p. 189; d. 2416, f. 15.

⁶⁵ ASO Fond E, d. 2614, p. 106; d. 2416, f. 22.

⁶⁶ ASO Fond E, d. 2614, p. 111; d. 2617, p. 190; Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 76.

⁶⁷ ASO Fond E, d. 2614, p. 109; d. 2617, p. 186; d. 2416, f. 16 v; Prodan *Domeniul Beiușului*, p. 78.

⁶⁸ ASO Fond E, d. 2614, p. 107; d. 2617, p. 195; d. 2416, f. 20 v; Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 86.

⁶⁹ ASO Fond E, d. 2614, p. 110; d. 2617, p. 189; d. 2416, f. 15; Moldovan, *Documente*, p. 257, 261.

⁷⁰ ASO Fond E, d. 2614, p. 113. d. 2617, p. 181—182; Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 66—67.

⁷¹ ASO Fond E, d. 2617, p. 190; Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 81.

din Clit⁷². Mihai Viteazul a numit dintre acești voievozi, unii cu o bogată experiență militară, în funcții de căpitani de cetate⁷³.

La 1623, cu ocazia preluării domeniului cetății Șinteu de către Gavrilăș Movilă, fostul domn al Țării Românești⁷⁴ sînt amintiți ca martori alături de nobili unguri și voievozi români: Ioannes Czecskey în Țețchea, Petrus Peter în Chistag, Ioannes Iház (=Ias) în Aștileu de Sus, Georgius Kiss în Peștere, Krathoné (=Krachone, Crăciune) Zarca (=Sarca) din Butani, Koszta (=Costea) Juga din Șuncuiș, Michael Moga din Topa. Alături de acești voievozi sînt citați și „*Ioannes Sztanczul, iudice*” în Josani și „*Volfgang Dobos, iudice*” în Subpiatră⁷⁵. Înșirarea juzilor alături de voievozi precum și stricta vecinătate a așezărilor ne determină să apreciem că, în fapt, avem și în acest exemplu o dovadă a aducerii la același numitor a celor două funcții în cadrul obștii.

Intr-o altă zonă, pe valea Almașului (între Crișul Repede și Barcău), la 1625, existau șapte sate românești (Sirbi, Fegernicu Mare și Mic, Chioag, Almaș, Burzuc și Șuștorogi) precum și patru sate ungurești (Sălard, Kis Adorian, Uyfalu, Benke). Conscrierea precizează că cele șapte sate românești au un voievod și un jude: Vajda Gabor voievod în Chioag și iudex Szamok Istuan⁷⁶.

Procesul depozedării voievozilor și cnezilor de tiluri este oglindit și de unele prevederi ale dietelor din prima jumătate a secolului al XVII-lea. În dieta de la Bistrița (29 septembrie — 21 octombrie 1622), principele este solicitat să intervină pentru a stabili atestarea unor nobili prediali⁷⁷. Hotărârile dietei de la Alba Iulia din 13 mai — 10 iunie 1635 constatau că există numeroase plîngerî împotriva provizorului cetății Oradea, reprezentant al fîscului în calitate de administrator, care nu recunoaște drepturile unor voievozi și cnezi. Se decide acum ca acei care au obținut titlul de nobili să-și dovedească dreptatea (*producalják igazságokat*) cu ocazia vizitei principelui Gheorghe Rákóczi I la Oradea⁷⁸. Acesta a confirmat la 1638 vechile scutiri ale preoților români date de Sigismund și Gabriel Báthori la începutul secolului al XVII-lea, pentru ca, la 30 septembrie 1641, să întărească pe preotul Avram din satul Burda ca episcop al românilor din Bihor. Aducînd la cunoștința tuturor, nobili și slujbași ai comitatului, el nu uită să se adreseze: „... *item vajvodis, keneziis, kraynikiis, iudicibus et aliis tam secularis quam ecclesiastici status Valachis quarum-*

⁷² L. Borcea, *Contribuții la istoria politică a Bihorului în epoca lui Mihai Viteazul (1598—1606)*, în „*Crisia*”, V, 1975, p. 110.

⁷³ O. Lupaș, *Voievozi și cneji români în județul Arad*, Arad, 1941, p. 18.

⁷⁴ L. Borcea, *Satele din Bihor ale lui Gavrilăș Movilă și Constantin Șerban*, în „*Crisia*”, VII, 1977, p. 105.

⁷⁵ ASO Fond E, d. 552, p. 71—72.

⁷⁶ *Arhiva Națională Maghiară*, Csáki család levéltára, Conscriptio et Urbarium Bonorum nonnullorum Adorianensium, Fasc. 10, nr. 15, f. 40—42 (în continuare: ANM, C et U.B. Adorianensium).

⁷⁷ MCRT, vol. VIII, p. 110.

⁷⁸ *Ibidem*, vol. IX, p. 429.

libet possessionum incolis...⁷⁹. Documentul este o dovadă că instituția voievodală și cnezială nu s-a stins, că ea și acum precerea ierarhic instituția crâiniciei și a juzilor așezării⁸⁰.

În anul 1660 Bihorul a ajuns sub stăpânire otomană odată cu căderea cetății Oradea în mina turcilor⁸¹. Sistemul de prestare al obligațiilor față de noii stăpîni, spahiii turci și administrația otomană, a readus puterea cnezilor din vremurile mai vechi. Obligațiile judeului sâtesc sînt precizate într-o scrisoare a lui Francisc Bialis Olasz, căpitanul cetății Șimleu-Silvaniei către principele Apafi:

— să strîngă darea sultanului (*császár adóját*);

— să strîngă darea pentru stăpînii de pămînt unguri și turci și să o ducă fie la Oradea fie în cea mai apropiată cetate a Principatului Transilvaniei;

— să vegheze asupra multor călători care trec prin sat;

— să impartă dreptatea între consăteni.

Căpitanul remarcă greutatea sarcinilor judeului și de aceea consideră că ar fi necesar ca aceștia „să fie scutiți de slujbe către stăpînul lor“ (*urok szolgálatjátul immunisok legyenek*). Din cauza dificultăților întîmpinate, desigur mai ales a celor de natură fiscală, judele își îndeplinește atribuțiile doar trei luni sau, cel mult, o jumătate de an⁸².

Putem conchide că în secolele XVI—XVII, voievozii și cnezii din Crișana au oscilat între condiția de nobili și aceea de iobagi: „Unii dintre ei au izbutit a se înălța în categoria nobililor, desfăcîndu-se de poporul din care au răsărit. Alții au rămas în legătură cu poporul devenind cu timpul iobagi ori menținîndu-se în calitate de mărunți voievozi locali“⁸³.

⁷⁹ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, 1599—1699, vol. I, Cluj, 1940, p. 213.

⁸⁰ O succintă privire asupra documentului, semnificativ pentru propaganda în spiritul Reformei care se degajă din el, ne permite să constatăm accentul ce se pune pe subordonarea episcopului român față de cel reformat precum și, mai îndeaproape, de protopopul și sinodul comitatens al Bihorului: „...*azon Burdanfalvi Abraham pap köteles legyen az Magyar Országí orthodoxus püspöktől ő kegelmetül közeleb penigh az Biharvarmegiei seniortul a partialistul dependálni mindenekben*...“ (p. 214). Ciudat ni se pare ca un principe al Transilvaniei să pună un episcop chiar român fiind, în subordinea unui episcop reformat al unei alte țări, a Ungariei, cu care atît Rákóczi cît și antecesorii săi au fost în stare de război, unul din cauzele participării Transilvaniei la războiul de treizeci de ani care încă nu se terminase, a fost și chestiunea religiei. O lămurire ar putea-o aduce un text asemănător cuprins în diploma dată de același în 1647 preotului Ioan din Țichindeal, pe care-l întărește în scaunul de protopop în niște sate din comitatul Alba. Printre condițiile ce i se pun este și: „5. *Hogy minden dolgokban az Magyar Orthodoxus Püspöktől hallgasson és fűgjön*“ (S. Dragomir, *Fragmente din cronica sirbească a lui Gheorghe Brancovici*, în „*Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj*“, 1923, p. 39). Acesta trebuie să fie și sensul diplomei date preotului Avram din satul Burda.

⁸¹ Privitor la asediul Oradei și urmările lui vezi bibliografie la L. Borcea, *Un document inedit despre căderea Oradei în mina turcilor (scrisoarea din 31 august 1660)*, în „*Crisia*“, VI, 1976, p. 207.

⁸² Scrisoarea din 27 aprilie 1675, în „*Tört. Tár*“, 1894, p. 696.

⁸³ I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei*, p. 17.

3. Dări specifice obștei românești în Bihor

Cea mai veche mențiune privind obligațiile românilor din regatul feudal maghiar față de stăpîni este cea făcută într-o scrisoare din 1234 de către papa Grigore al IX-lea către regele Béla al IV-lea în care se cere: „vei sili pe susnumiții Walati să primească pe episcopul pe care zisa biserică li-l va fi dat și că *din veniturile pe care le strîngi de la ei*, îi vei da și «episcopului» venituri îndestulătoare” (subl. n. — L.B.)⁸⁴ Nici aici și nici în documentul din 1256 în care se vorbește de „dijmele din veniturile regale din partea secuilor și românilor, dijme din vite mari, mici și din orice fel de animale”⁸⁵ nu se amintește însă de *quingagesima ovium*. Abia diploma regală din 1293 referindu-se la reîntoarcerea „unor români veniți de pe alte moșii” să fie socotiți scoși cu totul și scutiți de orice bir și dare regală, „adică de cincizecime, de dijmă, sau de oricare alta”⁸⁶. Se vede încă de la sfîrșitul secolului al XIII-lea tendința de transformare, prin abuz, a *quingagesime* în dijmă. Este epoca în care această dare specifică românilor este treptat dublată de dijmă ea nemaiconstituiind de acum decît o dare simbolică.

În Statutele capitlului din Oradea (1374), sînt cuprinse obligațiile românilor care diferă de cele ale supușilor unguri deoarece „*subditos nostros Olachales qui ritu adhuc gentilitatis viventes, differunt omnino ab Ungaris in dandis collectis*”⁸⁷. Cea mai importantă dintre obligații era zeciuala din oi care se lua în contul *quingagesime* (*decimam partem ovium suarum, ratione quingagesime*)⁸⁸, în a șaptea săptămînă după paști. De Sîntămărie mică (8 septembrie) de fiecare gospodărie (*mansio*) se dădea o oaie „*ac ratione descensus*”, simbolizînd dreptul de locuire, un fel de „preț al pămîntului”⁸⁹, iar în luna decembrie „*decimam porcorum suorum*”⁹⁰. Cnezii în schimb aveau obligații diferențiate, în funcție de înțelegerea stabilită cu episcopul (*Kenezii vero tam ad ovium, quam porcorum prestationem adstringuntur iuxta conventionem factam inter nos et eosdem*). În afara datului din porci și oi „*Kenezii singulariter de more consuetudo dant circa annis singulis medium lodicem*”⁹¹, *unum*

⁸⁴ DIRT, 1075—1250, vol. I, p. 275; Al Dobosi, *Un chapitre de l'histoire économique des roumains de Transylvanie. L'impôt roumain de la „quingagesima”, în „Revue de Transylvanie”, tome III, nr. 1, 1936, p. 75.*

⁸⁵ DIRT, 1251—1300, vol. II, p. 19.

⁸⁶ Bunyitay V., *A váradi káptalan...*, p. 44—45.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 401.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ Această dare era plătită înainte de 1241 și de o categorie distinctă a ungarilor, anume de către „*filiu iobagionum Sancti Regis*” despre care se spune că „*descensum comiti persolventium*” (DIRT, 1075—1250, vol. I, p. 65).

⁹⁰ Bunyitay V, op. cit., p. 45.

⁹¹ O jumătate de pănură.

*philtrum pro sella*⁹² et unum caseum⁹³. Laolaltă toți românii de pe domeniul capitlului trebuiau să dea de anul nou un cal⁹⁴.

Obligația de a da pănura și părul pentru șa a fost ridicată de episcopia orădeană la 1442 în schimbul promisiunii făcute de unii voievozi și cnezi că vor popula domeniul întemeind sate noi (*provinciam populis bene replere et augmentare*)⁹⁵. Nu erau scutiți în schimb de *quingagesima* și nici de dijma din porci. Românii de rînd dădeau cîte un porc din fiecare turmă. Cei ce aveau mai puțin de 6 porci plăteau pentru fiecare cîte 3 dinari iar cei ce aveau sub 3, nu plăteau nimic⁹⁶.

În registrele de dijmă din 1581 și 1582 este precizată din nou obligația cnezilor de pe domeniul cetății Oradea de a da pănura (*lodex*) și cașul (*caseum*). Dar dacă la 1581 nu era prevăzut decît datul unui singur caș, un an mai târziu în dreptul a aproape tuturor cnezilor se precizează: *kenesius l(odicem)* 1, *c(aseum)* 2. De această obligație erau scutiți cnezii jurați. Aceasta poate fi explicația și pentru faptul că, la 1582, 22 de cnezi declaraseră conscriptorilor că sînt jurați cînd, de fapt, numărul lor era de 12⁹⁷.

Dările românilor din Transilvania au fost reglementate în dieta de la Turda, din 1548. Aici se hotărîse ca, avîndu-se în vedere sărăcia iobagilor, să se șteargă obligația acestora de a da lînă, porci, stupi și „banii de scrisoare“ („... *misertus inopiae colonorum, pecuniam mensalem redemptionemque lanarum, porcorum, apum et Cedularum condonavit*“)⁹⁸. Rămînea *quingagesima* care se lua în felul următor: din 25 de oi o oaie cu un miel, din cincizeci — o oaie cu un miel și o mioară, la fel două oi cu cîte o mioară dacă numărul era o sută. Juzii satelor (foștii cnezi), scutiți de *quingagesima* trebuiau să dea stringătorilor de dări (*exactori, connumeratori*), „potrivit obiceiului vechi“, un caș și o desagă („*connumeratori tamen juxta more observatum unum caseum et unam manticam, vulgo Izsák dare debebit*“)⁹⁹.

Preoții românilor din Bihor fuseseră scutiți de dări încă în 1442¹⁰⁰. Acum erau scutiți de *quingagesima* dar trebuiau să dea și ei stringătorilor acestei dări „o palmă de curele“, o desagă și o chingă de șa („*Valachorum quoque presbiteri — idest Popae — a solutione Quingagesimae liberi sint, ita tamen ut connumeratori — idest Exactori Quingagesi-*

⁹² Păr pentru o șa.

⁹³ Un caș.

⁹⁴ Bunyitay V., *op. cit.*, p. 45.

⁹⁵ Moldovan, *Documente*, p. 250.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ ASO Fond E, d. 2614 și d. 2617, *passim*.

⁹⁸ ANM, Q, Dl. 37032; Hurmuzaki-Densușianu, vol. II/4, p. 423.

⁹⁹ *Ibidem*. Izsák în limba maghiară veche era echivalent cu desagă (vezi G. Barițiu, *Dictionariu ungurescu-romanesco*, Brașov, 1869); acesta este și sensul termenului latin *mantica*.

¹⁰⁰ Bunyitay, vol. II, p. 300.

marum — unam palmam coriorum, unam manticam videlicet Izsák nunc szőráltalvető — et unum heueder dare debeant)¹⁰¹.

Reglementarea egaliza oarecum pe cnezi și pe preoți dar nu crea acestora din urmă avantaje care să le dea posibilitatea de a se ridica din punct de vedere economic deasupra cnezilor.

Administrația austriacă instaurată în Bihor după 1598 a luat măsuri de limitare a abuzurilor nobilimii din Bihor, trecînd la alcătuirea urbăriilor. Cu toate acestea urbariul domeniului Beiuș prevedea la 1600 obligații mult mai numeroase decît cele cuprinse în hotărîrile dietei din 1548, dovadă că nobilimea în cîteva decenii reușise să le ridice substanțial. Se dădea în primul rînd dijma din porci împăratului, cîte unul din fiecare turmă, indiferent că erau o mie sau numai zece, iar dacă erau între zece și patru se răscumpărau în bani¹⁰². Datul oilor a evoluat: fiecare stăpîn de oi trebuia să dea o oaie cu un miel chiar dacă avea numai zece. În afară de aceasta se mai dădea cîte una de fiecare poartă¹⁰³. Cnezii aveau obligațiile prevăzute în registrele de dijmă din 1582: două cașuri (cu precizarea valorii: 6 dinari bucata) și o pănură sau o cergă (*unam culcitram seu lodicem vel stragulam*)¹⁰⁴.

Satele românești nu dădeau dijma din produse. Aveau în schimb numeroase obligații sub forma darurilor la diferite ocazii (unt, găini, ouă, vînat, pește, piei de animale)¹⁰⁵. Pentru prima oară sînt amintite obligațiile în muncă ale românilor dar ele sînt nelimitate¹⁰⁶. Preoții nu sînt amintiți în urbariu, semn că sînt scutiți în continuare de obligații. Situația lor s-a îmbunătățit în aceste condiții față de prevederile dietei din 1548.

Românii și-au păstrat dările specifice în cursul veacului al XVII-lea numai în satele crișene din zona de deal unde îndeletnicirile legate și de păstorit îi va fi menținut în cadrul obligațiilor tradiționale. Satele românești din zona de șes în schimb au fost asimilate cu celelalte sate în privința dărilor pe care trebuiau să le presteze. Uniformizarea s-a realizat complet după 1660 cînd stăpînirea otomană n-a mai ținut cont decît de necesitățile aprovizionării armatei și nevoile spahiilor turci, stăpînii acestor sate. La 1683, sate din comitatul Crasna se plîngeau de greutățile pe care le aveau în privința achitării obligațiilor. Ele precizau că atunci cînd turcii s-au stabilit în acele părți „au rechemat oamenii și i-au adus neamintind nici un fel de dări numai darea sultanului, cîte un taler de haraci, dijma din grîu și abrac pentru spahii, bani de fum dar puțini și o vreme chiar așa a și fost”¹⁰⁷. Spahiii turci, stăpînii de sate luau dijmă

¹⁰¹ ANM, Q, Dl. 37032; același text și la Hurmuzaki-Densușianu, *doc. cit.*, dar fără textul din paranteze.

¹⁰² Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 44.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 65: „Valamely Juhos ember vagion ha kinek cziak tiz vagionis egj Juhot aad dezmban mind baraniostul. Annak fölötte minden kapuktul eg-giet adnak az előbbi zokas szerent fwzt penztis adnak”.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 44.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 43.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 45.

¹⁰⁷ „Tört. Tár”, 1894, p. 699.

din tot ce produceau pământul, inclusiv din legume. Se lua în continuare darea fumului, „banii pentru lemne de foc“ (*tüziféért való pénz*) și „banii de fin“ (*szénapénz*). Nu se mai lua dijma din porci ci, după fiecare porc, chiar și purcel, 4, 12 sau 22 bani (*pinz*). De pe stupi, acolo unde sînt cel puțin zece, se ia după fiecare stup 12 bani, la fel după fiecare fum și nu după fiecare poartă se iau două măsuri de unt, miere, în unele locuri brînză iar cei ce nu pot da, se ia contravaloarea în bani. Între daruri sînt amintite obligația de a da anual, fiecare sat cîte una sau două vaci cu lapte fiecărui stăpîn spahiu, de asemenea, găini. Toate se răscumpărau cu bani dacă nu se puteau procura. Dacă dările nu erau prestate la termenul stabilit și se depășeau trei zile de la termenul prescris, se luau cîte 60 și 80 florini de la obștea satului¹⁰⁸. Obligațiile în muncă erau de două categorii: cele prestate în sat pe pământul stăpînului și cele ce se efectuau la Oradea sau la alte fortificații otomane. Nu se precizează numărul de zile menționîndu-se doar că la Oradea sâtenii sînt obligați „a ara, a săpa, a căra lemne de foc, dacă nu se poate turcii cer în schimb 100—150 florini, depinde de sat“¹⁰⁹.

Toate aceste obligații erau agravate de apropierea de sediul pašalicului și, în timp, de succesele sau eșecurile armatelor otomane în războaiele austro-turce. Nu este întîmplător faptul că s-au păstrat mai multe proteste ale obștilor țărănești tocmai din perioada anului 1683, an ce reprezintă începutul declinului stăpînirii lor în aceste părți.

4. Atribuțiile juridice ale voievozilor și cnezilor

În cadrul obștii sătești continua să se judece și în secolele XIII—XIV potrivit „legii românești“ (*jus valachicum*) sau „legea pământului“ (*lex terrae*), un rol important revenindu-le acelor „oameni buni și bătrîni“ în fruntea cărora se afla voievodul sau cnezul¹¹⁰.

Pînă în secolul al XV-lea dreptul de judecată era exclusiv al obștii sătești, cu excepția, probabil, a cîtorva cazuri care reveneau stăpînului feudal¹¹¹. Procesul de feudalizare internă a obștii din această parte a țării a determinat creșterea numărului diferendelor în probleme de proprietate, de moșteniri, în care erau implicați chiar și cnezii satelor. În aceste condiții, pe domeniul episcopiei și capîtlului orădean se va fi mărit numărul celor ce apelau la scaunul de judecată al castelanului de Beiuș sau la cel episcopal. Însuși dreptul cutumiar al obștei necesita unele adaptări la stadiul mai evoluat al societății. „Sistemului de drept propriu românesc i s-au adăugat în cursul receptării obișnuielnice sau formale de către statul

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 698.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Istoria dreptului românesc*, vol. I. Buc., 1980, p. 172—189.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 172.

feudal, o serie de dispoziții și obiceiuri noi, menite să-i asigure o netă funcțiune feudală¹¹².

Aceasta este, credem, motivul pentru care, pe la mijlocul secolului al XV-lea, episcopia orădeană intervine în organizarea juridică a obștilor de pe domeniul său motivînd gestul prin „*Volachorum malas et confusas dispositiones ac incertas consuetudines continue reformare et ad bonum statum, atque ordinem reducere simul et reducere cordialiter optavimus*”¹¹³.

La 1442 episcopul Ioan Vitez pune în fruntea districtului românesc al Beiușului un scaun de judecată compus din 12 juzi aleși din rîndul familiilor de cnezi din satele componente. Aceștia avînd în frunte voievodul sau vicevoievodul, hotărau în toate pricinile (*omnium litigantium causas audiant, iudicent, declarent et fine debito deffiniant, terminent et concludant*)¹¹⁴. Instanța de apel era curtea episcopală din Oradea și nu scaunul de judecată al castelanului din Beiuș care va fi vrut să se prevaleze el de această calitate dar feudalul ecleziastic a fixat instanța juzilor la nivel de district egală ierarhic cu cea a castelanului. Între aceste două foruri nu exista nici un raport decît numai unul de execuție și aceasta numai în cazul în care globirea (*birsagia*) nu se executa în 15 zile de la pronunțarea sentinței. În acest caz castelanul putea să încaseze globirea dar nu de la împricinați ci direct de la voievod sau de la crainicul care avea aceste atribuții reținînd două treimi în folosul castelanului¹¹⁵. Se încerca pe această cale o îngrădire a oricăror posibilități de amestec a castelanilor și vicecastelanilor de Beiuș în treburile districtului românesc („*Nec unquam ipsi Castellani aut vicecastellani huiusmodi birsagia suis propriis manibus, potestate et auctoritate aliter, nisi per medium dictorum Vaidae et Krainik exigendi habeat facultatem*”)¹¹⁶. Același document ne dă și o explicație pentru dregătoria de crainic: „*Officialis provinciae illae, qui aliter Krajnîk appellatur*”¹¹⁷.

Acum este ridicat crainicul în rîndul dregătorilor oficial recunoscuți de către stăpînul feudal, avînd la început atribuții exclusiv juridice pentru ca apoi să aibă și obligații privind strîngerea dărilor. Pînă cînd atribuțiile sale au fost numai cu caracter juridic era un singur crainic pentru întregul domeniu, după lărgirea acestor atribuții și numărul crainicilor a crescut pentru a putea cuprinde mai bine din punct de vedere fiscal marele număr al satelor românești din zonă.

Întemeierea scaunului de judecată al districtului românesc al Beiușului nu deriva dintr-o „bunăvoință” a stăpînului feudal ci era un rezultat al dorinței acestuia de imixtiune în treburile obștei și ea nu viza felul cum se făcea dreptate ci reglementa cine putea să o facă și, mai ales, cine

¹¹² *Ibidem*

¹¹³ Bunyitay, vol. II, p. 300.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 301.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 302.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 301.

¹¹⁷ *Ibidem*.

trebuia să profite de pe urma veniturilor ce se obțineau. Intervenția s-a făcut mai mult în sistemul procedural și mai puțin în esența legii.

Rotația cnezilor jurați se efectua în a opta zi după Sf. Ioan (14 ianuarie) și la Sf. Ilie (20 iulie), urmînd să se facă din rîndul tuturor cnezilor din toate așezările componente ale districtului (*electio ipsa Keneziorum dictorum fiat per ordinem et numerum de omnibus Keneziis provinciae huius ad hoc idoneis et sufficientibus*)¹¹⁸. Termenul de la 20 iulie era condiționat probabil și de datul pănurii care își avea termenul acum¹¹⁹. Membrii completului de judecată erau scutiți de orice obligație față de stăpîn pe perioada exercitării atribuțiilor. Nu puteau face parte din rîndul cnezilor jurați cei foarte bătrîni și nici cei ce nu au împlinit vîrsta de 25 de ani. Intrarea în atribuții era marcată de depunerea jurămîntului. Cel ce era condamnat și avea bunuri în valoare mai mare decît cuantumul pedepsei bănești pronunțate nu putea fi privat de libertate decît în cazul unor infracțiuni grave: omucidere, adulter etc¹²⁰. Cel ce murea fără descendenți în linie bărbătească putea fi moștenit de rudele sale. Dacă nu avea rude putea să-și lase bunurile bisericii, castelanul de Beiuș neputînd lua decît o junincă de trei ani¹²¹. Reglementarea din 1442 a fost reîntărită în 1503 și 1519¹²². Cu timpul amestecul stăpînului feudal în această ierarhie juridică s-a concretizat prin înlocuirea voievozilor ce îndeplineau funcția de juzi cu dregători din afara districtului românesc. Astfel între 1559 și 1575 sînt pomeniți în documente în această funcție Ambrosius Sygartho judex, Stephanus Literatus waywoda judex, Ambrosius Literatus judex, Lucas Deyak judex, Matthias Morych judex, Emericus Benkeo judex¹²³.

La mijlocul secolului al XV-lea s-a reglementat și situația juridică a preoților români de pe domeniile episcopiei și capitlului orădean. Cnezii și voievozii, obștea sătească, putea să-și aleagă liber preoții, episcopul renunțînd la toate plățile și prestațiile feudale din partea acestora¹²⁴. În 1503, episcopul Gheorghe Szatmári a întărit existența arhidiaconatului care a funcționat și înainte. Din acest document aflăm că centrul său era la Seghiște avînd în fruntea sa pe preotul Dan. Documentul reprezintă de fapt o poruncă dată slujbașilor domeniali ca aceștia să respecte privilegiile preoților români din districtul Beiușului. Se readuce aminte celor care au abuzat de puterea pe care o aveau „că zisul arhidiacon și pomeniții preoți români au fost scutiți de orice plată a gloabelor și chiar de

¹¹⁸ *Ibidem*. În *Istoria dreptului românesc*, vol. I, p. 388 este trecut greșit, la 6 ianuarie unul din termenii schimbării. La fel și la Moldovan, *Documente*, p. 230.

¹¹⁹ Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 43.

¹²⁰ Bunyitay, vol. II, p. 299—300; *Istoria dreptului românesc*, p. 338.

¹²¹ Bunyitay, vol. II, p. 300.

¹²² *Ibidem*, vol. I, p. 349—350; vol. II, p. 304.

¹²³ Moldovan, *Documente*, p. 256—261.

¹²⁴ *Bunyitay*, vol. II, p. 300.

orice putere a castelanilor, voievozilor și altor slujbași, de aceea... să nu vă încumetați în vreun chip oarecare să împiedicați, să turburați și să apăsați cu gloabe și plăți pe susnumitul Dan arhidiaconul și pe preoții români supuși lui¹²⁵. Se stabilea ca în cazul în care „preoții săi români, vor fi vinovați” să fie duși în fața arhidiaconului iar dacă „numitul arhidiacon ar fi vinovat” să fie dus în fața episcopului¹²⁵.

Constatăm că și preoții erau scoși din punct de vedere juridic de sub autoritatea castelanului de Beiuș dar erau scoși și de sub autoritatea propriilor voievozi și cnezi. Existau deci două modalități paralele de judecată: a mirenilor și a preoților. Ambele aveau ca for suprem de apel episcopul catolic de Oradea dar erau scoși și unii și alții de sub autoritatea scaunului de judecată al castelanului de la Beiuș¹²⁶.

Existența arhidiaconatului de la Seghiște a fost reconfirmată, în 1538, la solicitarea preotului Ioan, de către Gheorghe Martinuzzi iar în 1554 și de către episcopul Matei Zaberdin, ultimul episcop catolic cu sediul la Oradea, în timpul căruia triumful Reformei religioase va duce la desființarea episcopiei¹²⁷. În septembrie 1503 episcopia orădeană a dat un privilegiu oierilor români din părțile Beiușului (*in districtu Belenyse*) scutindu-i de o serie de daturi. Acest document a fost și el reconfirmat de Gheorghe Martinuzzi în 1538 și de Matei Zaberdin, în 1554¹²⁹.

Scaunul de judecată de la Beiuș și-a continuat existența și după 1556. Vinzările-cumpărările aveau loc în prezența judeului așezării așa cum precizează un document din 1570 prin care 16 cnezi din Săud vind o moară lui Ionuț Popa din Poienii de Jos¹²⁹. Actele erau încheiate în fața scaunului de judecată de la Beiuș în prezența judeului (a voievodului) și a celor 12 jurați. În registrul de dijme al cetății Oradea pe 1582 se menționează în dreptul numelui cnezilor funcția de jurat pentru cei ce au îndeplinit-o în cursul conscrierii efectuate. Este ultima mențiune a scaunului de judecată de la Beiuș căci după 1598 când imperialii s-au instalat la Oradea, Bihorul trecînd sub autoritate habsburgică, nu mai avem știri despre existența sa.

În timpul stăpînirii otomane, judecățile se desfășurau în cadrul obștii. În 1674 Dionisie Bánffi porunceă căpitanului de Șimleu-Silvaniei ca „toate judecățile din comitatul Bihor care nu se pot săvîrși în orașe și sate, recursurile trebuie făcute și judecățile aduse la Șimleu, la scaunul de judecată al căpitanului”¹³⁰. Se interzicea cu desăvîrșire apelul la scaunul de judecată de la Oradea¹³¹. În satele spahiilor orădeni dacă murea un sătean (*gazda ember*), chiar dacă avea moștenitori, spahii luau de la fie-

¹²⁵ Vl. Hanga — Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. II, p. 368.

¹²⁶ Un scaun de judecată aveau și românii din Hațeg la 1360 din care făceau parte 12 cnezi, 6 țărani și 5 preoți (Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, p. 209).

¹²⁷ Bunyitay, vol. I, p. 349; Idem, *Biharvármegye oláhjai s a vallás-unió*, p. 15.

¹²⁸ A. Veress, *Fontes Rerum Transylvanicarum*, vol. IV, Bdp., 1914, p. 66—67.

¹²⁹ Moldovan, *Documente*, p. 258.

¹³⁰ *Török magyarkori állam okmánytár*, vol. V, p. 281.

¹³¹ *Ibidem*.

care familie cite o vacă¹³². Răspunderea colectivă a satului în caz de omucidere se păstrează și acum în prevederea de care se pling unii juzi ai satelor: „Dacă în hotarul satului se găsește un om mort, chiar dacă e tîlhar, se ia cite 80—90 florini“, desigur, de la obștea satului¹³³.

În toată perioada la care ne neferim se păstrează, deci, atribuțiile juridice ale cnezilor, voievozilor și juzilor sătești, cu atât mai mult cu cît din a doua jumătate a veacului al XVII-lea noul stăpîn feudal din Bihor, nu mai manifesta interes față de modul în care se făcea dreptate între supușii săi.

5. Obligațiile cu caracter militar ale obștei sătești

Deși mai puțin nominalizate în documente, obligațiile militare ale obștei țărănești au fost și în Bihor distincte fiind în comparație cu celelalte îndatoriri, de o importanță deosebită. Multe din formațiunile politice românești și-au putut păstra vreme îndelungată autonomia datorită funcțiilor militare pe care le aveau. Însăși unul din rosturile cele mai îndepărtate ale voievodului era acela de conducător militar în fruntea sateilor peste care își întindea autoritatea¹³⁴. Înainte ca obștile românești să fi ajuns părți componente ale domeniilor feudale nobiliare, obligațiile de a presta serviciu militar erau egale pentru toți locuitorii bărbați ai obștii.

La sfîrșitul secolului al XIV-lea, odată cu apariția pericolului otoman și al expansiunii sale spre centrul Europei, Sigismund de Luxemburg a introdus obligația nobilimii de a da oameni pentru oaste în funcție de mărimea proprietății feudale¹³⁵. În martie 1427 el stabilește raza de acțiune și componența oștilor regatului. Acum se precizează că, alături de alții, banderia episcopiei orădene compusă din 500 de călăreți acționa în caz de nevoie pînă în Banatul de Severin iar spre centrul Transilvaniei trebuia să acționeze oastea comitatului Bihor compusă din 300 de călăreți¹³⁶. Se pare că este epoca în care banderia episcopiei orădene devine permanentă putînd fi folosită atît în acțiunile din interiorul regatului, în special împotriva turcilor, cît și în afară, spre deosebire de banderile insurecționale care se constituiau numai pe timp de război și puteau fi folosite numai în interior¹³⁷.

¹³² „Tört. Tár“, 1894, p. 698.

¹³³ *Ibidem*, p. 699.

¹³⁴ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, Buc., 1970, p. 25; S. Columbeanu, *Cnezate și voievodate românești*, Buc., 1973, p. 27—28.

¹³⁵ *Istoria României*, vol. II, p. 277.

¹³⁶ Köszeghy S., *Zsigmond király két honvédelmi szabályzata*, în „*Hadf. Közl.*“, 1892, p. 604.

¹³⁷ Structura armatei lui Sigismund de Luxemburg la M. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane — Iancu de Hunedoara*, Buc., 1974, p. 49—66; Vl. Hanga—Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. II, p. 385—386.

Voievozii și cnezii trebuiau să se prezinte cu un anumit număr de oameni în oastea feudalului laic sau ecleziastic. Numărul acestora a fost în general constant pentru ca, la începuturile secolului al XVI-lea să se hotărască ca marii prelați să dea pentru oastea cea mare nu numai numărul de oșteni potrivit veniturilor obținute din dijmă ci, întocmai ca și nobilii laici, de la fiecare zece iobagi câte un pedestraș iar în locul său, un călăreț înarmat¹³⁸.

O organizare preponderent militară a căpătat voievodatul românesc al Borodului începînd din 1443 cînd datorită creșterii pericolului otoman (în 1441 are loc primul atac turcesc asupra Transilvaniei), Iancu de Hunedoara a încercat să facă modificări în organizarea militară a țării¹³⁹. În fruntea acestei formațiuni a cărei existență se curmase în 1392, o dată cu stingerea voievodului Petru fiul lui Komorzowan, a ajuns acum familia Venter provenind de la Vintere, de lingă Holod.

Episcopii de Oradea au dat voievozilor și cnezilor care serveau cu oamenii lor în banderia episcopală, titluri de nobili prediali precum și părți de moșie, de fapt părți din oștea sătească¹⁴⁰. Dintre voievozii de la Remetea mai mulți au căzut în bătălia de la Varna¹⁴¹. Totuși puțini dintre ei au reușit să se ridice în rîndul nobilimii de țară înainte de 1556, aceasta mai ales datorită faptului că pe domeniul episcopiei și capitlului orădean între voievozi și rege — care singur avea dreptul de a-i ridica la această calitate — se întrepunea stăpînul ecleziastic. Excepție fac Ventereștii de la Borod, aceștia nu erau însă pe domeniul bisericii¹⁴².

Un document din 13 martie 1696 arată că Mihai Venter, hotnog al ostășimii Borodului „cu foarte mulți flăcăi aleși“ l-a însoțit pe Gheorghe Rákóczi al II-lea în campania sa din Polonia, în 1657, unde, alături de cei mai mulți ostași ai săi a murit și el. Ultima bătălie, cea de la Gilău, pe care principele a dat-o contra oștilor otomane în 1660 este legată și ea de această zonă. Voievodul Andrei de Topa a participat în calitate de hotnog al celor din voievodatul Borodului cu circa 200 de oameni. El cade prizonier la turci împreună cu 37 de oameni ai săi de unde reușește să scape abia la 1670 în urma intervenției principelui Apafi după ce soția voievodului, Ana Țepelea, a plătit 200 de galbeni imperiali vînzînd o parte din bunurile pe care le aveau¹⁴³.

¹³⁸ Bunyitay, vol. I, p. 375.

¹³⁹ Hóman-Szekfű, *Magyar történet*, vol. II, p. 420, 448—449.

¹⁴⁰ Jakó, p. 184.

¹⁴¹ Bunyitay, vol. II, p. 307; C. Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, Buc., 1968, p. 107—108.

¹⁴² L. Borcea, *Satele din Bihor ale lui Gavrilas Movilă și Constantin Șerban*, p. 101. Ca urmare a serviciilor militare aduse de aceștia în expedițiile militare pămîntul pe care îl stăpîneau și pînă atunci le era întărit sub formă de nouă donație (*nova donatio*), așa cum s-a întîmplat și în Hațeg, Banat sau Maramureș (Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. I, p. 258).

¹⁴³ Fényes E., *Magyarország geographiai szótára*, vol. I, Pesta, 1851, p. 95.

Obligațiile militare ale obștei sătești nu constau însă numai în participarea la războaie. Ea trebuia să asigure construirea și întreținerea cetăților, a fortificațiilor permanente sau ocazionale, să dea oameni pentru paza acestora. *Posadele* sau *prisăcile* reprezentau puncte fortificate cu trunchiuri de copaci, cu palisade, care barau trecătorile sau drumurile și principalul rol în apărarea și întreținerea acestora îl aveau obștile sătești¹⁴⁴. Termenul de prisacă (*indago, gyepű*) în Bihor este legat de amintitul document din 1294 care pomeneste pe românii și ungurii ce se aflau „fie între prisăcile din Șoimuș — Petreasa, fie în afara lor“ (*sive intra indagine Solumus sive extra constitutis*)¹⁴⁵.

După cum știm din Statutele capitlului din Oradea (1374), aici se afla districtul românesc al Suplacului, fortificațiile păstrându-și amintirea prezenței în denumirea actualului sat Prisaca. Dacă socotim satele de pe valea pîriului Roșia ca făcînd parte din voievodatul de Remetea, atunci, prisaca la care se referea documentul din 1294 era undeva în vecinătatea acestui sat¹⁴⁶ care va fi avut importante rosturi în apărarea voievodatului. Spre nord-vest, în voievodatul de Cărăndeni întîlnim satul Gepiș, atestat documentar în 1338 sub forma *Chepusteluk* iar la 1583, *Oláhgyepes* (Gepișul Românesc sau Prisaca Românească) spre a o deosebi de Calea Mare care, la 1552, este atestată prima oară sub numele de *Magyar Gyepes* (Gepișul sau Prisaca Ungurească)¹⁴⁷.

Pe considerentul obligațiilor militare, de pază a trecătorii de la Piatra Craiului, românii din voievodatul Borodului au fost înobilați de către Matei Corvin, la 1465. Încă și la 1717 tătarii voind să lovească asupra acestor părți, românii din satele fostului voievodat, desființat la 1711, au ridicat prisăci în calea dușmanului¹⁴⁸.

Nu este întîmplătoare nici existența voievodatelor lui Tihomir și Maximian pe valea Ghepișului, în Munții Plopișului, care aveau funcții strategice în apărarea acestui drum direct ce lega valea Crișului Repede cu cîmpia Barcăului, evitînd Oradea. Tot aici, între Uileacul de Criș și Urvind, a existat o așezare cu numele *Gepolteluke* (=Satul Prisăcii)¹⁴⁹.

¹⁴⁴ Vezi recenzia lui S. Iosipescu la DRH, A. Moldova, vol. I (1384—1448), Buc. 1975, în „Revista de istorie“, nr. 3, 1977, p. 540 care precizează: „prisaca trebuie să fi fost și în Moldova, în preajma descălecării o fortificație permanentă, a cărei amintire stăruie poate în povestea predosloviei letopisețului moldovenesc despre prisaca lui Ețco, găsită de Dragoș la venirea sa din Maramureș“; Șt. Pascu—VI. Hanga, *op. cit.*, vol. II, p. 285, 287, 288, 297, 299, 317; pentru problema prisăcilor în Transilvania vezi K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei, secolul IV—XIII*, Buc., 1958, p. 111; referiri la *indagine* în legătură cu bătălia de la Posada (1330) la S. Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos...*, în „*Constituirea statelor feudale românești*“, Buc., 1980, p. 88.

¹⁴⁵ Doc. val., p. 43—44; DIRT, 1251—1300, vol. II, p. 405.

¹⁴⁶ Atestat documentar la 1580: *Giapiupataka* (=Pîriul Prisăcii), Suciu, II, p. 61.

¹⁴⁷ Suciu, vol. I, p. 119, 255.

¹⁴⁸ „Voind tătarii în 1717 să lovească asupra acestui ținut, nobilimea din Borod a închis drumul țării de pe culmile munților Plopișului, cu lemne mari“ — orig. l. magh. (E. Fényes, *op. cit.*, p. 95).

¹⁴⁹ Suciu, vol. II, p. 332.

În tot cursul secolelor XIV—XV, nobilimea care-și organiza și consolida stăpînirea asupra domeniilor sale a fost nevoită să apeleze la sistemul intern bine organizat al obștilor sătești pentru întreținerea acestor prisăci¹⁵⁰. Prisăcile nu au fost folosite numai de către regatul feudal maghiar pentru apărarea teritoriului. Ele au existat înainte de venirea lor la românii din Transilvania. La români ele vor fi evoluat din gardurile de țarină pentru apărarea pămînturilor cultivate nu numai de distrugerile animalelor dar și de cei străini de obște. Aceste garduri de țarină aveau așa numitele „porți de sat” așa cum s-au mai păstrat pînă la începutul secolului nostru la Remetea și Negreni¹⁵¹. Prisăcile și-au pierdut cu timpul funcționalitatea de apărătoare a hotarelor regatului feudal, în special după constituirea comitatelor. Ele, ca și instituția cnezatului și voievodatului, au fost specifice întregului teritoriu locuit de români, dovadă a prezenței lor cuceririi din epoca medievală timpurie precum și existenței statului, fie autohton, fie străin.

Lucrul la construirea și întreținerea cetăților și a altor fortificații a fost o obligație cu caracter permanent a satelor din aceste părți ale Principatului Transilvaniei. Obligațiile au devenit mai grele la sfîrșitul secolului al XVI-lea cînd vecinătatea pașalicului de la Buda, războaiele, au făcut să crească sarcinile cu caracter militar ale întregii populații.

Cu toate că a crescut foarte mult numărul mercenarilor, au continuat să existe și formațiunile de luptă ale iobagilor. În schimbul scutirilor și privilegiilor, oștile constituite din cadrul obștei sătești reprezentau chiar și pentru fiscul transilvănean un avantaj ce nu putea fi neglijat: erau ieftine, nu necesitau soldă¹⁵². Pe domeniul cetății Beiuș figurează țărani avînd astfel de obligații. În satul Șuștiu, în urbariul din 1600 se menționează: „*Laza Dragus cum tribus fratribus libertini in una domo nihil praestant, sed cum officiali si opus est, consurgunt et ad bellum vadunt*”¹⁵³.

Sistemul de ridicare la luptă în timpul lui Gabriel Bethlen îl aflăm dintr-o scrisoare a acestuia către Francisc Rhédei, căpitanul cetății Oradea. Nobilii care aveau 10, 15 și 20 familii de iobagi erau obligați să dea doi călăreți, cei ce aveau 32, 35 și 40 — trei, cei cu 50 și 60 — cinci, cei ce aveau 70, 75 și 80 trebuiau să se prezinte cu șapte luptători iar

¹⁵⁰ Fodor F., *Adatok a magyar gyepük földrajzához*, în „Hadt. Közl”, 1936, p. 129 leagă și prezența pecenegilor de aceste fortificații, precizînd că numărul mare al localităților dispărute care au numele de *Besenyő* în Bihor, — patru — se datorește rostului lor militar. Prisăci sînt amintite la 1222 și în Țara Bîrsei, la cetățile Hălmeag, Ungra și Micloșoara și tot aici este pomenit „*terra Blochorum*” (DIRT, 1075—1250, vol. I, p. 187—188). La 1271 un document amintește de „*indagines silve Maramarosi*” (DIRT, veac. XIII, vol. II, p. 145).

¹⁵¹ D. Irimieș, *Forme și mijloace de apărare a recoltelor (gardurile de țarină)*, în „*Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, X, 1978, p. 99. „Poarta țarinii” apare menționată și cu termenul de origine slavonă *vradniță*, în anul 1519 (*Ibidem*, p. 89).

¹⁵² Kiss I., *16. századi dézsmajegyzékek*, Bdp., 1960, p. 1015.

¹⁵³ Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 43.

cei cu 100 de iobagi — cu opt sulițași (*kopjás*). Pentru cei ce aveau peste o sută se lăsa la latitudinea căpitanului cetății Oradea fixarea numărului lor¹⁵⁴. În aceeași scrisoare este prevăzut și ridicarea la oaste a nobililor ecleziastici din rîndul cărora făceau parte și voievozii și cnezii: „Acei dintre ei care sînt bogați¹⁵⁵ și pot sluji călare, constatînd domnia ta situția lor, să-i scrii și pe ei (în registru) în calitate de călăreți iar domnul vice-comite să-i oblige să-și facă rost de suliță și echipament“. Cei ce nu pot încăleca să dea „o pușcă bună, o sabie, pulbere pentru o sută de focuri... și un surtuc de postav“¹⁵⁶.

Unele sate s-au specializat în paza cetății Oradea. Alături de garnizoana permanentă, țărani din satele Biharea, Episcopia, Cetariu, Oșorhei, Salca și Seleuș¹⁵⁷ făceau parte din acea categorie numită *servitores arcis* cu obligații privind întreținerea și paza cetăților în Bihor în tot cursul evului mediu. Ceva mai apăsătoare au devenit aceste obligații după 1660 cînd, prin abuz, turcii foloseau nelimitat țărănimea pentru întreținerea acestora, pentru demolarea unora și reconstruirea altora. În 1667 aflăm dintr-o scrisoare că „turcii, din toate satele, de la fiecare, cer un om cu topor, cu sapă, la comitat, la Siniob; după cum se vorbește vor să strice cetatea Adoni“¹⁵⁸. Ceva mai tîrziu, la 1674, satele trebuiau să dea numeroase căruțe deoarece turcii „zidesc orașul, cetatea (Oradea)¹⁵⁹. Pînă și principele Apafi trebuie să consimtă și să dispună căpitanilor săi din cetățile de margine ca sătenii să fie lăsați la Oradea, la „lucrul sultanului“ (*császár dolgára*), la ridicarea de palancă, la transportul scîndurilor de pod, atît oameni pedestri cît și cu căruța¹⁶⁰.

În perioada stăpînirii otomane obștea sătească era răspunzătoare de liniștea așezărilor fiind obligată să se apere de jaful numeroșilor soldați germani din cetățile imperiale de margine care neprimindu-și solda la timp, pustiau satele de pe teritoriul turcesc¹⁶¹. La 23 februarie 1675 un edict princiar prevedea între altele: „Oricine în aceste comitate (Bihor, Crasna, Solnocul de Mijloc) umblă și despoaie de bani fără vestea și hîrtia căpitanului de Șimleu-Silvaniei, devastează case, prinde oameni, le pradă bunurile, le jefuiește, să fie obligați juzii și satele să-i prindă (pe răufăcători), să-i aducă și să fie trași în țeapă; iar dacă este peste puterea lor, să fie datori în mare grabă a anunța îndată căpitanul de Șimleu; iar dacă judele nu o face, să fie el tras în țeapă cu încă trei oameni ai săi“¹⁶².

¹⁵⁴ Szilágyi S., *Bethlen Gábor fejedelem levelezése*, Bdp., 1887, p. 47; Török magyarkori állam okmánytár, vol. I, p. 142—144.

¹⁵⁵ *Akik értékesek*.

¹⁵⁶ Szilágyi S., *op. cit.*, p. 48.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 217—219.

¹⁵⁸ Török magyarkori állam okmánytár, vol. IV, p. 359—360.

¹⁵⁹ „Tört. Tár“, 1894, p. 684.

¹⁶⁰ Török magyarkori állam okmánytár, vol. V, p. 280.

¹⁶¹ L. Borcea, *Contribuții la cunoașterea mișcărilor țărănimii bihorene în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Crisia“, VII, 1977, p. 446—449.

¹⁶² „Tört. Tár“, 1894, p. 691.

Obligațiile militare ale satelor se restrâng în timpul stăpînirii otomane la cele cu caracter local, de pază, cresc în schimb prestațiile în muncă ale obștii în special cele cu specific militar. Obșea, instituțiile sale, își păstrează rosturile încă și în secolul următor¹⁶³, constituind după familie, cadrul superior al desfășurării vieții social-economice, politice și culturale a românilor din Crișana.

ANEXE DOCUMENTARE

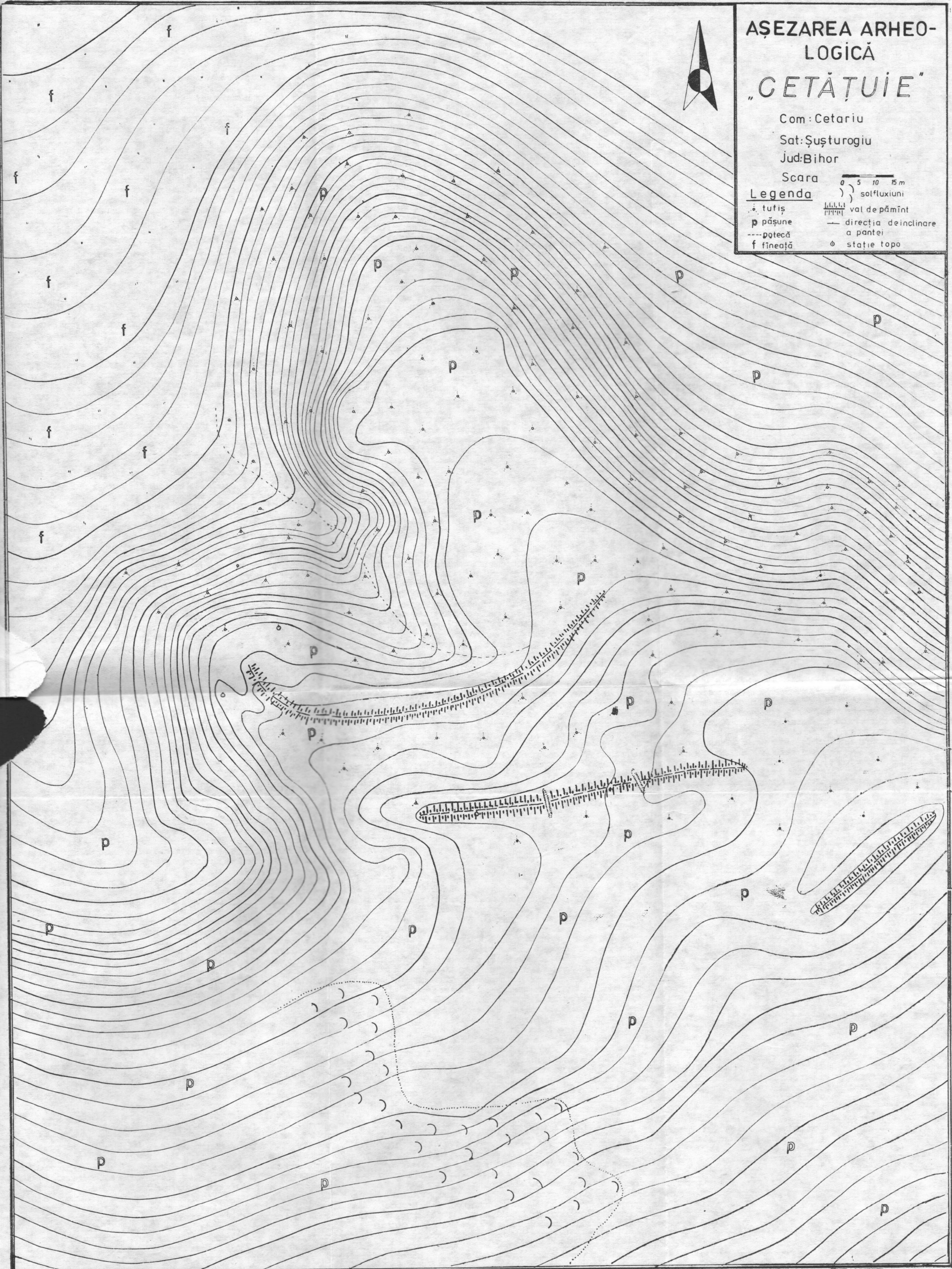
LISTA SATELOR DIN CRIȘANA, VOIEVOZII ȘI CNEZII ACESTORA ÎN SECOLELE XIII—XVII*

- ALMAȘU MIC com. Sîrbi. 1625 *Almas*: Vajda Gábor vajda (AMN, C et U B. Adorianensium, f. 40—42).
- ARCHIȘ com., j. Arad. 1600 *Arkos*: Peter vajda („T. Tár“, 1884, p. 249).
- AȘTILEU com. 1623 *Felső Eskelő*: Iohannes Iház wayvoda (ASO, Fond E, d. 552, p. 71).
- BĂLENI com. Lazuri de Beiuș. 1581 *Balilien*: cn.c.1 Michael Roman (ASO Fond E, d. 2614, p. 108); 1582 *Balilien*: cn. lod. 1 c.2 Michael Romany, ibid. Relicta Petri Dudh (ASO, Fond E, d. 2617, p. 198).
- BEIUȘ. 1363 *Bulenus*: „Iwan wayuoda... ac Boch et Balc fratres sui de eadem“ (Doc. val., p. 163; Hurmuzaki-Densușianu, I/1, p. 304 și I/2, p. 75); 1503 *Belenes*: cn. Ordas Simon, Marizsan, Herczalter (?), Elias, Bontha Elias, Rodomerm Peter — nu se precizează din care sat (Bunyitay, I, p. 349—350; II, p. 304); 1513 *Belenes*: cn. Mihai, Iuffa, Iwan Bassa, János Mihály, Czigány Iwan — fără precizarea din care sat (Bunyitay, II, p. 304); 1591 *Bellenes*: Bellenessy János vajda (ASO, Fond Ugray-Bölönyi, d. 6, f. 25).
- BEIUȘELE com. Curățele. 1581 *Kiss Belényes*: cn. c. 1 Thomas Gyöde (ASO, Fond E, d. 2614, p. 113); 1582 *Kiss Belényes*: cn. lod. 1 c. 2 Thomas Gyöde, ibid. Relicta Kozthra (ASO, Fond E, d. 2617, p. 183).
- BEZNEA (azi Delurenii) com. Bratca. 1552 *Pertinens Beznez*: Petri vajvoda por. 2, Petri vajvoda por. 1, Petri vajvoda Rhemethei por. 3, Stephanus Örvényessy por. 14 (ASO, Conscrierea din 1552, f. 8 v); *înainte de 1591 Alsobeznie*: „Gyorgy vaiuoda, filii egregii olim Stephani vaivoda de Al-soeorwines“ (ASO, Fond Ugray-Bölönyi, d. 1, f. 72).

¹⁶³ Ana Ilea, *Instituții sătești din comitatul Bihor în secolul al XVIII-lea*, în „Crisia“, VI, 1976, p. 62 și urm.

* O listă a voievozilor și cnezilor din Crișana nu va putea fi niciodată completă. Menționăm că nu am precizat juzii satelor nici măcar atunci cînd sînt aceiași care înainte sînt menționați în această listă ca voievozi sau cnezi.

Abrevierile din paranteze sînt cele folosite în notele de la subsolul studiului ce precede lista noastră. Alte abrevieri: a. = așezare, așezări; c. = *caseum*, caș; cn. = kenesius, cnez; com. = comună; j. = județul (în cazul în care nu este precizat, înseamnă că este vorba de Bihor); lod. = *lodex*, pănură; por. = *porta*, -ae.

AȘEZAREA ARHEOLOGICĂ

"CETĂȚUIE"

Com: Cetariu

Sat: Șușturogiu

Jud: Bihor

Scara

0 5 10 15 m

Legenda

- tufiș
- pășune
- poteacă
- fineț
- solfluxiuni
- val de pământ
- direcția de înclinare a pantei
- stație topo

- BOKORFALVA (a. dispărută, la nord-vest de Remetea; a nu se confunda cu *Bokorványa*, Bucuroaia com. Copăcel; vezi Suciu, II, p. 301). 1552 *Bokorfalva*: Petri vayvoda por. 21 — împreună cu *Vanchya*, Remetea, Lăzuri și Roșia (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).
- BONAFALVA (a. dispărută pe lângă Holod; vezi Suciu, II, p. 301). 1374 *Bonafalva* „Nicolau woyvoda filio Wlkani de villa Kerestienfalva“ (Doc. val., p. 531—532).
- BOROD com. 1392 *Magiarbarod*: „Petrus wayuoda Olaho, filio Komorzowan“ (Doc. val., p. 427—428).
- BOROZEL com. Borod. 1392 *Olahbarod*: „Petrus wayuoda Olaho, filio Komorzowan“ (Doc. val., p. 427—428).
- BOTFEI com. Hășmaș, j. Arad. 1597 *possessio Boytest alias Botfew vocata: Nikodemus András* (A. Veress, *Documente...*, vol. V., p. 66); 1600 *Botfö*: Nicodemus András vajda (T. Tár, 1884, p. 249).
- BRĂDET com. Buntești. 1581 *Bradeth*: cn. c. 1 Joannes György (ASO Fond E, d. 2614, p. 111); 1582 *Bradett*: cn. lod. 1 c. 2 Bogdanus Petrucz (ASO, Fond E, d. 2617, p. 185).
- BUDUREASA com. 1581 *Budurasz*: cn. c. 1 Georgius Illye (ASO Fond E d. 2614, p. 113); 1582 *Budurasz*: cn. lod. 1 c. 2 Georgius Illye, ibid. Relicta Petri Vorsa, ibid. Ion Illye, ibid. Petrus Ruzs, ibid. Nicor Kirika (=Kirila), ibid. Stephanus Ruzs, ibid. Ioannes Bayko, ibid. Stephanus Maylath, ibid. Veze Maylath, ibid. Petriko Matuz (=Maucz) (ASO Fond E, d. 2617, p. 181—182).
- BUNTEȘTI com. 1581 *Buntafalva*: cn. c. 1 Ladislaus Nykor, ibid. Petrus Lasza (ASO, Fond E, d. 2614, p. 111); 1582 *Buntafalva*: cn. lod. 1 c. 2 Ladislaus Nicor, ibid. Petrus Lasza (ASO Fond E, d. 2617, p. 187).
- BURDA com. Budureasa. 1581 *Burda*: cn. c. 1. Michaël Burda (ASO Fond E, d. 2614, p. 114); 1582 *Burda*: cn. juratus Michael Burda, ibid. Petrus Burda, ibid. Relicta Lune Fassia, ibid. Lupul Fassia, ibid. Stephanus Kechy, ibid. Simon Kechy, ibid. Nicor Kechy (ASO Fond E, d. 2617, p. 182); 1600 *Burda*: Petrus Burdan crainic deține: 2 boi, 2 vaci, 20 porci, 2 cai, 150 oi (ASO, Fond E, d. 2416, f. 7 v.).
- BURDEȘTI (a. dispărută, la sud de Hotârel, com. Lunca; vezi Suciu, II, p. 305, 1600 *Burdest*: Hythras Mihaly kraynik et kenez habet molam, deține: 4 boi, 2 vaci, 10 porci, 2 cai, 25 oi (ASO, Fond E, d. 2416, f. 21v.).
- BRAYKWTHA (a. dispărută, la s—v de satul Hotar, com. Țețchea; vezi Suciu, II, p. 304). 1623 *Brajkutsa*: Theodor Longh vajvoda (ASO Fond E, d. 552, p. 71).
- BURZUC com. Sîrbi. 1625 *Borzlik*: Vajda Gábor vajda (ANM, C et U B. Adorianensium, f. 40—42).
- BUTANI com. Măgești. 1623 *Rhekosd*: Krathoné (=Krachone) Zarka vajvoda (ASO Fond E, d. 552, p. 71).
- BUZASD (a. dispărută, între Olcea și Belfir; vezi Suciu, II, p. 305). 1445 *Buzasd*: Oláh Mihály vajda (Bunvitay, I, p. 291 — vezi și la Cociuba Mare și *Verempataka*); 1552 *Buzasd*: *Michaelis vayvoda* por. 16 (ASO, Conscrierea din 1552, f. 17 v.).
- CACUCIU VECHI com. Aușeu. 1560 *Ola Kakwuch*: Bernardi wayuode („T. Tár“, 1880, p. 176).
- CĂBEȘTI com. 1552 *Kabafalva*: Stephani Vayvoda por. 20 — împreună cu *Zentbenedek*, *Libanpatak*, *Drăgănești* (ASO. Conscrierea din 1552, f. 18).
- CĂLUGĂRI (azi Ponoarele) com. Cărpinet. 1582 *Kalugyer*: cn. lod. 1 c. 2 Lupsa Kucsuly, ibid. Lupsa Nagomir, ibid. Relicta Luca Bode, ibid. Arad Jgunncsia, ibid. Lucas Dragossi, ibid. Nisthor Dragossi, ibid. Petrus Dragossi, ibid. Ivon Dragoszín, ibid. Dragosse Dragossi (ASO Fond E, d. 2617, p. 190).
- CĂRÂNDENI com. Lăzăreni. 1525 *Karand*: Ioan voievodul de Cărândeni în proces fiind, citează 27 de nobili în sprijinul său (Bunytay, *Biharvár-megye...*, p. 18); 1533 *Karand*: Gheorghe voievodul de Cărândeni

- primește îngăduința de a ține în prima duminică de după 15 august, tirg care se numea „Nedeie“; primește de asemenea o sesie nobiliară în *Elyehaza* (*Ibidem*, p. 18).
- CÂRPINET com. 1581 *Carpinet*: cn. c. 1 Cornith Brath (ASO Fond E, d. 2614, p. 105); 1582 *Carpinetth*: cn. lod. 1 c. 2 Braduly Kornics, *ibid*, Zesim Mihe, *ibid*. Meluciul (ASO Fond E, d. 2617, p. 192); 1600 *Kerpenetiu*: Kosma Oppris „kenez habet molam“ deține: 1 vacă, 4 porci, 1 cal (ASO Fond E, d. 2416, f. 22 v.).
- CETEA com. Borod. 1392 *Chaclayas*: „Petrus wayuoda Olaho, filio Komorzowan“ (Doc. val., p. 427—428).
- CHAND (a. dispărută, între Borod și Borozel; vezi Suci, II p. 307) 1392 *Channad*: Petrus wayuoda Olaho, filio Komorzowan (Doc. val., p. 427—428).
- CHEȘA com. Cociuba Mare. 1550 *Kewshaza*: Petru Wayda (Gh. Mudura, *Informații despre voievozi, cnezi și crainici transilvăneni în fonduri străine*, in mss.).
- CHIOAG com. Sirbi. 1625 *Kövag*: Vajda Gábor vajda deține: 6 cai, 8 boi, 6 vaci, 4 juninci, 42 ori, 22 porci. (ANM, C et UB. Adorianensium, f. 40—42).
- CHISTAG com. Aștileu. 1623 *Kesztegh*: Petrus Peter vajvoda (ASO Fond E, d. 552, p. 71).
- CHIȘCAU com. Pietroasa. 1600 *Kis Koch*: cn. Andreas Ivan, deține 1 vacă (ASO Fond E, d. 2416, f. 19 v.).
- CHYEGED (a. dispărută, între Ciumeghiu și Ghiorac; vezi Suci, II, p. 308) 1552 *Chyeged*: Stephani vayvoda por. 1 (ASO, Conscrierea din 1552, f. 16 v.).
- CÎMPANI com. 1600 *Also Kompanth*: Serba Jeremia „kenez habet mola“, deține: 2 boi, 8 porci (ASO Fond E, d. 2416, f. 22 v.); 1600 *Felseo Kompanth*: Bayko Abraham „kenez habet mola“, deține: 2 boi, 1 vacă, 4 porci, 1 cal (*Ibidem*, f. 22 v.).
- CLIT com. Hășmaș, j. Arad. 1600 *Clyt*: „Clyti vajdáné öcsösövel“ (=soția voievodului din Clit împreună cu fratele mai mic) („T. Tár“, 1884, p. 249).
- COCIUBA Mare com. 1445 *Kochuba*: Olah Mihály vajda (Bunyitay, I, p. 291 — vezi și la *Buzasd și Verempataka*); 1493: documentul este reînțărit de episcopul de Oradea, Farkas Bálint (*Ibidem*, p. 329—330).
- COCIUBA MICA com. Pietroasa. 1568 *Koczyoba*: cn. Nikor Bwntha (Moldovan, *Documente*, p. 257); 1573 *Kochioba*: cn. Iwan Bwntha (*Ibidem*, p. 259); 1581 *Kochioba*: cn. c. 1 Crationus Oppat, *ibid*. Blasius Kosztha (ASO Fond E, d. 2614, p. 110); 1582 *Kochyoba*: cn. lod. 1 c. 2 Blas Gytsro, *ibid*. Fretich Oppits (ASO Fond E, d. 2617, p. 184); 1600 *Kocsuba*: Freticz Pether „kenez molam habet“, deține: 2 boi, 1 vacă, 4 porci, 1 cal, 15 oi; Berczen Janos „kenez molam habet“, deține: 5 porci, 1 cal, 150 oi (ASO Fond E, d. 2416, f. 16).
- COLEȘTI oraș Vașcău. 1600 *Kolesty*: Kola Janos „kenez debet censum molen-dini“, deține: 2 boi, 1 vacă, 1 cal, 32 oi (ASO Fond E, d. 2416, f. 22).
- CORNÎTEL com. Borod. 1392 *Chormel*: „Petrus wayuoda Olaho, filio Komorzowan“ (Doc. val., p. 427—428).
- CRESUIA com. Curățele. 1581 *Kreszölye*: cn. c. 1 Andreas Dragho (ASO Fond E, d. 2614, p. 114); 1582 *Kereszulye*: cn. lod. 1 c. 2 Andreas Dragho (ASO Fond E, d. 2617, p. 183); 1600 *Kresulya*: cn. Drago Mikar, deține: 2 boi, 10 porci, 1 cal, 16 oi (ASO Fond E, d. 2416, f. 8 v.).
- CRÎȘTIORU DE JOS com. 1581 *Chiriscior*: cn. c. 1 Ioannes Nemes (ASO Fond E, d. 2614, p. 106); 1582 *Chrischior*: cn. c. lod. 1 c. 2 Ioannes Nemes, *ibid*. Petrisor Nemes, *ibid*. Vanchya Nemes, *ibid*. Bunta Petrile (ASO Fond E, d. 2617, p. 194).
- CUCUCENI com. Rieni. 1581 *Kakachien*: cn. c. 1 Mikle Mylinka (ASO Fond E, d. 2614, p. 109).
- CUSUIUȘ com. Lazuri de Beiuș. 1581 *Keöszvényess*: cn. c. 1 Helias Rossa, *ibid*. Petrus Chobota (ASO Fond E, d. 2614, p. 108); 1582 *Köszvényes*: cn.

- 10d. 1 c. 2 Helias Sandra, *ibid.* Petrus Csiobota (ASO Fond E, d. 2617, p. 202).
- DELURENI vezi BEZNEA.
- DRAGĂNEȘTI com. 1552 *Draganfalva*: Stephani vayvoda por. 20 (vezi și la *Zentbenedek*, *Libanpatak*, Petrani și Căbești (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).
- DUMBĂRAVANI com. Buntești. 1581 *Ligetfő*: cn. c. 1 Georgius Mykloss (ASO Fond E, d. 2614, p. 109); 1582 *Szigethfő* (= *Ligethfő*): cn. lod. 1 c. 2 Georgius Mikles (ASO Fond E, d. 2617, p. 186); 1600 *Dombrovany*: Miklos Illies „kenez et mola habet”, deține: 1 vacă, 6 porci, 1 cal (ASO Fond E, d. 2416, f. 16 v).
- DUMBĂRAVIȚA MICĂ com. Holod, 1613 *Dombravicza*: Ioannis Vaida (ASO, U—B, d. 13, f. 159 v.).
- ELYEFALVA (a. dispărută, între Miheleu și Cărăndeni. În 1411 aparținea voievodatului de Gepiș iar în 1491, celui de Cărăndeni; vezi Jakó, p. 263; Suciu, II, p. 322). 1383—1395 „*Elyefalva ... in pertinentiis wayvodatus de Gyepes*”: Georgius wayvoda (Doc. val., p. 532); 1411: reîntărită de episcopul Andrea Scolari lui Gheorghe și fraților săi, Petru și Luca, permițându-i ca în voievodatul de Gepiș, în orice sat să ocupe zece locuri de casă libere (Bunyitay, *Biharvármegye*, p. 15—17; Doc. val., p. 533); 1491: Luca (Lukács) voievod (Bunyitay, I, p. 330); 1533: Gheorghe voievodul de Cărăndeni primește aici o sesie nobiliară (Bunyitay, *Biharvármegye*, p. 18); 1552 *Illyehaza*: Petri vayvoda por. 16 (împreună cu Miheleu) (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18 v.).
- FEGERNIC com. Sirbi. 1625 *Nagi Fegivernek*: Vajda Gábor vajda (ANM, C et U B. Adorianensium, f. 40—42).
- FEGERNICU NOU com. Sirbi. 1625 *Kis Fegivernek*: Vajda Gábor vajda (ANM, C et U B. Adorianensium, f. 40—42).
- FERICE com. Buntești. 1581. *Ferichie*: cn. c. 1 Arad Ivoncz (ASO Fond E, d. 2614, p. 110); 1582 *Ferichie*: cn. lod. 1 c. 2 Georgius Fogasel, *ibid.* Panosco Budh, *ibid.* Georg Arad. *ibid.* Sztanczul Arad, *ibid.* Ivan Arad, *ibid.* Iuon Arad, *ibid.* Theodor Hangacz, *ibid.* Georgius Hangacz, *ibid.* Lupsa Kechy (ASO Fond E, d. 2617, p. 188—189); 1600 *Fejeredcye*: cn. Tecz Aradru, deține: 1 vacă, (Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 80).
- FINATE com. Cîmpani. 1600 *Fonach*: Kergyer Peter „kenez habet mola”, deține: 2 boi, 1 vacă, 1 cal, 34 oi (ASO Fond E, d. 2416, f. 29 v).
- FORAU vezi TOPLIȚA
- GEPIȘ com. Lăzăreni. 1383—1395 *Gyepes*: Georgius wayvoda (vezi și la *Elyefalva*) (Doc. val., p. 532).
- GEMFALVA (a. dispărută, contopită în Bunești; vezi Suciu, II, p. 332). 1581 *Gemfalva*: cn. c. 1 Theodorus Thatár (ASO Fond E, d. 2614, p. 111); 1582 *Gemfalva*: cn. lod. 1 c. 2 Theodorus Tatar (ASO Fond E, d. 2617, p. 190); 1600 *Gem falua*: Tatar Tuador „kenez solvit molae census”, deține: 2 boi, 1 cal, 8 porci, 80 oi (Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 76).
- GHIGHIȘENI com. Rieni. 1581 *Gegessen*: cn. c. 1 Nicolaus Kende, *ibid.* Michael Marko (ASO Fond E, d. 2614, p. 107); 1582 *Gegessen*: cn. juratus Nicolaus Kende, cn. lod. 1 c. 2 Helias Mocsyok, *ibid.* Georgius Thoma, *ibid.* Andreas Szere, *ibid.* Farka Szere, *ibid.* Lucas Szere (ASO Fond E, d. 2617, p. 196).
- GIRIȘU NEGRU com. Tinca. 1552 *Also Gyürös*: Stephani vayda por. 3½ (ASO, Conscrierea din 1552, f. 17 v.).
- GURANI com. Pietroasa. 1581 *Gurariju*: cn. c. 1 Petrus Kotha (ASO Fond E, d. 2614, p. 111); 1582 *Puraria* (= *Guraria*): cn. lod. 1 c. 2 Petrus Kotha, *ibid.* Michael Petruch, *ibid.* Ignatius Felczian, *ibid.* Gavril Felczian, *ibid.* Nicolaus Vesze, *ibid.* Petrus Miklos, *ibid.* Michael Bohie (ASO Fond E, d. 2617, p. 185).
- HAȘMAȘ com., j. Arad. 1600 *Hagymas*: Péter vajda („T. Tár”, 1884, p. 249).

- HINCHIRIȘ com. Lazuri de Beiuș. 1581 *Henkeress*: cn. c. 1 Ioannes Duma (ASO Fond E, d. 2614, p. 109); 1582 *Henkeres*: cn. lod. 1 c. 2 Iuon Duma, ibid. Iuon Duma alter, ibid. Mihayucz Duma, ibid. Bagacscl Duma, ibid. Relicta Ioannis Duma. ibid. Georgius Szephania, ibid. Georgius Stephanía alter, ibid. Georgius Filop, ibid. Petrico Vanchia, ibid. Mihajucz Vanchia, ibid. Matheus Vanchia, ibid. Simon Vanchia, ibid. Iuon Pozmany, ibid. Gabriel Pozmany, ibid. Georgius Vancha (ASO Fond E, d. 2617, p. 200—201); 1600 *Henkeres Balthazar Eordooch* (face parte din a. aparținătoare Beiușului care au fost donate diferiților nobili de către Sigismund Báthori. B. Eordooch avea trei sate în zonă: Hinchiriș, Mierag și Tărcăița; vezi L. Borcea, *Contribuții la istoria politică a Bihorului în epoca lui Mihai Viteazul*, în „Crisia“, 1975, p. 116): Sthan Joan „kenez solvit census molendini“, deține: 2 boi, 1 vacă, 6 porci, 1 cal, 25 oi (ASO Fond E, d. 2416, f. 21).
- HIRȘEȘTI com. Lunca. 1581 *Herciest*: cn. c. 1 Joannes Padurján (ASO Fond E, d. 2614, p. 108); 1582 *Herciest*: cn. lod. 1 c. 2 Nica Paduryan (ASO Fond E, d. 2617, p. 199); 1600 *Herscesth*: Vszkat Janos „Krainik“, deține: 4 boi, 1 vacă, 1 cal, 15 porci, 40 oi; Bara Ioan „kenez molam habet“, deține: 6 boi, 3 vaci, 6 cai, 15 porci, 125 oi (Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 84).
- HODIȘ com. Holod. 1326 *Hudus*: Negul woyuoda (Doc. val., p. 66; DIRT, veac. XIV, vol. II, p. 176—177).
- HOMOROG com. Mădăras. 1552 *Homrok*: Stephani vayvoda por. 3 (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18 v).
- HOTĂREL com. Lunca. 1581 *Hatar*: cn. c. 1 Iuon Gyode (ASO Fond E, d. 2614, p. 106); 1582 *Hatar*: cn. juratus Ivon Gyode (ASO Fond E, d. 2617, p. 193); 1600 *Hothar*: cn. Moga Ferencz (Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 87).
- IZBUC vezi SOHODOL
- KERESTIENFALVA (a. dispărută, pe lângă Holod; vezi Suciu, II, p. 351). 1374 *Kerestienfalva*: Nicolaus woyvoda filio Wlkani (Doc. val., p. 531).
- KIS KÖVESD (a. dispărută, pe lângă Budureasa). 1581 *Kiskövésd*: cn. c. 1 Ioannes Mythe (ASO Fond E, d. 2614, p. 113); 1582 *Kis Kövesd*: cn. lod. 1 c. 2 Joannes Myre, ibid. Thomas Magh, ibid. Drulie Iván (ASO Fond E, d. 2617, p. 183).
- LAZURI DE BEIUȘ com. 1581 *Laszur*: cn. c. 1 Crachion Nikor, ibid. Georgius Kukurbita, (ASO Fond E, d. 2614, p. 107); 1582 *Nagy Laszur*: cn. lod. 1 c. 2 Georgius Kukurbita, ibid. Thomas Krachin (ASO Fond E, d. 2617, p. 197).
- LAZURI com. Roșia. 1552 *Lazur*: Petri vayvoda por. 21 — împreună cu *Bokorfalva*, *Vanchya*, Remetea, Roșia (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).
- LEHECENI com. Cărpinet. 1581 *Lelechien*: cn. c. 1 Michael Vanchia (ASO Fond E, d. 2614, p. 105); 1600 *Lelecctyen*: sn. Magh Lupas „habet molam“, deține: 2 boi, 1 vacă, 16 porci, 1 cal (ASO Fond E. d. 2416, f. 18 v).
- LELEȘTI com. Buntești. 1581 *Lalest*: cn. c. 1 Magszim, ibid. Michaël Jank (ASO, Fond E, d. 2614, p. 111); 1582 *Lalesth*: cn. juratus Mag Szim, cn. lod. 1 c. 2 Michael Jank (ASO, Fond E, d. 2617, p. 188).
- LIBANPATAK (a. dispărută, la est de Uileacu de Beiuș, vezi Suciu, II, p. 364). 1552 *Libanpatak*: Stephani vayvoda 20 por. (împreună cu *Zentbenedek*, Drăgănești, Petrani, Căbești) (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).
- LOK (grup de a. dispărute, pe valea Ghepișului). 1366 *Lok*: „...keneziatu Tattameri kenezi... keneziatu Maximiani kenezi...“ (Doc. val., p. 194—195).
- LUNCA com. 1581 *Lonka*: cn. c. 1 Georgius Bara, ibid. Nicolaus Moss (ASO, Fond E, d. 2614, p. 106); 1582 *Lonka*: cn. lod. 1 c. 2 Ivon Mos, cn. juratus Petrus Kocsiok (ASO, Fond E, d. 2617, p. 194); 1600 *Lonka*: Moos Miklos „kenez habet mola“, deține: 2 boi, 1 vacă, 12 porci, 1 cal (ASO, Fond E, d. 2416, f. 22).
- MĂGURA com. Pietroasa. 1582 *Magura*: cn. lod. 1 c. 2 Philippus Csoma (ASO, Fond E, d. 2617, p. 187).

- MEZIAD com. Remetea. 1552 *Mezged*: Matthei vayvoda por. 11 (împreună cu Sohodol — ASO, Conscrierea din 1552, f. 18). Avea și la Beznea por. 3 (*Ibidem*, f. 8 v.); 1623 *Mezged*: Ladislau voievodul (Maxim, V., *Contribuții la geografia istorică a comitatului Bihor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „*Crisia*“, 1975, p. 100).
- MIERAG com. Târcaia. 1581 *Myrragh*: cn. c. 1 Joannes Myrragh (ASO, Fond E, d. 2614, p. 109); 1582 *Mirragh*: cn. juratus Ivan Miragh, *ibid.* Hajch Szim, *ibid.* Hajch Ivan, *ibid.* Georgius Szere, *ibid.* Georgius Kuybaro (ASO, Fond E, d. 2617, p. 202).
- MIERLĂU com. Hidișelu de Sus. 1431: cnezii Wancha și Ztoyan „Zewres dictus“ (Jakó, p. 151).
- MIHELEU com. Lăzăreni. 1552 *Mehelö*: Petri vayvoda por. 16 (împreună cu Illyeháza — ASO, Conscrierea din 1552, f. 18 v).
- MIZIEȘ com. Drăgănești. 1581 *Alsómizess*: cn. c. 1 Petrus Drakgoczni (ASO, Fond E, d. 2614, p. 114); 1581 *Felsöimizess*: cn. c. 1 Lucas Dan (ASO, *Ibidem*, p. 112); 1582 *Also mézes*: cn. lod. 1 c. 2 Petrus Dragoczin (ASO, Fond E, d. 2617, p. 180); 1582 *Felsömizes*: cn. juratus Lucas Dan, *ibid.* Helias Dan, *ibid.* Petrus Dan (*Ibidem*, p. 181); 1600 *Felseö Mezes*: cn. Petra Peter, deține: 1 vacă, 6 porci (ASO, Fond E, d. 2416, f. 18 v.).
- NAGY KOSAR (a. dispărută, contopită în Mizieș; la Suci, II, p. 376, prima atestare documentară: 1588). 1581 *Nagy Kosar*: cn. c. 1 Gavril Vasa (ASO, Fond E, d. 2614, p. 113); 1582 *Nagy Kosar*: cn. lod. 1 c. 2 Gabriel Vasa (ASO, Fond E, d. 2617, p. 184).
- PĂCALEȘTI (a. dispărută, contopită în Țigănești de Beiuș com. Drăgănești; a nu se confunda cu Pocola așa cum se află la Suci, II, p. 48) 1581 *Pakalafalva*: cn. c. 1 Lupas Pakala (ASO, Fond E, d. 2614, p. 111); 1582 *Patakafalva* (= *Pakalafalwa*): cn. lod. 1 c. 2 Lupas Pakala (ASO, Fond E, d. 2617, p. 190).
- PĂNĂȘEȘTI com. Drăgănești. 1581 *Pántosfalva*: cn. c. 1 Michael Bende (ASO, Fond E, d. 2614, p. 108); 1582 *Pantos falva*: cn. lod. 1 c. 2 Michael Bende (ASO, Fond E, d. 2617, p. 195); 1600 *Pantovest*: Moroch Joan „kenez censum molendinum debet solvere“, deține: 1 bou, 5 porci (ASO, Fond E, d. 2416, f. 21).
- PEȘTERA com. Aștileu. 1623 *Pestere*: Georgius Kiss wayvoda (ASO, Fond E, d. 552, p. 71).
- PETRANI com. Pocola. 1552 *Ponthus Keö*: Stephani vayvoda por. 20 (împreună cu *Zentbenedek*, *Libanpatak*, Căbești, Drăgănești) (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).
- PETRILENI com. Rieni. 1581 *Petrilen*: cn. c. 1 Lupas Magh, *ibid.* Joannes Kuligh (ASO, Fond E, d. 2614, p. 107); 1582 *Petrilen*: cn. juratus Lupas Magh (ASO, Fond E, d. 2617, p. 195).
- PIETROASA com. 1581 *Petrosza*: cn. c. 1 Nicolaus Kosztha, *ibid.* Thomas Feleöd (ASO, Fond E, d. 2614, p. 110—111); 1582 *Petrocz*: cn. juratus Gavril Kosztha, cn. lod. 1 c. 2 Thomas Tetlod, *ibid.* Michael Thoma, *ibid.* Matheus Thoma, *ibid.* Relicta Lune Thulya, *ibid.* Szim Dumsa, *ibid.* Damianus Nica (ASO, Fond E, d. 2617, p. 184); 1600 *Petroz*: cn. Thoma Mihaly, deține: 2 boi, 1 cal, 8 porci, 32 oi; *ibid.* Thoma Forlud, deține: 1 bou, 1 cal, 15 oi; Kozta Farkas „kenez mola“, deține: 1 cal, 6 porci, 12 oi (Prodan, *Domeniul*, p. 68—69).
- POIANA com. Criștioru de Jos. 1600 *Pogany* (= *Poyany*): Bar Farkas „kenez habet mola“, deține: 1 vacă, 1 cal, 80 oi (ASO, Fond E, d. 2416, f. 28 v.).
- POIENII DE JOS com. Buntești. 1573 *Alsopoien*: „Joannes Pakala, kenezius de Alsopoien, Stan Pakala, Panthe Panhe Pakala, Nicolaus Pakala et Wolfgangus Pakala, de eadem“, mai este un „kenezius Dwmsa Iwan“ (Moldovan, *Documente*, p. 258).

- POIENII DE SUS com. Buntești. 1568 *Felsöpöyeyen*: cn. Jwon Bwntha, ibid. Nikora Bwntha (Moldovan, *Documente*, p. 257); 1575 *Felsöpöien*: cn. Iwan Bwntha (*Ibidem*, p. 261); 1581 *Felsöpöyeyen*: cn. c. 1 Cratîon Stanus, ibid. Georgius Buntha (ASO, Fond E, d. 2614, p. 110); 1582 *Felso pöyeyen*: cn. lod. lc. 2 Iuon Buntha, ibid. Stanus Crachion, ibid. Nikor Buntha, ibid. Relicta Georgy Buntha, ibid. Mathius Balotha, ibid. George Krachion (ASO, Fond E, d. 2617, p. 189).
- PONOARELE vezi *CĂLUGĂRI
- REMETEA com. 1552 *Remethe*: Petri vayvoda por. 21 (împreună cu *Bokorfalva*, *Vanchya*, Lazuri, Roșia) (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).
- REZTOKA (a. dispărută, contopită în satul Pietroasa; vezi Suci, II, p. 394). 1587 *Reztoka*: cn. Farar Tivadar, deține: 1 vacă (Jakó, p. 328); 1600 *Raeztoka*: cn. Faras Theodor, deține: 1 vacă; ibid. Mihocza Gabriel, deține: 2 boi, 1 cal, 4 porci, 50 oi (Prodan, *Domeniul*, p. 77).
- RIENI com. 1581 *Rhyen*: cn. c. 1 Joannes Koch, ibid. Michael Molch (ASO, Fond E, d. 2614, p. 107); 1582 *Ryen*: cn. juratus Jvanus Kochy, cn. lod. 1 c. 2 Georgius Balos (ASO, Fond E, d. 2617, p. 195); 1600 *Rhen*: Koch Lupas „kenez habet mola“, deține: 2 boi, 7 porci, 40 oi (ASO, Fond E, d. 2416, f. 20 v.).
- ROȘIA com. 1552 *Possa* (= *Rossa*): Petri vayvoda, por. 21 (împreună cu *Bokorfalva*, *Vanchya*, *Remetea*, *Lazuri*) (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).
- SALDĂBAGIU DE BARCĂU com. Balc. 1552 *Zaldobagy*: Andrea vajvoda, por. 1 (ASO, Conscrierea din 1552, f. 15).
- SĂLIȘTEA com. Cărand, j. Arad. 1600 *Zek*: István vajda („T. Tár“, 1884, p. 249).
- SĂLIȘTE DE BEIUȘ com. Budureasa. 1581 *Szeleste*: cn. c. 1 Georgius Druchia (ASO, Fond E, d. 2614, p. 112).
- SĂLIȘTE DE VAȘCĂU com. Criștioru de Jos. 1581 *Szeleste*: cn. c. 1 Fautor Petrison (= *Petrișor*) (ASO Fond E, d. 2614, p. 105); 1600 *Szelisthe*: Petriso Mathé „kenez habet molam“, deține: 15 porci, 1 cal (ASO Fond E, d. 2416, f. 22 v.).
- SAUD com. Buntești. 1559 *Zeod*: „Georgius Bwntha, Lupsa Mos, Petrus Mos, alius Lupsa Mos, Tywadar Mos, Serb Bwntha, Wlajk Bwntha kenezy“ (Moldovan, *Documente*, p. 256); 1570 *Zeodh*: „Georgius Bwntha, Lusa Mos, Petrus Mos, alius Lupsa Mos, Tywodar Mos, Serb Bwntha, Wlajk Bwntha, Georgius Bwntha, Petrus Mos, Theodor Mos Jankwl, alter Mos Petrus et alius Theodorus Mos, Jgnat Mos, Stan Mos, Georgius Bwntha et Georgius Mos kenezy“ (*Ibidem*, p. 258); 1581 *Szood*: cn. c. 1 Jankul Perka (ASO Fond E, d. 2614, p. 110); 1582 *Zuood*: cn. lod. 1 c. 2 Vayk Buntha, ibid. Relicta Bohane (ASO Fond E, d. 2617, p. 190).
- SEGHIȘTE com. Lunca. 1581 *Nagysegessd*: cn. c. 1 Petrus Bayko, ibid. Hayka Magszim (ASO Fond E, d. 2614, p. 108); 1582 *Nagy Segestely*: cn. lod. 1 c. 2 Petrus Baiko, ibid. Haika Magszim (ASO Fond E, d. 2617, p. 200); 1600 *Segessd*: Lal Simon „kenez habet mola“, deține: 1 vacă, 3 porci (ASO, Fond E, d. 2416, f. 20).
- SÎRBI com. 1625 *Tóót falu*: Vajda Gábor vajda (ANM, C et U B. Adorianensium, f. 40—42).
- SOHODOL, azi Izbuc com. Cărpînet. 1582 *Zohold*: cn. lod. 1 c. 2 Petrus Bode, ibid. Lupas Szerre, ibid. Szanis Ceptora, ibid. Marin Buza, ibid. Sztanez Szerre, ibid. Relicta Michaelis Dringh, ibid. Ivon Perna, ibid. Mihalyi Sztodor, ibid. Theodorus Perna (ASO, Fond E, d. 2617, p. 192).
- SOHODOL com. Căbești. 1552 *Kis Zohoda*: Matthei vayvoda, por. 11 (împreună cu Meziad) (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).
- SZATFALVA (a. dispărută, pe lângă Lazuri de Beiuș). 1582 *Szatfalva*: cn. lod. 1 c. 2 Thomas Jlinka, ibid. Relicta Lupsa Szere (ASO, Fond E, d. 2617, p. 197).
- SZENFALVA. 1581 *Szenfalva*: cn. c. 1 Michael Mathe (ASO, Fond E, d. 2614, p. 115); 1582 *Szentfalva*: cn. juratus Petrus Boha ibid. Stephanus Ma-

- nye, *ibid.* Tybian Kriste, *ibid.* Thybian Abraham (ASO, Fond E, d. 2617, p. 182—183).
- **ȘTEI** azi oraș Dr. Petru Groza. 1581 *Szkey*: cn. c. 1 Mattias Szlava (ASO, Fond E, d. 2614, p. 108); 1582 *Skey*: cn. lod. 1 c. 2 Georgius Serban, crainicus Nicolaus Grosza (ASO, Fond E, d. 2617, p. 199—200); 1600 *Skey*: Szlany Joan „kenez habet mola“, deține: 2 boi, 1 vacă (ASO, Fond E, d. 2416, f. 20 v).
- **ȘUNCUIȘ** com. 1623 *Sonkolyos*: Koszta Juga vajvoda (ASO, Fond E, d. 552, p. 71).
- **ȘUȘTIU** com. Lunca. 1581 *Felsösusd*: cn. c. 1 Relicta Lupse Less (ASO, Fond E, d. 2614, p. 106); 1582 *Also Seösd*: cn. lod. 1 c. 2 Lup Kochiola, *ibid.* Andreas Sipa, *ibid.* Georgius Sypa; 1582 *Középsösd*: cn. juratus Theodoros Sandra, *ibid.* Jvon Sandra, *ibid.* Janosov Sandra (ASO, Fond E, d. 2617, p. 193).
- **ȘUȘTUROGI** com. Cetariu. 1625 *Siter Veölgy*: Vajda Gábor vajda (ANM, C et U B. Adorianensium, f. 40—42).
- **TALPE** com. Drăgănești. 1581 *Talpp*: cn. c. 1 Georgius Verke (ASO, Fond E, d. 2614, p. 112); 1582 *Talph*: cn. lod. 1 c. 2 Georgius Ureke, *ibid.* Gavril Ureke, *ibid.* Joannes Kahira (ASO, Fond E, d. 2617, p. 180); 1600 *Talpan*: *Ureky Mihay* „kenez debet solve de molendino“, deține: 1 vacă, 6 porci, 1 cal, 15 oi (ASO, Fond E, d. 2416, f. 17 v).
- **TĂGĂDAU** com. Beliu, j. Arad. 1552 *Meggyes*: Martin vayvoda (V. Maxim, *op. cit.*, p. 94).
- **TELEAC** com. Budureasa. 1581 *Telek*: cn. c. 1 Juonucz Mathe (ASO, Fond E, d. 2614, p. 112); 1582 *Telek*: cn. juratus Joannes Gencshi, *ibid.* Lupul Balachy (ASO, Fond E, d. 2617, p. 181); 1600 *Thelek*: Mase Miklos „kenez habet mola“, deține: 2 boi, 6 porci (ASO, Fond E, d. 2416, f. 19).
- **TOPA DE CRIȘ** com. Vadu Crișului. 1623 *Thopa*: Michael Moga vajvoda (ASO Fond E, d. 552, p. 72).
- **TOPLIȚA** azi Forău com. Uileacu de Beiuș. 1374 *Toplicha*: Nicolaus woyvoda (Doc. val., p. 531—532); 1552 *Toplicza*: Petrus Mogha (vojvodă?) por. 25½ împreună cu *Mochyola*, Răbăgani și Lazuri (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).
- **TOTORENI** com. Târcaia. 1581 *Totorfalva*: cn.c.1 Lucas Hote (ASO Fond E, d. 2614, p. 107); 1582 *Totorfalva*: cn. lod. 1 c. 2 Lucas Hote, *ibid.* Juon Hote (ASO Fond E, d. 2617, p. 198).
- **TETCHEA** com. 1556: Petru wayvoda (Gh. Mudura, *op. cit.*); 1623 *Czeczke*: Joannes Czecskey wayvoda (ASO Fond E, d. 552, p. 71).
- **ȚIGĂNEȘTII DE BEIUȘ** com. Drăgănești. 1581 *Cziganfalva*: cn. c. 1 Stephanus Czigan (ASO Fond E, d. 2614, p. 111); 1582 *Ciganfalva*: cn. lod. 1 c. 2 Stephanus Czigán (ASO Fond E, d. 2617, p. 189).
- **URVIȘ DE BEIUȘ** com. Șoimi. 1510 *Eörwinyes*: Stephanus Wayvoda, Ladyslaus Wayuoda (ASO, Fond Ugray-Bölönyi, d. 1, f. 8); 1550: Mathias wayvoda (Mudura, *op. cit.*); 1544: István vajda (Bunyitay, *Biharvármegye*, p. 18); este același care la 1552 avea 14 porți în pertinențele Beznei; 1557 *Also Erwenyes*: Stephanum Wayda de Barod (ASO, fond. cit., d. 1, f. 27); 1582 *Közep Eörwinyes*: Georgius vajvoda — stăpînea și în Valea Mare (ASO Fond E, d. 2617, p. 178).
- **VALEA DE JOS** com. Rieni. 1581 *Alsofeketepatak*: cn. c. 1 Michael Brebe (ASO Fond E, d. 2614, p. 109); 1582 *Also feketepatak*: cn. lod. 1 c. 2 Michael Brebe, *ibid.* Nicor Brebe, *ibid.* Relicta Petri Chimaczia (ASO Fond E, d. 2617, p. 186); 1600 *Fekethe Patak*: cn. Breban Floran, deține: 2 boi, 8 porci, 1 cal (ASO Fond E, d. 2416, f. 16 v).
- **VALEA DE SUS** com. Cimpani. 1582 *Felső Fekete patak*: cn. lod. 1 c. 2 Andreas Magh, *ibid.* Mihul Magh (ASO Fond E, d. 2617, p. 202).
- **VALEA MARE** com. Borod. 1392 *Nogpatak*: „Petrus wayuoda Olaho, filio Komorzowan“ (Doc. val., p. 427—428); 1575 *Nagypatak*: Joannes Wayda de

- Eörwenyes (ASO, Fond Ugray-Bölönyi, d. 1, f. 48); înainte de 1591 *Nagypatak*: Georgy vaiuoda (ASO, fond cit., d. 1, f. 74).
- VANCHYA (a. dispărută, pe cursul superior al Roșiei). 1552 *Vanchya*: Petri vajvoda por. 21 (împreună cu *Bokorfalva*, Remetea, Lazuri, Roșia (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).
 - VASCAU. 1581 *Alsokoh*: cn. c. 1 Petrus Andro; 1581 *Felsökoh*: cn. c. 1 Sorbul Sztants (ASO, Fond E, d. 2614, p. 112); 1582 *Alsokoh*: cn. lod. 1 c. 2 Petrus Andro; 1582 *Felső Szeöh* (= *Felső Koh*): cn. lod. 1 c. 2 Staniz Ferbucz (ASO Fond E, d. 2617, p. 187).
 - VEREMPATAKA (a. dispărută, pe lângă Cociuba Mare). 1445 *Verempataka*: Olah Mihály vajda (Bunyitay, I, p. 291 — vezi și la Cociuba Mare și *Buzasd*).
 - VINTERE com. Holod. 1349 *Felwenter*: „Petro woywode, filio Stanislai, iudici eiusdem ville“ (Doc. val., p. 114; DIRT, vol. IV, p. 491); 1513: László vajda (Bunyitay, *Biharvármegye*, p. 17); 1552: *Stephani* vayvoda por. 14 (ASO, Conscrierea din 1552, f. 17 v.; Maxim, op. cit., p. 94 identifică pe acest Ștefan cu voievodul de Urviș); 1557 *Magyar Wenthert et Olah Wenthert*: Stephanus Wayda de Barod (ASO, Fond Ugray-Bölönyi, d. 1, f. 27).
 - VOIVOZI com. Popești. 1552 *Almazegh*: Andreae vajvodae por. 1 (mai avea 1 por. și la Săldăbagiu de Barcău) (ASO, Conscrierea din 1552, f. 8).
 - VOYEN (a. dispărută, pe lângă Rieni). 1582 *Voyen*: cn. lod. 1 c. 2 Mathias Kerse, ibid. Pucz Iva (ASO, Fond E, d. 2617, p. 197); 1600 *Vayen*: Vana Lupas „kenez solvit census molendini“, deține: 2 boi, 7 porci, 40 oi (ASO, Fond E, d. 2416, f. 20 v). În sat mai trăia Kreza Mattias, cnezul din 1582 (Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 85).
 - ZAVOYEN (a. dispărută, pe lângă Rieni). 1581 *Zavoyen*: cn. c. 1 Thomas Juthon (ASO Fond E, d. 2614, p. 107); 1582 Szavoyen: cn. lod. 1 c. 2 Juon Thamas (ASO Fond E, d. 2617, p. 196).
 - ZENTBENEDEK (a. dispărută, pe valea Crișului Negru, la sud de Beiuș). 1552 *Zentbenedek*: Stephani vayvoda por. 20 (împreună cu *Libanpatak*, Drăgănești, Petrani și Căbești — ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).

LES COMMUNAUTÉS VILLAGEOISES DE BIHOR. SES VOIEVODES ET „CNÈZES“ AUX XIII—XVII SIÈCLES

(Résumé)

Les communautés villageoises sont d'anciennes formes d'organisation roumaine, concrétisées du point de vu géographique dans la collectivité de tous les habitants du village.

Comme partout, dans le Bihor aussi, elles ont eu en tête des „cnèzes“ ou des voievodes, qui accomplissaient d'importantes attributions sociales et politiques au niveau d'un village ou d'une union de villages. Attestées du point de vu documentaire tout de suite après l'invasion tataro-mongole, ces communautés aux droits exclusifs sur les terres propres, ont commencé à être soumises à une permanente immixtion de la part de l'état féodal.

On peut suivre le rétrécissement graduel de ses attributions, mais aussi la continuation de leur existence comme forme de matérialisation du mental roumain encore à la fin du XVII-e siècle.

VOIEVODATUL BORODULUI ÎN SECOLELE XIII—XVII

de
LIVIU BORCEA

Așezate în depresiunea formată din întâlnirea Munților Plopișului cu Munții Pădurea Craiului, satele din partea apuseană a trecătorii de la Piatra Craiului, au format o comunitate distinctă în tot cursul evului mediu. Faptul că erau gupate în jurul drumului principal ce lega Cîmpia Tisei, pe valea Crișului Repede cu Transilvania, în locul unde acest drum pătrundea în trecătoare, a conferit un regim grăniceresc acestor sate, asigurînd supraviețuirea formațiunii politice românești de aici. Sînt sate așezate pe pîrîul Borodului, în zona formată de bazinul hidrografic al acestui pîrîu și malul drept al Crișului Repede.

Cele mai vechi atestări documentare aparțin unor localități așezate mai spre vest sau sud-vest de satele la care ne referim: Birtin (1213)¹, Vadu Crișului și Șuncuiuș (1256)², Damiș (1264)³. Majoritatea se leagă de existența în zonă a unor locuri de vamă pe unele puncte ale Crișului, importante surse de venituri pentru regalitatea maghiară sau pentru concesiionarii acestui drept.

Borodul este atestat documentar prima oară în socotelile de dijme ale episcopiei orădene (1291—1294), precizîndu-se că din punct de vedere religios aparține arhidiaconatului de Călată, preotul de aici trebuind să dea 21 capecie iar ca elemosină episcopului Oradiei o uncie de grîne⁴. Tot acum sînt amintite în apropiere Birtin și *Vruzteluk*, ultima fiind o așezare dispărută astăzi, situată lângă Șuncuiuș⁵. Nu sînt amintite în listele întocmite decît acele sate care aveau populație catolică și obligații

¹ *Documente privind istoria României, Seria C. Transilvania*, veacul XI, XII și XIII, vol. I, p. 44 (în continuare: *DIRT*)

² *DIRT*, veacul XIII, vol. II, p. 15—16, 18.

³ *Ibidem*, p. 54.

⁴ *Ibidem*, p. 341, 346.

⁵ C. Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, Buc., 1967, p. 421.

față de episcopia orădeană. Chiar dacă socotim așezările Birtin și Borod ca fiind implantații ale regatului feudal maghiar, legate de punctele vamale sau strategice ale locurilor respective, numele lor indică faptul că această implantație s-a făcut într-o zonă cu populație slavă sau slavo-română, atît Birtin, Borod cît și *Vruzteluk*, indicînd, prin numele lor, acest lucru.

Vreme de un secol nu mai avem nici un fel de informație scrisă despre așezările din această parte. În 1392 Sigismund de Luxemburg acordă, cu titlul de *nova donatio*, lui Ioan fiul lui Benedict de Kapolya, jude regal și ban de Severin, satele Borod, Borozel, Cetea, *Chanad*, Cornișel și Valea Mare, în urma morții voievodului român Petru, fiul lui Komorzowan⁶. Voievodul, neavînd urmași în linie bărbătească, precizează documentul, posesiunea sa revine coroanei. Regele a donat aceste sate stăpînului cetății Șinteu (*Sólyomkő*), unul din cele mai întinse domenii feudale din comitatul Bihor. În 1406, cu ocazia trecerii domeniului cetății în mîna familiei Lack de Santău, satele Borodului sînt amintite între cele 63 (52 românești, 10 ungurești și unul mixt), ca făcînd parte din domeniu⁷.

În 1443 cele șase sate se separă din nou, în fruntea lor ajungînd voievozii din Vintere. Cu doi ani înainte avusese loc primul atac otoman asupra Transilvaniei și Iancu de Hunedoara în fața pericolului a făcut modificări în organizarea militară a regatului⁸. Ceva mai tîrziu, la 1465, Matei Corvin înobilează voievozii din fruntea acestei formațiuni politice⁹. Mijlocul secolului al XV-lea consacră caracterul militar al voievodatului de la Borod. La sfîrșitul acestui secol la Vintere este înnobilit voievodul Ladislau de către episcopul Oradiei, Kálmáncsehi Domokos (1495—1501)¹⁰. Despre acest *Ladyslaus wayuoda* știm că înainte de 1510 avusese ca văr primar (*frater patruelis*) pe Ștefan, fostul voievod de Urviș¹¹. Prin Vladislav această familie a ajuns să stăpînească în Beznea, sat pe dealurile imediat învecinate Borodului. De la el se pare că voievozii din această spiță au dat numele de Venter unei părți a familiei voievozilor de Urviș¹².

⁶ E. Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantis usque ad annum 1400 p. Christum*, Bdp., 1941, p. 427—428.

⁷ L. Borcea, *Satele din Bihor ale lui Gavrilăș Movilă și Constantin Șerban*, în „Crisia”, 1977, p. 117—131.

⁸ Hóman — Szekfű, *Magyar történet*, vol. II, Bdp., 1939, p. 420, 448—449.

⁹ Fényes E., *Magyarország geographiai szótára*, vol. IV, Pesta, 1851, p. 72—75; Jakó Zs., *Biharmegye a török pusztítás előtt*, Bdp., 1941, p. 207.

¹⁰ Bunyitay V., *Biharvármegye oláhjai s a vallás-unió*, Bdp., 1982, p. 17.

¹¹ *Arhivele Statului Oradea*, Fond Ugray-Bölönyi, dosar 1, f. 8.

¹² *Ibidem*.

Conscrierea comitatului Bihor la 1552 nu nominalizează nici unul din satele Borodului. Sub denumirea „*Pertinens Beznez*“ sînt enumerați următorii stăpîni de porți:¹³

Joannis Literati	Por. 1
Andreae Cyble	Por. 2
Petri vajvodae	Por. 2
Stephani de Topa	Por. 2
Stephani Örvényessy	Por. 14
Petri Venter Minoris	Por. 1
Petri Venter Majoris	Por. 2
Petri vajvodae	Por. 1
Joannis Pap	Por. 1
Michael Mozes	Por. 2
Mathei Mezgedi	Por. 3
Petri Vajvodae Remethei	Por. 3
Nicolai Venter	Por. 2
Petri Pap	Por. 1
Georgii Venter	Por. 1

Considerăm că aici sub denumirea de „Părțile Beznei“ trebuie să înțelegem și celelalte sate care făceau parte din voievodatul Borodului în acel moment. Avem astfel o imagine asupra complicatelor relații de proprietate, aici avînd stăpîniri voievozii de Urviș, Vintere, Meziad, Remetea și Topa de Criș. Un urmaș al lui Ștefan este acel „Topay“ care în 1597 a ocupat în Valea Mare bunuri ale voievozilor de Urviș,¹⁴ motivînd că ar fi fost ale Margaretei Dragffi¹⁵.

Cele mai multe porți în voievodatul de sub Piatra Craiului, care și-a mutat centrul de la Borod la Beznea, le avea, la 1552, Ștefan fiul lui Ștefan, voievodul de Borod, care stăpînea și voievodatul de Urviș. Nu știm în ce măsură alți omonimi ai săi atestați cu posesiuni în alte sate din amintita conscriere sînt una și aceeași persoană cu acest Ștefan. El este însă cel ce, la 1552, avea și 14 porți în Vintere¹⁶. Consacrarea intrării lui

¹³ ASO, Fond capitlul episcopiei rom.-cat. de Oradea, seria Acta miscellanea, dosar nr. 58 (copie din 1746), f. 18 v.

¹⁴ ASO, Fond Ugray-Bölönyi, d. 1, f. 74.

¹⁵ *Ibidem*. Familia Dragffi de Beltiug a ajuns să stăpînească domeniul cetății Sinteu la 1472. În ajunul bătăliei de la Mohács, Gaspar Dragffi a lăsat cetatea și domeniul ei prin testament aceleia care se va căsători cu fata sa, Magdalenă. În virtutea acestei prevederi va fi ajuns fiica lui Gaspar Dragffi în posesia unor părți din voievodatul Borodului (L. Borcea, *op. cit.*, p. 101).

Ștefan în rîndul nobilimii de țară o face Izabella, mama principelui minor al Transilvaniei, Ioan Sigismund, la 17 august 1557, la Alba Iulia, cînd îl întărește „*in suo wayvodatu Erwenyes: Also Erwenyes, Magyar Wenthther et Olah Wenthther*” împotriva tuturor tulburătorilor¹⁷. Actul era emis la un an după căderea Oradiei în mina aderenților lui Ioan Sigismund și Isabellei, consfîntînd nu numai triumful Reformei la Oradea ci și trecerea cetății și a Crișanei la Transilvania¹⁸. Precizarea celor trei așezări în actul din 1557 se face strict la posesiunile familiei voievodului Ștefan, în fapt autoritatea sa era mult mai mare, așa cum vom vedea mai jos.

Ștefan, voievodul de Borod, a avut doi fii: pe Gheorghe, atestat ca voievod de Urviș între 1582 și 1591¹⁹, și pe voievodul Ioan „*frater carnalis eiusdem Giorgy vaiuodae*”, atestat între 1575 și 1593²⁰. Ioan a primit de la tatăl său părți din Valea Mare, în voievodatul Borodului²¹. Despre Gheorghe, care se pare că era fiul mai mare, știm că stăpînea pertinențele Suplacului de lîngă Tinca, dar după cum rezultă din registrul de dijme al cetății Oradea, din 1582, autoritatea sa se întindea și asupra tuturor pertinențelor românești din districtul aflat între cele două Crișuri (*Pertinentia Valachales in districtu Kettkeörös Keöz*): Cărăndeni, Cărăsău, Rogoz și Beliu²², care totalizau un număr de 43 de sate. Gheorghe era astfel unul din cei mai puternici voievozi de pe cele două versante ale Munților Codru-Moma. Trebuie să remarcăm că atîta vreme cît în părțile Beiușului existau atestați un număr de 62 cnezi, în cele patru pertinențe amintite mai sus nu exista nici unul, fiecare avînd în schimb cîte un crainic care avea dreptul la o oaie din cele strînse pentru cetatea Oradiei iar voievodul Gheorghe, două oi²³.

Din testamentul întocmit în 1591 de către voievodul amintit aflăm cîteva lucruri importante. Fusese căsătorit cu Ana Baranczy, avînd patru copii: Euphrosina, Susana, Barbara și Ștefan²⁴. O importantă clauză a testamentului prevedea indivizibilitatea voievodatului: „*Az iozagh penighlen az Zeöplak widekkiwel ... az én fiamnak Istwannak, hogy migh eő éél, senki weéle ne oztozzék ...*” (Iar bunurile, împreună cu ținutul Suplacului ... «să fie ale» fiului meu Ștefan, ca pînă trăiește nimeni să

¹⁶ ASO, Fond capitlul ep. rom.-cat. de Oradea, Acta miscellanea, d. 58, f. 17 v.

¹⁷ ASO, Fond Ugray-Bölönyi, d. 1, f. 27.

¹⁸ Izabella încă din februarie era la Alba Iulia unde convocase dieta Transilvaniei pe ziua de 6 februarie pentru a strînge noi dări, necesare întreținerii armatei (Barabás S., *A székely krónika*, în „*Tört. Tár*”, 1880, p. 640—641). Mai tîrziu, în cursul verii, Izabella a trebuit să facă față intervenției armate a lui Francisc Bebek (Kövári L., *Erdély történelme*, III, Cluj, 1860, p. 154—155).

¹⁹ ASO, Fond Ugray-Bölönyi, d. 1, f. 70; ASO, Fond ep. rom.-cat., d. 2614, p. 178.

²⁰ ASO, Fond Ugray-Bölönyi, d. 1, f. 48, 72.

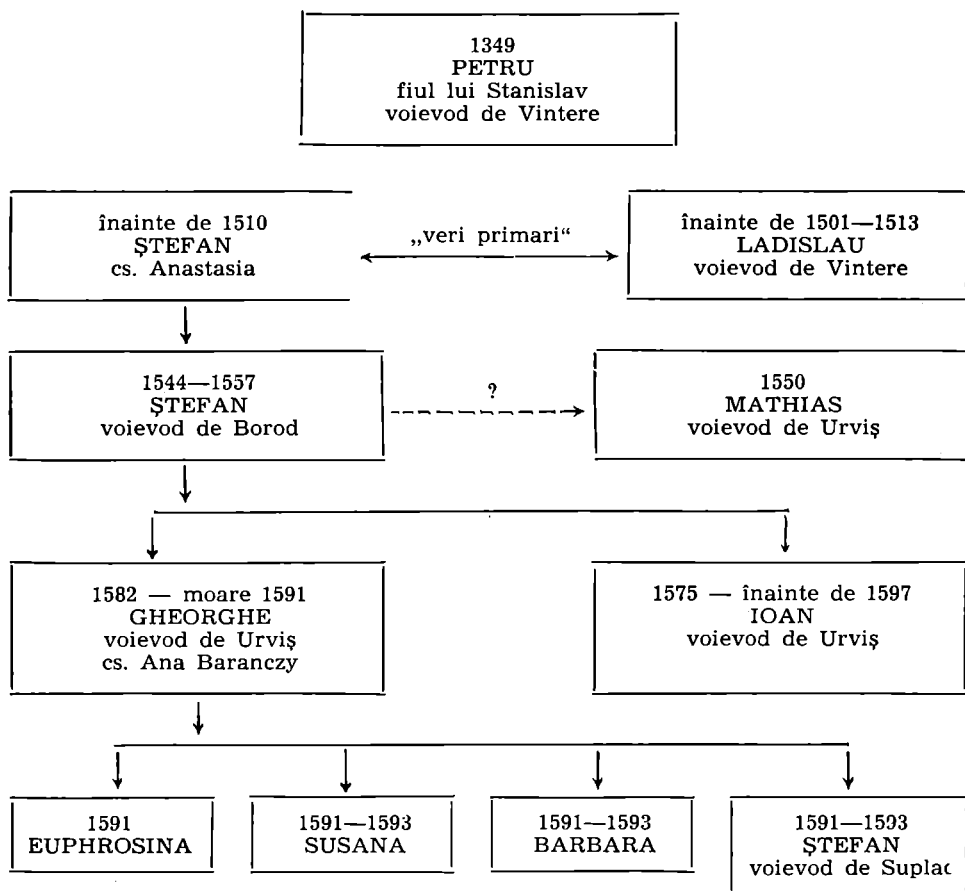
²¹ *Ibidem*, f. 48.

²² ASO, Fond ep. rom.-cat., d. 2614, p. 178, 203—207.

²³ *Ibidem*.

²⁴ ASO, Fond Ugray-Bölönyi, d. 6, f. 25; Ana Baranczy fusese căsătorită înainte cu Andreas Toldy (ASO, fond cit., d. 2, f. 42).

nu se împartă cu el)²⁵. În baza documentelor care ne-au stat la dispoziție, iată schița genealogică a familiei voievozilor de Vintere, Urviș și Borod:²⁶

Voievodul Gheorghe a murit se pare în același an, 1591, lăsând copiii minori și de aceea a lăsat trei tutori: pe Ștefan Lukács, Nicolae Török și pe Ioan, voievodul de Beiuș (*Bellenessi János vajda*)²⁷.

Numirea voievodului Ioan de Beiuș între tutorii lui Ștefan avea rostul de a asigura continuitatea stăpînirii asupra districtului Suplac potrivit vechilor datini. Testamentul nu nominalizează satele, dar dintr-un document din 1605 aflăm că acestea erau: Urvișul de Jos (*Also Eörwi-*

²⁵ ASO, Fond cit., d. 6, f. 25.

²⁶ Anii menționați deasupra numelui reprezintă atestările documentare.

²⁷ *Ibidem*; Ioan voievodul stăpînea și satul Petreasa, lângă Remetea (Bunyitay V., op. cit., p. 19).

nyes), trei așezări cu numele Vintere (*Magyar Wenter, Puzta Wenter, Kapolnas Wenter*), adică cele precizate și în diploma din 1557²⁹. Deși nu sînt amintite în testament, documentul din 1605 adaugă Borod (*Nagy Barod*), Borozel (*Kis Barod*), Cetea (*Chekye*), Cornițel (*Kornichel*), Beznea (*Also Beznye*), *felseö Beznye și Valea Mare (Nagy Patak)*²⁹. Centrul celor două voievodate era Urviș și Borod unde se precizează existența cîte unei „*domo et curia nobilitarij*”³⁰.

Ținutul Suplacului precizat în document prin cele patru sate era de fapt mult mai întins. Așa cum rezultă din registrul de dijme ale cetății Oradea, la 1581, din pertinențele Suplacului mai făceau parte următoarele așezări care erau înglobate în domeniul Oradiei: tirgul Suplac (*oppidum Szeplak*), Ginta (*Kápolnasgyanta*), Cheșa (*Keshaza*) Borz (*Borszik*), Forău (*Forrofalva*), Urvișul de Mijloc (*Közepső Eörvenyess*), *Felső Seleste, Lakottya, Szeőkefalva*, Prisaca (*Gyapju pataka*) și Șoimi (*Solyomd*)³¹. Din punct de vedere geografic zona semăna foarte mult cu cea în care erau așezate satele Borodului: defileul Crișului Negru între Borz și Șoimi justifică persistența unei formațiuni voievodale cu rosturi militare aici.

Curînd după moartea voievodului Gheorghe, la 1593, Ștefan Caba din Beznea (*Alsobeznye*) deschide proces împotriva moștenitorilor voievodului pentru o sesie iobăgească din satul său³². Aflăm cu această ocazie că văduva voievodului s-a recăsătorit cu Grigore Ugray, vicecomite al comitatului Bihor³³. Bunurile din voievodatul Borodului au fost revendicate apoi de o serie de alți nobili mai mici din zonă, determinînd în 1597 un proces de amploare³⁴.

Problema moștenirii celor două voievodate este lămurită în 1605, cînd principele Ștefan Bocskai donează „*puerj Stephani filij generosi Gregorij Ugray de eadem compatris nostri ac Vicecomitis Comitatus Biariensis*” satele amintite mai sus³⁵. La această dată Ștefan Bocskai era stăpînul cetății și domeniului Șinteu³⁶. Donația este reînviată în 1611 de Gabriel Báthori pentru Ana Baranczy, pentru Ștefan și Petru Ugray³⁷. La 1630, Catharina de Brandenburg întărește posesiunile Borod, Borozel, Cetea, Cornițel, Valea Mare și Beznea care aparțineau acum cetății Oradea, lui Gheorghe Ugray în schimbul sumei de 5 100 florini³⁸.

Putem considera deci că existența voievodatului de la Borod se încheie odată cu moartea voievodului Gheorghe, căci după această dată

²⁸ ASO, Fond Ugray-Bölönyi, d. 2, f. 11.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ ASO, Fond ep. rom-cat., d. 2617, p. 166—169.

³² Ioan Zápolya a donat lui Simion Caba posesiunea Beznea pe la 1532 (Gombos D., *Polgári élethez való lexikon*, I, Debreczen, 1837, p. 217).

³³ ASO, Fond Ugray-Bölönyi, d. 1, f. 72, 73, 74.

³⁴ *Ibidem*, f. 74.

³⁵ Actul este datat: 6 octombrie 1605 (*Ibidem*, d. 2, f. 11).

³⁶ L. Borcea, *op. cit.*, p. 102—103.

³⁷ ASO, fond cit., d. 2, f. 42.

³⁸ *Ibidem*, d. 3, f. 17.

(1591) el devine un domeniu nobiliar al familiei Ugray, Ștefan, fiul lui Gheorghe, fiind înfiat de vicecomitele care a putut astfel să preia stăpînirea asupra satelor Borodului. Acesta este și motivul pentru care aceste sate își continuă existența separat de domeniul cetății Șinteu. Înainte de 1648 Gheorghe Rákóczi I trece satele Borod, Cornișel, Valea Mare și Cetea în posesia sa³⁹, alipindu-le domeniului cetății Șinteu, asupra căruia se instăpînise⁴⁰. Familia Ugray contestă starea de fapt și în 1654, în timpul domniei fiului principelui Rákóczi, deschide proces⁴¹. Acțiunea trebuie să s-a desfășurat paralel cu protestul familiei Zólyomi care emite pretenții la domeniul cetății Șinteu, în baza faptului că Elisabeta Zólyomi fusese soția lui Gavrilaș Movilă, stăpînul pînă în 1637 al acestora⁴².

La începutul veacului al XVII-lea din voievodatul Borodului făcea parte și satul Topa de Criș pe care, în 1624, voievodul Andrei din Topa îl zălogește lui Gavrilaș Movilă pentru 1 100 florini⁴³. Pretenții față de fostul domn al Țării Românești la instalarea acestuia în posesiune a avut și Lupu Țepelea (*Wolfgangus Czipellye*) pentru partea sa de bunuri de la Vadu Crișului⁴⁴.

Din punct de vedere militar, în caz de ridicare la oaste, voievozii de Borod erau subordonați căpitanului cetății Șinteu avînd rangul de hodnogi. Acest rang și l-au păstrat și în secolul al XVII-lea. Un astfel de hodnog a fost Mihai Venter care „cu foarte mulți flăcăi aleși“ l-a însoțit pe Gheorghe Rákóczi al II-lea în campania din Polonia (1657), unde a murit alături de cei mai mulți oșteni ai săi.⁴⁵ Un alt hodnog, Andrei din Topa a participat alături de același principe la bătălia care a avut loc între Gilău și Florești (22 mai 1660), căzînd prizonier la turci, de unde a scăpat zece ani mai tîrziu, la intervenția principelui Apafi, după ce soția sa, Ana Țepelea, a plătit 200 de galbeni imperiali, vinzînd o parte din bunurile de la Aleșd și Borod⁴⁶. Informația aceasta este prețioasă,

³⁹ *Ibidem*, f. 36.

⁴⁰ L. Borcea, *op. cit.*, p. 107.

⁴¹ ASO, Fond cit., d. 3 f. 43—44.

⁴² L. Borcea, *op. cit.*, p. 106. În plîngerea adresată principelui de către familia Ugray este trecută depoziția a 12 jurați cari răspund la întrebarea: „*Tudode hogy az méltosagos holt Ugray György öreghbik Ugray Gergely fia birta volna az Barodszaghi iozagot és bekeséges urasagaban lett volna Kis Barod, nagy Barod, Alsó Felső Beznyie, Kornyczel, Csekllye is nagy Pataki portiokat es hogy megh holt... öreghbik Rakoci György... mindiand foglalta ki Ugray György keziből*“ (fond., cit., f. 43 v.).

⁴³ A. Veress, *Documente...*, IX, p. 303—304.

⁴⁴ L. Borcea, *op. cit.*, p. 105; Țepeleștii apar în documente la mijlocul veacului al XVI-lea. O ramură a lor se găsea la Valea Mare iar o alta va fi fost reprezentată de acel Matthias Czepelle care în procesul din 1597 era jude comitatens (ASO, Fond Ugray-Bölönyi, d. 1, f. 74). În a doua jumătate a secolului al XIX-lea aveau posesiuni numeroase în Bratca (Borovszky S., *Biharvármegye és Nagyvárád*, Bdp., f.a., p. 60) dar nu este exclusă posibilitatea ca ei să-și fi avut proveniența dintr-un alt sat al voievodatului de Borod.

⁴⁵ Fényes E., *op. cit.*, p. 75.

⁴⁶ L. Borcea, *op. cit.*, p. 119.

deoarece ne prezintă o situație de după 1660, deci după constituirea pașalicului otoman de Oradea și a sandgeacului de Șinteu. Voievodatul, în sens de comunitatea satelor de la Borod, a devenit ținut de margine al Principatului. Rezultă acest lucru și dintr-o scrisoare a lui Martin Boldvai, căpitanul cetății Săcuieni, care arată că la 1664 toate satele de pe Crișul Repede, de pe cursul superior al acestui riu, „satele Borodului cu bunurile de la Șinteu“, sînt supuse cetății Bologa⁴⁷.

Obligațiile militare ale celor din satele Borodului încetează după pacea de la Satu Mare (1711), cînd cetatea Șinteu este distrusă. O ultimă intervenție este consemnată în 1717 cu ocazia unui atac al tătarilor, cînd sătenii au acoperit drumul țării cu copaci mari⁴⁸.

La sfîrșitul veacului al XVIII-lea comunitatea satelor Borodului este reconstituită sub denumirea de „Ocolul nobiliar al Borodului“ (*Báródsági nemes kerület*) funcționînd încă și în 1837 după un statut propriu, dar avînd în frunte slujbași numiți de autoritatea comitatensă, rămînînd eligibile cîteva din dregătoriile de mai mică importanță.⁴⁹

LE VOIEVODAT DU BOROD AUX XIII—XVII SIÈCLES

(Résumé)

Forme spécifique d'organisation roumaine au Moyen Age, le voievodat représente une réalité historique en Bihor aussi. Les villages de dessous les collines de Piatra Craiului sont pour la première fois rappelés dans les documents du XIII-e siècle.

Un peu plus tard, on mentionne là le voievode Petru, fils de Komorzowan, dont on précise qu'il est roumain et qui, par sa mort, achève une première époque dans l'existence de la communauté de ces villages. En 1443 le voievodat est refait, dans une époque où le danger de l'invasion ottomane était de plus en plus menaçant.

C'est la famille Venter, originaire de Vintere, près de Holod, qui arrive à son premier rang et ainsi les voievodes d'ici arrivent à s'apparenter à une autre ancienne famille se trouvant en tête d'un autre voievodat — celui de Urviș, sur le cours moyen du Crișul Negru.

Sous la domination ottomane (1660—1692) ces villages maintiennent leurs liaisons, grâce à leur position stratégique, près du défilé Piatra Craiului.

La domination autrichienne de la fin du XVIII-e siècle encourage la reconstitution d'un „Ocol“ (circonscription administrative) du Borod, qui existait encore après 1848.

⁴⁷ *Török magyarkori állam okmánytár*, IV, p. 148.

⁴⁸ Fényes E., *op. cit.*, p. 75.

⁴⁹ Ocolul era condus de un mare căpitan, de un mare hodnog și patru vice-hodnogi, de notari, agenți fiscali, perceptori, inspectori, asesori de tribunal, sergenți și caporal care, de la marele hodnog la perceptori se realegeau la fiecare trei ani (Gombos D., *op. cit.*, p. 217—220).

REALITĂȚI SOCIAL-ECONOMICE BIHORENE ÎN CONSCRIEREA DIN ANUL 1722

de
ANA ILEA
VERONICA COVACI

Între cele mai valoroase documente pentru reconstituirea realităților societății medievale se înscriu conscrierile domeniilor fiscale, eclesiastice sau nobiliare, care reflectă nivelul de dezvoltare economică, raporturile sociale și juridice, precum și modul de viață al diferitelor categorii sociale pe un teritoriu dat.

În cele ce urmează, pe baza informațiilor oferite de conscrierea din anul 1722, ne vom referi la dezvoltarea economico-socială și caracteristicile feudalismului în părțile Bihorului. În tratarea problemei ne-am oprit la documentul amintit, conscrierea tuturor bunurilor capitlului bisericii catedrale din Oradea, existente în comitatul Bihor, întocmită în anul 1722¹, întrucît alături de conscrierea domeniului Beiuș din anul 1721² este printre puținele documente de acest gen, care se referă la o zonă geografică mai largă. Prin multitudinea informațiilor pe care le oferă, documentul este indispensabil reconstituirii vieții satelor bihorene în evul mediu, reliefării specificului unui domeniu feudal și generalizării unor concluzii la nivelul întregului comitat.

Conscrierea a fost întocmită cu scopul de a fi înregistrate bunurile mobile și imobile ale domeniului capitular la acea dată, pentru a dispune de o evidență clară a veniturilor și în scopul reorganizării domeniului³. În atenția capitlului, după reinstalarea sa în Oradea, printre alte probleme

¹ Conscrierea a fost întocmită de către doi asesori de la tabla de judecată comitatensă, din împuternicirea capitlului, Arhivele Statului Oradea (Arh. Stat. Oradea), *Fond Capitlul episcopiei rom. cat. de Oradea, Acta antiqua*, Fasc. LXV, nr. I (în continuare Conscrierea...), f. 1—222.

² Idem, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea*, registre, nr. 368, f. 1—182; vezi și Ana Ilea, Gheorghe Mudura, Veronica Covaci, *Conscrierea domeniului Beiuș la anul 1721*, în *Crisia*, 1980, f. 353—452.

³ Domeniul capitular s-a constituit în decursul anilor, începînd cu secolul al XII-lea, prin danii regale, imperiale, alte donații, cumpărări, deposedări etc. Conform cartulariului din 1374 și conscrierii „*liber regius*“ din anul 1552, domeniul cuprindea orașul Oradea cu 320 porți (în partea stîngă a Crișului Repede), Viena Nouă cu 40 porți și Sf. Petru cu 8 porți, 47 de localități din comitatul Bihor, însumînd 1 351 de porți, precum și cîteva localități din comitatele Zarand, Pest, Nograd, Borsod, Szabolcs și Satu Mare. Sub această formă domeniul s-a menținut pînă în

primordiale erau și reconstituirea și reorganizarea marelui său domeniu feudal, precum și exploatarea tuturor surselor de venituri pentru a putea face față noilor cerințe ale epocii. În aceste condiții se impunea cu necesitate întocmirea unei astfel de conșcrieri.

Organizarea domeniului. Domeniul capitular, după cum consemnează conșcrierea, se compunea din o parte din orașul Oradea, 45 sate și 31 predii situate pe cursul superior și inferior al Crișului Repede, spre est pînă la Vadul Crișului, spre sud pînă la Suplacul de Tinca, la nord pînă la Tarcea și Vășad, iar în vest pînă dincolo de frontiera de azi a țării⁴. Domeniul se întindea pe o arie teritorială amplă dar nu era

anul 1557 cînd, datorită situației politice, instituțiile ecleziastice romano-catolice nu mai sînt recunoscute în mod oficial în Transilvania și își pierd toate drepturile exercitate pînă atunci. Astfel domeniul capitular se desmembrează, o parte din proprietăți sînt încorporate în domeniul cetății Orăzii, administrat de principii Transilvaniei, iar unele ajung în stăpînirea unor familii nobiliare sau a unor persoane din anturajul principilor. Această situație dăinuie aproape un secol și jumătate pînă în anul 1692 cînd, după eliberarea Orăzii de către austrieci, se reînființează aici episcopia și capitulul rom. cat. Prin rescriptul imperial din 24 noiembrie 1693 se restituie celor două instituții toate proprietățile stăpînite înainte vreme (Bunyitay Vincze, *A váradi püspökség története*, vol. II, 1883, p. 271—285).

⁴ Domeniul capitular cuprindea următoarele localități situate în comitatul Bihar: Alparea (Alpár), Bogomér (azi în R.P.U.), Berechiul (Barakony), Bicaciu (Bikács), Borș (Borsi), Cacuciul Vechi (Magyar Kakucs), 1/3 din Căpîlna (Kápolna); 2/3 erau ale episcopiei rom. cat.), Cheșa (Kisháza), Cheriu (Nagykér), Cihei (Csehi), Csökmö (R.P.U.), 1/3 din Dobricionești (Dubricson 2/3 erau ale fam. Haler), Dumbrăvița Mică (Kis-Dombroviza), Dumbrăvița de Codru (Havas Dombroviza), Felcheriu (Kis Kér), Forosig (Foroszeg), Gălășeni (Galosháza), Hodis (Hodos), Husasăul de Criș (Kis Ujfalu), Ineul de Criș (Kis Jenő), Ioșia (Egyház Éőssi), Josani (Krajenikfalva), Lupoia (Farkas Patak), Măgești (Szászfalva), Miersig (Nyárszeg), Mikepércs (R.P.U.), Nagy Harsany (R.P.U.), Oradea (în stînga Crișului, între Cetate și Ioșia; cuprindea și Viena Nouă și Sf. Petru), Petid (Petegd), Roit (Rojt), Rontău (Rontó), Sălacea (Szalacs), 1/3 din Săldăbagiu Mic (Szaldabagy-Szelistye; 2/3 erau ale episcopiei rom. cat.), Sititelec (Székelytelek), Sîntelec (Szentelek), Șauaieu (Sályi), 1/2 din Șilindru (Selend; 1/2 era a fam. Frater), 1/2 din Suplacul de Tinca (Széplak); 1/2 era a Episcopiei rom. cat., Szent-Péterszeg (R.P.U.), 1/3 din Tarcea (Er Tarosa; 2/3 era a fam. Karoly), Toboliu (Vizes-Gyán), Tămășeu (Tamási), Ursad (Urszád), Uileacul de Munte (Ujlak), Vadul Crișului (Rév) și Vășad (Vassad). Prediile capitulare erau următoarele: *Ábrahámháza* lîngă Cihei, *Babostya* — între Șauaieu și Sititelec, *Bécs* în R.P.U., *Besenő* — la sud-vest de Oradea, *Carasăul* de Sus și de Jos — mai tîrziu satul Cărasău, *Értölgy* — între Sălacea și Vășad, *Er Apati* — lîngă Valea lui Mihai, *Főlepháza* — lîngă Miersig, *Iclod*, *Mişca* și *Megyer* — pe lîngă Peța, între Ioșia și Sîntandrei, *Irház* — R.P.U., *Kecsegd* — lîngă Girișul de Criș, *Kis-Harsány* — R.P.U., *Kupocz*, *Szent György* și *Szent János* — lîngă Sălacea, *Kis és Nagy Méhes* — lîngă Gepiu, *Lakattya*, *Mámocsaháza* și *Lászlóháza* — lîngă Petid și Suplacul de Tinca, *Micske* — între Oradea și Sîntion, *Zomlínul Mare* — lîngă Santăul Mare, *Püsky* — în R.P.U., *Rövid* — între Roit și Tămășeu, *Toboly* — între Tărian și Toboliu, *Vizad* sau Syat — lîngă Petid, *Ptakfalva* sau Satuly de Valle, *Brugyi* și *Bruzik* — în districtul Beiuș (fără a putea fi localizate).

Pentru a avea o imagine completă asupra proprietăților capitulare se cuvine să nominalizăm aici și bunurile prepoziturii mari și ale prepoziturii mici, care nu sînt cuprinse în conșcrierea din 1722. Acestea erau: Aszaló (R.P.U.), Bedő (R.P.U.), Chișirid, Furta (R.P.U.), Gurbediu, Tépe (R.P.U.), Vereș-Egyháza (R.P.U. și Sîntandrei).

de tip concentrat, proprietățile de cele mai multe ori fiind intercalate cu ale altor stăpîni. Satele domeniului erau răspîndite în cîmpie, pe văi și dealuri și în zone depresionare. Se constată o diferențiere tipologică a satelor în funcție de formele de relief, ocupațiile locuitorilor, ape, drumuri și alte elemente. Majoritatea satelor erau de tip adunat sau concentrat, cu casele așezate de-a lungul drumului sau a unei văi. Pămîntul de cultură și finațul erau în hotarul satului, dispus în majoritate cazurilor în două părți (calcaturi). În depresiunea Beiușului satele erau de tip răs-firat sau împrăștiat, cu casele disociate, care aveau în jurul lor întreg extravilanul aparținător gospodăriilor respective. Conscrierea menționează în cazul fiecărui sat orientarea față de punctele cardinale, distanța față de Oradea și satele vecine cu stăpîinii de pămînt.

În ce privește organizarea domeniului capitular, încă în anul 1699 a fost reînstituită vechea funcție economică de *decan*⁵. Decanul capitular era ales anual dintre canonici, avea în sarcină coordonarea întregului domeniu și raporta în ședințele capitulare despre mersul economiei. Ca reprezentant al capitlului în probleme juridice el prezida și scaunul de judecată domenal. Direct subordonat decanului era *provizorul* care conform instrucțiunilor din anul 1715⁶ era obligat să țină evidența veniturilor și cheltuielilor domeniiale, să se îngrijească de prestarea și încasarea la timp a tuturor obligațiilor din partea supușilor, să fie interesat în sporirea continuă a veniturilor domeniului prin exploatarea tuturor resurselor etc.

Conscrierea din anul 1722 nominalizează șapte *spani* în satele: Borș, Săldăbagiu Mic, Sititelec, Sălacea, Vășad, Cacuciul Nou și Mikepercs (R.P.U.) și un subșpan la Vadu-Crișului, care răspundeau de mersul lucrărilor agricole și de prestarea obligațiilor în satele din jur. Aceștia dădeau socoteală în fața provizorului de îndeplinirea atribuțiunilor lor. În sfîrșit, sarcini economice pe seama domeniului aveau și juzii satelor, care, drept recompensă, erau scutiți de unele obligații.

Observăm deci că pînă în anul 1722 se *conturaseră în linii generale formele de organizare ale domeniului*. În perioada următoare, pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea, se vor înființa mai multe oficii economice (*provizorate, raționistate, clavigerate, spanate*) la nivelul cărora se vor crea o serie de documente, care reflectă producția agricolă, starea materială a locuitorilor și evoluția raporturilor sociale, precum și veniturile și cheltuielile domeniului capitular.

Conscrierea înregistrează în cadrul fiecărei localități în parte numele capilor de familie, categoria socială, funcțiile economice sau administrative, cantitatea sesiei, suprafața terenului arabil și a finațului în sesie sau care se împart anual între locuitori, animale mari și mici, morile și cazanele de fiert țuică. În unele cazuri, tabelul localității înregistrează și

⁵ Arh. St. Oradea, *fond Capitlul episcopiei rom. cat. de Oradea* (în continuare Capitlul E.r.c.O.) Inv. 540, nr. 1 (*Acta capituli*), p. 7.

⁶ *Ibidem, Instrumenta literalia*, fasc. XXIII a, p. 31—32.

frații și fii care trăiesc împreună cu capii de familie (*in uno panee*). Tabelele sînt urmate apoi de observații privind așezarea localității, aprecieri asupra pămîntului, pădurilor și a obligațiilor feudale ale supușilor.

Avînd în vedere aria geografică de întindere a domeniului precum și numărul destul de mare al satelor pe care le cuprinde, într-o primă fază *ne vom opri numai asupra celor 19 sate și 14 predii situate la sud-vest de Oradea*, în stînga Crișului Repede și pînă pe cursul Crișului Negru. Dintre acestea, 11 erau cuprinse din punct de vedere administrativ în *districtul Beiușului* și erau așezate în zonă de dealuri, celelalte 8 erau cuprinse în *plasa Oradea* și așezate în zona de cîmpie din partea de sud-vest a comitatului⁷. Diferențierea impusă de aceste două forme de relief, existente în zona de care ne ocupăm, va influența nu numai tipul așezărilor umane, așa cum am arătat, ci și modul de viață al locuitorilor, preocupările lor și relațiile ei și stăpinul feudal.

Economia agrară. Principala sursă de venituri a domeniului, principalul mijloc de producție, precum și elementul esențial al existenței țăranilor de aici, ca și de pretutindeni, era pămîntul, glia sau vatra de care ei se simțeau legați trup și suflet, fără a avea nevoie de legile drastice „scrise cu propriul lor sînge“.

Referitor la pămînt, conscrierea înregistrează cantitatea sesiei (întreagă, 1/2, 1/3 sau 1/4), suprafața arabilului și finațului în sesie sau care se divid anual între locuitori. Cantitatea sesiei nu este însă un indiciu pentru a stabili suprafața pămîntului, întrucît la această dată nu este fixată mărimea unei sesii întregi și nici documentul nu face astfel de referiri. În majoritatea cazurilor indică sesia întreagă, fără a exista vreo concordanță cu suprafețele terenurilor componente. Din numărul total al supușilor celor 19 sate doar 5 sînt înregistrați cu fracțiuni de sesii (în Căpilna și Săldăbagiu Mic).

În ceea ce privește intravilanul supușilor nu se face nici o precizare. Doar în cazul satelor Miersig, Sititelec și Șauaieu se menționează că locuitorii au vatră nouă, între păduri, iar pe vechea vatră au rămas numai ruinele bisericii și acum se cultivă porumb⁸.

Informații mai ample avem în legătură cu terenul arabil și finațul supușilor. În satele de cîmpie pămîntul arabil era dispus în două părți în hotarul satului. În mod obișnuit supușii aveau cantități egale de pămînt în cele două părți. După cum rezultă și din tabelul anexă 1, în 5 sate terenul arabil se diviza anual între locuitori, după puterea de muncă a fiecărei gospodării, iar în 3 sate arabilul era dat în sesie odată pentru totdeauna. În satele din districtul Beiușului întregul pămînt de cultură al locuitorilor era concentrat în jurul intravilanelor și nu era

⁷ Localitățile din districtul Beiuș erau următoarele: Căpilna, Cheșa, Dumbrăvița Mică, Dumbrăvița de Codru, Forosig, Hodiș, Lupoia, Petid, Suplacul de Tinca, Săldăbagiu Mic și Ursad. Cele din plasa Oradea erau: Berechuiu, Bicaciu, Cihei, Miersig, Roit, Șauaieu, Sititelec și Toboliu. Prediile se pot vedea la nota 4 conform localizării lor.

⁸ *Conscrierea...*, f. 64—69.

dispus în calcaturi. În conscriere se subliniază că locuitorii satelor românești din zone cu relief mai înalt, conform obiceiului, au intravilanul la un loc cu toate pertinențele (*seorsivas suas sessiones*), teren arabil, finaț, terenuri pentru varză etc. astfel, că fiecare gospodar (*hospes*) își poate exercita întreaga economie în jurul casei sale⁹. În această zonă terenul arabil era mult mai restrîns ca întindere și era cuprins în sesii.

Suprafața arabilului este exprimată în cible, adică în cantitatea de grîu care se putea însămînța pe un anumit loc. Conscriptorii fac mențiunea că au înregistrat numai arabilul dintr-o calcatură, adică o parte a hotarului, pentru fiecare locuitor, și această cifră trebuie dublată sau triplată în funcție de numărul calcaturilor. În cazul nostru se poate aplica acest calcul numai la satele de cîmpie care aveau două calcaturi. Făcînd o comparație a celor două zone pe baza cifrelor din tabel observăm, după cum este și normal, că suprafețele arabilelor de la cîmpie erau mult mai mari decît în zona de dealuri. Cele 8 sate de cîmpie aveau în total teren arabil de 857 cible, pe cînd cele 11 din districtul Beiuș de numai 334 cible. Nici conscrierea și nici alte documente cercetate din această perioadă nu raportează suprafața pămîntului de o ciblă la vreo unitate de măsură de suprafață. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pămîntul de o ciblă era echivalent cu iugărul de 1 100—1 300 stj. patrați.

În ce privește calitatea terenului arabil, cu excepția Șauaieiului unde era teren argilos, în satele de cîmpie era de bună calitate putîndu-se cultiva grîul în condiții bune sau chiar foarte bune. În districtul Beiușului arabilul era de fertilitate mediocră, producea cereale numai prin îngrășare (gunoire) abundentă. Se menționează doar în cazul Petidului că are teren roditor la șes și produce grîu de calitate foarte bună. Locuitorii din această zonă practicau o agricultură extensivă prin defrișarea și destelenirea a noi terenuri, care inițial erau de o productivitate mai mare. Lucrările agricole, aratul și semănatul, aici se efectuau în condiții mult mai grele.

Finațul la fel ca și arabilul în zona de cîmpie se împărțea anual între locuitori, iar în zona de deal era cuprins în sesie. Raportat la terenul arabil în districtul Beiuș finațul era de întindere mai mare. Arabilului de 334 cible îi corespundea finaț de 420 de cosași¹⁰. În satele de cîmpie proporția între cele două categorii de terenuri era inversă. În timp ce arabilul era de 857 cible, finațul era de numai 649 cosași. Conscrierea menționează de altfel că finațul aici nu era prea întins, dar era de bună calitate și producea fin bun. În zona de dealuri calitatea finațului era la fel cu a arabilului.

Dacă raportăm suprafețele de arabil și finaț din cele două zone la numărul total al familiilor vom obține la cîmpie o medie de peste 4 iugăre arabil sau peste 8 iugăre dacă dublăm cifra și peste 3 iugăre de

⁹ Ibidem, f. 96—97.

¹⁰ Suprafața finațului care putea fi cosită într-o zi de un cosaș = finaț de un cosaș = 1 iugăr în a doua jumătate a sec. XVIII.

finat la o familie, iar în zona de deal 2 1/3 iugăre arabil și peste 3 iugăre finat. Pornind apoi de la repartizarea concretă a terenurilor pe familii conform tabelelor și ținând cont și de productivitatea solului, care în cele mai bune cazuri după o ciblă de semănătură dădea o producție de cel mult 4 cible, ne dăm seama că în cele mai multe cazuri pământul cu care era înzestrată o gospodărie țărănească era puțin mai ales în zona de dealuri. Acest lucru este confirmat și de faptul că țăranii luau în arendă sau lucrau prin înțelegere cu stăpînul prediile situate în vecinătatea satelor lor. Astfel locuitorii din Toboliu, care aveau teren puțin și în mare parte îl foloseau drept pășune, obișnuiau să arendeze prediile Tobolj și Kecset prestînd în schimb nona din produse după arabil și după finat 8 polturi de fiecare căpiță de fin. Prediul Besenyő îl arendau cu 40 fl. pe an și nona din produse¹¹. În prediile Babostya și Fülöpháza locuitorii din Miersig și Sititelec adunau finul, circa 60 de care în fiecare prediu, își țineau porcii la ghindă, iar cei din Șauaieu arendau arabilul după care prestau nona. Tot în aceste condiții locuitorii din Cihei semănau porumb în prediul Abrahámháza. În districtul Beiușului prediile cele mai mari erau Lakatya și Carasăul de Sus și de Jos care erau arendate de locuitorii din Petid și Suplacul de Tinca. În această perioadă capitlul mai deținea și alte predii care încă nu erau cuprinse în circuitul economic. Altele încă nu erau recuperate de la alți stăpîni de pământ sau erau arendate unor țărani din afara domeniului capitular (extranei). Spre exemplu în prediul Tobolj locuitorii din Cheresig foloseau un teren arabil de 2 000 cruci de grîu și tot aici alții se ocupau cu albinăritul plătiînd capitlului nona.

Pe lingă terenurile arătate satele aveau și pășuni folosite în comun de către locuitori. Desigur și acestea erau tot terenuri domeniiale asupra cărora locuitorii aveau drept de folosință. Conscrierea menționează doar calitatea pășunilor și dacă erau îndestulătoare sau nu pentru comunitate. În unele cazuri se mai foloseau drept pășuni și unele finațe din predii, terenuri din păduri sau locuri necultivate.

În hotarul satelor sau pe dealuri și coline se întindeau pădurile care aveau același statut de proprietate și folosință ca și pășunile. Pădurile erau încadrate în perimetrul satelor mai apropiate, locuitorii de aici avînd permisiunea de a tăia lemne de foc și de construcții și de a-și ține porcii la ghindă. Satele care nu aveau păduri în perimetrul lor, avea dreptul la lemne din pădurea vecină. Astfel, locuitorii din Berechiu și Roit beneficiau de lemne din pădurea Bicaciului. Ciheiul, neavînd nici în perimetru și nici în vecinătate pădure capitulară, primea lemne de foc și de construcții din pădurea Cordăului plătiînd în schimb două familii cîte 7 mariani.¹²

În păduri esențele lemnoase erau în principal de fag, stejar și tei. În conscriere, pădurile sînt apreciate în primul rînd după capacitatea de

¹¹ Conscrierea . . . , f. 54.

¹² *Ibidem*.

ținere a porcilor la ghindă, aceasta fiind o sursă importantă de venit pentru domeniu. Păduri mai mari erau în hotarul satelor Bicaciu, Mierșig, Dumbrăvița de Codru, Petid și Ursad. Nu putem face aprecieri asupra întinderii pădurilor întrucât suprafața lor nu este exprimată în nici o unitate de măsură.

În această zonă conscrierea nu menționează alte terenuri decât cele specificate pînă aici. Nu apar pămînturi alodiale în afara prediilor menționate. Cu siguranță însă că perimetrul satelor sau în afara lor existau terenuri nelucrate, mărăcinișuri, locuri mlăștinoase, etc. care treptat vor fi deșelente și transformate în sesii iobăgești sau în alodii. În această perioadă țaranul avea posibilitatea să-și extindă pămîntul de cultură în condiții ceva mai ușoare, întrucît și stăpînul avea interesul ca toate terenurile să fie introduse în circuitul agricol, iar el nu dispunea de o gospodărie proprie care să poată asigura acest lucru.

Populația. Pămîntul, acest principal mijloc de producție al evului mediu, nu putea fi pus în valoare decât prin intervenția omului, respectiv a țăranimii, forța socială principală a dezvoltării economico-sociale în această epocă. Așadar un domeniu feudal trebuia înzestrat cu potențialul uman necesar.

La sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, după ce capitulul își redobîndise în mare parte fostele sale proprietăți, o problemă deosebită în atenția sa era asigurarea forței de muncă necesară pentru valorificarea întregului potențial economic al domeniului. În această perioadă, atît în Bihor cît și în întreaga Transilvanie se constată o scădere generală a populației datorită războaielor austro-turce, epidemiilor și războiului curuților¹³. În aceste împrejurări o parte a populației a pierit, iar unii locuitori și-au părăsit gospodăriile, retrăgîndu-se în locuri mai ferite din calea urgiilor. Unele sate au fost pustiite, rămînînd o anumită perioadă în starea de predii. Mai afectate au fost în general satele de cîmpie, din locuri mai expuse și mai accesibile.

După restabilirea păcii și liniștii oamenii au revenit la vetrele lor, ori s-au așezat în alte sate unde locuitorii erau mai puțini și unde sperau să aibă condiții de viață mai ușoare.

Conscrierea din anul 1722 înregistrează în cele 19 sate un număr de 360 de familii, din care 209 la cîmpie și 151 în zona de dealuri. În mod evident erau mai populate satele din cîmpie, deși acestea avuseră mai mult de suferit. Făcînd o medie a familiilor obținem 26 familii în satele de cîmpie și 13,7 în satele din districtul Beiuș. Cercetînd registrele de dijmă din anul 1717 constatăm că în satele de cîmpie cea mai mare parte a locuitorilor erau veniți din *alte părți ale comitatului Bihor sau din alte comitate învecinate*. Spre exemplu în Roit, satul cel mai populat, din cele 42 familii 24 erau din depresiunea Beiușului, din părțile Transilvaniei, Șiriei, Sebeșului, Gyulei (R.P.U.) etc., în Berechiu din 20 erau venite

¹³ Șt. Pascu, *Demografia istorică, în Populație și societate. Studii de demografie istorică*, Ed. Dacia, Cluj, 1972, p. 64.

14 familii, în Bicaciu, din 15 familii, 13 erau din Beiuș, Cărăsău, Săcădat, Beiușele. În Miersig din cele 28 familii înregistrate, 9 erau din partea locului, iar restul venite din Remetea, Sîmbăta, Beliu, Gyula (R.P.U.) și din părțile Transilvaniei; în Sititelec din 27 familii, 19 erau venite din Burda, Prisaca și părțile Clujului¹⁴. În satele din districtul Beiușului cea mai mare parte a locuitorilor erau din partea locului. Numai în Petid din 15 familii, 3 erau din părțile Transilvaniei, în Suplacul de Tinca din 23 de familii 9 erau din Hălmagiu, Dicănești, Rogoz, părțile Transilvaniei, iar în Cheșa din 7 familii, 6 erau venite din Vintere, Săldăbagiu Mic și din părțile Transilvaniei și Timișoarei¹⁵.

Putem concluziona deci că în satele așezate într-o zonă mai favorabilă dezvoltării agriculturii, cu teren mai mult și de calitate mai bună pe lângă localnicii, care au rămas în urma tuturor primejdiilor, aici s-au așezat și locuitori din zone apropiate, unde probabil condițiile de viață erau mai grele. Nu este vorba de o întemeiere a satelor românești în această perioadă, așa cum susțineau unele teorii. Toate aceste sate au avut o existență îndelungată pînă cînd viața lor, ca și a altora, a fost tulburată de evenimentele sociale și politice ale vremii. Acum este vorba de o revenire a locuitorilor la vetrele lor și de fluctuația populației de la un sat la altul, într-un spațiu restrîns, fenomen specific acestei perioade. Mai intervine apoi și interesul marilor stăpîni feudali de a-și atrage forța de muncă pe domenii, făcînd în acest sens chiar unele concesii în ce privește stabilirea locuitorilor și perceperea obligațiilor.

Aprecierea numerică a populației se poate face pe baza datelor din conscriere, care ne indică numărul familiilor și în plus pentru satele din districtul Beiuș numărul fraților și fiilor care trăiau în aceeași casă și în „înt-o singură piine”. După cum rezultă din unele precizări ale conscrierii, sînt înregistrați numai frații și fii de vîrstă majoră și în linie bărbătească. Pe baza acestor date încercăm să stabilim cu aproximație numărul total al locuitorilor. În acest scop considerăm la o familie o medie de 5 persoane, coeficient utilizat și în lucrările de specialitate¹⁶, iar în privința fraților și fiilor coeficientul 2. Redăm astfel în tabelul de mai jos situația generală a locuitorilor.

Din centralizările efectuate în tabel rezultă 1 045 locuitori pentru satele de cîmpie și 1 081 pentru satele din districtul Beiuș, aici fiind cuprinși însă și frații și fii. Pentru a avea o imagine mai reală a populației, în mod incontestabil trebuie să avem în vedere pentru satele de cîmpie rezerva de cel puțin tot atîția frați și fii ca și în celelalte sate menționate, ceea ce ar ridica suma locuitorilor la circa 1 400.

În aprecierea numărului total al locuitorilor trebuie să mai avem în vedere că în conscriere sînt înregistrați numai țărani dependenți și este

¹⁴ Arh. St. Oradea, *fond Capitlul E.r.c.O., Instrumenta Litteralia*, Fasc. XXVIII a, f. 20—23.

¹⁵ *Ibidem*, f. 24, 27.

¹⁶ *Istoria României*, vol. III, 1964, p. 242.

Localitatea	Nr. familii	iobagi eredit.	taxa- liști	jeleri	Nr. frați și fii	Nr. total al locui- torilor
1	2	3	4	5	6	7
1. Toboliu	15	—	15	—	—	— 75
2. Roit	46	—	39	7	—	—230
3. Berechiu	18	—	18	—	—	— 90
4. Bicaciu	31	—	24	7	—	—155
5. Miersig	20	—	20	—	—	—100
6. Sititelec	35	—	30	5	—	—175
7. Șauaieu	21	2	18	1	—	—105
8. Cihei	23	3	14	6	33—131	—115
9. Lupoaia	13	13	—	—	14— 68	— cu fr. și f.
10. Forosig	8	8	—	—	12— 49	— „ —
11. Hodiș	5	5	—	—	10— 45	— „ —
12. Dumbrăvița Mică	5	5	—	—	37—199	— „ —
13. Suplacu de Tinca cu 23 de porți	25	25	—	—	15—155	— „ —
14. Săldăbagiu Mic	25	19	—	6	14—103	— „ —
15. Căpilna	15	10	—	5	27— 79	— „ —
16. Dumbrăvița de Codru	15 6	12 4	— 2	3 —	10— 50 11—127	— „ —
17. Ursad						
18. Petid	21	1	20	—	10— 85	— „ —
19. Cheșa	13	—	13	—	193 2 136	— cu fr. și f.
TOTAL:	360	107	213	40		

posibil să fi existat și locuitori cu un alt statut juridic. Apoi nu în exclusivitate putem considera certe datele conscriptorilor mai ales în acea perioadă de fluctuație a populației.

În ceea ce privește categoriile sociale, după cum rezultă și din tabelul de mai sus, conscrierea înregistrează supuși ereditari (iobagi legați de glie), taxațiști (iobagi de liberă migrație) și jeleri. În ce privește primele două categorii se remarcă o diferențiere netă pe zone geografice. La cîmpie predomină taxațiștii iar în districtul Beiuș iobagii ereditari. Cele trei categorii sociale se deosebeau prin situația lor cu stăpînul feudal prin statutul juridic din care decurgeau raporturile lor cu stăpînul feudal. Iobagii ereditari erau în dependență completă față de stăpînul feudal fiind legați atît economic cit și juridic de sesia iobăgească. Taxațiștii se găseau într-o stare de dependență mai ușoară, aveau drept de liberă migrație, sarcini feudale mai scăzute și situație materială mai bună decît iobagii ereditari¹⁷. Jelerii erau în general categoria socială cea mai săracă și mai puțin numeroasă la această dată.

¹⁷ Varga János, *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századai-ban. 1556—1767* (Regimul iobăgesc în secolele tîrzii ale feudalismului din Ungaria. 1556—1767), Bp., 1969, p. 316.

În zona analizată iobagii ereditari erau locuitorii din părțile Beiușului, care din tată în fiu, din generație în generație s-au perpetuat pe aceleași vetre indiferent de condițiile istorice date. Conscriptorii au manifestat o grijă deosebită pentru consemnarea categoriei sociale a supușilor. În cazul satelor de taxaliști au menționat nominal supuși ereditari dacă existau. Astfel la Șauaieșu menționează că, pe lângă taxaliști, aici mai locuiesc și 2 supuși ereditari și anume: Mihail Mădăras cu fii minori Ioan și Petru și altul Petru Sabo cu fiul adoptiv Nicolae¹⁸. La fel au procedat și în cazul satelor de iobagi ereditari, dacă aici erau și taxaliști. Jelerii erau puțini la număr, în total 40 de familii provenite atât din rîndul taxaliștilor cît și a iobagilor ereditari. Unii dintre ei aveau case (intra-vilane), teren arabil, finaț, mai multe animale, alții nu dispuneau decît de animale.

În ceea ce privește naționalitatea, locuitorii din cele 19 sate erau români, cu excepția cîtorva familii din Suplacul de Tinca. Se consemnează la observațiile fiecărui sat că locuitorii sînt români taxaliști sau români ereditari, iar la Suplac unguri și români ereditari.

Starea materială a tuturor supușilor se poate aprecia după suprafața pămîntului și după numărul animalelor pe care le aveau (vezi anexa nr. 1). Gospodăria țărănească trebuie să fie înzestrată cu animale de tracțiune care să asigure efectuarea muncilor agricole și cu alte animale care să completeze necesarul de produse de subzistență. Raportînd numărul animalelor la numărul familiilor dintr-o localitate în majoritatea cazurilor media este necesarul minim pentru o gospodărie. Dacă parcurgem însă tabelul fiecărei localități observăm diferențierea materială între locuitori adică unii aveau o situație mai bună, pe cînd alții nu dispuneau nici de strictul necesar.

Pe lângă ocupația lor de bază, agricultura și creșterea animalelor, unii locuitori se mai îndeletniceau și cu diferite meșteșuguri. La Suplacul de Tinca se menționează că încă din vechime unii locuitori s-au ocupat cu practicarea diferitelor meșteșuguri și mai puțin cu economia cîmpului¹⁹. Sînt nominalizați însă numai 2 pantofari. La Sititelec unii locuitori practicau meșteșugul lemnului confecționînd lăzi sau alte unelte și instrumente.

Tot dintre localnici erau recrutați și unii slujbași economici ai domeniului cum erau șpanii, paznicii și păstorii. Funcția administrativă de jude sătesc era îndeplinită tot de unul din sătenii care era ajutat de mai mulți jurați toți aleși de comunitate dintre locuitori. Conscrierea menționează doar judele în cazul fiecărei localități.

În cadrul localităților funcționa scaunul de judecată sătesc, care avea dreptul să judece pricinile pînă la 12 fl. Din sumele încasate 2/3 erau ale domeniului, iar o treime a juzilor. Cînd la judecată participa și șpanul,

¹⁸ *Conscrierea...*, f. 68.

¹⁹ *Ibidem*, f. 102.

jucele ceda acestuia un florin.²⁰ Scaunul de judecată sătesc se bucura la această dată de o largă autonomie, față de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea când competența sa se va reduce la pricini sub 1 fl.²¹

Obligațiile feudale. Țăranii dependenți cuprinși în conscriere au constituit potențialul uman de care dispunea marele stăpîn feudal. Acești supuși aveau o serie de obligații în schimbul dreptului de folosință asupra pământului. Sarcinile se compuneau din cele trei forme ale rentei feudale cunoscute în evul mediu; în bani, natură și muncă. În conscriere acestea sînt prezentate la fiecare localitate în parte, nominalizate după natura lor și evaluate cantitativ în diverse produse, prestații ori taxe în bani. Capitlul a întocmit conscrierea, în primul rînd, tocmai cu scopul de a aprecia puterea economică a supușilor la data respectivă și de a-i impune cu numeroase și variate obligații pentru refacerea și consolidarea propriei puteri economice și politice precum și a influenței sale spirituale, fiind un stăpîn eclesiastic. Sarcinile înscrise în mod concret, îi confereau conscrierii valoare de urbariu, o reglementare a sarcinilor iobăgești la nivelul domeniului. Desigur, aceste texte ne dau posibilitatea să apreciem greutatea și ponderea uneia sau alteia dintre obligații, dar cifrele și precizările înscrise nu pot vorbi singure de gradul de exploatare al țăranului la momentul tratat. Pe lângă aceste date oferite, plîngerile nenumărate ale supușilor, cercetările întreprinse în urma nemulțumirilor și alte genuri de acte coroborate, ar putea să zugrăvească în modul cel mai fidel viața grea a oamenilor de pe aceste meleaguri, dintr-o perioadă atît de frămîntată ca și aceasta, care a urmat după războaiele de alungare a puterii turcești, de instaurare a noului regim austriac și nu în ultimul rînd după mișcarea de mari proporții a lui Francisc Rákóczy al II-lea. Totuși, datorită acestei situații complexe de la începutul secolului al XVIII-lea, capitlul de curînd repus în drepturile sale, este nevoit să țină cont, la stabilirea sarcinilor iobăgești, de faptul, că multe din posesiunile reciștigate, care în timpul războaielor au fost părăsite de locuitori, trebuiau repopulate și ca urmare trebuiau asigurate condiții mai avantajoase acelor oameni care se așezau aici. Aceste realități ale epocii au făcut presiuni și asupra altor stăpîni de pămînt, care și ei le sesizau în stabilirea raporturilor cu supușii lor²². Așa putem explica că în conscriere de multe ori se precizează că obligațiile sînt fixate după puterea, capacitatea supusului sau după nevoile domeniului, fiind lăsate la aprecierea decanului. Deci, nu există deocamdată un criteriu uniform, nici la nivelul unui domeniu, în ceea ce privește perceperea sarcinilor feudale. Fără îndoială, acest mod de rezolvare a impunerii supușilor la acea dată

²⁰ *Ibidem*, f. 120.

²¹ A. Ilea, Instituții satești din comitatul Bihor în secolul al XVIII-lea, în *Crisia*, 1976, p. 70.

²² D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, Ed. Științifică și enciclopedică, vol. I, 1979, p. 14—15.

va da mai tirziu posibilitate la interpretarea, răstălmăcirea acordurilor încheiate și la abuzurile săvârșite în deceniile următoare.

Ca să putem zugrăvi un tablou aproape real al tuturor obligațiilor țărănimii din cele 19 localități, vom încerca să prezentăm toate formele de prestații așa cum rezultă din document.

Obligațiile în bani sînt prezente în conscriere în primul rînd prin *taxa anuală (taxa annua)* pe care o prestează numai supușii taxaliști²³. Pentru această categorie socială era prestația feudală de bază la data conscrierii și se plătea în bani. Desigur, țăranul oaspet, care se așeza pe pămîntul unui stăpîn în condiții de libertate, contracta obligații cu stăpînul, care mai tirziu fie că s-au putut canaliza într-o dependență feudală, într-o iobăgie identică cu iobăgia generală, fie că s-au menținut ori s-au lărgit privilegiile²⁴.

Pentru această obligație nu folosim termenul de *cens*, atît de bine cunoscut în literatura de specialitate, întîlnit și în Statutele capitlului din 1374²⁵, pe considerentul că nicăieri în conscriere nu apare sub această denumire. Taxa era darea în bani care se stabilea după aprecierea stării materiale a supușilor și se fixa într-o sumă globală pentru întreaga localitate. Astfel, în unele cazuri se calcula după numărul animalelor de jug (boi) deținute de supuși, fiind socotită după 6 boi 2 florini renani, după 4 boi 1 florin renan și 30 creițari, după 2 boi 1 florin renan, iar care nu au animale de jug plăteau numai 30 creițari. În alte cazuri taxa anuală se stabilea în funcție de mărimea sesiei, dar și cei fără sesie erau obligați să plătească 30 creițari²⁶. Într-un singur caz, la posesiunea Cheșa, se menționează că taxa stabilită prealabil se putea modifica după placul domeniului²⁷. Sumele impuse se plăteau în 2 rate anuale, de obicei primăvara la Sf. Gheorghe, iar toamna la Sf. Mihai.

Pe lîngă taxa anuală se percepea tot în bani așa numita *taxă haidonicală (taxa haidonicalis)*, care se încasa de la oricare supus indiferent de starea lui socială, ca drept plată a personalului (haidoni și militari) angajat pentru menținerea ordinei publice din localități, așa cum se mențio-

²³ La această obligație, ca de altfel și la altele, vom face uz de textul mai complet al conscrierii de la unele localități, care nu sînt tratate în lucrarea de față, dar care sînt cu caracter general pentru întreg domeniu, fapt pentru care în conscriere se fac numai referiri sumare în cazul cînd se mai repetă aceeași chestiune. Și în cazul de față precizarea aceasta o găsim la localitatea Sînteleac, unde se menționează că localitatea nu plătește taxa anuală, supușii fiind considerați ereditari (Taxam nullam prestant cum pro perpetuis reputentis). Vezi conscrierea..., f. 81 v). Precizăm totodată că localitățile cu supuși ereditari nu apar cu taxa anuală nici în centralizatoarele veniturilor în bani de la sfîrșitul conscrierii.

²⁴ Acad. D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, Ed. Academiei R.S.R., București, 1967, p. 13.

²⁵ *Ibidem*, p. 14; vezi și Bunyitay Vincze, *A váradi káptalan legrégibb statutumai*. (Statutele cele mai vechi al capitlului din Oradea), 1886, p. 42—43.

²⁶ *Conscrierea...*, f. 35, 43.

²⁷ *Conscrierea...*, f. 111 („Solvit taxam fl. v. 12 hoc tamen ad placitum dominy.)

nează într-o instrucțiune dată dijmuitorilor în anul 1715²⁸. Și această taxă era fixată global pentru fiecare localitate în parte.

Era în uz și *răscumpărarea în bani* a unor obligații în natură și muncă. Unele dintre acestea sînt specifice numai localităților din districtul Beiușului, zonă cu imense păduri și pășuni, unde în locul obligației de a participa la vînătoarea stăpînului și pentru beneficiul pădurii pe care l-au avut, iobagii prestau piei de vulpe și jder care în general se răscumpărau. La Lupoia de exemplu se lăsa la aprecierea satului răscumpărarea, iar în acest caz supușii achitau contravaloarea pieii unei vulpi și a unui jder cu 14 mariani. De asemenea, tot în aceste părți, apare în locul dijmei pentru pășunatul porcilor, *bani pășunatului (pecunie cespitales vulgo vältó pénz)*.

Răscumpărarea, adică convertirea în bani a muncilor, pe care supușii erau obligați să le presteze domeniului, este și ea destul de frecventă. Localitățile din districtul Beiușului fără nici o excepție le răscumpără, dar este în uz și în alte părți. Capitlul, avînd nevoie de bani pentru redresarea economiei și faptul că punerea în circuitul agricol al terenurilor alodiale (prediile), prin administrarea directă, proprie, încă nu a fost reluată în măsura în care se va putea vedea în următoarele decenii, neavînd nici întreprinderi domeniiale numeroase (mori, pive, manufacturi, etc.), care să necesite diferite prestații în muncă, prefera mai mult răscumpărarea robotei în acele posesiuni ale sale unde nu o putea valorifica la maximum.

Încasările în bani realizate din diferitele taxe, stabilite cu precizie pentru toate posesiunile (vezi anexa 2), se ridicau la un beneficiu apreciazabil de 550 Rfl., care însemna un venit sigur, dacă ținem cont de faptul, că veniturile din dările în produse totdeauna depindeau și de factori neprevăzuți, condițiile climaterice nefavorabile, seceta și inundațiile, precum și alte motive obiective și subiective care puteau să intervină în fiecare an. Domeniul capitular mai impunea cu taxe în bani și pe *țigani* (*aegiptiaci seu zingari*) care se așezau la marginea unor sate, fiecare fiind obligat să achite pentru găzduire (*pro hospitibus*) anual un imperial solid, adică 2 Rfl.²⁹

Obligațiile în natură ale țărănimii dependente față de capitlu constau în primul rînd din *nonă*, prestația feudală de bază în tot evul mediu, care se dădea din toate produsele recoltate de pe pămîntul folosit de ei, în afară de legumele cultivate în grădina casei, precum și din animalele mici (miei, iezi și stupi). Se dijmua a noua parte din produse în fiecare an după producția obținută în anul respectiv, felul produselor dijmuite variînd după natura solului și a zonei în care se situa satul. Din studierea conșcrierii rezultă că se percepea nona din următoarele produse: grîu, orz, ovăz, secară, linte, mazăre, varză și tutun, iar din animalele mici:

²⁸ Arh. St. Oradea, *fond Capitlul E.r.c.O., Instrumenta Litteralia*, fasc. XXIII a, p. 23.

²⁹ *Conscrierea* . . . , f. 120.

miei, iezi și stupi. După obiceiul acestor locuri se mai dădea de către fiecare locuitor câte un sac în locul nonei din in și cînepă³⁰.

La majoritatea localităților conscrierea menționează darea nonei în termeni generali, dar sînt și cazuri cînd nu se face nici o referire la această obligație (ex. Lupoia, Forosig, Hodiș etc.), ceea ce însă nu înseamnă că supușii nu erau obligați la această sarcină dacă dețineau în folosință pămînt de cultură. O subliniem, tocmai în ideea că supușii din Lupoia, în total 18 locuitori (dintre care 2 veniți din Șuncuiuș și Ineu de Criș, ceilalți ereditari), achitau încă înainte de conscriere, în anul 1717, nona din grîu, orz, porumb, stupi, iezi și porci, iar cei care nu aveau semănături plăteau banii creștinătății³¹. Desigur, nona fiind o obligație feudală, legiferată la începutul evului mediu, se subînțelegea prestarea ei fără a se menționa în mod expres în cadrul fiecărei localități. Astfel de mențiuni nu erau omise cînd era necesară evidențierea unor particularități, așa cum a fost cazul în posesiunile Episcopiei romano-catolice din Oradea, situate în districtul Beiușului, unde conform conscrierii din anul 1721 se prevedea răscumpărarea nonei la un loc cu alte obligații, cu o taxă cunoscută sub denumirea de „ruptură”³². Trebuie să scoatem în evidență că cele 11 localități ale capitlului, situate tot în acest district, prestau nona în natură, fapt consemnat în mod concret și la prevederile generale ale conscrierii. Din confruntarea celor două conscrieri, putem deci reține, că din localitățile situate într-o zonă identică, destul de restrînsă, nona se percepea în mod diferit de la un stăpîn la altul. Capitlul pretindea nona în natură, iar episcopia prin răscumpărare.

În ceea ce privește dijma (a 10-a parte) pentru biserică din produsele identice ca și pentru nonă, pe domeniul capitar se lua, conform conscrierii, odată cu nona. De această obligație însă erau scutite satele aparținătoare districtului Beiuș, zonă compact românească, unde supușii beneficiau deocamdată de vechile lor privilegii în acest sens³³.

Darurile sau daturile, ca obișnuite prestații în natură față de stăpînul feudal, completează șirul obligațiilor iobăgești. În conscriere, aceste obligații, apar într-o gamă largă de produse din gospodăria țărănească, care se precizau în funcție de specificul locului, de producția anului, de nevoile stăpînului și desigur de posibilitățile de prestație a supușilor.

Așa după cum rezultă din conscriere, la această dată, erau în uz pe domeniul capitlului diverse daturi sau daruri.

Darea untului se percepea după numărul vacilor cu lapte. După o vacă se dădea o iustă de unt. La Bicaciu se menționează că pînă la acea dată se lua după 2 vaci o iustă de unt, dar acum se observă dublarea acestei dări.

³⁰ *Ibidem*, f. 120.

³¹ Arh. St. Oradea, *fond Capitlul E.r.c.O., Instrumenta Litteralia*, fasc. XXVII a, f. 25.

³² Ana Ilea, Gheorghe Mudura, Veronica Covaci, *op. cit.*, p. 363.

³³ *Conscrierea...*, f. 120 („... Possessiones in districtu sepenominato Beleyensi deciman non prestant, sed pure tantum nonam”).

Culinarele sau daturile pentru bucătăria domnului se prestau din toate genurile de legume care se cultivau în grădinile gospodariilor (varză, mazăre, pătrunjel, ceapă, hrean, usturoi și altele), fructe proaspete și uscate, precum și fructe de pădure, cantitativ fiind stabilite de decan. În localitățile Bicaciu și Forosig, unde din abundență erau fructe de pădure, locuitorii au fost obligați să dea și o cantitate de *oțet*³⁴.

Darurile de sărbători (dona festivalia), se percepeau în ajunul celor trei mari sărbători, (Crăciun, Paști și Rusalii) și se prestau pe lângă darurile amintite mai înainte. Aceste daruri constau din animale și păsări domestice, giște, rațe, găini, pui, ouă și altele din economia domestică, precum și păsări sălbatice. Cantitativ nu se impunea nici această dare, dar se percepea în aceleași condiții ca și culinarele. Trebuie să arătăm că *darea găinii*, în unele localități, apare menționată cantitativ global pentru toți locuitorii ca o obligație pe lângă *dona festivalia*. Astfel, la Lupoia este stabilită la 40 de găini, la Forosig 20 de găini, iar la Hodiș 17 găini și nu lipsește nici impunerea cu *dona festivalia*. Se observă deci că una nu o suplinea pe cealaltă, dar se poate înțelege că numai la găini se stabilea în mod prealabil cantitatea exactă, urmînd ca din celelalte animale să fie stabilită în momentul perceperii.

La cele trei sărbători, mai apare în cazul a două localități (Miersig și Sititelec), *darea carului de lemne*, adică transportarea la Oradea a unui car de lemne de către locuitorii (hospites) care au animale de jug. Remarcăm, că tăierea și transportarea lemnului de foc pentru nevoile domeniului, o obligație, care cu timpul a devenit atît de istovitoare pentru toți locuitorii, acum apare impusă doar în mod izolat.

În zonele unde locuitorii se ocupau cu meșteșugul lemnăritului se impunea pe lângă celelalte daturi, ca o dare specifică locului, legătura de *fișii din scoarțe de tei, un car de pari, un car de scinduri și un car de cercuri pentru vase din lemn*. Cantitativ era fixată pe întreaga comunitate și putea fi oricînd majorată dacă nevoile domeniului o cereau. Această dare, în cazul localităților analizate, apare la Lupoia, Forosig, Hodiș, Dumbrăvița Mică și Dumbrăvița de Codru.

În unele localități (Toboliu, Miersig și Bicaciu) se obișnuia *darea hameiului* ca dare specifică, fiind impusă pentru fiecare locuitor culegerea într-un an a unei quadrate (a 4-a parte dintr-o cîblă) din această plantă necesară la producerea berii.

Obligațiile în muncă, la acest început de secol, se concretizau și pe domeniul capitlului, ca și pe celelalte mari domenii feudale din Bihor, în prestările de munci adică robotă, sau cum se uzitează în conscrierea *labores, servitia, servitia anualia* efectuat la diferitele lucrări agricole capitale, arat, semănat, secerat, treierat și cosit pe pămînturile alodiale ale stăpînului. În cazul locuitorilor din Roit, decanul dispunea în ceea ce privește numărul cosașilor necesari la finațul situat în prediul Méhes.

³⁴ *Ibidem*, f. 62, 98.

Cei din Cihei robota o prestau la transportarea lemnului de foc din pădurea Cheriu pentru berăriile din Rontău și Oradea împreună cu încă 5 localități din zonă. Alte categorii de munci nu sînt semnalate în cazul localităților analizate, dat fiind faptul că rezerva alodială era încă foarte restrînsă, domeniul nu administra în regie proprie pămînturi de cultură întinse, majoritatea prediilor fiind date în arendă supușilor, nu existau încă nici întreprinderi domeniiale (în afara berăriilor amintite) și domeniul nu era încă antrenat nici în construirea de diferite edificii domeniiale (mori, cîrciumi, pive și altele) unde să fi putut investi munca iobăgească.

La prestarea robotei erau obligați însă numai taxaliștii, executînd fiecare cîte 12 zile pe an, numărul acesta fiind identic cu cel obișnuit și pe alte domenii din aceste părți în perioada analizată. Deocamdată exista o restricție pentru săvîrșirea de abuzuri în ce privește majorarea zilelor impuse. În cazul localității Șauaieu se menționează în mod expres că robota se efectuează după placul domeniului, dar nici într-un caz nu poate depăși 12 zile pe an³⁵, așa cum s-a fixat la data repopulării satului. În următoarele decenii, cînd va lua o amploare deosebită procesul de extindere a rezervei senoriale, în regimul acestei obligații se vor sesiza modificările cele mai substanțiale, ceea ce va constitui principalul izvor al protestului și al luptei îndrîjite a țărănimii.

Iobagii ereditari, prin dispoziția formulată în conscriere, nu erau obligați la efectuarea zilelor de robotă, ei le răsкупărau în bani. În cîteva cazuri se răsкупăra împreună cu alte obligații. Spre exemplu în localitățile Suplacu de Tinca și Săldăbagiu Mic se răsкупăra împreună cu darea pieilor de vulpe și de jder. Zona Beiușului fiind locuită compact de iobagi ereditari, aici era deci precumpănitor acest mod de percepere a robotei. Această remarcă s-a constatat și la iobagii domeniului episcopesc din aceste părți³⁶. Desigur, condițiile naturale mai puțin favorabile dezvoltării agriculturii cerealiere nu au îngăduit formarea de alodii în această zonă geografică, care să necesite numeroase zile de robotă.

Din analizarea diferitelor obligații feudale, impuse supușilor domeniului capitular la data conscrierii, putem concluziona că se percepeau toate cele trei forme ale rentei feudale. Robota încă nu era o povară pentru locuitori. Precumpănitoare erau însă cele în bani, fiind răsкупărate chiar și unele obligații în natură. Motivele acestui mod de apreciere a impunerii obligațiilor sînt multiple. Atragerea și menținerea forței de muncă pe domeniu, crearea condițiilor necesare pentru a avea liniște după o lungă perioadă de zbucium și nevoia de bani pentru un început de drum pe care abia pășea acest domeniu feudal bisericesc, după o lungă vreme lipsit cu desăvîrșire și de drepturile sale economice, erau tot atîtea cauze pentru o astfel de orientare.

³⁵ *Ibidem*, f. 68.

³⁶ Ana Ilea, Gheorghe Mudura, Veronica Covaci, *op. cit.*, p. 365.

Monopolurile feudale. O sursă de venit importantă pentru stăpînul de pămînt, alături de obligațiile feudale prezentate mai sus, erau și monopolurile feudale. Acestea fiind în exclusivitate drepturi ale stăpînului, țăranii puteau să le exercite numai cu îngăduința lui în schimbul unor taxe sau alte obligații fixate.

Crîsmăritul sau dreptul de vînzare a băuturilor era unul din cele mai importante monopoluri. Trebuie să remarcăm însă, că în zona analizată, capitlul nu avea crîșme sau hanuri unde se puteau vinde băuturile stăpînului. Conscriptorii sugerează idea să fie construită o crîsmă și în această zonă, potrivit fiind localitatea Petid prin care trece drumul Oradea—Arad³⁷. Domeniul avea dreptul să crîsmărească în tot cursul anului băuturile provenite atît din producția alodială cît și din dijma vinului. Deoarece, în aceste localități, nu existau crîșme domeniiale construite, locuitorii erau obligați să crîsmărească din pivnițele domeniului la sărbătorile de Crăciun și de Paști o anumită cantitate de vin³⁸.

Crîsmăritul era permis și supușilor cu îngăduința stăpînului într-o scurtă perioadă a anului, de la sărbătoarea Sf. Mihai pînă la Anul Nou³⁹. După cazanele de fierț țuică pe care le dețineau, țăranii erau obligați să plătească anual cîte 2 fl. pentru un cazan. În cele 19 localități existau 16 cazane de fierț țuică ale supușilor.

Morile erau de asemenea considerate monopoluri feudale. Domeniul deținea o moară cu piatră construită pe cursul Crișului Negru în localitatea Suplacu de Tinca, care era în jumătate a satului, iar cealaltă jumătate în stăpînire comună cu episcopia din Oradea. Sătenii însă au răscumărat partea domeniială cu 25 Rfl. pe an⁴⁰. Se preconiza în conscriere ridicarea unei mori domeniiale și în posesiunea Cheșa⁴¹.

Mori puteau fi deținute și de către supuși în schimbul unor taxe fixate de domeniu, dar în conscriere nu sînt menționate alte mori în această zonă.

Domeniul nu deținea în aceste părți nici măcelării, iar despre dreptul de pescuit foarte sumar se amintește doar că la Toboliu se poate pescui în apele Crișului Repede, fără a se menționa în ce condiții⁴².

Pădurile întinse ale domeniului capitular din zona respectivă, pe lîngă faptul că asigurau lemnele necesare pentru foc și diferitele construcții atît pentru domeniu cît și pentru locuitori, aduceau și alte venituri, chiar dacă nu în aceeași măsură ca și mai tirziu. La acea dată, locuitorii erau obligați pentru dreptul de ghindărit să dea dijma porcilor. După acest considerent era stabilită și suprafața pădurilor raportat la

³⁷ *Conscrierea* . . . , f. 110.

³⁸ *Ibidem*, f. 120.

³⁹ *Ibidem*, f. 59, 61, 66.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 102.

⁴¹ *Ibidem*, f. 112.

⁴² *Ibidem*, f. 55.

numărul porcilor care puteau fi scoși la ghindă. În localitățile pe care le analizăm au existat păduri folosite pentru ghindărit într-o cantitate care asigura ghinda pentru 3.090 de porci în anii cu producție bună. Cele mai întinse păduri de ghindă erau în localitățile Bicaciu, Dumbrăvița de Codru (800 de porci) și Petid (600 de porci). În schimbul acestei folosințe, locuitorii care îngrășau porcii la ghindă dădeau dijma din porci (din zece unu), care se putea și răscumpăra, în acest caz după fiecare porc taxa fiind de 8 polturi⁴³.

Stăpînul își exercita dreptul și asupra vînatului în cadrul domeniului, supușii putîndu-l exercita ca o concesiune în schimbul unor obligații arătate mai sus. Pe lîngă aceste obligații, toți locuitorii erau datori să participe la vînătoarea organizată de stăpîn, la gonit sau chiar la vînat.

Extras din centralizatorul localităților cuprinzînd

Localitatea	Nr. familii	Nr. frați și fii	Nr. total sesii	Arabil în sesii	Arabil divizat anual	Fînaț în sesii	Fînaț divizat anual
1. Toboliu	15	—	15	—	33	—	31
2. Roit	46	—	40	—	228	—	99
3. Berechiu	18	—	18	—	175	—	79
4. Bicaciu	31	—	30	—	164	—	131
5. Miersig	20	—	20	48	—	—	80
6. Sitatelec	35	—	30	—	86	—	94
7. Șauaieu	21	—	21	54	—	—	76
8. Cihei	23	—	21	69	—	20	59
9. Lupoiaia	12	33	13	49	—	52	—
10. Forosig	7	14	7	15	—	25	—
11. Hodiș	5	12	5	10	—	17	—
12. Dumbrăvița Mică	5	10	5	18	—	26	—
13. Suplacu de Tinca cu 23 porți	25	37	25	50	—	44	—
14. Săldăbagiu Mic	24	15	17	43	—	53	—
15. Căpilna	15	14	8	38 ² / ₄	—	49	—
16. Dumbrăvița de codru	14	27	14	33	—	54	—
17. Ursad	6	10	6	8 ¹ / ₄	—	14	—
18. Petid	18	11	21	52	—	51	—
19. Cheșa	13	10	13	17	—	34 ¹ / ₂	—
TOTAL:	353*	193	328	584²/₄	686	439¹/₂	649

⁴³ *Ibidem*, f. 102.

* Cifra nu cuprinde pe cele

Se poate constata din cele arătate că monopolurile feudale încă nu erau exercitate pe deplin în posesiunile studiate în lucrarea de față și ele nici nu aduceau venituri considerabile.

*

După cum am specificat în cele de mai sus, lucrarea de față pune în lumină principalele aspecte social-economice numai dintr-o anumită parte a domeniului capitular, care reprezintă aproape jumătate din întinderea domeniului. Cealaltă parte a domeniului va fi tratată într-o lucrare viitoare și tot atunci se vor sublinia și concluziile ce se impun privind dezvoltarea social-economică, relațiile feudale etc. la nivelul domeniului capitular și ceea ce se poate generaliza în dezvoltarea feudalismului pe întreg comitatul în perioada de început a secolului al XVIII-lea.

Anexa nr. 1

Locuitorii cu toate bunurile lor mobile și imobile

Vii în săpători	Boi	Vaci	Cal	Porci	Cazane	Mori	Oi	Capre	Stupi
—	32	27	4	43	—	—	22	7	—
—	138	94	23	175	3	—	312	—	12
—	79	41	3	97	1	—	—	—	6
—	96	67	23	123	2	—	—	—	28
—	35	42	11	77	5	—	20	2	9
—	71	57	25	160	—	—	158	11	19
—	68	57	9	329	—	—	34	17	12
—	60	48	16	104	1	—	42	15	41
—	52	37	13	99	—	—	—	—	9
—	16	17	4	46	—	—	—	—	1
—	11	15	4	48	—	—	—	—	—
—	7	13	2	28	—	—	—	—	—
—	49	43	19	113	2	1	—	—	54
—	46	46	15	75	1	—	5	—	4
—	34	36	8	70	1	—	—	14	9
—	31	29	6	82	—	—	168	33	—
—	8	9	3	10	—	—	—	4	—
—	26	35	14	55	—	—	—	10	6
—	16	13	7	29	—	—	—	—	8
893	726	209	1 763	16	1	1	761	113	220

7 văduve, care nu erau considerate capi de familie

**Extras din centralizatorul localităților cuprinzind
toate obligațiile în bani**

Anexa 2.

Localitatea	Taxa anuală Rfl.	Taxa haidonică Rfl.	Răscumpă- rarea robotei Rfl.	Răscump. pieilor de vulpe și jder Rfl.	Taxă de arendă Rfl.
Toboliu	13	2,20			6,48
Roit	50	4,16			
Berechiu	27	3			
Bicaciu	20	2,33			
Miersig	19	3,24			
Sititelec	36	5,06			
Șauaieu	26	2			
Cihei	24	2,30			
Lupoaia		1,42	25,30	3,58	
Forosig		1,25	10,12	3,58	
Hodiș		1	8,30	3,58	
Suplacu de Tinca		1	10,12	3,58	
Dumbrăvița Mică			60*	3,58	
Săldăbagiu Mic			55*		
Căpîlna			35*		
Dumbrăvița de Codru			25,30* 8,30*		
Ursad			21,15		
Petid		1,42	10,12	3,58	
Cheșa		1	269,51	3,58	
Total:	215	33,48	648,00	23,48	6,48

* În această sumă se include și răscumpărarea pieilor și taxa haidonică.

**SOCIO-ECONOMIC REALITIES OF BIHOR REVEALED
BY THE 1722 CONSCRIPTION**

(Summary)

On the basis of the information offered by the 1722 conscription, this work deals with the socio-economic realities of nineteen villages of Bihor situated on the left side of the river Crișul Repede, in the South-eastern part of Oradea. The work points out some aspects connected with the agrarian economy, demography, the peasantry's obligations towards the landowners and the feudal monopolies, the social structure. There are underlined the differences between localities from the point of view of their economic development, differences raised by the characteristics of the geographical zone they belong to.

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE LA CUNOAȘTEREA ACTIVITĂȚII MILITANȚILOR BIHORENI PENTRU DREPTURI NAȚIONALE (1911—1914)

de

**VIOREL FAUR
MIHAI APAN**

Reconsiderarea momentelor semnificative ale luptei pentru drepturi și unitate națională impune, pe de o parte, includerea în sfera cercetărilor a tuturor provinciilor istorice românești iar, pe de altă parte, depistarea de noi surse documentare, care să permită formularea unor constatări istoriografice mai cuprinzătoare, cu caracter de concluzii viabile, de necontestat. Din perspectivă actuală, devine inevitabilă o analiză mai profundă — în temeiul datelor obținute — a fenomenelor politice și culturale specifice unei epoci de mari frământări, la finele căreia s-a împlinit idealul secular, de unitate statal-teritorială a poporului nostru.

Investigațiile anterioare au pus în evidență, cu o multitudine de argumente, faptul că la începutul secolului al XX-lea mișcarea națională a românilor de dincoace de Carpați a cuprins în sfera sa de acțiune toate categoriile sociale. Frunzașii politici și culturali și-au intensificat contactele cu locuitorii din sate și orașe, consolidându-se astfel forța de rezistență a populației românești împotriva tendințelor antidemocratice ale guvernanților. Direcția principală a luptei antidualiste s-a îndreptat, irevocabil, spre realizarea emancipării de sub dominația străină și unirea cu patria-mamă. Manifestările naționale ale românilor vizau, deci, înfăptuirea unor obiective fundamentale, care să aducă schimbarea radicală a condiției lor politice.

Evoluția acestor demersuri n-a putut fi obstaculată, cu toate abilele manevre ale oficialităților, care încercau să-și concretizeze programul de deznaționalizare, de topire a elementelor etnice diverse în așa-zisa „națiune unică ungară”, făcând imense dar inutile eforturi în această direcție. Ca o contrapondere la o asemenea politică reacționară, s-a procedat la organizarea și amplificarea luptei pentru apărarea ființei naționale, expusă acum, mai mult ca oricând, unor tentative de diminuare a propriei rezistențe în fața atîtor lovituri. Autoritățile statului dualist sînt alertate de capacitatea de extensiune în diferite medii sociale a ideilor vehiculate de exponenții mișcării naționale românești. În consecință, ele depun insistente eforturi pentru anihilarea militanților politici, cu

scopul de a-i obliga la inactivism, urmărindu-se în final tocirea spiritului ofensiv al mișcării naționale, care era ilustrată tocmai de asemenea luptători ridicați din rîndurile maselor, ca autentici purtători ai idealurilor acestora. Sînt realități pregnante ale începutului de veac, pe care le dezvăluie pasajele cele mai semnificative extrase de noi, în continuare, din documentele inedite existente în fondurile arhivistice orădene.

Referindu-se la atitudinea politică a preotului din Tulca, Nestor Porumb — care se afla sub supravegherea funcționarilor administrativi încă din 1896¹, primpretorul plasei Salonta consideră, în anul 1911, că acesta se „află în permanență în legătură cu grupările „daco-române“ și dacă are ocazia se manifestă, în secret, împotriva statului”². Despre Alexandru Munteanu din Tileagd, primpretorul plasei centrale (Oradea) afirma că „este pătruns de puternice sentimente naționale, ceea ce nici nu neagă, ci în mod deschis le propovăduiește în rîndurile colegilor săi. Extrasele de stare civilă le completează în limba română. Este împotriva înființării de noi școli primare de stat (cu limba de predare maghiară n.n.). În timpul campaniei electorale din 1907 a avut un rol important în alegerile pentru comitat, susținînd alegerea a 5 membri (români-n.n.) în municipalitatea comitatensă . . . , din circumscripția electorală Borod”³. Iată, deci, consemnarea faptelor pe care autoritățile le socoteau ca fiind intolerabile, chiar dacă se încălca un elementar principiu al egalității și al democrației. În concepția lor, toți acei frunțași politici care își apărau naționalitatea și drepturile acesteia intrau în categoria dușmanilor statului, a agitatorilor, fiind urmăriți cu tenace consecvență, pedepsiți și, desigur, limitați în activitatea lor de factură națională.

Spre pildă, preotul Nicolae Popescu (din Cociuba de Jos, plasa Tinca) era, după opinia primpretorului local, „total nedemn de încredere“, fiindcă „la ultimile alegeri parlamentare (din vara anului 1910 -n.n.) a fost alături de deputații români, umblînd prin parohie și făcînd propagandă electorală în favoarea Partidului Național Român, fapt pentru care a trebuit să fie arestat în ziua alegerilor”⁴. Procuratura din Zalău informa organul ierarhic despre îndrăzneala lui Vasile Lăpuștean, care a cîntat în restaurantul din Șimleul Silvaniei imnul *Deșteaptă-te române*⁵. Pe Gheorghe Bogdan din Cărpinet, primpretorul din Vașcău l-a amendat cu 100 coroane, „pentru contravențiile săvîrșite în timpul campaniei electorale”⁶ din 1910. Adevăratul motiv al acestei sancțiuni a fost faptul că Gh. Bogdan „este vicepreședinte al Partidului Național Român și în această calitate, cu ocazia alegerilor de deputați pentru parlament (din 1910-n.n.), a desfășurat o puternică activitate agitatorică în favoa-

¹ Arhivele Statului Oradea, *fond Prefectura județului Bihor*, Inv. 25, dos. 1/1896, f. 27—29.

² *Ibidem*, Inv. 24, dos. 292/1911, f. 51—53.

³ *Ibidem*, f. 58—62.

⁴ *Ibidem*, f. 82—88.

⁵ *Ibidem*, f. 105—114.

⁶ *Ibidem*, f. 147—158.

rea reprezentanților P.N.R.⁷. Învățătorul din Luncșoara, Petru Cipău, a „fost pedepsit de inspectoratul școlar, pentru că s-au găsit la elevii lui versuri românești lipsite de patriotism⁸, ori mai exact spus versuri în care nu se făcea apologia stăpînirii străine, patriei vitrege, ci se cultivau profunde sentimente naționale românești, ceea ce intriga autoritățile, dispuse oricînd la pedepse disciplinare, la acte discriminatorii.

Interesant de remarcat este modul cum procedează autoritățile în toate situațiile similare, cînd sint depistați mulți intelectuali români care nu aderă la politica de deznăționalizare, ci o combat prin mijloace legale, în timpul campaniilor electorale și în paginile presei. Organele represive au introdus practica informărilor confidentiale, a întocmirii prompte de rapoarte despre comportamentul militanților români. Aflăm, prin urmare, din cuprinsul unor asemenea documente care era atitudinea intelectualilor din sate, a învățătorilor, preoților și funcționarilor români. Astfel, Dumitru Vuscan din Șerghiș era, după convingerea primpretorului plasei Beliu, „unul dintre cei mai radicali naționaliști români. Își exprimă opiniile în mod public, proclamă românismul⁹. De asemenea, Simon P. Leucuța din Chișlaca „este pătruns de un radical sentiment național român¹⁰. O atitudine „radicală“ a manifestat și Traian Roman din Tășad, care în timpul alegerilor din 1910 a convins locuitorii din Mizieș să nu voteze pentru reprezentantul partidei guvernamentale, care a adus jandarmi în localitate¹¹, unde au rămas și după terminarea confruntărilor electorale. Satului Țortiteag i se refuză un ajutor de 2 000 coroane, datorită faptului că „populația română de acolo, la ultimile alegeri parlamentare, a luptat pentru răsturnarea partidului de guvernămînt¹² al lui Ștefan Tisza.

Accentuarea dimensiunii represive a statului dualist austro-ungar a avut, neîndoielnic, consecințe dramatice asupra celor oprimați, însă n-a reușit să le impună tăcerea și acceptarea. Dimpotrivă, sentimentul de revoltă națională, insubordonarea și canalizarea eforturilor într-o direcție contrară voinței guvernanților, au cunoscut momente remarcabile, cu deosebire în perioada alegerilor parlamentare, cînd era posibilă organizarea de manifestări publice, la care se fixau obiectivele luptei pentru drepturi naționale, conferindu-i-se acesteia caracter de

⁷ *Ibidem*. Vezi și f. 492—495.

⁸ *Ibidem*, f. 174—177. Cu alt prilej, primpretorul plasei Aleșd scria că „inspectoratul a găsit la elevi versuri antipatriotice românești, iar în urma anchetei (Petru Cipău — n.n.) a fost găsit vinovat“ (*Ibidem*, f. 519—520).

⁹ *Ibidem*, f. 198—203.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, f. 252—255. De altfel, i s-a alăturat și Gh. Roman (preot în Talpe), care — în conformitate cu raportul primpretorului din Beiuș — era „un agitator național român extremist“, astfel că în alegerile din 1910 acesta, împreună cu băieții săi, au tulburat în așa măsură spiritele locuitorilor din comuna Mizieș, încît mult timp după acestea a trebuit să fie ținută acolo o forță militară pentru păstrarea ordinii și a liniștei“ (*Ibidem*, f. 285—290).

¹² *Ibidem*, f. 271—284.

legalitate. De aceea, autoritățile — incapabile să suprimă cu totul libertatea de opinie — vor face adesea referiri la activitatea susținătorilor Partidului Național Român, considerînd-o ca fiind periculoasă, condamnatibilă. Li se aplică, prin urmare, un tratament de mină forte.

Din bogata informație documentară de care dispunem extragem cîteva exemple edificatoare. Primpretorul plasei Beliu menționează în raportul său despre preotul Cornel Musca din Cărand faptul că acesta, cu „ocazia alegerilor parlamentare, nu în mod fățiș, însă în secret, a sprijinit — în modul cel mai eficient — pe deputații naționali români, a făcut agitația în rîndurile poporului, a găzduit pe trimișii P.N.R. de la centru”¹³. Într-un alt document de factură identică se precizează împrejurarea că „din punct de vedere politic (al interesului statului dualist-n.n.) nu este un om de încredere. Casa lui este loc de adunare a extremiștilor naționali români”¹⁴. Și mai necruțătoare se vrea aprecierea la adresa lui Ilie Bursășiu din Săliște de Vașcău, care nu era altceva decît „un adept neînduplecat al P.N.R., în favoarea căruia face o puternică propagandă, iar pentru propagandă făcută împotriva statului (dualist-n.n.) a și fost amendat. Și în prezent manifestă o atitudine ostilă... și nu sînt speranțe să se schimbe”¹⁵. Aproape aceleași cuvinte sînt formulate despre preotul Teodor Borha, care era „un mare dușman al statului... , adept neînduplecat al P.N.R. și al extremiștilor naționali români”¹⁶, mai exact al luptătorilor pentru cauza națională. Datorită faptului că Teodor Popovici se afla în legătură cu dr. Ioan Ciordaș din Beiuș (alt așa-zis „agitator român”¹⁷), i se acorda calificativul de „total lipsit de încredere”¹⁸.

Evident, instituțiile culturale și școlare românești, care nu primeau de la statul dualist nici un sprijin material, erau privite, la fel de suspicios, de către autorități. Școala civilă de fete din Beiuș, ca factor de afirmare națională, este analizată în acești termeni: „oamenii care trăiesc în condiții mai modeste (este vorba de locuitorii români-n.n.) mai bucuroși își dau fetițele la internatul românesc (adică la internatul Școlii civile de fete-n.n.), unde înafară de învățămîntul absolut gratuit primesc ieftin sau la preț convenabil întreținerea. Înafară de predarea limbii maghiare, la orele planificate nimenea nu-și mai aduce aminte că trăim în Ungaria și nici de apartenența la națiunea (unică-n.n.) ungară; nu se face educație patriotică (în favoarea statului austro-ungar-n.n.). Spiritul educației este deci românesc și absolventele Școlii civile de fete urmează principiile mișcării naționale române”¹⁹. Pentru a contrabalansa „influența politică” a acestei școli, primpretorul din Beiuș propune să se înființeze în oraș un

¹³ *Ibidem*, f. 312—315.

¹⁴ *Ibidem*, f. 507—509.

¹⁵ *Ibidem*, f. 529—530.

¹⁶ *Ibidem*, f. 545—546.

¹⁷ *Ibidem*, f. 537—538.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, dos. 293/1911, f. 13—17.

internat de stat, cu limba maghiară și în care să fie atrase elevele române, prin reduceri de taxe școlare și acordarea de burse. Așadar, o altă „soluție” oferită de oamenii puterii, în vederea asigurării unei eficiențe mai mari politicii de deznaționalizare.

Unei hărțuiri permanente erau supuși învățătorii români din satele bihorene, fiind invocate diverse motive, de preferință cele politice, pentru a fi pedepsiți, ori a li se reduce posibilitățile materiale, desigur mai modeste decât ale colegilor lor din școlile de stat. Teodor Șendruțiu, învățător în Inand, a primit muștrare scrisă „pentru motivul că a îndrăznit să completeze evidențele școlare cu ortografie românească” și mai ales deoarece „nu a manifestat nici un interes pentru predarea limbii maghiare și a altor discipline cu caracter educativ-patriotic”²⁰. Absolut identic a fost sancționat și învățătorul Avram Igna din Ineu de Criș²¹. Lui Terentie Pop din comuna Buntești i se anulează ajutorul de stat din următoarele considerente: „comportarea lipsită de patriotism și contrară din punct de vedere politic manifestată, el fiind un reprezentant dintre cei mai radicali ai P.N.R., care de curînd a fost împotriva înființării unei școli primare de stat (fiindcă era un instrument al maghiarizării forțate-n.n.), agitînd populația din comună împotriva școlii primare de stat”²². Comisia disciplinară din cadrul comitetului administrativ al comitatului Bihor ajunsese la concluzia că învățătorul Dumitru Deac din Cociuba Mare „neglijează predarea limbii maghiare, apoi că a scris numele elevilor săi cu grafie românească și a afișat o proclamație agitatorică, scrisă în limba română, în care îi îndeamnă pe locuitori să emigreze”²³ din Imperiul austro-ungar.

O „preocupare” aparte au arătat organele administrative pentru preotul Petru E. Papp din Pocola — fost redactor al ziarului *Tribuna* din Arad (1905—1907²⁴) și, totodată, unul din cei mai temerari luptători pentru drepturi naționale —, căruia primpretorul din Beiuș îi întocmește, la 2 ianuarie 1914, un raport detaliat, insistînd pentru ca să i se respingă investitura de protopop al Beiușului, pe care și-o cîștigase recent, prin voința obștii locale. Dar să transcriem cîteva pasaje din document: „Partidul Național Român a susținut cu tărie alegerea ca protopop a preotului de la Pocola. Acesta este unul dintre conducătorii cei mai radicali ai P.N.R. . . . Alegerea lui Papp înseamnă o lovitură mare dată întregii politici ungare și punerea sub semnul întrebării a succesorilor sale în viitor. La intervenția comitetului suprem (deci intervenția nemijlocită a superiorilor administrativi, care avea o mare greutate-n.n.),

²⁰ *Ibidem*, Inv. 23, act nr. 689/1913, f. 1.

²¹ *Ibidem*, act. nr. 678/1913, f. 1—2.

²² *Ibidem*, nr. 682/1913, f. 2.

²³ *Ibidem*, nr. 909/1914, f. 1—2.

²⁴ Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului. Pagini de glorie și de jertfe*, Editura „Doina”, Beiuș, 1928, p. 96.

²⁵ Arhivele Statului Oradea, fond Prefectura județului Bihor, Inv. 23, act nr. 17/1914, f. 1.

Papp nu a fost întărit în funcție și s-a stabilit un nou termen al alegerilor. Înaintea noilor alegeri, P.N.R. a desfășurat o campanie favorabilă acestuia, prin agitație și propagandă. *Datorită însă unor mașinațiuni puse la cale de către mine și de către primpretorul plasei Ceica* (subl. ns.), am reușit să-l sprijinim pe dr. Victor Fildan pentru a câștiga funcția în locul lui Papp... Vă rog să interveniți pe lângă vicarul orădean Vasile Mangra, ca... să fie ales protopop la Beiuș. Nealegerea lui Fildan sau alegerea lui Papp — aprecia același personaj — ar însemna victoria forțelor naționale cele mai radicale și falimentul politicii noastre de pînă în prezent²⁶. Devreme ce însuși reprezentantul puterii își dezvăluie metodele folosite pentru a înlătura un militant și a-l înlocui cu o fire docilă, ușor manevrabilă, nu mai este, așadar, nevoie de alte comentarii. De consemnat, totuși, faptul că Petru E. Papp a obținut funcția pe care o merita în anul 1918²⁶, cînd chingile opresive slăbesc, odată cu încheieturile bătrînei și perimatei monarhii bicefale, pe ruinele acesteia ridicîndu-se, la o nouă viață, naționalitățile de-acum libere să-și hotărască destinul, să se unească cu corpurile naționale cărora le aparțineau de drept, formînd astfel statele naționale ale Europei interbelice.

Apelînd la mărturii arhivistice pînă acum necunoscute, am relevat eforturile salutare ale unor militanți politici bihoreni, într-o epocă de înăsprire a constrîngerilor administrative, cînd numai dîrzenia și totala angajare în bătălia pentru drepturi era adevărata expresie a capacității de a menține neatinsă, în esența ei, ființa națională. Românii din părțile bihorene — ca, de altfel, și cei din Transilvania, Banat, Maramureș și Bucovina — și-au demonstrat vigoarea națională în împrejurările din toamna anului 1918, prin opțiunea lor de a se desprinde pentru totdeauna din conglomeratul multinațional austro-ungar și a se uni cu frații lor din patria liberă.

**CONTRIBUTIONS DOCUMENTAIRES A LA CONNAISSANCE
DE L'ACTIVITÉ DES MILITANTS DE BIHOR POUR
DROITS NATIONAUX (1911—1914)**

(Résumé)

Les investigations antérieures ont mis en évidence le fait qu'au commencement du XX-e siècle le mouvement national des Roumains transylvains a gagné dans sa sphère d'action toutes les catégories sociales. Leurs manifestations politiques visaient la réalisation de certains objectifs fondamentaux, telle comme l'émancipation de sous la domination étrangère et l'union avec les frères du delà des Carpathes. Les auteurs présentent l'activité des militants de Bihor pour la réalisation des pareils désiderats, entre 1911—1914. On met à la contribution une riche information documentaire inédite, dépistée dans les fonds de la filiale Oradea des Archives de l'État.

²⁶ Petru E. Papp, *op. cit.*, p. 98—102.

ȘCOLILE ȚĂRĂNEȘTI ORGANIZATE DE „ASTRA“ BIHOREANĂ ÎN PERIOADA INTERBELICĂ (1934—1940)

de

LUCIA CORNEA
BARBU ȘTEFĂNESCU

Începînd cu cel de-al patrulea deceniu, problema școlilor țărănești a dobîndit prioritate în preocupările *Astrei*, ca o formă nouă de activitate, menită să concentreze eforturile făcute pînă atunci în mod dispersat, prin conferințe, șezători, etc.

Organizarea lor a corespuns unor necesități reale, constatate și de activiștii *Astrei* în urma unei îndelungate experiențe propagandistice și educative. Izvorite din realitatea locală a satului transilvănean, întemeierea lor s-a făcut în parte și sub influența unor experiențe similare ce au avut loc în diferite țări europene, lucru la care *Astra* s-a raportat adesea în articolele de îndrumare metodică publicate în revista *Transilvania*.

De problema școlilor țărănești organizate în Bihor s-a ocupat pe scurt Ion Bradu într-un capitol din articolul său consacrat activității generale a asociației¹. Mai există însă la ora aceasta o cantitate apreciabilă de material documentar inedit, în cea mai mare parte documente de arhivă, nevalorificate pînă acum științific, pe temeiul cărora am întocmit prezenta lucrare.

Imediat după Unire, dar mai ales după legiferarea reformei agrare din 1921, se simțea nevoia organizării și în Bihor a unor forme, chiar elementare, de învățămînt agricol, înregistrîndu-se în acest sens chiar demersuri oficiale. În 1923 senatorul Gavril Cosma din Beiuș milita pentru înființarea în localitate a unei „școli inferioare de agricultură avînd ca bază materială bunuri expropriate de la Episcopia greco-catolică de Oradea². Așa cum o vedea autorul demersului, această școală semăna destul de mult cu ceea ce a realizat mai tîrziu *Astra*: „Școala de agricultură este o necesitate pentru a răspîndi la sate soiuri de vite

¹ Ion Bradu, *Inceputurile și activitatea „Astrei” în Bihor*, în *Contribuții culturale bihorene*, edit. de Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Bihor, Oradea, 1974, p. 137—144.

² Școala de agricultură din Beiuș, în *Beiușul*, 1923, nr. 39—40, p. 3.

nobile și prețioase ca astfel țărănimea care le prăsește să aibă câștig și folos din munca sa. La școală să se înființeze un curs de apicultură (stupărit), pomicultură ca sătenii să poată valora cu preț bun poamele⁴³. Inițiativa beiușeană n-a găsit însă un ecou suficient de puternic pentru ca școala să se și realizeze, astfel că *Astreii* i-a revenit peste un deceniu meritul de a inaugura primele școli țărănești în Bihor.

Încă înainte ca *Astra* centrală să difuzeze în toate despărțămintele indicația oficială pentru deschiderea de școli țărănești, această chestiune a stat în atenția despărțămintelui bihorean. În 1933, sub imboldul noii orientări, președintele Teodor Neș susținea pe larg în fața autorităților locale necesitatea școlilor țărănești, arătând că *Astra* a înțeles în ultima vreme „să dea mai multă atențiune educației generale și profesionale a țăranului⁴⁴. La 29 noiembrie 1933 a avut loc la Oradea, în sediul Casei Naționale, o ședință a comitetului despărțămintelui central și a președinților despărțămintelor de plasă pentru a discuta „înființarea școalelor superioare țărănești⁴⁵. La ședință a participat și președintele *Astrei*, profesorul Iuliu Moldovan.

În luna următoare, *Astra* centrală, apreciind bunele rezultate obținute de școala țărănească deschisă în 1931 la Sighetu Marmăției hotăra să generalizeze experiența și „să înființeze asemenea școli în cât mai multe centre ale despărțămintelor noastre⁴⁶.

Inițial se credea că inaugurarea școlii țărănești la Oradea se va putea face încă în luna februarie 1933⁷, dar ulterior au apărut numeroase dificultăți, care au făcut ca inaugurarea să fie mereu amînată, deși în alte despărțăminte, cum erau Brașovul, Clujul, Făgărașul, Tîrgu-Mureș, Oravița, Satu-Mare, Turda și Zalău⁸ astfel de școli funcționau deja cu succes la începutul anului 1934.

Prima școală organizată de *Astra* în Bihor s-a deschis astfel nu la Oradea, ci la Salonta, în 1934: „Despărțămîntul de plasă Salonta și-a deschis școala sa țărănească la 5 februarie funcționînd pînă la 4 martie cu 30 de țărani coloniști din împrejurimi, cari au putut frecventa cursurile, locuind totuși pe la casele lor. Cursurile s-au ținut seara...⁴⁹. Iată o primă școală și aceasta cu aspect de curs seral, cu țărani navetiști, așadar nu sub cea mai potrivită și eficientă formă¹⁰.

³ *Beiușul*, 1924, nr. 4, p. 2.

⁴ Arhivele Statului filiala Oradea, fond „*Astra*” despărțămîntul Bihor (fond nr. 94), inv. 35, dos. 18, f. 22.

⁵ *Ibidem*, f. 20.

⁶ *Ibidem*, dos. 17, f. 3.

⁷ *Ibidem*, dos. 18, f. 25.

⁸ Școalele țărănești, în *Transilvania*, 1934, nr. 1, p. 64.

⁹ Al. Dima, *Școalele noastre țărănești*, în *Transilvania*, 1934, nr. 2, p. 111—112.

¹⁰ I. Bradu, în *op. cit.*, p. 138, afirmă că primele școli țărănești au apărut în Bihor sporadic după anul 1930 și că în 1933 s-a deschis o școală țărănească la Oradea, organizată de despărțămîntul *Astrei* și Camera de agricultură. Cum însă nici o altă sursă consultată pînă acum nu confirmă aceste informații, iar autorul nu face trimitere bibliografice necesare, nu le putem lua în considerare. Rămîne astfel ca început al școlilor țărănești în Bihor anul 1934.

În timpul acesta, la Oradea, conducerea despărțământului se izbea de greutăți în înființarea școlii. Profesorii „cer remunerația muncii în plus pe care o săvîrșesc“, județul ezită încă în instituirea unui fond¹¹. Organizarea școlii a fost precedată de numeroase apeluri și articole de propagandă publicate în cotidianul *Gazeta de Vest* de către T. Neș și secretarul despărțământului — profesorul Gh. Vornicu¹². La sfîrșitul anului 1934 se făceau din nou recrutări de elevi, școala urmînd a se deschide la începutul anului următor¹³. Rămîne și aceasta însă doar în fază de proiect, încă departe de-a fi transpus în viață la sfîrșitul anului 1935. Neputința de a realiza școala țărănească l-a determinat pe profesorul Teodor Neș să demisioneze din funcția de președinte al despărțământului. Demisia sa apare clar motivată în documentele adunării generale: „... neputînd din cauze independent de voința sa să realizeze cele ce-și propusese și în primul rînd școala țărănească, din cauza lipsei de concurs a unor factori nu întotdeauna înțelegători a unei astfel de activități“¹⁴.

Conducerea a preluat-o din acel moment avocatul Teodor Popa, rămas în fruntea despărțământului pînă în 1940 și care s-a remarcat tocmai prin perseverența cu care timp de 4 ani s-a ocupat de problema școlilor țărănești.

Sub îndrumarea sa, prima școală de la Oradea s-a deschis în mod festiv la 1 martie 1936 la Casa Națională, în dublă ediție: una pentru țărani și una pentru țărănci¹⁵, din acest moment despărțământul central preluînd inițiativa, pe care a continuat-o și în anii următori.

În total, după datele pe care le deținem pînă la ora aceasta, au funcționat în Bihor în perioada interbelică 22 de cursuri de școală țărănească sub egida *Astrei*: 17 pentru bărbați și 5 pentru femei. Pentru bărbați s-au organizat la: *Salonta* (4 — între anii 1934—1937), *Beiuș* (unul în 1935), *Oradea* (7 — între 1936—1940, cu trei cursuri în anul 1939¹⁶), *Vășcău* (unul în 1936 și altul în 1937¹⁷), *Tinca* și *Cefa* (cîte unul în 1938) și *Girișul Negru* (unul în 1939). Școala țărănească pentru femei a funcționat la: *Oradea* (3 cursuri între 1936—1938), *Salonta* (un curs pentru femeile din Salonta-colonie) și *Girișul Negru* (1), ultimele două în anul 1939.

Observăm astfel că ideea realizării școlilor țărănești pe zone agricole a fost parțial realizată prin această distribuție. Raportat și la suprafața mare a județului, care îngloba 422 de sate și comune, ar fi fost necesar,

¹¹ Arh. St. O., *fond citat*, dos. 19, f. 9.

¹² *Ibidem*, dos. 20, f. 17.

¹³ *Ibidem*, dos. 19, f. 100.

¹⁴ *Ibidem*, dos. 20, f. 84.

¹⁵ *Ibidem*, dos. 21, f. 54. Informații ample despre această primă, școală țărănească de la Oradea ne oferă răspunsul despărțământului bihorean la chestionarul lansat de gruparea *Gînd românesc* de la Cluj în legătură cu activitatea școlilor țărănești din Transilvania, chestionar comunicat de profesorul universitar agronom N. Săulescu (dos. 21, f. 71).

¹⁶ *Transilvania*, 1939, nr. 4, p. 227.

¹⁷ Arh. St. O., *fond citat*, dos. 21, f. 119.

afirma conducerea despărțământului, ca școlile „să funcționeze descentralizate pe centrele de plăși și pe regiuni: munte, șes și deal”¹⁸.

Propunerile de a se organiza școli țărănești cu caracter local veneau uneori chiar de la comune. Astfel, la sugestia căminului cultural din comuna Cefa, *Astra* bihoreană a deschis în această comună o școală țărănească cu 40 de elevi în martie 1938¹⁹. La fel s-a întâmplat la Girișul Negru în anul următor²⁰.

Inițiativa înființării de către *Astra* a unor școli de agricultură pentru țărani în deceniul al patrulea al sec. XX venea într-un moment foarte oportun, acela al dezvoltării generale a agriculturii, ca principală ramură economică. Legiferarea și transpunerea în practică a reformei agrare din 1921 a însemnat și împroprietărirea unui mare număr de țărani români și maghiari din Bihor, beneficiari ai împărțirii întinselor moșii existente în Cîmpia de Vest în primul rînd. Ajunsă proprietară, de multe ori în alte zone — cazul țăranilor din zona muntoasă împroprietăriți la cîmpie — țărănimea a avut de întâmpinat o serie de dificultăți legate de slaba înzestrare tehnică a gospodăriilor proprii. Statisticile vremii consemnează insuficiența uneltelor agricole de bază, a plugurilor în primul rînd, raportate la numărul gospodăriilor, precum și calitatea acestora, în multe privințe necorespunzătoare. O situație aparte aveau țăranii din zona muntoasă stabiliți la cîmpie, care, fie că nu dețineau inventar agricol, fie că posedau un instrumentar specific zonei lor de baștină, inadecvat însă realităților pedologice din Cîmpia Crișurilor. Toți aceștia erau puși în situația de a-și cultiva altfel pămîntul decît în satele de unde veneau (alt asolament, pregătirea terenului diferită, altă dinamică a lucrărilor de întreținere, etc.).

Insistăm asupra acestei categorii a țăranimii bihorene, căreia, ca oricărui grup uman strămutat în alt mediu exterior, îi era necesară o anumită perioadă de acomodare, de adaptare la noile condiții. Este meritul despărțământului de plasă Salonta de a fi pus bazele relativ repede unei școli pentru „coloniștii din împrejurimi”, școală care s-a bucurat de bune aprecieri.

Din scrisoarea despărțământului Bihor al *Astrei* către autoritățile locale în vederea obținerii de fonduri pentru școlile țărănești, rezultă că se preconiza înființarea unei școli separate pentru țăranii din zona deluroasă și muntoasă, prevăzută inițial la Diosig, alături de școlile pentru țăranii din cîmpie, prevăzute și înființate la Oradea și Salonta²¹.

În cele din urmă s-a înființat în folosul țăranilor din zona de munte o școală la Vașcău, pentru bărbați, și una la Oradea pentru femei, frecventate mai ales de locuitorii plasei Vașcău. Interesul manifestat pentru această plasă era deplin justificat, dat fiind faptul că „populațiunea din

¹⁸ *Ibidem*, dos. 21, f. 121.

¹⁹ *Ibidem*, dos. 22, f. 28.

²⁰ Ion Bradu, *op. cit.*, p. 143.

²¹ Arh. St. O., *fond citat*, dos. 18, f. 22—25.

plasa aceasta este cea mai săracă și mai rămasă în cultură²². Zonă cu relief deluros și muntos, cu soluri podzolice și climă răcoroasă, extremitatea sud-estică a Bihorului n-a întrunit niciodată cele mai favorabile condiții pentru practicarea agriculturii (incluzînd aici și creșterea animalelor) într-o asemenea măsură încît să asigure subzistența locuitorilor, deși a constituit în permanență principala lor ocupație. Aceasta a dus, în condițiile unui spor accentuat al populației, la căutarea altor mijloace de existență, găsite însă numai parțial în meșteșugurile țărănești (olărit, fierărit, cojocărit, lemnărit, etc.), practicate pe scară largă în zonă, sau în exploatările forestiere din apropiere²³. O mare parte a locuitorilor erau nevoiți să plece „în bejenie“²⁴, adică să se deplaseze în zonele de cîmpie pentru a participa la muncile agricole sezoniere, în primul rînd la secerat.

Zona Vașcăului, cu un nivel scăzut de trai al populației, necesita deci în mod acut și intervenția unor factori educativi. Iată de ce Ion Breazu, activist al *Astrei* centrale clujene, aprecia la justa sa valoare școala țărănească organizată la Vașcău în 1937: „Să faci o școală țărănească în acest tîrgușor de munte, care nu are mai mult de 1 300 de locuitori, care e lipsit de orice școală secundară și n-are atîția intelectuali cîte degete la amîndouă mîinile — nu e lucru ușor. Puține regiuni ale țării au însă nevoie atît de urgentă de o astfel de instituție. Vașcăul e unul din centrele acestui ținut năpăstuit al Munților Apuseni, pentru care s-a vărsat atîta cerneală și s-au rostit atîtea discursuri, fără să se săvîrșească nici o îmbunătățire mai de seamă“²⁵. Pentru același motiv, atunci cînd s-au făcut recrutările de eleve la școala pentru țărânci, atenția s-a îndreptat tot spre plasa Vașcău, în anul 1936 fiind cuprinse 18 femei din 15 comune ale acestei plase²⁶, în anul următor insistîndu-se pe recrutări din alte comune²⁷: „cu chipul acesta am gîndit că în cei doi ani de existență ai școlii țărănești ar fi trecut pe la această școală din fiecare comună a plășii Vașcău cel puțin cîte o săteancă, avînd conștiința împăcată că plasa Vașcău a putut să beneficieze în întregime de această școală“²⁸.

Înființarea școlii țărănești de la Vașcău venea să corijeze și indicațiile inițiale ale conducerii despărțămîntului județean în 1933, conform cărora aceste școli ar trebui să cuprindă numai țărani înstăriți²⁹. De fapt, trei ani mai tîrziu, în 1936, însăși conducerea despărțămîntului a abdicat de la această idee, arătînd că la aceste cursuri pot fi trimiși

²² *Ibidem*, dos. 18, f. 75.

²³ B. Ștefănescu, Fl. Goina, *Piese etnografice din zona Beiuș-Vaşcău*, Oradea, 1979, p. 6.

²⁴ Ion Clopoșel, *Bejenia bihoreană*, în *Societatea de mîine*, 1927, nr. 39/40, p. 462—465.

²⁵ I.B., *Străbătînd despărțămintele*, în *Transilvania*, 1937, nr. 2, p. 130.

²⁶ Arh. St. O., *fond citat*, dos. 22, f. 12.

²⁷ *Ibidem*, dos. 25, f. 1.

²⁸ *Ibidem*, dos. 24, f. 16.

²⁹ *Ibidem*, dos. 18, f. 22—25.

„plugari independenți, proprietari cel puțin a 3 jugăre cadastrale, cu purtare bună și care oferă garanția că reîntorcându-se acasă vor ști să valorifice cunoștințele cîștigate³⁰. Urmărind lista participanților la cursul ținut la Oradea între 15 februarie și 6 martie 1937 observăm o bună reprezentare a tuturor plaselor județului de către țărani cu proprietăți între 5 și 46 jugăre, între care sînt amintiți și doi „mecanici“ — proprietari de batoze³¹. Este perioada în care batozele cu „cazan“ (locomobilă) se răspîndesc din ce în ce mai mult, înlocuind vechile tehnici de treierat — călcatul cu animalele și îmblătitul³².

În ce privește durata cursurilor de școală țărănească, inițial despărțămîntul central preconizase ca acestea să țină 6 săptămîni³³. În momentul în care au fost puse în practică însă nici unul n-a atins această durată, majoritatea însumînd în jur de 2 săptămîni, unele 3 săptămîni, cum a fost școala pentru femei de la Oradea din 1936³⁴, sau chiar 34 de zile, ca școala pentru țărani de la Băile Felix (1939)³⁵.

Ca dată a ținerii lor, observăm orientarea firească spre acea parte a anului în care țăranii erau mai puțin ocupați la cîmp și în gospodărie. Astfel, majoritatea cursurilor s-au ținut în perioada decembrie — martie, cîteva însă și în mai.

Numărul țăranilor care participau odată la un astfel de curs nu era prea mare: în general între 20—30, cei mai mulți înregistrîndu-se în martie 1938 la Cefa — 40.

Ca vîrstă, majoritatea acestor țărani aveau între 23—35 de ani, extremele înregistrînd 16 și, respectiv, 42 de ani. Unele încercări de a se stabili un barem de vîrstă minimă pentru participanți n-au putut fi respectate³⁶.

De la bun început *Astra* centrală a ținut să sublinieze că „va putea veni numai în cazuri excepționale în ajutorul material al școalelor, cheltuielile urmînd a fi acoperite din fondurile proprii ale despărțămîntelor și din subvenții primite în acest scop de la Prefecturile de județ, de la Primării și îndeosebi de la Camerile de Agricultură“³⁷. Astfel, subvențiile necesare întreținerii școlilor țărănești au provenit în Bihor în cea mai mare parte de la Prefectura județului, de la Camera de agricultură județeană, cu ajutoare ceva mai mici contribuind Primăria orașului Oradea, Camera de comerț și industrie și Banca Națională. Divizia

³⁰ *Ibidem*, dos. 21, f. 12.

³¹ *Ibidem*, dos. 21, f. 12.

³² B. Ștefănescu, *Fenomenul de periferizare a tehnicii agricole în Bihor*, în *Analele Banatului*, I, Timișoara, 1982, p. 277—278.

³³ Arh. St. O., *fond citat*, dos. 18, f. 22.

³⁴ *Ibidem*, dos. 21, f. 75.

³⁵ Ion Bradu, *op. cit.*, p. 143.

³⁶ Pentru școala de la Oradea din 1937 se încercase stabilirea vîrstei minime de participare la 23 de ani (Arh. St. O., *fond citat*, dos. 24, f. 5).

³⁷ Arh. St. O., *fond citat*, dos. 17, f. 3.

17 Infanterie, cu garnizoana la Oradea, a oferit de fiecare dată echipamentul necesar cazării țăranilor³⁸. O singură dată *Astra* centrală a participat cu o subvenție de 15 000 lei, la solicitarea președintelui Teodor Popa, aflat în imposibilitate de a organiza școala pentru țăranți în 1938 din lipsă de fonduri³⁹. În 1937, la Vașcău, din lipsă de fonduri, s-a ajuns chiar la o soluție extremă, țăranii — elevi din satele apropiate fiind găzduiți chiar în casa președintelui despărțământului, medicul Emil Pop⁴⁰.

Pe lângă fonduri s-a mai pus și problema spațiului, asociația *Astra* nedispunând de săli proprii, cursurile s-au ținut în diferite locuri: la Oradea în sala Asociației Muncitorilor Români⁴¹ și în sediul Reuniunii Femeilor Române, la Beiuș în localul Liceului „Samuil Vulcan“⁴², etc.

Colaboratorii principali ai despărțământului la organizarea acestor școli țărănești au fost Camera de agricultură și Reuniunea Femeilor Române din Oradea (aceasta din urmă la școala pentru țăranți). Au mai colaborat serviciul medical veterinar al județului și Consilieratul agricol, cursurile fiind predate de: ingineri agronomi, medici veterinari, consilieri agricoli, medici, contabili, avocați, profesori etc.

În ceea ce privește conținutul cursurilor, trebuie remarcată din capul locului viziunea largă care a stat la baza întocmirii programelor. În mod firesc au predominat cursurile din domeniile agricole de bază: cultura plantelor de câmp, viticultură, pomicultură, legumicultură, zootehnie și medicină veterinară, apicultură — în cazul școlilor pentru țăranii — cele din domeniul legumiculturii, aviculturii, a meșteșugurilor și ocupațiilor casnice (țesătorie, croitorie, bucătărie) — la cursurile pentru femei. Inițiatorii au afectat însă un număr însemnat de ore și unor domenii care vizau ridicarea nivelului de cultură generală a țăranimii: drept și contabilitate agricolă, medicină umană, istorie, geografie etc., precum și reînvierii unor tradiții locale legate de medicina populară⁴³, de muzica și dansurile străvechi⁴⁴.

În mod justificat, cel mai mare număr de ore a fost consacrat cultivării plantelor de câmp și ramurilor specializate ale agriculturii: viticultura, pomicultura, legumicultura, pentru că epoca impunea depășirea cunoștințelor tradiționale în aceste domenii. Trebuiau adoptate noi asolamente, noi soiuri de plante, plante noi de cultură chiar, mijloace tehnice mai adecvate, în scopul creșterii și diversificării producției agricole. Nu întâmplător la sfârșitul fiecărui curs erau împărțite tuturor ele-

³⁸ *Ibidem*, dos. 21, f. 77.

³⁹ *Ibidem*, dos. 26, f. 17.

⁴⁰ I.B., *Străbătînd despărțămintele, în Transilvania*, 1937, nr. 2, p. 130.

⁴¹ Arh. St. O., *fond citat*, dos. 24, f. 23.

⁴² Ion Bradu, *op. cit.*, p. 139.

⁴³ Programa școlii din Beiuș din 1935 a cuprins și probleme de cunoașterea și valorificarea plantelor medicinale (Ion Bradu, *op. cit.*, p. 139).

⁴⁴ Arh. St. O., *fond citat*, dos. 22, f. 38; dos. 21, f. 119—121.

vilor premii în: semințe de trifoi, altoiuri și truse de altoit⁴⁵, pomi, pluguri⁴⁶ și chiar cărți⁴⁷.

De asemenea, era necesară o mai bună distribuție teritorială a diferitelor culturi în scopul obținerii unor eficiențe cât mai ridicate. Pentru o mai temeinică însușire a cunoștințelor, la școlile țărănești s-au făcut și aplicații practice, mai ales pe terenurile Camerei agricole din Oradea⁴⁸. La cursul de la Tinca, de pildă, din 1938, „s-au arătat cursiștilor prin proiecții diferite gospodării, grădini, ș.a., vizitându-se de asemenea ferme importante ca cele din Oradea”⁴⁹.

Un număr substanțial de ore a fost afectat zootehnicii și medicinei veterinare. Aceleași necesități de modernizare stăteau și în fața creșterii animalelor în această perioadă, în strinsă interdependență cu agricultura. Problema îmbunătățirii raselor, a îngrijirii animalelor și stabilirii unei alimentații raționale au făcut obiectul mai multor cursuri⁵⁰.

Apicultura, ocupație străveche pe meleagurile Bihorului, a constituit un obiect de studiu pentru mai toate grupele. Dezvoltarea ei în această perioadă era strâns legată de trecerea de la vechile coșnițe din trunchiuri de copaci, împletite din curpen sau papură, la stupii sistematici care presupuneau recoltarea mierii de mai multe ori pe an, fără omorîrea albinelor.

În cadrul cursurilor pentru femei o importanță mare a fost acordată diversificării meșteșugurilor și îndeletnicirilor casnice, în primul rând prin adoptarea în gospodăriile țărănești a țesutului covoarelor, a confecționării hainelor pentru copii⁵¹. De asemenea, s-a acordat o atenție deosebită revitalizării medicinei populare, domeniu în care au excelat o serie de sate din jurul Beiușului și al Vașcăului.

Este vizibilă strădania organizatorilor de a contribui prin aceste cursuri la mărirea și diversificarea producției agricole și mai ales la obținerea unor venituri suplimentare, care să contribuie la rîndul lor la ridicarea materială și spirituală a țăranimii.

În concluzie, deși a demarat cu oarecare întârziere, școala țărănească a *Astrei* s-a constituit și în Bihor într-o activitate susținută, privită cu seriozitate, dovadă fiind cele 22 de cursuri ce s-au desfășurat în perioada 1934—1940. În această activitate au fost angrenați activiști de bază ai asociației ca: avocatul Teodor Popa, scriitorul Aurel P. Bănuț, medicul Emil Pop, profesorul Cornel Safta și Veturia Candrea.

O idee nouă, a cărei materializare aparține în premieră județului Bihor a fost școala țărănească pentru femei⁵² (5 cursuri), de care au be-

⁴⁵ *Ibidem*, f. 77.

⁴⁶ *Transilvania*, 1939, nr. 1, p. 59.

⁴⁷ Arh. St. O., *fond citat*, dos. 22, f. 27.

⁴⁸ *Ibidem*, dos. 21, f. 119—121.

⁴⁹ *Transilvania*, 1938, nr. 1, p. 58.

⁵⁰ Arh. St. O., *fond citat*, dos. 21, f. 38.

⁵¹ *Ibidem*, f. 119—121.

⁵² I. Bradu în *op. cit.*, p. 141 afirmă în mod greșit că școala pentru femei s-a deschis în 1936 la Vașcău.

neficiat mai ales plasele Vașcău și Aleșd. Unele cursuri au fost de foarte bun nivel, apreciate și pe plan central. De pildă, despre școala de la Tinca se afirma că aceasta „... se impune deasupra nivelului obișnuit al școalelor noastre țărănești”⁵³. Unele școli au avut continuitate, cum au fost celea organizate la Salonta⁵⁴ și la Oradea.

Desigur, cursurile ar fi fost și mai eficiente dacă ar fi avut durată ceva mai mare. Recrutările de eleve-țărânci pentru aceste cursuri s-au făcut cu mai multă greutate⁵⁵, trebuind să fie învinse niște prejudecăți, legate de desprinderea din mediul rural obișnuit, familiar și transplatarea pe timp de 2—3 săptămâni a acestor tinere în mediul urban, față de care țăranul manifesta în general neîncredere, pentru a desfășura acolo o activitate de un fel nou, aparte.

În total, în perioada 1934—1940 aceste cursuri au adunat la un loc țărani din peste 80 de localități bihorene și țărânci din circa 40 de localități, cărora li s-au oferit, după cum s-a văzut, în primul rînd cunoștințe de agricultură, dar și cunoștințe care vizau ridicarea nivelului lor general de cultură, atitudinea lor moral-civică în societate, creșterea gradului lor de participare la viața socială a epocii.

Punerea în aplicare a dictatului de la Viena a dus practic, în toamna anului 1940, la desființarea *Astreii* în teritoriile ocupate, întrerupînd astfel brusc și activitatea școlilor țărănești în cea mai mare parte a județului Bihor. Reluate sporadic după război, în 1944, ele n-au mai atins nivelul celor dinainte de 1940, ne mai asemănîndu-se, ca formă și conținut, decît foarte puțin cu acestea.

LES ECOLES RUSTIQUES ORGANISEES PAR „ASTRA” EN BIHOR A L'EPOQUE D'ENTRE DEUX GUERRES

(Résumé)

Les auteurs ont rédigé le présent ouvrage ayant à la base un appréciable matériel documentaire inédit, pour la plupart des documents d'archives.

A partir de la quatrième décennie, la question des écoles rustiques acquit la priorité parmi les préoccupations d'*Astra*. La première école rustique organisée par *Astra* en Bihor ouvrit à Salonta en 1934. Au total, selon les données que les auteurs possèdent jusqu'à ce moment, ont fonctionné en Bihor, à l'époque d'entre deux guerres, 22 *cours d'école rustique* sous l'égide d'*Astra*: 17 destinés aux hommes et 5 aux femmes.

⁵³ *Transilvania*, 1939, nr. 1, p. 59.

⁵⁴ „Unii dintre țărani au ascultat cursurile în doi sau în trei ani consecutivi. Ei și-au putut cîștiga astfel cunoștințe temeinice, încrederea lor față de instituție a fost crescută și transmisă și altora...” (*Transilvania*, 1937, nr. 2, p. 131—132).

⁵⁵ Arh. St. O., *fond citat*, dos. 21, f. 120.

On enseigna dans ces écoles des notions de la culture des plantes de champs, de la viticulture, de l'arboriculture, de la culture maraîchère, de la zootechnie, de la médecine vétérinaire et de l'apiculture — dans le cas des écoles pour paysans; des notions du domaine de la culture maraîchère, de l'aviculture, des métiers et des occupations domestiques (le tissage, la couture, la cuisine) — aux cours pour paysannes.

Les organisateurs destinèrent toute fois un important nombre d'heures aux certains domaines qui visaient l'hausse du niveau de la culture générale de la paysannerie: du droit, de la comptabilité agricole, de la médecine humaine, de l'histoire, de la géographie, etc., aussi que la résurrection des certaines traditions locales concernant la médecine populaire, la musique et les danses anciennes.

Malgré son démarrage un peu retardé, l'école rustique d'*Astra* se constitua en Bihor en tant qu'une activité soutenue, sérieusement considérée. Une nouvelle idée, dont la matérialisation appartient en première au département de Bihor fut l'école rustique pour femmes.

La mise en application du diktat de Vienne mena pratiquement en l'automne de l'année 1940 à la suppression d'*Astra* dans les territoires occupés, en suspendant brusquement aussi l'activité des écoles rustiques dans la plupart du département de Bihor.

CINCISPREZECE ANI DE ACTIVITATE DIDACTICĂ ȘI DE CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ UNIVERSITARĂ ÎN ȘTIINȚELE GEOGRAFICE LA ORADEA (1964—1979)

de

MIHAI D. DRECIN

În afară de orice discuție, geografia și istoria le putem considera ca unele dintre cele mai vechi preocupări ale spiritului omenesc. Drumul lor multimilenar spre afirmare și impunere ca științe necesare, cerute și respectate de omenire, este jalonat de o statornică colaborare, cu urmări favorabile în explicarea și înțelegerea tot mai exactă a evoluției raportului dintre om și natură de-a lungul istoriei Terrei.

Legătura strânsă dintre aceste două discipline științifice răzbate din opera scrisă a tuturor savanților istorici și geografi, deopotrivă, pe care știința românească — prin virfurile ei întotdeauna de respirație europeană și mondială — le-a dat în epocile modernă și contemporană.¹ Ne oprim în acest sens, mai în detaliu, la punctele de vedere afirmate în ultimii ani de doi regretați mentori ai științelor istorice, respectiv geografice, din țara noastră, care, printre altele, au privit cu interes activitatea didactică și științifică universitară desfășurată în cadrele Facultății de istorie-geografie din Oradea.

Rememorind pleiada ilustră de dascăli care i-au îndrumat pașii în pătrunderea tainelor istoriografiei, Acad. Constantin C. Giurescu nu-l uita pe geograful Simion Mehedinți. Prelegerile acestuia „...ne arătau

¹ Vezi în acest sens: Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, București, 1936, vol. I, partea I-a, p. 10—11; I. Lupaș, *Istoria unirii românilor*, București, 1938, p. 9—13; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, ediția a II-a, vol. I, București, 1935, p. 1—15; Ștefan Pașcu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, p. 11—22; C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, Editura Științifică, București, 1974, p. 9—19; Simion Mehedinți, *Opere alese*, Editura Științifică, București, 1967, p. 242—261 (Vezi tot aici studiul lui Ion Conea, Simion Mehedinți despre rolul factorului geografic în istoria poporului român, p. 84—104); George Vâlsan, *Transilvania în cadrul unitar al pământului și statului român*, în „Transilvania, Maramureșul, Crișana și Banatul“, vol. I, București, 1929; Victor Tufescu, *România*, Editura Științifică, București, 1974, p. 7—19; Tiberiu Morariu, *Transilvania în cadrul unitar al teritoriului Republicii Populare Române*, în „Din istoria Transilvaniei“, vol. I, Ed. Acad. R.P.R., București, 1960, p. 5—17; *Idem*, *Locul Transilvaniei în cadrul unitar al teritoriului României*, în „Unitate și continuitate în istoria poporului român“, Ed. Acad. R.S.R., București, 1968, p. 9—30.

— subliniază C. C. Giurescu — *strinsa legătură dintre geografie și istorie, cea dintâi fiind istorie statică, surprinsă într-un anumit moment, cea de a doua geografie în mișcare* (-subl. n.). Le-aș defini astăzi drept cele două modalități ale spiritului uman de a concepe realitatea înconjurătoare, în timp și în spațiu. Drept urmare, aceste două discipline au un cîmp larg de aplicare, punctul de vedere istoric putînd privi toate disciplinele, de la matematici pînă la filozofie, iar cel geografic aplicîndu-se atît în economie, cît și în lingvistică²

Vorbind despre „universalitatea gîndirii geografice“, Acad. Vintilă Mihăilescu afirma: „Fiecare geostîință (climatologia, hidrologia, geomorfologia, geologia, biologia, antropologia, sociologia, economia etc.) își desprinde, precum se știe, din ansamblul teritorial în care se află încorporat cu structura lui proprie, obiectul său; și astfel îl poate cerceta mai repede și mai bine (așa cum am văzut că se exprima și Vâlsan), explicîndu-l prin legile lui proprii. *Dar și aceste științe speciale (sau particulare) nu pot face abstracție de relațiile existente între obiectul lor și mediul înconjurător; sînt obligate și ele adică să-și integreze obiectul în ansamblul teritorial, cu alte cuvinte să gîndească geografic, fără ca prin aceasta specialiștii respectivi să devină geografi... Asistăm adică — să ni se ierte îndrăzneala — la un fel de geograficizare a științelor Pămîntului și Societății* (subl.n.), ce nu reprezintă un pericol de transformare în geografie a științelor speciale respective și nici dispariția — prin anexare — a științelor geografice particulare. Atît numai putem afirma: *nu sîntem departe de vremea în care orice om cu știință de carte nu se va mai gîndi — cînd vorbește de geografie — numai la nume, localizare și întîndere, ci și la integrarea obiectului particular ce-l interesează în ansamblul teritorial adică în geosistem...*“³. (subl.n.). Ceea ce prevedea nonagenarul geograf în 1975 a devenit o realitate în ultimii ani și pentru științele istorice. Între concepțiile actuale de cercetare în istoriografia universală s-a impus, bunăoară, și *concepția geografiei istorice*.⁴ Ea raportează dezvoltarea societății la condițiile de mediu (climă, păduri, ape, cîmpie, condiții meteo etc.), ține cont de influența reciprocă dintre societate — mediu înconjurător și invers, culegînd date și explicații necesare unei mai complete înțelegeri a procesului complex al devenirii istorice.

² Acad. Constantin C. Giurescu, *Românii în mileniul migrațiilor. Considerații asupra unor aspecte*. Discurs rostit la 15 februarie 1975 în ședința solemnă. Cu răspunsul Acad. D. Prodan, Academia R.S.R. Discursuri de recepție. Serie nouă 6, Editura Acad. R.S.R., 1975, p. 5. cf. *Discursuri de recepție la Academia Română*, Ediție îngrijită de Octav Păun și Antoaneta Tănăsescu, Ed. Albatros, București, 1980, p. 342.

³ Acad. Vintilă Mihăilescu, *Gîndirea geografică românească în secolul nostru*, Discurs rostit la 19 aprilie 1975 în ședința solemnă. Cu răspunsul Acad. Gh. Murgeanu, Academia R.S.R. Discursuri de recepție. Seria nouă 13, Editura Acad. R.S.R., 1975, p. 9.

⁴ Alături de aceasta mai putem aminti concepțiile de cercetare bazate pe *istoria cantitativă, sociologie, mentalități sau a civilizațiilor omenеști*.

Rezultă, credem, orizontul științific larg, complementar, temeinic și necesar, pe care îl capătă și-l poate stăpîni un specialist în istorie și geografie. Unui profesor o astfel de specializare îi mai oferă și posibilitatea constituirii unei norme didactice complete și sigure la orice tip de școală, fie și cu un număr minim de clase,⁵ ceea ce în alți termeni s-ar putea exprima sub formula de eficiență economică. O catedră didactică în istorie și geografie are prin excelență o funcționalitate politică, cultivînd dragostea față de istoria și pămîntul țării, din cele mai vechi timpuri pînă în vremurile împlinirilor de astăzi.

În plus, o astfel de specializare didactică are o veche tradiție în istoria învățămîntului românesc. Universitățile din perioada interbelică au acordat licențe în istorie-geografie sau geografie-istorie. După reforma învățămîntului din 1948 situația este identică, înființîndu-se mai apoi facultăți cu acest profil în cadrul Institutelor Pedagogice de 3 ani. În prezent există o secție cu acest profil, cu școlarizare universitară de patru ani, în cadrul Institutului de Învățămînt Superior din Suceava. Viabilitatea peste decenii a acestei duble specializări didactice este evidentă. Tradiția ei, ca orice tradiție pozitivă, trebuie dusă înainte, consolidată, amplificată în funcție de cerințele noilor vremuri, știut fiind faptul că în evoluția istorică a oricărui popor tradiția joacă un rol deosebit de important, în unele momente chiar hotărîtor.

Acumulare de experiență tristă și fericită, deopotrivă, strîns legată de temperamentul, morala, calitățile fizice și intelectuale, forța numerică și economică a națiunii — tradiția, odată existentă, se transmite din generație în generație, nu poate fi ignorată, se impune în fiecare domeniu de activitate, fie și după încercări de neglijare sau abandonare — întotdeauna nereușite.⁶

*

Am arătat, cu altă ocazie, condițiile în care în toamna anului 1963, pe baza hotărîrii conducerii superioare de partid și de stat, la Oradea se reînnoadă tradiția școlii superioare prin înființarea Institutului Pedagogic de 3 ani.⁷ La început cu facultățile de filologie și matematică-fizică, pentru ca din anul universitar 1964/1965 să li se adaoage facultățile de istorie-geografie și educație-fizică.

Facultatea de istorie-geografie a avut șansa ca de la început să pornească la drum beneficiind de un colectiv de cadre cu experiență didactică și științifică, provenit din rîndurile universitarilor clujeni, că-

⁵ Programele școlare la disciplina istorie prevăd un număr de 68 ore anual la clasele V—VIII și 60 ore anual la clasele IX—X, în timp ce la geografie cîte 68 ore anual la clasele V—VIII iar la clasele IX—X cîte 27 respectiv 26 ore anual.

⁶ Mihai Drecin, *Considerații asupra reimpunerii personalității României în viața politică externă în deceniul 1955—1964*, în *Lucrări științifice*, Seria B, Oradea, 1978—1979, p. 228.

⁷ *Idem*, *Cincisprezece ani de activitate didactică și de cercetare științifică universitară în științele istorice la Oradea (1964—1979)*, în *Crisia, Oradea*, 1980, p. 303—307.

răra li se vor adăuga, pe parcurs, tineri absolvenți ce vor găsi un mediu propice studiului și formării lor ca dascăli și cercetători.

Catedra de geografie⁸ se va contura în jurul a cinci universitari clujeni care vin la Oradea cu o bogată experiență didactică și științifică (conf. univ. dr. Alexandru Săndulache, lector univ. dcd. Ignatie O. Berindei, lector univ. Teodor Pînzaru⁹, asist. univ. Grigor Pop, asist. univ. Gheorghe Măhara). Trei dintre aceștia își vor lega statornic numele de Facultatea de istorie-geografie, rămânând cadre didactice pînă la încheierea activității acesteia (Ignatie O. Berindei, Grigor Pop, Gheorghe Măhara), în timp ce de numele Rectorului Alexandru Săndulache se leagă cea mai dinamică perioadă din istoria Institutului orădean (1966—1972), veritabili ani de consolidare și afirmare a tînărului institut de învățămînt superior de la granița de vest a țării. Acestui nucleu de universitari deja formați li se vor adăuga în anii 1964—1967 cîțiva tineri recent absolvenți sau chiar proaspăt absolvenți a unei facultăți de profil geografic universitar (Viorica Rusu, Ana Czaholi, Nicolae Josan, Florian Bente). Ei găsesc mediul necesar împlinirii pe linie profesională, beneficiind de experiență și îndrumarea colegilor mai vîrstnici, pe atunci însă la vîrsta deplinei puteri de muncă și creație.

Dacă mai avem în vedere faptul că șapte din cele zece cadre care au activat la Catedra de geografie îi găsim profesînd neîntrerupt la Oradea între 12—15 ani,¹⁰ practic pe întreaga perioadă a existenței Facultății, ceea ce denotă o mare stabilitate și continuitate în predarea aceluiași cursuri, conducerea aceluiași seminarii și lucrări¹¹ — ne putem explica rezultatele foarte bune obținute pe linie didactică și științifică de toți membrii Catedrei, ratificate de o recunoaștere la nivelul învățămîntului și cercetării geografice naționale universitare.

Înainte de a trage și alte concluzii cu valoare de bilanț asupra activității Catedrei de geografie, credem că este nimerit să dăm cîte o scurtă caracterizare, didactică și științifică, a muncii desfășurate de cadrele didactice de bază care s-au perindat la Catedră în cei cincisprezece ani în discuție.

Alexandru N. Săndulache, profesor dr., *cadru didactic* între anii 1964—1972. Provenit de la Facultatea de biologie, geografie și geologie a Universității din Cluj-Napoca, unde rămîne conferențiar titular și în perioada cît îndeplinește funcții de conducere în cadrul Institutului orădean, după încheierea mandatului de Rector al Institutului Pedagogic

⁸ Detalii despre istoricul și realizările Catedrei de istorie vezi în lucrarea mai sus citată la p. 308—320.

⁹ Funcționează numai în anul universitar 1965/1966 după care se reîntoarce la Cluj ca lector la I.P.C.D.

¹⁰ Limita de jos sau de sus a vechimii la Catedră este legată de momentul angajării lor prin transfer, concurs sau repartitie guvernamentală în cadrul Institutului orădean.

¹¹ La nivelul Catedrei de istorie din zece cadre care au avut sarcini didactice în cei cincisprezece ani de existență a Facultății numai patru au avut o stabilitate identică.

Oradea (1966—1972) se reîntoarce la catedra universitară clujeană. A predat cursurile de cartografie-topografie.

Doctorand al prof. univ. dr. doc. Tiberiu Morariu, membru corespondent al Academiei R. S. România, de la Universitatea din Cluj-Napoca. Titlul tezei de doctorat, susținută în 1963, este „Lacurile dulci din Cîmpia Transilvaniei“. Perioada de doctorantură: 1954—1962.

Specialist în probleme de cartografie-topografie pentru geografi și geologi. Cîmpia Transilvaniei și Cîmpia de Vest sînt unitățile geografice aflate cu predilecție în atenția cercetării sale.

Publică cursurile universitare: „Probleme practice de topografie și cartografie“, Litografia învățămîntului, Cluj, ed. I. 1955, 282 p. și Cluj, ed. a II-a, 1956, 421 p. (în colaborare cu I. Buta și I. Șoneriu); „Cartografie-topografie“, Editura Didactică și Pedagogică, București, ed. I, 1966, 490 p. și București, ed. a II-a, 1970, 463 p. (în colaborare cu V. Sficlea).

Publică 30 de studii și articole în reviste de specialitate din țară (Cluj-Napoca, București, Oradea) și străinătate (în „Publications universitaires“ — Lubumbashi, Zair).

Comunicări ținute la congrese internaționale: „A propos d'un projet de programme d'enseignement de la géographie“ la Primul congres de geografie din Zair, Lubumbashi, 3—9 martie 1975¹².

Între anii 1974—1976 îndeplinește funcția de profesor cooperant la „Université Nationale du Zaïre“, Campus de Lubumbashi, Faculté des Sciences.

Ignatie Octavian Berindei, profesor dr., *cadru didactic* între anii 1964—1979. Șef de lucrări la Facultatea de biologie, geografie și geologie a universității din Cluj-Napoca, în 1964, odată cu înființarea Facultății de istorie-geografie la Oradea, se stabilește în orașul de pe Crișul Repede, contribuind din plin, ca șef de catedră și decan (1964—1978), la consolidarea și afirmarea facultăților cu profil pedagogic, în speță a celei de istorie-geografie. În toamna anului 1979, după lichidarea secției de istorie-geografie, redevine cadru didactic al Facultății de biologie, geografie și geologie din Cluj-Napoca, Catedra de geografie. La Oradea a predat cursurile de: geografie fizică a României, geologie istorică și geomorfologie.

Doctorand al prof. univ. dr. doc. Tiberiu Morariu, membru corespondent al Academiei R. S. România, de la Universitatea din Cluj-Napoca. Titlul tezei de doctorat, susținută în 1969, este: „Depresiunea Crișului Negru. Studiu geomorfologic“. Perioada de doctorantură: 1960—1969.

Specialist în probleme de geomorfologie. În atenția cercetărilor sale stau evoluția paleogeografică a regiunii pericarpatiche vestice ca și relieful acelorasi zone geografice, acțiunea antropică asupra condițiilor fizico-geografice.

¹² Comunicarea a apărut în volumul „Actes du Premier Congrès Géographique du Zaïre (édition provisoire)“, p. 358—364.

Publică cursurile universitare: „Geografia fizică a României (I)“, Oradea, 1971, 229 p.; „Geologie istorică“, Oradea, 1975, 136 p. — *și culegeri de texte de specialitate:* „Texte de specialitate de geografie în limba germană“, partea I, Oradea, 1970, 66 p. și partea a II-a, Oradea, 1972, 293 p. (în colaborare cu Ursula Binder); „Dicționar de termeni și cuvinte uzuale în geografie“, Oradea, 1972, 122 p. (în colaborare cu Ursula Binder).

Publică 33 de studii și articole în reviste de specialitate din țară (Cluj, Oradea, Timișoara, București).

Cărți și volume tipărite: „Județul Bihor“, Ed. Acad. R.S.R., București, 1972, 162 p.+1 hartă color (în colaborare cu Grigor P. Pop); „Realizări în geografia României. Culegere de studii“, Ed. Științifică, București, 1973, 325 p. (colaborator cu studiul de la pp. 149—157, Evoluția paleogeografică a depresiunii golf din vestul României); „Cîmpia Crișurilor, Crișul Repede și Țara Beiușului“, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1977, 380 p. (în colaborare cu Gh. Măhăra, Aurora Posea și Gr. P. Pop); „Bihor. Monografie“, Colecția „Județele Patriei“, Ed. Sport-turism, București, 1979, 277 p. (colaborator pentru capitolele de geografie); „Județul Bihor. Ghid turistic“, Ed. Sport-turism, București, 1979, 197 p. (în colaborare cu S. Dumitrașcu, V. Faur, I. Godea); „Băile Felix — 1 Mai“, Ed. Sport-turism, București, 1979, 111 p. (în colaborare cu Lavinia Munteanu, Ludovic Grigore); „Geografia României (tratat), vol. I., Ed. Acad. R.S.R., București, 1983 (colaborator).

Hărți geografice executate și tipărite: „Harta județului Bihor“ (hartă murală), Ed. Sport-turism, București, 1974, scara 1 : 125000, tiraj: 10 000 exemplare (în colaborare cu Gr. P. Pop și N. Zaha); „Județul Bihor“ (hartă turistică), Ed. Sport-turism, București, 1979, scara 1 : 200 000, tiraj: 10 000 exemplare.

Participări la diferite manifestări științifice naționale: „Posibilitățile de utilizare a terenurilor din Depresiunea Crișului Negru“, la Simpozionul de geografie aplicată, Cluj-Napoca, 1966; „Lacul Peța“, (în colaborare cu N. Josan și Gh. Măhăra), la Colocviul național de limnologie fizică, București, 1970,¹³ „Geneza depresiunilor <golf> din Vestul României“, la Simpozionul 25 de ani de realizări în geografia României, Brașov, 1972; „Modificări antropice în județul Bihor“, la Colocviul de protecția mediului natural, București, 1973; „Raionarea terenurilor din vestul R. S. România sub aspect natural, antropoc și ameliorativ, cu privire specială asupra excesului de umiditate“, la Conferința națională de știința solului, Satu-Mare, 1973.

Participări la manifestări științifice internaționale desfășurate în țară: „Les piemonts ouest. Aspects de la genése et d'evolution“, la Colocviul franco-român, Cluj, 1971.

¹³ Publicat în volumul *Geografia lacurilor*, Ed. Institutului de geografie al Acad. R.S.R., București, 1970, p. 59—72.

Grigor P. Pop, conferențiar dr., *cadru didactic* între anii 1966—1978. Asistent la Catedra de geografie a Facultății de istorie-geografie din cadrul Institutului Pedagogic de 3 ani din Cluj-Napoca, devine lector la Catedra de geografie a Facultății de istorie-geografie din Oradea. Între anii 1973—1976 îndeplinește funcția de șef al Catedrei de istorie-geografie. După intrarea în lichidare a secției de istorie-geografie din Oradea devine conferențiar la Facultatea de biologie, geografie și geologie a Universității din Cluj-Napoca. La Oradea a seminarizat și a predat cursurile la disciplinele: geografia economică a României și biogeografie.

Doctorand al prof. univ. dr. doc. Ion Șandru de la Universitatea din Iași. Titlul tezei de doctorat, susținută în 1971, este: „Cîmpia Crișurilor. Studiu geografico-economic“. Perioada de doctorantură: 1967—1971.

Specialist în probleme de geografie economică a R. S. România. În atenția cercetării sale științifice stau Cîmpia Crișurilor și Depresiunea Transilvaniei.

Publică cursurile universitare: „România. Geografie economică“, partea I-a, Oradea, 1972, 420 p. și partea a II-a, Oradea, 1974, 514 p.¹⁴

Publică 42 de studii și articole în reviste de specialitate din țară (Oradea, București, Iași).

Cărți și volume tipărite: „Cîmpia Crișurilor. Probleme de geografia industriei“, Institutul pedagogic, Oradea, 1969, 93 p.+7 fig.¹⁵; „Bihor. Monografie“, Colecția „Județele Patriei“, Ed. Sport-turism, București, 1979, 277 p. (colaborator pentru capitolele de geografie); „Geografia României“ (tratat), vol. I., Ed. Acad. R.S.R., București, 1983 (colaborator).¹⁶

Hărți geografice executate și tipărite: „Harta zonelor funcționale ale orașului Oradea“, în Atlasul geografic al R. S. România, 1976, p. IX—5¹⁷.

Participări la diferite manifestări științifice naționale, „Unele aspecte privind populația orașului Oradea“ (în colaborare cu Viorica Rusu), Colocviul național de populație și așezări, Iași, 1967; „Probleme de dinamica populației în Cîmpia Crișurilor“, la Idem, Iași, 1970;^{17a} „Probleme

¹⁴ Este *primul curs complet de „Geografie economică a României“* apărut, fie și numai litografiat, într-un centru universitar din țară, la vremea respectivă. Pînă atunci mai apăruseră, în anii 1968 și 1970, doar un număr de prelegeri datorate prof. univ. dr. doc. Ion Șandru de la Iași. Astfel se explică rapida lui epuizare, comenzile substanțiale făcute de toate bibliotecile de geografie din țară, atît de pe lîngă universități cît și institutele pedagogice, chiar de către bibliotecile facultăților de științe economice. Cursul este și astăzi solicitat în bibliotecile din Cluj-Napoca. Ulterior apare tipărit cursul profesorului Ion Șandru, *România. Geografie economică*, Ed. Didactică și pedagogică, București, 1975, 346 p.

¹⁵ Vezi alte volume la care este coautor la fișa de „cărți și volume tipărite“ a lui I. O. Berindei.

¹⁶ Redactează problemele: „Industrializarea socialistă, factor hotărîtor al progresului economic și social, al valorificării superioare a resurselor și a făuririi bazei tehnico-materiale a socialismului“ și „Economia forestieră în R. S. România“.

¹⁷ Vezi fișa „hărți geografice executate și tipărite“ la I. O. Berindei.

^{17a} Aceste studii apar tipărite, în ordine, în: *Comunicări de geografie*, vol. VIII, București, 1969, 10 p.+4 fig; *Lucrările simpozionului național de geografia populației și așezărilor omenești*, Iași, 1971, 10 p.+5 fig.

ale aşezărilor din Munţii Pădurea Craiului“ (în colaborare cu Viorica Rusu), la Idem, Iaşi, 1973; „Unele probleme de dinamica populaţiei în partea centrală a Podişului Someşan“, la Idem, Iaşi, 1976; „Dezvoltarea industrială a judeţului Bihor în perioada 1950—1970“, la A III-a Conferinţă naţională a profesorilor de geografie, Oradea, 1970; „Probleme de structură a populaţiei în Cîmpia Crişurilor“, la Simpozionul de Geografia Cîmpiilor. Geografia aplicată. Utilizarea teritoriului. Tipologia agriculturii, Oradea—Timişoara—Bechet—Craiova, 1970.¹⁸

Documentări în străinătate: Franţa, 1976. A vizitat catedre de geografie din centrele universitare Paris, Nantes, Grenoble şi Aix en Provence, purtînd discuţii de specialitate cu o serie de geografi, dintre care amintim pe Pierre George şi Jaqline Beaujeu-Garnier.

Gheorghe G. Măhăra, lector dr., *cadru didactic* între anii 1965—1979. Asistent la Catedra de geografie a Facultăţii de istorie-geografie de pe lîngă Institutul Pedagogic de 3 ani din Cluj-Napoca, se transferă la Oradea în aceeaşi calitate didactică. După încheierea şcolarizării ultimei promoţii de studenţi ai facultăţii orădene de istorie-geografie, trece în învăţămîntul liceal ca profesor la Liceul Industrial nr. 2 Oradea. Ca universitar a predat, seminarizat şi condus lucrări practice la disciplinele de: geografie fizică a continentelor, biogeografie şi geografia solurilor.

Doctorand al prof. univ. dr. doc. Grigore Posea de la Universitatea din Bucureşti. Titlul tezei de doctorat, susţinută în 1974, este: „Cîmpia Crişurilor — studiu fizico-geografic. Cu privire specială asupra climei“. Perioada de doctorantură: 1969—1974.

Specialist în probleme de climă şi geografie complexă. Ca cercetător ştiinţific acordă atenţie specială Cîmpiei Crişurilor.

Publică cursurile universitare: „Geografia fizică regională. Australia, Oceania, Antarctica“, Oradea, 1972, 97 p.¹⁹, „Biogeografie şi geografia solurilor“, Oradea, 1976, 291 p.²⁰

Publică 32 de studii şi articole în reviste de specialitate din ţară (Bucureşti, Oradea, Timişoara) şi străinătate („Dócladi VI mejdunarodnoi Konferenţii po meteorologhii Karpat“, Kiev, 1973 — U.R.S.S.).

Cărţi şi volume tipărite: „Realizări în geografia României. Culegere de studii“, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1973, 325 p. (colaborator cu studiul de la pp. 203—216, Evoluţia Cîmpiei de Vest a României); „Circu-

¹⁸ Publicat în volumul cu acelaşi titlu la p. 159—171 editat de Tipografia Universităţii din Timişoara, 1971, 261 p.

¹⁹ La aceea dată mai exista un singur curs universitar litografiat: Petre Coteţ, Lucia Băcanu, *Australia, Oceania, Antarctica. Curs de geografie fizică a continentelor*, Tipografia Universităţii Timişoara, 1969.

²⁰ Este primul curs de acest profil apărut la o facultate cu durata de trei ani din cadrul unui Institut de Învăţămînt Superior. La data respectivă existau doar cîte un curs tipărit de geografii de la Universitatea din Bucureşti: N. Florea, I. Munteanu, C. Rapaport, C. Chitu, M. Opriş, *Geografia solurilor României*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, 510 p; R. Călinescu, A. Bunescu, M. Nardin Pătroescu, *Biogeografia*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1972, 342 p.

lația aerului pe glob“, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1979, 119 p.; „Bihor, Monografie“, Colecția „Județele Patriei“, Ed. Sport-turism, București, 1979, 277 p. (colaborator); „Ghidul turistic al județului Alba“, Ed. Sport-turism, București, 1982, 227 p. (în colaborare cu Gh. Anghel), „Enciclopedia geografică a României“, vol. I și II, Ed. Științifică și Enciclopedică, București (sub tipar, colaborator cu 12 materiale); „Geografia României“ (tratat), vol. I., Ed. Acad. R.S.R., București, 1983 (colaborator);²¹ „România, Ghid turistic“, Ed. Sport-turism, București, 1983 (colaborator).

Hărți geografice executate și tipărite: Hărțile turistice ale județelor Arad (1982), Alba (1983) și Timiș (sub tipar), Ed. Sport-turism, București, scara 1 : 200000.

Participări la diferite manifestări științifice naționale: „Evoluția Cîmpiei de Vest a României“, la Simpozionul național de geomorfologie, Brașov, 1972; „Evoluția paleogeomorfologică a Cîmpiei vestice pînă în cuaternar“, la Simpozionul de Geografia Cîmpiilor. Geografia aplicată. Utilizarea teritoriului. Tipologia agriculturii, Oradea—Timișoara—Bechet—Craiova, 1970,²² „Geosistemele Cîmpiei Crișurilor“, la Simpozionul de geografie a utilizării terenurilor, Sinaia, 1976.

Comunicări ținute la manifestări științifice internaționale. „Topoclimatic observations in the Meziad Cave“ (în colaborare cu Gh. Neamu, Elena Mihai, Elena Teodoreanu), la Congresul internațional de carstologie, 1973, Olomouc — R. S. Cehoslovacă; „Topoclimaticeskii profil na zapodnom sklone zapodnih gorî“²³ (în colaborare cu Gh. Neamu, Elena Mihai, Elena Teodoreanu), la Conferința internațională de meteorologie carpatică, 1973, Kiev — U.R.S.S.; „Rejim osadkov v Garah Bihor—Vlădeasa“²⁴, la Conferința internațională de meteorologie carpatică, 1975, Freiburg — R. D. a Germaniei.

Specializări în străinătate: U.R.S.S., în perioada septembrie—decembrie 1970, la Universitățile din Moscova (pe lângă prof. univ. dr. T. V. Zvonkova), Leningrad și Tbilisi.

Nicolae Josan, lector dr., *cadru didactic* între anii 1966—1979. La numai un an de la absolvirea facultății, timp în care lucrează ca hidrolog stagiar la Direcția apelor „Olt—Jiu“ din Sibiu, ocupă prin concurs un post de asistent la Catedra de geografie de la Oradea. După încheierea activității secției de istorie-geografie trece în învățămîntul liceal, actualmente funcționînd ca profesor la Liceul Industrial „Înfrățirea“ Oradea. Studenților a predat, seminarizat și condus lucrări la disciplinele: geo-

²¹ Tratatul apare sub coordonarea științifică a Universității București. A redactat problemele: *Bruma și înghețul în România* (pentru volumul I) și *Topoclimaticele Cîmpiei de Vest* (pentru vol. II).

²² Publicat în volumul cu același titlu la p. 12—23 editat de Tipografia Universității din Timișoara, 1971, 261 p.

²³ „Profil topoclimatic pe versantul vestic al Munților Apuseni“.

²⁴ „Regimul precipitațiilor în Munții Bihor—Vlădeasa“.

morfologie cu elemente de geologie, geografie matematică și topografie-cartografie.

Doctorand al academicianului Vintilă Mihăilescu de la Institutul de geografie al Academiei R. S. România. Titlul tezei de doctorat, susținută în 1973, este: „Podișul Transilvan dintr Mureș și Tîrnava Mare“. Perioada de doctorantură: 1969—1973.

Specialist în geomorfologie, Podișul Transilvaniei fiind zona geografică aflată cu predilecție în atenția cercetării sale științifice.

Publică cursul universitar de „Geomorfologie“, Oradea, 1976, 550 p.

Publică 22 de studii și articole în reviste de specialitate din țară (București, Oradea, Timișoara, Iași).

Cărți și volume tipărite: „Realizări în geografia României. Culegere de studii“, Ed. Științifică, București, 1973, 325 p. (colaborator cu studiul de la pp. 177—187, Nivelele de eroziune din partea de nord a Podișului Tîrnavelor); „Dealurile Tîrnavei Mici. Studiu geomorfologic“, Ed. Acad. R.S.R., București, 1979, 142 p.+70 figuri,²⁵ „Cum s-a format relieful?“, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983 (sub tipar), „Relieful în continuă transformare“, Editura Sport-turism, București, 1983 (sub tipar); „România. Ghid turistic“, Ed. Sport-turism, București, 1983 (colaborator); „Geografia României“ (tratat), vol. I., Ed. Acad. R.S.R., București, 1983 (colaborator).

Hărți geografice executate și tipărite: Hărțile turistice ale județelor Satu-Mare (1979), Sibiu (1979) — în colaborare cu Alexandru Avram și Hunedoara (1982) — în colaborare cu B. Vulcu și I. Floca.

Participări la diferite manifestări științifice naționale: „Inundațiile din mai 1970 pe Tîrnava Mică“, la Colocviul național „Resurse, om, natură“, București, 1970; „Relieful structural dintre Mureș și Tîrnava Mare“, la Colocviul național „Realizări în geografia României“, Brașov, 1973; „Procesele actuale din Dealurile Tîrnavei Mici“, la Colocviul național de geomorfologie aplicată, Iași, 1973; „Resursele de apă ale județului Bihor“ (în colaborare cu Valentin Vancea), la Colocviul național „Populația și resursele naturale“, Cluj-Napoca, 1974.

Valentin Vancea, lector dr., *cadru didactic* între anii 1964—1977. Șef al Stației hidrologice Oradea, pînă în anul 1970 a funcționat ca și cadru didactic asociat, după care devine lector titular cu norma didactică întreagă în cadrul Catedrei de geografie. Odată cu încheierea școlarizării anului I din ultima promoție de studenți — se transferă la Oficiul de Gospodărire a Apelor Bihor — Oradea. A predat și condus lucrări practice la disciplinele: hidrologie generală, meteorologie și climatologie.

Doctorand al prof. univ. dr. doc. Ion Gugiuman de la Universitatea din Iași. Titlul tezei de doctorat, susținută în 1979, este: „Crișul Alb — studiu hidrologic“. Perioada de doctorantură: 1970—1979.

²⁵ Lucrarea este prima dedicată acestei zone și a doua referitoare la Transilvania.

Specialist în hidrologie, în cercetările sale se ocupă de zona de vest a țării, în special bazinele hidrografice ale Crișurilor și Barcăului.

Publică 15 studii și articole în reviste de specialitate din Oradea și Timișoara.

Participări la diferite manifestări științifice naționale: „Considerații asupra rețelei hidrografice amenajate din bazinul Crișurilor“, la Simpozionul de Geografia Cîmpiilor ... Oradea—Timișoara—Bechet—Craiova, 1970.²⁶

Viorica Rusu, lector dr., *cadru didactic* între 1964—1974. Imediat după absolvirea Facultății de geologie-geografie a Universității din București devine preparator la Catedra de geografie de la Oradea, pe care o părăsește — din motive familiale — plecînd la București. Astăzi este profesoară la Liceul industrial „Dimbovița“ — București. La Oradea a seminarizat și predat cursurile de geografie economică generală și regională.

Doctorandă a prof. univ. dr. doc. Victor Tufescu de la Universitatea din București. Titlul tezei de doctorat, susținută în 1977, este: „Depresiunea Crișului Negru — studiu de geografie economică“. Perioada de doctoratură: 1970—1977.

Specialist în probleme de geografie economică a R. S. România. În atenția cercetării sale științifice stau Cîmpia Crișurilor, în special Depresiunea Crișului Negru.

Publică cursul universitar: „Geografia economică generală. Partea I-a. Geografia industriei“, Oradea, 1972, 309 p.²⁷

Publică 17 studii și articole în reviste de specialitate din țară (Oradea, Iași)²⁸.

Emilia Greavu-Suciu, lector, *cadru didactic* între 1965—1970. Apreciată profesoară la Liceul nr. 4 din Oradea, distinsă cu titlul de „profesor emerit“, își încheie cariera didactică ca universitară. Predă cursul de metodică a geografiei și conduce practica pedagogică la această specialitate, împărțîșind studenților din bogata sa experiență didactică și metodică.

Florian Bente, lector dr., *cadru didactic* între anii 1968—1978. Odată cu absolvirea facultății, prin repartiziție guvernamentală este numit preparator la Catedra de geografie. Actualmente este profesor la Liceul In-

²⁶ Publicat în volumul cu același titlu la p. 67—76 editat de Tipografia Universității din Timișoara, 1971, 261 p. Vezi altă participare la fișa lui N. Josan.

²⁷ Pînă la data apariției acestui curs mai fusese litografiat un singur curs la această disciplină: L. Someșan, *Curs de geografie economică generală*, vol. I și II, Suceava, 1968. Mai apoi cursul litografiat: M. Apăvăloaie, D. Chiriac, *Curs de geografie economică generală*, Iași, 1972, și lucrarea tipărită: Elena Cetină, *Elemente de geografie economică a lumii*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1972.

²⁸ Vezi participări la diferite manifestări științifice naționale la fișa lui Gr. Pop.

dustrial nr. 1 Oradea. Studenților a predat, seminarizat și condus lucrări practice la disciplinele: geografie economică generală, metodica predării geografiei, cartografie-topografie, geomorfologie, climatologie-hidrologie.

Doctorand al prof. univ. dr. doc. Victor Tufescu de la Universitatea București. Teza de doctorat poartă titlul: „Depresiunea Șimleului. Studiu de geografie regională” și a fost susținută în 1974. Perioada de doctoratură: 1970—1973.

În specializare a urmărit probleme complexe de geografia populației și așezărilor, geografie economică, geomorfologie. În general vestul țării și mai ales Depresiunea Șimleului au stat în atenția cercetărilor sale.

Publică 12 studii și articole în revista de specialitate a Institutului din Oradea.

Participări la diferite manifestări științifice naționale: „Așezările din Depresiunea Șimleului”, la Sesiunea de comunicări științifice a Institutului din Suceava, 1974: „Rolul orizontului local în predarea lecțiilor de geografie”, la Consfătuirea pe țară a cadrelor didactice de la Oradea, 1974.

Ana Czaholi, preparator, *cadru didactic* între anii 1964—1968. Profesoară de geografie la Cugir și Oradea pînă în 1964, iar după părăsirea Institutului profesoară la o școală generală din Oradea. Studenților a condus lucrări de geomorfologie și mineralogie-petrografie.

Publică 3 articole în revista de specialitate a Institutului din Oradea.

Nicolae Zaha, cartograf al Catedrei din 1967, cu mari merite în executarea la înalt nivel a materialului ilustrativ de specialitate necesar studiilor efectuate de cadrele didactice.

Activitatea didactică a stat, cum era firesc, în prim planul atenției Catedrei. Stabilitatea în predarea cursurilor, conducerea seminariilor și lucrărilor practice, a dat posibilitate titularilor de discipline să se specializeze temeinic în domeniul ales, acumulările de cunoștințe și metodică a predării concretizîndu-se în 8 cursuri și 3 culegeri de texte de specialitate, apărute în perioada 1970—1976, însumînd 3 490 pagini²⁹ și acoperind 80% din disciplinele prevăzute în programa de învățămînt. Într-un timp relativ scurt, cu concursul direct al studenților, atît în timpul practicilor de teren cît și al excursiilor de studii, s-au colecționat diferite mostre de roci și plante, s-au executat fotografii de ansamblu și detalii asupra diferitelor forme de relief — practic de pe întreg cuprinsul țării, s-au confecționat unele aparate necesare lucrărilor de laborator. Acestor materiale, realizate cu forțe proprii, li s-au adăugat altele obținute prin dotarea Ministerului Educației și Învățămîntului, fapt ce a permis crearea unei foarte bune baze materiale și științifice de învățămînt, amplasată în laboratoare de hidrologie-climatologie, geomorfologie, geografie economică, foto.

²⁹ Din acestea 481 p. revin culegerilor de texte de specialitate.

De o atenție firească și constantă s-a bucurat îndrumarea Cercului științific studentesc „Simion Mehedinți”.³⁰ El era nu numai un cadru de familiarizare a studenților cu tehnica unei incipiente cercetări științifice, dar și de verificare a calităților metodice ale cadrelor didactice într-un domeniu în care cele mai multe, tinere fiind, făceau pașii de început, desigur la alte cote ale cerințelor. Deplasările pe teren, împletite cu analizele de laborator și observațiile zilnice efectuate în perimetrul municipiului Oradea, au oferit teme de cercetare nu numai interesante ci multe cu finalitate practică. Cele mai reușite au fost publicate în revista studentescă de cultură „Gaudeamus — Alma Mater Crisiensis”³¹ sau chiar în „Lucrări științifice”,³² seria geografie, unde publicau cadrele didactice. Calitatea cercetărilor și a studiilor redactate de studenții geografii orădeni au fost, nu o dată, apreciate cu premii și mențiuni la Sesiunile științifice studențești naționale, atât la nivelul cercetării studențești din cadrul institutelor pedagogice³³ cât și a celei ce cuprindea și pe studenții din cadrul universităților.³⁴

Cunoștințele asimilate la cursuri, seminarii și lucrări de laborator trebuiau întregite și consolidate prin noi date culese din practicile de teren și diferite excursii cu caracter didactic. Pentru fiecare serie de

³⁰ Vezi dări de seamă periodice referitor la activitatea cercului publicate în revista studentescă de cultură „Gaudeamus-Alma Mater Crisiensis”, editată de organizația U.T.C. și Consiliul A.S. din Institut. cf. Liviu Taloș, *Despre cercul de geografie*, an I, nr. 2, 1968, p. 46—47; Ion Pătrașcu, *Din viața cercurilor științifice*, an III, nr. 1 (15), 1970, p. 30—31, Vasile Cosma, *Afirmarea viitorilor profesori*, an III, nr. 2 (16) 1970, p. 31;

³¹ Dorin Pătrașcu, *Principalele caracteristici hidrometrice și hidrochimice ale Crișului Repede la postul hidrometric Oradea*. Conducător științific: asist. univ. Florian Bențe, an II, nr. 5—6, 1969, p. 54—60; Ion Pătrașcu, *Regimul precipitațiilor la stația meteorologică Arad pe perioada 1950—1965*. Conducător științific: lector univ. Gh. Măhăra, an III, nr. 3 (17), 1970, p. 22—24;

³² I. O. Berindei, Fl. Bențe, N. Ciobanu, M. Magyari, *Posibilități de utilizare a tractoarelor din dotarea agriculturii în funcție de pantă, în dealurile Oradei*, nr. 4/1970, seria A, p. 179—181; Gr. P. Pop, M. Galoș, A. Ivan, Tr. Moș, *Structura pe grupe de vîrstă a populației județului Bihor*, nr. 7/1973, seria geografie, p. 103—112.

³³ La a XI-a Conferință națională a cercurilor științifice studențești de istorie-geografie desfășurată în noiembrie 1971 la Oradea s-au obținut următoarele rezultate: Ioan Mocuța, *Propagarea undei de viitură din februarie 1966 pe Crișul Alb*. Conducător științific: lector univ. Valentin Vancea, premiul II; Mircea Galoș, Traian Moș, *Structura pe grupe de vîrstă a populației din județul Bihor*. Conducător științific: lector univ. dr. Grigor Pop, mențiune. cf. „Gaudeamus”, Oradea, an V, nr. 1 (25), 1972, p. 30—31.

³⁴ La a X-a Conferință națională a cercurilor științifice studențești de geografie desfășurată în toamna anului 1969 la București — Ion Pătrașcu, *Regimul hidrologic al Crișului Repede la Oradea*. Conducător științific: asist. univ. Florian Bențe, mențiune, cf. „Gaudeamus”, Oradea, an III, nr. 1 (15), 1970, p. 31. La a XII-a Conferință națională..., 1973, Cluj-Napoca, Ion Vraciu, Victor Alb, *Contribuții la studiul nocivității atmosferei pe Valea Crișului Repede între Alesd și Tileagd*. Conducător științific: lector. univ. Gh. Măhăra, premiul II. Precizăm că premiul I nu s-a acordat.

studenți se va organiza un plan de practică și excursii, eșalonat pe ani de studii, astfel încât pînă la sfîrșitul studenției să se parcurgă principalele forme de relief și zone istorico-geografice de pe cuprinsul țării.

Activitatea de cercetare și perfecționare științifică este o altă componentă ce trebuie să definească un cadru universitar. Ea se realizează printr-o multitudine de căi și forme, de-a lungul întregii activități didactice și împletită cu aceasta.

Pregătirea și susținerea doctoratului o considerăm principala formă de perfecționare științifică, de angrenare a fiecărui cadru didactic într-o activitate de cercetare reală, a căror concluzii practice — în cazul geografilor — nu pot viza decît direct sfera vieții economice. Între anii 1969—1979³⁵ toate cele șapte cadre de bază ale Catedrei își susțin doctoratul. Cinci teze se referă la Cîmpia de vest, studiată din punct de vedere geomorfologic (Berindei), climatologic (Măhăra), hidrologic (Vancea)³⁶ sau al geografiei economice (Pop, Rusu). Celelalte două se ocupă de alte zone ale țării (Bente, Depresiunea Șimleului — studiu de geografie regională; Josan, Podișul Transilvaniei dintre Mureș și Tirnava Mare — studiu de geomorfologie). Conducătorii de doctorat ai geografilor orădeni fac parte dintre personalitățile științifice de primă mărime ai geografiei românești, aparținînd celor trei mari centre universitare ale țării: Acad. Vintilă Mihăilescu, prof. dr. doc. Victor Tufescu, prof. dr. doc. Grigore Posea — București, prof. dr. doc. Tiberiu Morariu — membru corespondent al Academiei R. S. România — Cluj-Napoca, prof. dr. doc. Ion Șandru, prof. dr. doc. Ion Gugiuman — Iași. Tezele de doctorat în discuție se impun prin profunzimea tratării problemelor, soluțiile practice pe care le propun în vederea folosirii raționale a tuturor categoriilor de terenuri, amenajarea terenurilor degradate și transformarea lor în terenuri utilizabile, ținîndu-se cont de un complex de factori: climă, rețeaua hidrografică, poluarea industrială, situația împăduririlor în zonă ca și a forței de muncă. Studii de o asemenea amploare nu s-au mai făcut pînă atunci (nici de atunci încolo), fie că este vorba de Cîmpia de Vest, Depresiunea Șimleului sau Podișul Transilvaniei. Specializați în diferite domenii de geoștiință (2 în geomorfologie, 2 în hidrologie-climatologie, 3 în geografie economică), ceea ce le va oferi cadrul atît de necesar al discuțiilor și confruntărilor de opinii în probleme de strictă specialitate, geografii orădeni nu sînt totuși roboți de o specializare excesivă, făcînd, în ultimă instanță, o cercetare de geografie complexă, așa cum îndemna pe toți tinerii geografi energicul și optimistul Acad. Vintilă Mihăilescu. În sfîrșit, specializarea prin doctorat a permis ca la Oradea să se încerce, chiar să se reușească, o sinteză a experienței „școlilor de

³⁵ Dacă nu luăm în calcul anii susținerii tezelor Vioricăi Rusu și a lui Valentin Vancea care, din motive familiale, părăsesc Catedra în anii 1974, respectiv 1977, putem afirma că *perioada în discuție se poate restrînge la anii 1969—1974*.

³⁶ Cu referire directă la valea Crișului Alb.

geografie“ din cele trei mari centre universitare cu tradiție ale țării — sintetiză care și-a găsit în personalitatea deja conturată a geografilor orădeni șansa de a impune Oradea ca al patrulea centru al geografiei românești. Erau totodată perspective ca viitorul să ofere Oradiei, ca o răsplată a muncii, un loc și mai onorabil în rîndul centrelor geografice universitare, poate undeva imediat după București și Iași.

Specializările și documentările în străinătate sînt ocaziile necesare nu numai pentru acumulare de noi cunoștințe în specialitate, ci și al posibilității de a-ți confrunta părerile științifice cu ale altor specialiști. În ambele cazuri urmările nu pot fi decît pozitive asupra celui care, avînd această șansă, înțelege să o folosească în întregime pentru știință. Doi geografi orădeni au beneficiat de specializări mai lungi în U.R.S.S. și Franța, fapt ce s-a repercutat pozitiv asupra orizontului lor științific cît și al Catedrei.

Principala rezultată din pregătirea doctoratelor, efectuarea de specializări și documentări în țară și străinătate sînt studiile, cărțile, revistele, manifestările științifice de importanță națională organizate la Oradea, participarea la întruniri științifice internaționale, colaborarea cu catedre de geografie și personalități științifice din țară și străinătate, implicarea directă în acțiunea de reciclare postuniversitară a cadrelor didactice din școala generală și liceală, capacitatea de a introduce noțiuni științifice noi în geografia românească.

Membrii Catedrei au publicat 186 de studii și articole în reviste de specialitate din Oradea, București, Cluj-Napoca, Iași, Timișoara.³⁷ Reflectare a creșterii substanțiale a volumului cunoștințelor de specialitate și a puterii de sinteză științifică este trecerea, începînd din 1972, de la etapa studiilor și articolelor la cea imediat superioară a redactării cărților de specialitate. Pînă în 1979 apar opt volume personale, iar la alte șase cărți geografii orădeni sînt colaboratori.³⁸ Dintre colaborările de primă importanță trebuiesc amintite cele la „Atlasul geografic al R. S. România“, „Enciclopedia României“, „Tratatul de geografie a României“. Hărțile turistice ale județelor Satu-Mare, Bihor, Arad, Timiș, Hunedoara, Alba, Sibiu sînt redactate tot la Oradea.

O cale de reală afirmare în viața științifică națională a fost apariția din 1967 a anuarului „Lucrări științifice“ editat de Institutul din Oradea. Raportat la paginația totală, fiecare volum rezervă un spațiu

³⁷ „Lucrări științifice“ — seria geografie, „Crisia“, „Nymphaea“ — Oradea; „Buletinul Societății române de geografie“ — seria nouă, „Natura“ — seria geografie, „Terra“, „Ocrotirea naturii și a mediului înconjurător“, „Comunicări de geografie“, „Studii și cercetări de geologie, geografie, geofizică“ — seria geografie; „Revue roumaine de géologie, géophysique, géographie“ — București; „Studia Universitatis“ Babeș-Bolyai „— series geographia“ — Cluj-Napoca; „Lucrări Științifice ale cadrelor didactice“ — seria geografie — Timișoara.

³⁸ Apar în edituri de prestigiu ca: Editura Academiei R.S.R. (4 cărți), Editura Științifică și Enciclopedică (5) și Editura Sport-Turism (4).

substanțial studiilor, notelor și recenziilor de geografie³⁹. În cele 10 volume apărute pînă în 1977⁴⁰ s-au publicat 162 studii și articole care acoperă 1 498 pagini tipărite, 8 note pe 37 pagini, 12 recenzii pe 21 pagini și 3 articole ce prezintă în date istoricul doctoratului în geografie în România anilor 1953—1974, în total 1 577 pagini. Dintre acestea 100 de studii și articole sînt redactate de geografii orădeni.⁴¹ Ele abordează diferite domenii ale științelor geografice ca geomorfologie; meteorologie-climatologie; hidrologie; geografia așezărilor, populației, industriei, agriculturii, transporturilor, turismului, teoretică, complexă; cartografie; metodică geografiei.⁴² Rezultă și de aici orientarea Catedrei de la Oradea spre practicarea unor cercetări de geografie complexă, fiecare cadru didactic fiind capabil să se remarce nu numai într-o specialitate anume, la orizontul spațiului geografic vest-romănesc, unde se impune ca o autoritate științifică recunoscută pe plan național, ci să se ridice la nivelul sintezei geografice care cerea cunoștințe temeinice de geografie locală și națională, de la elemente de geomorfologie pînă la metodică a predării geografiei. Secretari de redacție ai volumului (1967, 1968) sau seriei în care au apărut studiile de geografie (seria A în anii 1969, 1970, 1974, 1975, 1976, 1977, seria geografie în anii 1971, 1972, 1973) au fost: Zaharia Macovei și Grigor P. Pop (1967—1968), Grigor P. Pop (1969—1974), Grigor P. Pop și Nicolae Josan (1975—1977). Printre semnatarii studiilor și articolelor se numără în primul rînd cercetători bihoreni dar și numeroși colaboratori din aproape toate centrele universitare ale țării unde existau catedre de geografie: I. Dragoș, V. Bolunduț, I. Cohut, O. Ștremg, Pally E., Csák C., V. Feșnic (Oradea), V. Mihăilescu, Gr. Posea, A. Posea, Gh. Neamu, M. Iancu, V. Cucu, I. Pișotă, P. V. Cotet, M. Jelenicz, R. Popovici, Gh. Niculescu, I. D. Oancea (București), T. Morariu, Al. Savu, P. Tudoran, I. Mac, T. Pinzaru, I. Buta, V. Sficlea, Il. Susan, A. Susan, V. Belozarov, E. Iacob, V. Șecleman, O. Stoicescu (Cluj-Napoca), I. Gugiuman, M. Apăvăloaei, El. Erhan, V. Giosu (Iași), N. Popp, I. Bojoi, I. Popescu-Argeșel (Suceava), N. Al. Rădulescu (Craiova), V. Ardelean, O. Herșcovici (Timișoara), N. Lupu, Il. Văcărașu (Bacău). Fascicola de geografie a revistei a fost bine primită de critica de specialitate, colectivul de redacție străduindu-se să țină cont de sugestiile formulate de recenzenți, să îmbunătățească continuu structura sumarului, publicînd

³⁹ 1967 (din 419 p. — 124 p. pentru geografie), 1968 (383—56), 1969 (481—298 p.), 1970 (294—187 p.), 1971 (fascicol cu studii numai de geografie — 237 p.), 1972 (Idem — 172 p.), 1973 (Idem — 163), 1974 (146—116 p.), 1975 (212—146 p.), 1976—1977 (224—82 p.)

⁴⁰ Precizăm că numai o singură dată apare un volum pe doi ani consecutivi (1976—1977), în restul anilor revista avînd un regim de apariție propriu anualelor științifice.

⁴¹ Dintre acestea la 14 orădenii sînt colaboratori.

⁴² În ordine, pe domeniu de geostiințe, numărul total al studiilor din care redactate numai de către orădeni sau orădenii doar colaboratori: 54—30—2 (geomorfologie); 15—7—5; 36—19—4; 10—6—0, 6—3—0, 9—4—0, 11—10—0, 1—1—0, 3—0—2, 5—1—0, 3—2—0; 4—2—0; 5—2—0.

studii ce interesa zona de vest dar și alte zone ale țării, ferindu-se de a se ancora într-o problemă regională îngustă, acordând o atenție sporită, de la un număr la altul, notelor, recenziilor și discuțiilor de specialitate asupra problemelor de stringentă actualitate cu care se confruntă știința geografică națională. După cite cunoaștem, la fel ca și în cazul fasciculei de istorie redactată de Institutul din Oradea, fascicula de geografie a revistei „Lucrări științifice” este singura revistă din tinerile centre universitare apărute în jurul anilor 1962—1963, inclusiv a facultăților de istorie-geografie, care și-a asigurat o apariție ritmică, fiind cerută și cunoscută de cercetători și cadrele didactice de la toate nivelele din țară.

Anii 1970—1974, am mai spus-o, pot fi considerați ca o primă etapă a impunerii Institutului din Oradea în peisajul învățămîntului universitar românesc. La nivelul Facultății de istorie-geografie momentul se ilustrează și prin capacitatea de a edita o revistă proprie care va apărea paralel cu mai vechiul deja anuar al Institutului. Luînd numele Cîmpiei Crișurilor, „Crisia” apare în 1971 și 1972⁴³ sub egida Facultății noastre. Își propune ca în studiile pe care le va publica să pună omul, cu întreaga lui existență istorică, în contextul mediului în care a apărut și dezvoltat. Orientarea revistei spre o cercetare interdisciplinară atît de necesară este salutăată, încă în primul ei număr, de două ilustre personalități ale științei românești academicienii profesori Vintilă Mihăilescu și Constantin Daicoviciu.⁴⁴ Ei transmit colectivului de redacție încrederea în viitorul revistei și afirmarea științifică a colaboratorilor pe care îi va strînge în jurul său.

În colaborare cu Institutul de geografie al Academiei R. S. România s-a desfășurat la Oradea „Sedința de comunicări științifice” din 9 mai 1969, la care au prezentat comunicări Ignatie O. Berindei, Gr. Pop și Viorica Rusu.⁴⁵ Anul următor dovedește că interesul și capacitatea orădenilor de a organiza importante manifestații științifice naționale se confirmă. Între 31 iulie și 2 august în organizarea Catedrei de geografie a avut loc *A III-a Conferință națională de geografie*.⁴⁶ Ea a reunit participanții la cele 4 tabere-curs organizate de către Societatea de Științe Geografice pentru profesorii de geografie din învățămîntul gimnazial și liceal. În partea teoretică Conferința a cuprins prezentarea a o serie de comunicări care s-au referit la cadrul natural al județului Bihor⁴⁷ și cu

⁴³ Din 1973 anuarul „Crisia” este editat de secția de istorie a Muzeului Țării Crișurilor din Oradea.

⁴⁴ Vezi „Crisia” (Culegere de materiale și studii), Oradea, 1971. Pentru început se publică cite trei studii de geografie și istorie care se referă la zona Carpaților Apuseni, Cîmpiei de Vest, Oradei și Sălajului.

⁴⁵ Victor V. Grecu, *Institutul Pedagogic Oradea (1963—1973). Monografie*, Oradea, 1973, p. 203.

⁴⁶ Vezi detalii în nota semnată de N. Josan în „Lucrări științifice”, seria geografie, Oradea, 1971, p. 234—235.

⁴⁷ Au fost susținute de geografii orădeni conf. dr. I. O. Berindei, conf. dr. Alex. Săndulache, lector Gr. Pop.

caracter metodic.⁴⁸ Excursia științifică a urmat ruta Oradea, Beiuș, Pietroasa, Padiș, Cetățile Ponorului în cadrul căreia s-au dat explicații pe teren privitoare la Depresiunea Crișului Negru și asupra fenomenelor carstice din zona Padișului. *Simpozionul de geografia cîmpiilor*⁴⁹ a fost organizat în perioada 3—6 august din inițiativa centrelor universitare: Craiova, Oradea și Timișoara. Bucurîndu-se de o largă participare (cadre didactice universitare, cercetători de la Institutul de geografie al Academiei R. S. România, profesori din învățămîntul liceal), el debutează la Oradea. În cadrul celor 25 de comunicări științifice susținute la Oradea⁵⁰, Timișoara și Craiova, ca și în aplicațiile pe teren s-au dezbătut o serie de probleme cu privire la cele mai importante zone agricole de pe cuprinsul țării noastre (ex: potențialul natural al acestor unități; influența factorului antropic în utilizarea lor, care trebuie să meargă în direcția desfășurării fenomenelor naturale; cunoașterea agroclimatului local, a lacurilor ca resurse importante în aceste zone, a regiunilor nisipoase; utilizarea teritoriului și tipologia agriculturii, posibilitățile variate de creștere a producției agricole etc.). Principala concluzie care s-a desprins din discuțiile purtate și aplicațiile efectuate pe teren a constatat în necesitatea acordării unei atenții și mai sporite zonelor de cîmpie ale țării, care trebuie să se transforme în ținuturi înfloritoare.

Capacitatea Catedrei de geografie din Oradea de a organiza asemenea manifestatii de nivel, inclusiv printr-o substanțială și apreciată contribuție științifică proprie, se explică, în parte, și prin experiența pe care a acumulat-o în conducerea taberelor de geografie pentru profesorii din învățămîntul gimnazial și liceal, în zona Munților Apuseni (1968, 1969, 1970, 1976), mai apoi și în Munții Maramureșului (1978). Concluziile desprinse din activitatea desfășurată cu aceste ocazii s-au materializat în ideea necesității unei mai strînse colaborări între geografii-universitari orădeni și colegii de disciplină din școala de cultură generală și licee. O colaborare în primul rînd pe linia cercetării științifice de reală substanță, dar și a studierii metodicii predării geografiei la diferite nivele în învățămîntul românesc. Un prim pas în această direcție este deschiderea în revista „Lucrări științifice”, serie geografie, pe anul 1973, a rubricii „Geografia în școală și orizontul local”. Publicarea unor articole și studii structurate pe această idee viza, în opinia colectivului de redacție orădean, sprijinirea preocupărilor „... profesorului de geografie... privind predarea geografiei în școală și a o serie de informații geografice asupra orizontului local. În acest sens, așteptăm colaborarea tuturor pro-

⁴⁸ Din cele cinci lucrări referitoare la această categorie de probleme una a fost prezentată de orădenii lector Emilia Greavu și asistent univ. Florian Bențe.

⁴⁹ Vezi detalii în nota semnată de Gr. P. Pop în „Lucrări științifice”, seria geografie, Oradea, 1971, p. 235—237. cf. „Terra”, București, nr. 5, 1970, p. 89—91.

⁵⁰ Din cele 8 comunicări susținute aici, trei aparțin geografilor orădeni Gr. P. Pop, V. Vrancea și Gh. Măhăra.

fesorilor de geografie din țară⁵¹. Până în preajma încetării activității secției s-au publicat cinci astfel de articole datorate unor profesori de liceu sau universitari.⁵² Inițiativa orădeană, singura pe care o cunoaștem la nivelul catedrelor și revistelor universitare de geografie din țară, venea în întâmpinarea unui deziderat din păcate nici astăzi complet împlinit la nivelul învățământului nostru în general: atragerea și menținerea în circuitul cercetării științifice a profesorilor de gimnaziu și liceu cu inclinații și potențe reale în această direcție, cunoașterea în detaliu a problemelor cu care se confruntă predarea geografiei la nivelul claselor V—XII în vederea redactării unor cursuri universitare și manuale de școală eficiente, atrăgătoare, la nivelul științific cerut; evitarea plafonării profesionale prin ținerea la curent cu ultimele noutăți în materie.

De la început s-a instituit și dezvoltat o colaborare fructuoasă cu toate catedrele de geografie din centrele universitare ale țării: București, Cluj-Napoca, Iași, Suceava, Timișoara, Craiova, Bacău. Participarea la sesiunile științifice anuale, angrenarea în acțiuni de cercetare comune sub egida Academiei R. S. România, alte contacte pe linia procesului didactic universitar au determinat impunerea Catedrei de geografie din Oradea pe plan național, ca și un notabil început de afirmare chiar pe plan european. Ultima afirmație o putem argumenta nu numai prin participarea unor membrii ai Catedrei la patru congrese și colocvii internaționale în țară sau peste hotare, la cele două specializări efectuate în U.R.S.S. și Franța, ci și prin vizitele efectuate la Oradea a unor personalități științifice de prestigiu de peste hotare dintre care amintim pe profesorii universitari Jean Tricart, directorul Centrului de geografie aplicată din Strasbourg, R. Rainal, Robert Ficheux și Jean Poncet — toți din Franța, I. Ribin (U.R.S.S.), Martin Glovnia (Bulgaria), Leopold Scheidl (Austria)⁵³.

O încununare a muncii întregului colectiv, rezultat al acumulărilor treptate și temeinice a cunoștințelor de specialitate, al cercetărilor proprii inițiate și al atmosferei de muncă întreținută în cadrul Catedrei, este *capacitatea de excepție de a se introduce la Oradea noțiuni științifice noi în geografia românească. Gheorghe Măhăra se numără printre primii*

⁵¹ cf. „Lucrări științifice“, seria geografie, Oradea, 1973, p. 147, nota de la subzol.

⁵² A. Bogdan (Cluj), *Profilul didactic al profesorului de geografie în etapa actuală a construcției socialiste în țara noastră*; M. Stroia (Bacău), *Locul și rolul istoriei geografiei în formarea personalității științifice a profesorului de geografie*, ambele articole în „Lucrări științifice“, seria geografie, Oradea, 1973, p. 147—155; Teodor Gr. Pânzaru (Cluj), *Demonstrarea fenomenelor geografice cu ajutorul mijloacelor tehnice audio-vizuale*, în „Lucrări științifice“, seria A, Oradea, 1974, p. 127—143; Teodor Gr. Pânzaru (Cluj), *Tendențe și orientări metodologice actuale în studierea eficiență a geografiei în învățământul de cultură generală*, în „Lucrări științifice“, Seria A, Oradea, 1975, p. 179—199; Tr. Naum, Rodica Popovici, V. Cucu (București), *Ateliere de micro-producție pentru învățământul geografic și geologic*, în Ibidem, 1975, p. 201—212.

⁵³ Victor V. Grecu, *op. cit.*, p. 202.

care introduc teoria sistemului în studiul geografiei regionale din țara noastră aplicându-o la Cîmpia Crișurilor.⁵⁴ „Această teorie — declara mai târziu într-un interviu Gh. Măhăra — pune în evidență interacțiunile dintre componentele mediului geografic, de la structura geologică, relief, climă, apă, floră, faună, soluri etc. permițînd, în același timp, distingerea sensului de evoluție în perspectivă a regiunii”⁵⁵. Era un început în această direcție care, sîntem siguri, în condiții de viabilitate a Facultății de istorie-geografie nu ar fi rămas singular.

Bine știut este faptul că în gîndirea teoretică a tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretarul general al partidului nostru și președintele țării, învățămîntul, știința și cultura sînt considerate ca pîrghii principale ale afirmării social-economice și politice a societății socialiste românești, în formarea omului nou, în soluționarea unor probleme vitale ale contemporaneității ca promovarea păcii, colaborării și înțelegerii între popoare, făurirea unei lumi mai drepte și mai bune pe planeta noastră.⁵⁶

Dintre numeroasele probleme și direcții fundamentale cu care este confruntată dezvoltarea școlii românești, încă din jurul anului 1970 opera tovarășului Nicolae Ceaușescu acordă un loc central problemei integrării învățămîntului cu cercetarea și producția. Cu ocazia deschiderii anului universitar 1971—1972, secretarul general al partidului nostru spunea: „... trebuie să pornim, în primul rînd, de la necesitatea de a considera învățămîntul, cercetarea și producția ca un proces unitar, inseparabil...”⁵⁷ Ideea este reluată și dezvoltată în anii următori,⁵⁸ impunînd definitiv în învățămîntul românesc „triada” învățămînt-cercetare-producție.

⁵⁴ „Un astfel de sistem este cel preconizat de geograful francez G. Bertrand (1968) aplicat și la noi în țară de P. Tudoran (1973—1977), Gh. Măhăra (1977) și adoptat de Al. Roșu și Irina Ungureanu (1977)”. Apud Mircea Nicolae Dorrel Buza, *Munții Cindrelului. Studiu de geografie fizică* (Teză de doctorat, Rezumant, București, 1978, p. 5. Conducător științific Acad. Vintilă Mihăilescu). Clujanul P. Tudoran teoretizează teoria sistemului și o aplică la depresiunea Zarandului în studiul *Intercondiționarea factorilor fizico-geografici din Depresiunea Zarandului*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, series geographia*, fasciculus 2/1973, p. 57—69.

⁵⁵ cf. Crișana, Oradea, 14 februarie 1981, p. 2 articolul *Prezențe bihorene. Energia eoliană este o forță inepuizabilă*, semnat de Teodor Crișan.

⁵⁶ Vezi pe larg Nicolae Ceaușescu, *Dezvoltarea învățămîntului, științei și culturii în România*, Editura Politică, București, 1979.

⁵⁷ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 6, București, Editura Politică, 1972, p. 510—511.

⁵⁸ Am mai reține următoarele pasaje din opera tovarășului Nicolae Ceaușescu: „... Cădrele didactice trebuie să participe atît la activitatea de învățămînt, cît și la cercetare și producție, conducînd nemijlocit toate aceste procese” (1974), „Odată cu legarea mai temeinică de practică, învățămîntul superior trebuie să ia parte tot mai activă la cercetare...” (1977). cf. *Ibidem*, vol. 10, 1974, p. 716, vol. 15, p. 12—13

În acest context Institutul Pedagogic de 3 ani Oradea se încadrează treptat în noile orientări date organizării și activității din învățământul superior. După aproximativ doi ani de zile⁵⁹, în primăvara anului 1972, înregistrăm primele contracte de cercetare științifică încheiate de cadre didactice cu unități industriale din țară⁶⁰, apoi și din județul Bihor. Conducerea Institutului cere facultăților să treacă hotărît la explorarea tuturor posibilităților în vederea întocmirii de contracte de cercetare științifică pe anul 1973 și în continuare.⁶¹

Avînd în vedere specificul științelor geografice, strîns legate de activitatea practică din agricultură, geologie, hidrologie, meteorologie, cartografie, coroborat cu specializarea complexă a geografilor orădeni, Catedra de geografie, după tatonări atente efectuate în anii 1972—1973, din 1974 se lansează în contracte de cercetare științifică dintre cele mai variate, atît de interes local, zonal cît și național.

S-au încheiat contracte cu Institutul de studii și cercetări funciare București⁶², Întreprinderea Minieră „Sălaj” cu sediul în Sărmășag⁶³, Institutul de Cercetări pentru Pedologie și Agrochimie București⁶⁴, Ofi-

⁵⁹ Arhiva Institutului de Învățămînt Superior Oradea (în continuare A.I.I.S.O.), Dosar E 10, Contracte, 1974—1975, inventar 8, fila 335. Vezi aici adresa din 29 IV 1970 a Institutului Pedagogic de 3 ani Oradea, către Ministerul Învățămîntului, Direcția Plan-Finanțe, Serviciul Buget, semnată de rectorul conf. univ. dr. Alexandru Săndulache, în care se spune: „La adresa Dvs... vă facem cunoscut că pînă în prezent astfel de contracte (de cercetare — n.n.) nu s-au încheiat din partea institutului nostru. *Pe viitor vom căuta, în măsura posibilităților, să încheiem contracte pentru lucrări legate de activitatea de cercetare științifică ce se desfășoară în cadrul institutului*” (subl. n.)

⁶⁰ Primul contract realizat de un colectiv de cadre didactice din Institutul orădean are nr. 2048/14 IV 1972 și a fost încheiat cu „Centrul de Cercetare și Proiectare-Centrala Industr. de Liant și Asbociment Brașov”. Valoarea lui = 59788 lei, fiind predat beneficiarului la 28. X. 1972. Obiectul contractului: „Instalație pentru măsurarea rezistenței de volum, a constantei dielectrice și a tangentei unghiului de pierderi pentru asbest și asbociment”. cf. A.I.I.S.O., Dosar E. 10, Contracte, 1974—1975, inventar 8, f. 338, 341.

⁶¹ Vezi Nota internă nr. 4620/15 IX. 1972 semnată de rectorul conf. univ. dr. Ioan Al. Crișan în care se precizează: „... Vă rugăm a întocmi contractele de cercetare științifică pe anul calendaristic 1973 și a le depune la Sectorul financiar contabil pînă la 1 decembrie 1972, pentru a fi prinse în planul financiar pe anul 1973. cf. A.I.I.S.O., Dosar E. 10, Contracte, 1974—1975, inventar 8, f. 336.

⁶² Contract nr. 2448/20 V 1974. Tema: *Cartarea alunecărilor de teren din bazinele hidrografice ale Arieșului, Ampoiului și Mureșului (partea dreaptă) între Arieș și Ampoi însoțită de o apreciere asupra posibilităților de utilizare a terenului*. Valoarea contractului: 30 000 lei. Execută: Berindei, Josan, Măhăra. cf. *Ibidem*, f. 92, 170—174a, 314.

⁶³ Tema: *Studiu fizico-chimic asupra apelor din mina Cristolțel*. Valoarea contractului: 28 000 lei. Execută: Berindei și conf. univ. dr. Alex. Șuteu de la secția de fizică-chimie. cf. *Ibidem*, f. 259—260.

⁶⁴ Contract nr. 3152/4060 din 17 VII 1975. Tema: *Harta pantelor județelor Bihor, Sălaj și Arad (scara 1: 50 000)*. Valoarea contractului: 76 600 lei. Execută: Berindei, Gr. Pop, Josan, Bențe, Vancea, Măhăra, cf. *Ibidem*, f. 30—36, 84, 248.

ciul județean pentru studii pedologice și agrochimice Oradea⁶⁵, Școala Interjudețeană P.C.R. Oradea⁶⁶, Institutul de Cercetări Hidrotehnice București⁶⁷, Institutul de Geografie din București.⁶⁸

Dintre partenerii locali cu care s-au încheiat un număr mare de contracte reținem Sectorul teritorial de meteorologie și hidrologie Oradea. Lucrările executate cuprind măsurători topografice pentru determinarea coordonatelor X, Y, Z, la 128 puțuri de observație hidrogeologică din zona Cîmpiei de vest și a Dealurilor vestice,⁶⁹ analiza proprietăților fizico-chimice ale apelor freatice din aproximativ 150 foraje executate în județul Bihor⁷⁰, analize granulometrice pentru probe de nisip și pietriș (depuneri de fund de la stațiile hidrometrice)⁷¹.

⁶⁵ Contract nr. 6311/27 X. 1976. Tema: *Intocmirea cartogramelor privind relieful, hidrologia și litologia terenurilor agricole pe comune, în județul Bihor* (54 teritorii comunale). Valoarea contractului: 65 037 lei. Execută: Berindei, Gr. Pop, Josan, Măhăra, Vancea, Bențe, cf. *Idem*, Dosar E. 10, Contracte cercetare, 1976, inventar 6, f. 39—44. Precizăm că tema contractului făcea parte dintr-o lucrare mai vastă ce viza „*Profilarea agroeconomică a județului Bihor*”, problemă atît de actuală și astăzi în eforturile de transpunere în practică a ideilor „noi revoluții agrare” lansată la indicațiile tovarășului Nicolae Ceaușescu.

⁶⁶ Contract nr. 287/28 XI. 1976. Tema: *Intocmirea hărților economice a județului Bihor și a R. S. România și istorică a R. S. România (cu montaj electronic)*. Valoarea contractului: 66 624 lei. Execută întreaga Catedră. cf. *Idem*. Dosar: Contracte de cercetare științifică, 1978, dosar nepaginat.

⁶⁷ Contract nr. 6664/23 IX. 1977. Tema: *Studiul stabilității generale a versanților dealurilor Oradiei pentru definitivarea condițiilor de fundare a unor construcții din Oradea*. Valoarea contractului: 30 000 lei. Execută: Berindei, Josan, Măhăra. Contract nr. 4346/11. IX. 1978. Tema: *Studiul stabilității generale a versanților dealurilor Zalăului pentru folosirea terenurilor alunecătoare din zonă pentru construcții de locuințe și clădiri social-culturale* (studiu și 6 tipuri de hărți la scara 1:10000). Valoarea contractului: 50000 lei. Execută: Josan, Măhăra, Berindei, cf. *Idem*. Dosar: Contracte de cercetare științifică, 1978, nepaginat.

⁶⁸ Contract nr. 2247/1978. Tema: *Colaborarea la „Tratatul de Geografie al României” la tema Cîmpia de Vest și Dealurile vestice*. Regionare fizico-geografică. Valoarea contractului: 45 000 lei. Execută diferite capitole și subcapitole: Berindei, Gr. Pop, Măhăra, Josan. cf. *Ibidem* și *Idem*, Dosar: Contracte de cercetare științifică, 1979, f. 143, 152.

⁶⁹ În ordine, contractele nr. 12/12. XI. 1974, 2591/10 V 1975, 3453/27 VI 1975, 5035/27 IX 1975, 6565/8 XI 1976, 2026/20 IV 1977, 6537/27 X 1977, 2469/11 IV 1979. Valoarea totală a contractelor: 208 069,70 lei. Execută: Măhăra și Gr. Pop cite patru contracte, Josan-trei, Bențe-două, Berindei-unul. cf. *Idem*, în ordinea enumerării contractelor, Dosar: E. 10, Contracte, 1974—1975, inventar 8, f. 98, 112—130, 303; 45—54, 81; 37—41, 83, 278, 298; 11, 25 și Dosar: E. 10, Contracte cercetare, 1976, inventar 6, f. 88—90; 30—32; Dosar: Contracte de cercetare științifică, 1978, nepaginat (pentru contractele din 20 IV 1977 și 27 X 1977); Dosar: Contracte de cercetare, 1979, f. 136—137, 170.

⁷⁰ În ordine, contractele nr. 1864/1974, 2748/17 V 1975, 3179/12 VI 1975. Ele au fost executate de un colectiv mai larg format din chimiști, fizicieni și geografi (Berindei, Josan, Vancea). Valoarea totală a contractelor se ridică la 60 385,23 lei din care geografilor revin 18066 lei. cf. *Idem*, în ordinea enumerării contractelor, Dosar: E. 10, Contracte, 1974—1975, inventar 8, f. 180—189; 42—44, 82; 85, 252.

⁷¹ Contractele nr. 6/6 XII 1974 și 57/4 X 1975. Valoarea lor: 11 283,50 lei. Execută Josan cu un grup de studenți. cf. *Ibidem*, f. 97, 131—141, 251, 304.

În consecință, valoarea contractelor încheiate între anii 1974—1979 de către cei șase membri ai colectivului de geografie se ridică la 614 680,20 lei.⁷² Raportînd această sumă la fondul lunar de salarii al membrilor colectivului rezultă că în fiecare an aceștia își acopereau numai din contracte necesarul de salarii pe șase luni, paralel cu îndeplinirea obligațiilor de cursuri, seminarii și lucrări.

Dacă mai avem în vedere o serie de convenții sociale neplătite încheiate cu I.P.J. Bihor, în vederea sprijinirii acțiunii de sistematizare a localităților din Bihor, punerea la punct a unei documentații științifice referitor la regimul vîntului în zona municipiului Oradea, cu S.M.H. Oradea pentru măsurători hidrometrice pe timpul viiturilor și calcule hidrologice în vederea elaborării prognozelor pe tipul viiturilor în bazinul Crișurilor etc. — putem aprecia ca rodnică activitatea de transpunere în practică a indicațiilor partidului nostru, personal ale tovarășului secretar-general Nicolae Ceaușescu, referitor la îmbinarea armonioasă, promptă și eficientă a activităților de învățămînt, cercetare și producție.

*

Făcînd istoricul Catedrei de geografie am împlinit⁷³ istoricul Facultății de istorie-geografie din Oradea, moment notabil de știință și cultură în această parte a țării timp de un deceniu și jumătate.

Facultate cu un profund caracter politic — menirea ei se integra în trecutul mai îndepărtat sau mai apropiat al acestei zone românești, pînă la realitățile socialiste de astăzi.

O sumă de argumente bine cunoscute, pe care-poate — le vom detalia cu altă ocazie, pledează *pentru o Universitate la Oradea*, cu secții tehnice și pedagogice deopotrivă, între care să nu lipsească cele ce trebuie să cultive limba, istoria și geografia pămîntului nostru.

⁷² Precizăm că din 1977 colectivul se reduce cu o persoană, iar *din 1978* cu încă două. În cazul celor cîteva contracte executate de geografi în cooperare cu colegi de la alte catedre, am reținut din valoarea totală numai contrapartea ce revenea geografilor din munca efectuată.

⁷³ În 1980, cînd publicam istoricul Catedrei de istorie, anunțam intenția ca prezentul studiu să apară în 1981. Nu am reușit să ne ținem de cuvînt deoarece unii dintre foștii colegi geografi nu ne-au înaintat în timp util chestionarul cu răspunsurile pe care le-am cerut, în vederea întocmirii fișei bibliobiografice. Considerăm însă faptul ca lipsit de importanță acum cînd avem posibilitatea de a-l publica totuși, dîndu-ne sentimentul de-a ne fi îndeplinit, ca istoric, o datorie față de un grup de oameni harnici și munca lor, care trebuie să rămînă în scris, pentru posteritate.

**QUINZE ANNÉES D'ACTIVITÉ DIDACTIQUE ET DE RECHERCHE
SCIENTIFIQUE UNIVERSITAIRE DANS LES SCIENCES GEOGRAPHIQUES
À ORADEA (1964—1979)**

(*Résumée*)

Par cette étude, son auteur mène à bonne fin un devoir d'honneur et en même temps sentimental envers un collectif d'universitaires d'Oradea, qui, pendant 15 ans, ont déployé une activité remarquable dans les domaines de l'histoire et de la géographie. Préparer des spécialistes, faire des recherches scientifiques authentiques, lancer des idées méritoires, publier des études et des livres — voici les préoccupations de ces professeurs appliqués et enthousiastes.

Après avoir présenté, d'une manière succincte, l'étroite liaison qui existe entre l'histoire et la géographie dans l'évolution de l'enseignement roumain, l'auteur fait une courte caractérisation de l'activité déployée par le corps enseignant de la Chaire de géographie. Cette activité est envisagée sous trois aspects: didactique, recherche et perfectionnement scientifique, politique. Les bons résultats obtenus dans les deux premiers domaines sont concrétisés en: 1. cours et recueils de textes de spécialité qui couvrent 80% des disciplines prévues dans le programme, 2. vive orientation des étudiants en vue de l'assimilation des connaissances mais aussi d'une recherche scientifique à ses débuts, 3. préparation et soutenance des thèses de doctorat aux sujets axés sur les problèmes de l'Ouest et du Nord-Ouest de la Transilvanie, 4. spécialisations à l'étranger, 5. publication de 186 études et articles dans les revues de spécialité de notre pays, 6. publication de 8 volumes personnels et collaboration à 6 autres livres, 7. édition des cartes touristiques de 7 départements, 8. rédaction de deux revues aux fascicules de géographie („Ouvrages scientifiques“ et „Crisia“). 9. organisation de manifestations scientifiques nationales à Oradea, 10. direction des camps de géographie pour les professeurs de l'enseignement secondaire, 11. étroite collaboration avec toutes les chaires de géographie des centres universitaires de notre patrie. 12. capacité d'introduire des notions scientifiques nouvelles dans la géographie roumaine, 13. réalisation de conventions de recherche scientifique avec plusieurs bénéficiaires (conventions qui ont rapporté, seulement en 6 ans, 614 680,20 lei).

Toutes ces réalisations nous autorisent à placer la Chaire de géographie d'Oradea immédiatement après celles de Bucarest, Jassy et Cluj-Napoca, centres universitaires de vieilles traditions.

En ce qui concerne l'activité politique, la Chaire de géographie a fourni à l'Institut d'Enseignement Supérieur d'Oradea plusieurs cadres de direction (recteur, doyen, secrétaire du Comité de parti, président du Comité syndical, secrétaire de l'Organisation de la Jeunesse Communiste).

Au contexte du développement de l'Institut d'Enseignement Supérieur d'Oradea dans les années 1971—1979, on met en évidence les résultats notables des facultés d'histoire-géographie et mathématiques — physique — chimie. Malheureusement ces deux facultés sont supprimées en 1979, à la suite d'une décision subjective et éronnée prise par la direction de l'Institut en 1977. D'autres facultés sont encore maintenues, mais leurs diplômés ne sont pas tellement nécessaires à notre économie nationale.

En partant de la nécessité d'un puissant centre universitaire à Oradea, idée soutenue pendant toute la période de l'entre — deux — guerres par les réalisa-

teurs de l'Union de 1918, on fait voir que la tradition d'un enseignement supérieur dans cette ville de l'ouest de la Roumanie s'inscrit dans l'atmosphère de régénérations par laquelle commence à passer notre patrie dès 1965, quant une nouvelles génération de communistes est en train de s'imposer «la génération Nicolae Ceaușescu».

A la fin de son étude l'auteur justifie, dans l'esprit des idées de l'exposé présenté pas la camarade Nicolae Ceaușescu le 1—2 juin 1982, *la nécessité d'une „Université d'Ouest“ à Oradea*. Celle-ci est exigée par le puissant développement économique du département Bihor et des départements limitrophes, par l'évolution historique de cette partie de la Roumanie. A côté des sections an profil technique, „une université intégrée“ à Oradea doit avoir aussi des sections qui cultivent la langue, l'histoire et la géographie de notre terre ancestrale. *C'est pourquoi recréer la section d'histoire—géographie est quelque chose de nécessaire.*

DOCUMENTE

DOCUMENTE ȘCOLARE BIHORENE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA (II)

DE

GHEORGHE MUDURA

Datorită unor necesități științifice în direcția cercetării învățămîntului românesc din Bihor, am inițiat în numărul precedent al *Crisiei* (XI, 1981, p. 221—239) publicarea unor documente școlare. În acest sens, au văzut lumina tiparului 19 acte școlare din seria de documente din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, făcîndu-se precizări privind localitățile la care se referă, categoriile de acte și modalitățile de publicare, asupra cărora nu mai revenim.

Continuăm acum publicarea a încă 29 de documente școlare dintre anii 1760—1762, care aparțin seriei menționate.

Subliniem faptul că acum apar primele acte despre funcționarea școlilor românești din localitățile Cordău, Vrtiș (Vértes), Hoszszu Pályi Vadu Crișului. Nu mai sînt amintite cele din Tulca și Păușa, ori din lipsa documentelor, ori că și-au întrerupt, temporar, activitatea. Continuă să funcționeze școlile din Aciad (Acsád), Leta Mare (Nagy Léta), Oradea, Beiuș, Beliu, Șilindru, Tarcea, Vășad, Cocod (Kakad) și Pocei (Pocsaj). Cu excepția localităților Aciad, Tarcea și Vășad se constată o ușoară scădere a numărului de elevi care frecventează școala. Interesantă ne apare menționarea în catalogul elevilor pe anul 1761 din Beliu a celor 9 localități de unde vin copiii la școală, dovadă a rolului de „școală de centru” pe care l-au jucat unele dintre aceste instituții.

Considerăm că nu mai este necesar să insistăm în legătură cu utilitatea cunoașterii acestor importante surse documentare, care atestă efortul populației românești în direcția constituirii unor factori de afirmare cultural-națională, a integrării ei în contextul manifestării unor tendințe de modernizare a vieții spirituale.

1760 (august. Cordău). Cererea elevului Vasile Popovici adresată episcopului romano-catolic din Oradea de a i se acorda un ajutor pentru a putea continua studiile la școala din Cordău. Se aprobă 1 cibla de cereale.

Excellentissime, Illustrissime ac Reverendissime Domine D. Baro et Episcopo mihi Benignissime!

Humillima hacce instantia ad Benignissimum Excellentiae Vestrae patrocini-
um confugio enixe supplicando ut, innata illa qua pollet clementia mihi, in
summa necessitate constituto ac scholam frequentare cupienti in Kardo, aliquod sub-
sidium ex tritico assignare non gravetur, ut mea studia continuare possim. Cujus
quidem gratiae, ac paternae clementiae ad tumulum usque gratam memoriam
me perducturum polliceor manens ac perseverans.

Excellentiae Vestrae,

Humillimus servus

Basilius Popovics

Studiosus linguae valachicae.

[Pe verso — f. 25:]

Ex frumentariatu unus cubulus frumenti suplicanti titulo elaemosinee extra-
dandus et ad Perceptoratum transferendus resolvit.

Varad 29. Aug. 1760.

Matt. Pongrácz Praefectus mp.

Quod praesentum commissionem Perillustris D(omi)nus Paulus Gyurkovicz in
f(lore)nis duobus acceptaverit praesentibus recognosco et contraquieto. Sig. M. Va-
radini die 30 decembris 1760.

Gab. Sztupiczky frumentarius mp.

NB. Sub predicto NB. quietantiam dedit parochus Kardojensis unitus Elias
Bulgarovics supra cubulum 1 tritici.

Ad Excellentissimi, Illustriss(imi) ac Re(verendissi)mi Dominum Dominum
R(everendiss)imi

Adamum e Liberis Baronibus Patatich (tit.) Episcopum M. Varadiensem. Sacr.
Caes. Regiaeque Mattis. Consiliarium Actualem Intimum Dominum et Patronum
Benignissimum Gratosissimum.

Humillima instantia

Loco prety cubuli unius frumenti haec commissio est acceptata in fl. 2.
30a decemb.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858,
f. 24—25. Original, l. latină, semnături autografe, filigran.

**1760 {oct}. Lista elevilor și elevelor de la școala din Virtis (Vér-
tes) condusă de învățătorul Ioan Orosz.**

CATHALOGUS

**puerorum Virtesiensis sub ludimagistro Ioanne Orosz ab anno
1760 mense octob.**

Ioannes Popovics, Elias Popovics, Simon Popovics, Laurentius Popovics, Ioan-
nes Popovics, Paulus Karámos, Elias Szűcs, Michael Almási, Constantinus Almási,
Theodorus Gyurka, Georgius Martin, Christianus Serban, Ioannes Serban, Basilus
Szűcs, Volffgangus Szűcs, Michale Karácson, Demetrius Karácson, Thomas Kará-
cson, Franciscus Szűcs, Gabriel Iuhász, Michael Orosz, Maria Orosz, Ioanna Popo-
vics, Maria Szűcs. No. 25.

Supra specificatos pueros hocce anno currente sub ludimagistro nostro scholam frequentasse recognosco.

Theodorus Papp Virtesien(sis) graeci ritus
catholici parochus.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858,
f. 23. Copie, l. latină, filigran.

1760. Lista elevilor care au frecventat școala din Acsad avind ca învățător pe Paul Papp.

**Nomina et cognom(ina) puerorum sub Ludi Magistro graeci ritus
unitorum Acsadiensis scholam frequentantium:**

Theodorus Billey, Alexius Demeter, Alexius Kelevajda, Demetrius Orasi, Georgius Kifalusi, Ioannes Popovics, Michael Szeles, Michael Popovics, Ioannes Asztalos, Michael Alcs, Georgius Dubék, Basilius Almási, Georgius Ivanovics, Michael Ivanovici, Ioannes Palactko, Ioannes Andriczu, Georgius Veleti, Ioannes Szovak, Basilius Havtiko, Ioannes Roka, Demetrius Roka, Theodorus Szake, Theodorus Vardaj, Michael Nyorfa, Ioannes Toth, Michael Iurcsa, Michael Pericsi, Georgius Ronto, Ioannes Ronto, Michael Fekete, Ioannes Lecza, Basilius Szabo, Theodorus Szabo, Paulus Kerfi, Georgius Katona, Stephanus Thott, Ioannes Cservak, Michael Szaboferenczi, Georgius Szaboferenczi, Simeon Katona, Thimoteus Thaszori. Summa 42.

Graeci ritus unitorum ludimagister Acsadien(sis)

Paulus Papp mp.

Supra specificatos pueros scholam frequentasse recognosco hocce anno currente.

Graeci ritus unitorum parochus Acsadien(sis)

Procopius Papp.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858,
f. 22. Copie, l. latină, filigran.

1760 Catalogul elevilor și elevelor de la școala din (Leta Mare)
condusă de învățătorul Mihail Kobaj.

CATALOGUS

puerrorum Nagy Siteriensis* sub Ludi Magistro Michaelae Kobaj:

Ioannes Oroz, Michael Klenik, Michael Laduczki, Alexius Popovici, Ioannes Popovics, Alexius Krecso, Andreas Klenik, Ioannes Klenik, Ioannes Iakabb, Michael Laduczki, Michael Almási, Daniel Iuhász, Andreas Iuhász, Gabriel Papp, Michael Demök, Andreas Demök, Ioannes Melnik, Michael Melnik, Ioannes Orosz, Petrus Szkleba, Ioannes Szkeba, Alexius Kiss, Demetrius Nagy, Daniel Nagy, Demetrius Popovics, Florianus Popovics, Elias Popovics, Theodorus Prekub, Bilius Prekub, Simon Marian, Alexius Ianos, Florianus Perse, Catharina Szűcs, Anna Szűcs, Maria Szerko, Catharina Klenik, Iuhasz Catharina, Sofia Skeba, Maria Klenik. Summa 39.

Supra specificatos pueros hocce anno currente sub ludimagistro nostro scholam frequentantasse recognosco.

Ioannes Bördas Lethaien(sis) graeci ritus
catholici parochus.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858,
f. 26. Copie, l. latină, filigran.

1761 decembrie 12. (Oradea). Chitanța semnată de preotul Petru Gergelyfi și de învățătorul Vasile din Oradea referitoare la cantitățile de lemne aduse din porunca domeniului catolic de patru locuitori din Husasău pentru elevii uniți.

Anno 1761 die 12 decembris, az Hoszsu Aszoiak Vajda Simeon, Andor Iános, Péle Stefán és Bujbás Togyer administraltak az uraság parancsolattyából az unitos Déákok számára 1 singet és 3 fertály fát, restálnak egy petrárral avagy egy fertály, quietálom.

Petrus Gergelyfi
presbyter graeci ritus
*Vasile Dască!**

[Pe verso:—

Studiosorum unitorum.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 27. Original, l. maghiară, l. latină, semnături autografe, filigran.

1761 decembrie 28 Oradea. Chitanța semnată de Ioan Topai, învățătorul din Beiuș care recunoaște că a încasat suma de 12 florini 30 crăițari de la perceptorul episcopal Paul Iurkovics, reprezentând jumătate din plata anuală.

QUIETANTIA

Super flor. rh. 12 cr. 30 quos ex gratiosa resolutione Excellentissimi D(omi)ni Ep(isco)pi Diecesanei M. Varad. pro medio anno, anni currentis quem in servitio explevi ex annuis rh. flor. 25 obvenientes a D(omi)no Perillustri Perceptore Paulo Iurkovics rite levavi.

M. Varad 28° decemb. 1761.

Ioannes Topaj
Ludi Magister scholae graeci-ritus Belényesiensis.

[Pe verso:]

No. 191.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 28. Original, l. latină, filigran.

1761. Catalogul elevilor de la școala din Beliu, condusă de învățătorul Mihail Cristea. Pe lângă cei din localitate mai frecventează școala copiii din alte 9 localități din apropiere. Actul este semnat de protopopul de Beliu, Gheorghe din Groși și de Moise Dragoș.

Nomina et cognomina puerorum scholam frequentantium sub Ludi Magistro Michaële Christian 1761:

Ex Bél:

Iacobus Papp, Opra Kocsubán, Andreas Bogdan, Georgius Bogdan, Nicolaus Bogdan, Iov Besán, Georgius Szabo, Petrus Blidár Michaël Bisztrán.

Ex Hágmás:

Theodorus Papp, Iov Papp, Georgius Papp, Gal Lupp, Ioannes Magulán, Simeon Bredán, Daniel Popp, Iosephus Popp, Theodorus Dudás.

Ex Kumanyest:

Florianus Blás.

Ex Gross:

Arsenius Popp, Ioannes Popp, Iov Popp, Kracson Popp, Georgius Márтка, Ioannes Angel, Blasius Gyurs, Georgius Kaba.

Ex Nyármes:

Ioannes Papp, Petrus Pocsort.

Ex Bokie:

Ioannes Dug, Ioannes Pavel, Theodorus Zájna.

Ex Máros:

Gabriel Popp, Stephanus Papp.

Ex Szekás:

Demetrius Nika, Theodorus Nika.

Ex Agris:

Ioannes Gorgicza.

Ex Cik:

Demetrius Papp, Ieremias Balt, Elias Balt. Summa 40.

Supra specificatos pueros scholam frequentasse recognosco sub Ludi Magistro graeci ritus unitorum Beliensi hocce anno curenre 1761.

Graeci ritus unitorum V. *Archí Diaconus* Beli(ensis).

Protopop *Gheorghie din Groși**

Coram me accepit Moyse Dragosi parochus M. Varadiensis decem rhen. florenos.

[Pe verso:]

No. 192do.

Scholae Magistri Bélien.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 36. Original, l. latină, l. română, semnături autografe, filigran.

(1761). Catalogul elevilor de la școala unită din Acsad condusă de învățătorul Paulus Papp. Actul este confirmat de parohul local Procopius Papp.

Nomina et cognomina puerorum sub Ludi Magistro graeci ritus unitorum Acsadiensi scholam frequentantium:

Theodorus Bilkey, Alexius Demeter, Basilius Kelevajda, Demetrius Orassy, Georgius Ujfalusi, Ioannes Popovits, Andreas Popovits, Mihaíl Szeles, Michaél Popovits, Ioannes Asztalos, Michael Alcs, Georgius Dubék, Basilius Almási, Georgius Ivanovits, Michaél Ivanovits, Ioannes Palotsko, Ioannes Andriczu, Georgius Velei, Ioannes Szóráky, Basilius Hartilics, Ioannes Roka, Demetrius Roka, Theodorus Szőke, Theodorus Vardaj, Michaél Nyárfa, Ioannes Thott, Michél Iurcsa, Michail Piricsi, Georgius Ronto, Ioannes Ronto, Michaél Fekete, Ioannes Lecza, Basilius Szabo, Theodorus Szabo, Paulus Kerti, Georgius Katona, Stephanus Thott, Ioannes Cservák, Michaél Szaboferenczi, Georgius Szaboferenczi, Simeon Katona, Thimoteus Zaszari. No. 43.

Graeci ritus unitorum Ludi Magister Acsadiensis.

Paulus Papp mp.

Supra specificatos pueros scholam frequentasse recognosco hocce anno curenre.

Graeci ritus unitorum parochus Acsadien.

Procopius Papp mp.

[Pe verso:]

No. 182do

fl. 21 Acsadien.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 34. Original, l. latină, semnături autografe, filigran.

(1761). Catalogul elevilor de la școala trivială din Cordău. Actul este semnat de parohul Ilie Bulgarovics.

CATALOGUS

Puerorum scholae trivialis in parochia Kardoiensi!

Basiljusz Popovics, Martinus Florisz, Stephanus Sim, Ignatjus Pap, Demetrius Popovics, Elias Popovics, Ioannes Abraham, Gabrijelis Oprisse, Gabrielis Urs, Gabrijelis Mihaly, Florianus Sotre, Ieremias Urs, Gregorius Urs, Basilius Kresztin, Ioannes Popovics, Gabrielis Pap, Abracham Kracsun, Nicolaus Popovics, Ioannes Popovics, Teodorus Popovics, Lucas Dragoj, Teodorus Krec, Nicolaus Veselin, Petrus Popovics, Ioannes Popovics, Florjanus Abraham, Kracsun Salagyn, Gabrijelis Ursul, Gabrielis Ianko, Ioannes Janko, Ignatius Purra, Ioannes Borza, Ioannes Halmagj, Stephanus Ioann, Gregorius Veres, Volfangus Pap, Basilius Flora, Ioannes Sandor, Ignatius Babo, Ioannes Dragoy, Ioannes Petriko, Basilius Krec, Stephanus Balaz, Ioanna Abraham virgo, Angelina Oprisa virgo. Summa 45.

Elias Bulgarovics

graeci ritus unitorum parochus Kardo(iensi) mp.

[Pe verso f. 39:]

No. 180mo

Kardoiien. 22 fl. 30 cr.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 38–39. Original, l. latină, semnătură autografă, filigran.

(1761). Catalogul elevilor și elevelor care au frecventat școala din Hoszszu Pályi în cursul anului 1761, condusă de învățătorul Simon Bacraș.

CATHALOGUS

Puerorum et puellarum in possessione Hoszszu Pályi Scholam frequentantium sub Scholae Magistro Simeone Bakrás in anno 1761:

Alexius Dratár, Michaël Longos, Ioannes Longos, Ioannes Balog, Elias Balog, Andreas Olách, Michael Gerembereczkyi, Michall Viksé, Ioannes Orosz, Andreas Thott, Basilius Hornják, Andreas Erős, Ioannes Thott, Ioanes Horváth, Stephanus Kocsis, Ioannes Csordás, Georgius Csordás, Andres Csordás, Nicolaus Román, Ioannes Kátóna, Ioannes Bires, Puelae: Maria Horváth, Anna Horváth, Maria Kocsis, Maria Thott, Maria Erős, Pelagia Balog, Maria Oroz, Anna Oroz. Summa 29.

[Pe verso:]

No. 189no

H. Pallyiensis noviter resolutus 14 fl. 30 cr.
12^a febr.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 30. Original, l. latină, filigran.

(1761). Catalogul elevilor de la școala din Leta Mare (Nagy-Léta) condusă de învățătorul Mihail Kobai în anul 1761.

CATHALOGUS

Puerorum Nagy Liytensium sub Ludi Magistro Michaële Kobai Anno 1761:

Ioannes Orosz, Michaël Klenik, Michael Laduczki, Alexius Popovics, Ioannes Popovics, Alexius Kreczo, Andreas Klenik, Ioannes Klenik, Ioannes Iakob, Michael Laduczki, Michael Almasi, Daniël Iuhasz, Andreas Iuhasz, Gabriel Papp, Michaël Demök, Andreas Demök, Ioannes Melnik, Michael Melnik, Ioannes Orosz, Petrus Szkeba, Ioannes Szkeba, Alexius Kiss, Demetrius Nagy, Daniël Nagy, Demetrius Popovics, Florianus Popovics, Elias Popovics, Theodorus Prekup, Basilius Prekup, Simon Marian, Alexius Ianos, Florianus Pérse, Catharina Szűcs, Anna Szűcs, Maria Zerko, Catharina Klenik, Iuhasz Catharina, Sophia Szkeba, Maria Klenik No. 39.

Supra specificatos pueros hocce anno currente sub Ludi Magistro nostro scholam frequentasse recognosco,

Ioannes Bordas Leitensis graeci — ritus catholici
parochus mp.

[Pe verso:]

No. 183to

fl. 19 cr. 30 Lethaien.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 33. Original, l. latină, semnătură autografă, filigran.

(1761). Catalogul elevilor și elevelor de la școala din Șilindru condusă de Ioan Piricei. Actul este confirmat de preotul local.

CATHALOGUS

Nomina et cognomina puerorum et puellarum graeci ritus unitorum scholam frequentatium sub Ludi Magistro Ioanne Piricei.

Stephanus Thott, Ioannes Thott, Andreas Papik, Ioannes Papik, Demetrius Chlatki, Theodorus Chlatki, Georgius Thott, Ioannes Nagy, Michail Szanto, Ioannes Philepp, Ioannes Nimet, Ioannes Szabo, Ioannes Farkas, Ioannes Bakoncsos, Petrus Farkas, Theodorus Fazakas, Demetrius Grigoncza, Ioannis Danis, Ioannes Bodnár, Georgius Bodnár, Ioannes Kaszián, Ioannes Kikos, Ioannes Miklos, Petrus Demeter, Ioannes Babo, Demetrius Halász, Andreas Mikit, Ioannes Papp. Puellae: Helena Thamas, Helena Casian, Maria Miszaros, Anna Miszaros. No. 32.

Ioannes Piricei

Ludi Magister Selindien(sis) mp.

Supra specificatos pueros et puellas anno hocce curente scholam frequentasse recognosco.

Graeci ritus unitorum parochus Selindi(ensis).

Ladislau mp.

[Pe verso:]

No. 185to

fl. 16 Seléndien.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 31. Original, semnătură autografă, filigran.

(1761). Catalogul elevilor și elevelor de la școala din Tarcea, condusă de învățătorul George Cotube. Actul este autentificat de preotul local Popa Ion.

CATHALOGUS

Nomina et cognomina puerorum graeci ritus unitorum scholam frequentantium sub Ludi Magistro Georgio Kotube:

Theodorus Pap, Ioannes Pulica, Florianus Pulica, Franciscus Nyalkási, Ioannes Nyalkási, Petrus Tasnádi, Andreas Tasnádi, Michaél Varga, Ioannes Varga, Emericus Csordas, Georgius Hegyes, Andreas Deme, Michaél Klenik, Paulus Karamas, Ioannes Bornyupásztor, Philippus Ternován, Ioannes Ternován, Ioannes Molnár, Franciscus Molnár, Ioannes Thott, Georgius Thott, Ioannes Csordás.

Puellae: Maria Papp, Maria Andras, Maria Klenik, Catharina Klenik, Elisabetha Kotube. No. 27.

Georgius Kotube

Scholae Magister Ér — Tarcsai(ensis).

Supra specificatos pueros et puellas hocce anno curente scholam frequentasse recognosco.

Graeci ritus unitorum parochus Ér-Tarcsai(en)sis)
Popa Ion mp.*

[Pe verso:]

No. 186to

Er — Tarcsai(en). fl. 13. 30 cr.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 40. Original, l. latină, semnătură autografă, filigran.

(1761). Catalogul elevilor din Vadu-Crișului.

CATALOGUS

Scholasticorum Réviensium

Gabriel Pap, Pascasius Pap, Petrus Maláj, Basilius Pusko, Matheus Rusz, Stephanus Csuklye, Ioannes Koszti, Ioannes Pokulár, Ioannes Gabrán, Petrus Burkojas, Gregorius Kozma, Michaél Dubo, Cirillus Kosztin, Josephus Ardyelán, Ioannes Burkojes, Ioannes Miszáros, Gabriel Simon, Gabriel Mincse, Ioannes Dudás,

Georgius Czinku, Ioannes Peszkár, Gabriel Dudás, Georgius Mincse, Florianus Kozma, Thomas Bodre, Theodorus Malaj, Ioannes Pálye, Ioannes Molnár, Gregorius Martyim. No. 29.

Sub cura praesbyteri Simeonis Kondrovics.

[Pe verso:]

No. 190mo

Ludi Magister Révien, fl. 14 cr. 30.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 37. Original, l. latină, filigran.

(1761). Catalogul elevilor de la școala din Vășad condusă de învățătorul Vasile Sabău. Actul este întărit de parohul local Popa Pașc.

CATHALOGUS

Nomina et cognomina puerorum graeci ritus unitorum sub Ludi Magistro Basilio Szabo scholam frequentantium:

Simeon Popovits, Gabriel Popovits, Andreas Popovits, Gabriel Papp, Ioannes Papp, Basilius Szilágyi, Thomas Szilágyi, Petrus Szilagy, Ieremias Szilágyi, Ioannes Szilágyi, Ioannes Bondics, Gregorius Bondics, Ioannes Szonakán, Theodorus Szabo, Gabriel Szabo, Andreas Bozentin, Iacobus Simon, Iacobus Vaszalie, Ioannes Erdelyi, Alexander Erdélyi, Paulus Sinka, Stephanus Tarsadán, Demetrius Csora, Petrus Csaplaros, Gabriel Csapláros, Ioannes Kírmár, Basilius Kírmár, Nicolaus Miron, Florianus Miron, Ioannes Barbara, Gregorius Barbara, Nicolaus Ioan. Puellae: Anna Szabo, Ioanna Szabo, Maria Bozentán, Theodora Szilágyi. No. 36.

Basilius Szabo Ludi Magister graeci ritus unitorum Vasadi(ensis).

Supra specificatos pueros scholam frequentasse recognosco hocce anno curren-
to.

Graeci ritus unitorum parochus Vasadi(ensis).

Popa Pașc din Voșad mp.*

[Pe verso:]

No. 187mo

fl. 18 Vasadien.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 35. Original, l. latină, l. română, semnătură autografă, filigran.

(1761). Catalogul elevilor și elevelor de la școala din Vrtiș (Vertes) condusă de învățătorul Ioan Oros, începînd din luna octombrie 1760. Actul este semnat și de către preotul local Theodor Papp.

CATHALOGUS

Puerorum Virtesiensium sub Ludi Magistro Ioanne Orosz ab anno 1760 mense octobri:

Ioannes Popovics, Elias Popovics, Simon Popovics, Laurentius Popovics, Ioannes Popovics, Paulus Karámos, Elias Szűcs, Ioannes Szűcs, Michaél Almasi, Constantinus Almasi, Theodorus Gyurka, Georgius Martin, Christianus Serban, Ioannes Serban, Basilius Szűcs, Volphangus Szűcs, Michael Karácson, Demetrius Karacson, Thomas Karacson, Franciscus Szűcs, Gabriel Iúhasz, Michaél Orosz, Maria Orosz, Ioanna Popovics, Maria Szűcs. No. 25.

Supra specificatos pueros hocce anno curren-
to sub Ludi Magistro nostro scholam frequentasse recognosco,

*Theodorus Papp Virtesiensis
graeci ritus catholici parochus mp.*

[Pe verso:]

No. 188vo

fl. 12 cr. 30 Vertesien.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 29. Original, l. latină, semnătură autografă, filigran.

1762 februarie 3. Oradea. Catalogul elevilor de la școala din Cod (Kakad) de sub conducerea învățătorului Demetrie Kis, pe anul 1761. Act confirmat de preotul local.

CATALOGUS

Puerorum scholam frequentantium sub Scholae Rectore graeci ritus unitorum Kokodien. 1761:

Alexander Papp, Ladislaus Nagy, Demetrius Iuház, Ioannes Takár, Franciscus Monár, Ioannes Vikony, Petrus Oroz, Ladislaus Hancsis, Ioannes Oroz, Petrus Morosán. No. 10.

Supra specificatos pueros graeci ritus unitorum scholam frequentasse sub Ludi Magistro Demetrio Kis recognosco.

Varad 3 Febr. 1762

Graeci ritus unitorum parochus Kokodiensis.

Georgius Pocsy mp.

[Pe verso:]

No. 184to
Kakadien.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 32. Original, l. latină, semnătură autografă, filigran.

1762 februarie 3. Oradea. Catalogul elevilor de la școala din Cod (Kokod) condusă de învățătorul Demetriu Kis. Act întărit de preotul local George Pocsy.

CATALOGUS

puerorum scholam frequentantium sub Scholae Rectore graeci ritus unitorum Kokod(iensi):

Alexander Papp, Ladislaus Nagy, Demetrius Iuhász, Ioannes Takár, Franciscus Monár, Ioannes Kilóny, Petrus Oroz, Ladislaus Hanffis, Petrus Morosán. No. 10.

Supra specificatos pueros graeci ritus unitorum scholam frequentasse sub Ludi Magistro Demetrio Kis recognosco. Varad 3ª Febr. 1762.

Graeci ritus unitorum parochus Kokodiensis

Georgius Pocsy mp.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 43. Original, l. latină, semnătură autografă, filigran.

1762 (iulie 1—20). Catalogul elevilor de la școala unită din Acsád, condusă de învățătorul Paul. Actul este întărit de preotul local Procopius Pap.

CATALOGUS

Puerorum graeci ritus unitorum scholam frequentantium sub Ludi Magistro Paulo Acsadi(ensis) 762:

Ioannes Bányáz, Alexander Demeter, Ioannes Serbak, Basilius Kelevajda, Franciscus Bilkei, Ioannes Popovits, Georgius Ujfalusi, Georgius Velejti, Ioannes Zoraka, Michaël Nyarfa, Ioannes Palocsko, Basilius Szabo, Georgius Kondás, Michaël Kondás, Andreas Popovits, Theodorus Varadaj, Ioannes Molnár, Michaël Vo-

Ioszi, Ioannes Arva, Ioannes Popovits, Basilius Petricsé, Michaël Szeles, Basilius Almási, Ioannes Thott, Theodorus Thott, Michaël Roka, Demetrius Róka, Ioannes Róka, Georgius Táti, Paulus Bariz, Georgius Dubi, Georgius Dérsti, Lazarus Timu, Lucas Szőke, Ioannes Asztalos, Demetrius Koramos, Michaël Pircsé, Ioannes Ronto, Georgius Ronto, Ioannes Andricza, Ioannes Papp, Andreas Sziratei, Michaël Spínárul, Georgius Spinarul, Demetrius Hordobei, Georgius Chinga, Theodorus Chinga, Theodorus Pilipp. No. 48.

Graeci ritus unitorum Ludi Magister Acsadiensis
Paulus presbyter bigamus mp.

Supra specificatos pueros scholam frequentasse recognosco hocce anno curente 1762.

Graeci ritus unitorum parochus Acsadiensis
Procopius Pap mp.

[Pe verso:]

No. 158vo

Ludi Magistri Acsadien.

20^a Iuly

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 44. Original, l. latină, semnată autografă, filigran.

1762 (iulie 1—20). Catalogul elevilor de la școala română din Cocod (Kakad) condusă de învățătorul Francisc Kis. Actul este confirmat de preotul local George Pocsy.

CATALOGUS

Puerorum graeci ritus unitorum scholam frequentantium sub Ludi Magistro Kokodiensi Francisco Kis 1762:

Alexander Papp, Ioannes Papp, Simon Papp, Ioannes Papp, Ladislaus Nagy, Demetrius Iuház, Ioannes Takár, Ioannes Vikony, Petrus Tomas, Franciscus Lukács, Gregorius Hegedűs, Ladislaus Orosz, Ioannes Orosz, Petrus Morosán, Michaël Almási, Paulus Lupulj, Ioannes Olách, Theodorus Laszlo. No. 18.

Ludi Magister *Franciscus Kis*
grae(c)i R. unitorum

Supra specificates pueros hocce anno 1762 scholam frequentasse recognosco.

Graeci ritus unitorum parochus Kokodi(ensis)
Georgius Pócsy mp.

[Pe verso:]

No. 160mo

Ludi Magistri Kokodien.

20ª Iuly.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 49. Original, l. latină, semnată autografă, filigran.

1762 (iulie 1—20). Catalogul elevilor și elevelor de la școala română din Hoszszu Pályi de sub conducerea învățătorului Si-meon Bacor. Actul este întărit de preotul român Pop Ignat.

CATHALOGUS

Puerorum et puellarum scholam frequentantium sub Ludi Magistro Hoszszu Pályi. Simeone Bakor 1762:

Adamus Arnoczky, Michaël Arnoczky, Michaël Horváth, Ioannes Thatt, Andreas Bukszár, Basilius Hornják, Ioannes Szaloczky, Andreas Tatt, Michaël Gerembeli, Ioannes Balog, Michaël Orosz, Andreas Úveges, Michaël Langos, Andreas Lángos, Andreas Erdelyi, Nicolaus Román, Andreas Tatt, Ioannes Szabo, Mikaël Kis. Puellae: Maria Kocsis, Maria Horváth, Anna Horvath, Maria Thott Iános, Maria Bugzán, Helena Szalaczky, Maria Balog, Sophia Kis. No. 27.

Scholae Magister grae<ci> r<itus> Hoszszpalyensis
Simeon Bakor mp.

Specificatos pueros et puellas scholam frequentasse recognosco hocce anno 1762.

Grae<ci> ritus unitorum parochus Hoszszupáljensis
*Pop Ignat** mp.

[Pe verso:]

No. 165to
Ludi Magistri H. Pallyien.
20ª Iuly.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 45. Original, l. latină, semnătură autografă, filigran.

1762 (iulie 1—20). Catalogul elevilor și elevelor de la școala unită română din Leta Mare condusă de învățătorul Mihail Kobai. Actul este confirmat de preotul român local Filep.

CATHALOGUS

Puerorum et puellarum graeci ritus unitorum scholam frequentantium sub Ludi Magistro Nagy — Letaiensi Michaële Kobaly in anno 1762:

Ioannes Oroszi, Michaël Klenik, Alexius Popovits, Ioannes Popovits, Michaël Loduczky, Ioannes Loduczky, Petrus Molnár, Ioannes Molnár, Alexiu Kréc, Michaël Almási, Ladislaus Demök, Ioannes Demök, Gabriel Popovits, Petrus Szkebó. Puellae: Catharina Iuház, Anna Szűcs, Maria Szűcs, Elisabetha Szerko, Sofia Szkébó. No. 19.

Michaël Kabali

graeci ritus unitorum Ludi Magister N. Létaiensis.

Supra specificatos pueros et puellas scholam frequentasse recognosco hocce anno 1762.

Graeci ritus unitorum parochus
Nagy Letai(ensis)
*Pópa Filep** mp.

[Pe verso:]

No. 159no
Ludi Magister Lethaien.
20ª Iuly.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 42. Original, l. latină, semnătură autografă, filigran.

1762. (iulie 1—20). Catalogul elevilor și elevelor de la școala ru-teană unită din Șilindru, de sub conducerea învățătorului Ioan Piricei.

Seléndi unitus orosz iskolában tanulo fiui és leányi gyermekek-nek számok vagyis neveik mellyek kezem alá feljártanak ebben az 1762-dik esztendőben:

Iohannes Kele Vajda, Iohannes Papik, Andreas Papik, Demetrius Latki, Georgius Toth, Iohannes Nagy, Michaël Szántai, Iohannes Fileph, Georgius Görög, Iohannes Németh, Iohannes Toth, Iohannes Szabo, Iohannes Farkas, Iohannes Fazekas, Iohannes Damis, Iohannes Kasztin, Gabriel Iuhas, Iohannes Miklos, Petrus Bába, Franciscus Demeter, Iohannes Halász, Andreás Halász, Iohánnas Halász, Iohánnas Halász, Iohánnas Bencze, Iohánnas Pap, Moises Pap, Ladislaus Piricsei, Iohánnas Jakab, Iohannes Tamás. Filiolae: Tamás Illona, Kaszián Illona, Miszaros Anicska, Miszaros Illona, Csaba Ersebeth. In summa 35.

Ludi Magister Selindi graeci ritus unitorum
Ioannes Piricsei mp.

Specificatos pueros et puellas scholam frequentantasse recognosco hocce anno 1762.

Graeci ritus unitorum parochus Selendiensis
Ladislaus Pop mp.

[Pe verso:]

No. 161mo

Ludi Magistri Selendien.

20^a July

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 41. Original, l. maghiară, l. latină, semnături, autografe, filigran.

1762 (iulie 1—20). Catalogul elevilor și elevelor de la școala română unită din Tarcea condusă de învățătorul George Kodube. Autentică actul preotul local.

CATHALOGUS

Puerorum et puellarum graeci ritus unitorum scholam frequentantium sub Ludi Magistro Ér-Tartsaiensi Georgio Kodube in anno 1762:

Theodorus Papp, Ioannes Pulisa, Laurentius Pulisa, Petrus Tasnádi, Andreas Tasnadi, Michaël Varga, Ioannes Varga, Theodorus Csuha, Ioannes Monár, Alexander Monár, Ioannes Demeter, Philippus Ternován, Franciscus Njalkási, Ioannes Njalkási, Ioannes Papp, Ioannes Tott, Ioannes Pásztor, Andreas Mihéz, Theodorus Ternován, Ioannes Strása, Michaël Strása, Andreas Mihály, Andreas Deme, Georgius Hegyes. Puellae: Maria Papp, Maria Andras, Maria Klenik, Maria Molnár. No. 28.

Ludi Magister graeci ritus unitorum Ér-Tartsa.
Georgius Kodube.

Supra specificatos pueros et puellas scholam frequentasse recognosco hocce anno 1762.

Graeci ritus unitorum parochus Ér-Tarcsaien.
Pap László mp.

[Pe verso:]

No. 162do

Ludi Magistri Ér-Tarcsaien.

20ª July.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 50. Original, l. latină, semnătură autografă, filigran.

1762 (iulie 1—20), Catalogul elevilor și elevelor de la școala română din Vrtiș (Vértés) de sub conducerea învățătorului Ioan Oros. Actul este întărit de preotul Teodor din localitate.

CATALOGUS

Puerorum ac puelarum graeci ritus unitorum Vertesiensium scholam frequentantium sub Ludi Magistro Ioanne Orosz 1762:

Florianus Popovits, Nicolaus Popovits, Georgius Orosz, Ioannes Szűcs, Georgius Szűcs, Gabriel Gombos, Basilius Pintye, Ioannes Dudos, Andreas Dudes, Basilius Dudos, Elias Monostor, Ignatius Major, Ioannes Mostor, Paulus Karamos, Elias Papp, Ioannes Papp, Simeon Papp, Gabriel Iuház, Ioannes Meszáros, Petrus Kárátson, Ieremias Kárátson, Ioannes Almási, Moyses Molnár, Andreas Szarak, Stephanus Krig, Teodorus Gyuts, Ioannes Gyuts, Thomas Martin, Petrus Iuhaz. Puellae: Anna Popovits, Anna Kikaz, Medrana Kárátson, Maria Molnár, Ilona Molnár. No. 34.

Ludi Magister Vrtisien.

Ioannes Orosz g(raeci) r(itus) unit(orum).

Specificatos pueros et puelas scholam frequentasse recognosco hoc anno 1762.

Graeci ritus unitorum parochus Vertesi(ensis).

Popa Theodor Vrtișu mp.*

[Pe verso:]

No. 164to

Vertesien. Ludi-Magistri.

20ª July.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 46. Original, l. latină, semnătură autografă, filigran.

1762 (iulie 1—24). Catalogul elevilor de la școala din Cordău instruiți de învățătorul Petru Avram. Confirmă autenticitatea actului preotul local Ilie.

CATALOGUS

Puerorum graeci ritus unitorum scholam frequentantium sub Ludi Magistro Petro Abraham:

Basilius Popovics, Martinus Floris, Stephanus Sim, Ignatius Pap, Demetrius Popovits, Elias Popovits, Ioannes Abraham, Gabriel Opris, Gabriel Urz, Gabriel Michali, Florianus Lore, Ieremias Urz, Basilius Krestin, Ioannes Popovits, Gabriel Papp, Abraham Karacson, Theodorus Popovits, Lucas Dragoj, Theodorus Kes, Nicolaus Veselin, Petrus Popovits, Florianus Abraham, Kristianus Szilágyi, Gabriel Urszul, Gabriel Ianko, Ioannes Ianko, Ignatius Pura, Ioannes Borza, Ioannes Halmágyi, Gregorius Veres, Wolfgangus Papp, Basilius Flora, Ioannes Sándor, Ignatius Babo, Ioannes Dragoi, Ioannes Papp, Elias Lupul, Abraham Kardos, Stephanus Ur-

zul, Gabriel Gyircsan, Alexius Homorogán, Gregorius Lup, Georgius Kardovány, Ioannes Csehianul, Petrus Chehianul. No. 45.

Petrus Abrahám

Ludi Magister Kardo.

Supra specificatos pueros scholam frequentasse recognosco anno 1762.

Elias Kardojensis mp.
parochus.

[Pe verso:]

No. 156to

Ludi Magistri Kardoien.

24ta July.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 51. Original, l. latină, semnătură autografă, filigran.

(1762 iulie 1—29). Catalogul elevilor și elevelor de la școala română din Pocei (Pocsai) de sub conducerea învățătorului Mihail Nistor. Actul este întărit de protopopul Mihai Aaron.

CATHALOGUS

Puerorum et puellarum graeci ritus unitorum scholam frequentantium sub Ludi Magistro Michaele Nistor in Pocsai:

Ioannes Kecskés, Florianus Barna, Elias Barna, Gabriel Kurta, Demetrius Dimse, Ioannes Fugi, Petrus Kerekes, Ioannes Kardos, Stephanus Szabo, Paulus Szakál, Basilius Demias, Ioannes Kavasi, Ioannes Koszma, Demetrius Árva, Michaël Aaron Petrus Szakal, Nicolaus Kurta, Theodorus Fugi, Ioannes Aaron, Michaël Oroz, Ioannes Oroz, Ioannes Balás, Gabriel Kincses, Gabriel Dumma, Elias Batze, Ioannes Serodan, Stephanus Fekete, Ioannes Fekete, Petrus Bot, Ioannes Feir, Michaël Gál, Florianus Kecskés. Puellae: Barazkeva Szabo, Maria Bág, Catharina Ierne, Ioanna Ierne, Ioanna Kis, Frosa Kis, Maria Csas, Anna Csas, Ioanna Oltyán, Maucza Oltyán, Anna Balás. No. 43.

Michail Nyiztor

Ludi Magister graeci ritus unitorum Pocsaien.

Supra specificatos pueros et puellas scholam frequentasse recognosco hocce anno currente.

Protopop *Mihail Aaron** mp.

[Pe verso:]

No. 157mo

Pocsaien. Michailis Nisztor.

29ª July.

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3858, f. 47. Original, l. latină, l. română, semnătură autografă, filigran.

1762. (Oradea). Catalogul elevilor de la școala română din Oradea avind ca învățător pe Vasile Erdeli. Certifică actul preotul local Petru Gergeliffi, prefectul școlii unite.

CATHALOGUS

Studiosorum in schola M. Varadiensi ritus graeci:

Gabriel Orosz, Theodorus Inánd, Ioannes Orosz, Michaël Orosz minor, Deme-
trius Sztupinár, Paulus Ollajos, Ioannes Béres, Michael Orosz major, Wolfgangus
Miklos, Gabriel Mihálka, Lupus Theodorovics, Pantelemon Theodorovics, Lupus
Abrudán, Basilius Katona, Ioannes Béress, Theodorus Nán, Gregorius Urszuly, Lu-
pus Hentes, Iosephus Hentes, Theodorus Dudás, Theodorus Vádi, Theodorus Béres,
Ioannes Popovics, Thomas Bereki, Nicolaus Madarászi. (Summa 25).

Vasilie Erdeli dascăl*

Testor Petrus Gergeliffi presbyter scholae unitorum
praefectus m. propria.

[Pe verso:]

Cathalogus puerorum graeci ritus qui inveniuntur in schola M. Varadiensi ad
Ecclesiam S. Nicolai Anno 1762.

No. 179no

Arh. St. Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice*, dosar 3853,
f. 52. Original, l. latină, l. română, semnături autografe, filigran.

MANIFESTĂRI SOCIALE BIHORENE ÎN ANII 1848—1849

de

VIOREL FAUR
VERONICA COVACI

Desfășurarea evenimentelor revoluționare pașoptiste în Bihor, ca parte integrantă a revoluției române din 1848—1849, constituie o temă de cercetare de o evidentă prioritate, dată fiind însemnătatea indiscutabilă a acestora. Pentru a fi cunoscute, în toate particularitățile lor locale, momentele de efervescență social-politică care au caracterizat atitudinea maselor populare în acei ani memorabili, se impune o continuare și adîncire a investigației istoriografice, pentru a fi racordate circuitului științific informațiile documentare inedite, acestea permițînd o înțelegere mai profundă și cuprinzătoare a semnificațiilor evenimentelor în discuție. Din această perspectivă, considerăm că este utilă publicarea unor asemenea izvoare istorice locale, depistate de noi în fondurile filialei orădene a Arhivelor Statului. Este vorba de nouăsprezece documente¹, pînă acum necunoscute, care atestă existența unor manifestări sociale de o mare intensitate în Bihor, acestea fiind o elocventă expresie a stării de spirit a țărănimii din județul nostru, a aderării locuitorilor din sate la principiile proclamate de revoluție.

Într-una din aceste mărturii, de fapt o corespondență trimisă de Vasile Erdeli, stăpînul domeniului Beiușului, Comisiei comitatense, sînt menționate realități de la finele lunii august 1848, cînd unul dintre oamenii săi îi semnala împrejurarea că „pădurile... sînt devastate de locuitori”², fiind practic „împiedicat în folosința lor”³, situație neașteptată, care îl determină să solicite intervenția autorităților, în sensul ca acestea să „întreprindă măsuri cît mai urgente”⁴ pentru îndreptarea lucrurilor, ori mai exact pentru a-i obliga pe țărani la îndeplinirea unor obligații anterioare, de nuanță feudală, care însă erau considerate de aceștia ca desființate pentru totdeauna. Dealtfel, se constată că punctul din progra-

¹ Documentele originale sînt redactate în limba maghiară. Pentru a economisi spațiu tipografic publicăm numai traducerea lor în limba română.

² Arhivele Statului Bihor, *fond Episcopia gr. cat. de Oradea*, dos. 463, f. 156.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

mul revoluționar care înlătura iobăgia, cel puțin în principiu, a avut un puternic și mobilizator ecou în conștiința locuitorilor din satele Bihorului, ca și din alte părți locuite de români. Efectul receptării prompte de către masele rurale a acestei hotărâri revoluționare se reflectă pregnant în manifestările despre care conțin mărturii și celelalte documente bihorene. Este, desigur, sesizabilă în cuprinsul acestora *dimensiunea socială* a evenimentelor revoluționare din 1848—1849, prin intermediul căreia ni se dezvăluie implicațiile profunde ale mișcărilor țărănești, forța lor de a transpune în viață o asemenea decizie, cum a fost abolirea iobăgiei. Devine, deci, explicabilă reacția locuitorilor sud-bihoreni față de pretențiile stăpînului de pămînt, care se raporta la privilegiile deja perimate, la o situație specifică perioadei precedente. De aceea, funcționarii săi făceau constatări alarmante, insistînd pentru adoptarea de soluții care să anihileze spiritul revoluționar al sătenilor și să fie reînscrise vechile privilegii.

Inspectorul domeniului Beiușului, Moise Popovici — care se ocupa cu administrarea și valorificarea posibilităților domeniului —, este autorul majorității documentelor din care vom reține ceea ce este mai interesant, desigur din unghiul de vedere al articolului nostru. La 26 septembrie 1848, spre pildă, el își informa superiorul, respectiv pe Vasile Erdeli, că locuitorii din Remetea au acționat violent împotriva „sechestrării” porcilor lor, care au fost surprinși în pădurea domenală⁵. La 15 octombrie, M. Popovici se vedea nevoit să constate că „porcii sătenilor sînt lăsați liberi peste tot la ghindărit și mai mult de aceasta, locuitorii au cules ghinda aproape de peste tot unde mai era în copaci”⁶. De asemenea, el se arăta intrigat de faptul că țăranii din depresiunea Beiușului „taie pădurile și le devastează, spunînd că sînt deja ale lor”⁷. Ca atare, ei „nu mai permit” ca să fie tăiate lemne din pădure pentru „nevoile domeniului”⁸, considerîndu-se unici proprietari ai acestei bogății, dealtfel una din cele mai de seamă surse de venituri și, totodată, mijloc de existență, la care erau nevoiți să apeleze în mod frecvent.

Datorită situației ivite, ale cărei cauze trebuie identificate în contextul revoluționar, funcționarul amintit preciza — în altă corespondență — că stăpînul de domeniu nu are „nici măcar un creițar venit din întregul domeniu”, fiindcă „nimeni nu vrea să plătească beneficiile arendate, afirmînd că totul este al lor, joagărele, cîrciumele ș.a.m.d.”⁹. Deci, locuitorii sud-bihoreni, dovedindu-se astfel receptivi la hotărârile luate de conducătorii pașoptiști. Realități care confirmă faptul că țăranii au fost cei mai activi susținători ai revoluției, că ei au concretizat principiile de factură socială proclamate de aceasta, sînt semnalate și în alte așe-

⁵ *Ibidem*, f. 219—220.

⁶ *Ibidem*, f. 190—191.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, f. 192.

zări, cum au fost localitățile Pocioveliste (care au „izgonit porcii”¹⁰ stăpînului de pămînt din pădurile lor și au cules, pentru ei, ghinda), Budureasa și Ferice (care au refuzat să dea curs unui angajament, că vor lucra la transportul de lemne pe apă, în fruntea lor fiind chiar juzii satești¹¹, ceea ce arată că au procedat energic și solidar). O altă formă de manifestare liberă a țăranilor a constat în aceea că, zilnic duceau la Beiuș, pentru a valorifica pe piață, cîte 10—20 de căruțe cu lemne, iar joia (cînd era tîrg săptămînal) cîte 100 de căruțe, împrejurare care demonstrează că nu admiteau nici un impediment în acțiunea lor de oameni cu drepturi egale cu ale fostului stăpîn, ale cărui privilegii erau astfel înlăturate¹².

Dealtfel, se cuvine să menționăm întîmplarea că însuși Vasile Erdeli a fost obligat de starea de lucruri a momentului ca să facă cunoscute — într-o proclamație din 13 decembrie 1848 — țăranilor următoarele: „cine nu știe dintre voi, că s-a șters în țara aceasta iobăgia, acum nu este mai mult deschilinire între om și între om..., nu este mai mult rob, nici iobagiu, ci om slobod..., acuma toți sunt supuși greutăților, precum (i)și ia(u) parte (d)in bunătățile țării, domnul cu plugarul asemenea plătesc porție, fiecare din avere(a) și puterea sa plătește pentru facerea drumurilor, domnul ca plugarul asemenea trebuie să fie cătană..., acum nu veți lucra voi, românilor, pămîntul vostru pe sama altuia, a domnului, ci pe(ntru) hrana voastră și a pruncilor voștri, acum sudorile lucrului vostru nu vor adăpa mai mult pămîntul vostru spre rodire altuia domn și stăpîn..., acum pămîntul nu este mai mult a domnului ci a plugarului, pămînt slobod, de la care nu va da mai mult decimele sau dijma”¹³. Era firească, deci, ca atitudinea foștilor iobagi să fie fermă în relațiile cu stăpînul de pămînt, în sensul că nu mai făceau nici o concesie, ci înțelegeau să intre realmente în posesia drepturilor asigurate, desigur teoretic, de revoluție. Prin urmare, asemenea proclamații — precum cea din care am citat — nu făceau decît să-i întărească pe țărani în convingerea că au devenit oameni liberi, cu drepturi firești, pe care le și aplicau în viață.

Chiar și din documentele pe care le dăm în anexă — ca un început de publicare a tuturor surselor informative inedite de această factură — rezultă că spiritul revoluționar este prezent și în alte acțiuni ale țăranilor. Spre pildă, într-o corespondență trimisă de Moise Popovici, în 5 mai 1849, se preciza că „în anul trecut, unii dintre ei (adică dintre locuitorii satelor din apropierea munților — n.n.) au refuzat să mai plătească și nici nu au plătit”¹⁴ obligațiile pentru pășunat. De asemenea, dintr-o scri-

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Ibidem*, f. 196.

¹² *Ibidem*, f. 193.

¹³ Biblioteca Academiei R.S.R., Mss. rom. 1058, f. 70.

¹⁴ Arhivele Statului Bihor, fond Episcopia gr. cat. de Oradea, dos. 463, f. 215.

soare (din 2 iunie 1849) aflăm că locuitorii din Finiş și Tărcăița¹⁵ nu permit intrarea porcilor stăpînului de pămînt în pădurile lor.

Raportul din 8 septembrie 1849 surprinde, la modul sintetic, consecințele manifestărilor sociale ale țăranilor. El debutează cu această constatare semnificativă: „În legătură cu devastarea pădurilor, v-am informat de mai multe ori, fiind iarăși nevoit să vă informez despre situația actuală”¹⁶, care era și mai gravă pentru domeniu, deoarece îi diminuase orice posibilitate de control și de practicare a obligațiilor iobăgești. Dimpotrivă, țăranii tăiau și transportau la Beiuș, pentru piață, lemnele din pădurile domeniiale, trecînd peste opoziția pădurarilor și paznicilor — care erau absolut inutili — și „afirmînd că nu există domn de pămînt, că lor nu le poruncește nimeni în propria lor pădure, deoarece este a lor”¹⁷ (subl. ns.).

Este, așadar, neîndoielnic faptul că în cuprinsul acestor documente ni se relevă starea de spirit a țăranimii sud-bihorene, care a subscris, cu promptitudine și hotărîre, la ideile vehiculate de revoluție¹⁸, mai ales la cele de interes prioritar (care aveau un evident caracter social), trecînd la introducerea lor în viața zilnică, deci la validarea lor în practică.

ANEXE DOCUMENTARE

1

STIMATE DOMNULE INSPECTOR!

Cu respect vă raportează, stimate domnule inspector, că prezentîndu-se Comisia comitatensă pentru explicarea noilor legi în fața poporului, în localitatea Bors, pe data de 4 a lunii curente, ora 12, aceasta și-a îndeplinit misiunea într-un timp scurt, dar nu în folosul, ci în defavoarea domeniului, fiindcă domnul Dobozy Lajos, jude la tabla regească, în timpul expunerii sale, s-a exprimat verbal în așa fel că: de azi înainte toți oamenii sînt cetățeni liberi și egali, scutiți de tot felul de obligații urbariale și de impozite. Totodată, primpretorul Miskolczy Károly a arătat că pînă cînd legile nu vor fi întărite și nu vor veni pentru explicarea lor mai amănunțită, fapt care se va realiza într-un timp scurt — de 1 sau 2 săptămîni —, pînă atunci toți locuitorii să se străduiască ca să achite, pînă la 1 noiembrie, dările impuse, în conformitate cu practicile în uz. Dar toate acestea nu au avut nici un rezultat.

A doua zi, cînd am ordonat atelaje pentru arat la Zomlin, robota cu palmele pentru plivitul griului la Mișca, nu a vrut să se prezinte nimenea, declarînd că se

¹⁵ *Ibidem*, f. 217.

¹⁶ *Ibidem*, f. 213—214.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Precizăm că în intenția noastră a fost publicarea, cu acest prilej, a unor documente care conțin informații despre manifestările sociale — care au fost ignorate de cercetarea anterioară —, urmînd, ca într-o altă lucrare, să scoatem la lumină alte surse documentare inedite din anii revoluției, care să ne permită *reconstituirea unor acțiuni de factură politică*, la fel de importante atît pentru istoria națională, cît și pentru cea locală.

vor duce și ei numai dacă vor vedea că și alte localități se prezintă la (îndeplinirea — n.n.) sarcinilor urbariale.

Însă, mai recent, când s-a transportat ovăz de la Oradea, au fost atacate căruțele la Episcopia Bihorului, pe motivul că de ce mai efectuează (asemenea sarcini — n.n.), dacă nu mai sint obligați în continuare; iar de la Uileacul de Criș, fiind ordonate căruțe pentru transportarea griului, în salariul oficialilor, acestea au fost atacate de către cei din Uileacul de Criș și Paleu. Vestea au aflat-o și cei din Borș, care mai degrabă — după cum mi-am dat seama — ar fi rămas, în continuare, la trecut, decît să se bucure de un viitor nesigur.

În această situație, am cerut indicații de la domnul Miskolczy Károly, prim-pretorul plășii, obținînd răspunsul lui verbal, nu prea încurajator, anume că nu se poate folosi forța, e bine dacă se poate obține ceva cu frumosul, iar dacă nici așa nu e posibil, atunci e sfîrșitul.

Odată cu cele relatate, mă recomand în grațiile d-voastră, cu deosebit respect, rămîn la Borș, în 8 aprilie 1848,

umil serv,
Pánczél Imre,
șpanul din Zomlin

(Arhivele Statului Oradea, fond *Capitulul Episcopiei romano-catolice de Oradea*, Actele ședințelor economice, Act nr. 388/1848).

2

EXTRAS DIN REGISTRUL DE PROCESE VERBALE ALE ȘEDINTELOR ECONOMICE ALE CAPITLULUI EPISCOPIEI ROMANO-CATOLIC DE ORADEA ȚINUTE LA 14 APRILIE 1848

Nr. 377. Provizorul din Uileacu de Munte raportează că locuitorii din Tămășeu au achitat din dijma din trestie de 4 795 snopi numai 4 400 snopi, restul de 385 snopi refuzîndu-l. Ba mai mult, ei își declară proprietatea asupra fînațului aloidal, pămîntului pentru cînepă și a locului pentru trestie din Tămășeu, precum și asupra măcelăritului. Ca urmare, libertinul din Tămășeu de asemenea a raportat că locuitorii vor să ocupe fînațul aloidal și au refuzat plata taxelor pentru cînepiște, cerînd să li se separe o bucată din fînațul aloidal.

Acest obiect fiind transferat, spre rezolvare, ședinței politico-juridice, vicecomitele a fost rugat să ia măsuri pentru împiedicarea acestor acțiuni ilegale, iar provizorului i s-a pus în vedere să ia măsuri pentru încasarea dijmei din trestie și să raporteze despre reușita măsurilor întreprinse de vicecomite.

(*Ibidem*, Registre, Nr. 49, p. 140).

3

EXTRAS DIN REGISTRUL DE PROCESE VERBALE ALE ȘEDINTELOR ECONOMICE ALE CAPITLULUI EPISCOPIEI ROMANO-CATOLICE DE ORADEA ȚINUTE LA 14 APRILIE 1848

Nr. 432, punctul 6. (Provizorul Franko András din Oradea raportează) că locuitorii nu vor să ia în parte grădinile de varză din Harsány (R.P.U.) și Toboliu. Ba mai mult, arendașii din Toboliu, care au luat în 1/3 parte, sub pretextul

că aceste pământuri sînt ale localității, au fost opriți în folosința lor de către unii răzvrătiți. Solicită instrucțiuni în legătură cu aceste pământuri.

Pentru faptul că din acest raport rezultă că unii locuitori de aceea nu vor să ia în parte grădinile de varză pentru că au fost opriți în folosința lor de către răzvrătiți, care trăiesc cu ideea falsă că ele vor deveni ale localității și care mai conturbă domeniul și în folosința pășunilor comune, avocatul domenal este însărcinat, ca prin vicecomite, să le explice acestora și să le interzică orice tulburare nelegală.

(*Ibidem*, p. 160).

4

EXTRAS DIN REGISTRUL DE PROCESE VERBALE ALE ȘEDINTELOR ECONOMICE ALE CAPITLULUI EPISCOPIEI ROMANO-CATOLICE DE ORADEA ȚINUTE ÎN 3 IUNIE 1848

Nr. 541, punctul 3. Ca urmare a faptului că în rîndul locuitorilor din raza raționistatului din Cheșa și a șpanatului din Lupoia s-a răspîndit opinia că taxele de arendă pentru măcelărit, pescuit, vînzarea sării și morărit și taxa viilor, precum și răsplata grîului împrumutat nu se mai plătesc, (raționistul) consideră necesar ca avocatul domenal, împreună cu oficialitățile respective ale comitatului, să se deplaseze la fața locului și să încerce să lămurească locuitorii, iar dacă nu va reuși, să intenteze proces împotriva lor.

În vederea luării măsurilor cuvenite, acest raport se va transpune în copie avocatului domenal, iar oficialii se vor adresa în continuare direct avocatului pentru rezolvarea chestiunilor de drept.

(*Ibidem*, p. 208).

5

EXTRAS DIN REGISTRUL DE PROCESE VERBALE ALE ȘEDINTELOR ECONOMICE ALE CAPITLULUI EPISCOPIEI ROMANO-CATOLICE DE ORADEA ȚINUTE ÎN 17 IUNIE 1848

Nr. 582. Șpanul din Lupoia raportează că nu găsește zilieri pentru săptămal și legatul viilor, deoarece cîțiva instigatori au convins locuitorii că ei nu sînt obligați să achite contravaloarea grîului împrumutat și nici să lucreze zile în conțul acesteia.

Se dispune ca avocatul domenal, în caz că locuitorii nu vor să lucreze contra plată, să ia măsuri de constrîngere, prin autoritățile comitatense, în vederea achitării contravalorii grîului împrumutat.

(*Ibidem*, p. 223).

6

**EXTRAS DIN REGISTRUL DE PROCESE VERBALE
ALE ȘEDINȚELOR ECONOMICE ALE CAPITLULUI EPISCOPIEI
ROMANO-CATOLICE DE ORADEA ȚINUTE ÎN 7 IULIE 1848**

Nr. 617, punctul 6. (Provizorul din Uileacu de Munte raportează) că, în urma ordinului nr. 377 a(nul) c(urent), i-a somat pe locuitorii din Tămășeu pentru achitarea celor 385 snopi de trestie restanți la dijmă, dar ei nu vor să îi deie, fapt pentru care cere să fie șterși din listele de dijmă, iar cei 4 410 snopi să fie ordonanțați.

În baza listelor prezentate, se dispune ordonanțarea celor 4 410 snopi intrați în dijmă; domnului oficial i se pune în vedere ca să îi prezinte nominal pe cei care au vor să îi dea cei 385 de snopi, iar avocatului domenal ca aceștia să fie obligați, pe cale legală, la achitarea restanței. Actele se depun între documentele ședinței, deoarece aceste abuzuri pot avea urmări neplăcute.

(*Ibidem*, f. 247).

7

STIMATE DOMNULE INSPECTOR!

Odată cu restituirea registrului de dijmă a produselor de vară pe anul 1844, din care am extras lista locuitorilor din Tămășeu, care au refuzat dijma, vă raportează că atunci când am trimis, prin libertinul din Tămășeu, lista pentru stringerea dijmei, judei din Tămășeu, (acesta) a declarat că nu încearcă stringerea ei, deoarece nu vrea să fie omorât, ori să-i fie incendiată casa de către locuitori. El a trimis înapoi lista, care se află la libertinul din Tămășeu.

.
.

Rămîn, cu deosebit respect,

al dvs., umil serv,
Aron Mihály,
provizor

Uileacul de Munte, la 28 iulie 1848

(*Ibidem*, Actele ședințelor economice, Act nr. 702/1848).

8

ONORATĂ COMISIE,

Inspectorul domenal a arătat, în raportul său prezentat în ultima zi a lunii august, că pădurile mele sînt devastate de locuitori și sînt împiedecate în folosința lor, solicitînd remedierea acestei situații.

Drept urmare a raportului-petiție alăturat %, din care rezultă că personalul domonial este în pericol, deoarece este realmente stingherit în exercitarea funcțiunii sale, rog cu respect onorata comisie să întreprindă măsuri cât mai urgente în această problemă, pentru că nu este vorba atât de periclitarea proprietății mele particulare, cât a avutului obștesc.

Cu respect, al Dumneavoastră devotat,

Vasile Erdeli,
episcop. gr. cat. de Oradea

Oradea, la 3 septembrie 1848.

(Arhivele Statului Bihor, *fond Episcopia gr. cat. Oradea*, dos. 463, f. 156).

9

EXCELENȚA VOASTRĂ, DOMNULE EPISCOP,

(...) Ieri am trimis pădurarii în pădurea din Remetea ca să constate dacă nu sînt cumva la ghindărit porci străini. Constatînd că porcii locuitorilor din Remetea erau aici, au trecut la sechestrarea lor, fiind minăți cîțiva porci în localitatea Meziad din apropierea pădurilor. Locuitorii din Remetea, aflînd vestea, au eliberat porcii cu forța, folosind furci și alte unelte, amenințîndu-i pe pădurari cu moartea. Ei, văzînd mulțimea și violența acesteia, au fost nevoiți să renunțe la aceste măsuri. Despre cele întîmplute s-a redactat un raport amănunțit, înaintat fiind domnului pretor, cu rugămîntea să întreprindă cercetări, rezultatul cărora se va vedea ulterior (...).

Al Dumneavoastră umil (serv),
Moise Popovici,
inspector

Beiuș, la 26 septembrie 1848.

(*Ibidem*, f. 219—220).

10

DOMNULE ȘPAN,

Comunicîndu-le consătenilor ordinul referitor la refuzul de a plăti dijma din vin, ei au hotărît în unanimitate și au declarat, în mod categoric, că nu vor da nici un strop, deoarece prin aceasta ei ar fi păgubiți, fiindcă nici gospodarii mari de pe cîmpie nu au dat nimic din griu și alte culturi. Din această cauză, să nu vă oboșiți, domnule șpan, și nici pe altcineva dintre domnii oficiali ai domeniului să nu-i oboșiți, să nu trimiteți nici paznici la poartă, ca să evităm eventualele neplăceri, care ar putea să intervină.

Cu respect, raportăm despre cele relatate și sîntem

servi umili,
prim judele Lutskaî Balint, împreună cu juzii
Săldăbagiu de Munte, la 2 octombrie 1848.

(Idem, *fondul Episcopiei romano-catolice Oradea*, Acte economice, dos. 3022, f. 9).

11

STIMATE DOMNULE ȘPAN,

Referitor la ordinul dat de domnul Ferenczi Lajos, prefectul domenal, prin care dorește să angajeze mercenari pe lângă paznici la porțile viilor din promontoriul Episcopiei Bihorului și să ordone strângerea nonei, contrar hotărîrilor date publicității în dieta țării, noi declarăm cu respect și hotărît că nu vom permite nimănui să stea la poartă și mai ales nu vom suporta mercenarii. Totodată, în conformitate cu cele declarate în dieta țării în curs de desfășurare și anume „dijma din vin, vama dealului și alte sarcini și plăți din vii sînt șterse“, cu toate că încă nu au fost sancționate de înălțimea sa (împăratul), nu prestăm nici un strop de dijmă domeniului, refuzînd-o pînă la ultima noastră picătură de sînge.

Cu această ocazie, vă rugăm respectuos domnule prefect să nu iritați și mai tare poporul cu intenția luării dijmei din vin, deoarece și așa este destul de agitat.

Rămînem, cu deosebit respect,

în comun, umili servi

locuitorii orașului Episcopiei Bihorului,

Episcopia Bihorului, la 3 octombrie 1848.

(*Ibidem*, f. 5).

12

DOMNULE PREFECT,

La Biharea s-a efectuat dijmuirea vinului pe anul acesta. Pe poarta dealului am afișat ordinul conform căruia nimeni să nu îndrăznească să transporte mustul acasă fără adeverință. Am pus paznici la poartă, dar locuitorii au declarat, în mod deschis, că nu vor da nona, cu acea observație că legile mențin nona, dar vița de vie va rămîne pe loc și răscumpărarea nonei poate oricînd domeniul să o pretindă. Dispoziția mea a fost ruptă de pe poartă și mustul este transportat în lung și în lat.

Intenționînd de la bun început să vă raporteze toate acestea, rămîn în grațiile d-voastră, cu deosebit respect,

umil serv,

Roba Sebestyén,

provizorul din Biharea

Biharea, la 6 octombrie 1848.

(*Ibidem*, f. 6).

13

EXCELENȚA VOASTRĂ,
DOMNULE EPISCOP,

După toate probabilitățile, culesul viilor la Holod se va termina miercurea viitoare. Cu ajutorul lui d-zeu, producția de vin este peste așteptări, despre cantitatea totală urmînd să vă informez în curînd. S-au început și lucrările de aco-

perire a viței de vie. În pătutul din Holod, pe care nu era lacăt, s-a descoperit — după cum m-am informat de la paznic — o cantitate mică de porumb de slabă calitate și 32 vici de porumb știuleți. Porumbul de slabă calitate s-a consumat de porcii duși la vânzare în Oradea, iar din porumbul de bună calitate s-a dat pentru porci 6 vici, cu ocazia inspecției Dumneavoastră la Holod, rămânând în stoc o cantitate de 26 vici, care a fost pusă sub lacăt.

Cu cei din Holod am reușit, cu mare greutate, să încheiem contractul asupra pusteii, cu 300 florini. Mai mult de 300 florini nu au vrut să dea niciunul. Am dus tratative ca să mai transporte și 10 stinjeni de lemne la Oradea, dar au încercat să motiveze în tot felul; că nu în egală măsură folosesc pământul, că unii folosesc mai mult, iar alții mai puțin, că unii au animale de jug, iar alții nu. Până la urmă am convenit ca să plătească în schimbul celor 10 stinjeni de lemne 40 florini. Astfel, contractul s-a încheiat în suma de 340 florini pe o perioadă de 6 ani, la care se mai adaugă și repararea gardului din jurul pusteii. Despre arendarea nouă am să vă informez cu următoarea poștă.

Domnule episcop, am fost pe acasă dumineca trecută, adică în data de 15, cu care ocazie pădurarii și zilierii de pretutindeni mi-au raportat că porcii sătenilor sînt lăsați liberi peste tot la ghindărit și mai mult de aceasta, locuitorii au cules ghinda aproape de peste tot unde mai era în copaci, au scuturat-o cu bîte și au adunat-o în saci. Ba mai mult, fără nici o milă taie pădurile și le devastează, spunînd că sînt deja ale lor. Ei nu mai permit tăierea lemnului pentru nevoile domeniului. Paznicii și zilierii nu mai îndrăznesc să meargă în pădure, deoarece viața lor este în pericol și pot fi atacați, așa cum s-a și întîmplat în multe locuri.

În această situație, atît eu personal, cît și angajații silvici, sîntem siliți să demisionăm, fiindcă ar putea veni vremurile cînd pagubele enorme cauzate în păduri să fie evaluate și răspunderea să cadă direct în sarcina Dumneavoastră și a personalului silvic actual.

Luînd în considerare cele de mai sus, rog să interveniți cu cunoscuta Dumneavoastră osteneală, pentru luarea măsurilor celor mai adecvate.

Cu respect, al Dumneavoastră umil (serv),

Moise Popovici,
inspector

Beiuș, la 16 octombrie 1848.

(Idem, *fondul Episcopiei greco-catolice Oradea*, dos. 463, f. 190—191).

14

EXCELENȚA VOASTRĂ, DOMNULE EPISCOP,

Alăturat vă înaintez hotărîrea comisiei și lista de plată a localităților din domeniu, cu rugămintea ca să luați legătura cu comisia în această problemă, deoarece nu aveți nici măcar un creișar venit din întregul domeniu, datorită faptului că nimeni nu vrea să plătească pentru drepturile (beneficiile) arendate, afirmînd că totul este al lor, joagărele, circiumele ș.a.m.d. Casieria domeniială este goală și nu se pot efectua plăți, iar dacă comisia este de acord să preia polițe pe baza căroră arendașii pot fi obligați la plată, dispun de astfel de polițe și domnul pretor poate încasa oricînd de la aceștia suma datorată.

Ieri, am fost la Pietroasa împreună cu domnul Kiszler, proprietarul fierăriei din Pietroasa, și am efectuat o verificare, în conformitate cu dovada alăturată %, care poate fi debitat acum, iar la sfîrșitul anului — după întocmirea socotelilor definitive de fier și bani — putînd fi scăzut din această datorie. Am efectuat ve-

rificările, dar între timp a sosit și domnul pretor, care avea treabă tot cu domnul Kiszler, și astfel nu am reușit să întocmesc dovada despre datorie și va trebui restituită după ce se va efectua debitarea. În legătură cu acțiunile de la fierăria din Pietroasa, deocamdată trebuie să mai așteptăm în vremurile acestea tulburi.

Locuitorii din Pociovești au izgonit porcii, afirmând că în pădure nu vor fi permiși nici porcii domeniali și nici ai lor, până când nu vor primi dispoziție de la pretor, că pădurea este a domeniului sau este a lor. Dar ghinda a fost culeasă încontinuu de ei, așa încît la ora actuală nu mai există nimic.

Sărutîndu-vă miinile, rămîn al dumneavoastră umil (serv),

Moise Popovici,
inspector

Beiuș, la 23 octombrie 1848.

(*Ibidem*, f. 192).

15

DOMNULE INSPECTOR,

De mai multe ori am fost în localitățile Budureasa și Ferice, ca să recrutez oameni, conform împuternicirii, pentru transportarea lemnelor pe apa Buduresei. Am reușit să recrutez din localitățile amintite vreo 60 de oameni, care s-au angajat să transporte lemnele pe apă. Dar s-a întîmplat că antistia din Budureasa — judele Butaș Pașc, Meti Micula, Gug Ioan, Gug Nica, Cos(t)e Vasile, Petrilă Iosif și Goina Ion — find întrunită la judecată, cu care ocazie, la auzul celor de față, Laza Bîte, Goina Ion, Stirp Costan și mama Todora, Laza Vasile, chișbirăul Inășel Sav, Buștea Vasile, judele de gater (joagăr) N. Manaszi și Goina Vasile au hotărît că ei nu vor lăsa nici într-un caz să fie transportate lemnele, deoarece li se cuvin lor, ca stîmjeni de lemne din pădure. Goina Ion, între altele, s-a exprimat că vor trebui trase clopotele și împotriva șpanului silvic și ceilalți oficiali, fiind la fel de șireți ca și lucrătorii zilieri. În această situație, oamenii care s-au angajat la transportarea lemnelor, fiind convinși de juzzi, au renunțat, spre marea pagubă a domeniului.

Rog, domnule inspector, să raportați acest lucru forurilor competente, în vederea luării măsurilor ce se impun.

Cu stimă,

Nicolae Flora,
șpanul silvic din Beiuș

16 noiembrie 1848.

Domnului inspector Moise Popovici, inspector al domeniului Beiuș.

(*Ibidem*, f. 196)

16

EXCELENȚA VOASTRĂ, DOMNULE EPISCOP

Alăturat vă înaintez situația grîului semănat în cursul acestui an și totodată trei plîngeri din care rezultă clar cum sînt călcate în picioare drepturile domnești existente. În Beiuș sînt văzute la piață zilnic cîte 10 sau 20 de căruțe încărcate cu

lemn de stejar vlăstari destinate vinzării, iar în zilele de joi chiar și câte 100 căruțe, ceea ce este cu desăvîrșire interzis, deoarece locuitorilor le este permis lemnăritul numai de două ori pe săptămîină și exclusiv pentru nevoile proprii și nu pentru comercializare.

Ca urmare, rog luați măsuri pentru împiedicare, în caz contrar, pădurile vor ajunge, în scurt timp, la nimicire.

Rămîn cu respect, sărutîndu-vă miinile, al dumneavoastră umil (serv),

Moise Popovici,
inspector domenal

Beiuș, la 25 noiembrie 1848.

(*Ibidem*, f. 193).

17

EXCELENȚA VOASTRĂ, DOMNULE EPISCOP

Munții situați în acest domeniu și pășunile întinse de pe ei aparțin alodiu-lui domenal, unde sînt duse la pășunat animalele de orice fel ale locuitorilor din domeniu. Pentru dreptul de pășunat și, totodată, pentru că se taie foarte multe lemne necesare la țarcurile oilor, la gardurile vacilor și pentru colibele oierilor și ale paznicilor, au fost obligați, din vremuri îndepărtate, la darea a 3 cași pentru fiecare țarc. Dar în anul trecut, unii dintre ei au refuzat să mai plătească și nici nu au plătit, fapt pentru care consider necesar ca să fie solicitată de la Comitetul comitatens sau de la forurile mai înalte ca să fie întărit domeniul în drepturile lui (care este prea mic față de un teritoriu așa de mare), ori dacă acest lucru nu este posibil, atunci să fie obligatorie plata unei taxe pentru fiecare vită, cal, porc, capră și oaie.

Sărutîndu-vă miinile, cu respect, umil servitor,

Moise Popovici,
inspector

Beiuș, la 5 mai 1849.

(*Ibidem*, f. 215).

18

EXCELENȚA VOASTRĂ, DOMNULE EPISCOP

Alăturat vă înaintez cele două scrisori rămase la mine și o plîngere. Domnul Sughó Lászlo, fiind la mine, mi-a oferit 300 ciubere mici de vin din producția anului 1848, de care — avînd nevoie —, rog să fie comandate de claviger. Vinul se află depozitat la casa doamnei Geczî din Olosig, care are amabilitatea de a ni-l pune la dispoziție. Peste cîteva zile va merge și domnul Sughò (la Oradea) și se vor putea duce tratative în legătură cu prețul.

Domnul avocat Balázsovcics a sosit ieri de la Salonta.

Cu turma de porci avem o situație foarte dificilă, deoarece cei din Finiș, adică antistia comunală, a izgonit-o din pădure, afirmînd că pădurea este a lor

și că nu vor permite să fie tăiată nici măcar o nuia pentru episcopie, deoarece episcopul numai ciinilor comandă, numai ciinilor le este stăpîn; ei sînt militari și nu le comandă nimeni.

Cei din Tărcăița le-au transmis porcarilor să nu îndrăznească să vină acolo cu porcii, că vor vedea ce au să pățească. În această situație, sîntem constrinși numai la folosirea pădurii din Șuncuiș, unde se află porcii deocamdată — de trei zile — în pace, dar nu știu ce au de gînd și locuitorii de aici.

În legătură cu evenimentele din Finiș este în curs audierea porcarilor. Finalul acestora și a violențelor nu poate să fie altul decît restaurarea situației, în caz contrar vom putea fi excluși de la ghindărit.

Sărutîndu-vă miinile, rămîn al dumneavoastră umil,

Moise Popovici,
inspector

Beiuș, la 2 iunie 1849.

(*Ibidem*, f. 217).

19

EXCELENȚA VOASTRĂ, DOMNULE EPISCOP

În legătură cu devastarea pădurilor, v-am informat de mai multe ori, fiind iarăși nevoit să vă informez despre situația actuală.

Conform obiceiurilor, pășunatul este oprit la Nagyboldogasszony (?). Am procedat, ca atare, și de astă dată, dar, cu regret, locuitorii scot la pășunat vacile, oile, caprele și porcii, neținînd cont de restricții, scutură ghinda cu bîte pentru oi, capre și porci și mai mult de aceasta, taie crengile pline cu ghindă, pe care apoi le dau animalelor.

Totodată, transportă zilnic, cu numeroase căruțe, lemne la piața din Beiuș pentru vînzare, fiind și joia trecută aduse vreo 50 de căruțe. Pădurarii și paznicii le interzic, fără nici un rezultat, pășunatul și tăiatul lemnului, (locuitorii) afirmînd că nu există domn de pămînt, că lor nu le poruncește nimeni în propria lor pădure, deoarece este a lor. Se mai găsesc cițiva care, în mod deschis, declară că nu vor permite porcilor domeniului să intre în pădurea lor cu ghindă.

Ca urmare, rog să solicitați sprijin din partea forurilor mai înalte, în vederea împiedecării acțiunilor de acest gen sau să renunțați la folosința pădurilor, ori să lăsați pădurea fără nici o supraveghere, pentru că e tot una dacă este păzită sau nu, pădurarii și paznicii fiind și așa paralizați. Este deosebit de dezavantajos să fie plătiți pădurarii și paznicii cu suma de 1400 florini și să nu existe nici un folos (de pe urma acestora).

Pot afirma că, atît în anul precedent, cît și în acest an, nu a avut eminența voastră nici măcar un creițar folos în urma pădurilor. În această situație, sînt de părere să fie eliberați din funcție pădurarii și paznicii, că e tot una dacă sînt sau nu. În multe păduri nici nu pot fi angajați paznici, deoarece, temîndu-se de omorîre și incendieri, nimeni nu riscă.

Situația este identică și în ce privește crîsmăritul; în toate localitățile băuturile le crîsmăresc locuitorii după bunul lor plac. Ar fi momentul să fie arendat crîsmăritul pe anul următor, dar nimeni nu se angajează, ba, mai mult, și angajamentele care expiră la sfîrșitul anului următor sînt refuzate.

Rog să dispuneți și în privința joagărului din Gurani, care în timpul revoluției a fost ocupat cu forța de către stat și transformat, adăugîndu-se la el încă o altă clădire, folosindu-se la aceasta mari cantități de lemne din pădurile domeniului, fără nici o recompensă. Ce am de făcut cu aceste clădiri, să fie demolate

ori menținute? După părerea mea, aceste clădiri vă aparțin, deoarece joagărul a fost ocupat în mod forțat, iar taxele de arendare ale acestuia s-au sistat, cauzându-vi-se mari pagube. Joagărul, fiind transformat în fabrică de armament, s-au folosit cantități enorme de lemne din pădurile domeniiale, fără nici o înștiințare prealabilă. Totodată, s-au transportat la Oradea, fără nici o știre, 600 bucăți brazi tineri și 100 bucăți brazi mari, pentru nevoile fabricii de armament, nefiindu-vă plătit nici un creițar. Acest joagăr este solicitat pentru arendare, dar în forma actuală nu se poate da, fiindcă trebuie readus la vechea lui funcționare.

Sărutându-vă miinile, rămîn al dumneavoastră umil servitor,

Moise Popovici,
inspector

Beiuș, la 8 septembrie 1849.

(*Ibidem*, f. 213–214).

CÎTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA ASOCIAȚIEI PROFESIONALE DE AJUTOR RECIPROC A CALFELOR DE BRUTARI DIN ORADEA (1810—1892)

de
IOAN FLEISZ

În cadrul procesului de organizare a clasei muncitoare un rol deosebit de important l-au jucat asociațiile de ajutor reciproc. Ele au constituit prima fază în organizarea proletariatului pentru apărarea intereselor sale și își au originea în tradițiile seculare ale ajutorării reciproce, promovate încă de la începutul evului mediu. „Primele organizații muncitorești din Transilvania... au fost asociațiile calfelor membre ale breslelor. Deși stăteau sub supravegherea patronilor din bresle, aceste asociații ofereau calfelor un bun prilej de discutare a condițiilor lor de muncă și de salarizare, precum și un prilej de organizare a unor acțiuni pentru îmbunătățirea situației”.¹

Inițial, aceste organizații au apărut în mod spontan, din riposta mai mult instinctivă a lucrătorilor împotriva condițiilor de viață și de lucru, caracterizate de la început printr-o exploatare accentuată. Ele aveau o existență efemeră, fără să-și înscrie obiective de luptă bine stabilite. „Rădăcinile asocierii muncitorilor cu scopul de a se ajuta reciproc se găsesc în uniunile calfelor membre de breslă, care au avut și ele un caracter de intrajutorare. Baza ideologică a acestor asociații de ajutor reciproc o constituie convingerea muncitorilor că ei pot să-și îmbunătățească situația materială și socială prin propriile lor forțe unite”.²

În linii mari, scopurile acestor asociații se rezumau la câteva cerințe materiale de ordin strict personal, ca ajutor în caz de boală, invaliditate, șomaj, înmormântare, etc. Faptul că patronii sînt membrii, de cele mai multe ori chiar conducători ai acestor asociații, dovedește că nu sînt organizate pe baza principiului luptei de clasă, neputîndu-și înscrie în programul de luptă obiective politice și nici chiar revendicări economice mai deosebite, puse direct „dar, în ciuda faptului că patronii erau prezenți în asociații, acestea au fost totuși organizații muncitorești care au

¹ L. Fodor și L. Vajda, *Contribuții la istoria mișcării sindicale din Transilvania (1848—1917)*, Ed. Cons. Centr. al Sindic., 1957, p. 10.

² *Ibidem*, p. 11.

urmărit îmbunătățirea situației materiale a membrilor lor.³ Totodată organizații mai puternice se puteau forma numai în întreprinderi cu un număr relativ mare de lucrători sau în cele care uneau grupurile cele mai numeroase ale muncitorilor dintr-un oraș: tipografi, brutari, timplari, cizmari, constructori, s.a.⁴

O asemenea asociație de ajutor reciproc era și „Asociația de ajutor și de asistență de boală a tinerilor brutari din Oradea“, care, împreună cu „Asociația tinerilor fierari și rotari din județul Bihor“, dovedeau capacitatea proletariatului incipient din Bihor de a se organiza și a-și preinde drepturi de la patroni.

Despre crearea și activitatea asociației calfelor de brutari din Oradea găsim o serie de detalii într-o cerere înaintată de președintele asociației, la 11 august 1892, către ministerul comerțului și industriei și într-un proces-verbal încheiat la 24 octombrie 1892 în Biroul Poliției, bazat tot pe relatarea președintelui asociației, Lenk Antal. Aceste documente s-au redactat cu intenția de a împiedica dizolvarea asociației, pe baza articolului XIV al legii din 1891, care a hotărât înființarea unor „Case de ajutor a Corporației meseriașilor“. Potrivit acestei legi, activitatea asociațiilor de ajutor reciproc existente până atunci a devenit superfluă, ele trebuind să fie desființate, bunurile și membrii lor urmînd să treacă în casa de ajutor recent creată.⁵ De fapt, procesul-verbal se încheie în Biroul Poliției, după ce sosește răspunsul negativ al ministrului⁶ la memoriul brutarilor, în care doleanțele acestora nu sînt luate în considerare nici acum, asociația fiind nevoită pînă la urmă să se desființeze.⁷ Autoritățile se temeau tot mai mult de radicalizarea activității vechilor organizații muncitorești și făceau tot posibilul pentru a le atenua influența în rîndul proletariatului, a maselor largi populare.

Acceptarea ca reală a datei înființării „Asociației de ajutor și de asistență de boală a tinerilor brutari din Oradea“ pune în discuție o serie de probleme. O primă dimensiune a acestei probleme constă în faptul că data de 1810, indicată ca an de înființare a asociației, devansează substanțial data creării primei asociații de ajutor reciproc cunoscută pînă acum în țara noastră. Este vorba de „Asociația de ajutor de boală, înmormîntare și de ajutor de călătorie“ din Brașov, creată în 1846, de către lucrătorii tipografi. Această asociație și-a desfășurat activitatea fără a avea la bază, de la început, un statut aprobat de autorități. El va fi înain-

³ Fl. Dragne, I. Iacoș, N. G. Munteanu, V. Petrișor, *Mișcarea sindicală din România*, vol. I, Ed. Pol., Buc., 1981, p. 39.

⁴ Referitor la evoluția mișcării muncitorești din Bihor vezi lucrările: V. A. Varga, *Primii pași ai mișcării muncitorești din județul Bihor*, în Semicentenarul P.C.R., Oradea, 1971, p. 39—50 și I. Golban, *Cu privire la începuturile mișcării muncitorești în Bihor*, în Centenar muzeal Orădean, Editat de Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1972, p. 357—362.

⁵ Arhivele Statului Oradea (în continuare Arh. St. Or.), *fond Primăria municipiului Oradea, Biroul Poliției*, Inv. 142, dosar 55, f. 1.

⁶ *Ibidem*, Consiliul orașenesc, dosar 255, f. 96.

⁷ *Ibidem*, f. 100.

tat forurilor competente în anul 1860 și aprobat în 1861⁸. Deci, dacă afirmăm că asociația brutarilor orădeni s-a înființat încă în 1810, atunci ea constituie nu numai prima organizație de acest fel din țara noastră, ci și una dintre cele mai vechi din aceste părți ale Europei. Această dată ni se pare veridică din mai multe motive.

În primul rînd, chiar dacă documentele respective datează dintr-o perioadă mult mai tîrzie, chiar dacă este vorba de un memoriu care s-a întocmit cu intenția salvării existenței asociației și a averii ei, este puțin probabil ca autorul memoriului să fi afirmat fapte neadevărate, organele de stat, cărora li s-au destinat aceste acte, fiind în măsură să verifice datele prezentate. Din păcate, cu toate cercetările susținute efectuate, nu s-a găsit nici statutul asociației din 1810 sau eventual cel din 1833⁹, nici testamentul maistrului brutar Novotny din Oradea, nici vreo dovadă concretă și clară despre activitatea depusă de asociație în această perioadă de început a existenței sale. Lipsa documentelor nu poate infirma existența asociației. Mai degrabă credem că asociația a avut o activitate sporadică, în special pînă la 1833, cînd întărirea ei trebuia să marcheze și o învioreare a activității.

O dovadă documentară grăitoare referitor la vechimea asociației menționate — pe care o considerăm decisivă — ne furnizează Statutul „Asociației de ajutor și de asistență de boală a tinerilor brutari din Oradea” elaborat la 22 decembrie 1878 și aprobat de Ministerul de Interne la data de 14 februarie 1879. În acest statut, în capitolul XIII, care se referă la averea asociației, paragraful 17 precizează următoarele: „Averea asociației este formată din: a) *Fundația pusă în 1810!* (subl. ns.) aflată sub administrația Ordinului de caritate din Oradea pentru îngrijirea calfelor și maistrilor de brutari îmbolnăviți, care constă din 150 de florini bani gheață și dintr-un loz original „Salm” cu valoarea nominală de 45 de florini; b) Cotizațiile membrilor; c) Asociația plătește anual Ordinului de caritate 6 florini pentru taxa de îngrijire stabilită la tocmeală.”¹⁰

Faptul că este amintită fundația din 1810 într-un act oficial din 1878 demonstrează în mod elocvent că asociația se baza pe bunurile avute în momentul înființării ei și că practic ea n-a încetat să activeze niciodată, deoarece în acest caz averea menționată mai sus s-ar fi pierdut.

Un alt argument în favoarea vechimii organizației profesionale a calfelor de brutari este realitatea sesizată deja de cercetători, potrivit căreia „...una din caracteristicile definitorii ale proletarietului român

⁸ Apud V. Petrișor, *Noi contribuții la crearea și semnificația primelor organizații profesionale muncitorești din România* (1846—1872), în *Anale de istorie*, 1973, nr. 6, p. 51.

⁹ Datorită stadiului încă embrionar al organizării muncitorilor statutele nu erau urmărite încă cu atîta rigurozitate de autorități, asociațiile putînd să activeze de multe ori și fără statute aprobate.

¹⁰ Arh. St. Or., *fond Primăria municipiului Oradea*, Consiliul orășenesc, Inv. 142, dosar 255, f. 303.

constă tocmai în faptul că la un stadiu relativ timpuriu de dezvoltare a reușit să-și creeze organizații proprii.¹¹

De altfel, în anii de debut ai secolului al XIX-lea asistăm la unele transformări foarte importante, care fac posibilă organizarea unor asociații de esență proletară. Acum se produce, datorită transformărilor capitaliste, dispariția întrajutorării în accepțiunea sa medievală, în special din cauza intensificării luptei dintre breslele feudale și atelierele din afara breslelor situate la marginea orașelor.

Important este că, spre deosebire de breslele medievale, în asociațiile muncitorești puteau intra ca membri un număr nelimitat de doriitori. Această imagine trebuie completată cu realitatea că în perioada tratată încep să se înmulțească tot mai mult conflictele de muncă, care de asemenea au contribuit serios la organizarea elementelor proletare. Să nu pierdem din vedere că și socialismul, în forma lui utopică, a pătruns devreme în țara noastră, aceasta izvorînd în primul rînd dintr-o receptivitate deosebită față de noile idei social-politice. Referindu-se la semnificația activității mișcării muncitorești din secolul trecut, tovarășul Nicolae Ceaușescu preciza că: „*Ceea ce merită subliniat este că apariția și afirmarea mișcării noastre revoluționare, muncitorești, socialiste, își are originea în viața și lupta clasei muncitoare, născîndu-se în strînsă legătură cu dezvoltarea forțelor de producție, a clasei muncitoare din România*”¹². În continuare, trebuie să mai arătăm că documentele din prima jumătate a secolului trecut atestă la Oradea tendințe puternice de organizare a muncitorilor. Deși asociația calfelor de brutari este cea mai veche, ea nu este singura organizație, cu existență „insulară”, în cadrul istoriei mișcării muncitorești din Oradea, căci pe lângă asociațiile de ajutor reciproc cunoscute pînă acum și înființate în deceniul al VII-lea a secolului al XIX-lea mai activa la Oradea și „Asociația tinerilor fierari și rotari din județul Bihor”, creată probabil în 1851¹³.

Alte probleme care necesită să fie clarificate sînt: scopurile, caracteristicile generale și principiile de activitate a „Asociației calfelor de brutari.” Deși s-au scurs peste opt decenii de la înființarea asociației și pînă la întocmirea documentelor în 1892, putem să tragem o serie de concluzii care ne permit să reconstituim, în linii mari, activitatea asociației, de la începuturile existenței sale.

Caracterul de ajutor reciproc reiese de la început din scopurile asociației prezentate în actele din 1892, dar stabilite încă în statutul din 1878. Statutul de la 1878 înscrisa: 1) Ajutor și tratament medical în caz de boală a calfelor de brutari din Oradea sau din împrejurimi; 2) A în-

¹¹ Fl. Dragne, I. Iacoș, N. G. Munteanu, V. Petrișor, *op. cit.*, p. 27.

¹² Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în țara noastră, la problemele teoretice, ideologice și activitatea politică, educativă a partidului prezentată la plenara largită a Comitetului Central al Partidului Comunist Român* 1—2 iunie 1982, p. 47—48.

¹³ Arh. St. Or., *fond Primăria municipiului Oradea*, Cons. orășenesc, Inv. 142, dosar, 230, f. 35.

mormînta pe oricare asociat în caz de moarte cu ceremonial cuvincios; 3) Calfelor străine să le asigure fără plată cel mult 7 zile loc în cămin și să-i ajute în căutarea locului de muncă.¹⁴

Aceste precizări denotă că deși brutarii s-au organizat foarte devreme, aparținînd categoriei sociale a micilor proprietari și producători, organizarea lor nu a înregistrat modificări de esență, — cu toată dezvoltarea capitalistă a societății — continuînd să mențină formele de organizare pur mutualiste, în timp ce la Oradea apar deja pînă în 1892 asociații profesionale cu caracter de clasă, care luptă împotriva patronilor, dintre acestea amintim doar „Cercul calfelor de meseriași“ (1869), „Asociația de ajutor reciproc și de autoeducare a calfelor de croitori“ și „Asociația de ajutorare și autoeducare a muncitorilor tipografi“ (1870), toate din Oradea. Apariția lor atestă transformarea treptată a asociațiilor mutuale în organizații profesionale bazate pe principiul luptei de clasă. Cu toate că, în aparență, brutarii rămîn în afara acestei evoluții, nu putem exclude nici la ei existența unor tendințe de a rezista împotriva exploatării crescînde a patronilor. Numai prin această prismă putem explica înființarea în 1880 a „Asociației industriale a patronilor de brutari și morari“, cu atît mai mult cu cît între scopurile asociației un loc de bază avea reglementarea și aplanarea conflictelor ivite între lucrători și patroni, iar în statut un capitol aparte se ocupa cu activitatea comisiei de împăciuire din cadrul asociației nou create.¹⁵

Cu privire la numărul membrilor „Asociației de ajutor și de asistență de boală a tinerilor brutari din Oradea“ în 1892, putem preciza că el era de 50, deci nu prea mare, dar luînd în considerare că nu este vorba de muncitori din industria mare și presupunînd că — *ipso facto* — numărul total al brutarilor nu putea să cunoască creșteri spectaculoase în răstimpul celor peste opt decenii, ci doar o sporire moderată și relativ constantă, sîntem de părere că asociația cuprindea în toată perioada ei de activitate majoritatea calfelor de brutari din oraș. Acest lucru reiese și din statutul aprobat încă în 1879, care stabilea că: „membru poate fi oricine, care era angajat la vreun patron brutar din Oradea sau din împrejurimi dacă plătea taxa de intrare de 50 creițari și mai plătea o cotizație de 20 de creițari pe lună.“¹⁶

Formele de activitate prezentate în actele oficiale inedite ne arată clar, că avem de a face cu o asociație de întrajutorare în adevăratul sens al cuvîntului și că ea se integra în realitățile vremii, constituind un important pas înainte în cadrul procesului de organizare a muncitorimii din Oradea. Remarcăm, că dizolvarea asociației survine într-un moment cînd muncitorii erau expuși la o exploatare crescută și cînd „în noua fază în care intrase mișcarea muncitorească și socialistă din țara noastră, caracterizată prin creșterea deosebită a activității organizațiilor profesionale și politice ale clasei muncitoare, prin amploarea luptelor

¹⁴ *Ibidem*, Dosar 255, f. 300.

¹⁵ *Ibidem*, Inv. 141, dosar 360/17, f. 5.

¹⁶ *Ibidem*, Inv. 142, dosar 255, f. 300.

greviste ale muncitorilor, prin afirmarea socialismului, ca o mișcare politică de masă, se pune cu acuitate problema centralizării politice ale proletariatului și făuririi partidului său politic.¹⁷

Concluzionăm că „Asociația de ajutor și de asistență de boală a tinerilor brutari din Oradea” reprezintă cea mai importantă organizație de ajutor reciproc a muncitorimii bihorene, atât prin vechimea ei, cât și prin scopurile și principiile ei de activitate. Ea și-a început existența în momentul când „...proletariatul devine tot mai mult purtătorul idealurilor celor mai revoluționare ale maselor populare, exponentul aspirațiilor vitale ale întregului popor muncitor...”¹⁸

Vechimea acestei asociații dovedește existența unor tradiții adânci în organizarea lucrătorilor din Bihor și astfel, implicit, și a celor de pe cuprinsul țării noastre. Această asociație a constituit un exemplu și un imbold spre asociere și pentru celelalte contingente ale proletariatului și totodată ea stă la baza evoluției spre forme superioare de organizare.

ANEXE DOCUMENTARE

1

54069/1892

MULT ONORATE DOMNULE MINISTRU, EXCELENȚA VOASTRĂ,

„Asociația de ajutor și de asistență de boală a tinerilor brutari din Oradea”, conform unor ordine superioare, s-a constituit statutar și a primit confirmarea de la prea înaltul minister de interne mai nou în anul 1879.

Istoria genezei acestei asociații este: că pentru sporirea și pentru asigurarea existenței asociației, înființate încă în anul 1810, fostul maistru brutar din Oradea, cu nume de Novotny, decedat în 1833, a lăsat ca fundație pentru ordinul de caritate din Oradea marea sa plantație viticolă aflată pe podgoria Oradi[ei], în acea formă, că, potrivit testamentului său ordinul de caritate să fie obligat odată pentru totdeauna să instaleze în infirmeria susținută de noi două paturi total echipate, din care unul să-l pună la dispoziția maistrului bătrîn sau calfei din provincie, fără plată, și să-i trateze, pe celălalt însă să-l susțină de asemenea fără plată, pentru calfele și ucenicii din localitate și să-i îngrijească pînă la vindecarea lor.

La care fundație mai tirziu calfele active în așa fel contribuiesc că în fiecare săptămînă unul cite unul plătesc 5 creițari — din care la fiecare deces a fost ordonanțată din casă 25 de florini cheltuieli de înmormîntare.

¹⁷ M. Mușat, I. Ardeleanu, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România 1821—1948*, Ed. Acad. R. S. România, Buc., 1981, p. 36—37.

¹⁸ *Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Buc., Ed. Pol., 1975, p. 32.

Acum însă, Corporația meseriașilor din Oradea cheamă prin mine asociația, să se contopească în Corporație și de acum înainte pe cei 5 cr[eițari] plătiți pînă acum săptămînal sînt obligați respectivii să-i verse în „Casa Corporației meseriașilor.”

Avînd în vedere, că asociația reprezentată de mine în prezent dispune de 50 de membri, avînd în vedere că asociația deja, în ziua de astăzi, poate prezenta o avere de 605 f[lorini] 50 cr[eițari] bani gheață, și avînd în vedere că corespunzător necesității s-a înființat în infirmerie un al treilea pat, a cărui cheltuială de susținere și onorariul stabilit al medicului, trebuie să se acopere din dobînzile aceleia, avînd în vedere în sfîrșit că statutul nostru anexat¹⁹ cu respect umil su[b] %²⁰ către preanonatul minister de interne a reg[alității] m[aghiare] în paragraful 18 a titlului²¹ al XIII-lea definește clar: că asociația poate fi desființată numai prin decizie luată cu majoritate de voturi la adunarea generală, însă și după a cărei aprobare superioară, capitalul de bază semnalat rămîne sub administrația ordinului de caritate, avînd în vedere încă aceea împrejurare esențială că existența și susținerea celor 3 paturi puse la dispoziția asociației, și existența lor în funcțiune de-a lungul deceniilor este asigurată de tradiția testamentului particular și îi servește ca bază, care și de altfel în spiritul legilor de drept privat, în alte scopuri ce diferă de intenția testamentului nu s-ar putea folosi. De aceea, cînd sînt curajoși să declar cu umilință cum că în numele asociației tinerilor reprezentați de mine nu accept contopirea în Corporația meseriașilor din Oradea, totodată mai dau exprimare și acelei hotărîri cum că cei 605 f[lorini] bani gheață nu-i predau, din cauzele semnalate mai sus, pentru că această sumă servește la susținerea celor 3 paturi de boală sub administrația ordinului de caritate și la acoperirea altor cheltuieli.

Dacă înaltul minister ar lua măsuri în acea direcție că cei 5 creițari care sînt obligați să-i plătească săptămînal tinerii brutari, de acum înainte să-i plătească la Casa Corporației meseriașilor: să fie așa! Dar în această situație, Corporația meseriașilor va fi obligată să se îngrijească pentru tineretul brutar de loc de cămin separat, iar în caz de deces să se îngrijească de înmormintare respectuoasă.

Dar la cei 605 f[lorini] 50 de cr[eițari] bani gheață nu poate emite pretenții în nici o privință, întrucît și conform statutelor aprobate servește la baza susținerii și acoperirii cheltuielilor tratamentelor și paturilor aflate sub administrația ordinului de caritate.

Cu respect profund, sluga umilă a Dvs.,
Lenk Antal, maistru brutar
 și președinte al asociației tinerilor
 sosit 1892 VIII 11
 Nr. 54068

[Pe verso:]

EXCELENȚEI SALE, DOMNULUI LUKACS BÉLA
 Ministrul de comerț și de industrie al reg[alității] m[aghiare]

ÎNAINȚAREA UMILĂ

a lui Lenk Antal, maistru brutar domiciliat în Oradea, președintele asociației de ajutor și de asistență de boală a tinerilor brutari din Oradea în subiectul menținerii averii asociației în scopul de pînă acum.

(Originalul în limba maghiară la Arhivele Statului Oradea, fond *Primăria municipiului Oradea*, Biroul Poliției, Inv. 142, dosar nr. 55, filele 6–7).

¹⁹ Este vorba de statutul din 1878 care însă nu s-a găsit lîngă document.

²⁰ Sub numărul.

²¹ Articolului.

2

Nr. 11678/1892

PROCES-VERBAL

Încheiat la Oradea în 24 octombrie 1892, la Biroul Poliției, ca autoritate industrială, la cererea „Asociației de ajutor și de asistență de boală a tinerilor brutari din Oradea”, în urma adresei 54069/VI f. a ministrului de comerț al Reg[ali-tății] m[aghiares].

Președinte[le] Asociației, Lenk Antal, relatează că: asociația s-a înființat în 1810; în an[ul] 1833 maistrul brutar Novotni, prin testament, a pus aceea fundație că ordinul de caritate beneficiază, ca proprietar de fundație, de venitul plan-tației viticole aflate în podgoria Oradiei, care forma proprietatea testatarului, și pentru aceasta ordinul este obligat să țină la dispoziția asociației, în spitalul or-dinului, două paturi total echipate și anume un pat pentru indivizii bolnavi dintre maistrii sau calfele brutari din provincie iar pe celălalt pentru bolnavii dintre calfele și ucenicii brutari din localitate și, concomitent, ordinul este dator să-i tra-teze, deci să-i aprovizioneze cu medicamente, cu mijloace medicale și cu alimente pînă la vindecare totală pe indivizii bolnavi, de la caz la caz și să le dea și medic.

Din dobinzile sumei, care se ridică pînă la 31 iulie anul c[urent] la 605 fl[orini] 50 de cr[eițari] bani gheață, cîștigă acoperire încăperea din căminul respec-tiv și în cămin cele trei paturi instalate cu lenjeria de pat și două buc[ăți] de saci de paie, încălzirea căminului, mai departe cîștigă acoperire și cheltuielile de în-mormîntare a membrilor asociației decedați; în cazul cînd dobînzile averii nu ar fi suficiente pentru cheltuielile amintite, lipsa ar fi acoperită de cotizațiile săptă-minale. Totalul chiriei căminului și iluminarea le acoperă, separat, maistrii bru-tari, din dobînda capitalului și din cotizații mai cîștigă cheltuiuală anual 12 florini în contul căreia, în înțelesul fundației, în afara celor doi membri tratați, ordinul aprovizionează cu îngrijire spitalicească totală pe ceilalți membri bolnavi ai aso-ciației.

Susținerea căminului este inevitabil necesară, pentru că pentru maistrii din Oradea — în număr de 21 de maistri — pentru caz de nevoie trebuie să țină în rez-ervă calfe fără muncă. În special, solicită mereu calfe ajutătoare muncile prestate pentru armată; casa de ajutor și căminul datorită împrejurărilor nu pot fi se-parate unul de celălalt.

Cere ca asociația să poată exista și pe mai departe și să se permită și în vii-tor funcționarea ei în modul de pînă acum, pentru că, dacă asociația va fi in-clusă în Casa de ajutor de boală a Corporației meseriașilor, calfele brutari străini, care în Oradea nu intră în relație de muncă și sînt ținute în rezervă numai ca auxiliari, o să rămînă fără ajutor, dacă însă asociația va fi constrînsă să intre în casa de ajutor a Corporației meseriașilor, averea de 605 fl[orini] 50 de cr[eițari] conform paragrafului 18 al statutelor, să fie dată în îngrijirea ordinului de cari-tate; în fine, remarcă că în acea sumă se includ 150 de fl[orini] bani-gheață amin-tiți în paragraful 17 al statutelor și cîștigul unei bucăți loz.

Fiind citit, s-a semnat:

Novák György
notar

Starill János

Lenk Antal,
maistru brutar
Președinte

(Originalul în limba maghiară la Arhivele Statului Oradea, fond Primăria municipiu-lui Oradea, Biroul Poliției, Inv. 142, dosar 55, f. 9.).

**EINIGE BERÜCKSICHTIGUNGEN ÜBER DEN BERUFLICHEN
VEREIN DER GEGENSEITIGEN UNTERSTÜTZUNG DER
BÄCKERGEHILFEN VON ORADEA (1810—1892)**

(Zusammenfassung)

In diesem studium der Verfasser zeigt einige Aspekte vor, die mit dem Erscheinen und Existenz des „Beruflichen Vereins der gegenseitigen Unterstützung und der Krankenkasse der jungen Bäcker aus Oradea“ verbunden sind. Dieser Verein wurde noch im Jahre 1810 gegründet!

Auf einem unveröffentlichen archivischen Material begründet, das studium ist mit Dokumenten ergänzt welche Einzelheiten zeigen vor, beziehend über die Tätigkeit dieses Vereins der gegenseitigen Unterstützung. Dieser Verein bildet die erste Organisation solcher Sorte aus ganzen Rumänien. Die Vergangenheit dieses Vereins beweist die Existenz einiger alten Traditionen in Organisierung der Arbeiterschaft im Oradea.

DOCUMENTE INEDITE
DESPRE ACTIVITATEA REUNIUNII DE CÎNTĂRI
„HILARIA“
(25 OCTOMBRIE 1907 — 14 DECEMBRIE 1918)

de
VIOREL FAUR

Peisajul cultural transilvănean înregistra, în 7 noiembrie 1875, apariția celei mai însemnate reuniuni muzicale românești din Crișana, numită de întemeietori „Hilaria“. Reuniunea își avea sediul la Oradea și se angaja, chiar din momentul constituirii, la un lăudabil efort culturalizator, atribuindu-și sarcini multiple, pe care s-a străduit să le realizeze, în pofida unor condiții neprielnice și a unor permanente dificultăți materiale.

Actul fundamental pe baza căruia își desfășura reuniunea activitatea, statutele, precizau că aceasta are o dublă țință: de a contribui la „perfecționarea membrilor activi în arta vocală“ și, de asemenea, „la promovarea scopurilor filantropice, care le va afla de bine... a le părtini“¹. La aceste prevederi se va adăuga, pe parcursul timpului, în funcție de împrejurări, diverse alte preocupări, menite să contribuie la fortificarea conștiinței naționale a membrilor și a locuitorilor din părțile de vest. Dacă în deceniul al IX-lea al veacului trecut reuniunea orădeană își restrânge activitatea, în ultimii ani ai aceluiași secol se produce un reviriment în cadrul manifestărilor acesteia, accentul fiind pus pe organizarea concertelor muzicale, însoțite de reprezentații teatrale. O reușită exemplară, sub acest raport, o constituie concertul din 28 ianuarie 1895. Acest eveniment cultural a prilejuit lui Iosif Vulcan, redactorul responsabil al revistei „Familia“, următoarele considerații: „În viața noastră socială de pretutindeni seratele literare și muzicale au o mare însemnătate, căci ele de o parte cimentează armonia în felurilele pătri ale societății, de alta ofer ocazii spre a ne proba progresul în cultură. Nicăieri însă asemeni serate n-au importanța ca-n marginile extreme ale pământului românesc... La Sibiu, la Brașov ori la Lugoj societatea română poate ușor să aranjeze astfel de serbări, căci are la îndemână toate elementele trebuitoare...; dar a pune la cale cîte o festivitate

¹ Arhivele Statului Oradea, *fond Primăria orașului Oradea*, Inv. 141, dos. 381, f. 12—16.

românească prin părțile noastre, este un fapt căruia trebuie să ne-nchinăm cu toată stima⁴².

La începutul veacului al XX-lea, în interiorul mișcării muzicale orădene, aflată acum într-o evidentă ascendență, apar aspecte de factură novatoare, care coexistă cu cele tradiționale, ce și-au dovedit viabilitatea. De remarcat ideea organizatorilor unor manifestări culturale de a invita interpreți din alte orașe ale Transilvaniei, care își afirmau astfel personalitatea. Nu se mai poate vorbi, în aceste condiții, doar de o muncă artistică de amatori, deoarece interpreții invitați erau de obicei absolvenți de conservator, trecându-se deci la o fază superioară a mișcării muzicale bihorene.

Cultivind creația muzicală românească, cu preponderență cea inspirată din trecutul național și creația populară, Reuniunea de cîntări „Hilaria” a făcut-o cunoscută unui public de o structură socială diversă, lărgind astfel aria de cuprindere a muzicii. Conținutul patriotic al melodiilor întâlnite frecvent în repertoriul său a contribuit, fără îndoială, la întărirea încrederii în virtuțile proprii și în destinul națiunii române, precum și la transformarea ideii de unitate politică a românilor într-o forță activă, cu efect sigur în conștiințe. De aceea, străduințele ei pot fi, pe bună dreptate, asociate eforturilor politice ale luptătorilor naționali, existînd destule elemente comune celor două domenii ale luptei pentru emancipare de sub stăpînirea monarhiei dualiste și pentru înfăptuirea statului național unitar român, care să-i cuprindă pe românii de pretutindeni între fruntariile sale.

În istoria reuniunii a intrat, ca un moment deosebit, participarea a 25 de membri ai acesteia la festivalul coral din toamna anului 1906, desfășurat în Arenele Romane din București. Pentru calitatea interpretărilor li s-a conferit Diploma de onoare cu medalia de aur, iar dirijorului corului reuniunii, Nicolae Fîru, medalia de aur. Pentru membrii reuniunii posibilitatea de a lua parte — alături de alte coruri românești de dincolo și de dincoace de Carpați — la acel eveniment cultural memorabil, care precede alte acțiuni subsumate idealului unității naționale, a avut un puternic efect mobilizator, ei angajîndu-se cu mai multă tenacitate în lupta pentru afirmarea valorilor culturale naționale. Concertul din 10 martie 1910, organizat în colaborare cu Reuniunea română de muzică din Sibiu, a fost expresia acestei realități, constituind o nouă și importantă realizare a reuniunii „Hilaria” din Oradea. La concert a fost prezent un public venit din județele Bihor, Arad, Satu Mare, Sălaj și Maramureș, în număr de aproape 1 500 persoane, printre care și cîteva personalități politice și culturale, ca dr. Vasile Lucaciu, dr. T. Mihali, dr. Aurel Lazăr, dr. Ioan Ciordaș și alții.

De o certă receptivitate din partea publicului a beneficiat și concertul din 26 februarie 1914, despre care ziarul *Nagyvárad* (Oradea Mare) din 27 februarie 1914 conchidea că a „fost o seară culturală în sensul

⁴² Iosif Vulcan, *Serată română în Oradea Mare*, în *Familia*, 1896, nr. 3, p. 33.

cel mai înalt al cuvîntului, fiindcă fiecare număr din program, prezentat cu o deosebită pricepere artistică, a adus la suprafață valori muzicale. Această seară a fost un asemenea eveniment în cultura muzicală a Oradei încît influența ei va rămîne multă vreme în amintirea numerosului public.“ Izbucnirea primului război mondial a întrerupt activitatea din ce în ce mai convingătoare și eficientă a reuniunii, care a fost reluată însă în aprilie 1919, cînd corul acesteia a întîmpinat intrarea armatei române în orașul de pe Crișul Repede.

Ilustrînd militantismul cultural transilvănean, Reuniunea de cîntări „Hilaria“ a fost un important factor al unității culturale românești și, totodată, o prezență activă în viața spirituală bihoreană.

*
*
*

Publicarea, în diferitele perioade și în cîteva lucrări, a documentelor referitoare la activitatea Reuniunii de cîntări „Hilaria“ din Oradea ne determină să reconstituim istoricul acestei preocupări, consemnînd rezultatele pozitive și unele inconsecvențe metodologice. Aceasta din considerentul că numai utilizarea unor criterii științifice investește demersul nostru, ca și inițiativele similare care ne preced (cu referire la reuniunea orădeană), cu atributul viabilității.

La împlinirea semicentenarului societății muzicale „Hilaria“, președintele acesteia, dr. Teodor Popa, a editat *Almanachul jubiliar al Reuniunii de cîntări „Hilaria“. 1875—1926* (55 p. + 6 fig.), în care sînt incluse mai multe materiale de factură istoriografică. La acestea se adaugă alte documente de un real interes, precum: deviza reuniunii „Hilaria“ (versuri și compoziție de I. Vidu), *Cuvîntul înainte* (de dr. Aurel Lazăr, președinte de onoare al societății), *Cuvîntul de deschidere* (rostit de dr. T. Popa cu prilejul festivităților organizate în 1926) și articolele apărute în *Universul* (din 28 august 1906) și *Adevărul* (din 29 august 1906), cu ocazia festivalului coral care s-a desfășurat în Arenele Romane din București (în vara anului 1906). Utile, sub raport documentar, sînt rememorările lui Gh. Tulbure (*O redută culturală*) și Teodor Popa (*Crimpeie de amintiri*). Notabil este însă și faptul că au fost reproduse și unele documente, ca, spre pildă, *Deobligament(ul) (1) reciproc* (din 18 mai 1876), rapoartele comitetului reuniunii din 6 octombrie 1910 și 8 martie 1914, cuvîntarea din 23 iunie 1919³ a președintelui reuniunii și programul concertului jubiliar. Se poate, deci, afirma că prima lucrare despre reuniune, cu tendințe de cuprindere monografică, are un evident caracter documentar, deoarece pune în circulație informații extrase din propria-i arhivă sau din coloanele presei timpului, cărora li se asociază, în chip

³ Teodor Popa, *Almanachul jubiliar al Reuniunii de cîntări „Hilaria“. 1875—1926*, Tipografia și librăria românească S.A., Oradea, 1926, p. 47—48. O variantă, în manuscris, a acesteia (cu diferențe semnificative) se află în Arh. St. O., *fond Parohia ortodoxă centrală Oradea*, dos. 16, f. 221.

firesc, cuvîntările aniversare și paginile din amintirile unor importanți reprezentanți ai reuniunii orădene.

În anul 1970 a avut loc o manifestare consacrată reactualizării tradițiilor cultural-muzicale la configurarea cărora și-a adus contribuția societatea muzicală „Hilaria”. De asemenea, a fost tipărită o culegere de articole⁴, semnate de I. Chira, D. Smîntinescu, I. Mierluțiu, I. Pușcas, A. Geoldeș, Iosif Gui, Viorel Faur, I. Bradu și Florin Iatan. În spațiul acestor materiale, sau ca anexe documentare, au fost publicate corespondențele: lui I. Vidu (din 6 noiembrie 1906) către N. Firu (reproducere fotografică); N. Firu către D. G. Kiriace (în 1 aprilie 1924); Șt. Mărcuș către societatea corală „Carmen” din București (în 1 aprilie 1924); conducerii reuniunii „Hilaria” către D. G. Kiriace (în 29 aprilie 1926); D. G. Kiriace către președintele reuniunii „Hilaria” (în 7 mai 1926); I. Vidu către N. Firu (în 27 iulie 1906); dr. Aurel Lazăr către N. Firu (în 17 iunie 1923); conducerii societății corale „Crai nou” din Timișoara către N. Firu (din 31 martie și 4 mai 1936); Casei Naționale a județului Bihor către N. Firu (din 27 mai 1933 și încă una, tot din mai 1933). Au fost, totodată, tipărite *Regulile domestice* ale reuniunii (din 21 noiembrie 1876) și *Regulile de comportare* a membrilor reuniunii, în timpul călătoriei, din 1906, la festivalul coral național de la București.

La finele anului 1970 a apărut primul volum din lucrarea noastră intitulată *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului*⁵, în care am publicat 21 de corespondențe ale unor mari muzicieni români cu N. Firu, dirijorul corului reuniunii „Hilaria”, după cum urmează: Gavriil Musicescu (10 iunie 1900), Tiberiu Brediceanu (27 februarie și 26 martie 1913; 18 martie 1914 și 1 aprilie 1957), D. G. Kiriace (24 august 1926) și Sabin Drăgoi (1 februarie și 12 decembrie 1930; 8 ianuarie, 13 februarie, 8 aprilie și 10 octombrie 1931; 4 ianuarie, 1 februarie, 6 februarie, 9 februarie, 14 august și 5 decembrie 1933; 4 ianuarie și 15 ianuarie 1934; 20 noiembrie 1935 și 21 septembrie 1937). În același loc am publicat patru scrisori ale lui Tiberiu Brediceanu către dr. Aurel Lazăr (6 decembrie 1909), Gh. Tulbure (21 decembrie 1909 și una din 1910) și comitetul reuniunii „Hilaria” (din 20 decembrie 1909).

În cel de-al doilea volum de contribuții la istoria Bihorului⁶ am inserat alte opt corespondențe ale lui T. Brediceanu cu Gh. Tulbure, secretarul reuniunii orădene (din: 28 ianuarie, 29 ianuarie, 8 februarie, 10 februarie, 27 februarie, 1 martie, 2 martie și 15 martie 1910). Acestea se referă, cu deosebire, la eforturile de pregătire a manifestării din 10 martie 1910, cu concursul compozitorului și dirijorului Tiberiu Brediceanu, al solistei Veturia Triteanu și poetei bihorene Viora din Bihor.

⁴ *Reuniunea de cîntări „Hilaria”. 1875—1970*, Editura Comitetului de cultură și educație socialistă al județului Bihor, Oradea, 1971.

⁵ Viorel Faur, *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului (I)*, Editura Muzeului Județean Bihor, Oradea, 1970.

⁶ Idem, *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului (II). Beiușul cultural*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 1971.

Centenarul Reuniunii de cîntări „Hilaria“ a fost marcat de multiple manifestări, care au culminat cu editarea unui întins și substanțial studiu monografic despre aceasta⁷, precum și a unui volum de documente⁸, sub îngrijirea lui Ioan Popovici și Gh. Mudura. Volumul în discuție cuprinde 183 de documente din perioada 7 noiembrie 1875—4 mai 1936.

Dacă ar fi să ne referim la metoda de editare a volumului de documente menționat, am observa mai întii faptul că au fost republicate 38 de materiale⁹ și, pe de altă parte, că n-au fost incluse în volum cel puțin 12 documente tipărite anterior¹⁰, deși acest lucru nu era dificil de concretizat. Prin urmare, la stadiul din 1975 al investigațiilor era posibilă alcătuirea unui *corpus* de 195 documente referitoare la preocupările reuniunii.

De asemenea, surprinde faptul că între documentele republicate se găsesc 12 (mai exact cele de la numerele: 19, 73, 115, 116, 119, 120, 121, 123, 124, 153, 154 și 182) în legătură cu care se face trimiterea la fondul arhivistice unde se păstrează originalele, fără a fi menționat locul unde acestea au fost deja editate¹¹.

Pornind de la acest stadiu al cercetărilor, am descoperit — tot în fondurile filialei din Oradea a Arhivelor Statului — două dosare cuprinzînd documente inedite¹², care au aparținut reuniunii orădene. Am parcurs fiecare document, situație care nu putea duce decît la concluzia că este presant necesară tipărirea celor mai semnificative (aflate în respectivele dosare). Ne-am fixat, așadar, atenția asupra unei perioade din

⁷ *Reuniunea de cîntări „Hilaria“ din Oradea. 1875—1975*, Editată de Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Bihor, Oradea, 1975.

⁸ *Reuniunea de cîntări „Hilaria“ din Oradea. Documente* (Volum întocmit de Ioan Popovici și Gh. Mudura), cu o prefață de Ioan Chira, Editat de C.C.E.S. al județului Bihor și Arhivele Statului Bihor, Oradea, 1975.

⁹ Documentele republicate au următoarele numere: 19, 38, 73, 115, 116, 119, 120, 121, 123, 124, 127, 128, 129, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 163—172, 174—179, 181, 182.

¹⁰ Aceste documente sînt: *Deobligamentu(l) reciproc* (din 18 iunie 1876); scrisorile lui I. Vidu către N. Firu (din 27 iulie și 6 noiembrie 1906); corespondențele lui T. Brediceanu cu dr. A. Lazăr (din 6 decembrie 1909), Gh. Tulbure (din 21 decembrie 1909, 29 ianuarie 1910 și încă una, tot din 1910) și comitetul reuniunii orădene (din 20 decembrie 1909); rapoartele comitetului reuniunii (din 6 oct. 1910 și 8 martie 1914); cuvîntarea lui T. Popa din 23 iunie 1919 și scrisoarea lui Sabin Drăgoi către N. Firu (din 25 noiembrie 1935). Nu există, după opinia noastră, nici o explicație științifică pentru justificarea needitării și a acestor documente, de vreme ce altele — apărute în volumele precedente — au fost reeditate.

¹¹ Notăm, spre edificare, lucrările în care acestea au fost tipărite: *Reuniunea de cîntări „Hilaria“. 1875—1970*..., p. 34 (doc. 153), p. 109—110 (doc. 19), p. 111—112 (doc. 73); Viorel Faur, *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului (II). Bihorul cultural*..., p. 100—101 (doc. 115), p. 102 (doc. 116), p. 103 (doc. 124), p. 103—104 (doc. 121); p. 104 (doc. 119), p. 105—106 (doc. 123); Idem, *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului (I)*..., p. 89—91 (doc. 182). Programul concertului jubilar din 9 mai 1926 — anunțat și prin intermediul unui afiș (doc. 154) — a fost tipărit și în *Almanachul jubilar*..., p. 155, fapt ce trebuia menționat.

¹² Arhivele Statului Oradea, *fond Parohia ortodoxă centrală Oradea*, dos. 14 și 16.

existența societății (25 octombrie 1907—14 decembrie 1918) și am selecționat, pentru publicare (adoptînd acele procedee care să le asigure receptivitatea publicului contemporan), toate documentele de o certă utilitate științifică¹³. Racordăm, astfel, circuitului științific o substanțială informație documentară, aproape integral necunoscută¹⁴. Diversitatea¹⁵ și însemnătatea cultural-națională a problematicii pe care acestea o dezvăluie pretinde o analiză temeinică, pe care am întreprins-o, parțial, într-o lucrare separată¹⁶.

ANEXE DOCUMENTARE

1

PROTOCOL

**luat în adunarea generală ordinară a reuniunii de cîntări „Hilaria”,
ținută în 25 octombrie st.n. 1907, (în) Oradea Mare.**

Președintele dr. Florian Duma, fiind împiedecat de a participa la adunare, îl substituiește vicepreședintele, dr. Aurel Lazăr, iar secretarul de asemenea fiind absent din Orade(a), Teodor Popa conduce protocolul în calitate de notar adhoc.

Președintele, după ce constată că majoritatea absolută a membrilor este mai presus de orice îndoială, declară că adunarea poate aduce hotărîri valide.

1. Ar fi la ordinea zilei raportul secretarului despre activitatea reuniunii pe anul 1906/7, însă este absent din Orade(a).

Adunarea decide ca raportul secretarului să se citească cu ocaziunea adunării generale proxime.

2. Casierul prezintă raportul despre starea casei reuniunii, din care iese la iveală că averea reuniunii de preznt face 266 cor(oane) 57 fil(eri).

¹³ N-am acordat atenție chitanțelor (destul de multe), anunțurilor din perioadă și corespondențelor permise de conducerea reuniunii de la alte societăți similare, evident dacă acestea nu erau semnificative.

¹⁴ Precizăm că în dos. 16 se află documente inedite, începînd cu anul 1919, care se circumscriu perioadei interbelice. Acestea nu intră în preocupările noastre de moment.

¹⁵ Cele 110 documente pe care le racordăm circuitului științific conțin informații despre viața internă a societății (ședințele comitetului, adunările generale și problemele discutate), manifestările organizate de aceasta, eforturile depuse pentru crearea unor veritabile evenimente culturale locale și întărirea unității noastre naționale, receptivitatea dovedită de public față de inițiativele ei și alte aspecte, de mai restrînsă importanță, însă de o neîndoieală valoare pentru reconstituirea cît mai completă a istoricului „Hilariei” și a mentalităților de la începutul secolului al XX-lea.

¹⁶ Viorel Faur, *Din contribuția Reuniunii orădene de cîntări „Hilaria” la consolidarea unității noastre culturale* (lucrare în mss., predată spre publicare redacției anuarului *Ziridava*, editat de Muzeul județean Arad).

Adunarea ia la cunoștință raportul, cu singura obiecțiune făcută din partea d(omnu)lui președinte, că adică nu se face amintire în raport despre aceea, că unde-s depuși banii.

3. Conform § 9 din statutele reuniunii, comitetul dirigințe fiind ales pe un an, președintele abdice în numele întregului comitet, mulțumind totodată pentru încrederea depusă în comitet.

Abzicerea comitetului se ia spre știre.

După acestea protocolul se încheie și subscrie.

Dr. Aurel Lazăr,
vicepreședinte

D.c.m.s.

Teodor Popa,
notar adhoc

(Arhivele statului Oradea, *fond Parohia ortodoxă centrală Oradea*, dos. 14, f. 112)

2

PROTOCOL

luat în ședința de constituire a adunării generale ordinare a reuniunii de cîntări „Hilaria“ din Oradea Mare ținută în 25 octombrie st.n. 1907.

Adunare(a) îl aclamă de președinte adhoc pe d(omnu)l dr. A. Lazăr, iar de notar adhoc pe Teodor Popa; ambii primesc sarcina.

1. Membrul Ioan Petra apreciază activitatea fostului președinte și vicepreședinte, pledînd pe lîngă aceea, ca adunarea și în viitor, ca și în trecut, să se poarte cu aceeași încredere față de d(umnea)lor.

Adunarea fiind de acord cu cuvintele d(omnu)lui Petra, îl aclamă de președinte al „Hilariei“ pe d(omnu)l dr. Fl. Duma, iar de vicepreședinte pe d(omnu)l dr. A. Lazăr.

2. Adunarea hotărăște asupra îndeplinirii postului de fisc și în privința aceasta este de acord, fiind aclamat de fisc d(omnu)l dr. Ioan Buna.

3. Pentru ocuparea funcțiunei de secretar, sunt aduși în combinație Teodor Popa jur(ist) curs III și Ioan Buna, jur(ist) curs II. Chestia se pune la votare și astfel se declară de secretar al reuniunii Teodor Popa cu majoritatea absolută a voturilor.

4. Asupra postului de casier nu mai încape discuție și așa se declară de ales unanim Ioan Petra.

5. Membri în comitet se aleg următorii: Victor Pralea jur(ist) curs II, Emil Deciu (jurist) curs II, M. Szilágyi, Valeriu Popovici jur(ist) curs I și Mircea Russu (jurist) curs I.

Cu autenti(fi)carea și subscrierea protocolului adunării generale de constituire se concred: dr. Demetriu Mangra, Coriolan Bugariu, Emil Birtolon și V. Ciurdar.

Protocolul se încheie și subscrie.

D.c.m.s.

Dr. Aurel Lazăr,
președinte adhoc

Teodor Popa,
notar adhoc

S-a cetit și autenti(fi)cat.

Emil Birtolon
Victor Pralea

Dr. (Demetriu) Mangra
Coriolan Bugariu

(Ibidem, f. 113).

3

PROTOCOL

luat în ședința ordinară a comitetului reuniunii de cîntări „Hilaria”
ținută în 1 noiembrie st. n. 1907.

Președinte: dr. A. Lazăr.

Prezenți: Deciu, Petra, Popa și Russu.

Președintele, constatînd (prezența) majorității membrilor din comitet, deschide ședința.

1. Președintele propune ca să se caute un local potrivit pentru reuniune. Lipsa acestui local de mult s-a simțit; ar prilejiu coatingerea între tinerime și inteligență, care bucuros ar petrece timpul în jurul nostru cînd și cînd și înscriindu-se de membri ajutători ne-ar putea ajuta și cu acoperirea speselor pentru susținerea localului.

Se primește.

2. Se propune, ca tinerimea juridică din Oradea Mare să fie recercată cu privire la folosirea fondului tinerimei. Anume să se întrebuințeze interesele capitalizate și curente ale fondului pentru susținerea localului reuniunii, în care local va fi loc pentru unul sau doi juriști săraci, locuind gratis, deci scopul cu întrebuințarea fondului ar fi ajuns, deși în mod indirect.

Se decide luarea măsurilor necesare conform propunerii.

3. Președintele nostru, în calitate de director al despărțămîntului orădan a(1) „Asociațiunei”, aduce la cunoștință că comitetul despărțămîntului, în ședința sa din urmă, a luat hotărîrea ca în dumineci și sărbători și la ocaziuni binevenite să țină prelegeri populare în comunele aparținătoare despărțămîntului. În legătură cu aceasta s-a decis, ca să ceară concursul binevoitor al reuniunii noastre „Hilaria”, anume să cînte la serviciul divin, eventual după ținerea prelegerii populare, cîntări lumești, ca astfel să producă însuflețire și în popor.

Propunerea se primește.

4. Președintele propune ca să se considere de membru al „Hilariei” acela care se înscrie în 1 oct(ombrie) al fiecărui an de gestiune și se consideră de membru al reuniunii pînă în 1 oct(ombrie) al celuialt an. Deci înscrierea de nou a fiecărui membru să fie deobligatorie în fiecare an. Totodată, membrii să-și ție de datorință, ca să plătească taxele regulat.

Se primește.

5. Casierul prezintă preliminarul pentru anul 1907/8. Ad. 5.

6. Se proiectează ținerea unui matineu pînă la serata declamatorică și muzicală care se va ținea în 26 noiembrie. Iar în ce privește programul matineului se va forma, după cum se vor angaja membrii pentru preluarea rolurilor. Aranjarea matineului se ia la cunoștință și ca termen se fixează 17 noiembrie.

7. Cu privire la aranjarea seratei declamatorice și muzicale se decid următoarele în mod provizor: 1 declamațiune de o domnișoară, 1 decl(amațiune) de un domn, un duet cu acompaniare de pian și o dizertație, care ar fi premiată cu 10 coroane, conform concluzului adus în ședința comitetului din anul expirat.

Propunerea și programul seratei se ia la cunoștință și ca termen se fixează ziua de 26 noiem(brie) st.n. iar pentru înaintarea dizertației se dă termen pînă la 16 noiem(brie).

8. Dirigentul corului referează că a sosit diploma și medalia de aur de la comisaritul general din România și mulțămită, în numele reuniunii, s-a trimis.

Se ia la cunoștință.

9. Dirigentul face cunoscut că d(oam)na Vulcan a donat reuniunii noastre 35 bucăți diferite de piese teatrale și muzicale. În urma acestei donațiuni află de bine ca, în numele reuniunii, să-i exprimăm mulțămită și totodată să-i votăm și mulțămită protocolară.

Propunerea se primește, iar pentru exprimarea mulțămitei se esmite Popa și Petra.

Cu verificarea protocolului se concrede Deciu și Petra.

D.c.m.s.

Dr. Aurel Lazăr,
vicepreședinte

Emil Deciu

Teodor Popa,
secretar

(*Ibidem*, f. 125—126).

4

PROTOCOL

luat în adunarea generală extraordinară a reuniunii de cîntări „Hilaria“
ținută în 2 noiembrie st. n. 1907.

Președinte: dr. A. Lazăr.

Președintele, constatînd majoritatea membrilor, deschide adunarea generală. Se citește protocolul ședinței ordinare a comitetului.

Ad. 1. Punctul 1 din protocolul comitetului se primește din partea adunării generale cu mare însuflețire.

Ad. 2. Punctul 2 se acceptează cu restricțiunea că interesele fondului tinerimei să se întrebuițeze numai în cazul dacă noi, din puterile noastre, n-am putea susține localul și eventual foile, care le-om procura.

Ad. 3. Ideea ca să sprijinim „Asociațiunea“ în aranjarea prelegerilor populare este îmbrățișată cu însuflețire de adunarea gen(erală).

Ad. 4. Punctul 4 asemenea se ia cu plăcere la cunoștință.

Ad. 5. Se ia la cunoștință.

Ad. 6. Aranjarea matineului din 17 noiembrie se ia la cunoștință, pledînd mai mulți membri pe lîngă aceea ca să se aranjeze cît de des cîte un matineu, această idee de altcum a preocupat și comitetul încă la început. La cetirea vreunei lucrări literare se aranjează Russu, pentru declamat Ciurdar.

Ad. 7. La aranjarea seratei declamatorice-muzicale se învoește adunarea generală, asemenea și premiarea cu 10 coroane a celei mai bune dizertații intrate la secretar, cu deosebirea că termenul înaintării dizertației de pe 16 noiem(brie) se schimbă pe 20 noiem(brie), alegîndu-se comisia de cenzurare: d(om)nii Alexandru Munteanu, dr. Cornel Bulc și dr. Aurel Lazăr.

Se ia la cunoștință.

Ad. 9. Donațiunea făcută din partea d(oam)nei Vulcan se ia cu plăcere la cunoștință, exprimîndu-i-se mulțămită protocolară și mulțămită în persoană de către Petra și Popa.

Cu verificarea protocolului se concrede: dr. D. Mangra, I. Givulescu, Coriolan Bugariu și Sever Andru.

D.c.m.s.

Dr. Aurel Lazăr,
vicepreședinte

Coriolan Bugariu

Teodor Popa,
secretar

(*Ibidem*, f. 114—115).

5

PROTOCOL

luat în ședința generală extraordinară a reuniunii de cîntări „Hilaria”
ținută în 17 noiembrie st. n. 1907, în localul „Hilariei”.

Președinte: dr. A. Lazăr.

Președintele, constatînd majoritatea membrilor prezenți, deschide adunarea. Adunare(a) are de obiect chiar numai chestia privitoare la locul (localul) „Hilariei”.

1. Președintele aduce adunării generale la cunoștință că, după puțină așteptare, i-a succes comitetului să afle o localitate potrivită pentru reuniune.

Adunarea generală cu plăcere constată că localitatea este potrivită pentru reuniune.

2. Se propune ca în localul nostru să avem și foi și reviste literare la dispoziție, adică tinerimea să aibă un fel de casină și pentru scopul acesta se proiectează ca foi de cetit din Ungaria: *Tribuna*, *Lupta*, *Gazeta Transilvaniei*, apoi ca revistă din Ungaria: *Luceafărul*; iar din România: *Neamul Românesc*, *Sămănătorul*, *Viața Românească* (Iași), *Floarea Darurilor*, *Convorbiri literare*.

Toate acestea se abonează și numaidecît se concrede secretarul cu expedierea mandatelor poștale.

3. Pentru distracție se proiectează și cîștigarea a lor două șahuri.

Se vor cumpăra.

4. Se propune ca cineva să se angajeze de majordom care să aibă locuința în localul „Hilariei” și care va avea datorința să țină în ordine forte și revistele reuniunii s. cl.

Se angajează de majordom C. Bugariu și se primește.

Cu verificarea protocolului se concrede Pralea, Andru, Ciurdar și Mărcuș.

D.c.m.s.

Dr. Aurel Lazăr,
vicepreședinte

Teodor Popa,
secretar

Victor Ciurdar, Victor Pralea, Vasiliu Mărcuș

(*Ibidem*, f. 116).

6

PROGRAM

1. *Coroană cufundată* (Böniche), cîntată de corul reuniunii „Hilaria”.

2. *Insula ei*, năvelă de Mircea Russu, jur(ist) curs I

3. *Elegie* (op. 10), (de) H. Ernest, executată la violină de Eugeniu Pescariu, jur(ist) curs II.

4. *Nu-i dreptate*, (de) G. Dima, cîntată de corul reuniunii „Hilaria”.

5. *O scrisoare de la Muselim Selo*, poezie de G. Coșbuc, declamată de Victor Ciurdar, jur(ist) curs II.

6. *Pas în pas*, (de) C. Porumbescu, cântat de corul reuniunii „Hilaria“ Oradea Mare, 17 noiembrie 1907.

(*Ibidem*, f. 1).

7

INVITARE

**Reuniunea de cîntări „Hilaria“ din Oradea Mare
cu toată onoarea vă invită la**

Matineul literal-muzical

care-l ca aranja duminică, în 17 noiembrie n. 1907, în sala cea mică de la Arborele Verde (Zöldfa).

Începutul precis la 11 ore a.m.

Invitarea servește și ca bilet de intrare.

Comitetul reuniunii

(*Ibidem*, f. 2).

8

PROTOCOL

**luat în ședința generală extraordinară a reuniunii de cîntări „Hilaria“
ținută în 22 noiembrie st. n. 1907.**

Președinte: dr. Aurel Lazăr

Președintele, constatînd majoritatea membrilor de față, deschide ședința.

1. Președintele, cu inima întristată de durere, trebuie să constate că, prima oară, cînd ne-am întîlnit în localul „Hilariei“, mult iubitul nostru președinte a încetat din viață, aducînd în doliu mare întreaga reuniune, a(l) cărei președinte a fost 3 ani de-a rîndul. După aceea, președintele — dr. A. Lazăr —, în termeni foarte frumoși, își aduce aminte de meritele care le-a cîștigat decedatul dr. Fl. Duma în dezvoltarea activității reuniunii.

2. Președintele propune să se amîne serata declamatorică muzicală anunțată pe 26 noiembrie, deci este prea aproape de ziua morții preș(edintele) dr. Fl. Duma, arătîndu-ne totdeauna prin aceasta simțul de pietate față de decedatul.

Amînarea seratei se ia la cunoștință.

3. Președintele face cunoscut(e) măsurile care s-au luat din partea reuniunii pentru înmormîntarea defunctului dr. Fl. Duma. Anume, s-au tipărit 100 de anunțuri funebreale, s-a cumpărat o cunună care să se depună pe coșciug. La înmormîntare reuniunea noastră să se prezinte în corpore, petrecîndu-l pe defunct pînă la mormînt cu cîntări funebreale.

Cu rostirea cuvîntării funebreale se concredere secretarul.

Condoleanțele reuniunii față de familie s-au exprimat prin o deputațiune constatatoare din dr. A. Lazăr, Andru, Bugariu și Petra, iar meritele mari ale defunctului se eternizează în protocol.

Se ia la cunoștință.

Cu verificarea protocolului se concrede: A. Ille, V. Pralea, E. Deciu și V. Popoviciu.

D.c.m.s.

Dr. A. Lazăr,
vicepreședinte

Teodor Popa,
secretar

Ambroziu Ille, Victor Pralea, Emil Deciu

(*Ibidem*, f. 117).

9

Reuniunea română de cîntări „Hilaria” din Oradea Mare cu inima înduioșată de durere aduce la cunoștință încetarea din viață a iubitului ei prezident *dr. Florian Duma*, avocat, cavaler al ordului „Coroana României”, întîmplată la 21 noiembrie 1907 st.n. 8 ore seara, în etate de 56 ani.

Rămășițele pămîntești se vor depune spre veșnică odihnă sîmbătă, în 23 noiembrie, 10 ore a.m., în cimitirul din Ujváros, după ritul gr. or.

Fie-i țărîna ușoară și memoria binecuvîntată.

În veci pomenirea lui!

(*Ibidem*, f. 8).

10

Societatea Muzicală Română
Fondată în anul 1897
D o i n a
Turnu Severin
Nr. 143

Anul 1907, noiembrie 22

DOMNULE VICEPREȘEDINTE,

Incunoștințați fiind de ireparabila pierdere ce ați simțit prin moartea distinsului și mult regretatului domniilor voastre președinte, ne asociem din inimă la durerea ce vă stăpînește și vă rugăm să binevoiți a primi expresiunea sincerelor noastre condoleanțe.

Rugăm totodată pe cel a toate cîrmuitor să vă mîngăie de această mult simțită pierdere și să vă aibă în a lui sfîntă ocrotire, iar pe cel dus dintre dvoastră să-l odihnească în eterna și sfînta lui pace.

Binevoiți, vă rugăm, domnule vicepreședinte, a primi încredințarea distinsei noastre considerațiuni.

Președinte,
I. St. Paulian

Secretar,
Corneliu Galaian

Domniei sale, domnului vicepreședinte al Reuniunii române de cîntări „Hilaria“ — Oradea Mare.

(Ibidem, f. 13).

11

DOMNULUI NICOLAE FIRU, SECRETARUL REUNIUNEI „HILARIA“

Primind anunțul funebrelal despre încetarea din viață a iubitului Dvoastră preșident, ca un vechi membru al „Hilariei“, vă rog binevoii a primi respectuoasele mele condoleanțe.

Spiritul blînd și nobil al neuitatului preșident să vegheze și mai departe asupra „Hilariei“ noastre.

Ginta (Rohani), la 23 noiembrie 1907.

Vă salută cu căldură,
Zaharie Moga

(Ibidem, f. 9).

12

PROTOCOL

**luat în ședința extraordinară a comitetului reuniunii de cîntări „Hilaria“
ținută în 25 noiembrie st. n. 1907.**

Președinte: dr. Aurel Lazăr.

Prezenți: Petra, Popa, Pralea, Deciu, Popoviciu și Russu.

Președintele, constatînd majoritatea membrilor prezenți, deschide ședința.

1. Președintele enunță, fiindcă a obvenit cazul trist cu moartea președintelui dr. Florian Duma, că serata declamatorică și muzicală s-a aminorat și astfel să întrebuițăm materialul de la serata pentru ținerea a lor 2 matinee. Anume, primul matineu să se țină în 8 decembrie, cam cu următorul *program*: declamațiune de domnișoara Veturia Sfurlea, o declamațiune de un domn, Pescariu vreun solo la violină, să se cetească dizertația cea premiată, ș-apoi cor.

Iar la matineul, care l-am aranjat la 15 decembrie, s-ar stabili *programul* așa: să fie rugată domnișoara Eugenia Fășie, ca să declameze, și o declamațiune de un domn — și dizertația care va fi considerată de comisiune de a doua de bună —, ș-apoi, răspîndindu-se svonul că între membrii reuniunii noastre sunt și muzicanți, Emil Deciu s-a concretizat din partea comitetului, ca să vorbească cu membrii acei muzicanți și astfel să compună o orchestră, care apoi ar executa un punct sau două din program.

Propunerea se primește.

2. Se află de bine că încă de acum să luăm pașii necesari în liniamente generale pentru concertul grandios ce-l vom aranja la finea lui februarie sau la începutul lunii martie.

Pentru ridicarea nivelului concertului, președintele propune ca să invităm trupa lui Bârsan, să predee o piesă teatrală, astfel ca rolurile secundare din piesă să fie împărțite între noi, adică între membrii apți pentru acest scop și înainte de predarea piesei să cînte corul „Hilaria”, iar după piesă să urmeze dans și cu asta se cugetă că concertul ar fi destul de reușit.

Se primește.

3. Casierul constată că membrii nu prea plătesc taxele și fiindcă, cu susținerea localului „Hilariei”, avem spese enorme și propune că, dacă membrii nu-și vor achita datoria după 3 luni, atunci să se abzică chiria localului.

Propunerea se primește.

Cu verificarea protocolului se concrede Deciu și Russu.

D.c.m.s.

Dr. A. Lazăr,
vicepreședinte

Teodor Popa,
secretar

S-a cetit și verificat: Emil Deciu, Mircea Russu.

(*Ibidem*, f. 127—128).

13

ONORATĂ REUNIUNE ROMÂNĂ DE CÎNTĂRI „HILARIA” — ORADEA MARE

Regretăm pierderea valorosului Dvoastră președinte, dr. Florian Duma.

Primiți sincerele noastre condoleanțe; atotputernicul Dzeu odihnească-l în pace, iară Dvoastră vă poftim tărie, statornicie și prosperare întru lățirea doinei românești, ca mai de multe ori să ne putem întruni frățeste, ca în anul trecut, în Arenele Romane.

Corul vocal bisericesc gr. ort. rom.

Bozovici, la 26 noiembrie 1907.

A. Liuba (?),
secretar

Iuliu Novac,
președinte

(*Ibidem*, f. 12).

14

INVITARE

Reuniunea română de cîntări „Hilaria” din Oradea Mare
vă invită cu toată onoarea la:

Serata declamatorică și muzicală urmată de dans

ce-o va aranja marți, 26 noiembrie a.c., cu concursul binevoitor a(l) domnișoarelor *Nora Kiss și Veturia Sfurlea*, în sala mare de la „Arborele verde” (Zöldfa). Începutul precis la 8½ ore seara.

Prețul de intrare: pentru o persoană 2 coroane, pentru o familie 4 coroane.

Suprasolviri mărinimoase se primesc cu mulțămită la adresa casierului Ioan Petra, funcționar la „Bihoreana“ și se vor cvita pe cale ziaristică.

Venitul curat este destinat pentru augmentarea fondului reuniunii și a mesei studenților.

(*Ibidem*, f. 4).

15

PROTOCOL

luat în ședința generală a reuniunii de cîntări „Hilaria“, ținută în 27 noiembrie
j. n. 1907, în localul „Hilariei“, la orele 6 p.m.

Președinte: dr. A. Lazăr.

Președintele, constatînd că majoritatea membrilor este de față, deschide adunarea, care astfel poate aduce concluze valide.

Obiectul adunării este dezbaterea hotărîrilor comitetului luat(e) cu privire asupra aranjării a lor 2 matinee.

1. Ad. 1. Punctul prim în ce privește programul matineelor din 8 și 15 decembrie) află aprobarea adunării generale.

2. Ad. 2. Punctul 2, tractînd despre modul cum am putea aranja un concert mare spre satisfacerea publicului, hotărîrea comitetului ca să fie invitată trupa lui Z. Bârseanu și să dea o reprezentațiune la concertul nostru este de acord cu părerea adunării generale.

3. Ad. 3. În ce privește faptul trist despre starea actuală a casei și propunerea comitetului că, dacă taxele nu vor încurge regulat, localul să se abzică, adunarea generală (de) asemenea o primește.

Eventuale propuneri. Comembru Radu Găvrus este de părere că să se recerce și inteligența pentru ca să-și dea concursul la matineele ce le va aranja reuniunea noastră. Adunarea generală, ideea aceasta sănătoasă o primește cu plăcere, promițîndu-se că pe viitor inteligența va fi recercată ca să-și dea concursul.

Cu verificarea protocolului se concrede: Andru, Buna, Feier și Țeț.

D.c.m.s

Dr. A. Lazăr,
vicepreședinte

Teodor Popa,
secretar

(*Ibidem*, f. 118).

16

GEGRÜNDET

28 november 1859

Orsovaer Männer — Gesang — Verein

Motto: „Wo man singt, da lass'Dich ruhig nieder,
Böse Menschen haben keine Lieder“

Orșova, am 28
Novbre 1907

Dsale, domnului diriginte al Reuniunii de cîntare „Hilaria“
Oradea Mare

Am primit trista înștiințare despre încetarea din viață a stim(atului) președinte (al) Dvoastră, d(omnu)l dr. Florian Duma, și aducem pe calea aceasta condoleanțele noastre profunde!

Fie-i memoria binecuvintată!

Cu perfectă stimă și salut cordial,

(Ștampila reuniunii)

președinte,
Braun

(Ibidem, f. 10).

17

PROGRAMA

matineului muzical-literar, aranjat de reuniunea „Hilaria”
la 8 decembrie 1907.

1. *Serenadă* (Karras), cântată de corul „Hilaria”
2. *Dragostea în poezie*, de Ioan Petra
3. *Fantezie pastorală* (de I. B. Singeléc), predată la violină de E. Pescar, cu acompaniamentul la pian al domnișoarei Nora Kiss
4. *Trăiesc în suferință*, cor bărbătesc de G. Dima
5. *Oltul*, de O. Goga, declamat de Veturia Sfurlea
6. *Ș-asară*,
Vraja, cor bărbătesc de I. Vidu

(Ibidem, f. 16).

18

PROTOCOL

luat în adunarea generală de constituire ținută în 19 decembrie st. n. 1907,
în localul „Hilariei”, la orele 6 seara.

Prezidează: dr. Aurel Lazăr, vicepreședinte.

Constatându-se majoritatea membrilor prezenți, adunarea se declară de deschisă.

Obiectul: alegerea de președinte la reuniune.

1. Nicolae Firu face propunerea ca alegerea de președinte să se amine pe mai târziu, deoarece intervalul de cind a reposat regretatul președinte, dr. Florian Duma, este scurt. Propunerea se pune la votare și unanim se refuză, pledînd adunarea generală pe lingă aceea ca alegerea să se efectuiască.

O terțialitate din cei prezenți, bazîndu-se pe dreptul garantat de statute, cere votare secretă, astfel alegerea decurge în mod secret, al cărei rezultat a fost izbînda lui dr. Aurel Lazăr față de I. Papp.

Noul ales de președinte, dr. Aurel Lazăr, în termeni călduroși, mulțumește adunării generale pentru încrederea depusă în persoana dsale și promite că se va interesa de destinele reuniunii noastre. Adunarea însuflețită a erupt în aplauze.

Prin alegerea de președinte a d(omnu)lui dr. Aurel Lazăr, postul de vicepreședinte devine vacant și astfel, conform statutelor, alegerea de vicepreședinte trebuie să se efectuiască.

Președintele, pentru o convorbire mai intimă asupra persoanei de vicepreședinte, suspendează adunarea pe 10 minute.

Redeschizându-se adunarea generală se purcede la alegerea de vicepreședinte și comembrul dr. Romul Papp vine cu propunerea ca de vicepreședinte să-l alegem pe d(omnu)l dr. George Miculaș, actualul profesor la preparandia gr. cat., a cărui persoană servește de garanță că va împlini funcția aceasta onorifică cu demnitate, spre înflorirea și prosperarea reuniunii noastre.

Adunarea generală îl aclamă de vicepreședinte pe d(omnu)l dr. George Miculaș.

T. Popa propune ca să se aleagă o comisie din 3 membri, care să-i aducă spre știre d(omnu)lui dr. George Miculaș că reuniunea noastră l-a onorificat cu funcția de vicepreședinte.

Adunarea primește propunerea și se delegeă M. Szilágyi, V. Ciurdar și Emil Deciu, în frunte cu președintele dr. Aurel Lazăr, ca să-i anunțe d(omnu)lui dr. George Miculaș alegerea de vicepreședinte.

D.c.m.s.

Cu verificarea protocolului se concrede: V. Ciurdar, E. Deciu, Nicolae Firu și V. Mărcuș.

Dr. Aurel Lazăr,
președinte

Teodor Popa,
secretar

S-a cetit și verificat: Victor Ciurdariu, Emil Deciu, Vasiliu Mărcuș.

(Ibidem, f. 119—120).

19

MATINEELE

aranjate de reuniunea noastră de cîntări au aflat o mare simpatie la publicul din Oradea Mare, luminîndu-l astfel (publicul) despre scopul ce urmărește reuniunea noastră.

I. matineu, aranjat în semestrul I al anului în activitate, în 17 noiembrie st. n. 1907, a satisfăcut pe deplin exigențele publicului inteligent din Oradea Mare și jur, încurajîndu-ne și mai departe la ținerea acestor fel de matinee. Programul matineului a fost cît se poate de bogat și atrăgător. S-au cîntat — de corul reuniunii — 3 cîntări, care toate au fost bisate la insistența publicului, apoi Mircea Russu, student în drept, și-a cetit nuvela reușită *Insula ei*, ascultată de public cu mare plăcere și atențiune, a fost viu aplaudat; în urmă Eugeniu Pescariu, student în drept, a distrat publicul, executînd la violină mai multe arii frumoase, dovedind o măiestrie mare în arta muzicei; asemenea a fost răsplătit cu aplauze. V. Ciurdar a declarat poezia *O scrisoare de la Muselim Selo*, de G. Coșbuc.

II. matineul s-a ținut tot în sala mică de la „Arborele verde“, în 8 decembrie st. n. 1907, la orele 11 a.m. Publicul, îndemnat de succesul I-lui matineu, și de astă dată s-a prezentat în număr și mai mare. Programul de asemenea a fost îngrijit. Corul reuniunii noastre a desfătat publicul cu 3 cîntări, care aproape toate au fost repetate, la voința publicului. Apoi Ioan Petra și-a cetit dizertația *Dragostea în poezia populară*, ascultată de public cu mare atențiune. Dizertația a fost premiată din partea reuniunii cu 10 cor(oane), ca cea mai bună dintre dizertațiile

intrate cu ocaziunea concursului. În urmă, Eugeniu Pescar a cîntat la violină cîteva piese, acompaniat la pian de domnișoara Nora Kiss, iar domnișoara Veturia Sfurlea a declamat poezia *Oltul*, de O. Goga; predarea-i bună și potrivită a stîrnit aplauzele publicului.

III. matineul s-a ținut în 15 decembrie st. n. 1907, în sala mică a „Arborelui verde“, la orele 11 a. m. Publicul din Oradea Mare și jur s-a prezentat într-un număr destul de mare, observîndu-se parcă efectele produse de matineele noastre. Programul matineului a fost bine întocmit și bogat. Corul reuniunii a cîntat 3 piese de cînt, care toate au produs o animație mare în public, mai ales cîntarea *Pui de lei*, de Vidu a fost cîntată și de 3 ori, la insistența publicului. Apoi Teodor Popa, student în drept, și-a citit dizertația *Naționalismul lui Eminescu*; tratînd un subiect de mare importanță, a fost ascultat cu atențiune. Iar Corneliu Neagu, student în drept, a declamat poezia *De la noi*, de O. Goga; a fost viu aplaudat din partea publicului, dovadă că declamarea a satisfăcut pe deplin gustul publicului.

Cu acestea, seria de matinee în I semestru al activității noastre s-a încheiat, oțelindu-ne puterile pentru producțiunile ce avem să le prestăm în semestrul II al anului nostru de activitate 1908.

Oradea Mare, în 20 decembrie 1907.

Teodor Popa,
secretarul reuniunii

(*Ibidem*, f. 26—27).

20

Lugoj, la 22 dec(embrie) 1907

D(OMNU)LE FIRU,

Azi ți-am spedit (expediat): 1. *Petru cel morbos*; 2. *Sorentina* și 3. *Sub pajura dublă* — toate pentru cor de bărbați. De abia am putut găsi decopiator, căci nu-i cam place nimănui a descrie. Textul ți l-am scris eu, pentru controlă. Cu *Moartea lui Mihai* mai ai răgaz pînă o voi prelucra, căci așa cum e nu se poate executa. Sunt foarte multe greșeli în ea. Acum o voi face-o cu acompaniament de pian.

Îți recomand îndeosebi pe *Petru*... și *Sorentina*.
Sărbători fericite!

I. Vidu

(*Ibidem*, f. 28).

21

PROTOCOL

luat în ședința comitetului reuniunii de cîntări „Hilaria“
ținută în 25 decembrie st. n. 1907.

Președinte: dr. Aurel Lazăr.

Prezenți: dr. G. Miculaș, T. Topa, N. Pralea, Ioan Petra, M. Szilágyi și E. Deciu.

Constatându-se majoritatea membrilor prezenți, președintele deschide adunarea.

1. Președintele află de bine ca reuniunea noastră să aibă membri cît mai mulți; spre scopul acesta să se agite ca inteligența din loc și jur să o acapărăm de membri fondatori și sprijinitori.

Pentru realizarea acestei idei sunt rugați vicepreședintele dr. G. Miculaș, secretarul Teodor Popa și M. Szilágyi.

2. Se propune ca reorganizarea corului să se înceapă așa, ca barem pe finea lui ianuarie, corul să fie înjghebat. În legătură cu reorganizarea se proiectează ca orele de cîntări a diferitelor voci să se precizeze și anume tenorul I și II în fiecare luni a săptămînei de la orele 6 pînă la 7, iar baritonul și basse II, în fiecare miercuri de la 6 la 7 ore seara, iar în fiecare sîmbătă proba generală să se țină. Simțindu-se mare lipsă de note, comitetul se angajează pentru procurarea cîtorva note de la Vidu; spre scopul acesta să se trimită lui Vidu suma de 10 cor(oane).

3. Cu privire la localul „Hilariei“ se propune ca să se susțină și mai departe, rugîndu-se secretarul Teodor Popa ca să locuiască acolo, supraveghind asupra obiectelor și revistelor din local, precum și asupra ordinii.

Casierul anunță că remanența de casă din anul trecut este suma de 250 cor(oane); se contemplează venitul de 700 cor(oane), din care se preliminează leafa dirigentului, costul jurnalelor și a revistelor, a notelor și apoi spesele neprevăzute.

D.c.m.s.

Cu verificarea protocolului se concredre M. Szilágyi și E. Deciu.

Dr. Aurel Lazăr,
președinte

Emil Deciu

Teodor Popa,
secretar

(*Ibidem*, f. 129—130).

22

Oravița, la 29. I. 1908.

STIMATE D(OMNU)LE PREZIDENT!

Alăturat vă trimit partitura *Rigurosul teologilor*, de Porumbescu, spre decopiere, rugîndu-vă ca, în cel mai scurt timp, a ne-o retrimită.

Cu stimă,

A. Purgariu,
archivarul Reuniunii de cînt și muzică Oravița

(*Ibidem*, f. 166).

23

PROTOCOL

luat în ședința comitetului reuniunii de cîntări „Hilaria“,
ținută la 3 februarie st. n. 1908, în localul reuniunii, la orele 6 seara.

Președinte: dr. Aurel Lazăr.

Președintele, constatînd că majoritatea de membri este de față, deschide ședința.

Prezenți: dr. George Miculaș, dr. Ioan Buna, Mihai Szilágyi.

1. Reuniunea noastră a aflat de bine să-l invite pe artistul dramatic Z. Bârsan să dea o reprezentație teatrală cu prilejul concertului nostru; comitetul constată că nici pînă acum nu ne-a avizat de venirea sa; astfel, fiind timpul scurt, renunțăm la invitarea lui Bârsan și se propune să (se) ia alte măsuri pentru concert.

2. D(omnu)l președinte înaintează o epistolă de la societatea de lectură a țăranilor din comuna Nojorid, în care se adresează către reuniunea noastră ca, cu ocaziunea concertului nostru, un punct din programă predind drama populară *Logodna de Sfînt Ioan*, sau eventual reuniunea noastră să facă (tot) posibilul ca societatea de lectură menționată să predea piesa *Logodna de la Sfînt Ioan* în cadrul unei petreceri separate. Comitetul observă că piesa sus-numită nu s-ar putea preda în cadrele concertului nostru, deoarece ar dura un timp prea îndelungat, avînd și noi un program bogat și extins, iar referitor la alternativa cealaltă, ca anume să aranjeze o serată separată, deocamdată află că n-ar fi konzult, fiindcă nu este asigurat nici un sprijin, succedîndu-se două petreceri, una după alta.

Comitetul însă a aflat un prilej bun pentru predarea piesei și anume cu ocaziunea adunării generale a „Asociațiunii”, ce se va ținea în luna lui mai, deci termen foarte potrivit pentru piesa aceasta. În epistolă anunță că proba generală o vor ținea în 16 febr(uarie), la care suntem invitați, esmițînd comitetul din sînul său pe d(omnul) președinte dr. A. Lazăr, pe secr(etarul) T. Popa, insinuîndu-se voluntar și M. Szilágyi. Dealtcum, epistola se referă la toți românii din Oradea, astfel va fi făcută cunoscută și în comitetul „Asociațiunii”.

3. Termenul concertului se propune pe 5 martie st.n. Venitul curat a(l) concertului este destinat pentru fondul „Hilariei” și a „mesei studenților”. Prețurile de intrare pentru familie 10 cor(oane), de persoană 4 cor(oane). Comitetul hotărăște ca invitările și ordinele de dans să se tipărească la tipografia ziarului *Tri-buna*, sprijinind astfel tipografia românească. Invitări se decide să se tipărească 800 bucăți și să se trimită colecta între cunoscuții și binevoitorii noștri.

4. Programa concertului, comitetul o stabilește în urm(ătorul) chip: 3 cîntări și piesa comică *Rigurosul teologic*, rugînd-o pe d(oam)na Porumb la acompaniare de pian. O declamație de d(omni)soară, rugînd-o pe domni)soara Eugenia Fășie. La pian să se roage d(omni)șoarele Nora Kiss și Valeria Ștefănică și, în fine, părintele local Vasile Popoviciu să fie rugat să cînte cîteva cîntări solo. Iar de cumva s-ar afla dansatori destui pentru jocurile naționale *Bătuta* și *Călușorul*, ar fi la loc să se joace în pauză.

D.c.m.s.

Cu verificarea protocolului se concrede dr. Gh. Miculaș și Szilágyi.

președinte
Dr. Aurel Lazăr,

Teodor Popa,
secretar

S-a cetit și autenti(fi)cat: dr Gh. Miculaș, Mihai Szilágyi.

(*Ibidem*, f. 131—132).

24

PROTOCOL

luat în adunarea generală a reuniunii de cîntări „Hilaria” din Oradea Mare ținută în 7 februarie 1908 st. n., în localul „Hilariei”, la orele 6 seara.

Președinte: dr. Aurel Lazăr.

Constatîndu-se majoritatea membrilor de față, adunarea se declară de deschisă.

Obiectul: propunerile comitetului din ședința sa din 5 februarie n. a.c.

Ad. 1. Propunerea, ca să se renunțe la venirea lui Z. Bârsan să dea reprezentatie teatrală, deoarece nu ne avizează nici într-un chip, nici într-altul, din partea adunării generale se primește.

Ad. 2. Comitetul reuniunii noastre, fiind recercat din partea societății de lectură a țăranilor din Nojorid, ca și lor să li se acorde un punct din programul concertului nostru, care se va da în luna martie, comitetul a propus că cererea asta nu se poate împlini, deoarece deja programul concertului nostru este pe deplin stabilit, adunarea este de acord cu propunerea comitetului și astfel debutul societății de lectură din Nojorid va rămîne pe altă dată.

Ad. 3. Modalitățile făcute de comitet pentru concertul din 5 martie 1908 st. n. se primesc unanim.

Ad. 4. Cu privire la programul concertului stabilit de comitet e de însemnat că se primește, cu deosebirea că domnișoara Nora Kiss, din motive necunoscute, n-a putut primi sarcina de a rola la concert.

Iar jocurile naționale *Bătuta* și *Călușorul* se vor executa la tot cazul la concert.

D.c.m.s.

Cu verificarea protocolului se concrede: Mihai Popa, V. Ciurdar, Ioan Buna și V. Selagian.

Dr. Aurel Lazăr
președinte

Teodor Popa,
secretar

Victor Ciurdar, Virgil Selăgian

(*Ibidem*, f. 121).

25

PROGRAM

1. *Pe-al nostru steag* — cor bărb(ătesc)
2. *Moș Martin* — poezie de I. Grozescu, decl(amată) de Florian Luca
3. a. *Ș-asară* — cor bărb(ătesc) de I. Vidu
b. *Vraja* — cor bărb(ătesc) de I. Vidu
4. *O scrisoare* (de la Muselim Selo) — poezie de Coșbuc, decl(amată) de Victor Ciurdariu.
5. a. *Tot ț-am zis* — terțet de T. Popovici
b. *La fîntînă* — cor mixt de A. Bena, executate de corul meseriașilor
6. a. *Auzi valea* — cor bărb(ătesc) de I. Vidu
b. *Pui de lei* — cor bărb(ătesc) de I. Vidu

Oradea Mare, 15 faur 1908

(*Ibidem*, f. 32).

26

INVITARE

Tinerimea română industriasă din Oradea Mare vă invită la

Petrecere populară

împreună cu concert, ce o va aranja simbătă, 2/15 faur, cu binevoitorul concurs al reuniunii „Hilaria”, în localele ospătăriei „Komle kert” (Szabo) din strada Crişului.

Început precis la 8 ore seara.

Preţul de persoană: 1 cor(oană); familie: 3 cor(oane).

Venitul curat e destinat pentru acoperirea speşelor renovării bisericii ort. române din Oradea M(are).

(*Ibidem*, f. 30)

27

PROGRAMA CONCERTULUI DIN 23 FEBR(UARIE) 1908 ST. N.

1. *Pui de lei* — cor bărb(ătesc) de I. Vidu.
2. a. Ch. de Beriot, *La gazza ladra*
b. Jul. Egghard, *Dor de patrie*, duet la violină, executat de Eugeniu Pescar şi Sever Papp.
3. *La groapa lui Laie*, poezie de O. Goga, declamată de N. Blaga
4. *Ş-asăară*
Vraja — ode de I. Vidu
5. *Carol IX*, poezie de G. Coşbuc, declamată de V. Ciurdar
6. *Trăiesc în suferinţă*, cor bărb(ătesc) de G. Dima
7. *De la noi*, poezie de O. Goga, declamată de C. Neagu.
8. a. *Nu-i dreptate*
b. *Hai la horă* — cor bărb(ătesc) de G. Dima .

Tinerimea română din Tinca.

(*Ibidem*, f. 68).

28

PROTOCOL

luat în şedinţa comitetului reuniunii de cîntări „Hilaria” din Oradea Mare ținută în 13 martie 1908 st. n., în localul „Hilariei”, la orele 6 seara.

Preşedinte: dr. Aurel Lazăr.

Preşedintele, constatînd că majoritatea membrilor e de faţă, deschide şedinţa.

Prezenți: dr. George Miculaș, Ioan Petra, E. Deciu, M. Szilágyi, V. Ciurdar, Valeriu Popoviciu.

Obiectul: raportul despre concertul aranjat în 5 martie a.c.

1. Joi, 5 martie st.n., s-a ținut în sala de la „Kereskedelmi Csarnak“ producțiunea și petrecerea aranjată de reuniunea noastră. Programul bogat și bine ales a produs deplină mulțumire la marele număr de ascultători. Punctul I din concert l-a avut „Hilaria“, cîntînd 2 cînturi — *Scumpă, dragă copiliță* (de G. Dima) și *Sorentina* (de Schuhmann). Punctul II l-a format duetul de violină *La gazza ladra*, Ch. de Beriot, executat de E. Pescar și Sever Papp.

A urmat dup-aceea d(omni)șoara Eugenia Fășie cu poezia *Regina ostrogoșilor*, de G. Coșbuc. Predarea bună a făcut să erupă publicul în aplauze. Punctul IV din concert a fost a d(omni)șoarei Valeria Ștefănică; a executat cu gust și pricepere artistică punctele de pian *Fantasia impromptu*, Fr. Chopin și *Concert F. moll.* În mijlocul unui entuziasm mare a stîrnit frenetice aplauze.

Punctul V din program l-a avut d(omnu)l Vasile Popovici, absolvent al Conservatorului din București; a cîntat cu ușurință și bravură *Cei doi grenadiri*, de R. Schuhmann și *Mugur, mugurel*, de G. Dima. A animat dispoziția publicului, cîntînd și afară de program.

Partea II din concert a format-o piesa *Candidatul Linte* sau *Rigurosul teologic*, comedie în două scene pentru cor bărb(ătesc), cu acompaniament la pian, de Ciprian Porumbescu. S-a predat cu exactitate, acompaniamentul a fost (sus)ținut de d(oam)na Emilia dr. Porumb, arătînd în mod vădit rutina ce și-a cîștigat-o în arta pianului.

După ce s-a isprăvit concertul s-au jucat jocurile naționale *Călușorul* și *Bă-tuta* de 6 perechi, în frunte cu vătaful R. Laza.

Astfel, concertul a reușit pe deplin.

Președintele, dr. Aurel Lazăr, cu secretarul, Teodor Popa, au fost în persoană să le mulțumească pentru binevoitorul concurs, ce ni l-au dat, la d(oam)na Emilia dr. Porumb și d(omni)șoara Eugenia Fășie, iar la d(omni)șoara Valeria Ștefănică, fiindcă nu e locuitoare în Oradea Mare, i-am exprimat mulțămită prin epistolă.

Casierul Ioan Petra raportează despre succesul material al concertului, din care raport reiese că venitul brut este 1 004 coroane, din care detrăgîndu-se spesele 574 cor(oane) rămîne venitul curat de 430 coroane.

3. Din venitul curat al concertului, comitetul propune ca pentru masa studenților să se deie 50 coroane.

4. Soldul casei este următorul: reamănța din anul trecut 250 cor(oane), venitul concertului din 5 martie 430 cor(oane), laolaltă 680 cor(oane); din aceștia 150 cor(oane) la dirigent, 50 cor(oane) la *mensa* (adică masa studenților — n.n.), iar spese anule 200 cor(oane), rămîne deci în casă venitul de 280 coroane.

5. Localitatea „Hilaria“ comitetul propune să se susțină pînă la 1 mai st.n. 1908.

D.c.m.s.

Cu verificarea protocolului se concrede: E. Deciu și V. Ciurdar.

Dr. Aurel Lazăr,
președinte

Teodor Popa,
secretar

S-a cetit și verificat: Victor Ciurdariu.

(*Ibidem*, f. 133—134).

29

PROTOCOL

luat în adunarea generală a reuniunii de cîntări „Hilaria” din Oradea Mare, ținută în 20 martie 1908 st. n., în localul „Hilariei”, la orele 6 seara.

Președinte: dr. Aurel Lazăr.

Constatîndu-se majoritatea membrilor de față, adunarea se deschide.

Obiectul: desbaterea propunerilor luate de comitet în ședința din 13 martie n(ou).

Ad. 1. Raportul secretarului despre concertul din 5 martie se ia la cunoștință.

Ad. 2. Raportul casierului despre venitul concertului și anume venit brut 1 000 cor(oane), iar neto 430 cor(oane); adunarea generală îl primește cu plăcere.

Ad. 3. Propunerea comitetului ca pentru masa studenților să se deie din venit 50 coroane se ia spre știre; ar fi fost de dorit să se deie mai mult, însă spelele reuniunii cu localul sînt mari.

Ad. 4. Soldul casei a cărei remanență este 280 coroane. Se ia spre știre, iar onorariul dirigentului de cor, stabilit de comitet în 150 coroane, adunarea îl primește.

Ad. 5. Chestia localității „Hilariei” se rezolvă conform propunerii comitetului și anume adunarea generală e de acord cu propunerea comitetului ca localul „Hilariei” să se susțină pînă la 1 mai 1908 st.n., deoarece după aceea n-are sens, fiind membrii ocupați cu studiul.

D.c.m.s.

Cu verificarea protocolului se concrede: Mihai Popa, E. Deciu, V. Ciurdar și Ioan Buna.

Dr. Aurel Lazăr,
președinte

Teodor Popa,
secretar

S-a cetit și verificat: Victor Ciurdariu, Emil Deciu.

(*Ibidem*, f. 122).

30

Bihorea
Institut de credit și economii

Oradea Mare, 31 martie 1908

ON. D(UMI)SALE, D(OMNU)LUI IOAN PETRA,

Oradea

Am onoare a confirma primirea sumei de 50 c(oroane), adică cincizeci coroane, din partea societății *Hilaria* pentru masa studenților academiei, români, din Oradea.

Cu stimă,
Dr. Coriolan Pap

(*Ibidem*, f. 64).

31

Biroul Special de Informațiuni
București
Cutia poștei 188

București, 12/25 april(ie) 1908

MULT ONOR(ATE) DOMNULE FLORIAN DUMA, AVOCAT,

Oradea Mare

Ne permitem respectuos a ne adresa Dvs., cu rugămintea de a binevoi a face un serviciu și persoanelor din lista alăturată, că atît Dv., cît și Dniele lor au fost decorate de juriul expoziției din 1906 cu următoarele medalii: una medalie de onoare argint cu diploma ei specială; una medalie plachetă de colaborator cu diploma ei și una medalie jubiliară cu brevetul ei.

Din alăturatul prospect veți vedea că biroul nostru se însărcinează cu scoaterea acestor medalii și expedierea lor. Cum valoarea medaliei este și va fi în viitor mai ales mare, îmi permit a vă ruga ca să insistați ca ele să vă parvie cît mai curînd, deoarece în curînd nu se vor mai elibera de la minister.

Procedura de urmat este următoarea:

Veți binevoi a colecta de la fiecare din Dvs. cîte 33 lei, în loc de 45 — avînd și Dv. 30% reducere; veți binevoi a face și semna cu toți petiția după formularul anexat și veți binevoi a forma pe o separată hirtie o listă specificatoare, de starea civilă a fiecăruia din Dv. și anume: anul, locul, ziua și luna nașterii fiecăruia din Dv.; acestea toate fiindu-ne necesare la actele ministerului.

Toate acestea — împreună cu mandatul poștal în totul — veți binevoi a le trimite la adresa de mai jos, iar noi vă vom expedia cît mai curînd pentru fiecare din Dv., cîte 3 medalii și 3 diplome, ce v-au fost acordate, franco de orice speze. Vă salut cu stimă,

directorul biroului,
S. Achille

Adresa: D(omnu)lui S. Achille
Director al Biroului Special de Informațiuni
Cutia poștei 188 — București.

(Ibidem, f. 72).

32

Biroul special de informațiuni
București
Cutia de abonament 188

București, data poștei

STIMATE DOMNULE!

Comisiunea pentru acordarea premiilor — ce a funcționat în timpul expoziției generale din 1906 — v-a decernat premiul *Diploma specială*, precum și *medalia de onoare*, (din) *argint*.

Cum pînă azi Dv. n-ați ridicat nici diploma, nici medalia, ne permitem a vă arăta că suntem în măsură a face să fiți în posesiunea lor cît mai neîntîrziat.

Pentru aceasta vă rugăm a ne înainta cu întoarcerea curierului o petițiune formulată după modelul mai jos arătat; spre a face apoi noi toate demersurile necesare pe lîngă Ministerul de Domenii și a vă pune curînd în posesia lor.

Ținem a vă atrage o deosebită atențiune asupra faptului că, odată cu medalia și diploma decernată, dacă o veți procura prin biroul nostru, vă vom obține și medalia jubiliară împreună cu diploma ei.

Pentru această din urmă medalie, vă rugăm să binevoiți a ne da următoarele date: anul, luna, ziua și locul nașterii, precum și profesiunea și domiciliul actual. Termenul pentru acordarea medaliilor este limitat și deci este interesul Dv. a vă grăbi. Totodată ne obligăm a vă trimite și medalia de onoare de colaborator împreună cu diploma ei.

Cu această ocazie vă facem cunoscut că biroul nostru se însărcinează a vă servi cu orice informațiuni de orice natură de la toate autoritățile din capitală și din întreaga țară, executînd în cel mai scurt timp posibil în mod conștiincios și discret orice doleanțe chiar și acelea ce par irealizabile.

Biroul nostru, după cum vedeți este de mare valoare, întrucît vă scutește de a mai veni la București, a face cheltuieli enorme și a vă întoarce de multe ori fără rezultat.

Adresați deci orice cerere veți avea biroului nostru, însoțind-o cu o marcă de 15 bani spre a vi se răspunde imediat.

Odată cu petiția după formularul de mai jos, ne veți înainta prin mandat poștal suma după specificarea aci arătată. Suma ce v-o cerem reprezintă în total taxele pentru minister; speze și onorariu biroului nostru.

Primind mandatul poștal vă vom pune în cel mult trei zile în posesia celor 3 medalii și 3 diplome ce vi s-a decernat.

Tarifa prețurilor.

Medalia de onoare aur cu diploma specială însoțită de Medalia specială placheta de colaborator al Expoziției, cu diploma ei, Medalia jubiliară cu Brevetul ei lei 30.

Medalia de onoare argint cu diploma specială însoțită de Medalia specială placheta de colaborator al Expoziției, cu diploma ei, Medalia jubiliară cu Brevetul ei lei 50.

Medalia de onoare argint cu diploma specială însoțită de: Medalia specială placheta de colaborator cu diploma ei, Medalia jubiliară cu Brevetul ei lei 45.

Medalia de onoare bronz cu diploma ei specială însoțită de: Medalia specială de colaborator al Expoziției cu diploma ei și Medalia jubiliară cu Brevetul ei lei 50.

Diploma specială mențiune onorabilă însoțită de: Medalia de onoare placheta de colaborator cu diploma ei și Medalia jubiliară cu Brevetul ei lei 20.

Se menționează că d(om)nii învățători, preoți, profesori, săteni, militari, școlile și societ(ățile) de binefaceri au reducere 30%, urmînd să dovedească că sunt învățători, preoți, profesori, militari, societ(ăți) de binefaceri sau săteni prin certificate.

Sperăm că veți recunoaște importanța biroului nostru și pe lîngă petițiunea cerută ne veți adresa pe viitor orice cereri de orice natură.

Cu deosebită considerațiune,
Direcțiunea biroului

Anexați o marcă de 15 bani pentru răspuns.

(*Ibidem*, f. 73).

33

DOMNULE MINISTRU DE DOMENII,

Decernindu-se subsemnaților locuitori români din Oradea Mare (Ungaria) medaliile de argint, placheta de colaborator și jubiliară, împreună cu diplomele respective, vă rugăm a le elibera pentru noi d(omnu)lui S. Achille — director al Biroului special de informațiuni —, de la care veți primi și taxa cu reducerea acordată.

Locul sigiliului reuniunii

Semnătura Dv.

(*Ibidem*, f. 74).

D(OMNU)LUI MINISTRU DE DOMENII — BUCUREȘTI

D(omnu)l Florian Duma — avocat
 Dl. Mihai Szilágyi — învățător
 Dl. dr. Victor Mercea
 Th. Prodanovici
 Alex. Stoienescu
 Ion Petra

(*Ibidem*, f. 75).

34

Nr. 23
 1907/8

D(OMNI)LOR MIHAI COSMA — BEIUȘ,
 ROMUL BARBU — TINCA

O parte din membrii activi ai reuniunii noastre a decis ca în vacanțele anului școlar curent să facă o călătorie de studii în partea sudică a Ungariei, concertînd totdeodată în orașele ce ne-ar pica în cale și totodată intrucit numai va fi posibil să trecem și în România, concertînd și acolo în 2—3 orașe, vizitînd și Constanța.

După ce forțele noastre nu sunt deajuns pentru ducerea cu succes la sfîrșit a planului nostru, așa în numele membrilor activi ai reuniunii noastre vin ați cere sprijinul și a te ruga ca să iei parte în corul nostru.

Excursiunea este proiectată pe timp de 4—5 săptămîni.

Pentru acoperirea cheltuielilor împreună cu această excursiune se crează o casă comună la care să mai adăugă și cîte o parte din venitul concertelor ce se vor da. Taxa pentru fiecare membru participant este 40 cor(oane).

Vă rog dară ca, în timpul cel mai scurt posibil, să mă avizați despre decisiile Dvoastre, ca așa în cazul de participare să vă pot trimite notele pentru studiere.

Despre ulterioarele dispoziții vă voi aviza la timpul său.
Rugindu-vă înc-odată de urgență,

semnez cu stimă,
N. Fîru

(*Ibidem*, f. 78).

35

STIMATE DOMNULE,

(i)eri, cu poșta după amiază, v-am expediat 1 exemplar (din) *Baladă* de Porumbescu — c(oroane) 1,25; 1 exemplar *Uvertura* din opereta *Crai nou* — c(oroane) 1,50; porto — 10 (coroane); laolaltă: c(oroane) — 2,85.

Comandele dumneavoastră au sosit (i)eri deodată la poșta de aici. Poate s-au expediat mai târziu. Opereta *Crai nou*, întreaga partitură, nu există. Avem numai *Uvertura*, pe care v-am trimis-o și *Poutpuriul* de la care e acum a II-a ediție sub tipar. Aveți deci bani la noi încă 3 coroane.

Cu stimă,
Tipografia și librăria A. Mureșeanu
Brașov

D(omniei sale, domnului Nicolae Fîru, învățător, Oradea

(*Ibidem*, f. 85).

36

Reuniunea de cîntare „Ciprian Porumbescu” în Suceava

Nr. 37

Suceava, în 7 mai 1908

ONORAT COMITET!

În 7 iuni(e) n(ou) a(nul) c(urent) se împlinesc 25 de ani de la moartea marelui compozitor român Ciprian Porumbescu. Reuniunea noastră, care chiar după numele său e datorare să susțină vie memoria lui, a hotărît să comemoreze ziua aceasta prin o serbare bisericească (liturghie și parastas) în comuna Stupca (Bucovina), unde se află mormîntul compozitorului împreună cu alte patru morminte familiare.

Ajungînd mormîntul lui Ciprian în cursul anilor într-o stare dezolată, s-a ivit necesitatea de a-l restaura în mod demn. Mai ales e de lipsă rădicarea unui grilaj de fier, care însă, formînd cele cinci morminte un complex, trebuie să le încunjure pe toate. Astfelî spesele restaurării se vor urca pînă la suma de 1 000 cor(oane).

Ne adresăm acum cătră Dvoastre cu o îndoită rugăminte: 1. Să binevoiți a comemora și Dvoastre amintirea lui C. Porumbescu prin o serbare în locul unde se află societatea Dvoastre, d.e. prin un matineu sau festival, cum îl va aranja și reuniunea noastră în Suceava, compus numai din piese de Porumbescu, 2. Să

binevoîți a dedica din venitul curat al serbării, care ar fi s-o aranjați înainte de serbarea din Stupca o sumă oarecare pentru restaurarea mormîntului și a o trimite la adresa reuniunii noastre, care, nedispunînd de nici o avere, e necesită să facă apelul acesta. De la reuniunea de cîntare din Lugoj am primit deja suma de 100 cor(oane).

În fine, vă rugăm să luați la cunoștință și programa serbării de la Stupca: Duminică în 7 luni st.n. se execută la 9 ore dim(ineata) în biserică o liturghie de C. Porumbescu; 2. predică ocazională — la mormînt; 3. *Adusu-mi-am aminte* de Porumbescu; 4. parastas și sfințirea monumentului; 5. imn ocazional; 6. o vorbire către popor; 7. cîntecul tricolorului.

Notăm că serbarea aceasta din Stupca o considerăm ca cea oficială.

În numele comitetului:

Conducătorul adhoc,
Const. Procopovici

(ștampila societății)

Secretarul,
Victor Morariu

(*Ibidem*, f. 169).

37

Reuniunea de cîntare „Ciprian Porumbescu“ în Suceava

Nr. 42

Suceava, în 15 mai 1908

ONORATĂ REUNIUNE,

La o scrisoare a Dvoastre din 8 mai l.c., Nr. 22, avem onoarea a vă comunica că vă vom trimite la 18 mai copii de (pe) corurile următoare: *Patria română*, *Sosirea primăverii*, *Luna suride*, *Sînt arboros*.

Pentru altele binevoîți a vă adresa d(oam)nei Marioara Rațiu la Cîmpina, jud. Prahova (România).

În speranța că veți binevoi a lua în considerațiune apelul nostru din 9 l.c. (Nr. 37), vă salutăm cu frățescă stimă.

În numele comitetului:

Conducătorul adhoc,
Const. Procopovici

(ștampila reuniunii)

Secretarul,
Victor Morariu

(*Ibidem*, f. 170).

38

PROTOCOL

luat în ședința comitetului reuniunii de cîntări „Hilaria“ din Oradea Mare
ținută în 16 mai 1908 st. n., la orele 5 și 1/2 seara.

Președinte: dr. Aurel Lazăr.

Prezenți: dr. G. Miculaș, T. Popa, E. Deciu, V. Ciurdar, Vasile Popovici și M. Szilágyi.

Constatîndu-se majoritatea membrilor de față se declară ședința de închisă.
1. În 7 iunie n(ou) a(nul) c(urent) se împlinesc 25 de ani de la moartea marelui compozitor național Ciprian Porumbescu, ca și reuniunea noastră, asemenea

celorlalte reuniuni mari de cîntări, să serbeze în mod demn amintirea lui C. Porumbescu, comitetul află de bine ca reuniunea, în ziua de 7 iunie, să aranjeze un festival solemn, ca tribut de recunoștință reputației lui, în așa chip ca punctele de cîntări din program să fie compoziții de a(le) regretatului C. Porumbescu.

Președintele face cunoscut comitetului că reuniunea noastră a primit o invitație de la reuniunea „C. Porumbescu” din Suceava în chestia aranjării unui matineu în amintirea lui C. Porumbescu și totodată este rugată reuniunea noastră ca și ea să contribuie cu ceva ajutor material la ridicarea unei cruci la mormîntul regretatului compozitor în Stupca (Bucovina).

Comitetul ia cu plăcere la cunoștință invitarea.

Comitetul reuniunii hotărăște programul matineului din 7 iunie v. astfel: duminică, după sf(in)ta liturghie se va oficia parastas solemn întru amintirea lui C. Porumbescu, la care acte reuniunea să asiste în corpore, iar cîntările funebrele să le execute corul „Hilariei”. Iar d(upă) a(miază), la orele 5, să țină matineul în sala preparandiei gr. cat. sau la „Kereskedelmi Csarnak” (Palatul comercial), cu preț de intrare pentru persoană 1 coroană.

Programul matineului:

1. *Tatăl nostru*, de C. Porumbescu
2. *Prin cea luncă*, de C. Porumbescu
3. *Marș*, de C. Porumbescu
4. *Pe-al nostru steag*, de C. Porumbescu
5. *Discurs comemorativ*, recercindu-se N. Firu pentru ținerea discursului asupra lui C. Porumbescu
6. *Crai nou*, de C. Porumbescu, piesă pentru pian, asemenea și *Basme*, pentru a căror executare se va ruga d(om)na Maria dr. Barbu, prin vicepreș(edinte), dr. G. Miculaș și V. Ciurdar

N. Firu propune ca pe d(omnu)l I. Vidu, compozitor din Lugoj, care totdeauna a purtat un interes viu față de reuniunea noastră, întrucît a provăzut-o în mai multe rînduri cu note și reuniunei noastre i-a dedicat un motto, să-l alegem de membru de onoare a(l) reuniunei noastre.

Comitetul se însuflețește de ideea suleată și spre desbatere se va înainta adunării generale.

Se primește cu totalitatea voturilor, cu elaborarea diplomei se concede prezi(di)ul și dirigent(ul).

Dr. A. Lazăr,
președinte

Teodor Popa,
secretar

D.c.m.s.

Cu verificarea protocolului se concede d(omn)ii Vasile Popoviciu și M. Szilagy.

S-a citit și verificat.

(*Ibidem*, f. 137—138).

39

Nr. 27/1908

Oradea Mare, la 18 mai 1908

DOAMNEI MARIOARA RAȚ Câmpina

În scopul de-a cîștiga unele comp(ozii)ii d(e)-a(le) regretatului Dumneavoastră frate, C. Porumbescu, m-am adresat Dumneavoastră la Buzău, dar de aici mi s-a

re(i)napoiat scrisoarea. M-am adresat apoi societății corale „C. Porumbescu“ din Suceava — unde, cu datu de 15 l.c., am primit răspuns că D(umnea)voastră vă aflați la Câmpina — după unele compoziții, dar fără rezultat, căci din cele cerute nu au nici una; îndrumându-mă, ca pentru dobîndirea compozițiilor cerute, să mă adresez la D(umnea)voastră și în Câmpina.

Dorind eu, ca la festivalul ce-l va aranja reuniunea noastră în 7 iunie n(ou) a(nul) c(urent) în memoria fericitului și neuitatului Ciprian Porumbescu, să cînt cu reuniunea de aici ceva nou și încă necunoscut aici, vă rog să binevoiți a-mi pune la dispoziție una ori două din compozițiile următoare:

1. *Quadril*, cor bărb(ătesc)
2. Un „andante lugubru“
3. *Imn către Sfta Maria*, poezie de V. Alecsandri
4. *Altarul mănăstirei Putna*
5. *La malurile Prutului*
6. *Lacrima*
7. *Păstorii și plugarii*
8. 3 serenade
9. *Hai la vale*, cîntec popular
10. *Cîntecul treicului*, p(entru) c(or) bărbătesc.

Considerind că timpul și așa este scurt, vă rog să aveți bunătate a-mi trimite din comp(ozițiile) amintite două ori trei care veți avea mai la îndemînă.

Reuniunea noastră încă va serba memoria lui C. Porumbescu în 7 iunie, pe lîngă următorul program:

1. Serviciu dzeesc și parastas pentru odihna sufletului răposatului Ciprian Porumbescu.

2. La 4 ore după amiazi festival comemorativ cu programul următor:

1. *Tatăl nostru*, de Porumbescu

2. Discurs festiv rostit de subscrisul

3. *Crai nou*, poutpuriu executat la pian de d(oamna) Maria Barbu

4. *Marșul cîntăreților*

Cum vedeți, programul e scurt din lipsă de piese, rugîndu-vă dar încă odată pentru bunăvoință.

semnez, cu devotată stimă,

N. Firu

(*Ibidem*, f. 172.) (Conceptul corespondenței)

40

(Câmpina, 21/5 (mai) st.n. (1908)

STIMATE DOMNULE,

Am primit prețioasa D(umnea)voastră scrisoare și mă grăbesc a vă împlini într-atît că vă trimit din compozițiile regretatului meu frate ce(e)a ce posed, *spre copiare*. *Quadrilul* este la *Cacova*, am scris să vi-l trimită. *Valurile Prutului* sunt la Suceava, tot așa și *Altarul mănăstirei Putna*.

Mulțumesc reuniunei de cîntări și D(umneavoastră), stimate domnule, din toată inima, pentru nobilul fapt de a trimete pentru mormîntul iubitului meu frate Ciprian obolul trimes de 100 coroane și D(umneavoastră) pentru inițiativa care ați luat-o (de) a serbători în mod solemn ziua aniversării de 25 de ani de la moarte lui.

Trimet ce am și ce pot, că mi s-a(u) cerut multe note care am trebuit să le trimit.

Vă rog (ca), după copiere, să binevoiți a mi le retrimite, numai pe *Al nostru steag* puteți să-l rețineți.

Mulțumesc încă odată și vă doresc succes la toate.

Vă salut cu deosebită stimă,

Marioara L. Rațiu, născ(ută) Porumbescu

(Pe verso la f. 174:)

Notele trimese:

Trei colori coruri

Pe-al nostru steag

Rugăciunea din Crai nou

Două serenade

Înger de pază — solo, cu acompaniare de pian

(*Ibidem*, f. 173—174)

41

PROTOCOL

luat în adunarea generală a reuniunii de cîntări „Hilaria” din Oradea Mare,
înotată în 21 mai st. n. 1908, la orele 5 și 1/2 seara.

Președinte: dr. Aurel Lazăr

Constatîndu-se că majoritatea membrilor este de față, președintele declară adunarea de deschisă.

Obiectul: propunerile comitetului, luat(e) în ședința sa de (la) 16 mai st.n. a.c.

Ad. 1. Chestia aranjării unui matineu în amintirea regretatului compozitor C. Porumbescu cu toate modalitățile menționate de comitet, adunarea generală o primește cu entuziasm, promițîndu-se că se va lucra din toate răsputerile pentru reușita matineului.

Localul, unde se va ținea matineul, din motivul că preparandia gr. cat. nu ne stă la dispoziție, va fi „Ker(eskedelmi) Cs(árnok”) (Palatul comercial). Punctele din program pentru pian le va executa d(oam)na Maria dr. Barbu, fiind atît de generoasă, încît a satisfăcut dorinței noastre.

Ad. 2. Propunerea ca d(omnu)l I. Vidu să fie ales membru de onoare al reuniunii noastre se primește cu însuflețire și se hotărăște ca dînsul să fie avizat despre distincțiunea aceasta prin comunicarea protocolului.

D.c.m.s.

Cu verificarea protocolului se concrede: E. Sibian, M. Szilágyi, C. Cosma și Tr. Pinteru.

Dr. A. Lazăr,
președinte

Teodor Popa,
secretar

S-a cetit și verificat: Eugen Sibian, Corneliu Cosma.

(*Ibidem*, f. 123)

42

STIMATE DOMNULE,

cînd ne-ați scris carta din 21/5 sigur încă n-ați primit carta noastră în care v-am arătat că ediția primă din *Poutpuriul* din *Crai nou* e epuizată. De mult așteptăm și noi să ne sosească de la Viena primele exemplare din ediția a II-a, dar nu știm din ce cauză întârzie. Așteaptă mai mulți inși după această ediție. Nu-i însă de făcut nimic. Am căutat privat să vă găsim un exemplar uzat, ca să-l puteți folosi pînă vine cel nou, n-am găsit însă.

Cu stimă,
Tipografia și librăria
A. MUREȘEANU
Brașov

23/5

Domnului Nicolau Firu, învățător (în) Oradea

(*Ibidem*, f. 86)

43

Societatea Filarmonică din Craiova

Fondată 19 iunie 1904

APEL

Duminică, 25 mai (7 iunie) a.c., se împlinesc douăzeci și cinci ani de cînd unul din cei mai de seamă compozitori muzicali români, *Ciprian Porumbescu*, s-a stins în floarea vieții (la 25 mai 1883) în Stupca, Bucovina.

Societățile muzicale din Bucovina, Lugoj, Brașov, Sibiu, București, T. Severin etc. vor sărbători această aniversare.

Societatea Filarmonică din Craiova va sărbători și ea amintirea lui *Ciprian Porumbescu*, odată cu a patra aniversare a întemeierii societății, adică printr-un program alcătuit exclusiv din compozițiunile lui.

Dar pentru că mai bine de două sute din frumoasele lui compozițiuni muzicale n-au văzut încă lumina tiparului, este de datoria tuturor românilor de inimă, ca să contribuie fiecare, amăsurat mijloacelor de care dispune, la colectarea unui fond pentru înălțarea celui mai nepieritor monument, ce se poate ridica bunului român și genialului compozitor, care a fost Ciprian Porumbescu, *editarea compozițiunilor sale pe un preț la îndemîna tuturor*.

Societatea Filarmonică din Craiova, avînd drept scop de căpetenie cultivarea muzicii cu caracter românesc, crede de a sa datorie să deschidă o subscripție națională, la care să îmbie pe românii de pretutindeni, și se înscrie în fruntea listei cu suma de lei *una sută* — atît cît îi îngăduie mărginitele-i mijloace.

De aceea facem un călduros apel către toate societățile muzicale, către toți iubitorii de muzică, către toți bunii români, ca să dea sprijinul lor acestei porniri.

Ciprian Porumbescu a fost unul din pionierii muzicii românești, el a dezvoltat comorile de frumuseți care zăceau ascunse în muzica noastră poporană, arătînd și altora calea de urmat pentru viitor.

Este o sfântă datorie ca să nu lăsăm să mucezească sub colbul anilor și uitării strădania scurtei dar rodnicei sale vieți. Să ne fie pildă popoarele vecine, conștiințe de menirea lor, care adună cu pietate, tipăresc și răspîndesc în cele patru colțuri ale lumii producțiunile rămase după urma frunțașilor lor. Va fi spre cîntea și folosul neamului românesc întruparea gîndului nostru și ne vom fi îndeplinit măcar acum o datorie, trecută cu vederea atîta amar de ani.

Listele de subscripție se pot căpăta de la președintele Societății Filarmonice din Craiova, iar sumele adunate se pot trimite pe aceeași adresă.

Banii se vor consemna imediat după primirea lor, pînă la stringerea fondului trebuitor scopului. O comisiune de oameni competenți vor hotărî asupra modalității publicării.

În numele comitetului,

secretar,

C. Demetrescu-Crețu

președinte,

dr. C. Schina

Craiova, 25 mai 1908

Rugăm a ni se răspunde de primire.

(*Ibidem*, f. 105)

44

P.T.

**Reuniunea de cîntare „Ciprian Porumbescu” în Suceava
invită respectuos la**

SERBAREA COMEMORATIVĂ

din incidentul aniversării a 25-a de la moartea marelui compozitor român
Ciprian Porumbescu, care va avea loc duminică, la 7 luni st.n. 1908, în *Stupca*
(Bucovina).

PROGRAMA

I. 9 ore dim(ineața): Liturghie în biserica parohială din loc (cîntările corale de Porumbescu și Eus. Mandicevski le va executa corul reuniunii).

II. 11 ore dim(ineața) — la mormîntul compozitorului:

1. Sfințirea mormîntului restaurat
2. Parastas
3. Discurs comemorativ rostit de prof. dr. Eus. Popovici
4. Imn ocazional, compus de Eus. Mandicevski
5. Depunerea coroanelor din partea diferitelor societăți
6. Cîntecul tricolorului.

Comitetul

Tip. Soc. „Școala Română” Suceava

Onoratei Societăți corale „Hilaria” Oradea Mare

(*Ibidem*, f. 88)

45

ONOR(ATEI) SOC(IETĂȚI) CORALE „CIPRIAN PORUMBESCU“ SUCEAVA

Dorind ca la festivalul ce-l va aranja și reuniunea noastră în 7 iunie n. (25 mai) în memoria neuitatului compozitor C. Porumbescu să mă prezint cu ceva compozițiuni d-a(le) regretatului Porumbescu, pe aici încă necunoscute, vin a vă ruga ca în caz dacă dispuneți de vreuna din compozițiile următoare, să mi le împrumutați, eventual să ni (le) vindeți și anume:

1. *Sosirea primăverii*, cor b(ărbătesc) („Triumfind sosește iară, / Drăgălașă primăvară“)
2. *Patria română*
3. *Quadril* de cîntat în cor
4. Un „andante lugubru“
5. *Imn către Sânta Maria*, poezie de V. Alecsandri
6. *Altarul Mănăstirei Putna*
7. *La malurile Prutului*
8. *Serenada* și mulți ani
9. *Lacrima*
10. *Păstorii și plugarii*
11. *Trei serenade*
12. *Hai la vale*, cîntec popular

N. Firu

(*Ibidem*, f. 77)

46

Reuniunea de cîntări „Hilaria“ din Oradea Mare
vă invită cu toată onoarea la

FESTIVALUL CORAL

ce-l va aranja, cu binevoitorul concurs al d(oamn)ei Maria dr. Barbu, duminică, în 7 iunie st.n. (25 mai v.) 1908, în sala mare de la Kereskedelmi Csarnok (Palatul comercial) în amintirea împlinirii unui sfert de veac de la moartea neuitatului compozitor român *Ciprian Porumbescu*.

Început precis la 5 ore d.a.

Oferte benevole

în scopul ridicării unei cruci la mormîntul compozitorului în Stupca (Bucovina, se primesc cu mulțumită la adresa reuniunii „Hilaria“ în Oradea Mare (Nagyvárad (Kapuszinus u.) și se cvitează publice.

PROGRAMA

Duminică, la 11 ore a.m., parastas solemn în biserica ortodoxă română din Oradea Mare (Ujváros).

După amiazi:

1. *Tatăl nostru*, cor b(ărbătesc) de C. G. Porumbescu
2. Discurs festiv, rostit de Nicolau Firu, învățător

3. *Pe-al nostru steag*, cor b(ărbătesc) de C. G. Porumbescu
4. a. *Basme*, vals de C.G. Porumbescu
b. *Balade*, de C. G. Porumbescu, executate de d(oam)na Maria dr. Barbu (piano) și Eugeniu Pescariu (violină)
5. *Cîntec de mai*, cor bărb(ătesc) de C. G. Porumbescu
6. Poutpuriu din opereta *Crai nou* de C. G. Porumbescu, executat la pian de d(oamna) Maria dr. Barbu
7. *Marș* de C. G. Porumbescu.

(*Ibidem*, f. 81; *Drapelul*, 1908, nr. 59, p. 2)

47

FESTIVALUL CORAL

aranjat de reuniunea noastră „Hilaria” în amintirea regretatului compozitor C. Porumbescu, în 7 iunie st. n. 1908, în ziua în care s-au împlinit 25 de ani de la moartea lui C. Porumbescu, a reușit pe deplin.

Sala mare de la „Kereskedelmi Csarnok” (Palatul comercial) a cuprins în sine un public românesc destul de numeros.

Programul festivalului a fost alcătuit din compozițiile măestrului C. Porumbescu și corul „Hilariei” a cîntat cu prilejul acesta următoarele piese de C. Porumbescu: *Pe-al nostru steag*, *Tatăl nostru*, *Cîntec de mai*, *Marș*.

Pentru ridicarea nivelului festivalului a fost rugat(ă) d(oam)na Maria dr. Barbu ca să execute la pian piesele ieșite de sub mîna maeistră a lui C. Porumbescu și anume: *Basme* și *Balade*; a fost atît de generoasă, încît invitării noastre a satisfăcut.

A executat cu precizie la pian ambele piese, cea din urmă (*Balade*) a fost executată și pe violină de Eugen Pescar.

Nicolae Fîru, dirigentul, a ținut discursul comemorativ asupra vieții și activității răposatului C. Porumbescu, publicul l-a ascultat cu atențiune.

Cu acestea festivalul aranjat în amintirea lui C. Porumbescu s-a sfîrșit, iar reuniunea noastră, în credința că a adus un tribut reputației lui C. Porumbescu, s-a achitat în mod vrednic de o datorință națională românească.

Oradea Mare în 8 iunie 1908 st.n.

Teodor Popa,
secretar

(*Ibidem*, f. 144).

48

35/1907/8

(Concept)

ONOR(ATEI) SOCIETĂȚI CORALE „CIPRIAN PORUMBESCU” — SUCEAVA BUCOVINA ȘI REUNIUNII ROMÂNE DE CÎNT ȘI MUZICĂ LUGOJ,

Avem onoarea a vă face cunoscut că la 7 iunie n.a.c., reuniunea noastră de cîntări din Oradea Mare pe lîngă celebrarea unui parastas solemn pentru odihna

sufletului în veci neuitatului compozitor român C. Porumbescu, tot în aceeași zi la orele 5 d.a., conform programei alăturate, a ținut și-un festival coral tot cu piese de ale regretatului C. Porumbescu.

Spre scopul indicat în apelul D(umneavoastră) Nr. 37 din 7 mai a.c., vă trimitem suma de 100 (una sută) cor(oane), rugându-vă ca despre primirea acestei sume să binevoiți a ne trimite o recunoștință.

Dorind a ne întâlni la un mare festival coral în țara lui Ștefan cel Mare, vă salutăm cu dragoste frățască.

Oradea Mare, (la) 12 iunie 1908

Dr. Aurel Lazăr,
președinte

Nicolae Firu,
dir(ijorul) corului

(Ibidem, f. 178).

49

Raportul anual al reuniunii de cîntări „Hilaria“ din Oradea Mare pa anul de gestiune 1907—1908

ONORATĂ ADUNARE GENERALĂ!

Cu ziua de astăzi încheiem o nouă pogină în analele activității reuniunii de cîntări „Hilaria“ și acum să jertfim cîteva momente pentru de a arunca o scurtă reprivire peste cele ce s-au petrecut în anul acesta expirat de gestiune la reuniunea noastră.

În sensul acesta am onoare a vă prezenta acest raport, în care îmi permit a vă expune următoarele:

Anul acesta s-a arătat ca anul păcii și bunei înțelegeri, pe care au inaugurat-o constituirea reuniunii din 25 octombrie st.n. 1907, cu care ocaziune(a) funcționării au fost așa zicînd, cu aclamațiune.

Membrii comitetului au fost:

Prezident: dr. Florian Duma

Viceprezident: dr. Aurel Lazăr

Secretar: Teodor Popa

Casier: Ioan Petra

Fisc: dr. Ioan Buna

Victor Pralea, Emil Deciu, Mihai Szilágyi, Valeriu Popovici și Mircea Russu.

Numărul membrilor ordinari ai reuniunii față de anul trecut a crescut, durere însă dintre aceștia nici jumătate nu s-au interesat de daraverile reuniunii noastre, fie din indiferentism, fie poate din considerațiuni personale, pe cari, așa se vede, mulți dintre tinerii noștri, neînțelegînd menirea reuniunii noastre, sau considerînd-o de mai neînsemnată, decît cum în adevăr este, încă nu le-au abandonat. Am ținut de lipsă să amintesc și accentuez împrejurarea aceasta, deoarece după părerea mea, pînă cînd reuniunea își îndeplinește mai bine sau mai rău chemarea sa, dar nicidecum nu deviază de la scopul ce-l urmărește, o asemenea nepăsare nicidecum nu poate fi scuzată.

Cu atît mai mare mulțămire înregistrez faptul că activitatea reuniunii din anul acesta a fost din toate punctele de vedere una dintre cele mai îndestulătoare. Activitatea reuniunii s-a manifestat în toate direcțiunile, ba chiar a ținut cont și de scopul ce-l urmărește pe teren literar, dovada cea mai eclatantă șirul de matinee literare aranjate de reuniunea noastră, apoi concursul anunțat pentru cele mai bune dizertații.

Reuniunea noastră în anul acesta de gestiune pe lângă toate bucuriile și distracțiile procurate marelui public, a avut să se poarte un doliu mare, anume, cu regret trebuie să înregistrez moartea fostului președinte al reuniunii noastre, de pie memorie dr. Florian Duma, pe care o moarte subită l-a răpit din sinul nostru, a fost totodată și membru fondator al reuniunii noastre.

Reuniunea noastră și-a manifestat doliul în modul cel mai cuviincios, la înmormintarea din noiembrie 24 din 1907 a asistat în corpore, petrecându-l pînă la mormînt între ecourile cîntărilor funebreale executate de „Hilaria”.

Reuniunea și-a dat toată silința pentru de a ținea intima legătură cu inteligența română din loc și jur, astfel ținînd cont de rolul ce-l are ca mijlocitoare a convenirilor sociale, reuniunea noastră a aranjat în 5 martie un concert împreună cu dans, la care au debutat afară de membrii reuniunii și d(oam)na Emilia dr. Porumb, apoi d(omnișoara) Valeria Ștefănică, debutînd ambele la pian, iar d(omnișoara) Eugenia Fășie a declamat. Programul bogat al concertului a fost bine executat precum se vedește și din raportul sub A).

Apoi reuniunea noastră a aranjat 3 matinee literare muzicale, care toate au fost pe deplin reușite (vezi mai pe larg raportul de sub B). La aceste matinee a binevoit a ne da concursul d(omni)șoarele Veturia Șfurlea (declamare) și Nora Kiss (acompaniere la pian).

Impozantă a fost serbarea comemorativă din incidentul a 25 de ani de la moartea regretatului compozitor român Ciprian Porumbescu. Meritul reuniunii noastre este cu atît mai mare, cu cît în părțile ungurene afară de reuniunea noastră nici una n-a comemorat ziua de 7 iunie 1908 n. Succesul moral al festivalului a fost pe deplin satisfăcător, cu ocaziunea aceasta a binevoit a ne da concursul d(oam)na Maria dr. Barbu, executînd 2 piese la pian.

Reuniunea noastră în ședința de 17 noiembrie 1907 decide să-și închirieze un local potrivit, care de fapt s-a și realizat, susținîndu-se localul întreg anul, unde s-a făcut rost de tot felul de reviste și foi din Ungaria și România, un fapt care a contribuit și la împrietenirea membrilor cu literatura română.

Reuniunea a ținut în decursul acestui an 15 ședințe, dintre care 9 sunt ședințele generale, iar 6 sunt ședințe de a(le) comitetului.

În comitet, în decursul timpului, s-au întîmplat următoarele schimbări:

În locul lui Victor Pralea, care s-a depărtat din Oradea, a fost ales în comitet Vasile Popovici, preot local, iar în locul lui Mircea Russu, părăsind Oradea, s-a ales Victor Ciurdar.

Prin moartea regretatului nostru președinte, dr. Florian Duma, întîmplată la 21 noiembrie 1907, postul cel mai de frunte la reuniunea noastră a devenit vacant, astfel în interesul bine priceput al reuniunii s-a impus ca să-și nimerească un președinte, care să poarte la inimă daraverile reuniunii, visul tuturor s-a împlinit, căci în adunarea generală, ținută în 19 decembrie st.n. 1907 a fost ales de președinte al reuniunii dr. Aurel Lazăr, fostul vicepreședinte.

Prin alegerea de președinte a d(omnu)lui dr. Aurel Lazăr a devenit vacant postul de vicepreședinte, care s-a îndeplinit prin persoana d(omnu)lui dr. George Miculaș tot în ședința din 19 decembrie st.n. 1907.

Numărul membrilor activi a fost de 50, iar ajutători 2, și în fine fondatori 3 inși anume: Ioan Papp, director la căile ferate, care este totodată și președinte de onoare a(l) reuniunii, dr. Aurel Lazăr, președintele reuniunii și dr. Andrei Ille, avocat în Tinca; a scăzut numărul membrilor fondatori prin moartea fostului președinte dr. Florian Duma.

Conspectul membrilor activi e următorul:

1. Sever Andru	8. Iustin Capra	15. Eugeniu Feier
2. George Banc	9. Eugen Costina	16. Lazăr Gașpar
3. Vasile Bretan	10. Teodor Crainic	17. Radu Găvrus
4. Ionel Buna	11. Corneliu Cosma	18. Iuliu Givulescu
5. Corneliu Bustea	12. Ioan Doboși	19. Ludovic Goja
6. Bartolomeu Boni	13. Gelu Egri	20. Lazăr Huf
7. Aurel Capra	14. Petru Fărcaș	21. Ambroziu Ille

22. Romul Laza	28. Ioan Pop	35. Augustin Szábo
23. Dr. Demetriu Mangra	29. Sever Papp	36. Virgil Selăgian
24. Vasile Mărcuș	30. Eugeniu Pescariu	37. Eugen Sibian
25. Dr. Sava Marta	31. Traian Pinteru	38. Teodor Teț
26. Corneliu Neagu	32. Teodor Prodanovici	39. Nicolae Verkany
27. Dr. Romul Papp	33. Mihai Popa	40. Coriolan Bugariu
	34. Ilie Radu	

apoi membrii din comitet, între care se subînțelege și dirigentul corului, Nicolae Firu.

Membrii ajutători: doamna Valeria dr. Lazăr și dr. Gavril Gherlan, vice-notar comitatens.

Cea ce privește partea materială, starea averii reuniunii încă este relativ destul de favorabilă, avînd în casă suma de 280 coroane. Pentru de a justifica însă puțină sporire a averii, amintesc că în anul acesta de gestiune am avut o mulțime de spese extraordinare, cauzate prin închirierea unui local pentru reuniune, care local s-a susținut lunar cu 32 coroane pînă la 1 mai st.n. 1908 din noiembrie 15 st.n. 1907.

Onorată adunare generală!

În cele ce am premers, am relatat fidel despre evenimentele și activitatea anului, pe care-l închidem astăzi. Și acum, cînd părăsesc acest loc de frunte, care l-am ocupat din încrederea d(umneavoastră), fiți siguri că întotdeauna cu plăcere îmi voi aduce aminte de timpul petrecut împreună și de opera săvîrșită laolaltă, dar vă rog ca și d(umnea)voastră să păstrați în plăcută memorie evenimentele, al căror martori am fost împreună în decurs de un an și ale căror reminențe ne vor servi ca tot atîtea momente senine în calea grea a vieții.

Iar acei, care vor avea fericirea să lucre și de acum înainte în cadrele reuniunii „Hilaria“ totdeauna să ție în samă și să nu devieze de la lozinca „Hilariei“, care este: *Prin cîntec dulce, activitate rodnică pentru binele obștesc.*

(*Ibidem*, f. 140—143)

50

INVENTAR

despre revistele abonate de reuniunea „Hilaria“:

1. 14 numere din *Luceafărul*
 2. 46 numere din *Neamul Românesc*
 3. 5 numere din *Convorbiri Literare*
 4. 2 numere din *Viața Românească*
 5. 5 numere din *Sămănătorul*
 6. Numerii regulați din *Tribuna*.
- Oradea Mare în 1 iulie 1908.

Teodor Popa,
secretar

Recunosc că revistele menționate în inventar le-am primit.

(*Ibidem*, f. 156)

51

Reuniunea română de cîntări din Elisabetinul Timișorii

Motto: Uniți să fim în cîntece
Uniți să fim în Dumnezeu

Timișoara — Elisabetin, la 3 iulie 1908

MULT STIMATE D(OMNU)LE ÎNVĂȚĂTOR!

Corespondența d(umi)tale din 5 VI, cu plăcere am luat-o la cunoștință și vă mulțumim pentru interesul ce-l manifestați față de reuniunea noastră.

Cuiul reînapoiat l-am primit deja de mult, pe care momentan l-am și trimis la B(ekes) Ciaba, primind și de acolo un alt cui, numaidecît l-am trimis la Semlin, unde a ajuns din eroare cuiul reuniunii d(umnea)voastră; pe care numai azi l-am primit înderept, aceasta e cauza întîrzierii pentru care vă rugăm a ne scuza.

Alăturat ne luăm permisiune a vă trimite adevăratul cui, rugîndu-vă a ne aviza despre hotărîrea d(umnea)voastră.

Primiți, vă rog, asigurarea deosebitei noastre considerațiuni.

În numele Comitetului aranșator,
Alexandru Bălașiu,
secretarul reuniunii

N.B. Am pățit-o cam rău că finanț(i) de la Oradea Mare m-a repertat (...), fiindcă am alăturat-o la cui în coverte. *Mînta erték nélkül* (Fără valoare reală). Totodată, vă rog a ne aviza că d(umnea)ta iei parte, fiindcă m-am convorbit cu d(omnu)l învățător Roman din Mehala și cu mai mulți conducători ca să te rugăm pe d(umnea)ta a ne conduce *Pe-al nostru steag*, ce-l vom cînta cu toții laolaltă. Eu încă vă rog respectuos a primi aceasta sarcină și a ne sta întru ajutor;

Mulțumindu-vă înainte, sum al d(umi)tale stimător,

Alexandru Bălașiu,
scrietor de avocat, secr(etarul) reun(iunii)

Dacă ați primit cuiul ori ba?

(*Ibidem*, f. 162)

52

Ad. 45/1907—8

**D(OMNU)LUI AURELIU VĂLEAN, AVOCAT,
PREȘEDINTELE REUNIUNII ROMÂNE DE CÎNTĂRI ȘI MUZICĂ
LUGOJ**

Actul despre alegerea d(omnu)lui Ioan Vidu, învățător și dirig(ent) (al) Reun(iunii) rom(âne) de cîntări și muzică de acolo, de membru onorar al reuni-

unii „Hilaria“, sub (numărul) alăturat vi se trimite, cu rugarea de a-l preda numitului, rugându-vă ca despre înmanuare să ne avizați și pe noi ulterior.

4 iulie 1908

Dr. Aurel Lazăr,
președinte

N. Firu,
dirigent

(*Ibidem*, f. 159)

53

IUBITE AMICE!

Comitetul aranjator al festivităților Astrei primește cu plăcere debutul reuniunii „Hilaria“ și dintre punctele concertului (i) rezervă *unul*, cu una, eventual 2 cîntări. Mai multe nu s-au putut, deoarece e mare concurența. De cumva voi știți deja *Hora* lui Dima, *Răsunetul Ardealului* de Vidu și balada *Constantin Brâncoveanu* de Mureșianu, atunci veți intra în ceata noastră, ca să formăm un cor colectiv. Moi vom fi circa 50 cîntăreți cu totul.

La revedere! Servus!

Dr. Meseșian,
avocat

(Șimleul Silvaniei), la 6 iulie 1908

(*Ibidem*, f. 158)

54

Oradea Mare, 8 iulie 1908

IUBITE AMICE!

Din corespondența ta constat cu plăcere că la urmă totuși ne dați și nouă un loc în program, dar fiindcă un punct e așa-zicînd mai nimic, te rog îndată, fă ce vei face și ne dă loc barem în două, care nu cred să fie prea mult.

Conced că se vor fi angajat mulți diletanți pentru acest concert și vor fi puncte multe în program, cu toate aceste, dacă se va mai adăuga încă un punct pe lîngă celelalte mai mult, pentru noi, nu va fi nici o scădere pentru concert, dat fiindcă punctul acesta ar răpi cel mult 4—5 minute mai mult.

Notez că piesele ce cîntăm sînt foarte scurte, așa că trebuie să punem cîte două la un punct și ambele abia țin 5—6 minute, deci în ambele puncte ce cerem în programă abia am lua din timp 12 minute.

Pentru a evita orice confuzie, înțeleg să nu luăm și noi tot acele cîntări ce le cîntați voi, te rog avizează-mă ce piese, afară de cele trei comunicate cîntece?

Dr. A. Lazăr
președinte

N. Firu,
dirigent

(*Ibidem*, f. 157)

55

Nr. 45/1907/8

STIMATE DOMNULE!

Adunarea generală ordinară a Reuniunii de cîntări „Hilaria“ din Oradea Mare, apreluind activitatea D(omniei) voastre pe terenul cultivării muzicii naționale, precum și interesul manifestat față de reuniunea noastră, în ședința sa de la 21 mai 1908 n(ou), la propunerea comitetului, v-a ales de membru onorar al acestei reuniuni.

Anunțindu-vă cu plăcere aceasta deciziune a reuniunii noastre, vă rugăm să primiți încredințarea distinsei noastre considerațiuni.

Oradea Mare, 4 august n(ou) 1908

Nicolae Firu,
secretar adhoc

Dr. Aurel Lazăr,
președinte

(Ibidem, f. 15v,

56

DARE DE SEAMĂ ȘI MULȚĂMITĂ

Pentru restaurarea mormintului compozitorului Ciprian Porumbescu la Stupca (Bucovina) au incurs pînă acuma, parte de la diferite societăți culturale și muzicale, parte pe listele de colectă lansate de subsemnata reuniune, următoarele contribuțiuni:

a) liste de colectă:

Societatea muzicală „Armonia“ în Cernăuț(i):	1 000 de ilustrate
cu portretul compozitorului	10 cor.
Întrunirea rom(ână) acad(emică) „Bucovina“ în Cernăuț	12 cor. 10 fil.
Societatea acad(emică) „Junimea“ în Cernăuț	6 cor.
Societatea doamnelor române în Cernăuț	50 cor.
Lista nr. 1 — încredințată d(omnu)lui Const. Cosovici, dir(ector) gimnazial (Suceava)	37 cor.
Lista nr. 3 — încredințată P.C.S. d(omnu)lui G. Balmoș, arhi-mandrit și prior în Suceava	35 cor.
Lista nr. 4 — încredințată d(oam)nei Maria Pridie (Suceava	5 cor.
Lista nr. 14 — încredințată d(omnu)lui prof. I. Nistor (Cernăuț)	15 cor.
Lista nr. 15 — încredințată d(omnu)lui I. Tomoiagă (Vatra Dornei)	33 cor.
Lista nr. 27 — încredințată d(omnu)lui T. Bujor, dir. gimn. Cernăuț	10 cor.

b) Alte contribuțiuni:

Familia Liviu Rațiu (Câmpina, România) — 100 fr(anci)	94 cor.
Societatea de cîntare „Armonia“ din Bârlad	47 cor. 17 b.
Corul vocal al bis. ort. din Bozovici (Banat)	20 cor.
Comitetul parohial al bisericii Sf. Nicolai din Brașov	100 cor.

Societatea pentru crearea unui fond de teatru român la Braşov	200 cor.
Societatea corală „Carmen“ în Bucureşti	100 cor.
Reuniunea de cîntări şi cîntări din Coştei (Banat)	20 cor.
Reuniunea de cîntări din Dalboşet	10 cor.
Reuniunea de cîntări din Lugoj	100 cor.
Reuniunea de cîntări „Hilaria“ din Oradea Mare	100 cor.
Reuniunea de cîntări din Reşiţa montană	70 cor.
Reuniunea de cîntări „Ciprian Porumbescu“ din Suceava	100 cor.
Reuniunea de cîntări „Doina“ din Turnu Severin (100 fr.)	94 cor.
Societatea academică „România Jună“ din Viena	100 cor.

Venitul total 1 368 cor. 27 b.

Spesele:

Restaurarea mormintului: 720 cor(oane)
 Spesele serbării de la Stupca: 212,22 cor.

În total: 932 cor(oane) 22 b.

Bilanţul:

Venitul total: 1 368 cor. 27 b.
 Spesele: 932 cor. 22 b.

Rămîne deci: 436 cor. 05 b.

Din aceste 436 cor(oane) 5 b. este de comandat încă un bandelier tricolor de metal emailat pentru crucea mormintului şi se va face o plantaţiune de flori pe mormînt.

Restul, precum şi eventualele contribuiri ulterioare, se vor păstra ca fond ne-atacabil pentru tipărirea operelor inedite ale nemuritorului compozitor Ciprian Porumbescu.

Pentru toate aceste mărinimoase contribuţiuni, Reuniunea de cîntări „Ciprian Porumbescu“ exprimă mulţămîta cea mai cordială.

În numele comitetului:

Conducătorul provizoriu,
 Const. Procopovici
 (Ştampila reuniunii)

Casierul,
 (s.s. indescifrabil)

(Ibidem, dos. 16, f. 15—16)

57

Nr. 46/1907/8

STIMATE DOMNULE,

Avem onoare a vă anunţa că la actul sfinţirii steagului reuniunii D(umnea) voastră, fixat pe ziua de 16 august n(ou) a(nul) c(urent), am designat ca reprezentant al reuniunii noastre pe d(omnu)l Nicolae Firu, învăţător şi dirigintele corului reuniunii „Hilaria“.

Primiţi, vă rugăm, asigurarea distinsei noastre consideraţiuni.
 Oradea Mare, 4 august n(ou) 1908

Preşedinte

Secretar adhoc,
 Nicolae Firu

D(omnu)lui Lazăr Toth, preş(edintele) Reun(iunii) rom(âne) de cînt(ări)
 Timişioara Elisabetin

(Ibidem, dos. 14, f. 163)

58

PROGRAMA

festivităților ce vor avea loc la 15 și 16 august c(urent) nou 1908 din incidentul sfîrșirei flămurei Reuniunii române de cîntări din Timișoara-Elisabetin.

Simbătă, 15 august

1. Întîmpinarea corurilor

2. Incortelarea membrilor corurilor

Duminică, 16 august:

Seara — *concert festiv* —, cu cooperarea corurilor și reuniunilor. Programa acestui concert se va distribui seara la casă. După concert dans.

(*Ibidem*, f. 164)

59

ONORATĂ ADUNARE GENERALĂ,

Venind a raporta despre circulațiunea casei din anul 1907/8, de la început trebuie cu regret să constatez, că în decursul anului abia 18 membri au plătit cîteva rate lunare, așa că societatea noastră, afară de profitul petrecerei din faur 1908, putem zice (că) n-a avut alt izvor de venit, cu toate că spese am avut mulțișoare.

Intratele casei în decursul anului au ajuns cifra de 738,57 (coroane), iar eșitele suma de 445,65 (coroane).

La începutul anului averea societății a fost de cor. 266,57, iar acum de cor. 292,92, adică cu 26 cor. 35 fil. mai mult ca în anul trecut.

Totodată, am onoarea a raporta onoratei adunări generale, că am primit din fondul tinereții de la despărțămîntul orădean al „Astrei” 200 cor(oane), din care sumă s-a spesat — conform socoatei și cvintelor alăturate — 151 cor. 20 fil., rămînînd astfel la dispoziția societății, respective a membrilor ei un rest de cor(oane) 48,80, care sumă o am predat d(omnu)lui președinte, dr. A. Lazăr, în numerar.

Rog onorata adunare generală ca să binevoiască a lua la cunoștință raportul meu și a-mi da absolutoriul obișnuit.

Beiuș, la 6 septembrie 1908.

Teodor Petra,
casierul reuniunii „Hilaria”

(*Ibidem*, dos. 16, f. 14)

60

SPECTATULUI DOMN DR. AUREL LAZĂR,
PREȘEDINTELE REUNIUNII DE CÎNTĂRI „HILARIA”, ÎN LOC

Pe cît de măgulitoare a fost pentru mine alegerea mea de vicepreședinte al reuniunii „Hilaria”, și pe cît de viuă era hotărîrea de a conlucra cîtuș de puțin întru prosperarea acestei reuniuni de bun renume: pe atît de adînc simțesc durerea

că nu ți-am putut fi spre ajutor întru realizarea frumoaselor scopuri cari le-ai avut și le ai față de „Hilaria“. Multelor agende, cari sunt împreunate în oficiile cari le port, îmi consumă tot timpul, așa, încît nici pentru viitor nu pot avea nădejdea de a putea face ceva folositor „Hilariei“. Iară ambiția nu mă lasă să port oficiu fără să arat rezultat fie oricît de puțin.

Cu regret trebuie deci să-ți aduc la cunoștință abdicarea de la oficiul de vicepreședinte al „Hilariei“, cu acea rugare, să binevoiți a mijloci primirea abdicării mele, dînd loc motivării de mai sus.

Cerînd darul îmbelsugat al domnului asupra activității tale și a tuturor membrilor „Hilariei“ și (cuvînt indescifrabil), dragostei tale frățești, sum, în Oradea Mare, la 27 octombrie 1908, adînc stimător,

Dr. Gheorghe Miculaș,
vice)rector seminar(ial), prof(esor) prepar(andial)

(Ibidem, f. 18)

61

PROTOCOL

luat în ședința comitetului Reuniunii de cîntări „Hilaria“,
înută la 4 noiembrie 1908.

Prezenți: dr. Aurel Lazăr, prezident; Nicolae Firu, secretar; dr. Nicolae Zigre, Ioan Moldovan, Eugen Sibian și Cornel Neagu.

1. Prezidentul prezintă raportul fostului casier Ioan Petra despre starea casei cu finea anului 1907/8, din care se vede că reuniunea „la finea anului, a avut:

la „Bihoreana“ în libel	cor(oane) 266,92
în numerar la casier	cor(oane) 74,80

de tot	coroane 341,72
--------	----------------

Din suma aceasta s-a spesat:

1. Pentru monumentul ridicat la mormîntul compozitorului Ciprian Porumbescu	cor. 100
2. Pentru sfințirea steagului Reuniunii române de cînt din Timișoara	cor. 30
3. S-a(u) procurat note	cor(oane) 8

de tot cor. 138

care sumă, detrăgîndu-se din suma de mai sus, rămîne la casă cor. 203, fil. 72.

Această sumă se află:

În libel la „Bihoreana“:	cor. 166,92
În numerar	cor. 36,80

de tot cor. 203,72

În legătură cu aceasta prezidentul predă noului casier, Eugen Sibian, libelu(l) de depuneri cu suma de 166 cor(oane) 92 fileri, iar în numerar 36 cor(oane) 80 fileri.

Raportul prezentat aflîndu-se în ordine și corect se ia la cunoștință, iar fostul casier Ioan Petra pentru manipularea corectă, precum și pentru zelul dezvoltat în interesul reuniunii, i se votează mulțumită protocolară, ceea ce se va aduce la cunoștință și în scris. Predarea libelului de depunere, precum și a banilor

noului casier, Eugen Sibian, se ia la cunoștință, avînd casierul ca suma primită în numerar să o depună numai decît spre fructificare.

2. Președintele propune alegerea, respective angajarea unui dirigent care să compună și instrueze corul reuniunii. Îe legătură cu aceasta propune a sestetaveri onorariul dirigentului în suma de 160 cor(oane), iar întrucît vor permite împrejurările, onorariul acesta se va putea și urca.

Comitetul angajează de dirigent al corului reuniunii pe d(omnu)l Nicolae Firu, învățător, pe lingă un onorar de 160 cor(oane), adică una sută șase zeci coroane, iar întrucît mai tîrziu vor permite împrejurările, aceasta sumă se va putea și urca.

3. Secretarul propune aranjarea a cel puțin două matineuri în zi de duminică, după serviciul d(umne)zeesc.

Comitetul primește propunerea și decide aranjarea a două matinee; dirigentul se însărcinează a lua măsurile de lipsă pentru instruirea corului, precum și pentru a aduna materialul trebuincios spre acest scop, avînd despre rezultat a raporta în proxima ședință.

În necs cu aceasta, dirigentul se însărcinează a erua, care ar fi elementele din care s-ar putea compune un cor mixt al reuniunii, iar despre rezultat să facă raport în ședința proximală.

4. Președintele propune ca taxele de la membrii activi și ajutători să se încaseze cu toată rigoarea, avînd casierul să raporteze în fiecare lună despre încasările făcute.

Propunerea se primește; secretarul se însărcinează a compune lista membrilor reuniunii și a (o) preda casierului. Totodată, decide ca acei membri ai reuniunii care în viitor nu-și vor solvi taxele de membri să fie șterși din șirul membrilor reuniunii.

5. Secretarul raportează că pentru anul 1908/9 reuniunea are: 18 membri activi, 3 membri fondatori, 1 membru onorar și 1 membru ajutător.

Se ia la cunoștință.

6. Pentru autenti(fi)carea protocolului se aleg domnii: Ioan Moldovan și Cornel Neagu.

D.c.m.s.

Dr. Aurel Lazăr,
preșident

Nicolae Firu,
secretar

S-a citit și autenti(fi)cat: I. Moldovan și C. Neagu.

(*Ibidem*, t. 3—4)

62

(MEMBRII REUNIUNII DE CÎNTĂRI „HILARIA” ÎN ANUL 1908)

1. Maria Barbu	31. Valeria Fășie	21. Irina Egri
2. Veturia Oancea	32. Gizela Fășie	22. Mărioara Egri
3. Lucia Zigre	33. Nora Kiss	23. Elena Gozsa
4. Melania Tășadan	34. Valeria Kiss	24. Floare Damșa
5. Iolan Hetco	35. Iuliana Vaina	25. Mărioara Drimba
6. Mărioara Babi	36. Margareta Vaina	26. Ana Papp
7. Terezia Szilágyi	37. Rozalia Vaina	27. dr. Corneliu Bulc
8. Cornelia Erdeli	38. Ileana Pal	28. dr. Georgiu Miculaș
9. Aurora Papp	39. (...) Pal	29. dr. Valeriu Hetco
10. Eugenia Fășie	40. Valeria Egri	30. dr. Ioan Boroș

31. dr. Aurel Zigre	39. Iancu Cerbu	47. Ioachim Marta
32. dr. Nicolae Zigre	40. Gelo Egri	48. Ionel Bejan
33. Valeriu Mureșan	41. George Banc	49. Mihai Szilágyi
34. Vasiliu Babi	42. Mihai Popa	50. Teodor Popa
35. Ioan Albon	43. Virgil Sălăgian	51. Silvia Rednic (?)
36. dr. Ștefan Tășădan	44. Eugen Sibian	52. Iosif Diamandi
37. dr. Aurel Lazăr	45. Cornel Cosma	53. Ioan Moldovan
38. Vasile Popovici	46. Ludovic Gozsa	

(*Ibidem*, f. 65)

63

APEL!

În urma dorinței exprimate din partea mai multor membri ai societății noastre românești, comitetul reuniunii „Hilaria“ a hotărât înființarea unui cor mixt.

Pentru realizarea acestui plan, vă rugăm — pe calea aceasta —, cu toată onoarea, să binevoiți a lua parte la consfătuirea ce vom ținea joi, în 10 decembrie a(nul) c(urent), la orele 6 după amiază, în localul Școalei române de la biserică cu lună.

Apelăm la simțămintele D(umnea)voastră românești și vă rugăm să aveți trageră de inimă către aceasta năzuință, menită a ne încheia societatea și a trezi o viață socială românească în Oradea.

Oradea Mare, 8 decembrie 1908

În numele comitetului:

Dr. Aurel Lazăr,
prezident

Nicolae Firu,
secretar

(*Ibidem*, f. 17)

64

PROTOCOL

luat în adunarea generală a reuniunii de cîntări „Hilaria“ din Oradea Mare, ținută la 3 ianuarie n(ou) 1909.

Președinte: dr. Aurel Lazăr; secretar: Nicolae Firu.

Prezenți: Iancu Cerbu, Eugen Sibian, Virgil Sălăgian, Traian Pinte, Teodor Popa, Ioan Buna, Ludovic Gozsa, Mihai Popa, Vasile Mărcuș, Dimitrie Mărcuș, Ioachim Marta, Gelu Egri, Silvia Maior, dr. Romulus Papp, dr. Nicolae Zigre, Cornel Cosma, George Banc.

1. Se prezintă socoata casierului Ioan Petra pe anul 1907/8, din care se vede că reuniunea cu finea anului a avut:

în bani gata la „Bihoreana“	— cor(oane) 266,92
în numerar la casier	— cor(oane) 74,80

de tot cor(oane) 341,72

Din suma aceasta s-a spesat:

1. pentru ridicarea unui monument la mormîntul compozitorului Ci-	
prian Porumbescu	cor. 100
2. cu ocaziunea sfințirii flamurei Reuniunii române din Timișoara	cor. 30
3. note (muzicale)	cor. 8

de tot cor(oane) 138

care sumă detragîndu-se din suma de mai sus, rămînînd în casă coroane 203,72, care sumă s-a predat nou alesului casier Eugeniu Sibian.

Socoata prezintă din partea adunării aflîndu-se în ordine, erogațiunile documentate cu cvite, se aprobă, iar casierului Ioan Petra i se dă absolutoriu pentru anul 1907/8.

2. Președintele prezintă propunerea comitetului în care onorariul dirigentului pe anul 1908/9 se stăverește în sumă de 160 cor(oane).

Se ia la cunoștință și se aprobă.

3. Președintele propune aranjarea unei conveniri sociale în preseara de San Vasiu cu program de cor și dizertațiuni.

Programa se primește iar cu executarea se încredințează o comisiune în care adunarea alege pe: dr. Nicolae Zigre, dr. Romul Papp și Mihai Popa.

4. Președintele prezintă o scrisoare a v(ice)președintelui dr. George Miculaș, în care acesta abzice de postul onorific de v(ice)președinte al reuniunii.

Adunarea generală, ascultînd motivele produse în acea scrisoare, îi primește abzicerea, iar pentru interesul manifest(at) față de reuniune îi votează mulțumită protocolară.

5. Președintele propune alegerea unui alt v(ice)președinte și totodată propune de vicepreședinte pe domnul dr. Nicolae Zigre.

Adunarea generală, cu unanimitate de voturi, alege de v(ice)președinte al reuniunii pe dr. Nicolae Zigre.

6. După ce dr. Nicolae Zigre, ca fost fisc al reuniunii, este ales de vicepreședinte, devenind locul de fisc vacant, la propunerea președintelui, adunarea generală aclamă de fisc al reuniunii pe domnul dr. Romulus Papp.

7. Președintele dr. Aurel Lazăr, prin o vorbire bine motivată, arată că în ziarul „Lupta” din Budapesta s-a scris o corespondență despre reuniunea noastră, în care corespondența d(omnia) sa este atacat, și respective criticat; în urma acestei corespondențe, d(omnia) sa își înaintează abzicerea din postul de prezident al reuniunii, declarînd categoric că abzicerea la nici un caz nu și-o revocă.

În contra abzicerii prezidentului vorbesc d(om)nii Traian Pinter și dr. Nicolae Zigre.

După ce prezidentul își susține abzicerea, membrul Iancu Cerbu propune, iar adunarea primește cu unanimitate, următoarele:

abzicerea prezidentului dr. Aurel Lazăr se ia de la ordinea zilei pînă la proxima adunare generală.

8. Pentru verificarea protocolului adunarea generală designează pe d(om)nii Iancu Cerbu, Eugen Sibian, Ludovic Gozsa și Mihai Popa.

D.c.m.s.

Dr. A. Lazăr,
prezident

Nicolae Fîru,
secretar

S-a cetit și verificat: Iancu Cerbu, Ludovic Gozsa.

(Ibidem, f. 11—12)

65

**Reuniunea de cîntări „Hilaria“ din Oradea Mare
cu toată onoarea vă invită la**

CONVENIREA SOCIALĂ

ce o va aranja în seara de Silvestru, adică miercuri în 31 decembrie s(til) v(echi) 1908 (13 ianuarie n. 1909), în sala de la „Arborele verde“ (Zöldfa).

Început la 8 ore seara.

(Program detaliat seara).

(*Ibidem*, f. 22)

66

PROTOCOL

**luat în şedinţa comitetului Reuniunii de cîntări „Hilaria“ din Oradea Mare,
ţinută la 7/20 ianuarie 1909.**

Prezenţi: dr. Nicolae Zigre, v(ice)prezident; Nicolae Firu, secretar; dr. Romulus Papp, Vasile Popovici şi Eugeniu Sibian.

7. Secretarul raportează că serata, respective convenirea socială aranjată în presara de San-Vasii, a succedat foarte bine; din contribuiri benevole de la cei prezenţi s-au adunat bani din cari s-au acoperit spesele cu aranjarea.

Conform arătării casierului, ofertele intrate au fost	— cor. 141
spesele	— cor. 132

rest	cor. 9
------	--------

Rezultatul material, cît mai ales moral, al convenirii se ia cu plăcere la cunoştinţă.

8. Secretarul prezintă proiectul de preliminar pe anul 1908/9, cu următoarele poziţii la erogaţii:

1. onorariul dirigentului	— cor. 160
2. pentru luminat	10
3. pentru încălzit	cor. 20
4. pentru procurarea notelor	cor. 30
5. spese neprevăzute	50

cor(ane) 300

Aceste spese se vor acoperi din taxele de membri ordinari şi ajutători, precum şi din venitul concertelor ce se vor aranja.

Proiectul de preliminar prezentat se primeşte şi se prezintă adunării generale spre aprobare.

9. Secretarul propune aranjarea unui concert în decursul lunii faur; totodată propune staverirea termenului cînd să se ţină acest concert şi cu ce programă.

Comitetul primeşte propunerea şi hotărăşte ca concertul proxim să se aranjeze la 18 faur 1908.

Cu staverirea programei, care să constee din 3 puncte de cor, un punct de pian, o cîntare de solo și o declamare, se însărcinează secretarul, avînd despre aceasta a raporta în ședința proximă, cînd se va staveri și textul invitării.

10. Pentru luarea măsurilor de lipsă cu privire la aranjarea concertului, precum și la deplinirea postului de prezident și a doi membri în comitet, v(ice)prezidentul face propunere ca să se convoace adunarea generală.

Se primește, iar adunarea generală se convoacă pe 24 ianuarie n.a.c., la 11 ore a.m.

11. Pentru autenti(fi)careea protocolului se aleg d(om)nii: dr. Romulus Papp, Eugeniu Sibian.

D.c.m.s.

Dr. N. Zigre,
v(ice)prezident

N. Firu,
secretar

Eugen Sibian, dr. Romulus Papp

(Ibidem, f. 4—5)

67

Dr. Aurel Lazăr
avocat
Oradea Mare

D(omniei) sale, d(omnu)lui dr. Nicolae Zigre,
v(ice)prezident (al) reuniunii „Hilaria“

IUBITE AMICE,

Adunarea generală a reuniunii „Hilaria“ n-a primit abzicerea mea de prezident. Ne voind, ca activitatea reuniunii să sufere pentru faptul acesta, îți aduc la cunoștință că retragerea mea e irevocabilă și, conform statutelor, îți încredințez conducerea afacerilor.

Notez că toate actele și notele reuniunii se află la secretarul acesteia, d(omnu)l Nicolae Firu.

Rugîndu-vă să mă păstrați în binevoitoare memorie,

al tău prieten,
Dr. A. Lazăr

(Ibidem, f. 23)

68

PROTOCOL

luat în adunarea generală a reuniunii de cîntări „Hilaria“ din Oradea Mare,
ținută, la 7/20 ianuarie 1909

Prezenți: Vasile Popovici, Teodor Popa, Mihai Szilágyi, Teodor Kövári, Cornel Cosma, Vasile Mărcuș, Lazăr Huf, Ioachim Marta, Ludovic Gozsa, Iancu Cerbu, Virgil Sălăgian, Ioan Albon, Eugeniu Sibian, Teodor Țeț.

Prezident: dr. Nicolae Zigre; secretar N. Firu.

1. Președintele, dr. Nicolae Zigre, prezintă proiectul de preliminar pe anul 1908/9, cu următoarele poziții la erogațiuni:

1. onorariul dirigentului	cor. 160
2. pentru luminat	10
3. pentru încălzit	20
4. pentru procurare de note	30
5. spese neprevăzute	50

cor. 300

Aceste spese se vor acoperi din taxele de la membrii ordinari și ajutători, precum și din venitul concertelor aranjînd.

Preliminariul prezentat din partea adunării generale se aprobă.

2. V(ice)prezidentul prezintă epistola d(omnu)lui dr. Aurel Lazăr referitoare la abdicarea d(omni)ei sale din postul de prezident al reuniunii. Din cuprinsul epistolei — carea se cetește adunării generale — se vede că d(omnia) sa sub nici un chip nu voiește a-și revoca abdicarea. Propune luarea la cunoștință a abdicerei(i) și luarea măsurilor pentru alegerea altui prezident.

Membrul Vasile Popovici (propune) ca alegerea altui prezident să se țină deocamdată în suspens pînă ce se vor limpezi cauzele care au dat impuls abdicerii, eventual în caz de alegere, propune realegerea fostului prezident dr. Aurel Lazăr.

Membrul Iancu Cerbu propune ca adunarea să ia la cunoștință abdicarea fostului prezident și totodată să se esmită o comisiune candidatoare carea să se înțeleagă asupra persoanei (care) să fie aleasă de prezident.

Membrul Teodor Țeț propune ca alegerea prezidentului să se țină în ședința de azi, fără a se esmite comisie candidatoare.

Punîndu-se toate trei propunerile la vot, adunarea generală cu unanimitate hotărăște ca alegerea prezidentului să se facă în ședința de azi.

3. Trecîndu-se la alegere, membrul Teodor Țeț, propune că, luînd în considerare meritele fostului prezident dr. Aurel Lazăr pentru aceasta reuniune, să fie reales din nou de prezident al acestei reuniuni.

Adunarea generală cu unanimitate realege de prezident al reuniunii pe fostul prezident dr. Aurel Lazăr.

4. Devenind două locuri în comitetul reuniunii vacante și anume unul prin depărtarea lui Ioan Moldovan, iar altul prin resignarea lui Sever Papp, prezidiul propune completarea comitetului prin alegerea a doi membri noi.

Membrul comitetului Mihai Szilágyi, din considerare că are multe ocupațiuni, care îl rețin nu poate participa regulat la ședințele comitetului, își dă demisia din comitetul reuniunii.

Adunarea generală primește abdicarea d(omnu)lui Mihai Szilágyi și hotărăște ca adunarea de azi să efectuiască și alegerea de membri în comitet.

5. Punîndu-se la ordinea zilei alegerea a trei membri în comitet, adunarea cu unanimitate de voturi alege de membri în comitet pe d(om)nii; Iancu Cerbu, Teodor Popa, Ioan Albon.

6. Prezidentul arată că comitetul a luat măsurile de lipsă pentru aranjarea unui concert la 18 faur a(nul) c(urent).

Se ia la cunoștință iar hotărîrile comitetului aduse în această cauză se aprobă.

7. Pentru autenti(fi)carea protocolului se aleg d(om)nii: Teodor Popa, Vasile Mărcuș, Ludovic Gozsa și Cornel Cosma.

D.c.m.s.

Dr. N. Zigre,
v(ice)prezident

N. Firu,
secretar

S-a cetit și autenti(fi)cat.

(Ibidem, f. 10)

69

PROTOCOL

**luat în ședința Comitetului reuniunii de cîntări „Hilaria”,
ținută în 14/27 ianuarie 1909.**

Prezenți: dr. Nicolae Zigre, v(ice)prezident; Nicolae Firu, secretar; Iancu Cerbu, dr. Romul Papp, Vasile Popovici, Teodor Popa și Eugeniu Sibian.

12. Președintele pune la ordinea zilei staverirea programei ce se va aranja la 18 faur 1909.

Programa concertului viitor din partea comitetului se stavereste astfel: 3 puncte de cor, un punct de pian și două puncte de soluri. Pentru un punct de solo, comitetul decide a se ruga doamna Maria dr. Barbu; pentru un punct la pian se decide a se ruga d(omni)șoara Nora Kiss; dr. Romul Papp se roagă a cînta un punct pe violină, acompaniat la pian — dacă numai se poate — de dom(ni)șoara Nora Kiss; pentru un punct de solo s-a angajat d(omnu)l Vasile Popovici, preot.

Pentru angajarea doamnei și, respective domnișoarei, se însărcinează domnii dr. Nicolae Zigre și dr. Romul Papp.

13. Pentru angajarea muzicei salei și pentru pregătirea invităților se însărcinează domnii dr. Nicolae Zigre, Eugeniu Sibian și Teodor Popa.

14. Pentru de a aduce la cunoștință domnului dr. Aurel Lazăr concluzul adunării generale, prin care domnia sa este reales de prezident, se esmit domnii dr. Nicolae Zigre, dr. Romul Papp, Iancu Cerbu.

15. Pentru verificarea protocolului se designează domnii I. Cerbu și E. Sibian.

D.c.m.s.

Dr. N. Zigre,
v(ice)prezident

N. Firu,
secretar

Iancu Cerbu, Eugen Sibian.

(*Ibidem*, f. 5—6).

70

PREASTIMATE D(OMNU)LE VICEPREZIDENT,

mă rog să iei la binevoitoare cunoștință și să aduci la cunoștința onoratului comitet al „Hilariei” că Țabzie din onorifica slujbă de membru al acelu comitet și nici la concertul acest mai apropiat al „Hilariei” nu voi să iau parte activă.

Oradea, 28 I 1909.

Cu toată stima,
Vasilie Popovici

(*Ibidem*, f. 31)

71

Tipografia „Tribuna“ Arad

Arad, în 9 II 1909

**D(OMNIEI) SALE, D(OMNU)LUI NICOLAE FIRU,
INV(ĂȚĂTOR) ORADEA**

Alăturat avem onoare a vă trimite câteva mostre din ordin de dans, rugându-vă să binevoiți a alege din ele și a ne trimite toate îndărăt.

Așteptînd comanda Dvs., suntem cu toată stima,

(s.s. indescifrabil)

(*Ibidem*, f. 29)

72

PROGRAMA

**concertului aranjat de Reuniunea de cîntări „Hilaria“
la 18 februarie n(ou) 1909**

1. G. Dima: *Două inimi*, cor mixt
2. O. Goga: *Oltul*, poezie declamată de d(omni)șoara Gabriela Gherlan.
3. a. Ch. Dancla: *Resignation* (op. 59).
b. Fr. Drdla: *Kubelik serenade*, executată pe violină de d(omnu)l Eugen Pescariu, acompaniat la pian de d(omni)șoara Nora Kiss.
4. K. R. Kárrász: *Ce te legeni codrule*, duet cîntat de d(om)nii V. Ungur și N. Firu, acompaniați la pian de d(omni)șoara Iuliana Vaina.
5. Fr. Liszt: *Tarantella*, executată la pian de d(omni)șoara Nora Kiss.
6. I. Vidu: *Negruța*, cor mixt.

(*Ibidem*, f. 27)

73

Tipografia „Doina“ Arad

Arad, în 20 febr. 1909

**D(OMNU)LUI NICOLAE FIRU, INV(ĂȚĂTOR)
ORADEA MARE**

Alăturat avem onoare a vă trimite nota de cor(oane) 21 pentru tipărituri, rugându-vă să binevoiți a ne trimite suma aceasta cu mandat poștal. Așteptînd și pe viitor comanda Dvs., suntem cu toată stima,

(s.s. indescifrabil)

(*Ibidem*, f. 30)

74

STIMATE DOMNULE!

Scriind doamnei Marioara Rațiu la Câmpina și rugînd-o să-mi facă cunoscut despre notele tipărite ce le are din compozițiile lui C. Porumbescu, mi-a dat răspunsul că vi le-a trimis dvs., drept aceea vă rog (să) binevoiți a mă încunoștința despre cele ce le aveți, cari sunt acelea și sunt oare între ele și pentru cor.

Așteptînd răspuns, sunt al dv. stimător,

Ilie Imbrescu,
preot, dirigentul corului

Dalboșeț, 11/24 febr. 1909

(*Ibidem*, f. 36)

75

PROTOCOL

luat în ședința comitetului reuniunii de cîntări „Hilaria”.
ținută la 9 martie a(nul) c(urent).

Prezenți: dr. Nicolae Zigre, v(ice)prezident; Nicolae Firu, secretar; dr. Romul Papp, Eugeniu Sibian și Iancu Cerbu.

16. Secretarul Nicolae Firu raportează că concertul reuniunii s-a ținut la 18 faur n(ou) 1909, însă nu în sala de la „Kereskedelmi Csarnak”, precum s-a anunțat, ci în sala mare de la „Arborele verde”.

Cu ocaziunea acestui concert s-a executat următoarea programă:

1. G. Dima, *Două inimi*, cor mixt.
2. O. Goga, *Oltul*, poezie declamată de domnișoara Gabriela Gherlan.
3. a. Ch. Dancla, *Resignation* (op. 59).
4. Kárrász K. R., *Ce te legeni codrule*, duet cîntat de Victor Ungur și Nic. Firu, acompaniat la pian de domnișoara Nora Kiss.
- b. Fr. Drdla, *Kubelik serenade*, executate pe violină de d(omnu)l Eugen Pescariu, acompaniat da pian de d(omni)șoara Iuliana Vaina.
5. Fr. Liszt, *Tarantella*, executată la pian de domnișoara Nora Kiss.
6. I. Vidu, *Negruța*.

Toate punctele din programă au fost executate cu cea mai mare precizie. Atît venitul moral cît și cel material au fost mulțumitoare. În fine, propune a se esmite 2 tineri membri ai reuniunii spre a exprima d(omni)șoarelor concertante mulțumită din partea reuniunii.

Raportul secretarului se ia cu plăcere la cunoștință iar pentru osteneala pusă pentru reușita acestui concert, secretarului și dirigentului reuniunii i se exprimă mulțumită.

Pentru a mulțami domnișoarelor concertante se esmit domnii Victor Ungur și Vasile Mărcuș.

17. Se prezintă raportul casierului despre venitele și spesele împreunate cu aranjarea concertului din 18 faur 1909 și anume:

venitele: cor(oane) 598

spesele: cor(oane) 441,36

Rămîn: cor(oane) 157,64

Raportul casierului se aprobă și se supune aprobării adunării generale.

Pentru verificarea protocolului se designează domnii dr. Romul Papp, Iancu Cerbu.

D.c.m.s.

Dr. N. Zigre,
v(ice)prezident

N. Firu,
secretar

Dr. Romul Papp, Cerbu Iancu.

(*Ibidem*, f. 6—7)

76

PROTOCOL

luat în ședința comitetului reuniunii de cîntări „Hilaria“,
ținută la 9 octombrie 1909.

Prezenți: dr. Nicolae Zigre, v(ice)prezident; Nicolae Firu, secretar; dr. Romul Papp, Eugen Sibian, Iancu Cerbu, Cornel Neagu.

18. V(ice)prezidentul arată că adunarea generală convocată pe ziua de 10 martie și 17 martie din cauză că membrii nu s-au prezentat, nu s-au putut ținea. Se ia la cunoștință.

19. V(ice)prezidentul arată că în sensul statutelor, expirînd periodul pentru care a fost ales, actualul comitet a expirat, deci propune convocarea adunării generale constituante, în care adunare comitetul și-ar permite abdicarea.

În legătură cu aceasta propune staverirea programei.

Propunerea se primește, iar adunarea generală de constituire se concheamă pe 10 octombrie n.a.c., la 11 ore, în localul școalei, pe lîngă următoarea ordine de zi:

1. Prezentarea raportului comitetului și casierului și darea absolutoriului.
2. Abdicarea comitetului.
3. Alegerea unui prezident și notar adhoc.
4. Alegerea comitetului și funcționarilor pe noul period 1909/10.

20. Pentru verifierea protocolului, la propunerea prezidentului se designează: dr. Romul Papp, Iancu Cerbu.

D.c.m.s.

Dr. N. Zigre,
v(ice)prezident

N. Firu,
secretar

Dr. Romul Papp, Iancu Cerbu.

(*Ibidem*, f. 7—8)

77

RECUNOȘȚINȚĂ

despre 13 coroane, adică treisprezece coroane, primite din casa reuniunii de cîntări „Hilaria” pentru procurarea unui hectograf, țintă și hîrtie.

Oradea Mare, 8 XI 1909.

N. Firu,
dirig(entul) reun. „Hilaria”

Se poate plăti: dr. A. Lazăr

(*Ibidem*, f. 126)

78

INCASĂRILE DE LA CONCERTUL DIN 14 NOIEMBRIE 1909

1. Drimba Teodor — 5 cor. 60 fil.; 2. Vasile Bulzan — 2 cor. 1 fil.; 3. Florian Pinter — 2 cor.; 4. Lăpuștean din Cenade — 4 cor. 1 fil.; 5. Căp. Romulus Moga — 2 cor. 8 fil.; 6. Ovid Cernea — 2 cor.; 7. Virgil Cernea — 2 cor.; 8. Kolert leutenant; 9. George Roxin, pretorele — 5 fil.; 10. Romul Barbu — 2 cor.; 11. Eugen Drimba — 2 cor.; 12. dr. Cornel Bulc — 2 cor.; 13. Ioan Cloambeș — 2 cor.; 14. dr. Burdan — 5 cor. 5 fil.; 15. dr. Coriolan Pop — 5 cor. 5 fil.; 16. Sabin Sava leutenant — 2 cor.; 17. Holban Teodor — 5 cor.; 18. Iosif Vaina — 5 cor. 15 fil.; 19. Goza N. — 2 fil.; 20. Petru Frenț — 5 cor. 5 fil.; 21. dr. Andrei Ille — 5 cor. 5 fil.; 22. Adrian Deseanu — 5 cor. 10 fil.; 23. George Feier — 5 cor. 5 fil.; 24. Petru Popa — 2 cor.; 25. Demetriu Ursan — 4 cor.; 26. Ioan Gherlan — 5 cor. 15 fil.; 27. Alexandru Popovici — 10 fil.; 28. dr. Nicolae Popovici — 10 fil.; 29. Ioan Szilágyi — 10 fil.; 30. Iosif Diamandi — 2 cor. 8 fil.; 31. Andrei Horvath — 5 cor. 2 fil.; 32. Zaharie Pantea — 5 cor. 5 fil.; 33. Valer Mureșan — 4 cor. 1 fil.; 34. Blaga (familie Tulca) — 5 cor.; 35. Blaga G. (preot Otomani) — 5 cor. 1 fil.; 36. Vasile Mangra — 2 cor. 18 fil.; 37. Mihail Pavel — 5 cor. 5 fil.; 38. Comanici N. — 2 cor. 1 fil.; 39. George Dudulescu — 2 cor. 18 fil.; 40. Mihai Hossu — 5 cor. 5 fil.; 41. dr. Ioan Boroș — 10 fil.; 42. dr. Nicolae Zigre — 5 cor.; 43. Alex. Muntean — 5 cor.; 44. Gavril Mariș — 5 cor.; 45. dr. Demetriu Kiss — 5 cor. 5 fil.; 46. Florian Kövari — 2 cor.; 47. Antalacz (?) — 2 cor.; 48. Familia Egri — 5 cor.; 49. Aurel Egri — 2 cor. 1 fil.; 50. Dobo Remus — 2 cor. 1 fil.; 51. Lenyes Loránd — 2 cor. 1 fil.; 52. Simon Ferencz — 2 cor. 1 fil.; 53. Ioan Albion — 4 fil.; 54. Toma Păcală — 10 fil.; 55. Albert Dietrich (mandat) — 10 fil.; 56. Pantelie Bugariu (mandat) — 3 fil.; 57. George Pirtea — 5 fil.; 58. Simac Teodor — 2 fil.; 59. Nicolae Zigre — 10 cor.; 60. Mochiu Vancea — 10 fil.; 61. dr. Ioan Iacob — 2 fil.; 62. dr. Romul Pop — 10 fil.; 63. Ioan Papp (director) — 10 fil.; 64. dr. Iustin Ardelean — 20 fil.; 65. Elie Moga — 2 fil.; 66. Iosif Tărașu — 5 fil.; 67. Vasile Pap — 10 fil.; 68. Bibescu Gustav (?) — 10 fil. (Total) intrate: 473,60 coroane.

Eșite:

sala și luminat:	
podiu	10
țigani	60
poliția	16,40
timbre	18
invitări	50
pian	20

 340,60 coroane

(Intrate): 473,60

(Eșite) 340,60

 Profit 133,00 coroane

casier

(Eugeniu) Sibian

(Ibidem, f. 124)

79

ONORAT COMITET!

Sibian Eugen,
casier

Comitetul reuniunii noastre „Hilaria“ din Oradea Mare, avînd de scop a da un avînt mai vîdit vieții sociale și culturale române din aceste părți, a luat deciziunea să aranjeze, în cursul carnavalului din anul viitor 1910, o serată artistică în stil mai înalt. În scopul acesta a invitat pe d(omnu)l dr. Tiberiu Brediceanu, rugîndu-l, ca cu ajutorul debutanților săi din Bihor, să binevoiască a preda piesa d(omniei) sale de artă muzicală „Șezătoarea“.

D(omnu)l dr. Brediceanu s-a arătat aplicat a primi acest ofert, pe lingă singura condițiune, incontestabil firească și justă, ca toate spesele împreunate cu călătoria și întreținerea trupei debutanților în Oradea Mare să le suporte, precum și cele reclamate de predarea piesei, reuniunea noastră.

Încît se atinge de partea a doua a acestei condițiuni și adică de întreținerea debutanților invitați, comitetul nostru, aprețiind împrejurările locale, s-a declarat apt a-i putea satisface, plasînd o parte însemnată din oaspeți la familiile fruntașe din loc, astfel că partea aceasta a afacerii n-ar reclama spese prea considerabile.

Spesele de călătorie însă, dată fiind depărtarea dintre Sibiu și Oradea Mare și dat fiind numărul de aproape 50 de persoane al debutanților, după calculul făcut ar atinge cifra de 1600 coroane, o sumă aceasta, pe care reuniunea noastră nu este în stare să o acopere nici din averea sa, nici din venitul material al proiectatei serate artistice, chiar cînd aceasta ar fi neașteptat de bine cercetată de publicul român bihorean. Din motivul acesta și avînd convingerea că onoratul Comitet al Societății pentru fondul de teatru român aprețiază în deplină măsură importanța năzuințelor noastre și folosul suflutesc ce ar rezulta din o astfel de reprezentățiune artistică pentru pătura cultă românească din aceste părți, în mare parte lipsită de educație și de cultură națională și streină de manifestațiunile artistice românești, convinși mai departe, că o atare reprezentăție ar deștepta în măsură însemnată gustul artistic și ar promova cultura națională însăși, prin

ceea ce s-ar promova în același timp și scopurile Societății pentru crearea fondului de teatru român și s-ar deștepta interes și la mai din față de această instituție cu membri frumoși, în numele reuniunii „Hilaria” venim cu rugarea on(oralului) comitet, ca luînd în considerare importanța și scopul problemei noastre, să binevoiască a ne sări în ajutor la acoperirea speselor împreunate cu aranjarea acestei reprezentății artistice, votîndu-ne un astfel de ajutor bănesc care să ne facă posibilă întruparea acestei dorințe și străduințe salutare.

În așteptarea rezultatului pentru noi decizător...

Comisia executivă: dr. Nic. Zigre, dr. Marta, dr. Mangra, Deciu, Sibian, Ungur, Giurescu, dr. Sferlea, Egri, Szilágyi, Popovici, Silnar (?), Mangra.

(Concept)

(*Ibidem*, f. 178)

80

PREAONORATE D(OMNU)LE PROTOPOP,

În seara de 10 martie nou a(nul) c(urent) (joi, săptămîna cea albă), Reuniunea de cîntări „Hilaria” de aici va aranja o producțiune artistică cu concursul prețios al doamnei Veturia Triteanu, al doamnei Viora dr. Ciordaș și al Reuniunii de muzică din Sibiu, care va preda frumoasa operetă de muzică populară românească „La șezătoare”, sub conducerea autorului dr. Tiberiu Brediceanu.

Scopul suprem al acestei producțiuni este: să se adune o grandioasă manifestare culturală și artistică întregul nostru Bihor și astfel să se dea un avînt mai vădit și mai intențiv mișcărilor culturale din părțile bihorene. *Pentru ca aceasta producțiune să poată îmbrăca proporțiile unei adevărate serbări a artei populare românești, este o recerință necondiționată, ca să fie cercetată de cît mai multă lume românească.*

În scopul acesta, comitetul aranjator al seratei, pentru a-i asigura reușita, a făcut toate pregătirile și și-a dat toate silințele, ca pe 10 martie să se întrunească în Oradea toată inteligența românească din Biharia.

În special s-au trimis invitări și apeluri preoților, învățătorilor și tuturor cărturarilor români de la sate, căci aceștia mai virtos s-au avut în vedere la aranjarea seratei.

Data fiind menirea acestei serbări culturale, apoi faptul că după toate presemnele, ea va fi cercetată de mult public, chiar și din sînul altor naționalități și confesiuni conlocuitoare, este mai presus de orice îndoială, că de la aceasta producție preoțimea noastră ortodoxă nu poate lipsi. Dimpotrivă, preoțimea, care totdeauna a fost înaintemergătoarea acțiunilor culturale, va trebui ca și cu ocaziunea aceasta să se manifeste ca o tagmă cărturărească conștientă și însuflețită pentru promovarea idealurilor culturai naționale. Iar aceasta o va putea dovedi mai strălucit înaintea lumii străine și a preoților de alte confesiuni, prin prezența sa la această serată în număr cît se poate de impunător.

Pe temeiul acestor considerațiuni, dar în special din încredințarea și la dorința expresă a Magnificenței sale d(omnu)lui vicar episcopesc, care ține mult la vaza și prestigiul preoțimei sale, te poftesc în mod confidențial și pe d(umnea)ta ca protopop tractual și ca membru al comitetului de onoare al seratei ca să aduci acestea, într-o formă acomodată, la cunoștința preoțimei și învățătorimei submanuate, făcînd o propagandă călduroasă, îndemnînd și însuflețînd pe toți și în special pe cei din generațiunea mai tînră, ca să participe cît mai mulți la serata din cestiune, aducînd cu sine și cițiva fruntași.

În convingerea că preanonat d(umnea)ta vei ști să te afirmi și să-ți faci darorință și din acest punct de vedere, sunt al preanonat d(umi)tale stimător.
Oradea Mare, în 10/23 februarie 1910.

Gh. Tulbure,
asesor — referent conz(istorial)
Oradea Mare

P. O. Domn Toma Pacală, protopop

(*Ibidem*, f. 170)

81

STIMATE DOMNULE!

Nr. 200/1910.

Rezervat

În ziua de 10 martie n.a.c. (săptămîna cea albă), Reuniunea de cîntări „Hilaria“ de aici va aranja o producțiune artistică cu concursul prețios al d(oamnei) Veturia Tritean și al reuniunei de muzică din Sibiu, care va preda frumoasa operetă „La șezătoare“ sub conducerea autorului, dr. Tiberiu Brediceanu.

Scopul acestei producțiuni este să adune la o grandioasă manifestare culturală întregul nostru Bihor, iar ca aceasta producțiune să poată îmbrăca proporțiile unei adevărate serbări a artei populare românești, este o recerință necondiționată, ca să fie cercetată de cît mai multă lume românească.

Faptul că, după presemne, serbarea aceasta va fi cercetată de mult public, chiar și din sînul altor naționalități și confesiuni conlocuitoare, este mai presus de orice îndoială, că de la aceasta producțiune preoțimea și învățătorimea noastră ortodoxă nu poate lipsi.

După ce și dorința Magnificenței sale d(omnu)lui vicar episcopesc care ține mult la vaza și prestigiul învățătorimei și preoțimei, este ca la aceasta producțiune să fie cît mai mulți preoți și învățători ortodocși, te poftesc în mod confidențial, ca întrucît nu ești reținut de afaceri oficioase să binevoiești a lua parte la aceasta producțiune, aducînd cu d(umnea)ta și cîțiva țărani frunțași.

Pentru orice informații vă adresați lui dr. Aurel Lazăr.
Oradea Mare, 1 martie 1910 s.n.

Toma Pacală,
p(roto)presbiter

(*Ibidem*, f. 171)

82

(Ciornă)

Bistrița: dr. Victor Onișor — 5 familie, 10 persoane

Cluj: dr. Alexandru Moraru — 5 fam(ilie), 10 pers(oane)

Dej: d(oam)na Eleftera Mihali — 5 fam(ilie), 10 pers(oane)

Hațeg: d(oam)na Dora Bontescu — 5 fam(ilie), 10 pers(oane)

Deva :d(oam)na Elena Hosszu-Longin — 5 fam(ilie), 10 pers(oane)

Orăștie: d(oam)na Veturia I. Lăpădat — 5 fam(ilie), 10 pers(oane)

Braşov; d(oam)na Elena Săbădean — 10 fam(ilie), 10 pers(oane)
 Arad: Marilina Bocu — 10 fam(ilie), 10 pers(oane)
 Braşov: d(omnu)lui Ioan Papp, avocat — 5 fam(ilie), 10 pers(oane)
 Budapesta: d(omni)şoarei Delia Plopu — 3 fam(ilie), 5 pers(oane)
 Abrud: d(oam)na Ana Filip — 5 fam(ilie), 10 pers(oane)
 Lugoj: d(oam)na Ecat. Vălean — 10 fam(ilie), 10 pers(oane)
 Oraviţa: d(oamn)na Petru Cornean — 5 fam(ilie), 10 pers(oane)
 Făgăraş: d(oamna) Maria Şerban — 5 fam(ilie), 10 pers(oane)
 Viena: dr. Lazăr Popovici — 3 fam(ilie), 5 pers(oane)
 Boroşineu: d(oam)na Barbură — 3 fam(ilie), 5 pers(oane)
 Şimleu: dr. Cor. Meseşianu — 4 fam(ilie), 8 pers(oane)

(*Ibidem*, f. 77)

83

„ALBINA“

Institutul de credit şi de economii Sibiu
 Filiala Braşov

Expensar

1. Convorbiri la telefon	cor.	6
2. Muzicalii	cor.	20
3. Expediţia notelor		1
4. Calea mea primă la Oradea M(are) (bilet cl. I, trăsuri, pension, hamal)		80
5. Calea a doua la Oradea M(are), cu dl. Rebega (bilete de tren, trăsuri, hamal)		64
6. Pension pentru ambii: luni şi miercuri		50
7. Porto pentru 2 pachete cu rechizite <i>tour</i>		10
8. 1 cuier ţărănesc, incl(usiv) ladă		38
9. Spese cu angajarea vagonului direct		3
10. Spese cu mântuirea de la curtea cu juraţi		20
11. Spălatul costumelor rom(âneşti) pt. bărbaţi		5
12. 1 ladă expediţia costumelor		9
13. Spesele d(oamnei) Triteanu (tren, trăsură, hamal)		35
14. Aducerea lui Ascaniu Crişan şi sora		50
15. Bere muzicală după proba generală		20
16. Porto pl(anşe) 2 pachete cu rechizite <i>retour</i>		10
17. Trăsuri, hamal (la) Sibiu		5
18. Procurarea diverselor rechizite pentru scenă		20
19. Spese cu aranjarea scenei, transportarea obiectelor pe bină (scenă) şi-napoi		20
20. Menaaj pe cale, tour şi retour, pentru cor		40
21. Programe — porto		14
22. Calea (bilete de tren), tour şi retour, pentru cor		952
23. Diverse spese mărunte		40

Total cor(oane) 1 512

(Concept de Tiberiu Brediceanu)

(*Ibidem*, f. 67)

84

„HILARIA“, EXP(EDIAT) I

Dr. Aurel Lazăr

1. 4468 Oreste Popescu	Cernovitz (Cernăuți)	6,65
2. 4469 Dr. Vladimir de Repta	„	65
3. 4470 Dr. Amos Frâncu	Kolozsvár (Cluj)	45
4. 4471 C. G. Popovici	București	50
5. 4472 Quator (?) Carp	„	50
6. 4473 Pherekide	„	
7. 4474 G. Secoșan	„	
8. 4475 D. Onciul	„	
9. 4476 P. Gârbicean	„	
10. 4477 St. Hepites	„	
11. 4478 C. I. Istrate	„	
12. 4479 dr. Victor Babeș	„	
13. 4480 S. Calinder (?)	„	
14. 4481 I. G. Duca	„	
15. 4482 I. C. Brătianu	„	65
16. 4483 Tache Ionescu	„	
17. 4484 Spiru Haret	„	
18. 4485 Louis Boset (?)	„	
19. 4486 I. U. Soricu	„	
20. 4487 <i>Voința Națională</i>	„	
21. 4488 C. Achille	„	65
		<hr/>
		11,80

(Ștampila poștei din Oradea)

(Ibidem, f. 142)

85

„HILARIA“ EXP(EDIAT) IV

Dr. (Aurel) Lazăr

1. 2959 Nae T. Popa	Craiova	65 (filieri)
2. 2960 P. Suci	Pitești	
3. 2961 Th. Theodorini	Ploiești	
4. 2962 Luca Elefterescu	Ploiești	
5. 2963 E. Diogenide	Craiova	
6. 2964 I. G. Bibescu	București	
7. 2965 Niculae Marin (?)	București	
8. 2966 D. Ioviția	București	
9. 2967 I. Bianu	București	
10. 2968 C. Marghiloman	București	
11. 2969 Emil Culoglu (?)	București	

12. 2970 A. D. Xenopol	Iași	
13. 2971 N. P. Paraschivescu	Galați	
14. 2972 P. M. Ciovarăi (?)	Craiova	
15. 2973 G. Vercescu	Craiova	
16. 2974 N. Brausem (?)	Pitești	
17. 2975 C. Păcurăreni (?)	Constanța	
18. 2976 D. A. Nicolau	Caracal	
19. 2977 C. Zagonța	Ploiești	
20. 2978 A. C. Constantin	Caracal	
21. 2979 P. Haliția	Iași	
22. 2980 P. Jurca	Buzău	
23. 2981 C. Stere	Iași	
24. 2982 N. N. Popa	Craiova	
25. 2983 P. Brâncovean	București	
26. 2984 I. Procopiu	București	
27. 2985 N. Comșa	București	
28. 2986 Iuliu Grecul (?)	București	
29. 2987 Fileriu Axente	Turnu Severin	65 (filieri)

(*Ibidem*, f. 141)

86

LISTA INCASĂRILOR LA CONCERTUL DIN 10 MARTIE 1910

I. Lojele:

1. Dr. Demetriu Radu	cor.	20	10. Iosif Diamandi	cor.	20
2. Sever Selagian		20	11. dr. P. Barb		20
3. Mihai Pavel		20	12. Iustin Ardelean		20
4. Nicolae Zigre		20	13. Werthenstein Alfred		20
5. Vasile Mangra		40	14. Fenyes ...		20
6. Toma Păcală		20	15. Ioan Poinar		20
7. Toma Păcală		20	16. Dr. Ioan Iacob		20
8. Nicolae Popovici		20	17. Dr. Aurel Lazăr (s-a dat lui Werthemstein)		—
9. Ioan Buna și d. Oancea		20	18. Györi ...		20

II. Mandate:

Dr. Nicolae Oncu,			Demetriu Ioviția,		
av(ocat) Arad	cor.	10	inginer Galați		10
Dr. Ioan Damian,			Dr. I. Bianu, România		20
av(ocat) Detta		10	I. G. Bibicescu, București		40
Dr. Petru Țegle, av. Timișoara		30	N. Onișor, avocat Bistrița		5
Alex. Văcărescu,			Werthemstein Alfred, Oradea		10
proprietar Holod		10	Petru Mocsonyi, Căpîlnaș		20
Dr. Iosif Gall, Lucareț		10	Petru Ionaș, Brașov (?)		5
Maria dr. Șerban-Voila, de la:			Elena Săbădean, Brașov		5
1. Alex. Belle, vicecomite		12	G. T. Kirileanu, București		100
2. Dr. Teodor Popescu		12	I. C. Brătianu, (București)		47,17
3. Dr. Nicolae Șerban		12	Ioan Mețianu, mitropolit Sibiu		20
4. Dr. Aurel Pinția		5	dr. Vladimir de Repta,		
5. Iacob Macovei		5	Cernăuți		30
			<i>Revista Democratică,</i>		
			București		47,17

C. Diamandy, București	47,17	I. Ardelean	”	”	10
Marchiș Romulus, Carei	10,04	C. Selagian	”	”	10
Dr. Oreste Popescu, Cernăuți	15	Andrei Horvat, Oradea			8
Costică Iarca, Buzău	12	Csyuhle Barno			5
Mihele Demetriu	1	Szentkeresz G., Oradea			10
Iosif Tărău	20	Ioan Boțoc			12
Traian Nagy	14	Dr. R. Ursan (?)			11
Demetriu Ghelan	6	Teodor Patkos			1
Liviu Rada	5	Ioan Bulzan			15
Szentmiklos Miklos	10	Ioan Foltuțiu			1
I. Diamandi pentru Barta S.	2	Ioan Rocsin			5
I. Marta pentru Novac M.	1	văd. George Popa			14
Demetriu Porumb	10	văd. Aug. Antal, Beiuș			20
Bács Gera	2	Augustin Sferle			5
Dr. G. Mathé	20	Alex. Aci			2
Ioan Bibescu M. Peterd	10	Petru Pantea			10
Ioan Pap	5	S. Tașiedan			6
Traian Maria	6	Luncan Flore			1
George Stanciu	20	Ioan Genț			15
Petru Pop Tămaș	6	Ilie Carțiș			2
Dr. Iustin Pop, avocat	20	Miklos Miklos			2
Petru Popescu, Oradea	23	Csuhle Ioan			1
Annyo Marisko	6	Sturz Teodor			2
Ioan Székely, Betfia	5	Alex. Gera, Beiuș			10
Teodor Rátkos	2	Ioan Goina			20
G. Dudulescu	3	C. Alimăneștean			20
Teodor Pop	12	Dimitrie Sime			10
Atanasiu Tudor	10	Doamna Mihaly			20
Prin Gh. Tulbure	64	Dr. Ioan Iacob			20
și un mandat I. C. Brătianu	47,17	Doamna Hortensia Velici			10
Petru Lascu	12	Dr. Coriolan Steer			
V. Ștefănică, Beiuș	12	(prin mandat)			20
Adrian P. Deseanu, Vașcău	12	Demetriu Balog			5
Aloisiu Nistor, Oradea	6	Doamna Nicolae Oncu			20
Dr. G. Miculaș, Oradea	5	Dr. Iustin Marșieu,			
Dr. Valeriu Hetco, Oradea	15	avocat Arad			10
Petru Catană	12	Dr. Livius Tămășdan			5
Urs Lup	1	Baronul Pop			5
Victor Termea (?)	12	Căpitanul Măcelariu			5
Iosif Mălan	2	Ioan Szilágyi, Oradea			5
Ioan Fekete	4	Petru Pop, notar Aștileu			10
Nicolae Danc	2	Dr. C. Pavel, Beiuș (mandat)			10
Popa Nistor	5	George Pop de Băsești			24
Demetriu Szabo	1				
Rottenberg Marta	1				
Dr. Aurel Lazăr	4				
George Crăciun	3				
Dr. Aurel Lazăr	9				
Anngo (?), defect la loje	4				
Iosif Tărău	5				
G. Dudulescu	6				
Ioan Papp	50				
Ioan Rev (?)	2				
V. Dumbravă, Beiuș, dr. Gera	20				

Total cor.	1 815,55
Seara la casă	1 920
Total	3 735,55
I. Albon	12
	3 747,55
Goina	12
	3 759,55

(Ibidem, f. 83—91)

Seara la casă

(Numele persoanelor)	Bilete	Supra			
	solviri				
			Romul Popa, Leș	5	
			Ștefan Domocoș, Bratca	10	5
			Alex. Gurbădan	5	
Ioan Papp	12		Dr. Illie Mariș	5	5
Dr. Mureșan, Beiuș	5	20	Mihail Pavel	5	
Dr. Ioan Ciordaș	15	85	Iuliu Weis (?)	12	
Georgiu Kis	15		Sofie Ciorogar și fiica	12	
Mochiu Vancea	13		Ioan Dance	20	10
Alexandru Popescu	10		Dr. Iuliu Kiss	5	5
Ioan Illés	2		Dr. Ioan Câmpian	5	5
Suciu Melentie	5		Dr. Nestor Oprean	12	5
Petru Cipou	10	2	Vasile Ardelean	12	3
Demetriu Popa	1		Ignatie Szabo	12	2
Petru Sime	5	1	Ștefan Făt	5	1
Ioan Cloambeș	5		Stolz Heinrich	5	
Teofil Teglas	1		Vasile Bodor	12	
Alexandru Golian (?)	10		Demetriu Vușcan	12	2
Teodor Pășcuț	5		Dr. Simeon Tamaș	5	15
Ioan Popa	2		Emil Perényi	5	1
Bumbera István	10		Ioan Lăpădat	12	
Petru Poptamas	5		Valeriu Popovici	5	
Ioan Abrudan	5		Corneliu Andru	5	
Nicoruța G.	15		Preoți Albi	20	
George Morărescu	12		Cuțian oblt.	5	
Ioan Nath (?)	5		Corneliu Sabo	12	3
Garai Iosif	2		Ioan Vesa (?)	12	3
Aurel M. Popovici	10	3	Corneliu Bács	5	15
Corneliu Abrudan	5	2	Dr. Constantin Popovici	5	15
Drimba Teodor	12		Dr. Cornel Nyes	5	15
Alexandru Muntean	12		Nistor Todor	1	
Iosif Câmpian	24	2	Dr. Costa George	5	
George Cosma	5		Dr. Paul Lăuran, Vad	5	
Iosif Moldovan, Ortiteag	10	15	Petru Tămăian	5	
Teodor Simoc, Brusturi	5	1	Ștefănică, Beiuș		10
Aurel Todoran	5		Augustin Maghiar	5	2
Ludovic Bardoși	5	5	Ludovic Vida	5	
Mihail Flonta, Oradea	5		Vaina Ioan	12	8
Stern	5		N.N.	2	
George Oncu	5	2	Dr. Ioan Moldovan	5	
Petru Paul, Berechui	5	1	Ioan Pop	5	2
Andrei Horvath, Oradea	12	10	Romul Barbu	5	
Demetriu Ardelean	12		Silviu Bordan	5	3
Lessi Miklos	5		Dr. Ioan Voștinar	5	
Pintea János	5		Antoczy	5	
George Pirtea	5		Vaina din Jaca	36	24
Hădși (?) Petru	12		Dr. Demetriu Kiss	12	8
Ioan Cosma	5		Teodor Staicu	5	2
văd. Catina Fășie, Oradea	10		Petru Vlaicu	12	2
Petru Pap, Oradea	12		Jecsenski Zsigmond	3	
Petru Ardelean, Oradea	12		Dr. Varady Zsigmond	5	15
Ignatie Pirte (?), Oradea	12		Gavril Mariș	12	8
Nicolae Vașca, Homorog	12		Vasile Sălăgian	5	
George Popa	5		N.N.	5	1
George Șerb	10		Vasile Bica, Tășad	12	
Zaharie Moga	5		familia Lăpuștean	22	3

S-au vindut	183 bilete a 5 cor.	915
„	„ 55 bilete a 12 cor.	660
Total		2 276 cor.

Suprasolviri prin poștă și pentru m. de casier	967,55
Suprasolviri la casă	504
3 747,55 coroane	

Prin (...) am încasat	279
„ domnul Kiss	62
„ Dr. G. Popa	24
„ Dr. D. Mangra	45

Au intrat ulterior de la:

Dr. N. Zigre (de la Delia Plopu și dr. G. Cosma, Beiuș)	12
Dr. N. Zigre	12
Delia Plopu	5
Adevărul (București)	87
3 863,55	

Demetriu Radu	100
Dr. Coriolan Pop	50
4 013,55	

Puneschievici (?)	20
Teodor Ciumpe	10
Dr. Aurel Lazăr	20
Dr. A. Lazăr (suprasolv.)	50

4 113,55

Ioan Mangra (econom)	5
----------------------	---

4 118,55

La concert:

(Ibidem, f. 83—89)

87

(LISTA CU ÎNCASĂRILE ȘI CHELTUIELILE EFECTUATE CU PRILEJUL CONCERTULUI DIN 10 MARTIE 1910)

Remunerațiunea votată dirigentului	cor.	160
Tipografia „Poporului“ — invitările		124,50
Tipografia „Poporului“ — programele		13,50
Poșta pentru invitări		14
„ „ „		12
„ „ „ în România		11,80
„ „ „		18,85
„ „ „ în Ungaria		9,86
„ „ bilete (30 a 10 fil.)		3
Dr. Aurel Lazăr pentru trăsură la general		5
S-a plătit la poliție		16,40
Lui Tiberiu Brediceanu din spesele de drum		1 001

Lui N. Firu pentru procurarea creației <i>Pui de lei</i>	20
S-au procurat 2 perechi ciorapi pentru costume	10
Buchetul de primire doamnei Triteanu	3
Trăsura la gară d(omnu)lui dr. Lazăr	4
Trăsura ce a adus de la gară bagajele (3)	9
Juristului P. Jurescu pentru ordinul de dans	5
Lui Baruța pentru vîndutul (...)	3
Lui Sibian — opinci	5
Lui Farkas Jozsef pentru flori	14,40
La frizer	30
La lăutari	100
La muzica militară	168
La Diosig pentru făcutul furcilor de tors	20,75
Lui Szatmay Jozsef	10
Lui Fenyes Antal pentru aranjatul binei(scenei)	70
(Lui) Sonnenfeld pentru tipărituri	61
Jellinek pentru buchete de flori	40
La hotelul „Sas“ („Vulturul“)	291,60
Sala la „Sas“ („Vulturul“)	561
La Bernard pentru mîncări	241,80
La Dancs pentru băuturi (...)	104,66
La Vikus pentru dejun	24,04
La Brediceanu Tiberiu	500
Pentru spartul unor ferestre	20
Cocardele la aranjări	22,50
Pentru tratamentul costumelor împrumutate și bacșiș la scriitor	10
Luminatul în decursul probelor	20
Lui Brediceanu (s-au predat la D.)	10
Porto	10

Spesele totale 3 778,66

Venitul curat: 4 118,55

(Spesele): 3 778,66

Venitul total: 339,89 coroane

Se distribuie astfel:

- la masa studenților: 150
- la fondul „Hilariei“: 150
- și 10%o dirigentului: 39,89

(Total) 339,89

(Ibidem, f. 82)

88

RAPORTUL

casierului asupra socotelilor reuniunii de cînt „Hilaria“ pe anul 1910
Onorată adunare generală,

Pe baza § 17 din statute, am onoarea a raporta că anul financiar 1910 pentru reuniunea „Hilaria“ a fost unul dintre anii cei mai îndestuliți, dacă luăm în considerare, că intratele de prezent arată o creștere de cor. 328,72 față de venitul a(nului) 1909.

Intratele au constat din taxele membrilor:

Dr. Coriolan Pop — membru fondator	cor.	100
Mihail Pavel — membru fondator		120
Membri ajutători și activi		35
Venitul concertului din nov. 1909		150
Venitul concertului din 10 martie 1910		339,89
Interesele capitalizate		13,90

În total venitul general al casei este coroane 1 052,19

Eșitele au constat din:

— taxa dirigentului N. Firu	cor.	160
și 10% din venitul ambelor concerte		214,09
— s-a dat la masa studenților		190
— s-a dat bisericii gr. or. (din Oradea)		50
— s-a procurat note, un hectograf, anunțuri (..)		80

În total spesele au fost de coroane 617,27

rămâne deci o avere de coroane 434,92, care sumă se află depusă în libelul Nr. 1915/4 la Institutul „Bihoreana” și conform § 31 din statute, se zice „că venitele ce trec peste spesele ordinare se capitalizează ca fond permanent al reuniunii, asupra căruia numai adunarea generală poate da asemnațiune”.

Tot cu aceasta aduc la cunoștință și de data aceasta, că intratele cu ocazia-nei concertului din 10 martie a.c. au fost de 4 118 coroane și 58 fileri, eșitele de 3 778 coroane și 66 fileri, iar profitul curat de 339,89 cor.

1. Vă rog deci să luați la cunoștință raportul acesta.
2. Să cenzurați conturile și să binevoiți a da absolutoriu pe anul 1910.

Dr. Aurel Lazăr
(președinte)

Eugen Sibian,
casier

(*Ibidem*, f. 136)

89

PREȚURILE DE INTRARE ÎNCASATE DE LA CONCERTUL DIN 16 L(UNA) C(URENTĂ) ARANJAT DE REUNIUNEA „HILARIA”

văd. Mariți V. Babi și familia	10	Petru Cipou	5
Mihail Pavel și familia	10	Gheorghe Tulbure și familia	10
Alexandru Văcărescu	5	Clemente Hosszu	1
Andrei Horvath	5	Florian Roxin	5
Dumitru Ursan și familia	10	Gh. Morarescu și familia	10
Gavril Rednic	5	Alex. Munteanu și familia	10
Ioan Cosma	5	Dr. Dionisie Stoica	5
Ioan Boțoc	5	Dr. Aurel Lazăr (3 persoane)	15
Alexandru Popovici și familia	10	Gheorghe Navrea	5
Ioan Cloambeș	5	Iosif Diamandi	5
Dr. Alexandru Lazar	5	Sever Selăgian și familia	10
Catinca P. Fășie și familia	10	Teodor Stanca	5
Suciu Melentie	5	Avram Papp și familia	10
Florian Groza	5	Dr. Gheorghe Miculaș	5
Emil Perenyi	5	Dr. Coriolan Pop și familia	10

Petru Tămăianu	5	Nicolae Vékony	5
Ioan Comaniciu	5	Ioan Gherlan și familia	10
Nicolae Rocsin	5	Mihail Szilágyi	5
Toma Pacală	5	Augustin Bolcaș și familia	10
Dr. Victor Bolchiș și familia	10	Francisc Triumph	5
Dr. Rocsin Gheorghe și familia	10	Iancu Cerbu	5
Gheorghe Rocsin	5	Dr. Savu Marta	5
Dr. Ioan Boroș	5	Petru E. Papp	5
Valeriu Murășianu	10	Iosif Moldovan	5
Iosif Tărău	5	Ștefan Fofiu	5
Zaharie Moga	5	Aurel Serac	5
Dr. Atanasiu Gava	5	Dr. Valeriu Hetco și familia	10
Dr. Dumitru Chiș și familia	10	Dr. Eugeniu Rozvány	5
Dr. Dumitru Mangra	5	Dr. Crainic și familia	10
văd. Aug. Egri și familia	10	Dr. Vasile Maior	5
Ioan Hosszu	5	Ștefan Lele	5
Ioan Szábo și familia	10		
Ioan Papp și familia	10		
		Total coroane	436

Oradea Mare, la 17 februarie 1911

Ioachim Marta,
casier subst(itut) al „Hilariei“

Văzut și aflat în ordine,

Dr. Romul. I. Papp,
președinte

(*Ibidem*, f. 145)

90

SUPRASOLVIRILE DE LA CONCERTUL DIN 16 L(UNA) C(URENȚĂ) ARANJAT DE „HILARIA“

Ioan Meșianu, mitropolit	20	Dr. Ioan Boroș, avocat	5
Mihai Maniu, funcționar	4	Teodor Rocsin, preot	2
Mihai Popa, notar	5	Iosif Tărău, secretar consist.	5
Dr. Andrei Ille, avocat	10	Dr. Atanasie Gava, medic militar	5
Andrei Horváth, preot	10	Dr. Demetriu Mangra, avocat	1
Ioan Albon, funcționar	5	Ioan Hosszu, inginer	5
Ion Clombeș, învățător	1	Ioan Gherlan, notar	10
Dr. Alex. Lazar, cand. de av.	1	Dr. Savu Marta, avocat	5
Văd. Catinca P. Fășie	2	Petru E. Papp, preot	2
Dr. Aurel Lazăr, avocat	10	Iosif Moldovan, preot	5
Iosif Diamandi, prim contabil	5	Dr. Eugeniu Rozvány, avocat	5
Sever Selăgian, proprietar	10	Dr. Vasile Maior, medic	5
Teodor Stanca, preot	2	Dr. Romul I. Papp, avocat	20
Dr. Coriolan Pop, director	20	Petru Papp, preot	6
Ioan Comaniciu, ing. silvic	2	Nicolae Zigre, avocat	10
Nicolae Rocsin, protopop	5	Ioan Papp, director la căi ferate	20
Toma Pacală, protopop	5		

Dr. Nicolae Popovici, medic	10	Dr. Demetriu Radu, episcop	50
Gheorghe Dudulescu, preot	10	Vasile Nicoruța, preot	5
Iosif Nagy, preot	5	(Total)	313
			coroane

Oradea Mare, la 17 februarie 1911

Ioachim Marta,
casier subst(itut) al „Hilariei“

Văzut și aflat în ordine,

Dr. Romul I. Papp,
președinte

(*Ibidem*, f. 145)

91

LA CONCERTUL ARANJAT DE „HILARIA“ ÎN 16 L(UNA) C(URENȚĂ) (1911)

s-au cheltuit următoarele sume:

pentru sală	280
muzică	150
pian	24
programe și ord. de dans	34
invitări și cuverte la „Tribuna“	32,20
2 buchete de flori la Jellinek	40
alte spese bagatele	6,85
multiplicarea notelor (la cor)	3
salariul d(omnu)lui dirigente	20
timbre pe invitații, porto, corespondări, vorbire	
prin telefon cu „Tribuna“ de 2 ori, răscumpărarea	
cuvetelor și invitațiile de la poștă	25,15
anunțarea la poliție	20,40
suma solvită la 2 polițiști și la 1 servitor,	
prin d(omnu)l președinte	9
	<hr/>
Total	644,60

Venitul din bilete	436
Suprasolvirile	313
Spesele concertului	749
Total	644,60
Venitul curat	104,60

Oradea Mare, la 17 februarie 1911

Ioachim Marta,
casier subst(itut) al „Hilariei“

(*Ibidem*, f. 144)

92

PROGRAMA

concertului aranjat de Reuniunea română de cîntări „Hilaria“ din Oradea Mare, cu concursul grațios al domnișoarei Melanie Brendușian și al artistului liric I. Rădulescu, luni, în 27 noiembrie st. n. 1911, în sala mare de la „Kereskedelmi Csarnak“.

Începutul la 8 ore seara.

1. Beethoven: *Sonata As. dur I, III* (d-ra Melanie Brendușian)
2. Schubert: a. *Lauda lacrimilor* }
 b. *Pe mare* } domnul Ionel Rădulescu
3. Kirchner: *Foaie verde de bujor* }
 I. Brăteanu: *Adio* (cuvinte de Eminescu) } dl. I. Rădulescu
4. Schumann: *Etudes symphonice* (dș. Melanie Brendușian)
5. Schubert: *Tu ești odihna* (dl. Ionel Rădulescu)
- Pauză.
6. Tosti: *Idealle* }
7. Verdi: *Rigoletto* } domnul Ionel Rădulescu
- I. Vidu: *Moșul la drum* }
8. Mureșian: *Caprices der concert* }
 Liszt: *Rapsodie nr. 12* } dș. Mel. Brendușian
9. G. Dima: *Mugur-mugurel* (domnul Ionel Rădulescu)
- Dans

(Arh. St. O., fond Parohia ortodoxă centrală Oradea, dos. 16, f. 98)

93

„HILARIA“

Prețurile de intrare la concertul din 27 noiembrie 1911 st. n.

Dr. Iustin Ardelean	— 10	Ioan Hosszu	— 10
Dr. Savu Marta	— 4	Nagy Traian (?)	— 4
Ioan Pap	— 4	Gheorghe Tulbure	— 4
Andrei Horvath	— 10	Vas. Popovici	— 4
Dr. Nicolae Regman	— 4	Gheorghe Papp	— 4
Demetriu Ursan	— 10	Dr. Bolchiș Victor	— 10
Carol Krony	— 4	Familia Fășie	— 10
Mihail Pavel	— 4	Dna Dr. Cor. Steer	— 10
Rinea	— 4	Dr. Ioan Szabo	— 4
Cornel Abrudan	— 4	Dr. Florian Stan	— 4
Petru Tămăian	— 4	Dr. Silviu Maior	— 4
Aug. Maghiar	— 4	Petru Popescu	— 4
Ludovic Vida	— 4	Dr. Cornel Bulcu	— 4
Dr. George Miculaș	— 10	Iosif Diamandi	— 4

Ioan Popa	— 4	Dem. Hașiaș	— 4
Dr. I. Moldovan	— 4	N. N.	— 4
Dr. V. Maior	— 4		
Dr. N. Zigre	— 10		250
Dr. Ioan Boroș	— 4	Biletul lui Marta, Morariu transpus la suprasolviri: 8	
Ioan Pap	— 4		
Văd. Mihai Popescu	— 10		242
Dr. Moise Koos	— 4	Prețurile de intrare	— 242
Dr. Ambrozie Ille	— 4	Suprasolviri	— 324
Dr. George Rocsin	— 4		
Dr. Eugen Rozvány	— 4	Total	566
Familia Egri	— 10	Spesele	724,20
N. Rocsin	— 4	Deficit	158,20

Oradea Mare, la 18 decembrie 1911

Ioachim Marta,
casier

(*Ibidem*, f. 118)

94

„HILARIA“

Suprasolvirile de la concertul din 27 noiembrie 1911 st. n.

Romul Popa	— 4	Dr. N. Zigre	— 10
Dr. Coriolan Pap	— 20	Dr. Ioan Boroș	— 10
P. Cipou	— 4	Ioan Papp	— 20
Ioan Comaniciu	— 10	Dr. Moise Koos	— 1
Dr. Savu Marta	— 10	Dr. Dem. Mangra	— 10
Ioan Pap	— 1	Dr. George Rocsin	— 6
Dr. Demetriu Radu	— 50	Dr. Eugen Rozvány	— 1
Andrei Horvath	— 2	Nicolae Rocsin	— 16
Mihail Pavel	— 6	Dem. Hașiaș	— 6
Rinea (căpitan)	— 1	Nicolae Rocsin	— 5
Petru Tămălan	— 1	Marcel Jurca	— 4
Aug. Maghiar	— 1	George Dudulescu	— 10
Ludovic Vida	— 1	Aloisiu Nistor	— 2
Dr. George Miculaș	— 1	Iuliu Truția	— 4
Traian Nagy	— 1	Șt. Domocoș	— 5
Gheorghe Tulbure	— 6	Mihail Hașiaș	— 5
Dna C. Fășie	— 4	Teodor Borha	— 5
Dr. Ioan Szabo	— 1	Iosif Nagy	— 4
Dr. Romul I. Papp	— 20	Dr. N. Oncu	— 10
Dr. Florian Stan	— 16	Ioan Boțoc	— 2
Petru Popescu	— 1	George Morar	— 4
Dr. Cornel Bulcu	— 6	Dr. Alex. Marta	
Iosif Diamandi	— 6	(av. Lipova)	— 5
Ioan Popa	— 1	Teodor Bodea	— 2
Dr. Ioan Moldovan	— 1		
Dr. V. Maior	— 2	(Total)	324

Ioachim Marta,
casier

(*Ibidem*, f. 102; *Tribuna*, 1911, nr. 260, p. 12)

95

„HILARIA“

Contul spesei de la concertul din 27 noiembrie 1911 st. n.

Pentru mărci la spedarea (expedierea) invitărilor	—	6
„ concesiune la poliție	—	32,40
„ nota secretarului, corespondări, porto etc.	—	4,94
„ arvună la muzicanți	—	10
„ invitări și programe „Tribunei“	—	21,20
„ pian	—	30
„ Rădulescu	—	120
„ 2 polițiști	—	2
„ cina lui Rădulescu	—	4,66
„ buchetul cu flori	—	30
„ muzicanți	—	100
„ trăsură	—	3
„ sala de la „Kereskedelmi Csarnok“	—	250
„ Melanie Brendușian	—	100
„ podiu	—	10
Total		724,30

Dr. Romul I. Pap,
președinte

Ioachim Marta,
casier

(*Ibidem*, f. 117)

96

(CHITANȚĂ)

Recunosc primirea sumei de 30 cor(oane), adică treizeci coroane, din casa reuniunii de cîntări „Hilaria“, pentru reprezentarea acesteia la festivitățile societății academice „Petru Maior“ din Budapesta.

Oradea Mare, în 20 aprilie 1912.

Nicolae Fîru,
înv(ățător),
dirig(entul) reun(iunii)
„Hilaria“

(*Ibidem*, f. 97)

97

**CONCERTUL REUNIUNEI ROMÂNE DE CÎNTĂRI „HILARIA“
(DIN) ORADEA MARE,
LA 3 IUNIE 1912 ST. N.**

1. C. Porumbescu: *Ieri o floare* (cor bărbătesc)
2. I. Vidu: *Ș-asăară*
 Vraja (cor bărbătesc)
3. Declamație
4. A. Popovici: *Răsunetul văilor* (cor bărbătesc cu solo de tenor — dl. Cornel Neagu)
5. I. B. Singelée: *Fantasia Pastorale* (solo de violină de dr. Eugen Pescaru, acompaniat la pian de soara Iuliana Vaina)
6. G. Dima: *Hai în horă* (cor bărbătesc)
7. C. Porumbescu: *Noapte de primăvară* (cor mixt cu solo de violină (de) dl. Eugen Pescariu, acompaniat la pian de dș-oara Iuliana Vaina)
8. G. Musicescu: *Marș*
 Dans pînă în zori.

(*Ibidem*, f. 95)

98

**Reuniunea de cîntări „Hilaria“ din Oradea Mare
INVITARE**

On(orații) membri (ai) Reuniunii de cîntări „Hilaria“ din Oradea Mare, precum și toți sprijinitorii și binevoitorii ei, sunt invitați cu toată onoarea, la

Adunarea generală

ce se va ține duminică, în 19 l(una) c(u)r(en)tă st(il) n(ou), la orele 11 a(n)te m(eridian), în localul Școalei gr. or. române din loc.

Obiectele

1. Alegerea a trei membri pentru verificarea procesului verbal
2. Raportul secretarului
3. Raportul casierului
4. Darea absolutorului întregului comitet
5. Alegerea noului comitet
6. Înscrierea membrilor noi
7. Eventuale propuneri

Oradea Mare, la 17 oct(ombrie) 1913
(Locul ștampilei reuniunii)

vicepreședinte
(semnătura indescifrabilă)

Marcel Mărcuș,
secretar

Dr. Ardelean Iustin
Anca Iustin
Bancu Gheorghe
Dr. Boroș Ioan
Dr. Buna Ioan sen(ior)
Dr. Buna Ionel
Cerbu Iancu
Dancu Nicolae
Dr. Egry Grigorie
Fekete Ioan

Firu Nicolae
Dr. Kiss Demetriu
Kiss Nicolae
Dr. Lazăr Aurel
Dr. Mangra Dem(etriu)
Marta Ioachim
Morariu Gheorghe
Dr. Miculaș G.
Dr. Pop Coriolan
Papp Gheorghe
Papp Ioan, dir(ector)
Pop Ioan

Pavel Mihail
Dr. Popa Teodor
Popovici Vasile
Dr. Prodanovici T.
Serac Aurel
Sfurlea Traian
Szilágyi Mihail
Tulbure Gheorghe
Ursan Ioan
Dr. Zigre Aurel

(*Ibidem*, f. 214)

99

**Domniei sale, d(omnu)lui dr. Teodor Popa, avocat, președinte al „Hilariei“
(din) Oradea Mare**

DRAGĂ PRIETENE!

Referitor la mult prețuita (scrisoare) primită în 21 oct(ombrie) a(nul) c(urent) s(til) n(ou), în care mă avizați despre distincția cu care am fost împărțășit în 19 oct(ombrie) a.c. din partea reuniunii române de cîntări „Hilaria“, cu durere trebuie să-ți aduc la cunoștință că, din multe motive, între acestea și sanitare, sum silit a nu primi acest post onorific și măgulitor pentru persoana mea modestă.

Cînd te rog să binevoiești cît de curînd a face cunoscut adunării generale abzicerea-mi irevocabilă, te salut cu drag,

al tău prieten,

Gelu Egry

Oradea Mare la 21 octombrie 1913

(*Ibidem*, f. 213)

100

CĂTRE DAMELE ROMÂNE!

În cele mai multe orașe locuite de români, damele din societatea românească sunt organizate, respective întrunite în vr-o reuniune, unde cu bună înțelegere și puteri unite conlucră pentru dezvoltarea și înaintarea unei vieți sociale și culturale.

În Oradea Mare — și pînă cînd vom înființa reuniunea noastră — ni se dă prilej binevenit, ca să putem lucra pentru ajungerea scopurilor menționate.

Acest prilej este sprijinirea societății de cîntări „Hilaria“, în a cărei cadre se pot promova toate cerințele vieții noastre sociale. Dar însăși cultivarea doinei românești este cea mai sublimă datorință a femeii române.

Suntem convinse, că apelul acesta către damele române va afla răsunetul dorit în inima fieștecăruia și drept aceea, ne luăm voe a vă invita la o consfătuire intimă, duminică în 9 crt., la orele 11 a.m., în sala festivă a preparandiei gr. cat. (Beöthy O).

Oradea Mare, la 2 noiembrie 1913

Cornelia dr. Kiss
Valeria dr. Lazăr
Aurelia dr. Pap
Ina Firu
Elena Horvath
Dna Mateiu Popescu
Dna Szabo
Dna Szilágyi
Lucia dr. Zigre
Dna Pteancu
Dna Murășan

Elena Horvath
Maria dr. Matei
Cornelia Erdelyi
Mici Mathé
Valeria Ciurdariu
Ana Diamandi
Veturia Firu
Aurelia Fritea
Cornelia Erdélyi
Ileana Gozsa
Miți Mateiu

Margareta Vaina
Rozalia Vaina
Florica Ursan
Lucreția Zigre
Marioara Ursan
Ana Diamandi
Dșoara Pățas
Dșoara Maur (?)
Viorica Pap
Cornelia Ciurileanu
Valeria Csordaș
Aurora Popa

(*Ibidem*, f. 179)

101

Raport general

despre activitatea Comitetului reuniunii române de cîntări „Hilaria”
pe anul de gestiune 1912—1913

ONORATĂ ADUNARE GENERALĂ!

Anul de gestiune expirat a fost pentru reuniunea noastră mai puțin rodnic. Deja de la început — cu regret trebuie să vă aducem la cunoștință, că „Hilaria”, din diferite motive, n-a funcționat de loc, deși după o activitate așa de frumoasă desfășurată în anii trecuți se aștepta și de astă dată o muncă cel puțin așa de fertilă.

Cauzele nu provin din vina noastră, ci întîmplarea a adus cu sine restrîngerea activității noastre la cele mai modeste margini.

În primul rînd — ca cel mai ponderos motiv — amintim absența dirigențului nostru de cor. Lipsindu-i reuniunii noastre factorul cel mai important și indispensabil în funcționarea ei și neavînd o altă persoană capace de a conduce corul, e evident că toate eforturile noastre de a satisface chemarea reuniunii au rămas zadarnice.

Nu mai puțin a contribuit la stagnarea activității reuniunii faptul că în mijlocul anului am îndurat o pierdere simțitoare prin îndepărtarea din Oradea a președintelui nostru, dr. Romulus Pap. Cunoscînd cu toții din trecut zelul și dragostea de muncă cu care acest bărbat lucra spre înflorirea și prosperarea „Hilariei” și spre înjghebarea unei vieți sociale mai compacte, credem că avem dreptul a ruga on(orata) adunare generală, ca fost președintelui nostru — drept recunoștință pentru activitatea sa adusă în sinul reuniunii noastre și a vieții sociale locale — să i se voteze mulțumită protocolară.

În general, cam acestea ar fi motivele mai însemnate cari ne-au silit a număra anul de gestiune expirat între anii sterili, neproductivi, ai reuniunii. Sperăm însă, că în viitor vom avea ocaziune a asculta rapoarte mai bogate în ce(e)a ce privește activitatea „Hilariei”.

Deja reîntoarcerea dirigentului Nicolae Firu însemnează un an mănos în anele reuniunii și dacă ne vom grupa cu toții, cu mic cu mare, sprijinindu-l cum se cuvine, garantăm, că în anul viitor îl vom putea pecetlui cu sigilul împlinirii datorișelor noastre morale și culturale.

Reuniunea noastră a avut în anul expirat 6 membri fondatori și 68 membrii ordinari. Ce e drept, numărul acesta nu e nici pe departe satisfăcător, considerind faptul, că în Oradea locuiesc un număr respectabil de români, dar ne bucurăm, că față de anul trecut numărul membrilor a crescut.

Ce privește averea reuniunii, casierul comitetului nostru vă va servi cu amănunte de lipsă.

Terminind raportul nostru, rugăm on(orata) adunare generală să binevoiască a-l lua la cunoștință și totodată a-i vota comitetului absolutoriul prescris în statute.

Marcel L. Jourca,
secretar

(Ibidem, f. 177)

102

„Hilaria“

Reuniunea română de cîntări

ON(ORATĂ) ADUNARE GENERALĂ!

Asupra demersurilor făcute referitor la aranjarea concertului din 26 crt., ne luăm voe a vă raporta următoarele:

Considerind că primul debut al „Hilariei“ în fața unui public numeros și ales va trebui să îmbrace o haină de rară sărbătoare, avind în vedere că *reuniunea noastră mixtă de cîntări în 26crt. va urca pentru prima oară podiul în fața unei manifestațiuni în cadre mai largi*, considerind apoi că aproape de 2 ani n-am avut plăcuta ocaziune de a întinde publicului nostru hrana sufletească — ce o poate mulcomi numai cîntarea și muzica —, comitetul nostru a hotărît, ca ziua de 26 februarie să o eternizeze în sufletele noastre ca o grandioasă manifestare culturală și artistică.

În scopul acesta am aflat de bine a aranja un concert împreunat cu dans și totodată a recurge binevoitorul concurs al mai multor dame, binecunoscute și apreciate în viața noastră muzicală.

Programul — pe care îl cunoaștem deja cu toții — constă din:

1. cîntările executate de reuniunea n(oa)s(tră) mixtă
2. debutul doamnelor Lucr(e)ția dr. Pășcuțiu, Lucia dr. Zigre, Nora Hossu și al d(omni)șoarei Delia Plopu
3. piesele executate de orchestra mil(itară) a reg(imentului) 4 de honvezi din loc

În urma indemnizărei primite din partea comitetului, ne-am adresat damelor mai sus numite ca să binevoiască a ne onora cu prețiosul lor concurs. Dinsele ne-au satisfăcut fără nici o ezitare rugarea noastră, convinge fiind că sprijinesc o instituție frumoasă și demnă de ajutorat.

În ceea ce privește repertoarul cîntărilor ce le va executa „Hilaria“ notăm că l-am lăsat la bună chibzuirea dirigentului nostru, care ne-a și dat un program

ales și la nivel. Avem chiar cîntare de forță, balada *Mama lui Ștefan cel Mare*, care singură e dovadă că munca noastră va întrece exigențele de toate zilele ale publicului nostru.

Mulțumită harnicului și agilului nostru dirigent vă facem cunoscut, că piesa din urmă va fi executată cu acompaniamentul orchestrei militare condusă de d(omnu)l Nicolae Firu.

Ca detațiuni amintim că pentru ținerea concertului am aflat de mai potrivită sala cea mare de la Keresk(edelmi) Csarnak — pentru care salariu 160 cor(oane), Muzică militară — constatatoare în 36 persoane — e angajată de la 8¹/₂ pînă la 2 h contra unei remunerații de 160 cor(oane), plus ceva taxe mărunte.

În ceea ce privește fixarea concertului pe ziua de 26 faur, vă aducem la cunoștință că comitetul nostru a aflat ziua amintită de cea mai potrivită, fiindcă tot atunci se va ține ad(unarea) gen(erală) a institutului „Bihoreana” și astfel se prevede o afluență mai mare de oaspeți.

După aceste pregătiri așteptăm cu dor desfășurarea evenimentelor și ne place a crede că munca ce o va dezvolta comitetul nostru și de aici încolo — va asigura pe deplin atît succesul moral cit și cel material al concertului nostru.

(*Ibidem*, f. 175—176)

103

„Hilaria”

Reuniune română de cîntări

ONORAT COMITET!

Îmi împlinesc una dintre cele mai plăcute datorințe de secretar cînd vă raportează că în urma dispozițiilor luate în ședința noastră din 25 oct(ombrie), corul mixt al „Hilariei” s-a înghebat conform tuturor dorințelor noastre și funcționează în cea mai deplină însuflețire și activitate.

În urma conferinței damelor, conchemată pe ziua de de 12 noi(embrie) de către grațioasele doamne Aurelia dr. Kiss, Aurelia dr. Pop și Valeria dr. Lazăr, domnișoarele și cîteva dintre doamnele române au intrat în șirul membrilor activi ai „Hilariei”, numărînd peste 60 m(embri) activi. Așa dară partea leului se cuvine acestor doamne generoase, cari n-au cunoscut nici un fel de jertfă întru realizarea acestui ideal vechiu al nostru. Rog on(oratul) comitet ca sus-numitelor doamne să le exprime cea mai fierbinte mulțumită și totodată expresiunea recunoștinței noastre cele mai sincere.

Îndată după organizarea corului mixt, reuniunea noastră a avut plăcuta ocaziune de a se produce înaintea publicului nostru și înaintea trupei teatrale Victor Antonescu. În ziua de 26 noi(em)brie/9 crt. seara, după reprezentația teatrală, „Hilaria” a aranjat o petrecere cu dans, la care a participat un public numeros și ales. În pauză reuniunea noastră a cîntat trei piese și anume: *Am o inimă...*, *Mîndruliță cu ochii verzi* și *Pui de lei*, stîrnind o adevărată ploaie de aplauze. Acesta a fost primul debut al nostru, care ne-a deschis poarta viitorului plin de nădejde.

După această primă manifestație a noastră, tot în urma hotărîrilor luate de către comitetul „Hilariei” s-au început șezătorile muzicale și literare. Lipsa acestora am simțit-o — dumeavoastră deopotrivă — dovadă sala tixită de public dornic de tot ce se cheamă „frumos”.

Prima șezătoare s-a ținut în 14 dec(embrie) a.c., cu următorul program:

1. Cuvînt de deschidere, de prez(identul) dr. T. Popa

2. *Numai una* } cor bărb(ătesc)
Hora Severinului

3. Conferință, de dl. Gh. Tulbure

4. Declamație, de dl. C. Pușcașu (?)

5. *Am o inimă* } cor mixt
Heruvicul

6. Solo la violină (...)

Intrarea a fost liberă. A participat aproape întreaga societate românească din loc, precum și studențimea noastră. Nu voi să mă opresc la fiecare punct, ci numai să constat că succesul a fost desăvîrșit. Publicului rom(ănesc) din loc i-am oferit cîteva clipe de delectare sufletească, iar noi ne-am ales cu un îndemn și mai mare în viitor.

Tot așa de succesează (a) fost (și) a II-a șezătoare, ținută în 21 decem(brie), cu următorul program:

1. *Dansul călărășilor* (?) } cor bărb(ătesc)
S-aseară

2. Conferință, de dl. Vasile Kirvai

3. Declamație, de dl. B. Radu

4. *Joc cu făclii*, (piesă) executată la pian de d-nele Lucr(e)ția dr. Pășcuțiu și Nora Hossu

5. *Mîndruța cu ochii verzi* } cor mixt
Sfînt, sfînt prietene (?)

De astă dată — avînd în vedere spesele împreunate cu aranjarea acestor șezători — am fost nevoiți a pune o taxă de intrare de 50 de bani de persoană. Am nădejdea în publicul nostru, că și de aici încolo ne va sprijini, așa după cum se cuvine, iar noi vom căuta să-i dăm tot mai mult și mai frumos.

Iată pe scurt prologul activității reun(iunei) noastre. Cu drept pot afirma că „Hilaria“ a scormonit și a trezit la viață energiile a(le) căror inimi abia mai palpitau, „Hilaria“ a fost și e aceia care a strîns rîndurile vieții noastre sociale, adu(nînd într-un mînunchi frumos pe toți membrii societății noastre.

De aici înainte Oradea va putea da piept curajos cu orișicare oraș românesc — nu va mai fi vorbită și hulită —, ci toți frații noștri vor primi cu bucurie vestea dezlănțuirii unui soare luminos pe pămîntul Bihariei.

(Concept)

(*Ibidem*, f. 215—218)

104

Brașov, 18 martie 1914

ONOR(AT) COMITET AL „HILARIEI“, REUNIUNE ROMÂNĂ DE CÎNTĂRI (DIN) ORADEA MARE

Am primit stim(ata) D(umnea)v(oastră) (scrisoare) din 12 c(u)r(en)t și vă rog să împărtășiți membrilor societății D(umnea)v(oastră) călduroasa mea mulțumită pentru neașteptata distingere cu care m-ați învrednicit alegîndu-mă „membru onorar“ al „Hilariei“.

Cu deosebită stimă,
 Dr. T. Brediceanu

(*Ibidem*, f. 172)

105

MULT STIMATE DOMNULE PREȘEDINTE!

Vă rog primiți și să împărtășiți și on(oratei) reuniuni române de cîntări „Hilaria” sincera mea mulțămîtă pentru cîntarea ce mi-a făcut alegîndu-mă de membru onorar al său.

Rugîndu-vă să primiți asigurarea deosebitei mele stime și considerațiuni, rămîn al D(umnea)voastră devotat.

Brașov, 12/25 martie 1914

G. Dima

D(omniei) sale, d(omnu)lui președinte al Reuniunii rom(âne) de cîntări „Hilaria” în Oradea Mare

(*Ibidem*, f. 173)

106

**„LIRA” — REUNIUNE DE CÎNTĂRI ȘI MUZICĂ BEIUȘ
D(OMNIEI) SALE, D(OMNU)LUI DR. TEODOR POPA,
PREȘEDINTELE „HILARIEI”, ORADEA MARE**

Prin aceasta ne luăm voie a vă aduce la cunoștință, că comitetul reuniunii noastre a adus hotărîrea de a invita reuniunea de cîntări „Hilaria”, a căreia președinte sunteți Dv., la un concert aranjat de reuniunea Dv., la care vă și primește cu tot dragul.

Cunoscînd însă împrejurările actuale atît în Beiuș cît și în jur nu avem nici o nădejde să putem ajunge rezultatul dorit dacă concertul se va ținea la Rusalii; drept aceia gîndim că în interesul succesului bun să amînați aranjarea pînă la toamnă pe cînd ni se înbie ocazie cu mult mai favorabilă.

*Teochar St.,
secretar*

Cu stimă,
A. Gera,
președinte

(*Ibidem*, f. 199)

107

PROCES VERBAL

**luat în ședința comitetului Reuniunii române de cîntări „Hilaria”,
ținută în 17 mai 1914 în localul Școalei gr. or. române din loc**

Prezenți:
Dr. Teodor Popa

Marcel L. Jourca,
secretar

Membrii: dr. Aurel Lazăr, dr. Vasile Kirvai, Romul Capra, Ioan Urdea.

Președintele deschide ședința și numește de verificatori ai acestui proces verbal pe Romul Capra și Ioan Urdea.

Președintele pune pe tapet aranjarea concertului „Hilariei“.

După o lungă discuțiune în merit, se decide — conform raportului secretarului către adunarea generală extraordinară — ce se va ținea în 20 crt.

Președintele anunță că excursiunea „Hilariei“ la Beiuș, din împrejurări neafirmătoare, deci nu se poate face deocamdată, nefiind timpul potrivit pentru astfel de întreprindere.

Se ia spre știre.

(*Ibidem*, f. 174)

108

(Concept)

ONORATĂ ADUNARE GENERALĂ!

Apropiindu-ne spre sfârșitul anului nostru de gestiune, pe care cu drept îl putem număra între anii cei mai mănoși ai „Hilariei“, am aflat de bine ca succesele ce le-am reputat în cursul anului acestuia să le încoronăm cu un ultim debut(...) (în fața) publ(icului) bihorean, care ne-a sprijinit din răspuțeri în(...)

Comitetul în ședința sa ținută în 17 crt. a decis următoarele:

Considerînd că a doua zi de Rusalii va avea loc în Oradea reorganizarea desp(ărțămintului) „Astrei“, mai departe fixîndu-se tot atunci *adunarea gen(erală) de constituire a Reun(iunii) fem(eilor) române bihorene*, comitetul „Hilariei“ — pre-văzînd o mare afluență de public — a hotărît ca, în legătură cu aceste serbări, să aranjeze un concert urmat de dans în sala restaurantului de la băile P. F. (actualmente Băile „Felix“-n.n.). Programul concertului încă nu e staverit (stabilit) definitiv, dirigentul n(o)s(tru) însă e garanță destulă că acela va fi la nivel. Notăm atîta că între punctele programului s-a luat și preafrumoasa baladă a lui I(acob) Mureșianu *Brumărelul*, cu soli(ști) și acomp(aniament) de pian. Începutul s-a fixat pe orele 8 seara, prețul de intrare de pers. 2, de fam(ilie) 5 cor(oane).

Pentru comoditatea oaspeților, comitetul se va îngriji ca pe la 2 ore dim(i-neapă) să stee la dispoziție un tren special care va porni astfel ca la Velența să se întilnească cu acela care merge spre Beiuș și cu acela ce duce la Cluj. Cu detaiu(rile) aranjării acestui concert rugăm on(orata) ad(unare) gen(erală) să conceedă (?) și de astă dată comitetului.

(*Ibidem*, f. 174)

109

PROCES VERBAL

al ședinței extraordinare a Comitetului reuniunei române de cîntări „Hilaria“
din Oradea Mare, ținută la 17 februarie 1915.

Prezenți sunt domnii membri: dr. Coriolan Pap, preș(edinte) de on(oare), dr. Aurel Lazăr, preș(edinte) de on(oare), Gheorghe Tulbure, Vasile Popovici, dr. Vasile Kirvai, vicepreș(edinte), Ioan Pap, casier și Nicolau Fîru, dirigentul corului.

Domnul vicepreședinte, dr. Vasile Kirvai, salutînd călduros pe domnii prezenți, deschide ședința și fixează obiectul ședinței de azi și anume, că e vorba ca reuniunea n(oastră) de cîntări e invitată a participa la un festival, care va fi aranjat în 14 l.c.d.a. de Crucea Roșie pentru soldații răniți, în care cauză roagă pe dl. dr. Coriolan Pap să refereze despre demersurile Crucei-Roșie față de reuniunea română de cîntări „Hilaria“.

Domnul dr. Coriolan Pap în raport cu aceasta comunică, că președinta Crucei Roșie, dna Pallay, a solicitat conlucrarea reuniunii femeilor române din Oradea cu Crucea Roșie, la care dna dr. C. Pap, ca președinta Reuniunii femeilor române, i-a răspuns că reuniunea există, dar nu de fapt, încă nu e recunoscută, prin urmare nu se poate amesteca într-o acțiune publică, ci este Reuniunea română de cîntări „Hilaria“ care ar putea participa la festivalele aranjate de Crucea Roșie, dacă membrii rămași acasă ar putea forma un cor prezentabil, deoarece partea cea mai mare dintre membrii reuniunii e pe cîmpul de luptă. Între acestea dl. medic dr. Frater se adresează către dl. dr. Coriolan Pap cu rugarea pozitivă, ca să-și folosească toată influența pentru a îndupleca conducătorii „Hilariei“ să participe la festivalele amintite. Dl. dr. Coriolan Pap promite aceasta, dar numai condiționat, deoarece asupra chestiei are să decida comitetul reuniunii „Hilaria“.

După aceste deslușiri date de dl. dr. Coriolan Pap, comitetul ia în discuție chestia și convine în principiu asupra participării „Hilariei“, dar o face pendentă de aprobarea adunării generale.

În urma acesteia se decide convocarea adunării generale extraordinare pe 2 februarie) 1915.

Neavînd alte obiecte, ședința se încheie.

D.c.m.s.

(*Ibidem*, f. 210)

110

CONVOCARE

prin care avem onoare a invita toate damele și domnii, cari au fost ori doresc să fie în viitor membri ai Reuniunii de cîntări „Hilaria“ să se prezinte luni d.m., la orele 6, în edificiul Școalei gr. or. rom., pentru constituire.

Oradea Mare, la 14 decembrie 1918.

Dr. Teodor Popa,
președinte

(Urmează 37 semnături, majoritatea indescifrabile)

(*Ibidem*, f. 200 și 212)

CERCETĂRI DE TOPOGRAFIE ARHEOLOGICĂ ÎN CRIȘANA

de

S. DUMITRAȘCU și A. HADNAGY

Cercetarea topografică, în speță ridicarea topografică, a stațiunilor (*in situ*-urilor) arheologice este o preocupare veche. Au fost și sînt ridicate topografic mai ales stațiunile arheologice cercetate, în curs de cercetare sau care urmează a fi cercetate. Situația este similară pe plan european și chiar mondial.

În ultimul deceniu, prin inițierea și organizarea noului nostru sistem național de strîngere a informațiilor arheologice constînd din: 1. planificarea controlată a săpăturilor arheologice, condusă și îndrumată permanent de Comisia Arheologică; 2. raportarea inventarului pieselor (materialelor) rezultate în urma cercetărilor de pe toate șantierele arheologice din țară și 3. raportarea anuală a rezultatelor științifice obținute (în cadrul sesiunilor anuale de rapoarte arheologice), s-a creat posibilitatea concentrării sintetice a acestor date ca un tezaur centralizat pentru studierea și cunoașterea trecutului îndepărtat (arheologic) din istoria patriei noastre.

Din acest sistem național de strîngere a informațiilor arheologice face parte intrinsecă și cercetarea de topografie arheologică. Precizăm că ne referim la inițierea și urmărirea continuă a ridicării topografice a tuturor stațiunilor arheologice cunoscute sau care vor fi cunoscute ulterior, din toate județele țării.

În Crișana cercetările de topografie arheologică sînt planificate și executate de muzeele din Arad, Oradea, Zălau și Satu Mare, fiecare pentru județul respectiv. În județul Bihor aceste cercetări au fost organizate și efectuate de Oficiul Județean Bihor al Patrimoniului Cultural Național din cadrul Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, ridicîndu-se pînă în prezent un număr de 80 de stațiuni arheologice de pe întreg cuprinsul județului, din bazinele hidrografice ale celor patru riuri ce-l brăzdează: Crișul Negru, Crișul Repede, Barcău și Ier. A fost astfel organizată o arhivă științifică de topografie arheologică a Muzeului Țării Crișurilor.

STAȚIUNI ARHEOLOGICE RIDICATE TOPO GRAFIC DIN JUDEȚUL BIHOR 1976-1981

Scara
0 6 12 18 km

Paralel a început publicarea¹ unora din cercetările topografice, conștind din investigarea arheologică de suprafață, deci dintr-o perieghază mai atentă, chiar repetată și ridicarea topografică propriu-zisă, a unor stațiuni necunoscute sau mai puțin cunoscute, deci unde nu s-au făcut săpături arheologice și în genere, din acele zone ale județului unde nu s-au făcut cercetări arheologice intense sau de mai lungă durată. Ne referim la cercetările arheologice de suprafață și ridicarea topografică a *tumulilor de la Fegernicu Nou*, cunoscuți mai de mult, dar nepuși în valoare ca atare și la *cetatea de la Petrani*, pe Crișul Negru, în zona Beiuș, complet necunoscută.

În rândurile de mai jos vom prezenta cercetările de topografie arheologică efectuate în alte două microzone mai puțin cercetate intensiv din județul Bihor: microzona *Sinnicolau Român*, aflată în zona de cîmpie a Crișurilor și microzona *Șușturogi* situată în partea vestică a piemonturilor Munților Plopișului.

Sinnicolau Român (com. Cefa) a intrat în literatura arheologică de specialitate în perioada interbelică, cînd s-a descoperit întîmplător în hotarul acestui sat un depozit de bronzuri², ajuns după unele peripeții, la Muzeul Național de Antichități din București, azi la Muzeul de Istorie a R. S. România. Acest depozit a fost încadrat cronologic de M. Rusu în seria depozitelor de tip Uriu-Domănești (BrD). Ulterior în hotarul aceluiași sat a fost descoperit, tot întîmplător, un tezaur de monede dacice de argint³ (de tipul Filip II), compus din 22 de piese.

A. Stațiunea „Pepeniște” sau „Duleul Ierului”. În timpul recuperării tezaurului de monede dacice de argint au fost efectuate întinse perieghaze arheologice, descoperindu-se o întinsă stațiune arheologică cu mai multe nivele de locuire (preistorie, protoistorie? LT, epoca dacică?, prefeudală? și feudalism timpuriu).

Stațiunea se situează la capătul sud-estic al satului *Sinnicolau Român* (com. Cefa), de o parte și de alta a drumului județean 797 ce leagă Sinnicolau Român de Berechiu, avînd centrul de greutate a răspîndirilor de suprafață a cioburilor în locul unde drumul trece peste podul de la Valea Ierului (sau valea Sinnicolaului). Stațiunea se întinde pe o suprafață de peste 40 ha, acoperind o parte a terasei drepte de-a lungul văii Ierului (altitudine absolută 102—110 m), avînd partea sudică limi-

¹ S. Dumitrașcu, A. Hadnagy, *Cercetări arheologice de suprafață la Fegernicu Nou, j. Bihor*, în *Crișia*, X, Oradea, 1980, p. 513—515; *idem*, *Cercetări arheologice de suprafață la Petrani, com. Pocola, jud. Bihor*, *ibidem*, p. 517—519.

² S. Dumitrașcu, în *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea, 1974.

³ S. Dumitrașcu, Al. Sășianu, *Tezaurul de monede dacice de la Sinnicolau Român (jud. Bihor)*, în *Crișia*, VII, Oradea, 1977, p. 9—21.

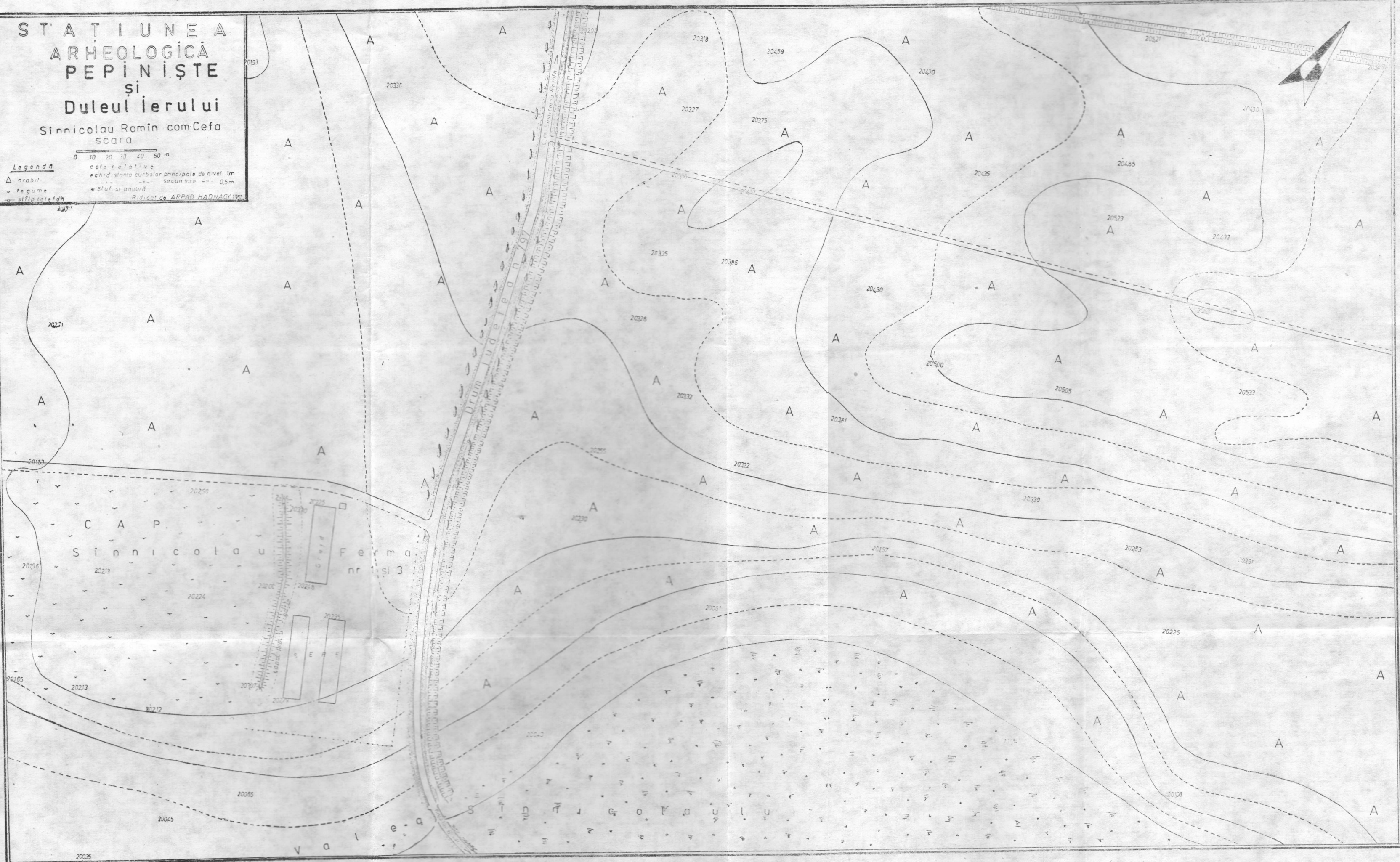
STATIUNEA ARHEOLOGICĂ PEPINIȘTE

și
Duleul Ierului

Sinnicolau Român com. Cefa
scara

Legenda

0 10 20 30 40 50 m
A arabil
- regume
- sirop telegh
cote relative
echidistanța curburilor principale de nivel 1m
secundare 0,5m
sirop si papură
Reducat de APPAD HADNAGY 1981

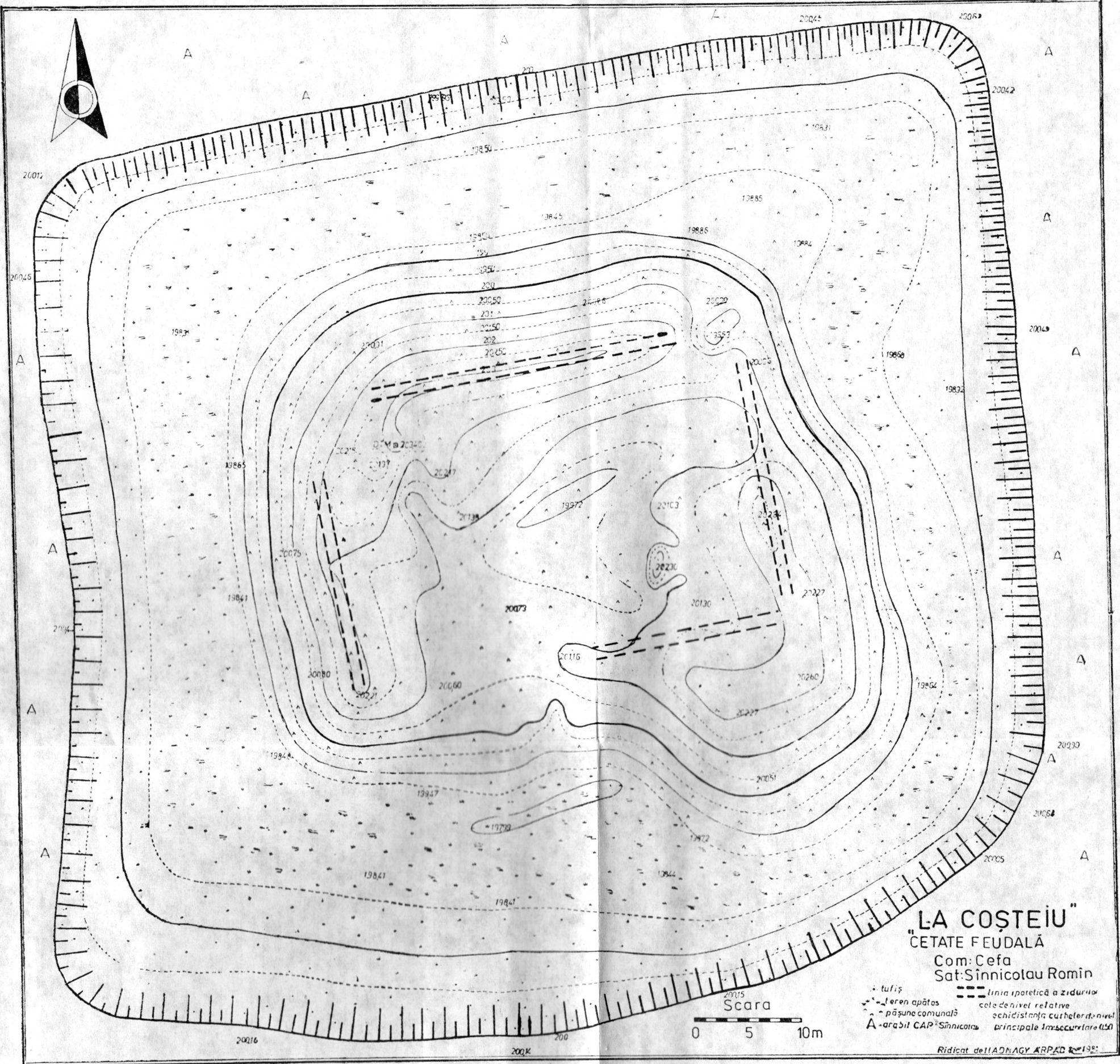
tată de o zonă mlăștinoasă, iar cea nordică atingînd marginea sudică a intravilanului. Cercetarea sa arheologică și ridicarea topografică s-a efectuat și din motive practice de urgență: pe terenul cu humus antropogen, deosebit de fertil, se află nu numai terenuri arabile pentru cultura plantelor cerealiere (tarlalele A53, A54 și A55), ci și serele fermelor agricole (nr. 1 și 3) ale C.A.P.-ului din Sinnicolau Român, care execută lucrări agricole de mare adîncime în sol, prin însăși natura activității lor diurne și normale. În felul acesta ridicarea topografică a stațiunii conturează, pe lingă amplasarea și întinderea stațiunii, ca element necesar și obișnuit al oricărei lucrări de acest gen și starea actuală a stațiunii, element de relativă invariabilitate în dinamica viitoarelor transformări și amenajări agricole. Din acest punct de vedere, cercetarea topografică actuală a unei stațiuni cîștigă și o dimensiune aparte, de document istoric actual în rețeaua amenajărilor, deci a schimbărilor topografice ce vor surveni cu siguranță în viitorul mai apropiat sau mai îndepărtat.

B. Stațiunea „Coștei“

La 1,5 km nord de centrul satului Sinnicolau Român și la 300 m est de malul stîng al Canalului Crișurilor, canal ce leagă Crișul Repede de Crișul Negru, se află cetatea de la locul „Coștei“, așezată în cadrul unei întinse stațiuni arheologice.⁴

Cetatea de la „Coștei“, din hotarul Sinnicolaului este cunoscută, cum este și firesc, de mult. Materialul arheologic răspîndit la suprafață, mai ales ceramică, indică o construcție și o stațiune în jur, cu o locuire feudală (sec. XVI—XVII). Cetatea în schimb are o suprafață mică (sub 1 ha). Este de formă aproximativ pătrată, cu valuri de pămînt, care în incintă au fost marcate concomitent sau la un moment dat cu ziduri și este înconjurată cu un șanț adînc de 1,5—2 m. În colțurile de NE și NV se pare că au fost amplasate bastioane (turnuri). După înfățișarea de suprafață, deci fără precizări de natură stratigrafică sau planimetrică, obținute prin săpături, întreaga înfățișare a monumentului (înfățișare arheologică) pare a sugera existența, în acest punct, nu a unei cetăți, ci mai degrabă a unui loc întărit propice unei reședințe feudale, foarte probabil chiar reședință feudală de sec. XVI—XVII(?). Nu este exclus cu totul să avem de a face însă, pe de altă parte, cu o cetate mică patrulateră, de refugiu întărită cu val (cu palisadă) și șanț, care ulterior a fost folo-

⁴A. Hadnagy a efectuat ridicările topografice ale stațiunii „Duleul Ierului“ și a cetăților de la „Coștei“ și Sușturogi, urmînd să completeze ridicarea topografică generală cu cea a stațiunii de la „Coștei“ care încadrează cetatea, adică ruinele castelului? de la locul Coștei din hotarul satului Sinicolau Român, comuna Cefa.

sită sau refolosită și s-a zidit în interior, pe formula curtinei vechi, o construcție patrulateră de zid — adică castelul. Toponimicul popular „Coșteiu“ păstrează tocmai denumirea acestei înfățișări a monumentului.

Șușturogi (com. Cetariu). Cetatea? de la Șușturogi a fost descoperită de noi în urma unor repetate periegeheze arheologice în zonă. Cetatea? de la Șușturogi se află la locul numit „Cetățuie“, care este situat la capătul est-sud-estic al satului, la cca. 1 km de centrul satului. Satul este așezat geografic în zona piemontană vestică a Munților Plopișului. Cetatea? se află pe un bot de deal trilobat, care are pantele nordice și vestice abrupte, iar pe partea sudică, ce leagă promontoriul de restul piemonturilor Munților Plopișului a fost edificat (cînd nu știm (?) un sistem de trei valuri de pămînt. Valurile sînt de tipul cu miezul ars, constituind principalul element de fortificație a tipului de cetăți numite și de noi „Pinten barat“. Acest element pare a indica o întăritură de factură hallstattiană.⁵

Fortificațiile de la Șușturogi mai prezintă interes și din alt punct de vedere. Literatura mai veche și mai nouă (aceasta luîndu-se după cea veche) amintește ca pornind din zona de la nord-vest de Oradea a unui val presupus roman (?) ce duce pînă la Zalnoc (j. Sălaj) sau Beltiug (j. Satu Mare), în acest din urmă caz pînă în „prispa“ terasei riului Crasna, deci închizînd întreg bazinul dintre Crișul Repede și Crasna în zona piemontană nord-vestică a Munților Apuseni. N-ar fi exclus ca tocmai valurile — cu miez de pămînt ars — de la cetatea antică a Șușturogiului să fi dat idea cercetărilor mai vechi pentru a susține pornirea din acest loc, spre nord-est, a unui val de pămînt. Rămîne însă ca cercetările viitoare să aducă precizările cuvenite, de altfel atît de necesare, pentru soluționarea acestei importante probleme din istoria antică a nord-estului Crișanei.

În încheiere am dori să revenim la rîndurile așezate ca preambul acestei comunicări privind cercetările de topografie arheologică de la *Sinnicolau Român* și *Șușturogi*. Revenirea noastră intenționează să se refere la conturarea imaginii valorii și însemnătății cercetărilor de topografie arheologică. Ne gîndim, în primul rînd, că aceste cercetări îmbogățesc prin material concret zestrea cunoștințelor noastre arheologice în genere, oferind în același timp cercetărilor și săpăturilor arheologice viitoare o bază temeinică de pornire și verificare a rezultatelor anterioare.

Adunarea de date din teren, date de topografie arheologică bineînțeles, completează substanțial, prin precizie, materialul aflat în depozitele muzeelor sau altor instituții de profil și pe cel obținut prin cercetări viitoare de suprafață sau săpături arheologice sistematice, îndelungi, deci intensive din unele stațiuni arheologice. Este lesne de înțeles că toate stațiunile arheologice nu vor putea fi săpate sistematic niciodată

⁵ S. Dumitrașcu, *Așezări fortificate și cetăți dacice în partea de vest a Munților Apuseni*, în *Crisia*, II, Oradea, 1977, p. 134—136.

și din acest motiv cercetarea topografică arheologică își are meritele sale singulare și de neînlocuit. Ne dăm seama, și o mărturisim deschis, că cercetarea de topografie arheologică dacă folosește studiilor actuale, ea are menirea să pregătească mai ales cercetările viitoare. Direct spus, prin cercetarea de topografie arheologică noi pregătim drumul viitoarelor cercetări, care vor fi mult mai ample, mai adânci și desigur mai precise. Pregătim drumul scrierii viitoarelor repertorii arheologice cât mai complete, chiar complete la nivelul respectiv de cunoștințe. Netezăm drumul viitoarelor cercetări și săpături arheologice, a viitoarelor sinteze ce vor trebui să sistematizeze și coroboreze, prin analiză și cîntărirea cantitativă, istoria veche viitoare a Crișanei. Este vorba de a lua în calculul judecății trei elemente fundamentale: 1. situația din teren (topografică și arheologică), 2. studiul materialului din muzee și a cunoștințelor istoriografice și 3. datele obținute în *unele* (ele nu vor putea fi toate sau majoritatea niciodată) stațiuni care au fost cercetate sistematic prin săpături arheologice.

Se deschide calea, credem noi, noii arheologii a așezărilor, bazată pe o cîntărire calitativă și cantitativă a faptelor reale-arheologice-istorice și nu pe absolutizarea unui sau mai multor elemente ale fenomenului complex care a fost istoria unei comunități sau mai precis a unui strat de comunități plasat și înțeles cronologic într-un anume timp istoric, cel care ni se relevă cel mai bine prin studiul său arheologic. Este un efort pentru care ne vom strădui în continuare, efortul pentru a pregăti generațiilor viitoare o cale mai rapidă pentru a ajunge pe drumul greu, e drept nu lipsit de satisfacții, al cercetării arheologice. Din acest motiv lăsăm oricui rîvna și mai ales ardoarea spectaculoaselor descoperiri care „străluminează” totul prin existența lor proprie subiectivă.

**Stațiuni arheologice ridicate topografic din județul Bihor de către Oficiul Județean
al Patrimoniului Cultural Național**

Nr. crt.	Comuna Orașul	Satul	Stațiunea	Scara	Anul	Obs.
0	1	2	3	4	5	6
1.	Biharea	—	Cetatea Bihariei	1 : 500	1976	Rez. arh.
2.	Drăgești	Tășad	Cetățaua	1 : 500	1976	„
3.	Pietroasa	Chișcău	Peștera Urșilor (z. Ext.)	1 : 500	1976	Rez. șt. n.
4.	Suplacu de Barcău	—	Köre	1 : 1000	1977	Rez. arh.
5.	Derna	Săcălășău nou	Dealul cu bani	1 : 2000	1977	„
6.	Curtuiuşeni	—	Dl. Căramidăriei	1 : 1000	1977	„
7.	Tinca	Rîpa	Dl. Morilor	1 : 1000	1977	„
8.	„	—	(Cîmpul de sus)	1 : 500	1977	„
9.	„	—	Dl. Morii	1 : 500	1977	„
10.	„	Rîpa	Dl. Burzeu	1 : 500	1977	Rez. șt. n.
11.	„	„	Dl. Costoi	1 : 500	1977	Șt. arh.
12.	„	„	Lunca Crișului	1 : 1000	1977	„
13.	Săcuieni	—	Cetatea taurului	1 : 500	1977	Rez. arh.
14.	„	—	Cetatea medievală	1 : 500	1977	Fort. m.
15.	Sălacea	—	Dl. Vida	1 : 1000	1977	St. arh.
16.	„	—	Dl. Varboș	1 : 500	1977	„
17.	Chișlaz	Mișca	Fintina sasului	1 : 2000	1977	„
18.	Sînmartin	Băile 1 Mai	Rez. de Lotuși	1 : 2000	1977	Rez. șt. n.
19.	Diosig	Roșiori	Cetatea de Pămînt	1 : 500	1978	St. arh.
20.	Girișu de Criș	—	Pietroasa	1 : 500	1978	„
21.	„	—	Între Poduri	1 : 500	1978	„
22.	„	—	La Rîturi	1 : 500	1978	„
23.	„	—	Gherand	1 : 500	1978	„
24.	„	—	La Romon	1 : 500	1978	„
25.	„	—	Alceu	1 : 500	1978	„
26.	„	—	Fintina lui Ivan	1 : 500	1978	„
27.	Oșorhei	Fughiu	Lunca Crișului	1 : 500	1978	„
28.	Cetariu	Șușturogi	Cetatea	1 : 500	1978	St. arh.
29.	Girișu de Criș	Tărian	La Pădurice	1 : 1000	1978	„
30.	Avram Iancu	Tămașda	Baranto	1 : 2000	1978	Rez. arh.
31.	„	„	Somonta	1 : 1000	1978	St. arh.
32.	Cociuba Mare	—	La Fintinița	1 : 500	1979	„
33.	„	—	Cohărești	1 : 500	1979	„
34.	Căpîlna	—	Peste Criș	1 : 500	1979	„
35.	Sălard,	Sîrbi, Ciuhoi, Fegernic	Descăș	1 : 25000	1979	C. tumuli
36.	Cetariu	Tăutelec	Chenderes	1 : 1000	1979	St. arh.
37.	Nojorid	Livada de Bihor	La drumul Giriș	1 : 1000	1979	„
38.	„	„	Între rechestişuri	1 : 2000	1979	„
39.	„	„	La Cuptoriște	1 : 1000	1979	„

0	1	2	3	4	5	6
40.	„	„	La Macea	1 : 1000	1979	„
41.	Tulca	—	Holomb	1 : 500	1979	„
42.	Salonta	—	Dimbul movelei	1 : 1000	1979	„
43.	„	—	Dl. Trupului	1 : 2000	1979	„
44.	Pocola	Petrani	Piatra			
			Petranilor	1 : 500	1979	„
45.	Borș	Sintion	Dl. Mănăstirii	1 : 500	1980	Fort. m.
46.	Săcuieni	—	Horo	1 : 500	1980	Așez. neol.
47.	„	Sînicolau de Munte				
			Dl. Bătrîn	1 : 1000	1980	St. arh.
48.	„	Cubulcut	Coasta Cerului	1 : 1000	1980	„
49.	„	Cadea	Dealul Chel	1 : 1000	1980	„
50.	Ciuhoi	Sîniob	Dl. Viilor (Abației)	1 : 500	1980	„
51.	Oradea	—	Cetatea Oradiei	1 : 500	1980	Fort. m.
52.	Popești	Vărzari	Carasec	1 : 500	1980	Așez. neol.
53.	Buduslău	Albiș	Valea Vrăjii	1 : 2000	1980	St. arh.
54.	Suplacu de Barcău	—	Lapiș I	1 : 1000	1980	„
55.	Tarcea	—	Dl. Mare	1 : 1000	1980	„
56.	„	—	Dl. de Mijloc	1 : 1000	1980	„
57.	„	—	Dl. Mic	1 : 1000	1980	„
58.	„	—	Movila	1 : 1000	1980	„
59.	Valea lui Mihai	—	Groapa cu lut	1 : 500	1980	„
60.	Valea lui Mihai	—	Groapa nouă cu lut	1 : 500	1980	St. arh.
61.	Șimian	—	La grădini	1 : 500	1980	„
62.	„	—	Groapa cu lut	1 : 500	1980	„
63.	Sălacea	Otomani	Cetatea de pămînt	1 : 500	1980	„
64.	„	„	Înainte de insulă	1 : 1000	1980	„
65.	„	„	Cetățuia	1 : 500	1980	„
66.	Suplacu de Barcău	—	Lapiș II	1 : 1000	1980	„
67.	Curtuișeni	Vășad	Dl. Viilor	1 : 1000	1981	„
68.	Cherechiu	Cheșereu	Dl. Episcopiei	1 : 1000	1981	„
69.	Șoimi	—	Dl. Cristor	1 : 1000	1981	„
70.	„	Sînicolau de Beiuș				
			Dl. Boțocana	1 : 500	1981	„
71.	Cefa	Sînicolau Român				
			Duleul Ierului	1 : 2000	1981	„
72.	„	„	Cetatea medievală	1 : 500	1981	Fort. m.
73.	Cociuba Mare	Cărăsău	Cetățuia	1 : 500	1981	St. arh.
74.	Batăr	—	Cetatea Toldy	1 : 1000	1981	Fort. m.
75.	Pomezău	—	Cetatea feudală	1 : 500	1981	Fort. m.
76.	Răbăgani	—	Dl. Viilor	1 : 1000	1981	St. arh.
77.	Oradea	—	Zona Parcul Petőfi	1 : 500	1981	St. arh.
78.	„	—	Cimitirul municipal	1 : 500	1981	„
79.	„	—	Dl. Salca	1 : 500	1981	„
80.	„	—	Zona Olosig	1 : 500	1981	„
81.	Șuncuiș	—	Cetățuia	1 : 2000	1982	„

UN ASPECT MAI PUȚIN CUNOSCUȚ ÎN CADRUL CERAMICII NEOLITICE PICTATE DIN NORD-VESTUL ROMÂNIEI

de
DOINA IGNAT

În toamna anului 1980, în albia pîriului Vărzărel, care străbate satul Vărzari (Com. Popești, jud. Bihor), au fost descoperite fragmente ceramice lucrate cu mîna, dintre care majoritatea erau pictate.

Sondajul arheologic efectuat în acest punct ne-a permis observația că materialele spălate de ape din malul pîriului provin dintr-o groapă, cu diametrul de 1,50 m. A fost cercetat malul pîriului, fără a se descoperi însă stratul de cultură sau o altă groapă.

Inventarul acestei gropi (Gr. nr. 1) este alcătuit exclusiv din ceramică, majoritatea pictată sau cu urme de pictură foarte corodată.

Ceramica de uz comun este lucrată din pastă cafenie sau cafeniu-roșcată, amestecată cu nisip mărunt, uneori acoperită cu un slip fin, destul de gros, care conferă ceramicii un aspect de bună calitate.

Ceramica fină are pasta bine omogenizată, din lut milos, poroasă, de culoare cafeniu-roșcată, cafenie sau cenușie acoperită, de asemenea, cu slip fin, uniform, peste care s-a aplicat apoi pictura.

Forme. Singurele forme care s-au păstrat relativ întregi și care au putut fi reconstituite sînt *oalele*.

1. *Oală* lucrată din pastă de uz comun de culoare cafeniu-roșcată, cu flecuri cărămizii, acoperită cu slip fin, foarte corodat. Are forma de sac, asimetrică, gîtul cilindric, buza dreaptă, vag separată plastic de corpul vasului, cu două torți laterale, perforate. O bandă lată, pictată cu negru marchează interferența corpului cu gîtul; o altă bandă trasată vertical pe corpul vasului dovedește că aceasta a avut și un alt decor pictat, corodat însă. (Inv. nr. 11.172; I. 19 cm; Ø 15,5 cm; Ø gurii 12,5 cm Pl. I fig. 1).

2. *Oală* lucrată din pastă de uz comun acoperită cu slip fin, corodat, avînd fundul plat, corpul piriform, ușor asimetric, cu gîtul tronconic, buza dreaptă, avînd două torți perforate și aplatizate. Linia de separare între corp și gît este slab marcată plastic, în schimb delimitată de o bandă lată, de culoare neagră. Suprafața vasului păstrează pe

alocuri urme de pictură, fără a se putea reconstitui însă motivele decorative. (Inv. nr. 11.174; I. 21 cm; Ø 17,5 cm; Ø gurii 8 cm; Pl. II fig. 2).

3. *Oală* lucrată din pastă de uz comun, acoperită cu un slip puternic corodat, care păstrează urme vagi de pictură, avînd fundul plat, corpul bombat, gîtul cilindric, cu buza dreaptă. La interferența gîtului cu corpul are două torți perforate. (Inv. nr. 11.173; I. 20,5 cm; Ø 18,5 cm; Ø gurii 10 cm; Pl. III fig. 3).

4. *Oală* lucrată din pastă fină, de culoare cafeniu — roșcată, acoperită cu un slip fin, de culoare cafeniu deschisă, aplicat ca o crustă groasă pe întreaga suprafață a vasului. Are corpul aproape sferic cu gîtul tronconic, buza dreaptă, prevăzut de asemenea, cu două tortițe mici, perforate, care leagă corpul de gîtul vasului.

Decorul, relativ bine păstrat, este aplicat pe întreaga suprafață a vasului, cu o substanță neagră, avînd aspectul unui lac lucios. (Inv. nr. 11.171; I. 15 cm; Ø gurii 7,8 cm; Pl. IV fig. 4).

În afară de aceste patru vase reconstituite au mai fost descoperite fragmente aparținînd, de asemenea, unor oale (5 exemplare lucrate din pastă de uz comun și 4 exemplare lucrate din pastă fină, această „stastică” fiind efectuată pe funduri de vase care în mod *sigur* nu aparțin aceluiași exemplare).

Au fost descoperite de asemenea, fragmente ceramice aparținînd unor vase de dimensiuni mici, probabil *boluri* sau *cești*.

Menționăm 4 fragmente de funduri de vase mici lucrate din pastă de uz comun și 3 lucrate din pastă fină aparținînd unor asemenea vase mici, precum și fragmente de buză sau corp de vas.

Decorul constă din pictarea vaselor cu o substanță neagră, bituminosă, cu aspect de lac negru lucios sau mat. În ceea ce privește aplicarea lui pe suprafața vaselor remarcăm două aspecte: există cazul cînd decorul constînd mai ales din benzi negre, late, cu aspect lucios, este aplicat pe suprafața vasului și corodat puternic se desprinde ca o peliculă fină, neagră, fără a se păstra, acolo unde s-a desprins sub formă de „amprentă”, încît motivul decorativ nu mai poate fi reconstituit. Există însă și cazul cînd acest lac negru, lucios, desprins („cojit”) pe alocuri păstrează „amprente” maronii uneori chiar roșcate ale motivului decorativ care poate fi astfel reconstituit.

Motivele decorative păstrate constă din benzi negre, groase, dispuse în unghi sau curbe, mărginite de fascicule de benzi mai subțiri, linii paralele (cite 6—7) încadrate de altele dispuse oblic, linii curbe mărginite de altele oblice, benzi negre late, dispuse sub buză sau chiar pe buza vasului. (Pl. V. fig. 1—11; Pl. VI. fig. 1—5).

Un fragment aparținînd probabil unui bol lucrat din pastă foarte fină, cu aspect poros, are buza marcată cu o dungă neagră, sub buză o linie mai subțire, iar pe sub aceasta — dispuse simetric — mici linii verticale, paralele (Pl. VI. fig. 9).

Un alt motiv decorativ interesant prezintă câteva mici fragmente ceramice lucrate de asemenea din pastă fină: benzi late, negre, între care sînt intercalate linii subțiri „punctate” cu mici buline. (Pl. VI fig. 6—7).

Vasul nr. 4 (Pl. IV. fig. 1) păstrează un decor mai complet alcătuit din arcade „cruțate” pe suprafața acoperită cu slip fin, care sînt mărginite de o linie punctată iar în interior fascicule de linii care se curbează după arcadă. Există 8 registre cu astfel de arcade dispuse simetric pe volum și pe cele două părți ale vasului: gît și corp. O bandă verticală trasă sub banda care înconjoară gîtul probabil pînă la fund, segmentată de 4 benzi, groase, orizontale, cuprinde un nr. de 6—7 linii subțiri, verticale, unite între ele cu mici cruciulițe, dispuse neordonat.

Pentru încadrarea cronologică și culturală a descoperirii prezentate, este necesar să trecem în revistă celelalte stațiuni arheologice din nord-vestul țării noastre în care a fost descoperită ceramică pictată.

Ceramica pictată de la Săcuieni¹ a fost împărțită de cercetătorul Eugen Comșa în trei loturi — după criterii stilistice și tipologice, în lipsa datelor stratigrafice. Dintre acestea, lotul A și B sînt atribuite culturii Ciumești, pentru lotul A stabilindu-se unele analogii cu Satoralajühely asociată cu ceramică Bükk pictată, iar lotul B ar aparține fazei a II-a culturii Ciumești — corespunzătoare perioadei clasice a culturii ceramicii liniare din cimpia ungară — Ceramica liniară est-slovacă.

Un alt lot de fragmente ceramice pictate (lotul C) este atribuit grupului Herpaly. Descoperiri similare provin din așezările de la Oradea—Salca² despre care cercetătorul Nicolae Vlassa³ afirma că ar fi „centrul de iradiere a grupului Herpaly”. Cercetări mai recente executate în stațiunea de la Oradea—Salca au dus la descoperirea unei ceramicii pictate care se caracterizează prin motive decorative proprii, deosebite, alături de cele „tipice” Herpaly.

Ornamentele ceramicii de la Oradea—Salca sînt motive geometrice, lipsind arcadele și meandrele frecvente la Săcuieni.

Dintre motivele decorative specifice numai ceramicii de la Oradea—Salca menționăm liniile paralele subțiri, mărginite de linii groase, pe care sînt înșirate mici buline negre⁴. Motivul este întîlnit pe două mici fragmente ceramice de la Vărzari, lucrate din pastă fină, poroasă. (Pl. VI fig. 6—7).

¹ Eugen Comșa, Zoltan Nanasi, *Date privitoare la ceramica pictată din epoca neolitică din Crișana*, în SCIV, I, 1972, p. 3—18.

² Doina Ignat, *Descoperiri arheologice aparținînd epocii neolitice pe teritoriul orașului Oradea*, în *Crisia*, XI, Oradea, 1981, p. 43—46.

³ Nicolae Vlassa, *Contribuții la problema racordării cronologiei relative a neoliticului Transilvaniei la cronologia absolută a Orientului Apropiat (I)* în *Apulum* IX, p. 30.

⁴ Doina Ignat, *op. cit.* p. 45.

În sfârșit, ceramica pictată din peșterile Defileului Crișului Repede și Peștiș, face legătura între ceramica de tip Oradea—Salca și orizontul Cheile Turzii—Lumea Nouă.

Există în motivele decorative — dar și în forma unor vase — elemente comune ceramicii de tip Satoralajuhely și cea de la Săcuieni: linii subțiri dispuse în meandre mărginite fie de benzi negre sau mai adesea de meandre realizate prin arcuirea acestora într-un spațiu „cruțat” pe fondul vasului. În același timp, motivul „în scăriță”, constând din două linii subțiri, paralele, întretăiate din loc în loc de mici linii verticale (motiv caracteristic culturii Bück), sînt frecvente și la Săcuieni dar și la ceramica pictată de la Velke—Raškovce⁵, fiind dispuse mai ales sub buza vasului. În cazul nostru, acest motiv este aplicat sub formă de meandru care mărginește un cîmp decorativ.

Ca element de decor singular, cunoscut pînă acum doar pe ceramica de la Vărzari, ar fi liniile paralele între care sînt dispuse asimetric mici cruciulițe (Pl. IV fig. 1; Pl. VI fig. 8).

O deosebire a ceramicii descoperite la Vărzari față de ceramica pictată a celorlalte stațiuni enumerate constă nu numai în decor, dar și în forma vaselor, deosebire care se poate constata cu toate că materialele analizate sînt în stare fragmentară.

Astfel din repertoriul ceramicii de la Vărzari lipsesc *cupele cu picior* atît de frecvente în orizontul Oradea—Salca—Hepaly, în schimb sînt frecvente *oalele*, forme neîntîlnite în repertoriul stațiunilor amintite.

În schimb, în inventarul gropii nr. 2 de la Tiream⁶ (j. Satu-Mare), alături de alte forme ceramice care prin pastă, decor și forme se leagă de ceramica liniară a Alföldului și ceramica pictată est-slovacă, există două fragmente aparținînd unor *oale* lucrate din pastă asemănătoare ceramicii de la Vărzari, avînd buza dreaptă, gîtul tronconic și corpul bombat.

Decorul executat de asemenea cu o pastă neagră, bituminoasă, este alcătuit dintr-o bandă neagră care separă gîtul de corpul vasului, precum și din fascicule de benzi negre, paralele, dispuse oblic. Aceași formă de *oală* este prezentă deasemenea în inventarul gropii nr. 2 de la Pișcolt (J. Satu-Mare).

Ceramica pictată din stațiunile enumerate de la Oradea—Salca, Săcuieni, Tiream și Pișcolt care prezintă unele elemente comune cu ceramica de la Vărzari constituie repere importante în stabilirea unei arii tot mai cuprinzătoare a acestui fenomen cultural.

⁵ Jaroslav Vizdal, *Zemplín V. Mladšey dobe kamennej*, Košice, 1973, Pl. I, fig. 1; Pl. XXVIII, fig. 1.

⁶ Informație amabilă a colegului Némethi János de la Carei (Materialele se păstrează în colecția Muzeului Orășenesc și a Școlii Generale Carei).

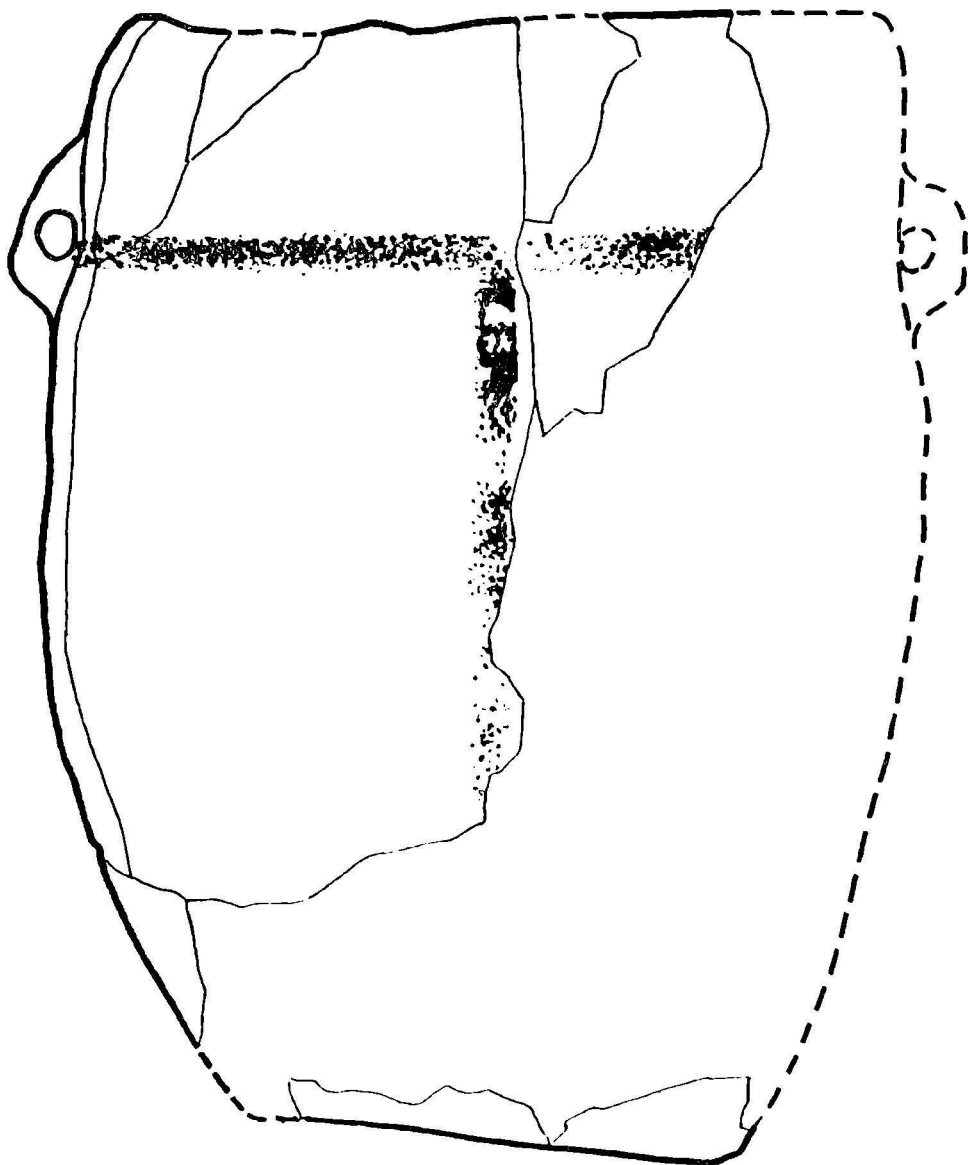
În neoliticul târziu, pe o arie mult mai vastă vor lua naștere grupuri zonale cu ceramică pictată, cunoscute prin descoperirile de la Cheile Turzii⁷, Iclod⁸, Suplacu de Barcău, Oradea—Salca.

În stadiul actual al cercetărilor, având în vedere și faptul că majoritatea ceramicii pictate descoperită în Crișana este în stare fragmentară, nepermițând deci o reconstituire în totalitate a decorului și nici a tuturor formelor, nu putem formula concluzii definitive privind încadrarea culturală a descoperirii de la Vărzari. Ne rezervăm dreptul de a reveni asupra materialului în măsura în care noi descoperiri vor putea preciza locul și poziția acestei stațiuni în contextul neoliticului din nord-vestul României.

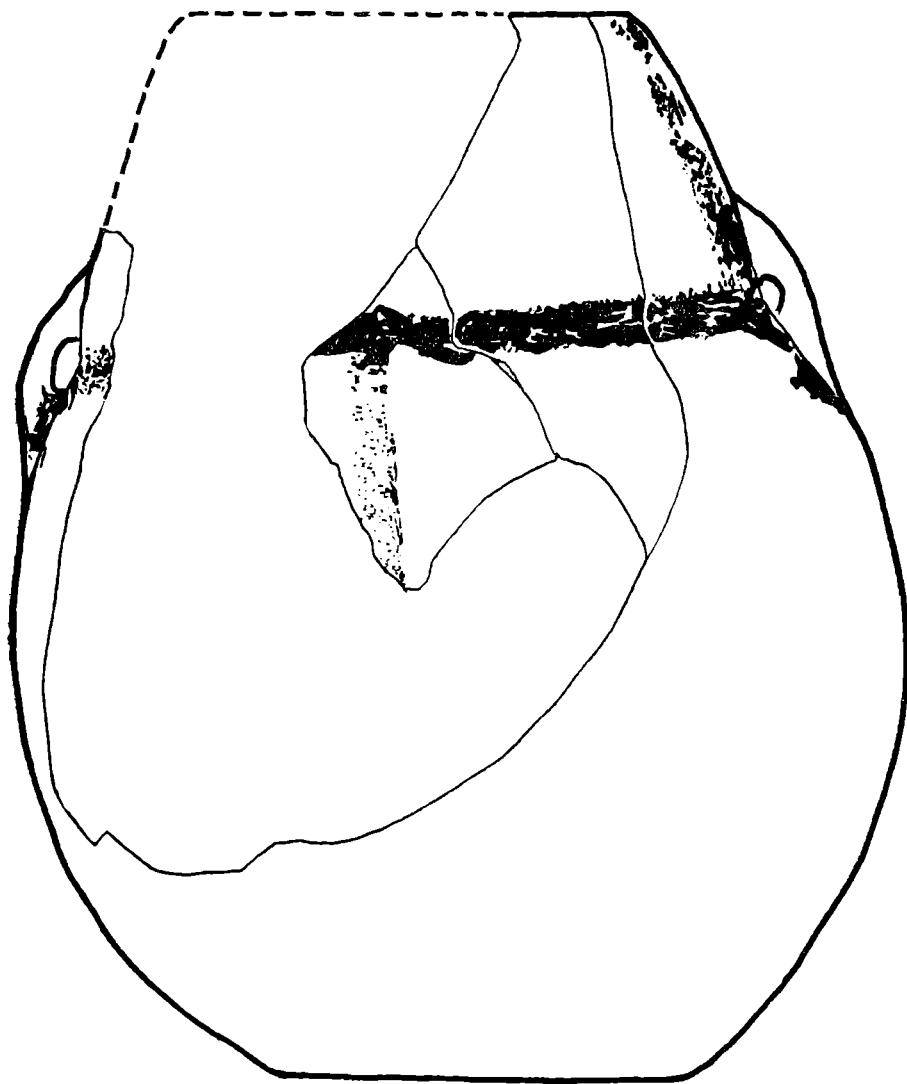
⁷ Nicolae Vlăssă, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976, p. 167.

⁸ Gheorghe Lazarovici, Eva Lakó, *Săpăturile de la Zăuani — campania 1980 și importanța acestor descoperiri pentru neoliticul din nord-vestul României*, în *Acta M.N.*, XVIII, p. 39.

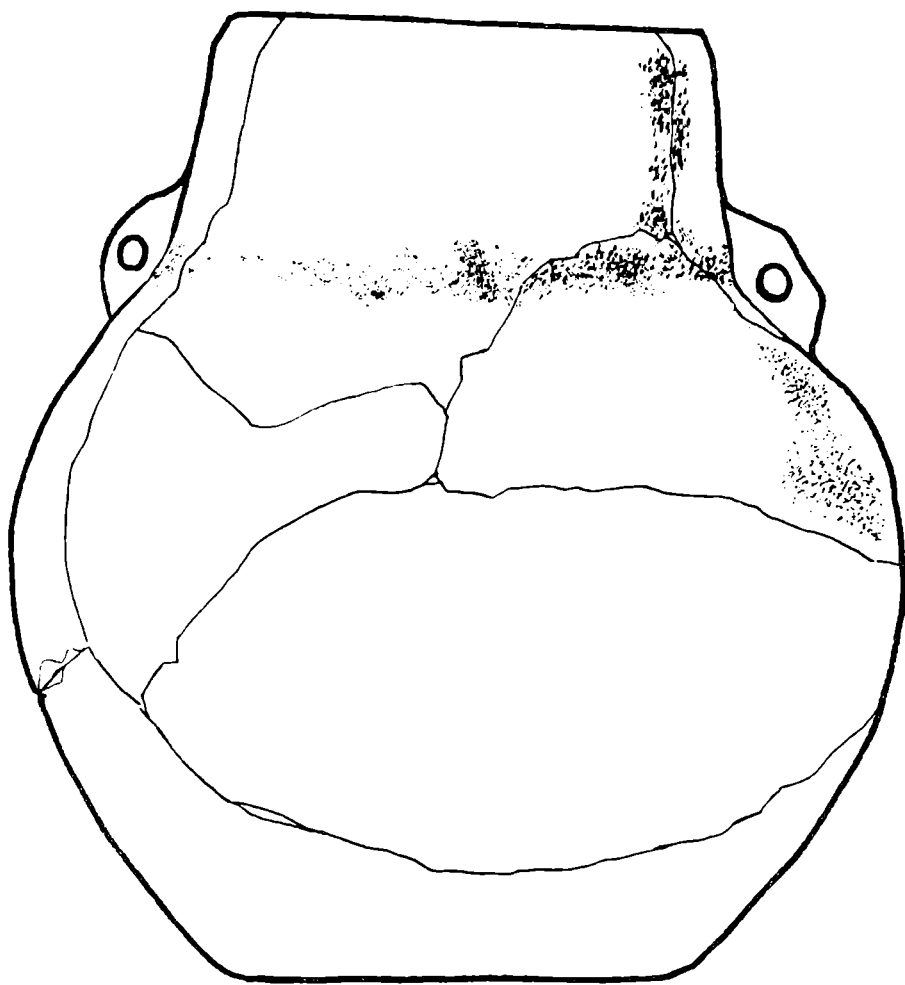
* Desenele au fost executate de Jakobovits Nicolae și Szabo Barnabaș cărora le aducem mulțumiri și pe această cale.

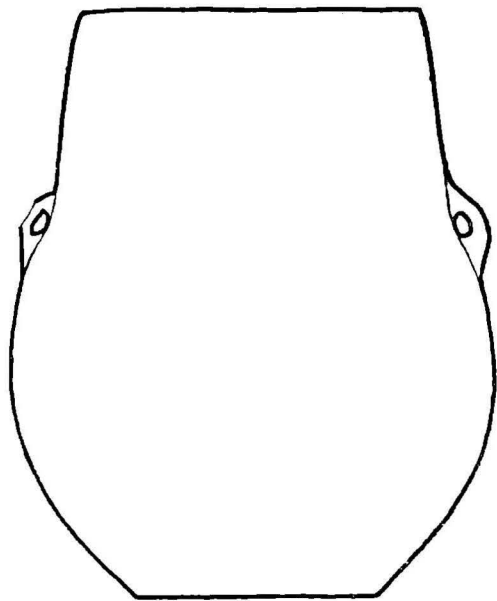
Pl. I.

Pl. II.

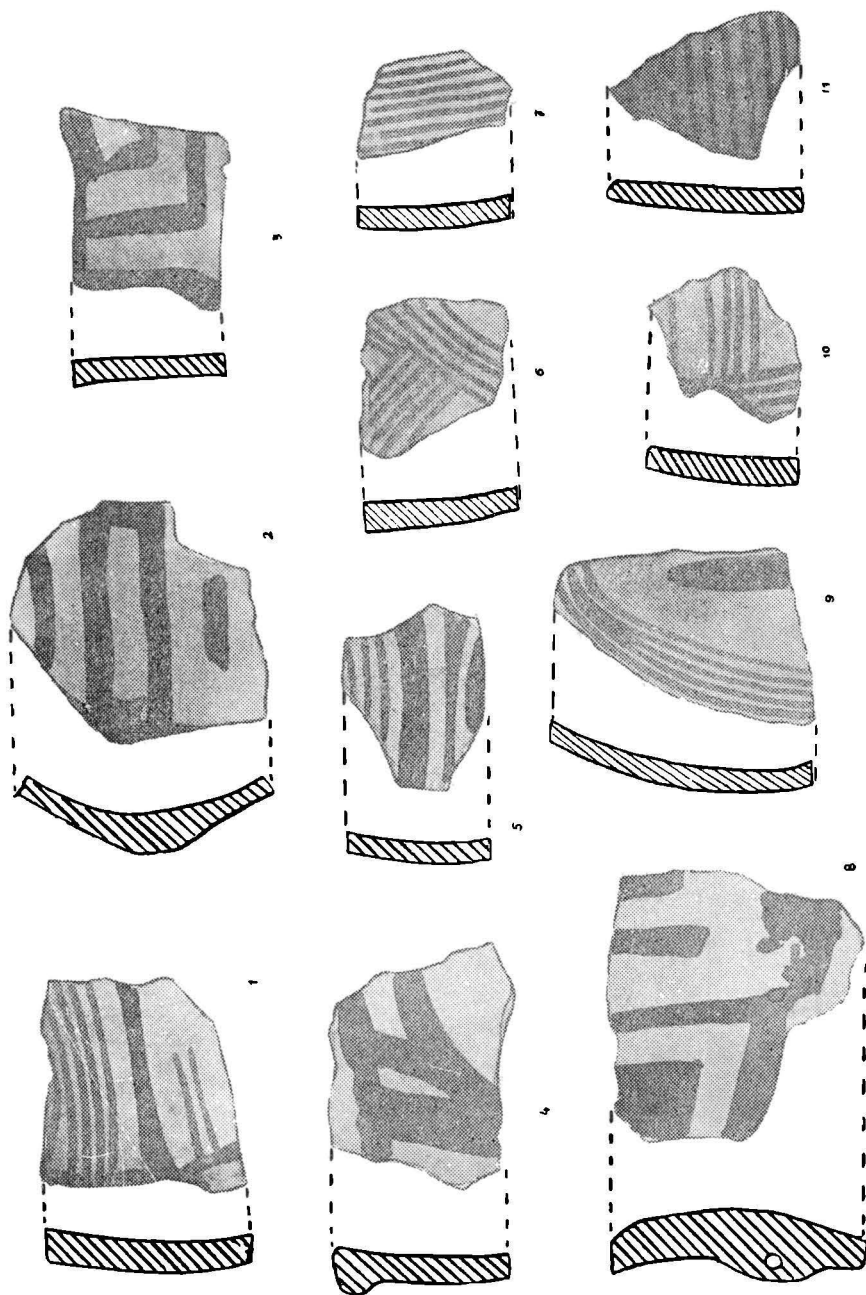
Pl. III.

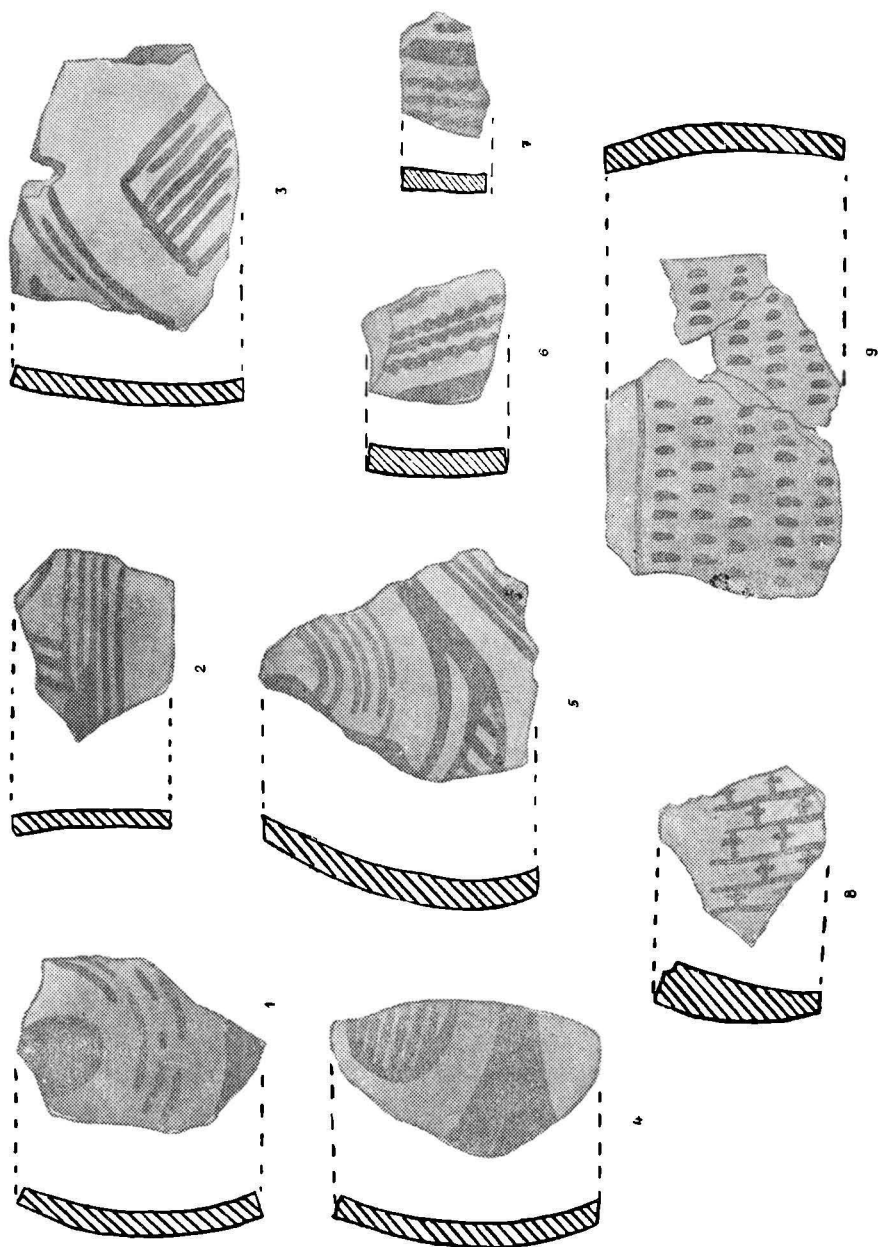
Crisia — planșă între pag. 368—369.

Pl. IV.
<https://biblioteca-digitala.ro>

Pl. V.

Pl. VI.

PIESE DE BRONZ EGIPTENE ANTICE ÎN MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR ORADEA (I)

de
MIRON CIHÓ

Deși se constituie ca știință propriu-zisă în anul 1822, datorită ingeniozității lui *Champollion*¹, totuși actualmente egiptologia nu se poate considera o disciplină care și-a prelucrat toate resursele proprii de informare, și-a creat instrumentele strict necesare de lucru, care să-i îngăduie să treacă la elaborarea unor sinteze clare și definitive². Egiptologul francez *G. Posener*³ a arătat, pe bună dreptate, că una din principalele sarcini ale disciplinei este publicarea tuturor pieselor inedite aflate în posesia diferitelor instituții muzeale și colecții particulare.

O seamă de obiecte egiptene antice au intrat, începînd cu mijlocul secolului trecut, în diferite muzee și colecții din țara noastră⁴, dar ele din păcate n-au fost cuprinse în vechea și noua bibliografie (ne referim, în

¹ Pentru Jean-François Champollion vezi lucrarea fundamentală a lui H. Hartleben, *Champollion. Sein Leben und sein Werk*, I—II, Berlin, 1906; a se vedea și Seymour de Ricci, *Essai de bibliographie de Champollion le jeune (1790—1832)*, Paris, 1922.

² În legătură cu concepția noastră referitoare la sinteze în domeniul egiptologiei vezi recenzia lucrării din *Bibl. d'Études*, t. LXXXI, Le Caire, 1979, în *AIIAI*, XVIII (1981), p. 825.

³ *Tâche prioritaire*, in *Acts I-st ICE*, p. 519—522.

⁴ Cele mai vechi știri în legătură cu prezența pe teritoriul țării noastre a unor piese egiptene antice ne parvin din Iași. În 1845, „un negustor ambulant de lucruri vechi...”, un „grec Revelachi sau Cumparuzzo” (cf. N. A. Bogdan, *Societatea Medico-Naturalistă și Muzeul istorico-natural din Iași. 1830—1919. Documente, scripte și amintiri*, Iași, 1919, p. 38) a vîndut *Societății de Medico-Naturaliști* mai multe obiecte „exotice”, printre care și o serie de obiecte egiptene antice; cf. și Arhivele Statului Iași, *Fondul SMN*, Mapa II, Nr. 14. Piesa cea mai valoroasă, un fragment dintr-o statueta vindecătoare, va fi publicată în curînd, în colaborare cu prof. dr. L. Kákossy (Budapesta).

primul rînd, la *Topographical Bibliography*⁵, apoi la proiectul internațional inițiat de *Muzeul din Hildesheim*⁶).

Singura descriere științifică a unei părți din aceste piese îi aparține germanului *H. Müller-Feldmann*⁷, care la invitația lui Gr. Moisil a analizat obiectele egiptene păstrate în fosta colecție a Academiei Române.

Una din sarcinile egiptologiei românești, aflată în plin proces de formare, este depistarea tuturor pieselor egiptene antice răspindite în diferite colecții din țară, catalogarea și prelucrarea lor științifică, punîndu-se astfel în circulație internațională multe piese valoroase, care pînă în momentul de față au rămas inedite⁸.

Din bogatul material românesc, răspindit în multe instituții și colecții particulare din țară, ne vor reține atenția două obiecte de bronz, atît de familiare culturii egiptene tîrzii, păstrate la secția de istorie a Muzeului Țării Crișurilor din Oradea⁹. Micile figurine, care vor constitui subiectul prezentului articol, deși se înscriu în tipurile deja stabilite de *Roeder*¹⁰, descrierea și analiza lor merită totuși o atenție aparte.

*

⁵ Lucrarea lui B. Porter, R. Moss, J. Málek, *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs and Paintings*, I—VII, Oxford, 1927 — prezintă majoritatea pieselor egiptene din lume, operînd cu o împărțire pe zone geografice a imensului material; din 1960, opera — prescurtată în literatura de specialitate PM² — cunoaște o a doua ediție, în curs de publicare.

⁶ Informație amabilă a dr. E. Varga; este vorba de publicarea unor cataloage *Corpus Antiquitatum Aegyptiacarum*; cf. A. Eggebrecht, *Bericht über das Projekt des „Corpus Antiquitatum Aegyptiacarum“*, in *Acts I-st ICE*, p. 199—201; proiectul s-a concretizat deja în mai multe volume.

⁷ *Bericht über die ägyptische Sammlung der Academia Romana in Bukarest*, in *AAeA*, Wien, 1 (1938), Heft 11, p. 239—241.

⁸ Cu prilejul călătoriei noastre de studii la Budapesta (1980), în calitate de bursier al *AIÉSEE*, am propus — prin intermediul dr. E. Varga, membră a *Comitetului Internațional al CAA* — publicarea materialului românesc într-un volum separat al CAA.

⁹ Cu acest prilej doresc să-mi exprim recunoștința dr. S. Dumitrașcu, dr. N. Chidioșan, dr. V. Faur și cercetătorului Gh. Gorun pentru amabilitatea cu care mi-au pus la îndemîină obiectele colecției egiptene, facilitîndu-mi cercetarea lor științifică. Muzeul Țării Crișurilor — Oradea adăpostește o colecție relativ bogată (cca 60 piese) de obiecte egiptene antice, care din punct de vedere tematic se pot împărți în: amuletele diferitelor zeiități și fetișurile acestora (marea lor majoritate), statuete ale morților (șabtiuri), egide, statuete de bronz a diferitelor divinități și animalele lor sacre, o paletă pentru scrib, fragment de statueta umană, un model al sculptorului și un recipient pentru fard. Aceste piese vor fi publicate într-un viitor apropiat de semnatarul prezentelor rînduri.

¹⁰ *Ägyptische Bronzefiguren*, I—II, Berlin, 1956 — în continuare Roeder, *ÄB*.

Fig. I. Statuia de bronz a lui Osiris (Muzeul Țării Crișurilor)

Una din figurile centrale ale religiei egiptene era *Osiris*¹¹, care începînd cu dinastia a V-a, devine zeul morților întregului Egipt¹². Legă-

¹¹ H. Bonnet, *Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte*, Berlin, 1952, p. 568—576 (în continuare RÄRG); H. Kees, *Totenglauben und Jenseitsvorstellungen der altern Ägypter*¹, Berlin, Akademie-Verlag, 1980, p. 132—159; 226—229; 230—252; idem, *Der Götterglaube im alten Ägypten*², Berlin, Akademie-Verlag, 1980, passim; U. Luft, *Studia Aegyptiaca*, IV, Budapeșt, 1978, p. 78—90; M. Matie, *Miturile Egiptului antic* (tr. rom.), București, 1958, p. 56—68, în special p. 56—57; ca o completare la acesta vezi L. Kákossy, în *ELTE* 16, p. 18—19, la care se pot adăuga: J.. Hani, *La religion égyptienne dans la pensée de Plutarque. Thèse*, Tome 1—2, Paris, 1972 și, înainte de toate, J. G. Griffiths, *The origins of Osiris and his cult*, Leiden, 1980.

¹² cf. H. Kees, *Totenglauben*...⁴, p. 132.

tura dintre viața eternă și această divinitate devine din ce în ce mai puternic, astfel că „Osiris devine modelul tuturor celor care speră să înfrângă moartea”¹³. În strînsă legătură cu această credință dominantă a gândirii egiptene antice, una din cele mai familiare imagini ale zeului din Epoca țirzie sînt statuetele de bronz. Cît de simplă ar parea ca aspect o asemenea statueta, cu atît mai multe probleme se ridică în legătură cu natura sa, inscripțiile pe care le poartă pe soclu etc.¹⁴ Începutul a fost făcut de Roeder¹⁵ încă în 1956, cînd ne-a oferit, prin intermediul unei lucrări monumentale, o catalogare minuțioasă a pieselor de bronz egiptene antice.

Ținînd cont de rezultatele obținute de egiptologul german, statueta de bronz a lui Osiris din Muzeul Țării Crișurilor din Oradea¹⁶ se poate încadra în tipurile caracteristice Egiptului de Jos¹⁷, procedeul de modelare îngăduindu-ne o atare afirmație. Documentele muzeului¹⁸ ne specifică faptul că la data de 4 noiembrie 1872 a fost predată *Societății arheologice și istorice a Județului Bihor* și o „figurină egipteană de bronz...“ de către un oarecare Kolb Ede.

Dimensiunile statueții sînt următoarele: 13,5 cm înălțime fără cuiul de fixare și 4,2 cm lățime la nivelul coatelor.

Piesa orădeană îl reprezintă pe Osiris în roba lui caracteristică, obiectul fiind confecționat (turnat) dintr-o singură bucată de bronz (v. fig. I—II)¹⁹.

Picioarele lui Osiris sînt lipite, divinitatea stînd într-o poziție verticală, mîinile fiind îndoite la nivelul coatelor, iar pumnii pătrund înafara robei prin intermediul unor deschizături largi (verticale). Apartenența sa la aria Egiptului de Jos este conferită și de poziția antebrățelor: dreptul deasupra celui stîng²⁰. Divinitatea ține în mîna dreaptă un însemn regal, *nekhakha*²¹, pe care se observă încă urmele unei ornamentații liniare (ori-

¹³ cf. M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, I. București, Ed. științifică și enciclopedică, 1981, p. 104.

¹⁴ Din punct de vedere al funcționalității lor, serioase probleme de interpretare ridică în special statuetele pe care alături de *Osiris* mai apar și alte divinități sau personaje. Pentru o analiză a altor statuete de bronz compuse cf. N. Langton, *Further Notes on Some Egyptian Figures of Cats*, in *JEA*, 24 (1938), p. 54—58.

¹⁵ *AB*, I—II; statuetele lui Osiris sînt analizate în *AB*, I, § 177—231.

¹⁶ Nr. inv. 243/217.

¹⁷ Roeder, *AB*, I, § 184, p. 138 sq.

¹⁸ Muzeul Țării Crișurilor, *Colecția de documente*, Nr. inv. 1882, p. 7.

¹⁹ În cazul altor statuete de acest gen, însemnele regale ale divinității sînt adăugate ulterior, ca în cazul unei piese de o deosebită valoare științifică de la *Facultatea de istorie-filosofie* — București; a se vedea și statueta din Budapesta, *MHBA*, Nr. inv. 51.2279 (cf. V. Wessetzky, *Questions et réflexions sur une statuette d'Osiris*, in *BMHBA*, Nr. 44/1975), p. 3—11 — *Studia Aegyptiaca* VI. V. Wessetzky, *Ausgewählte Schriften* (1939—1979), Budapest, 1981, fig. 1, p. 166).

²⁰ cf. Roeder, *AB*, I, §. 148, p. 138, Abb. 192—194; idem, *Die Arme der Osiris-mumie*, in O. Firschow (hrsg.), *Ägyptolog. St.*, Berlin, 1955, p. 248; Derchain-François, in *CdE*, 37 (1962), p. 175—190.

Fig. II. Statuia de bronz a lui Osiris (Muzeul Țării Crișurilor)

zontale); în stînga apare un sceptru *ḥk3*, îndoit la nivelul pumnului, prezentînd la fel liniuțe orizontale ca ornamentație.

Este interesant că piesa nu are gravat pe piept un guler larg, *usekh*, atît de caracteristic unei atare reprezentări²¹. Statueta poartă pe cap co-

²¹ Este meritul incontestabil al lui V. Wessetzky, *op. cit.*, in *loc. cit.*, p. 168; 172 de a stabili că *nekhakha* nu reprezintă un bici păstoresc, ci un însemn regal — foarte probabil o apărătoare de muște — avînd rol protector. Un obiect modern asemănător cu cel publicat de Wessetzky (v. fig. 3 din articolul citat) se află și în posesia Muzeului Brukenthal, Nr. inv. E. 920, vezi fig. III.

²² Vezi spre ex. *Statueta New York, Metropolitan Museum*, Nr. inv. 10.175.135 in Roeder, *AB I*, p. 153, Abb. 209, idem, II, Tafel 77 c. Trebuie însă să amintim că piesa orădeană a fost recent tratată în laborator de către tovarășa Livia Roșu.

roana obișnuită *atef*²³ fără coarnele orizontale, dar cu un *șarpe ureus* protector pe frunte; cele două pene ale coroanei beneficiază de liniuțe oblice ca ornamentații.

Din punct de vedere artistic statueta nu excelează; astfel, trăsăturile feții sînt greu de recunoscut. Osiris poartă o barbă divină lungă, încovoiată și împletită, lipită de gît și piept. Urechea stîngă aproape că este corotată în întregime, iar cea dreaptă este fragmentară. Afirmatia de mai sus este susținută și de faptul că statueta este plată: sînt reliefate numai contururile picioarelor, iar privind obiectul din profil numai șezutul este puțin proeminent; astfel îi lipsesc piesei proporționalitatea și grația care caracterizează cele mai reușite exemplare²⁴.

Cum era de așteptat, statuia se află pe un mic soclu: $3 \times 2,2 \times 0,1$ cm, în mare parte corodat, iar din cuiul de fixare s-a conservat numai o mică parte.

Ținînd cont de cele afirmate pînă acum, putem conchide că statueta din Muzeul Țării Crișurilor—Oradea a fost executată undeva într-un atelier de turnare dintre Memphis și Saqqara în perioada ultimelor secole de independență ale Egiptului antic. Piesa o fi ajuns în posesia lui Kolb probabil prin intermediul înfloritorului comerț de antichități din a doua jumătate a secolului trecut.

Elementul principal al unei asemenea statuete, cel care stabilește caracterul său cultic²⁵, este inscripția de pe soclu; din cauza faptului că piesa noastră nu beneficiază de un soclu „corespunzător” pentru gravarea unui text hieroglific, putem afirma că ea reprezenta un obiect de serie. Din acest motiv este dificil să stabilim chiar cu aproximație adevăratul rol al statuetei; concluzia finală va fi numai o variantă plauzabilă.

Fără a întreprinde o analiză exhaustivă²⁶, bazîndu-ne pe publicația lui Roeder și ideea enunțată de profesorul Wessetzky²⁷, vom încerca să clarificăm menirea acestor obiecte. Metoda noastră de lucru va diferi de cea utilizată de profesorul budapestan: nu vom analiza izolat *ex-voto*-urile statuetelor de bronz ale lui Osiris, ci pe acestea le vom considera ca făcînd parte dintr-un întreg, dintr-un ansamblu de statuete de bronz care reprezintă diferite divinități, animalele lor sacre, figuri umane, etc., purtînd pe soclu inscripții cu aceeași construcție. Astfel, putem vorbi chiar de un „șablon” al întregii categorii, în care elementele indispensabile sînt: numele divinității²⁸ căreia i se solicită anumite lucruri (v. mai jos) din partea unui particular, după care pot urma diferite epitete ale divinității-

²³ Pentru coroana *atef* cf. Gabriella Matthiae Scandone, *La corona 3tf*, in *Studi classici e orientali*, Pisa, vol. XXV (1976), p. 23—36.

²⁴ Vezi spre ex. piesa bucureșteană citată mai sus: *Osiris-Budapesta* — MHBA, Nr. inv. 51 2279 (cf. nota 19); *Osiris-Cincinnati*, 1947. 391 in Roeder, *ÄB*, I, § 184 c, p. 139 și idem, II, *Tafel* 77 b.

²⁵ cf. V. Wessetzky, *op. cit.*, in *loc. cit.*, p. 172.

²⁶ Aceasta constituie obiectul unui articol aparte aflat în curs de elaborare.

²⁷ cf. V. Wessetzky, p. 172.

²⁸ Aceste divinități pot fi: Osiris, Isis, Horus, Heit, Apis etc.

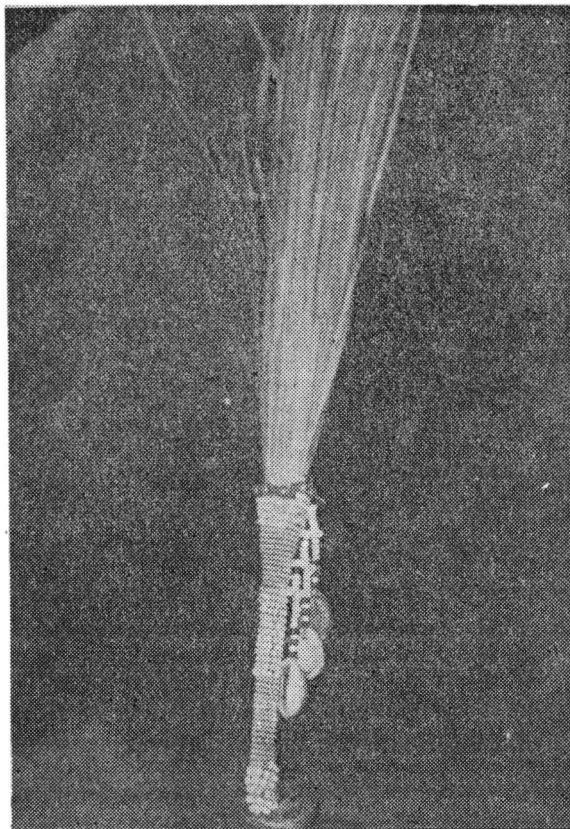

Fig. III. Apărătoare de muște (Muzeul Brukenthal Sibiu — E 920)

lor în cauză²⁹. Cel care determină înțelesul întregului *ex-voto* este grupul de semne ideografice *di ankh*, recent analizat de *Karl Martin*³⁰; concluzia la care a ajuns este interesantă, ea putîndu-se utiliza și în cazul statuetelelor de bronz: „Ich möchte in . . . ein Zweifaches gleichzeitung ausgedrückt erkennen: beschenkt in Bezug auf das Leben *und* Leben gebend . . . Dieser eine Ausdruck, und nur dieser, würde dann beinhalten, dass die Gottheit dem König Leben gibt, sowie, dass dieser als Mittler das Leben weitergibt an die Welt (Gottheit→König→Welt)“³¹.

²⁹ Astfel, *statueta Berlin 13782* (Roeder, *ÄB*, I, §. 310 g Abb. 316, idem, II, Tafel 36 1-m) cuprinde următoarele epitețe ale zeiței Isis; „(zeița) cea mare, mama zeităților . . .“.

³⁰ In *Studia Aegyptiaca* I, Budapest, 1974, p. 287—295.

³¹ *Ibidem*, p. 289.

Prima variantă a interpretării se poate bine aplica și cu prilejul analizei unei statuete de bronz, care o reprezintă pe zeița *Bastet*³² cu cap de leu (*Berlin Nr. inv. 10532*)³³, purtînd pe soclu următoarea inscripție: „Regele Piakhi, îndrăgit de Bastet, stăpîna Bubastisului (?), dăruit cu viață ca Re veșnic“. Textul de față demonstrează și concluzia finală a lui Martin: zeița Bastet acordă viață veșnică faraonului Piankhi, iar acesta, în calitate sa de mediator dintre divinitate și lume, o acordă mai departe țării, locuitorilor săi.

În cazul celorlalte statuete (analizate de Roeder) se impune cea de-a doua variantă de traducere, „Leben gebend“ — „care oferă viață“, „dătător de viață“, cu sensul că divinitatea este cea care oferă unei anumite persoane viața, dar fără ca aceasta să o transmită mai departe altcuiva.

În *ex-voto* urmează după această expresie numele persoanei, prezența căreia ne îngăduie să stabilim că asemenea statuete au fost ridicate nu numai de către egipteni, dar de grecii³⁴ și asiaticii care trăiau în Egipt. Statueta din *Berlin Nr. inv. 11474*³⁵, care înfățișează un om cu cap de ciine, care pășește, ținînd în mină sceptrul *uas*, poartă pe soclu următorul text: „Cuvinte rostite din partea lui Anubis, el poate oferi viață (lui) Kereret, fiul lui Sethekh-Hor (?)“. Că este vorba de un asiatic ne-o dovedește ortografia silabică a numelui³⁶ și faptul că tatăl poartă elementul Seth- în nume, divinitate frecventă a țărilor străine³⁷. După cum am avut posibilitatea să vedem, deci, și filiația, parțială sau totală³⁸, este la fel neplăcută din aceste texte.

Astfel putem stabili că cele mai simple *ex-voto*-uri cuprind un text ilustrat de noi prin următorul exemplu: „Osiris, tatăl zeilor, oferă viață lui Padiusir“³⁹; la acest text simplu — care pornește întotdeauna de pe

³² cf. H. Kees, *Der Götterglauben...*⁴, p. 82—83.

³³ Roeder, *ÄB*, I, §. 330 m, Abb. 332.

³⁴ cf. Ph. Derchain, in *CdE*, 37 (1962), p. 188—190; Wessetzky, p. 172.

³⁵ Roeder, *ÄB*, I, § 87 d, Abb. 74; idem, II, Tafel 10 e, fiind vorba de o statueta care provine din Sais.

³⁶ Pentru scrierea silabică vezi M. A. Korostovstev, *Grammaire du néo-égyptien*, Moscou, 1973, §. 27 și bibliografia oferită la p. 36, nota 83; pe baza afirmațiilor lui Korostovstev, p. 36—37 dorim o vocalizare Kereret, sau probabil numai cu un singur r? Astfel ar avea corespondent în H. Ranke, *Die ägyptischen Personennamen*, I, Glückstadt, 1935, p. 347.28 (în continuare Ranke, PN).

³⁷ Pentru Seth vezi H. Kees, *Seth*, in *RE*, 1923, 1896—1922; *RÄRG*, p. 702—715, în special p. 703—704; J. Zandee, *Seth als Sturmgott*, in *ZÄS*, 90 (1963), p. 148—149 cu bibliografia citată; H. Te Velde, *Seth, god of confusion*², Leiden, 1977.

³⁸ Pentru filiația parțială vezi *Statueta Berlin Nr. inv. 10053*, Roeder, *ÄB*, I, p. 253, Abb. 311; „Isis oferă viață lui Hep-Men, fiul Pewen-hat-ef; vezi și *Walters Art Gallery-Baltimore*, Nr. Cat. 364, in G. Steidorff, *Catalogue of Egyptian Sculpture in the Walters Art Gallery*, Baltimore, 1946, p. 103, pl. LXVI și XCVIII. Pentru filiația totală vezi, printre altele, și *statueta Wien 4162*; „Horus copilul oferă viață (lui) Psametik, fiul lui Pete-Hor, născut de Kep“, cf. Roeder, *ÄB*, I, p. 129, Abb. 182.

³⁹ *Statueta a lui Osiris cu Montu*, Facultatea de istorie-filosofie — București, Nr. inv. E.197. O primă analiză științifică am efectuat în M. Cihó, *Catalogul selectiv al obiectelor egiptene antice din România*, Iași, 1981 (110 p. dactilografiate).

Fig. IV. Amuleță-pandantiv a lui Osiris (Muzeul Țării Crișurilor)

fața soclului urmînd a se desfășura apoi pe latura dreaptă, în spate și stînga — se pot adăuga elementele pe care le-am văzut mai sus. În unele cazuri, inscripția poate începe cu formula; „cuvinte rostite“⁴⁰, urmînd apoi numele divinității. Este interesant că o analiză chiar foarte sumară a celorlalte statuete de divinități, ne pot preciza mai bine funcționalitatea obiectelor în cauză, care — și credem că nu greșim — sînt valabile și statuetelor de bronz ale lui Osiris.

⁴⁰ cf. Wb. V, p. 625—626.

Fig. V. Amuletă-pandantiv a lui Osiris (Muzeul Țării Crișurilor)

Prezentînd cîteva texte, în cele ce urmează, vom observa că statuetele în afară de viață mai pot oferi „... și sănătate și un timp de viață ridicat și o bătrînețe (lui) ...”⁴¹. Un oarecare *Nofer-Uto*⁴² primește din partea zeiței *Uto* „... o bătrînețe foarte frumoasă și cinstire”⁴³. Fiul zeiței cobra

⁴¹ Cf. statueta din Berlin, Nr. inv. 13782, in Roeder, *AB*, I, §. 310 g, Abb. 316, idem, II, Tafel 36 l-m.

⁴² Pentru nume vezi Ranke, *PN*, I, p.

⁴³ Pentru *Uto* vezi *RARG*, p. 853 sqq.; cf. și L. Habachi, *Edjo, Mistress of Nebt*, in *ZAS*, 90 (1963), p. 41—49. Textul provine de pe statueta din Berlin Nr. inv. 13141, cf. Roeder, *AB*, I, §. 343 f, Abb. 355, idem, II, Tafel, 43 a.

(Horus), pe baza unei inscripții aflate pe soclul unei statuete de bronz reprezentând animalul sacru al Soarelui (*ichneumon*)⁴⁴, păstrat la *Bruxelles* (Nr. inv. E. 6662), este cel care „... oferă viață, toată sănătatea, o durată de viață ridicată și o bătrânețe mare cât și frumoasă lui Ta-sery-Isis... ”⁴⁵.

Pe baza acestor exemple putem conchide că prin *ridicarea* unor statuete de bronz cu înfățișarea diferitelor divinități și animalele sacre ale acestora, se spera obținerea de către anumite persoane particulare a unei vieți îndelungate și fericite. Aceasta pare a fi (?) și menirea statuetei lui Osiris din Muzeul Țării Crișurilor din Oradea.

Desigur, se mai pun o serie de întrebări în legătură cu aceste statuete: cine solicită viața lui Osiris sau de la alte divinități? Un om viu sau un mort? După cum a specificat V. Wessetzky⁴⁶, într-adevăr cuvintele „sănătate“, „viață lungă“, „bătrânețe lungă, etc., ar indica, că o persoană aflată în viață ar fi solicitantul. În cazul *statuetei lui Osiris* nu trebuie să uităm însă că avem de-a face cu o divinitate a morților, ceea ce confirmă existența și a celei de-a doua variante. Dacă avem în vedere din nou întregul ansamblu, atunci această afirmație este întărită și de prezența epitetului *maa-kheru* pe soclul unei *statuete din Berlin* (Nr. inv. 7675), reprezentând taurul *Apis* din Memphis⁴⁷.

*

Un rol important în religia și magia egipteană antică l-au avut amuletele, obiecte de diferite mărimi și dimensiuni, ele servind ca protecție atît celor vii, morților cît și diferitelor zeități⁴⁸. Majoritatea colecțiilor egiptene posedă sute și mii de exemplare, ceea ce dovedește utilizarea lor largă în Egiptul faraonic. De fapt, după cum remarca și L. Kákósy, „statuia mică a fiecărei divinități putea fi purtată ca amuletă“⁴⁹.

Muzeul Țării Crișurilor—Oradea posedă și o mică amuletă de bronz a zeului Osiris⁵⁰ (v. fig. IV—V), piesă provenind din aceeași donație a lui Kolb Ede⁵¹. Pe baza iconografiei putem stabili că avem de-a face cu o

⁴⁴ Despre *ichneumon* ca animal sacru al Soarelui vezi E. Brunner-Traut, *Spitzmaus und Ichneumon als Terre des Sonnengottes*, in *Nachrichten Göttingen*, Jahrgang 1965, Nr. 7, p. 124—163.

⁴⁵ *ibidem*, p. 137 și nota 6 de pe p. 136; cu același text și statueta lui Osiris din *Walters Art Gallery* Nr. inv. 54.539, in G. Steindorff, *op. cit.*, p. 102—103, pl. LXIII și CXVIII.

⁴⁶ cf. *op. cit.*, in *loc. cit.*, p. 172.

⁴⁷ cf. Roeder, *ÄB*, I, §. 413 g, Abb. 433, idem, II, Tafel 48 b. După cum afirmas V. Wessetzky, vezi nota precedentă, statuetele lui Osiris nu poartă într-adevăr acest epitet.

⁴⁸ Pentru amuletele egiptene antice vezi L. Kákósy, *Varázslás az ókori Egyiptomban*³, Budapest, 1978, p. 154 sqq; G. A. Reisner, *Amulets*, CGC, I—II, Le Caire, 1907; 1958; W. M. Fl. Petrie, *Amulets*, London, 1914.

⁴⁹ L. Kákósy, *op. cit.*, p. 163.

⁵⁰ Nr. inv. 6531.

⁵¹ Muzeul Țării Crișurilor, *Colecția de documente*, inv. nr. 1882, p. 7; nr. inv. vechi era 256/226. Documentul specifică: „Bronz szobrocska. Férfi alak. Nyakánál füllel a felfűzésre. Egyiptomi“.

imagine asemănătoare cu precedentă statueta a lui Osiris, diferențele datorându-se întocmai caracterului său de „Anhängers”⁵²; după gît observăm o mică agățătoare (Ø 0,2 cm), gîtul ca și coroana divinității sînt desul de înclinate, soclul și cuiul de fixare lipsind. Putem observa că obiectul de față este bine proporționat din punct de vedere artistic, dar prezintă multe fisuri și exfolieri pe suprafață.

Exemplul orădean face parte din pandantivele de dimensiuni mici, avînd o bună analogie în piesa de la *Berlin Nr. inv. 10028*⁵³, reprezentînd o amuletă provenită din Egiptul de Jos, fiind executat în Epoca tîrzie⁵⁴. Este foarte greu să precizăm dacă micul pandantiv cu imaginea lui Osiris, legat cu o panglică de gît prin intermediul inelului, a fost utilizat ca amuletă de o persoană aflată în viață sau obiectul a fost descoperit undeva într-un mormînt — deci piesa făcea parte dintr-un *inventar funerar*.

Piese descrise și analizate cu acest prilej sînt în evidență importanța cultului zeului Osiris, ele reprezentînd piese de o deosebită valoare științifică din colecția Muzeului Țării Crișurilor din Oradea.

ANCIENT EGYPTIAN BRONZES FROM MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR ORADEA (I)

(Summary)

Drawing the attention upon the relatively rich ancient Egyptian material existing in Romania (about 500 objects), the author analyzes two bronze pieces from the Museum „Țării Crișurilor” Oradea, both representing Osiris; the former is a statuette executed in the Lower Egyptian style, dating back to the end of the Late period. The latter is a small amulette („Anhängers”).

The author insists more on the statuette, using the hieroglyphical texts from the pedestal of statuettes to be found in other collections. Although the author will come back upon the „ex-voto” of such pieces in future study, he underlines that they are based on a pattern, presenting the main component elements.

The author speaks about an identical model for all the ancient Egyptian bronze statues; he is not concerned only with the „ex-voto” analysis of the bronze statuettes of Osiris, but with all the others to be found in Roeder's publication, *ÄB*.

In the next issue of the volume, the author will analyze the other bronzes existing in the museum.

⁵² cf. Roeder, *ÄB*, I, §. 601—603. Egiptologul german a oferit următoarea definiție a acestor categorii de obiecte; „Als Anhänger bezeichnete ich alle Figuren, die mit einem Ring zum Aufhängen versehen sind...” (§. 601 a, p. 436).

⁵³ Pentru clasificare vezi Roeder, *ÄB* I, §. 601 d, p. 437, iar pentru statueta *ibidem*, §. 185 I, p. 143.

⁵⁴ *Ibidem*, §. 601 a, p. 436; „Die Zeit der Anhänger ist im allgemeinen die Spätzeit“.

AȘEZAREA HALLSTATTIANĂ DE LA ȘUNCUIȘ, JUDEȚUL BIHOR

de

**IOAN EMÖDI
ÁRPÁD HADNAGY**

Stațiunea descoperită de noi ocupă un teren care administrativ aparține de comuna Șuncuiș, jud. Bihor, fiind situată la cca. 1,5 km sud-est de această comună, în zona defileului Crișului Repede.

Această stațiune are o formă alungită pe direcția nord-est, sud-vest, situându-se pe latura vestică a dealului Simionului, deal care are aici o formă de pînten, ocupînd interfluviul format de o buclă mare a Crișului. Acest deal, este flancat aproape din toate părțile de abrupturi stîncoase, calcaroase, fapt ce a favorizat și a constituit astfel o apărare naturală a acestei așezări (fig. 1).

Din punct de vedere geomorfologic, Dealul Simionului reprezintă latura cea mai nordică a Munților Pădurea Craiului.

Cele două mameloane care alcătuiesc partea vestică a culmii sînt despărțite de o șa largă și prezintă o scădere treptată în altitudine, de la est spre vest (fig. 2).

Zona este interesantă și din punct de vedere speologic, deoarece în acest sector al Crișului Repede putem întîlni adevărate canioane și peșteri renumite precum cele ale Vîntului, Mișidului, Ungurului.

Din punct de vedere geologic zona constituie bordura de nord a bazinului neogen Borod, dar care aparține structural Munților Pădurea Craiului, fiind alcătuit din calcare jurasice inferioare. Aceste calcare prezintă pe alocuri și lateritizări. Pe lîngă „terra rossa“ de la suprafață pot fi întîlnite și forme incipiente de bauxitizare. Datorită acestui excepțional colorant au suferit o „ruginizare“ însăși fragmentele ceramice din această așezare.

Dintre cele două mameloane cel din partea sud-vestică este plin cu lapiezuri. Mamelonul nord-estic a fost dotat de către D.T.M. de un punct geodezic de ordinul I.

Din partea sudică a primului mamelon pornesc două poteci late (vezi fig. 2). Una mai scurtă ocolește pe la est mamelonul și apoi se pierde. Cea-laltă, aflată la un nivel inferior, parcurge toată latura nord-estică a pîntenului, înconjurînd și mamelonul nord-estic, oprînduse la șaua ce des-

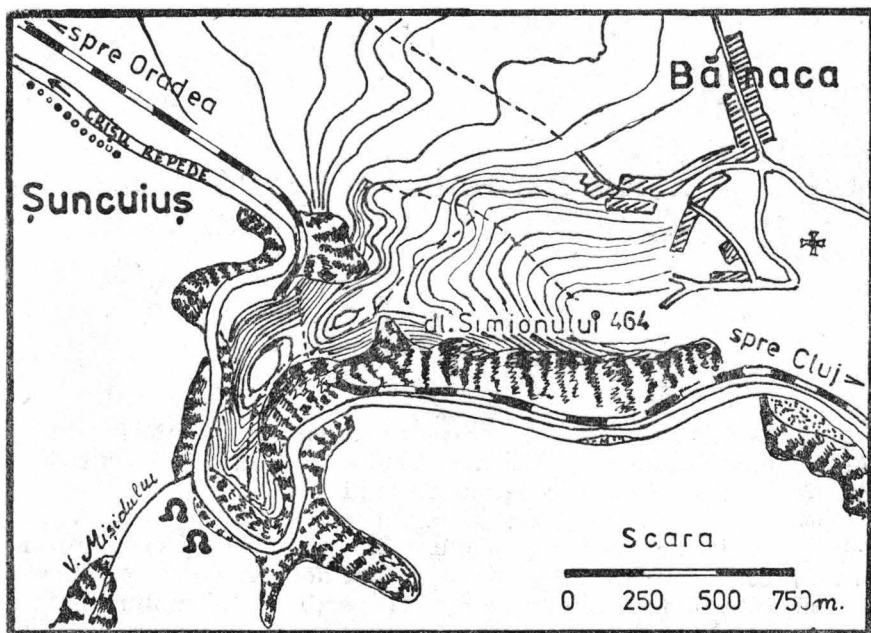

Fig. 1

parte mamelonul de restul dealului. Această sa deși pare naturală, ea a fost, mai mult ca sigur adincită și artificial. Pe la mijlocul traseului ei, poteca inferioară primește un profil în treaptă. Credem că această potecă corespunde cu limita unei vechi terase, amenajate în antichitate.

Latura vestică a dealului este foarte abruptă, pe alocuri chiar verticală și astfel nu necesita întărituri speciale.

„Cetatea“ este menționată prima dată în secolul trecut, când se amintește că la Șuncuiuș „pe dealul rotund, s-au găsit obiecte și arme din epoca bronzului și o sabie antică splendid ornamentată“¹. Într-o altă lucrare, apărută ulterior, Șuncuiușul este amintit cu o cetate „barbară“². Nici una din aceste lucrări nu a fixat însă poziția geografică exactă a cetății. Cu ocazia unor periegeze care aveau ca scop găsirea așezării corespunzătoare complexelor găsite în peșterile din zona defileului Crișului Repede, vechea așezare a putut fi localizată. S-au efectuat numai cercetări de suprafață, mărginite la adunarea cioburilor aflate la suprafață, sau în pământul dislocat din câteva gropi (explorări geologice după bauxită).

¹ K. Nagy Sándor, *Biharország, Oradea, 1884*, p. 98.

² J. Könyöki, *A középkori várak különös tekintettel Magyarországra*, Budapest, 1905, p. 281.

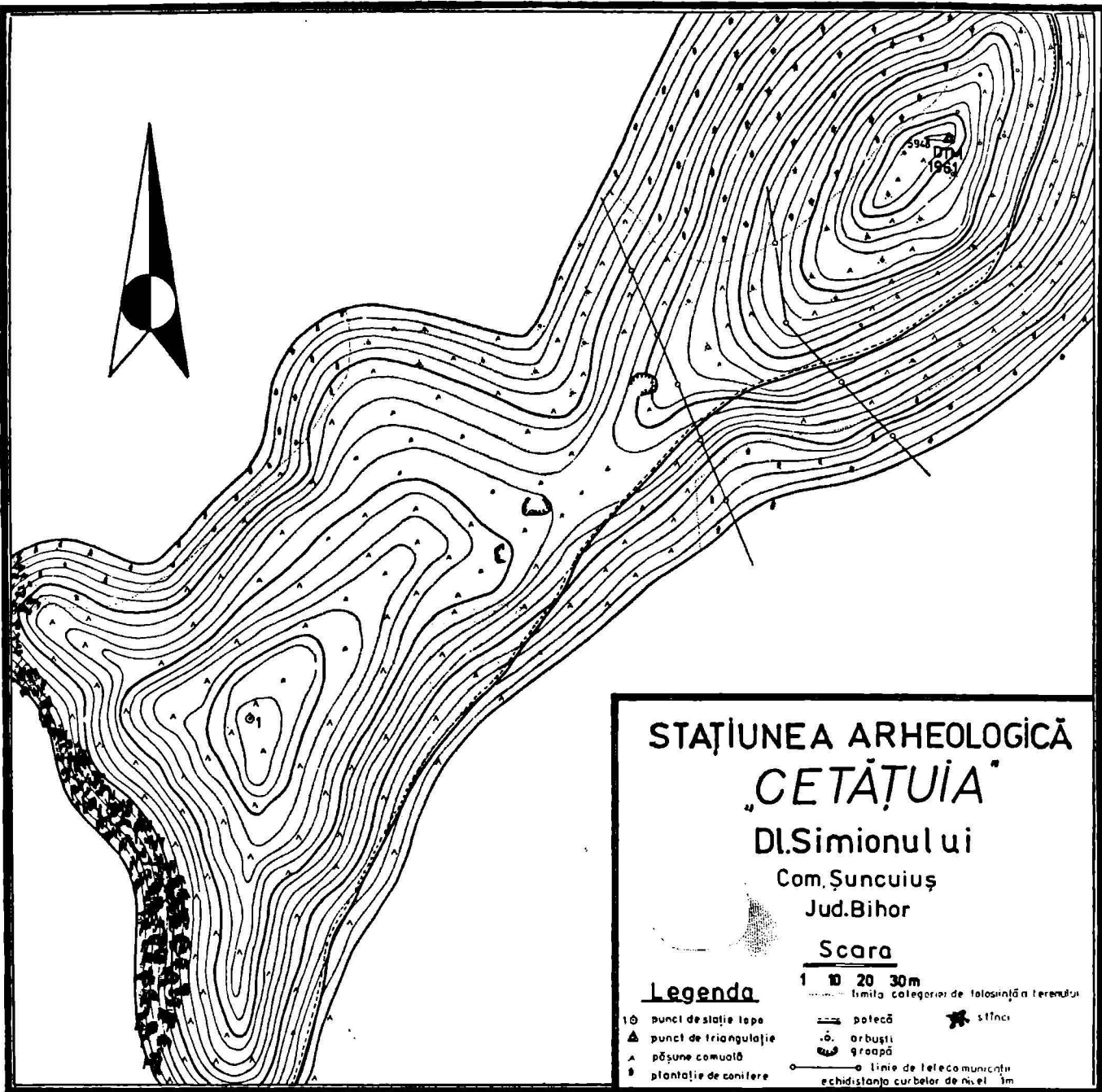

Fig. 2.

Stratul cultural trebuie să fie peste tot subțire, deoarece la o mică adâncime apare calcarul, sub forma unui cîmp de lapiezuri.

Materialul arheologic descoperit constă exclusiv din ceramică. O parte a fragmentelor, și mai ales acelea care sînt ornamentate cu caneluri, are dublul colorit, negru în exterior, cafeniu deschis-roșu cărămiziu în interior. Ornamentele principale sînt executate prin tehnica fațetărilor și a canelurilor late sau semilate.

S-au putut deosebi următoarele tipuri de vase: oale (urne) strachini, castroane, cești, căni, vase-sac și vase miniaturale.

Dacă încercările de reconstituire grafică a celor două vase mari tip amforă sînt corecte, atunci încadrarea lor cultural-cronologică nu întîm-pină greutăți. Vase bitronconice cu partea superioară bombată, cea inferioară puțin arcuită concav, gît înalt aproape cilindric sau puțin tronconic, cu buza evazată, cît și vase de acelaș gen dar cu un briu torsionat pe mijloc (vase „etajate“), sînt cunoscute atît la noi, de pildă la Reci—Sfîntu Gheorghe³, cît și din zone mai îndepărtate, de exemplu de la Mahala (nivel III)⁴. Ambele așezări amintite aparțin orizontului cultural Gáva—Holihradý și sînt datate în Hallstattul timpuriu (Ha A).

O altă parte a fragmentelor găsite aparțin unor vase probabil tot bitronconice, dar de alt tip (fig. 7). Ornamentul a două dintre ele (fasciole de linii paralele orizontale și în ghirlandă (Fig. 7) este cunoscut și în grupul Igrița, cronologic anterioară (BrD)⁵. Șirul de alveole și liniile para-

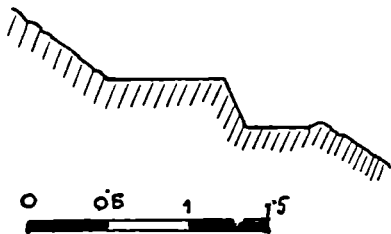

Fig. 3.

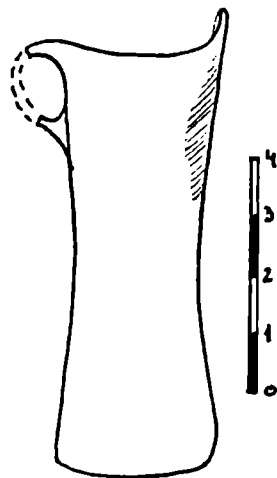

Fig. 4.

³ Z. Székely, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Brașov-Sfîntu Gheorghe, pl. II/3, 4; III/3; IV/1, 2.

⁴ G. I. Smirnova, în *SCIVA*, 25, 1974, 3, fig. 2/3, 4

⁵ I. Emödi, în *SCIVA*, 31, 1980, 2, fig. 19/150; 23/194; Idem în *Lucrări științifice*, Oradea, 1979, fig. 2.

lele, ondulate, striate superficial sînt tipice pentru cultura Gáva—Holihrad⁶.

Castroanele fațetate în interior (fig. 8) sînt deasemeni caracteristice pentru același orizont⁷. S-au găsit și cîteva zeci de fragmente ale unor străchini cu buza trasă spre interior. Aproape toate acestea au buza fațetată oblic în interior, mai rar în exterior (fig. 9). În olăria grupului Igrița nu cunoaștem nici o strachină de acest fel, acest mod de ornamentare este adus în bazinul carpatic de populația cîmpurilor de urne ce a pătruns în Transdanubia în cursul perioadei BrD⁸. La est de Tisa se răspîndește în HaA_I⁹.

Mai semnalăm prezența a mai multor fragmente de vase miniaturale, a unei roți fragmentare de căruță miniaturală ornamentată cu alveole și a unui fragment de figurină de lut (fig. 10).

În anul 1964 pe malul drept al Crișului, sub capătul nord-vestic al cetății a fost descoperit întîmplător un celt de bronz cu toarta ruptă (fig. 4)¹⁰. Din păcate nu putem ști dacă celtul aparține populației din așezare sau celor care au creat grupul Igrița.

Deși cantitatea de materiale este mică, le putem totuși încadra cu destulă certitudine în orizontul cultural de largă răspîndire Gáva—Holihrad din Hallstattul timpuriu.

S-a exprimat părerea că la formarea culturii Gáva au contribuit grupurile de populații sudice Dubovac, Cruceni-Belegiș. Analizînd ceramica Gáva, noi am adăuga și grupul Csorva, ca probabilă componentă culturală.

„Redescoperirea” așezării hallstattiene contribuie nu numai la îmbogățirea repertoriului arheologic al județului Bihor, dar și la îmbogățirea cunoștințelor noastre despre această epocă din preistoria acestor ținuturi.

⁶ G. I. Smirnova, *op. cit.*, fig. 4/13

⁷ Idem, *Ibidem*, fig. 4/2, 12; 5/1

⁸ E. Patek, *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien*, Budapesta, 1968, pl. VI/31

⁹ G. I. Smirnova, *op. cit.*, fig. 2/8, 23.

¹⁰ Colecția Lic. „Em. Gojdu”, donație Bodea Teodor, Intr. Minieră Șuncuiș.

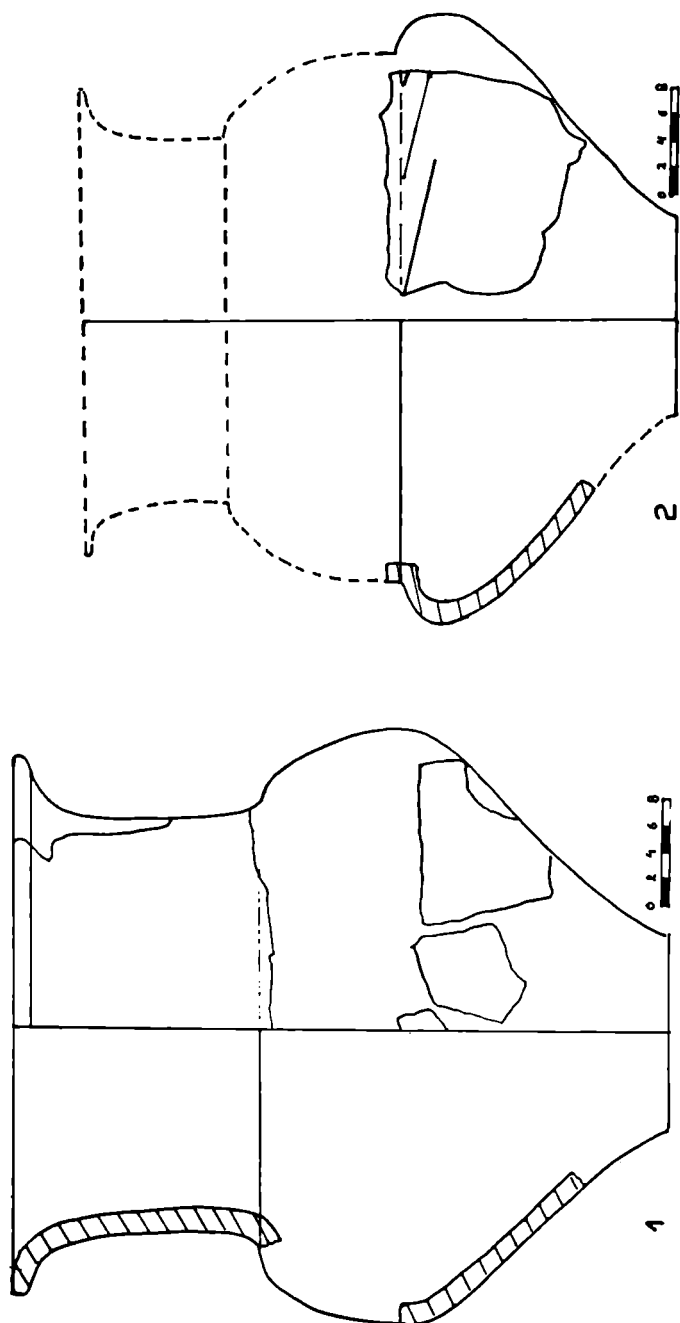

Fig. 5.

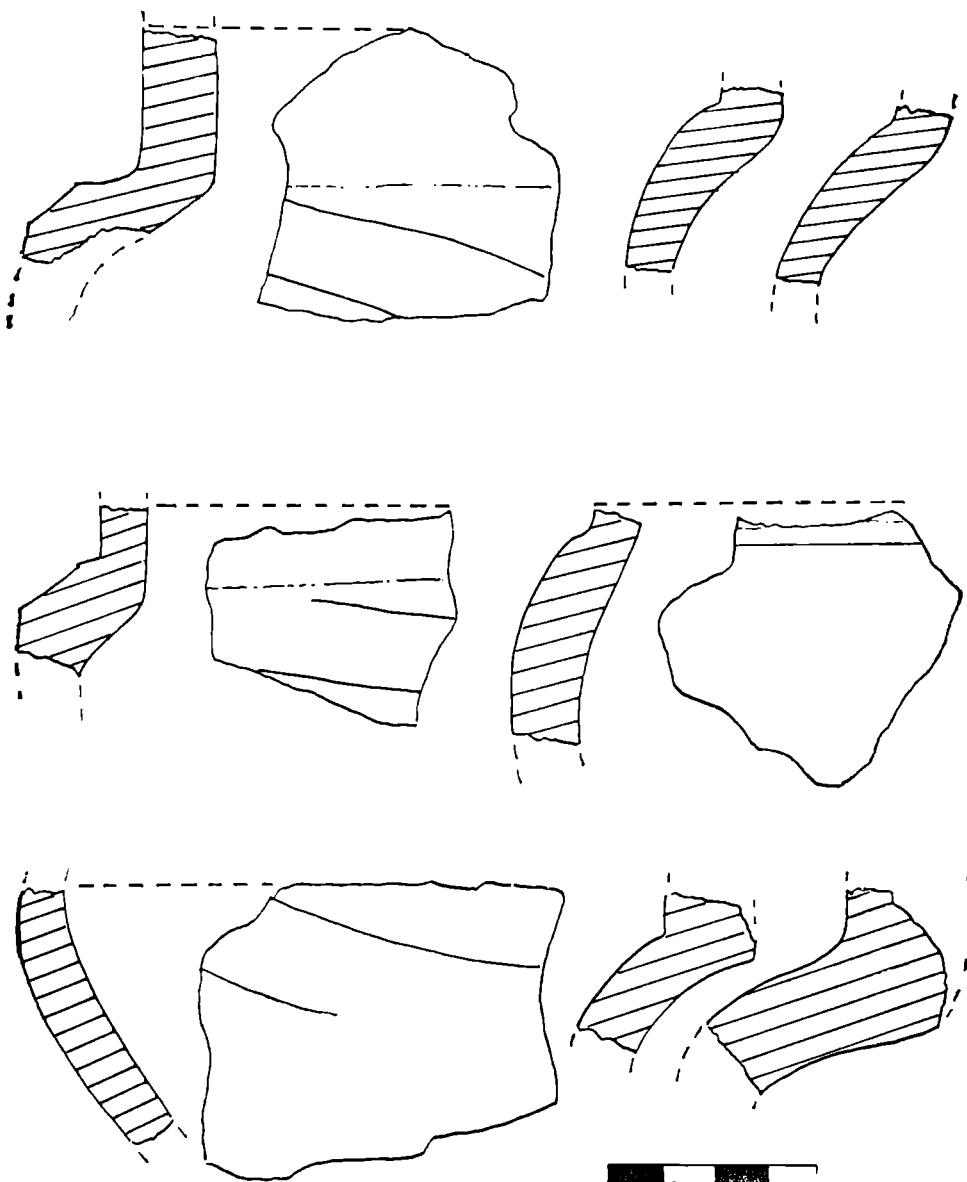

Fig. 6.

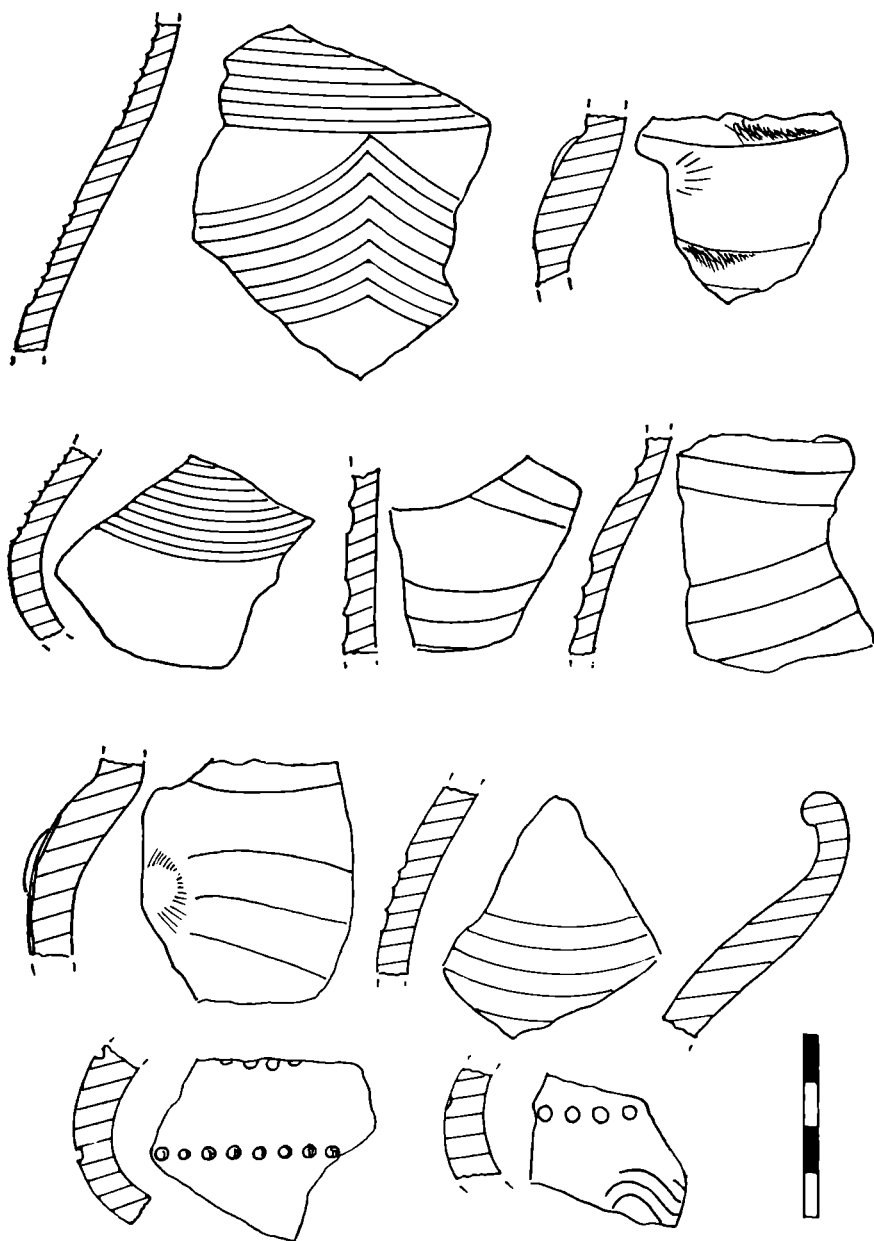

Fig. 7.

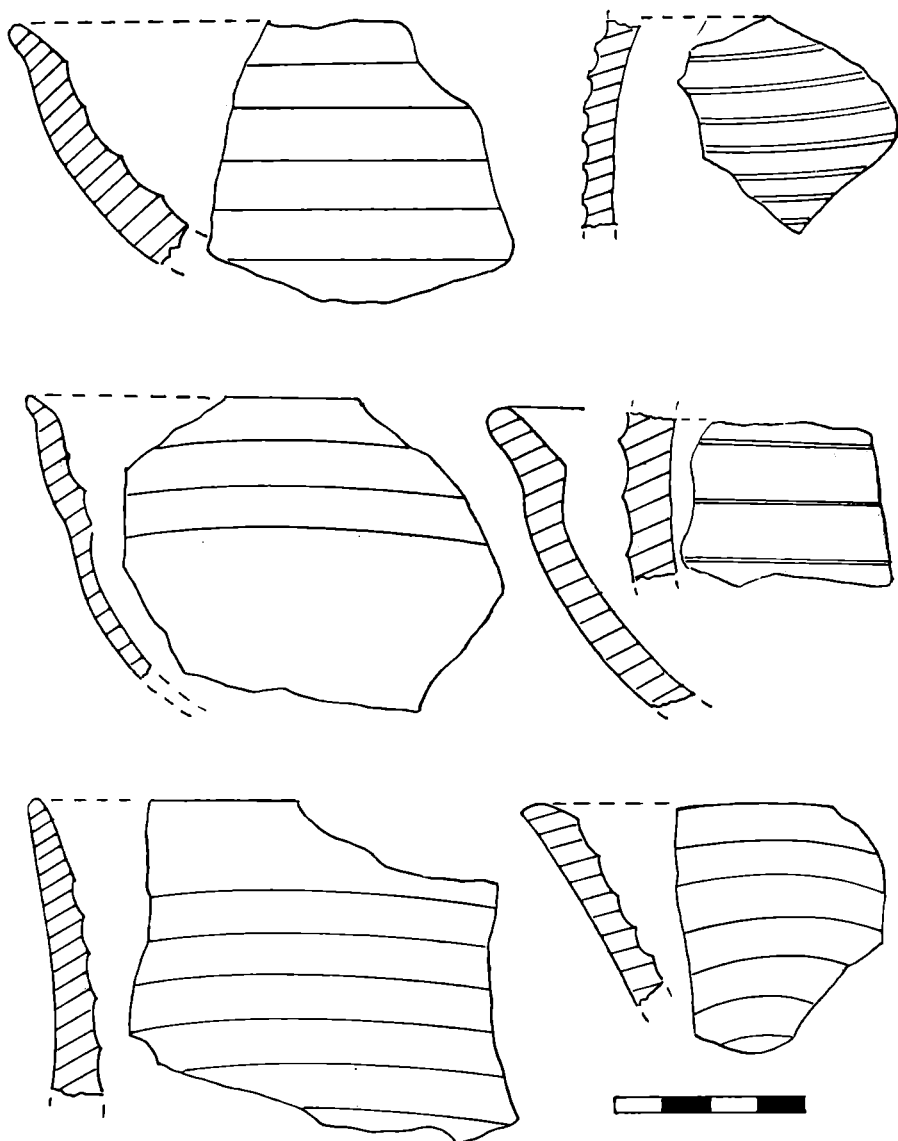

Fig. 8.

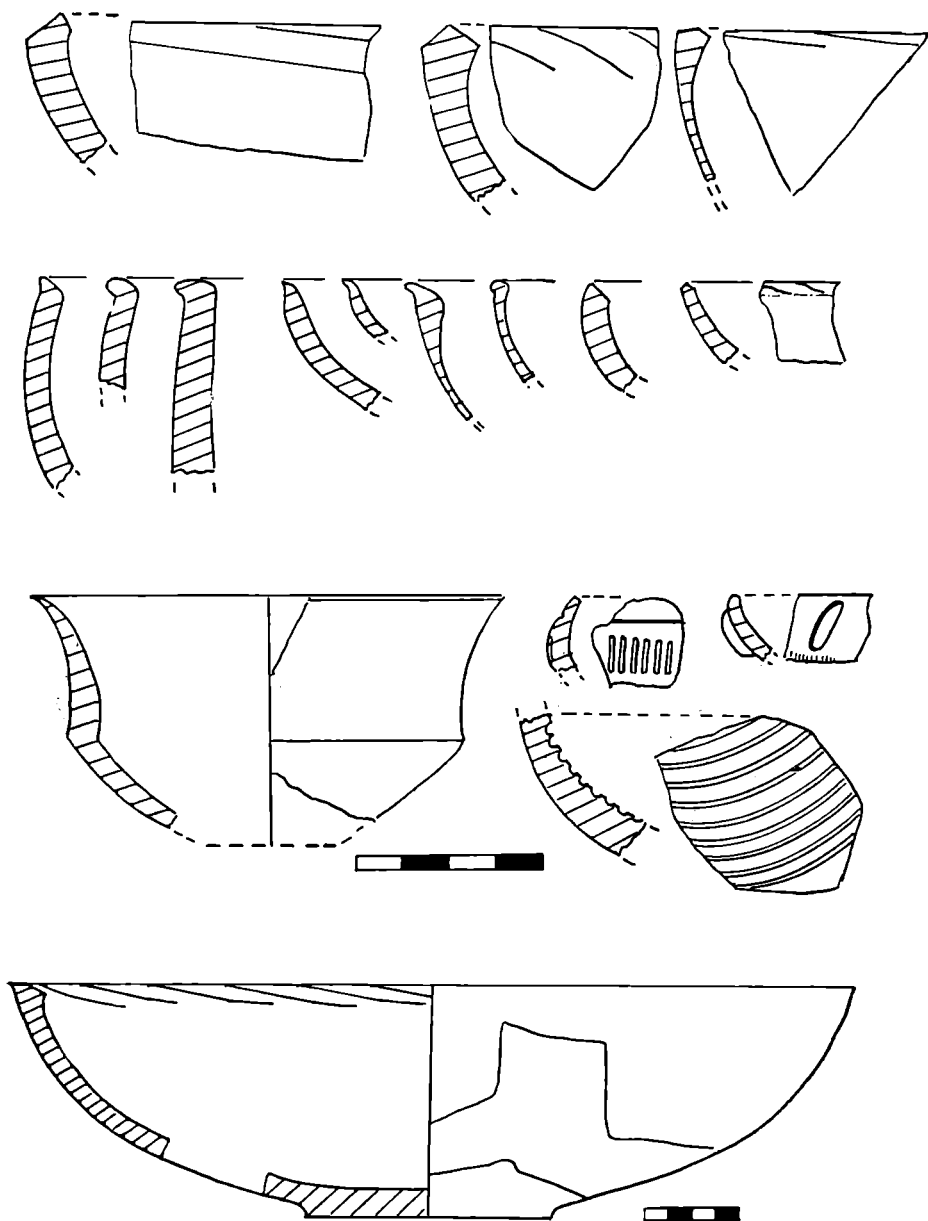

Fig. 9.

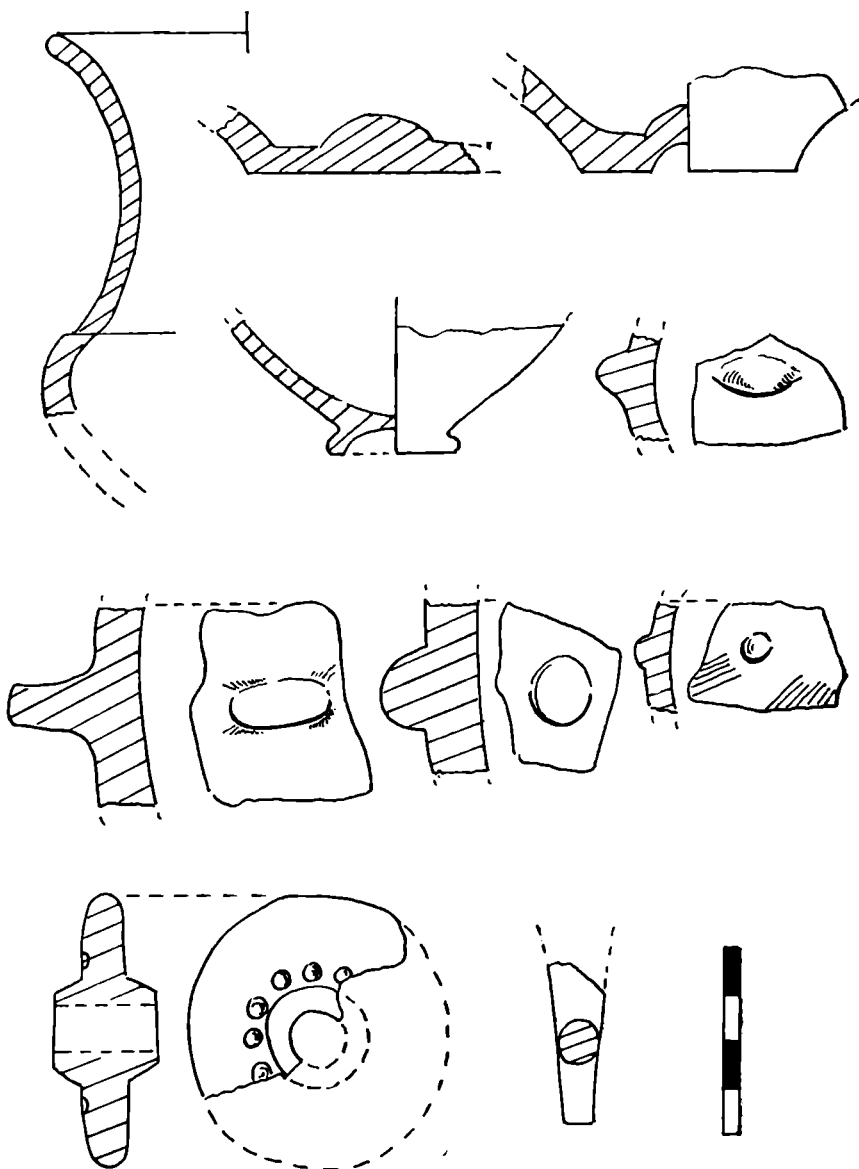

Fig. 10.

UN MORMÎNT DE LUPTĂTOR CELT DESCOPERIT LA CURTUIUȘENI

de

NICOLAE CHIDIOȘAN
ALEXANDRU SAȘIANU

În primăvara anului 1980, după surparea malului sud-estic al dunei de nisip „Dîmbul ars“, din centrul comunei Curtuiuşeni, jud. Bihor, au apărut mai multe piese arheologice din fier (spadă, teacă, lanţ, 3 rozete şi un cui), care au fost colectate apoi de elevii Şcolii generale din localitate.

Din informaţiile şi cercetările ulterioare rezultă că obiectele amintite constituiau inventarul funerar al unui inhumat care a fost depus într-o groapă adîncă de 180—200 cm. Exploataările de nisip ulterioare au distrus oasele umane şi resturile pieselor care, probabil, completau pe cele recuperate.

„Dîmbul ars“ este o dună de nisip cunoscută în literatura arheologică datorită necropolei existente aici şi, în care s-au făcut, de-a lungul anilor, numeroase descoperiri celtice¹. Tot aici, în anul 1967, au fost întreprinse săpături arheologice, care au avut ca rezultat descoperirea altor 14 morminte de incinerare şi de inumaţie aparţinînd celţilor².

Inventarul funerar recuperat de noi în 1980 se compune din următoarele piese:

1. **Spadă de fier** (fig. 1/1). Este lucrată prin ciocănire, are lamă lată, nervura mediană nu prea pronunţată şi virful uşor rotunjit. Tija minieru-este terminată printr-un buton iar garda are forma unei aqualade.

Spada este foarte bine conservată şi nu a fost trecută prin foc, înainte de a fi depusă în mormînt.

Tija şi aproximativ 1—1,5 cm din lamă au fost acoperite cu un strat subţire care dă impresia unei pelicule (foiţe) protectoare de factură nobilă.

Dimensiuni: Lungimea 76 cm, lăţimea maximă 4,9 cm, grosimea 0,5 cm.

¹ M./Roska, în *Közlemények*, II, Cluj, 1942, p. 35—38.

² Cercetări efectuate de N. Chidioşan. Materiale parţial inedite în colecţia Muzeului Ţării Crişurilor. Vezi şi Vl. Zirra, în *Dacia*, N. S., XV, 1971, p. 189—195.

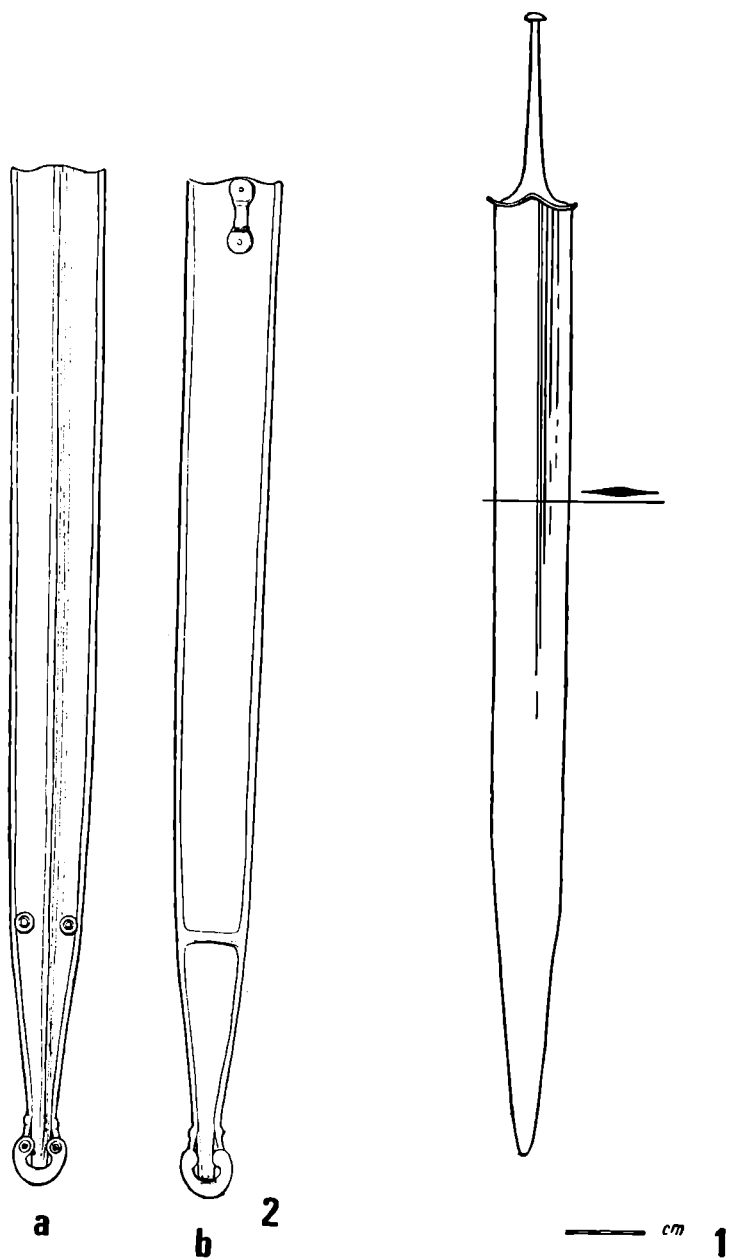

Fig. 1. Curtuiuşeni. Inventarul mormîntului celtic. Sabie şi teacă de fier.

Spade asemănătoare se încadrează în tipul Silvaş-Hatvanboldog.

2. Teacă de fier (fig. 1/2 a—2 b). Este confecţionată din tablă subţire (gr. 0,1 cm) şi a fost ruptă, în mai multe bucăţi, de către descoperitori.

Faţa exterioară a tecii are o nervură reliefată mediană şi verticală. Marginile tecii sînt şi ele reliefate ca rezultat al prinderii plăcilor de fier prin îndoirea uneia deasupra celeilalte. La vîrf, buterola este lucrată dintr-un fier forjat. Este de tip cordiform, mult îngroşată spre vîrf. Pe butoanele laterale sînt stanţate cîte două cercuri concentrice cu puncte centrale. Marginile buterolei se ridică în sus pe teacă, formînd două muchii reliefate care se termină în două butoane ornamentale iar pe partea dorsală marginile se unesc printr-o baghetă transversală peste lăţimea tecii. Tot pe faţa anterioară, lingă gura tecii, se află o urechiuşă ce se prinde de placa tecii prin două nituri trecute prin două prelungiri discoidale.

Dimensiuni: Lungimea 67,7 cm, lăţimea maximă 5,6 cm.

Teaca descrisă are analogii la: Pecica, Săcuieni³, Silvaş⁴, Pişcolt⁵ şi în mai multe necropole din Ungaria⁶.

Cercetătorul José Maria de Navarro, care s-a ocupat de spadele celţilor şi tecile lor, încadrează acest tip spre Laténe-ul mijlociu⁷.

Pe baza analogiilor din complexe bine databile spada şi teaca de la Curtuiuşeni se poate atribui perioadei Lt. B2.

3. Lanţ de fier (fig. 2). Este lucrat din sîrme groase şi este format din 12 segmente, lucrate prin răsucire şi terminate cu urechi pentru articulare între ele. Sîrmele din care s-au confecţionat segmentii sînt inegale ca grosime. Unul din capete are o verigă uşor răsucită, asemănătoare cu un „8”. Celălalt capăt este o simplă cheutoare cu o ureche rămasă liberă.

Lanţul s-a păstrat în condiţii foarte bune şi nu se văd pe el urme de ardere.

Prin asocierea cu celelalte obiecte (sabie, teacă) este mai mult ca sigur că lanţul s-a folosit pentru prinderea spadei de brîu.

Dimensiuni: Lungimea 61 cm, lungimea segmentilor 5,6—7,3 cm, grosimea sîrmelor 0,3—0,6 cm.

Lanţurile au fost folosite în lumea celtică ca brăţări, colane, brîie sau pentru prinderea săbiilor⁸. Sînt apariţii foarte frecvente în mormintele celtice dar sînt puţine cele asemănătoare cu cel descoperit de noi la Curtuiuşeni⁹.

4. Rozetă de fier (fig. 3/1). Este lucrată dintr-o tablă subţire (g. 0,05 cm) prin ciocănire. Este de formă emisferică avînd pe margine un

³ Ibidem, *Idem*, fig. 2/2—3; 15/17.

⁴ M. Roska, în *Közlemények*, IV, Cluj, 1944, fig. 38/1-1 a.

⁵ I. Némethi, *Nord-vestul României de la Hallstattul tîrziu pînă la Laténeul mijlociu* (teză de doctorat). În mormintele 14, 36, 154, 164.

⁶ Hunyady II., *Die Kelten im Karpatenbecken*, Budapesta, 1942, pl. XVI/13.

⁷ J. M. de Navarro, în *BerRGK*, 40, 1959, p. 85.

⁸ J. Déchelette, *Manuel d'archéologie*, II, Paris, 1914, fig. 434, 441/4.

⁹ Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, fig. 35, M. 18/V.

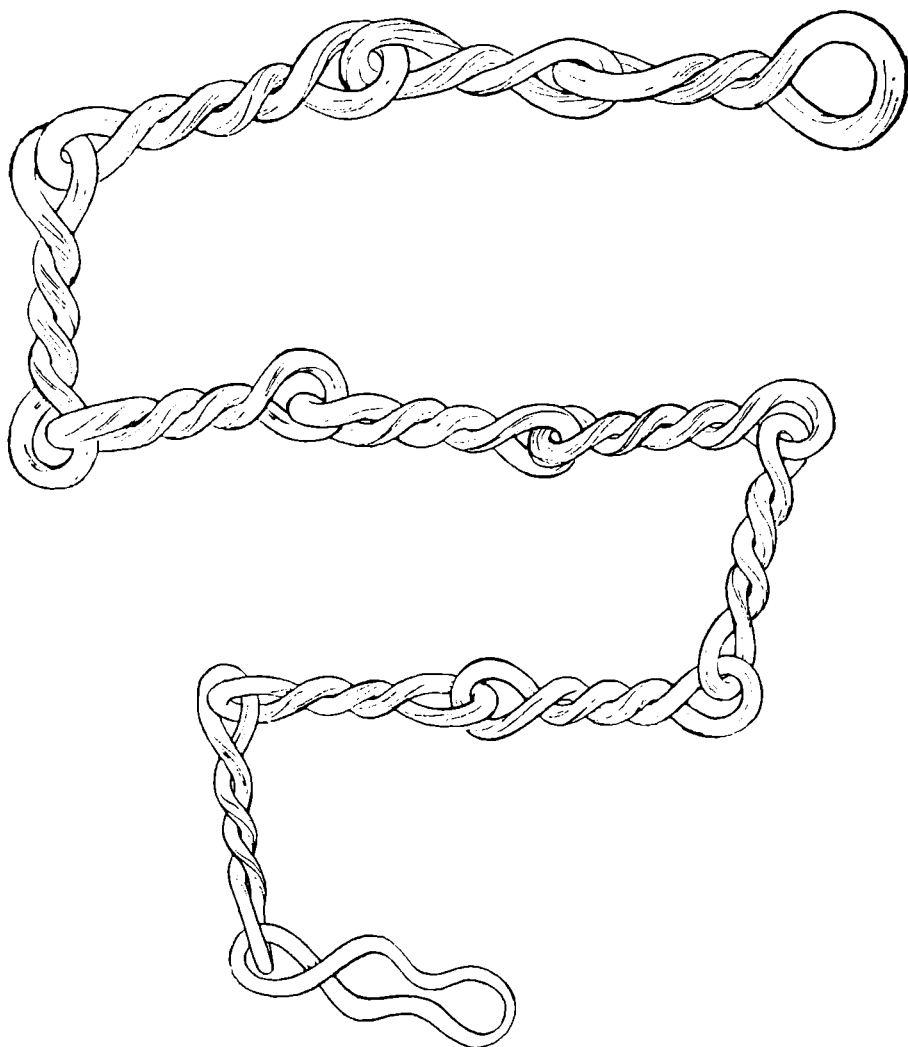

Fig. 2. *Curtuiuşeni*. Inventarul mormintului celtic. Lanţ de spadă din fier.

mic chenar. „Umbo-ul“ este întrerupt, în partea superioară, de un mic prag. În centru discul este perforat.

Suprafaţa exterioară a fost decorată prin gravare cu linii sinusoidale, foarte puţin adâncite şi subţiri. Oxidarea puternică şi tratamentele aplicate la restaurare au şters, în bună parte, decorul. Chenarul este decorat cu mici triunghiuri haşurate, legate etc. Pe rozetă, între chenar şi prag, sînt gravate 4 motive semicirculare dispuse simetric. În interiorul lor pal-

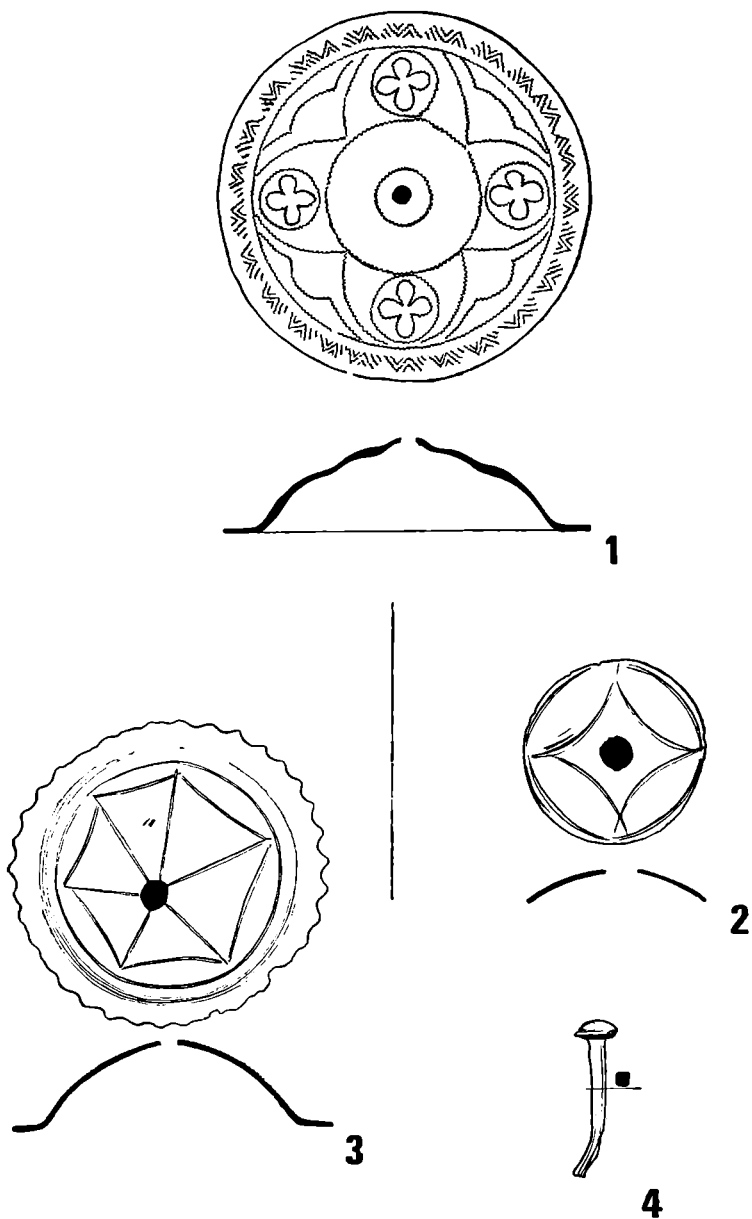

Fig. 3. *Curtuiuşeni*. Inventarul mormîntului celtic. Rozete decorative de scut şi cui de fier.

mete cu motivul „trifoi cu 4 foi“. În intervalele dintre semicercuri sînt dispuse arcade.

Dimensiuni: Diametrul 8 cm, I. 2 cm.

5. **Rozetă de fier** (fig. 3/2). Este lucrată dintr-o tablă subțire (gr. 0,08 cm) și are o formă emisferică ca un chenar exterior vălurit. Mijlocul este perforat de un orificiu circular. Rozeta este decorată, prin gravare cu linii incizate. Ornamentul constă în ghirlande legate ce dau un motiv stelar cu 6 colțuri. Din ele pleacă spre centru, unde se află un orificiu, linii drepte.

Dimensiuni: Diametru 6,9 cm, I. 0,8 cm.

6. **Rozetă de fier** (fig. 3/3). Este lucrată dintr-o tablă mai groasă (gr. 0,1 cm) și are forma unei calote cu un orificiu larg în partea superioară și centrală.

Este decorată cu linii pronunțate ce formează arcuri de cerc legate într-un motiv stelar cu 4 colțuri.

Dimensiuni: Diametru 3,9 cm, I. 0,8 cm.

7. **Cui de fier** (fig. 3/4). Are un buton discoidal la un cap iar vîrfurile este ușor îndoit.

Dimensiuni I. 3,4 cm.

Cele trei rozete au constituit, fără îndoială, elementele decorative ale unui scut de lemn. Ele erau dispuse pe partea exterioară a scutului, fie pe mediana verticală, fie pe cea orizontală. Erau fixate prin cuie-piroane de genul celui descris de noi mai sus. Dimensiunile cuiului sînt în concordanță cu diametrele orificiilor de pe discuri și cu înălțimea lor.

Piese asemănătoare cu discurile descoperite întîmplător la Curtuișeni se cunosc din necropolele de la Pișcolt¹⁰, Dezmir¹¹, Aiud¹², din Ungaria¹³ și Cehoslovacia¹⁴. Sînt însă rare piesele de fier decorate în maniera întîlnită pe discurile de la Curtuișeni.

Deși anumite elemente decorative asemănătoare sînt întîlnite pe falere¹⁵ sau chiar pe vasele de lut¹⁶, nu cunoaștem nici o analogie exactă, de exemplu, pentru motivul fitomorf prezent pe rozeta cea mare.

Ornamentul riguros dispus, simetria motivelor, folosirea motivelor vegetale, sînt elemente ale așa-zisului stil sever din perioada timpurie a civilizației celtice (Lt. A și B)¹⁷. Acest stil se va menține mai ales în spațiul nostru, și în etapă întîrziată a Latène-ului B (B2), perioadă în care încădrăm întregul inventar descoperit în necropola celtică de la Curtuișeni.

¹⁰ I. Némethi, *op. cit.*, M. 36, 164, 207.

¹¹ M. Roska, *op. cit.*, fig. 36/6, 7; 32/3—3 a.

¹² I. H. Crișan, în *ActaMN*, 1, Cluj, 1964, p. 13/10—13.

¹³ A. Uzsoi, în *AE*, 1970, 1, fig. 8; I. Hunyady, *op. cit.*, pl. 12/16.

¹⁴ B. Benadik, în *Slov. Arch.*, 1, 1975, pl. 7/4.

¹⁵ J. Déchelette, *op. cit.*, fig. 693.

¹⁶ I. Hunyady, *op. cit.*, pl. 59/1, 5; 74/5.

¹⁷ Vl. Zirra, în *Dacia*, N. S., XV, 1971, p. 219—222.

CONTRIBUȚII LA CIRCULAȚIA CĂRȚII IVIRIENE ÎN BIHOR

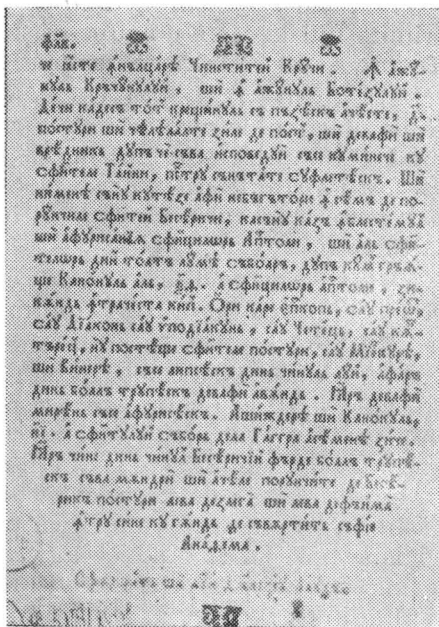
de
CONSTANTIN MĂLINĂȘ

Personalitatea fascinantă a lui Antim Ivireanu se dovedește vie și activă în conștiința cercetătorilor și a unei largi categorii de public, atît prin ecoul înalt de recenta ediție critică a operei, cît și prin confirmările și mutațiile valorice, ce decurg din găsirea în tot mai multe exemplare a cărților iviriene, refacerea circulației lor.

În cele ce urmează ne vom referi la cheștiunea tirajelor *Ceasoslovului* de la 1715, aducînd o „corrigenda“ la bibliografie. Cartea, una dintre traduceri fundamentale ale lui Antim, a fost descrisă pînă acum în trei eluri cantitativ diferite, ceea ce conduce la ideea a trei tiraje diferite, trase în tipografia din Tîrgoviște. Pe baza a două exemplare, recent descoperite în Bihor, dăm cea de a patra descriere, sensibil diferită de cele precedente și care atestă că zațul a fost desfăcut și, ca urmare a unei cereri presante, a fost refăcut cu modificări de paginație, care caracterizează cel de-al patrtulea tiraj.

Astfel, fiecare din cele două exemplare, provenind de la Beiuș și Oradea, au cîte (4)f. + 532 p., deci un bloc de file amplificat prin repaginare.

1. Exemplarul de la Beiuș. Pro vine din biblioteca Nicolae Bocu și are însemnări de un Gheorghe din satul Ponoare de lingă Beiuș, spre munte, p. 432, și de un Nestor Damian. Legătura e din piele maro, cîndva lăcuită, cu frize ornamentale,

aurite de mult, urme de închizători, cotorul distrus. Acum se află în fondul Bibliotecii județene Bihor, inv. 471 594.

2. Exemplarul de la Oradea. A fost recent oferit Muzeului Țării Crișurilor de către Govor Sergiu din Oradea și pus la dispoziție pentru studiu prin bunăvoința Dr. Viorel Faur, căruia îi adresăm mulțumirile noastre. Cartea este completă, are legătură în piele neagră, acum arsă, se vede că a fost cîndva scoasă dintr-un incendiu.

Nu arată urme de închizători, de altfel legătura e secundară, pentru că se vede cum a tăiat însemnări mai vechi. După p. 532, ultima mai are legată o filă dintr-un molitvenic, concurînd din punct de vedere al tiparului spre cel ivirian de la Țirgoviște, 1713. Pe verso acestei file cu chirilice și cerneală maro: *Aăastă carte anu[me] mltvnic o am cumpărat eu Popa Petre în drept prețul ei 1728 mșta dec.*

O serie de alte însemnări atestă prezența cărții în satul Santău, în posesia familiei Govor, trecînd din tată în fiu de-a lungul a trei generații. De la finele sec. al XVIII-lea se fac însemnări cu o caligrafie îngrijită, cărturărească, în chirilice cu cerneală neagră. Astfel la f. (1)v.: *Să să știe cîndusă duse Todore la carte ungurească măsău în luna lui dechembrie în anul 1783.* Ca ipoteză ne gîndim să vedem în această știre școlară un efect al desființării la 30 martie 1783 a seminariilor diecezane și înființarea seminariilor generale, unde procesul de desnaționalizare a tinerilor seminariști era, în fond, intensificat.

Cu deosebire că, în timp ce tatăl acestui Todore credea la 1783 că-și trimite fiul la carte ungurească, pe baza măsurilor luate de Iosif al II-lea, Todore se ducea la carte nemțească și ungurească.

La p. 40—41 se face o listă de aniversări, ce pune în lumină prioritățile afective de memorie ale scriptorului: *Se se știe cîndu au ars Aradul anul 1716. Se se știe cît este de la iarna cea mare anul 1726, iară cîndu au fost împăratul cel turcesc su Beci (= Viena, n.n.) anul 1682, de la Oradea mare cînd au luat nemți de la turci anul 1693 nemți luară Oradea de la turci 1682 (sic!).*

Iată o veritabilă pagină de calendar, cum vor fi mai tîrziu, în care se reflectă dorința de univers informațional a omului simplu.

Ultimul schimb în periplul importantei cărți iviriene e însemnat la p. 168: *15 iulie 1958 Govor Sergiu a mea e cartea de la bunica am primit-o.* În acest gest se recunoaște o comunicare culturală de peste un sfert de mileniu între officina de la Țirgoviște și vestul românesc, unde au mai fost atestate, sau identificate și alte numeroase cărți iviriene. Existența a patru tiraje din cartea dela Țirgoviște, precum și numărul mare de exemplare găsite în Transilvania, modifică plasamentul ei în ansamblul bibliografiei românești vechi și o aduce în vecinătatea *Cărții românești de învățătură a lui Varlaam* și a celorlalte titluri fundamentale pentru dezvoltarea unitară a limbii române în toate provinciile.

O ȘCOALĂ ROMÂNEASCĂ DE UN SFERT DE MILENIU LA ORADEA (I)

de
FLORIAN NICA

Criteriile de evaluare a operei unei instituții de cultură și mai ales a unei școli, constau în aprecierea aportului adus de aceasta la emanciparea prin cultură a maselor, la dezvoltarea conștiinței naționale și la realizarea idealului național de eliberare, unitate și independență. Privită sub acest aspect, școala românească din Oradea, care a luat ființă la începutul celui de-al doilea pătrar al sec. al XVIII-lea, continuându-și activitatea neîntreruptă până azi, a contribuit din plin la realizarea acestor deziderate de ordin cultural și național, aici în zona vestică a vetrei etnice românești, în arcu format de comitatele din Banat și Crișana până în Maramureș. Aportul ei este cu atât mai valoros, cu cât ea este una din puținele instituții de cultură românești, care au reușit să se înfiripe în această parte a vetrei etnice românești, unde ea își desfășura activitatea în condiții foarte grele.

Pe lângă această *școală obștească* nediferențiată (fără o specializare anume, pregătind știutori de carte la nivel elementar), ai cărei absolvenți deveneau *mai ales învățători* sau cantori, dar și notari, juzi, preoți etc., s-a deschis mai târziu cursul preparandial pentru învățători, cu un *profesor al preparanzilor români*, numit, oficial, în anul 1785. Acesta avea misiunea de a pregăti pe învățătorii școlilor obștești (triviale) după *noua metodă* (sistemul pedagogic al lui Felbiger, denumit și *norma*). Activitatea îndelungată a cursului preparandial, formă instituționalizată curentă de pregătire a învățătorilor din monarhia austriacă în sec. al XVIII-lea și la începutul sec. al XIX-lea, este continuată de *preparandia românească din Oradea*, înființată la 1848, instituție școlară care a devenit, după Unirea din 1918, una dintre școlile normale din a căror unificare a rezultat ulterior, actualul liceu pedagogic „Iosif Vulcan” din Oradea.

Inițial școala obștească nediferențiată, iar ulterior cursul preparandial, au pregătit, în sec. al XVIII-lea și în prima jumătate al sec. al XIX-lea, un număr mare de învățători, care împreună cu cei instruiți la Preparandia din Arad înființată în 1812, au răspândit știința de carte în numeroase sate și cătune românești din întreaga zonă vestică. Multe familii de inte-

lectuali de azi din zonă, au fost întemeiate de către dascăli modești, care înfruntau cu tenacitate greutățile de tot felul și asupra națională.

Cursul preparandial și preparandia care i-a continuat misiunea de pregătire a învățătorilor, au avut legături organice cu vestitul liceu (gimnaziu) din Beiuș înființat în 1828, numeroși absolvenți ai 1—3 clase de gimnaziu continuându-și studiile ca preparanți la Oradea. Putem astfel conchide — așa cum o constată istoriografia mai veche pentru liceul din Beiuș — că *rolul pe care l-au exercitat școlile din Blaj în pregătirea intelectualității românești din Transilvania și nu numai de acolo, l-au deținut aici, în zona vestică, școlile românești de la Oradea, Beiuș și Arad.* Miile de intelectuali proveniți din aceste școli — învățători, profesori, avocați, notari, preoți etc. — au contribuit la dezvoltarea conștiinței naționale în această parte a vetrei etnice românești. Cu întreaga lor activitate culturală, socială, politică, ei s-au încadrat în lupta de emancipare națională, de la acțiunea Supplex-ului din 1791, până la mișcarea memorandistă din 1892 și la marea Unire din 1918. Participarea a numeroși învățători din Bihor și din alte județe din zonă la această luptă pentru realizarea idealului național, conferă însemnătate mai mult decât locală, sărbătoririi bicentenarului Liceului pedagogic „Iosif Vulcan” din Oradea, care va avea loc în mai 1985.

Continuitatea și succesiunea formelor de pregătire a învățătorilor la Oradea, se reflectă în mod evident în evoluția acestei școli românești din oraș, de-a lungul existenței sale de un sfert de mileniu până azi.

Cu toate că istoria acestei școli va ocupa un loc important și în monografia liceului pedagogic orădean, care e în curs de pregătire, date fiind vechimea și continuitatea ei neîntreruptă, ca și rolul important pe care l-a avut în pregătirea învățătorilor în toate etapele activității sale, i se cuvine un studiu aparte despre evoluția conținutului și finalității școlii, despre învățătorii și elevii ei și despre alte aspecte deosebite din trecutul său îndelungat.

*

A 150-a aniversare, în anul 1934, a Școlii normale care continua preparandia din Oradea, înființată în sec. al XVIII-lea, a fost marcată nu numai de sărbătorirea de rigoare, ci și de apariția primei monografii mai ample a acestei venerabile instituții de cultură¹. Pe lângă meritele ei recunoscute, această lucrare are și unele lacune, semnalate imediat după apariție², sau mai târziu³, de care va trebui să se țină seamă în elaborarea mo-

¹ Vasile Bolca, *Școala normală română unită din Oradea (1784—1934)*, Tip. „Scrisul Românesc”, Oradea, 1934, 284 p.

² Ioan Georgescu, *Prof. Vasile Bolca, Școala normală română unită din Oradea (1784—1934)*, Oradea, 1934 — recenzie, în *Vestitorul*, 1934, nr. 11—12, p. 19; cf. idem, *Școala normală română unită din Oradea — la un veac și jumătate dela apariția ei* —, Imprimeria Statului, Buc., 1935, p. 2.

³ Viorel Faur, *Matricola cu candidații de învățători care au urmat cursurile Preparandiei gr. cat. din Oradea în anii 1848/9 — 1863/4*, în *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului (II)*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 1971, p. 219—234.

nograției Liceului pedagogic „Iosif Vulcan“ din Oradea, în vederea sărbătoririi bicentenarului său, în anul 1985.

Una dintre aceste lacune, pe care ne propunem să o eliminăm prin acest studiu, este absența aproape totală din monografie a *școlii de aplicație*, deși destinele celor două școli s-au împletit timp de peste două secole, ele conlucrind la opera de ridicare prin cultură a poporului român în această zonă. De fapt, *inițial* era vorba de o *școală unică, nediferențiată*, înființată la începutul celui de al doilea pătrar al sec. al XVIII-lea, unii dintre absolvenții ei devenind învățători (cantori). Pe lângă această școală va funcționa în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și în prima parte a celui următor (până la 1848) cursul preparandial ca formă curentă de pregătire a învățătorilor. Din 1848, când locul și rolul cursului preparandial le lua preparandia, vechea școală vernaculară (primară) românească devenea unitatea ei de aplicație, rol pe care îl deține neîntrerupt până azi.

Activitatea neîntreruptă de două secole și jumătate a acestei școli, noi am împărțit-o în trei perioade distincte, ale căror trăsături specifice trebuie privite în strinsă legătură cu evoluția formelor corespunzătoare de pregătire a învățătorilor.

În *prima perioadă*, de la înființarea ei *până la 1785*, când se instituie, oficial, cursul preparandial pentru noua metodă, școala nu înregistrează schimbări semnificative în conținutul procesului didactic și nici în modul de desfășurare, care rămâne cel tradițional, învățarea prin buchisire, după cărțile bisericești.

În *a doua perioadă*, între anii *1785 și 1848*, ea rămâne o școală de obște sau vernaculară (elementară, primară), ai cărei absolvenți puteau urma cursurile la școlile latine, să învețe meserii sau să se dedice altor activități economice ori administrative (notari, juzi etc.).

În *a treia perioadă* — după deschiderea preparandiei în 1848 —, ea va deveni unitatea de aplicație a acesteia, iar din 1922, succesiv, a școlii normale, a școlii sau liceului pedagogic.

Începuturile acestei școli și activitatea ei de două secole și jumătate, corespund cu însăși ascensiunea națiunii române, cu formarea statului ei național și cu prefacerile revoluționare din ultimele decenii.

În prima parte a studiului nostru, ne-am propus să elucidăm aspectele legate de deschiderea și evoluția acestei școli până în anul 1785; să-i cunoaștem pe principalii învățători și directori ai școlii, pe elevii ei; să cunoaștem conținutul procesului didactic, metodele și finalitatea ei până în acest an, când cu trecerea la noul sistem metodic, profilul și finalitatea școlii suferă unele schimbări esențiale.

Propunerea din anul 1713⁴ de a se înființa la Oradea o școală pentru românii uniți, care erau într-un număr mai mare în Oradea-Olosig, s-a repetat în februarie 1724, de data aceasta cu titlu de urgență, ca o măsură

⁴ A se vedea: Iacob Radu, *Istoria Diecezei române-unite a Orăzii Mari (1777—1927)*, Oradea, 1932, p. 16; A. Tăutu, *Crimpele din începuturile învățămîntului primar în Dieceza Orăzii*, în *Vestitorul*, 1927, nr. 12, p. 25.

salvatoare. *Deschiderea școlii* după această propunere urgentă este atestată documentar pentru anul 1727 sau 1728,⁵ deși nu se indică numele învățătorului și nici numărul elevilor ori locul unde funcționa. Dintre cele patrușprezece școli românești cu circa 600 de elevi, existente în jurul anului 1733 în comitatul Bihorului⁶, școala din Oradea era cea mai importantă, servind drept model de organizare pentru școlile din Beiuș, Beliu, Vadul Crișului etc⁷. Exact după două decenii, din anul școlar 1753/1754, datează primul catalog (listă cuprinzând numele elevilor) alcătuit la sfârșitul lunii mai 1754⁸. De la această dată pînă azi, atestări documentare foarte frecvente, dovedesc continuitatea neîntreruptă a acestei școli, care s-a adaptat permanent noilor condiții și legilor școlare în vigoare, dar păstrîndu-și tot timpul rolul și caracterul de instituție culturală românească.

Alte cataloage, liste cu grupuri restrînse de elevi sau atestări individuale ale unora dintre ei, — ca dovezi de continuitate pe mai departe —, avem din anii 1754, 1756, 1761, 1762, 1763⁹.

Caracterul confesional al școlii, care se menține și în sec. al XVIII-lea, se constată și din faptul că parohul local sau alt preot era și directorul școlii, mai tirziu avînd și titlul de locțiitor al prefectului (directorului) școlilor ritului său, post înființat peste puțin timp. Primul *director cunoscut* al școlii din Oradea a fost parohul Gabriel Pop., care iscălește catalogul amintit, din anul școlar 1753—1754. De la Ioan Simon, parohul care i-a urmat după 1758¹⁰, nu ne-au rămas acte școlare. Că și pe acesta l-au preocupat destinele școlii românești, o știm din faptul că de la el a rămas *prima fundație* pentru această școală, de 400 florini, la care se adăuga la 1842 fundația Caba, de 800 florini¹¹.

O listă de elevi din anul 1761 o iscălește, alături de dascăl un nou director, Petru Gergelyfi¹² care, în 1763, se întitulează prefectul școlii¹³.

⁵ Bunyitay Vincze — dr. Lindenberger Lajos — dr. Málnási Ödön, *A váradi püspökök a száműzetés s az ujraalapítás korában (1556—1750)* /, Episcopii Orăzii în perioada exilului și a restaurării /, Debrecen, 1935, p. 211. Episcopului — comite Csáky Imre, stăpîn feudal peste cea mai mare parte a județului Bihor și a orașului Oradea, i se atribuie construirea primăriei, a spitalului etc., ajutîndu-i pe iezuiți să-și deschidă școală în oraș; „a deschis la Oradea o școală pentru greco-uniți“. Cu mijloacele materiale enorme de care dispunea, el avea posibilitatea iar ca patron al orașului avea datoria, ambiția și interesul de a deschide și susține o astfel de instituție de cultură.

⁶ Bunyitay Vincze, *Biharvármegyei oláhjai s a vallás unió* (Românii din județul Bihor și unirea religioasă), Magyar Tud. Akadémia, Bp., 1892, p. 39.

⁷ Petru Dejeu, *200 de ani dela înființarea Școlii Primare Greco-Catolice din Oradea (1733—1933)*, în *Vestitorul*, 1934, nr. 2, p. 6.

⁸ Arhivele de Stat filiala Oradea, *Fond Episcopia romano-catolică, Acte economice*, dos. 3858, f. 3—4 (În continuare: Arh. Stat, *Fd. Ep. rom. cat., acte ec.*)

⁹ Arh. Stat Ord., *Fd. Ep. rom. cat., acte ec.*, dos. 3858, f. 1, 2, 7, 52, 53, 63, 67.

¹⁰ Idem, *Fd. Episc. gr. cat.*, dos. 957, f. 1.

¹¹ Iacob Radu, *Istoria Diecezei române-unite a Orăzii — Mari, 1777—1927*, Oradea, 1932, p. 228.

¹² Arh. Stat Ord., *Fd. Ep. rom. cat., acte ec.*, dos. 3858, f. 27.

¹³ *Ibidem*, f. 53.

Curînd, — cel puțin din anul 1776 —¹⁴, apare titlul de *prefect (director) al școlilor*, calitate în care acesta conducea, controla și îndruma toate școlile ritului său din dieceză. După Gergelyfi, bun pedagog, de la care s-a păstrat în manuscris o lucrare pedagogică românească intitulată „Omul de lume”¹⁵, au ocupat acest post Silvași, Paul Bereghi, Ioan Ciontoș, iar din 1780 Simeon Maghiar, care, din 1785, a devenit și primul profesor, oficial, al preparanților români. Cursurile preparandiale se țineau tot pe lângă școala principală din Oradea, prefectul școlilor fiind în continuare și directorul acesteia.

Din catalogul din anul 1754, menționat mai sus, nu aflăm numele învățătorului de atunci al școlii. Dar un document „Dat în Oradie Mare februarie 7 zile” (fără indicarea anului)¹⁶, cuprinde o declarație a dascălului *Dimitrie Petrovici*... „cum că nice întru una mai mică părintelui popii Gabor noi greși ci întrun toate eu voiu fi ascultătoriu ca unui părinte sufletesc...”. Gabriel Pop (Popa Gabor) fiind parohul — director din anul 1754, noi îl socotim pe Dimitrie Popovici ca *primul învățător cunoscut al școlii*, servind și de cantor al bisericii Sf. Neculai. Pe Vasile Erdeli, care iscălește, alături de viitorul director Petru Gergelyfi, listele de elevi din anul 1761, 1762 și 1763, îl găsim și în anul 1777, cînd avea deja 70 de ani, ca învățător la școală și dascăl la biserică¹⁷. Urmașul său este Teodor Lobonț, cel puțin din anul 1779 și pînă în 1781¹⁸. Așadar, între anii 1777 și 1779, se termină cariera și poate și viața celui *de-al II-lea învățător cunoscut al școlii, Vasile Erdeli*, urmat de *Teodor Lobonț*, pentru un interval scurt.

Deși puține și sporadice, documentele păstrate permit să cunoaștem, în linii mari, *evoluția* numerică și structura socială ale *elevilor* din această perioadă. Numărul lor, deși în general în creștere — de la 33 în 1754¹⁹, la 70 în 1770 —²⁰, prezintă fluctuații de la an la an sau chiar în decursul aceluiași an școlar, trădînd o frecvență slabă și instabilă. Astfel, în primul tabel, din cele două păstrate din anul 1762, numărul elevilor e de 25, scăzînd în cel de-al doilea la 22²¹, în 1763 crescînd de la 36 la 44,²² (În al doilea fiind trecute și cele șase fete, primele despre care aflăm că au frecventat școala). O notă de la sfîrșitul tabelului al doilea din 1763 arată explicit: „În acest an școlar toți acești elevi au studiat aici la Oradea, însă unii s-au retras, dar alții au revenit”.

¹⁴ Petru Dejeu, *op. cit.*, p. 6.

¹⁵ Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 17.

¹⁶ Arh. Stat Ord., *Fd. Ep. gr. cat.*, dos. 957, f. 1.

¹⁷ *Idem*, *Fd. Acte școlare*, dos. 31, f. 4.

¹⁸ *Idem*, *Fd. Ep. gr. cat.*, dos. 1234, f. 1.

¹⁹ *Idem*, *Fd. Ep. rom. cat.*, acte ec., dos. 3858, f. 3—4.

²⁰ *Conscriptio Scholarum Trivialium in Comitatu Bihariensi... datată 27 mai 1771 în Oradea Olosig* și iscălită de Nicolaus Barany, judele nobiliar. Copie xerografiată după originalul aflat în Arhivele din Debrecen (R.P.U.), f. 9—10.

²¹ Arh. Stat Ord., *Fd. Ep. rom. cat.*, acte ec., dos. 3858, f. 52, 53.

²² *Ibidem*, f. 63, 67.

Din felul cum sînt înregistrați cei mai mulți dintre elevi în tabelul din anul 1754 — cu prenumele și localitatea de origine — se deduce că din cei 33 de elevi, cel mult 16 erau din oraș, ceilalți, cel puțin 17, fiind din satele apropiate (Nojorid, Chișirid, Haieu, Rontău, Apateu etc.), dar și mai îndepărtate (Vășad, Abrămuț etc.). Este probabil că *pînă prin anul 1785 numărul elevilor săteni prevala*, așa cum reiese și din actele sporadice păstrate, despre ajutoarele patronale în grîu sau în bani, pe care le cer elevii, individual sau în grupuri.

Din aceleași documente rezultă indirect că cei mai mulți dintre elevii veniți de la sate erau *fii de țărani*. Astfel, din patru elevi veniți din Husasău de Tinca (Vaida Simeon, Andor Ioan, Pele Ștefan și Buibaș Teodor), care au obținut ajutor patronal la 12 decembrie 1761²³, cel mult unui putea fi fiu de preot. Limitarea numărului preoților prin decretul imperial din septembrie 1743²⁴ face ca unii dintre cei rămași fără parohie să devină învățători. La Oradea, pînă în anul 1785, nu întîlnim o astfel de situație, dar la școala românească din oraș găsim un număr de fii de *preoți*, atestați documentar. Astfel au fost în anul 1754 Teodor, fiul preotului din Abrămuț, și unul dintre fiii preotului din Galoșpetreu²⁵.

Termenii de feciori, adolescenți, tineri, cu care sînt indicați în unele documente unii dintre elevi, ne arată că aceștia erau mai vîrstnici, mai ales cei veniți din sate cu intenția de a se reîntoarce ca învățători sau cantori.²⁶

Pînă în ultimul pătrar al sec. al XVIII-lea, conținutul, metodele și finalitatea școlii au rămas aproape neschimbate. Astfel, la 20 decembrie 1763, aflăm de la directorul de-atunci, Gergely, că cei 36 de elevi ai dascălului Vasile deprind, în afară de litere, doctrina creștină,²⁷ așa cum confirmă și conscripția școlară din 1771*, unde se afirmă că ei învățau *să citească, să scrie, ca și unele rudimente de religie*.

Ele se însușeau prin metoda veche a buchisirii după cărțile bisericești, ca și a învățării pe de rost a rugăciunilor și exersării cîntărilor de cult. Teodor Lobonț, succesorul probabil al lui Vasile Erdeli, scria în 1781 despre „preceptorul” său, deci un elev de-al său avea rol de monitor, ajutîndu-l pe învățător²⁸. De la același învățător aflăm despre *cărțile bisericești* care *serveau drept manuale*: ceaslov, octoih, psaltire, cañoane etc²⁹.

Limba folosită în școala nediferențiată este cea *română*, cu utilizarea în scris a literelor cirilice. Despre Vasile Erdeli se afirmă în 1777 că

²³ *Ibidem*, f. 27.

²⁴ Cf. Pompei Boca, *Învățămîntul românesc din județul Bistrița-Năsăud la mijlocul sec. al XVIII-lea*, în *Arhiva romeșană. Studii, comunicări și referate* (1976—1977), vol. IV, Năsăud, 1977, p. 126.

²⁵ Arh. Stat Ord., Fd. Ep. rom. cat., acte ec., dos. 3858, f. 1—2.

²⁶ *Ibidem*, f. 7, 27, 53, 63 etc.; Cf. și Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 26.

²⁷ *Ibidem*, f. 67.

* Formularea este lapidară și concisă: *lectura, scriptura et catechesis*; pentru alte școli: *legere, scribere, canere*.

²⁸ Arh. Stat Ord., Fd. Ep. gr. cat., dos. 975, f. 15.

²⁹ *Ibidem*, f. 12.

vorbește exclusiv românește³⁰. El iscălește listele de elevi din anii 1761, 1762, 1763 numai cu cirilice, pe lângă numele său, indicînd în limba română, „dascăl”³¹. Și elevii săi confirmă în scris obținerea competențelor patronale în bani sau grîu numai în limba română și cu litere cirilice.

Cu cunoștințele limitate obținute în 1—3 ani de școală, adesea cu întreruperi și reveniri, *absolvenții școlii puteau deveni cantori sau învățători*, unii urmînd seminarul pentru a deveni preoți. Alții ajungeau notari, juzi, etc. ori se îndreptau spre meserii, comerț, agricultură. Documentele păstrate nu sînt suficiente pentru a putea afla, măcar cu aproximație, cîți dintre absolvenții școlii deveneau învățători. Din cele patru cataloage păstrate — cîte două din 1762 și 1763 — noi am identificat numai nouă elevi ca învățători mai tîrziu în așezările județului.³²

Aceste realități de la școala din Oradea le exprimă cel mai veridic Simeon Maghiar în iunie 1783, care în calitatea lui de director al școlilor ritului său de trei ani, era cel mai bun cunoscător al școlii românești din Bihor. El scrie despre școala pregătitoare cu vechea metodă „în care tinerii mai adulți... fără deosebire de religie, pînă acum erau învățați în *scriptură, scriere și cărțile eclesiastice*, care pînă acuma formau materia și a celorlalte școli. Apoi, după necesitățile comunelor vacante... erau numiți de către prefect la sate (ca învățători)”³³.

Deși ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea și primii ani ai secolului următor au marcat modernizarea rapidă a învățămîntului,³⁴ în Bihor acest proces este departe de a se generaliza, mulți învățători mai folosind în școală vechea metodă. Trecerea la noul sistem metodic comportă greutăți destul de dificile de suportat, privind manualele, tabelele școlare și alte materiale auxiliare și mai ales pregătirea învățătorilor.

Cu toate că prin grija lui Simeon Maghiar, la școala din Oradea această trecere s-a făcut destul de rapid, documentele școlare din acest timp permit să se constate unele aspecte de criză, ale cărei indicii și cauze sînt ușor de sesizat.

Despre Vasile Erdeli se afirma la 1777 că fiind septuagenar, e puțin apt pentru a-și însuși noua metodă.³⁵ Deși atît el, cît și urmașul său Teo-

³⁰ Idem, *Fd. Ep. rom. cat., acte ec.*, dos. 5838, f. 4.

³¹ *Ibidem*, f. 52, 63, 67.

³² *Ibidem*.

³³ Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 26.

³⁴ Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățămîntului românesc din Transilvania. 1774—1805*. Buc., Edit. did. și ped., 1966, p. 7. În tabelele combinate ale lui Corneli, noul director al școlilor și profesor al preparanzilor români începînd din anul 1792, sînt trecuți chiar și pentru anii 1819—1826, și învățători care mai foloseau vechea metodă tradițională, în timp ce un număr mare de așezări cu populație românească ortodoxă, nici nu aveau învățători. Astfel erau Oradea-Volența, Vașcău, Beliu, Băița, Tulca etc., cu o populație de peste 20 mii locuitori. (Arh. Stat Ord., *Fd. Ep. rom. cat., acte economice și juridice*, dos. 3911).

³⁵ Arh. Stat Ord., *Fd. Acte șc.*, dos. 31, p. 4.

dor Lobonț pînă în 1781 — cum aflăm dintr-un document scris chiar de mîna lui —³⁶ învățau copiii și tinerii din școală după sistemul tradițional al buchisirii, folosind cărțile bisericești, pe care le cunoșteau, fiind cantori. Viitorii învățători atestați în documente, care nu mai erau și cantori (Laurențiu Cristoff — 1881³⁷, Alexandru Pal — 1785—86³⁸, Ioan Parian — 1786—87³⁹, Petru Bistra — 1787—88⁴⁰) au avut de împlinit greutățile legate de trecerea la noul sistem pedagogic. Desele schimbări de învățători, vorbesc de la sine despre aceste dificultăți.

Edificatoare în acest sens este și evoluția numărului elevilor care scade de la 70 în 1771⁴¹ la 20 în 1777⁴² și nu pare a fi fost prea mare nici în timpul lui Teodor Lobonț. În legătură cu acesta din urmă aflăm dintr-o scrisoare a sa și despre nemulțumiri ale părinților și ale elevilor: „Iar despre prunci, la cine nu-i place cum îi învăț în biserică și școală, să învețe ei mai bine”⁴³.

Deși Simeon Maghiar a început încă din 1781 traducerea de cărți școlare și elaborarea de manuale școlare originale în limba română, operă pe care o va continua după el Ioan Corneli, difuzarea acestora în școli merge greu. La 16 iunie 1786, chiar inspectorul general Iacob Verner menționa lipsa de manuale la școlile românești din Oradea și necesitatea de a se grăbi traducerea lor.

Spre deosebire de învățătorii din mai multe sate ale comitatului, care primeau plata anuală după numărul discipolilor, cîte 30 cr. de elev, la care se adăugau — în unele cazuri — contribuții în natură, bani sau zile de lucru de la săteni, învățătorul de la Oradea avea o plată fixă de 50 fl. anual, de la Episcopia romano-catolică, patronul școlii⁴⁵. La aceasta se adăugau din aceeași sursă 12 cible de grîu și 8 măsuri de bere⁴⁶, precum și lemne de foc, pentru învățător și școală.

Primul local al școlii, nu știm unde se găsea. Ținînd cont de faptul că populația românească masivă, după cea din cartierul Velența, unde funcționa o veche școală ortodoxă poate din secolul al XVII-lea, se află în cartierul Olosig, localul școlii unite va fi fost aici, poate într-o încăpere din vechea clădire a iezuiților, care va fi donată mai tîrziu de către împăratul Leopold seminarului românesc.

³⁶ Idem, *Fd. Ep. gr. cat.*, dos. 957, f. 15.

³⁷ *Ibidem*, f. 5—7.

³⁸ Idem, *Fd. Acte șc.*, dos. 35, f. 1—6.

³⁹ *Ibidem*, f. 18—19.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 44—58.

⁴¹ *Conscripția școlară din 1771*, f. 9—10.

⁴² *Arh. Stat Ord., Fd. Acte șc.*, dos. 31, f. 4.

⁴³ Idem, *Fd. Ep. gr. cat.*, dos. 958, f. 16.

⁴⁴ *Relatio... pro 1° Semestri Anni Scholastici 1785/6 data.* (*Arh. Stat Ord., Fd. Acte șc.*, dos. 35, f. 22).

⁴⁵ *Arh. Stat Ord., Fd. Ep. rom. cat., acte ec.*, dos. 5838, f. 67.

⁴⁶ *Conscripția școlară din anul 1771*, f. 9—10.

În anul 1733, arhidiaconul Paul Forgách (viitorul episcop-comite), cedează vechea-i casă familială din piața Orăzii, așezată lângă farmacia sa, drept lăcaș de cult pentru uniți⁴⁷. Nu știm sigur când s-a mutat școala aici. Este posibil ca, inițial, încăperea care servea pentru școală să fi servit și pentru cult — în spiritul propunerii din 1724 — pînă la construirea în vecinătatea ei a bisericii, dată în folosință în anul 1739. Ceea ce e sigur — aflăm în 1762 —⁴⁸ e că școala se află lângă această biserică cu hramul sf. Nicolae. În afară de sala pentru învățămînt, ea mai avea un antreu și două încăperi destinate ca locuință a învățătorului⁴⁹, peste drum găsindu-se o altă clădire unde locuia parohul-director⁵⁰.

La ședința din 7 august 1783 a autorităților în privința școlilor, la care a participat și directorul Simeon Maghiar, constatîndu-se că încăperea prea mică nu-i putea cuprinde pe toți elevii, se hotărăște lărgirea sălii de către capitol, ca patron, dar noile scaune să le asigure comunitatea⁵¹. Capitolul romano-catolic neîndeplinindu-și obligațiile patronale, în același an Moise Dragoș repară vechiul edificiu înzestrîndu-l cu cele necesare pentru școală.⁵² Nici obligația aprovizionării cu lemne de către capitolu nefăcîndu-se la timp, completarea lor se făcea din fundația Șimon, din care se procurau și creta, buretele și alte mărunțișuri pentru școală și ajutoare pentru elevi.

Cercetările noastre, concretizate în acest scurt studiu, ne permit să încheiem cu cîteva concluzii:

1. La școala românească nediferențiată din Oradea deschisă la începutul celui de-al doilea pătrar al sec. al XVIII-lea, se pregăteau cu predicție cantori-învățători, după vechiul sistem de învățare, cu utilizarea cărților de cult;

⁴⁷ „... penes suam apothecam, in fundo a se empto, penes forum Varadini, domum suam pro oratorio cessit valachis graeci ritus, ut vel sic praecipuae Varienses ad unionem redeant“. 1773. Vita et acta Pauli Stephani Comitiss Forgách per seipsum connotata potissimum“ (Arhiva familiei Conte de Forgách din Ghimes, 9 I manuscris, Apud Bunyitay Vince, op. cit., p. 39) Autorul se lamen-tează că prin această donație viitorul episcop Paulus Forgách i-ar fi adus pe valahi „chiar în inima orașului Sf. Ladislau“. În realitate însă, cu toate opreliștile feudale de tot felul, nu numai în *Velența* sau în *Olosig*, ori *Orașul militar*, ci și în *Orașul Nou*, se găseau români, care au avut în toate timpurile un rol în viața orașului, ca meseriași, negustori și militari în slujba cetății ori în milițiile orașului, realități consemnate în documente. Însă mulți dintre tineri români, umblînd în școli neromânești învățînd meseria la unii meșteri, servind în slujbe militare sau civile prin căsătorii mixte, etc., sfîrșeau prin a fi asimilați. Sirenele asimilării luau forma miresei, poziției sociale, avantajelor materiale, etc.

⁴⁸ Arh. Stat. Ord., *Fd. Ep. rom. cat., acte ec.*, dos. 3858, f. 53.

⁴⁹ Ion Georgescu, op. cit., p. 2.

⁵⁰ Arh. Stat. Ord., *Fd. Ep. gr. cat.*, dos. 957, f. 15.

⁵¹ A. Tăutu, op. cit., p. 26.

⁵² Petre Dejeu, op. cit., p. 4.

2. În preajma anului 1785, cînd este numit, oficial, primul profesor al preparanzilor români pentru noul sistem metodic, se introduce acest sistem în primul rînd la școala din Oradea, unde se țineau cursurile de metodă cu învățătorii din comitat;

3. Continuitatea școlii, dovedită pentru această perioadă, este atestată și după 1785, ca o școală primară principală, servind după 1848 pînă azi ca școală de aplicație a preparandiei, respectiv a școlii normale, a liceului pedagogic.

Cu un alt prilej, vom reveni asupra evoluției, conținutului și modului de desfășurare în continuare a activității acestei școli, pînă la zi.

BIBLIOTECA LICEULUI DIN BEIUȘ ÎN TRE ANII 1835—1845

de

IUDITA CĂLUȘER și CONSTANTIN STELARU

O bună colaborare între filiala Bihor a Arhivelor Statului și fondul documentar de la Biblioteca județeană din Oradea, ne-a adus în posesia a patru inventare dintre anii 1835—1845 ale bibliotecii liceului românesc din Beiuș, fundație vulcaniană de la 1828, cu rol atât de important în dezvoltarea conștiinței naționale a românilor. În acest fel, avem posibilitatea să proiectăm o lumină documentară asupra începuturilor acestei biblioteci, să reluăm un subiect, fără a cărui clarificare istoricul bibliotecilor românești din Transilvania nu poate fi complet. Puținele informații lapidare din anuarele școlare, din presă, din mai vechile încercări monografice asupra liceului, de Traian Fărcaș și Dr. C. Pavel (căci o monografie actuală nu există), erau cu totul sumare și nu puteau decât să întărească necesitatea defrișării surselor primare, pentru a reface constituirea și dezvoltarea bibliotecii profesorilor și a elevilor de la Beiuș.

Ostenind în acest scop, o șansă ne-a suris, când am găsit în fondul fostei Eipsiscopii greco-catolice de Oradea, păstrat la filiala Arhivelor Statului, *catalogele-inventar* din anii 1835 (două), 1841 și 1845. Avem, însă, convingerea că nu acestea sînt primele inventare, deoarece ni se pare normal ca Samuil Vulcan să fi înzestrat din start ctitoria sa cu o mică bibliotecă, așa cum s-a dovedit că dona cărți pe seama pruncilor, a școlii și satului la instalarea de dascăli sau preoți. În donația vulcaniană au putut intra cîteva zeci de cărți liturgice și manuale, cărți tipărite la Blaj, Buda, Arad sau Viena, cărți din conceptul Școlii ardelenе, tipărituri vulcaniene de la Oradea.

Acestea veneau peste o tradiție a cărții în general și a cărții școlare la Beiuș, atestată documentar prin liste descoperite în 1976 la Arhivele Statului din Oradea. Astfel, prin Ioan Corneli, la 8 decembrie 1821, se dau școlii din Beiuș: „6 *abecedare românești* și 10 *germano-ungurești*, 1 *catehism mare românesc*, 5 *istorii biblice românești*, 1 *regulament șco-*

lar și 1 carte privind obligațiile supușilor“¹ În satele din jur se disemina tot atunci o mare cantitate de cărți similare. La 14 iulie 1828 se dau iarăși la Beiuș: „17 abecedare românești și 8 germano-ungurești, 5 istorii biblice românești, 4 catechisme românești mari, 4 ciasloave, 2 psaltiri românești, 4 aritmetici românești, 3 regulamente școlare, 2 de cultura dușilor și una cu obligațiile supușilor“²

Din cota anului 1834, Beiușul primea tot prin Ioan Corneli, la 20 ianuarie: „4 cărți pentru exerciții de citire partea a doua, 5 abecedare românești și 5 ungurești, 1 catechism românesc mare și 1 unguresc, 1 istorie biblică ungurească și 1 românească, 1 regulament școlar“³.

Asemenea cărți și donația vulcaniană trebuie că au dat cel dintâi fond al cărților de la liceul din Beiuș. În 1835 biblioteca avea, potrivit celor două liste descoperite, 135 și apoi 141 de cărți, la 1841 cuprindea 244 de volume, respectiv 395 la 1845. Pentru perioada de după 1838 e de clarificat de ce biblioteca lui Vulcan, donată testamentar liceului, n-a ajuns, totuși, la Beiuș după decesul ilustrului cărturar.

În anul 1858 o comisie de la Beiuș întocmește un protocol de cărțile ce se preconiza a se procura pentru gimnaziile românești, indicându-se în detaliu autorul, titlul și locul de apariție. În total se cer 312 volume, dintre care pozițiile 103—187 reprezintă carte tipărită la București.⁴ Fără a putea ști în ce măsură cartea respectivă s-a și procurat, faptul de a o cere printr-un concept programatic, ne dezvăluie gândirea și simțirea patriotică a profesorilor de la liceu.

Un capitol complex în istoria bibliotecii îl deschide donația Ion Munteanu, care se produce la 10 ianuarie 1861. Cele 1344 de volume (1282 de titluri), majoritatea de mare importanță lingvistică, istorică și filologică și vreo 24 de mape cu hărți și manuscrise sînt aduse de la Sarcău (Bihor) de Iuliu Munteanu, fiul, și în 4 „feșloage“ rămîn un timp la Oradea, în curtea Episcopiei gr. cat., de unde ajung la Beiuș. Pentru a eterniza gestul și memoria revoluționarului și patriotului Ioan Munteanu, Consistoriul orădean decide ca în fiecare 26 decembrie, corul liceului să cînte pentru odihna donatorului și „icoana“ lui, desigur portret (dar cine l-a făcut?) „să se pună în cui în biblioteca donată de el. Aceasta să se facă peste tot venitorul“⁵.

Prin donația Munteanu, biblioteca de la Beiuș capătă cu adevărat o importanță națională, ca una din cele mai substanțiale instituții ale cărții pentru români.

¹ Gh. Mudura, *Ioan Corneli și răspindirea cărții didactice în districtul literar al Orăzii*, în *Biblioteca și școala*, Oradea, 1976, p. 146.

² *Ibidem*, p. 148.

³ *Ibidem*, p. 151.

⁴ Inventarele tratate aici se află la Arhivele Statului Oradea, *fond Episcopia greco-catolică Oradea*, dos. 700 (nepaginat).

⁵ C. Mălinaș, Iudita Călușer, *Contribuții la cunoașterea vieții și activității cărturarului bihorean Ioan Munteanu (1808—1860)*, în *Crisia*, Oradea, 1982, p. 141—160.

În deceniile șapte-opt informațiile despre bibliotecă sînt puține, dar dintr-o scrisoare a directorului Petre Mihutiu către cunoscutul Teodor Roșiu, profesor, datată la 1888, aflăm că, fără a fi încheiată inventarierea, s-au înscris 5000 de cărți, deci după 1861 biblioteca a crescut lent, dar sigur.

Dacă punem în seamă și cărțile pe care Teodor Roșiu la 1891 le vinde liceului, putem evalua că, pornind de la donația vulcaniană de cîteva zeci de cărți, biblioteca liceului de la Beiuș ajunge la finele secolului trecut la circa 6 000 de volume. Din 1862 se formează separat biblioteca elevilor în cadrul Societății literare „*Samuil Vulcan*“, care pînă la 1917 va atinge 1 102 volume⁶.

Stadiul actual de informare nu permite cu mult mai mult decît o asemenea schiță cu totul nesatisfăcătoare încă pentru monografie.

În continuare vom adînci deceniul 1835—1845 din istoria bibliotecii, pe baza listelor recent descoperite.

Din anul 1835 s-au păstrat două cataloage-inventar. Fiecare constă din cîte două file, format in-folio, cu titlul identic: *Conotatio Librorum pro juventute Gymnasii Belényesiensis coëmtorum*.

Rubricatura e aceeași la amîndouă inventarele: nr. curent, titlul uzual, uneori și autorul, locul și anul tipăririi, formatul și numărul de volume. Una din liste e mai neglijent manuscrisă, pare a fi o ciornă, cealaltă e caligrafiată cu un duct rotund, îngrijit. Ciorna (o notăm cu C.1) conține 75 de poziții, cu un total de 135 de volume, pe cînd copia (=C.2) are 80 de poziții, cu un total de 141 de volume în același an.

Cartea cea mai veche conșcrisă în amîndouă listele e *Reformatio Ecclesiae Coronensis*, 1543, 1 ex., in—8°, desigur disertația lui Honterus, ediția de la Brașov, sau cea de la Wittenberg, elogios prefată de Ph. Melancthon și tipărită în același an. Din secolul următor e o singură carte, cu conținut teologic, apărută în 1665 la Colonia, 36 de titluri sînt din sec. al XVIII-lea și 32 din secolul al XIX-lea pînă la 1835. Centrul de tipar cel mai intens reprezentat este Viena (20 de titluri), urmat de Lipsia, Buda, Oradea, Tyrnavia, Sibiu, Claudiopoli, Venetia, și cîte o carte din numeroase alte centre europene.

După conținut, pe lîngă cărțile teologice, biblice, liturgice, sau de drept canonic și administrație bisericească, evident cele mai multe, ne rețin atenția ediții din scriitorii clasici, precum Cicero (trei titluri), Justinus (1790), Ovidius, Sallustius, Virgilius, C. Nepus, și tragedia *Solomon* de Klopstock, tipărită la Viena în 1771.

Mai multe gramatici și dicționare grecești, germane, maghiare, latine, bi și plurilingve ilustrează cartea lingvistică. Sînt prezente cîteva manuale: tratate de aritmetica în limba germană și latină, între care Metzburg, *Institutiones mathematicae*, Viena, 1780 în 6 volume (părți).

⁶ V. Faur, *Istoricul bibliotecii societății literare „Samuil Vulcan“ din Beiuș (1862—1918)*, în *Biblioteca și școala*, Oradea, 1976, p. 166. Potrivit datelor ce le dezvăluim începutul unei biblioteci a elevilor se poate așeza la 1841—1845.

Se disting cîteva ediții mai ample, dintre care în primul rînd Kant, *Phylosophische Werke*, Graecii, 1795, în 12 volume, Krug, *Physophische Werke*, Wien, 1818, în 8 volume, *Collectio auctorum classicorum*, Vindobonae, 1803 în 3 volume, opera politică a lui Ovidiu în trei volume.

Cartea istorică este puțină, se distinge *Nova Dacia, ex probatis scriptoribus deprompta ... Joannis Kastal dicata ...*, Claudiopoli, 1743, pe linia unei istoriografii interesate în ceea ce privește adevărul istoric. În schimb Joseph Heinrich Benigni în *Statistische Skizze der Siebenbuerghischen Militär-Gränze*, Brașov, 1816, lucrare de asemenea consemnată în catalog, se ocupă aproape numai de români, religia lor, agricultura ce o fac, cum cresc animalele, pădurile lor, și altele, încheind cu prezentarea celor două regimente grănicerești.

Cititorii beiușeni, în consonanță cu această disertație au avut la îndemînă, conform catalogului, și un exemplar din *Silvius Tannoli, Poë-mation de la secunda legione valachica*, ediția de la Oradea, 1830. Cartea românească veche mai e prezentă prin lucrarea exorădeanului Ioan Alexi, *Grammatica daco-romana*, Viena, 1826 și *Ortographia latino-valachica* a lui Ștefan Crișan, Claudiopoli, 1806.

Fără a fi de dimensiuni impresionante, și dominată de cartea cu conținut confesional, ceea ce era în ordinea lucrurilor, biblioteca de la Beiuș se prezenta la 1835 fortificată prin cîteva lucrări pozitive, din categoria celor, a căror pondere va crește mult în anii următori. Credem, însă, că trebuie să fi fost în clădirea liceului mult mai multă carte, în special manuale, care, neexistînd încă o secțiune distinctă pentru elevi în cadrul bibliotecii nu era înregistrată pentru un inventar, deoarece, uzîndu-se rapid prin folosire, era greu de a da seama cu ea.

2. Documentul în care este inclus catalogul de la 1841 este de fapt inventarul general al liceului, cu toate clădirile, sălile și bunurile din ele, inclusiv clantele de la ușă și zarurile de la ferestre, în total 8 file in-folio, sub titlul: „*Inventarium Regii Episcopalis Gymnasii Belényesiensis*“, încheiat la 24 oct. 1841.

Pe fila 5 verso jos începe capitolul trei, *Bibliotheca Gymnasii*, avînd rubricatura: *Numerus librorum, Titulus librorum, Exemplar, Volumen, Compactura qualis și Status quis*. Pînă la jumătatea filei 7 v. sînt înscrise 126 de titluri de carte, cu datele mai general transpuse decît la 1835, fără locul și anul tipăririi, însă cu precizarea mai frecventă a autorului. În total cele 126 de titluri sînt notate în 244 de volume. Pentru a caracteriza legătura se folosesc termenii: *dura, gallica, semigallica, cartacea, sine compactura*.

Pentru starea cărții sînt utilizați termenii: *bonus, mediocris și malus*.

În timp ce inventarul de la 1835 nu are nici o ordine, acesta, ca și cel de la 1845, prezintă cărțile grupate după conținut, chiar dacă noi azi în unele cazuri am grupa altfel unele titluri:

1. Libri Theologici	nr. 1— 13
2. Libri Biblici	nr. 14— 21
3. Libri Philosophici	nr. 22— 36
4. Libri juridici	nr. 37— 39
5. Libri Historici	nr. 40— 48
6. Auctores classici	nr. 49— 57
7. Libri Concionatorii	nr. 58— 67
8. Libri Grammatici	nr. 68— 82
9. Libri Miscellanei	nr. 83—118
10. Libri in usum scholarum Gymnasialium	nr. 119—126

Reține atenția ultima grupă, care este un semn documentar al separării unei viitoare biblioteci a elevilor, față de cea a profesorilor.

Catalogul se încheie pe fila 7 v. cu însemnarea: „*signi Belényesini die 24 octombris 1841. Coram nobis Basilio Erdelyi, Cath. Eccl. G. cath. M. Varad. Can. Scholast. . . Capitulari ad hunc Actum deputato.*

Theodoro Aarono Loc. Gymnasii Directore, Basilio Nyisztor Primae Stuttis Professore, Moyzes Popovicz . . Domini Belenys Perceptor.“ Și două sigilii de ceară roșie, unul neted, altul avînd în relief stema liceului și legenda „*Sigillum Gymnasii Belenyiesiensis 1835*“.

În acest catalog se regăsesc mare majoritate a cărților de la 1835, cu cîteva excepții, precum și cărți noi.

Cele mai semnificative direcții de creștere a bibliotecii au în vedere cartea istorică și cartea veche românească, precum și publicațiile destinate expres elevilor. Notăm de asemenea *Colloquia* de Erasmus de Rotterodami, o ediție neprecizată.

Din cartea istorică se consemnează, pe lîngă *Nova Dacia*, Carol Palma, *Notitia Rerum Hungaricarum*, în 3 volume, Tyrnavia, fără a ști dacă ediția de la 1770, sau 1775; Matthia Bel, *Compendium Hungariae geographicum*, fără precizarea ediției (a cunoscut patru ediții între 1753—1779 la Posonii et Cassoviae); Josephus Benkö, *Transsilvania. Sive Transsilvaniae Principatus. Olim Dacia Mediterranea dictus.*; Vindobonnoe, 1778, cu lucruri bune despre români, între care redă și din poezia lui Martin Opitz despre hora moților de la Zlatna, tipărită în germană la 1621 și abia anul trecut tradusă românește integral și publicată. Dar și cu deformări. De asemenea ediția clujană de la 1764 a lucrării *Ortus et Progressus Variarum in Dacia Gentium ac Religiorum cum Principibus Ejusdem*, presupusul autor fiind un român iezeit, Andrei Illia, mort la Oradea la 5 august 1754, sau altcineva. Alte lucrări istorice: *Historia Italica Elisabethae in Siberiam exilate, Geschichte des Krieges Zwischen Ruszland Oesterreich und Türkei*, Sigray. Reținem, fără a putea preciza ediția, *Ratio educationis publicae rei litterariae* și, complementar, semnificativa prezență a unei antologii de intimitate ale lui Iosif al II-lea: *Collecto ordinationum Imp. Josephi 2^{di}, 1^a pars*.

La 1841 biblioteca din Beiuș includea 21 de cărți vechi românești, deci cu 18 mai multe decât la 1835:

1. Dimitrie Poteca. *Filosofia cuvintului și a năravurilor*. Traducere după I. G. Heineccius, Buda, 1829.

2. *Sermo funebris valachicum in morte Joannis Bobb Episcopi*. Această credem că este: *Tristă predică la îngroparea ep. Ioan Bob*, de Theodor Pop, Sibiu, 1830.

3. *Flosculus veritatis de Ecclesiae unione*. Poate fi ediția latină din *Floarea adevărului* a lui P. P. Aaron, de care se știe, fără să se fi păstrat exemplare, că s-a scos la Viena în 1752 și la Roma în 1761—1762. Ar putea fi și una din edițiile românești de la Blaj, 1750 sau 1816, deoarece în general în acest catalog, ca și în cel de la 1845, titlurile cărților se dau în latină, indiferent de limba în care sînt tipărite.

4. *Dictio in honorem Joannis Bob valachicae*. La Cluj în 1803 apare o asemenea cuvîntare, dar în latinește, nu în românește, cum se precizează aici.

S-ar putea să fie o *addenda* la B.R.V.

5. Maior P. *Orthographia latino-valachica*, Buda, 1819.

6. Piuaru-Molnar, I. *Deutsch-Walachische Sprachlehre*, Wien, 1788. Gramatica molnariană, luată după Micu-Șincai, și investită cu ortografie germanizată a limbii române.

7. *Dictionarium Daco-romanum plurium lingvarium*. Ni se pare că nu poate fi altul, decât *Lessiconul* de la Buda, 1825.

8. *Liber liturgicus valachicus*. Greu de aproximat, să reținem că e în limba română.

9. Bojincă, D. *Animadversio in dissertationem Hallensem...*, Pesthina, 1827.

10. Maior, P. *Contemplatio...*, Buda, 1816.

11. Maior, P. *Reflexiones...*, Pestini, 1815.

12. Toma Costin. *Discussio descriptionis Valachorum Transsilvaniae*, Pesthina, 1812.

13. Maior, P. *Animadversiones*, Buda, 1814.

14. *Responsum ad Reflexiones adversus Petrum Maior valachice*. Credem că e: „Răspunsul la cîrtirea care s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior autorul istoriei ceii peintru începutul românilor în Dachia“, Buda, 1814, cu care Maior însuși îl atacă pe satelitul din Blaj al lui Bob, D. Vaida.

15. *Brevis appendix ad historiam de valachis, lingua valachica*. Este Scurtă apendice la istoria lui Petru Maior, Buda, 1828, de Theodor Aaron, poate dată chiar de autor, deoarece a fost director la Beiuș între anii 1840—1842.

16. *Respondere descurgătoare a lui Bozinka*. E cunoscută cărticea din 1828 de la Buda.

17. *Wiederlegung der Obhandlung von Murgu*. Este răspunsul lui E. Murgu la broșura defăimătoare a lui Tököli, Halle, 1823, prin care

acest sîrb contesta romanitatea noastră. Wiederlegungul lui Murgu s-a tipărit la Ofen (=Buda) în 1830.

18. *Illustratio separationis Ecclesiae Orientalis ab occidentalis lingua valachica*. Titlul ne trimite către S. Micu, ms. nr. 78, nedat: „Istoria împărțerii [=desbinării, separării, zice I. Lungu]⁷ între biserica răsăritului și a apusului“, dar această lucrare nu a fost niciodată tipărită. Credem că e o copie după ms. arhetip al lui Micu.

Se poate lesne observa că profesorii de la Beiuș aveau la îndemîna principalele lucrări ale polemicii istorice ale Școlii ardelenene, care se adaugă la exemplarele depistate anterior de noi în colecții din Oradea, și dovedesc o intensă circulație a ideilor respective.⁸

În ultimul capitol al listei se cuprind cărți, hărți și material geografic pentru elevi:

- Sphaera armilaris acu magnetica provisă.
- Globus artificialis pariter acu magnetico instructus.
- Mappae Asiae, Africae, Americae, Europae.
- Mappae Imperii Austrici et Germanici.
- Mappae Imperii Turcici Europaei.

4. Catalogul de la 1845 face și el parte din: *Inventarium Regio-Episcopalis Maioris Gimnasii Belenyensis anno 1845 consignatum*. Acest inventar are 8 file, in-folio, partea bibliotecii ocupă tot capitolul al treilea, pe filele 6—8. Rubricatura este ca la 1841. Se înscru cu 10 titluri mai mult decît în 1841, deci 136, dar în 395 volume, cu o creștere de 151 de volume, cele mai multe destinate elevilor. Acestea sînt:

1. *Auctor classicus pro 3^a Grammatica* 3 ex.
2. *Auctor classicus pro 4^a Grammatica* 3 ex.
3. *Liber precatorius Valachicus A. Noalk.* 15 ex.

Ni se pare a fi „*Tresvire muzelor române*“, de Moise Sora Noak, tipărită la Oradea în 1833, cu destinație școlară.

4. *Historiae Biblicae Valachicae* 50 ex.

Aceasta ar putea fi: *Istoria biblicească cu întrebări și răspunsuri întru acest chip așezată pentru folosul școalelor românești*, Buda, cu ediții la 1806, 1815 și 1821.

5. *Catechismi Maiores Valachica*. 50 ex.

Ar putea fi catechisme din edițiile 1783, (Șincai), 1797, (V. Nemeș), 1804 sau 1815, toate de la Blaj.

6. *Breviaria Valachica, Budae impressa* 26 ex.

S-ar putea să fie „Scurtă apendice“ de Th. Aaron, de asemenea „Starea de acum din oblăduirea geograficească, orășenească și politicească a Prințaturilor Valahiei și Moldaviei“, de Thomas Tornton, Buda, 1826,

⁷ I. Lungu, *Școala ardeleană, București, Minerva, 1978, p. 248.*

⁸ C. Mălinaș, *Cărțile Școlii ardelenene în colecții din Oradea, în Biblioteca și cercetarea, Cluj-Napoca, 1981, p. 37—63.*

sau ediția a doua, Buda, 1834 și istoriei lui Maior, împreună cu disputatiile, traduse în românește de Bojincă.

7. *Compendium Oeconomiae ruralis* A. Pankl 1 ex.

Din numeroasele ediții ale manualului semnat de Matheus Pankl, la Biblioteca județeană din Oradea se află un exemplar tipărit la Buda în 1810. (inv. 295.039).

Inventarul general al liceului se încheie la f. 8 r. cu data de 20 decembrie 1845 și „*coram nobis*“ (=în fața noastră) semnează Basilio Nyisztor, același de la 1841, Sigismund Papp, profesor de sintaxă, și Gregorius Kóvary, director.

În concluzie, pe baza celor patru inventare se poate întocmi un catalog cumulativ cu 156 de titluri la biblioteca din Beiuș între anii 1835—1845, în 422 de volume, din care 25 de titluri de carte românească veche, în 162 de exemplare. Reconstituirea de față interesează deopotrivă bibliografia românească veche, prin contribuții semnificative la circulația cărților noastre vechi, chiar prin sugestii de tipul „*addenda et corrigenda*“.

Astfel, atît profesorii cît și elevii au avut la îndemînă un volum informațional considerabil, putîndu-și întemeia bibliografic pregătirea în perimetrul Școlii ardelenе. Structura bibliotecii, așa cum ni se dezvăluie în perioada analizată, cît și prin dezvoltarea ei în anii de după 1845, arată că aceasta a fost una din cele mai importante biblioteci ale românilor din Transilvania. Integrată organic în activitatea liceului de la Beiuș, ea a adus o contribuție substanțială la rolul pe care acesta l-a avut în dezvoltarea conștiinței naționale a generațiilor de elevi din Bihor și din celelalte provincii, în unitate cu românii de peste munți, realizînd o evoluție fundamental identică cu a acestora.

Existența în bibliotecă a celor mai de seamă cărți istorice românești îi dă un specific național, explică și susține patriotismul elevilor și al profesorilor de atîtea ori manifestat în decursul istoriei, cu iradieri numeroase în viața românilor din Beiuș și din jur, pregătind în adîncimea conștiinței lor idealul unirii politice realizat în 1918.

PREOCUPĂRI ÎN DOMENIUL PEDAGOGIEI ALE MEMBRILOR SOCIETĂȚII „PETRU MAIOR“

de

CORNELIU CRĂCIUN

În lupta pentru împlinirea idealului de unitate națională, un loc semnificativ, prin eficiența lor, l-au deținut societățile cultural-literare, cu un pronunțat caracter patriotic, ale tinerimii române universitare din centre ale fostului Imperiu austro-ungar ori din Europa occidentală. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea funcționează asemenea societăți la Budapesta, Viena, Graz, Berlin, München, Zürich, Paris.

Societatea din Budapesta, fondată în 1862, între ai cărei întemeietori se afla și Iosif Vulcan, viitorul redactor al publicației *Familia*, și al cărei prim președinte a fost Partenie Cosma, militant activ pentru drepturile politice ale românilor din Transilvania, și-a luat numele „Petrul Maior“ ca afirmare deschisă a solidarizării cu ideile Școlii ardeleni, cu obiectivele politice ale reprezentanților ei.

Meritul principal al acestor societăți academice constă în a fi activat în măsura posibilităților lor în direcția propagării ideii de cultură națională românească și a cultivării idealului național.

În ceea ce urmează ne propunem ca, pe baza unor informații obținute prin investigarea arhivei Societății „Petrul Maior“ și prin studiul unor relații despre activitatea ei din presa timpului, să semnalăm prezența, în sfera largă de preocupări ale membrilor societății, ca obiect de interes constant: *pedagogia*. Aceasta se justifică prin utilitatea rolului de informare și formare deținut de pedagogie, prin creditul acordat în epocă acțiunii de instruire și educare a tinerei generații, ca factor important pentru propășirea generală a poporului.

În cursul ședințelor au fost prezentate viața și concepțiile pedagogice ale unor personalități marcante. Astfel, Lazăr Petroviciu Petrinu, la acea dată „ascultător de filosofie“, citește o dizertație despre *Rousseau și ideile lui pedagogice*.¹

¹ *Familia*, 1876, nr. 45, p. 540.

Cu prilejul aniversării tricentenare a pedagogului ceh J. A. Komensky, se prezintă o altă dizertație, al cărei conținut este redat succint în procesul-verbal al ședinței din 19 februarie 1892: „Referentul comisiunii (I. B. Boiu — n.n.) dă cetire studiului său despre Amos Comenius. Luînd drept punct de plecare serbarea centenarului al treilea dela nascerea lui Amos Comenius, disertantele espune datele mai însemnate din viața acestui mare pedagog și neobosit apostol al culturii. Arată apoi principiile fundamentale ale sistemului său pedagogic, precum și enorma influință ce Comenius a esercitat asupra desvoltării ulterioare a sciinței pedagogice, câștigându-și merite neperitoare.”²

Obiectul altor referate îl constituie aspecte concrete ale acțiunii de educare. Desprindem următoarele consemnări: „În ședința din 11 noemv-re se va ceti operatul: *Despre educațiunea copilelor române*, de dl Ion Budu.”³; „În ședința din duminică trecută dl drd Augustin Dumitreanu a ținut o conferența *Despre crescerea copiilor din punctul de vedere san-nitar*”⁴; „În una din ședințele din urmă dl vice-președinte Ioan Dragoșiu a cetit o disertațiune despre instrucțiunea publică”⁵

În ședința literară din 8 noiembrie 1903, Anton Domide citește lucrarea *Educația națională*. Din parcurgerea procesului-verbal, care a în-registrat liniile directoare ale expunerii și conținutul intervențiilor unora dintre participanți, se poate desprinde ideea că autorul subordonează procesul educației comandamentelor luptei naționale. În lucrare se fac referiri la „stadiile de învățămînt” (cicluri de învățămînt — n.n.) prin care trece un individ în procesul de formare, de dobîndire a unei cul-turi generale, se semnalează părțile pozitive și minusurile diferitelor ti-puri de instituții școlare, române și din străinătate. În final, autorul face „un apel călduros la membrii societății, ca din răspuneri să con-tribuie la ridicarea conștiinței naționale...”⁶

După cum se notează, expunerea a interesat asistența: „Conferința a fost aplaudată călduros...”⁷ Una dintre intervenții, aparținînd viito-rului istoric Ioan Lupaș, accentuează capacitatea unor obiecte de învă-țămînt de a servi mai puternic dezideratul educației naționale: „...im-portanța care trebuie să se dea predării în clasă: istoriei, geografiei și limbii materne, pentru promovarea spiritului național...”⁸

O observație critică cu privire la referat o aduce Sebastian Stanca, președintele societății, și ea se referă la necesitatea ca acțiunea educativă

² Arhivele Statului Cluj-Napoca, *fond Societatea „Petru Maior”, Sumarul șe-dințelor comisiunii critisatoare* (dosar neorganizat).

³ *Familia*, 1877, nr. 44, p. 528.

⁴ *Ibidem*, 1879, nr. 19, p. 131.

⁵ *Ibidem*, 1879, nr. 33, p. 224.

⁶ Arhivele Statului Cluj-Napoca, *fond Societatea „Petru Maior”, Registru 1900—1905* (dosar neorganizat).

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

să înceapă mai devreme de școala primară: „...găsește un punct neatins în temă: educația ce trebuie să o primească copilul în etate de 1—7 ani“.⁹

Pe linia acelorasi preocupări de informare pedagogică se situează deciziile și intervențiile vizînd procurarea de cărți și periodice cu caracter pedagogic. În ședința din 1/13 octombrie 1876 se decide „ca să ne adresăm prin o epistolă rugătoare la redacțiunea foi(i): *Hygiena și scola*, spre dobîndirea ei“.¹⁰ Demersuri similare sînt propuse a se face în ședința din 23 februarie 1877 pentru obținerea în mod gratuit a publicațiilor *Scôla romana* din Sibiu și *Biserica și Scôla* din Arad. În procesul-verbal al ședinței a XX-a a Comitetului Societății din 17 aprilie 1895 se consemnează primirea, ca urmare a cererii adresate, a numerelor 1 și 2 ale publicației *Convorbiri didactice*.¹¹ Conform procesului-verbal al ședinței a XVII-a ordinare a Comitetului Societății din 21 martie 1906, un membru al societății „propune să se ceară *Pedagogia nouă* dela Dr. Span.“¹²

Interesul pentru problemele de pedagogie al membrilor Societății „Petru Maior“, realizările lor în acest domeniu se înscriu ca o contribuție valoroasă a tinerimii universitare române la propagarea cunoștințelor pedagogice, la afirmarea valențelor formative, în plan personal și național, ale procesului de instrucție și educație.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Idem, *fond Societatea „Petru Maior“, Protocolul ședințelor Comitetului soci(etății) „Petru Maior“* (dosar neorganizat).

¹¹ Idem, *fond Societatea „Petru Maior“, Procesele verbale ale Comitetului 1893—1898* (dosar neorganizat).

¹² Idem, *fond Societatea „Petru Maior“, Protocolul proceselor verbale ale comitetului societății de lectură „Petru Maior“ — 1897* (dosar neorganizat).

**CONTRIBUȚII ISTORIOGRAFICE
PRIVIND CERCETAREA UNOR MONUMENTE
DE ARHITECTURĂ DIN BIHOR,
A MANUSCRISELOR ȘI CĂRȚILOR EXISTENTE
ÎN ACESTEA
(1903—1911)**

de
VIOREL FAUR

Studierea atentă a preocupărilor istoriografice bihorene, de la cele dintii manifestări de acest fel și pînă la lucrările de dată recentă, constituie o condiție esențială a cercetării științifice, care asigură integrarea în actualitatea istoriografică a eforturilor anterioare și, totodată, permite o mai clară relevare a ceea ce este nou cu adevărat, a informației originale și neintrate în circuitul de cunoștințe, care merită a fi reliefată. Sub acest raport, devine extrem de necesară cunoașterea riguroasă și completă a tot ce s-a publicat în perioada ce precede o investigație contemporană, astfel că reconstituirile din domeniul istoriografiei sînt de o utilitate incontestabilă. Răspunzînd, desigur parțial, unui asemenea deziderat, ne propunem ca, în rîndurile următoare, să prezentăm contribuția cărturarului beiușean Moise Popovici la investigarea unor monumente de arhitectură din sudul Bihorului (depresiunea Beiușului), precum și a manuscriselor și cărților pe care le-a găsit (în perioada 1903—1911) în interiorul acestora.

În vremea în care a efectuat cercetările în discuție — menite a decifra realități semnificative ale vieții satului din această parte a țării noastre —, Moise Popovici a fost învățător în Seghiște, apoi administrator al tractului Vașcăului. A fost, deci, determinat de condiția sa, ca modest intelectual rural, să-și restrîngă activitatea la spațiul pe care-l putea cerceta fără mari cheltuieli materiale și fără să atragă atenția aparatului represiv al statului dualist austro-ungar, care dovedea o mare perseverență în urmărirea activității culturale și naționale a militanților ridicăți din rîndurile populației românești. De remarcăt, cu deosebire, pasiunea și stăruința cu care a încercat să scoată la lumină date importante despre realitățile spirituale bihorene din veacul al XVII-lea și pînă în al XIX-lea, făcînd în această direcție operă de pionierat.

Prima semnalare a rezultatelor obținute prin cercetarea valorilor culturale existente în biserica din satul Hîrșești (de lîngă Seghiște) da-

tează din anul 1903. Este vorba de articolul intitulat *Manuscripte vechi*¹, din care desprindem, mai întâi, considerațiile sale în legătură cu importanța acestora: „Astfel de manuscripte mai sunt (și încă nu puține) chiar și în zilele noastre. Cei ce doresc să le găsească, să cerce numai prin bisericile parohiilor mai mici și mai sărace și nu numai că le vor găsi, dar vor afla și încă și aceea, că acele manuscripte sunt unicele cărți, de cari cîntăreții de pe la sate se folosesc și acum”². După ce descrie un asemenea manuscript, respectiv *Mineiul* din biserica de la Hîrsești, M. Popovici transcrie însemnările depistate pe paginile acestuia. Datorită semnificației lor documentare, le reproducem: „*Anii de la nașterea lui Christos 1740 mța (luna) Maiu 19 din cînd au puhoiat apele foarte mari în toate lunile preste an și multe holde au stricat. Scrisam eu Diac Simion fiind fecior de 44 ani*” (în partea inițială a manuscrisului); „*Sfirșit și Dzeu laudă și mulțămită că miau ajutat după început de am ajuns și săvîrșitul acestei cărți*”³ (text de încheiere). De observat că M. Popovici nu se aventurează în a formula ipoteze, ci se limitează la consemnarea datelor amintite.

La fel procedează și în cazul *Mineiului* — manuscript din biserica satelor Petrileni-Zăvoieni, din care extrage aceste informații: „*Scrisam acest Mineiu în satul Saca. Eu Pavel Dascăl rus din țara muncaciului din varmege Bereg. In an 1733 și am săvîrșit în luna lui Decemvrie ziua 1. Aceasta cartea anume Minea. Isvodită pe limba românească. Cumperat robul lui Dzeu Pituț Florea cu muierea lui Solomia. Pentru ertarea păcatelor lor și pentru norodul lor ce so priscărit părinți anume Duma petru, Jujana, Pituț Pante, Sența, Petru, Blaga, Toader și pentru al șapte semîntia norodul lor*”⁴. *Mineiul* a ajuns, la 1792, în proprietatea bisericii din Săliște de Beiuș, după cum rezultă din însemnarea următoare: „*Acest strasnic este a bisericii din B. Săliște. S-au visităluit la 24 Februar 1792. Prin mine Ianosi m.p. protopo*”⁵. Anticipativă și de un real sens constructiv este și propunerea pe care o avansează M. Popovici: „Cîte manuscripte se vor mai fi aflînd pe la bisericile noastre și cîte dintrînsele nu sunt lăsate pradă dintelui vremii. Ce bine ar fi dacă toate acele manuscripte s-ar aduna și depune spre bună păstrare în vreo bibliotecă unde. Făcînd astfel, posteritatea ne-ar binecuvînta...”⁶.

În toamna anului 1903, M. Popovici ajunge în localitatea Băița, interesîndu-l nu numai istoricul bisericii ortodoxe, ci și viața așezării. El consemnează faptul că „locuitorii orașelului menționat, afară de puțini economi, cari locuiesc în partea apuseană a orașului, sau după cum se zice: „în sat”, afară apoi de cîțiva precupeți de șindile și de puțini ne-

¹ *Biserica și școala*, 1903, nr. 35, p. 293—295.

² *Ibidem*, p. 294.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 295.

guțători venetici, toți sunt mineri sau băeși⁷, datorită exploatărilor miniere din apropierea Munților Bihorului. Aflăm, deci, că la începutul secolului al XX-lea, principala ocupație a locuitorilor din Băița era minieritul, ceea ce constituie o informație utilă reconstituirii trecutului acestei așezări sud-bihorene. Folositoare sînt și datele despre biserica ortodoxă, terminată — conform mențiunii de pe peretele estic al turnului acesteia — în 1835. M. Popovici opinează că înaintea ei a existat o alta, probabil din lemn, deoarece în noua biserică au fost așezate patru icoane mai vechi. Pe una dintre ele se afla inscripția: „*Aceste icoane s-au zugrăvit pe seama sfintei biserici neunite din orașul Băița prin cheltuiala Rosatului (?) (răposatului doar?) J. Andol Dănilă din Oradea-mare, iunie în 4 zile anul 1800*”⁸. Din cea dintîi biserică a mai rămas și „artisticul chivot” care poartă data: 1827. Este certă, așadar, existența altei biserici în Băița.

Preocuparea pentru strîngerea informației documentare referitoare la istoria satelor românești din Bihor, a tot ceea ce au însemnat forme ale vieții acestora, se profilează — cu deplină claritate — în intervenția publicistică a lui Moise Popovici, intitulată *Pentru posteritate*⁹ și în care stăruie asupra împrejurării că multe „din parohiile noastre dispun de acte și documente vechi, precum și de o mulțime de cărți-manuscrise, mai ales de prin veacul 17 și 18”¹⁰. Acestea trebuie adunate cu grije, pentru ca „posteritatea să fie măcar în parte în curat cu evenimentele mai însemnate din trecut”¹¹. El însuși oferă un bun exemplu în acest sens, comunicînd informațiile depistate în biserica din Dușești. Notabile sînt, desigur, inscripțiile descifrate de M. Popovici, ca de pildă cea de pe peretele care despărțea „nartica de naos”: „*Aceasta sfință biserică s-au ridicat prin strădania comunei Dușeșd în anul 1862 și s-au zugrăvit în anul 1870 prin pictorul Emanuil Veisz Antal*”¹². În completare: „*sub preoția O.D. parochu Dimitrie Mateiu titor Toaderu Buhașiu și crâșnic Pasca Lupu*”¹³. Pentru a demonstra însă că nu aceasta este prima biserică din Dușești, conform convingerii sale că este necesară prospectarea cît mai adîncă în timp a realităților rurale, Popovici recurge la extrage-

⁷ Moise Popoviciu, *O scurtă monografie. Biserica din Băița*, în loc. cit., 1903, nr. 45, p. 375—377.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Biserica și școala*, 1904, nr. 19, p. 166—167.

¹⁰ *Ibidem*, p. 166.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*. Dr. I. Godea propune — în *Monumente istorice bisericesti din Eparhia Oradiei. Județele Bihor, Sălaj și Satu-Mare, Bisericile de lemn*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, Oradea, 1978, p. 96 — următoarea lectură a inscripției: „*Această sf. biserică s-au ridicat prin strădania comunei Dușești în anul... și s-au zugrăvit în anul 1870 prin pictorul Emanuel Weiss Antal*”; „*Sub preoția D. D. Parochu Dimitrie Mateiu, chitorii Teodor Buhașiu și Crisnis Poscalupa*”. Din transcrierea lui M. Popoviciu (1904) sînt de reținut — datorită exactității lor — două informații și anume: despre anul construirii bisericii (1862) și partea finală a inscripției (adică: „*crisnic Pasca Lupu*”).

rea unor însemnări de pe cărțile aflate în biserică; de pe un *Ceaslov*: „*Scrisam eu Popa flore aceasta carte anume ceaslov, cînd ședeam în sat în Kereseu în anii de la nașterea lui Chs. 1717. Mța Decemvrie 23*“¹⁴; de pe un *Liturghier*: „*Scrisam eu Popa Kirilă februar*“ (anul indescifrabil) și „*Scrisam eu Popa Kirilă, (nedescifrabil) anii 1717 April 7*“¹⁵; de pe un *Minei*: „*Scrisam eu Popa Teodor din Drăgoteni, cînd murise de ciumă în Vidicul Beiușului și mai în toată Varmegea Biharii anii lui Chs. 1743 luna lui Ianuar 20 de zile*“ și „*Scrisam eu Popa Mihaiu din Sitani Dumitale frate Popa Iuone din Dușești aceasta poveste cînd am fost de 37 ani și-s popit de 9 ani să se scie anii lui Chs. 1734*“¹⁶. Este neîndoielnică, prin urmare, existența unei biserici în anul 1734 în Dușești, care putea fi și mai veche¹⁷. Chiar din însemnările reproduse putem conchide că în prima jumătate a secolului al XVIII-lea se aflau în satele bihorene amintite mai mulți copiiști de cărți, preoți cunosători ai scrisului și citirii, modificîndu-se astfel imaginea de pînă acum — care va fi mai completă numai după ce vom dispune de o listă cuprinzătoare, a tuturor celor care au copiat manuscrise și au exprimat spiritualitatea satelor — despre universul cultural al populației românești din așezările rurale.

Publicînd cîteva *Date istorice* despre preotul Popa Luca (venit la 1699, din Mărgăul ardelean, în comuna Buntești) și descendenții acestuia, M. Popovici apelează la însemnările de pe cărțile aflate în biserică din Buntești și care au o reală valoare documentar-istorică. Pe prima pagină a unui *Antologion* figura o notiță deosebit de interesantă: „*Să s(e) știe și aceasta cînd sau făcut beserica aceasta în Buntești anii lui Chs. 1709, fiind vremi foarte cu anevoi multe și împarechiata vreme, încă neștiind cine va domni țara împăratul Leupold au craiul Rakolți Freanțu fiind nevoi multe pe țară*“¹⁸. Despre biserică din Buntești, așa cum arăta în anul 1904, ni se precizează că este „*făcută din lemn, dar e făcută din lemn de stejar și acum e atît de puternică, că acoperită, cînd cere necesitatea, va trăi încă multe sute de ani*“¹⁹. Ca atare, și în comuna Buntești exista o veche biserică de lemn, edificată pe locul în care se afla o alta, care a ars, fără să fie cunoscute cauzele întîmplării. Oricum, aceasta din urmă data (probabil) din veacul al XVII-lea și era construită tot din lemn, de vreme ce a fost mistuită de flăcări. Pe un exemplar din *Antologion*-ul sau *Floarea cuvintelor* (tipărită la Rîmnice, sub Constantin Basarab, de către Antim Ivireanul), consultat de M. Popovici, se afla acest text: „*Aceasta carte s-au cumpărat aici la besereca din Buntești. În anii lui Chs. 1712 de tot satul după ce au ars besereca dintîiu și o dat și po-mană să nu o cumva vînză cineva, ce fie stătătoare la besereca aceasta în*

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Vezi și afirmațiile lui I. Godea, în *op. cit.*, p. 95.

¹⁸ Moise Popoviciu, *Date istorice*, în *Biserica și școala*, 1904, nr. 34, p. 243.

¹⁹ *Ibidem*.

veci nemutată , iară cine o ar vinde aiurea să fie anatemă acar ce popă ar fi numai să-i pomenească²⁰.

În ideea că se impunea redactarea unei istorii a diecezei Aradului, M. Popovici a cercetat documentele păstrate în arhiva Consistoriului orădean, din care publică informații utile cunoașterii condițiilor în care s-a ridicat biserica din satul Hîrsești, la 3 aprilie 1803. Biserica a fost „făcută” de popa Teodor, „pe pămîntul lui Bogdan Urs²¹. Actul este semnat la 3 mai 1810 — de „tăt satul” Hîrsești, mai exact de 21 locuitori ai acestuia.

Activitatea sa de cercetare cunoaște și în anul următor satisfacții, ceea ce se poate observa în modul cum prezintă noile descoperiri. Dintre acestea ne rețin atenția interpretările ce au ca obiect referințele documentare depistate în biserica din satul Tărcăița. Pe iconostasul (așezat „deasupra străinii din stînga”) figura însemnarea: „Acesta s. biserica sau făcut din lemn cu cheltueala satului iară cu sirguința și cu mai din adinsul stare și cu lucrare au fost și sau cu a cestor oameni Ille Miculă, Ille Savu, Ille Giurgiu, Nicodim Petru în anul 1796 în luna lui Iunie în 10 zile întracesta an și s-au și sfințit aceasta sf. bis. Marți la Rusalii acesta-i și hramul pog. Duhului sfînt²². O altă inscripție, de pe icoana preotului dintii al bisericii, avea următorul conținut: „Acesta a fost mai nainte popă la Tărcăiță și prin sirguința și bunăstarea cestui sau zugrăvit (nedescifrabil) de Darabănt Șimon zugravul: Nicodim Mihaiu, parohul satului cel dintiiu. Anul 1816 Iunie 14²³.

Impresionat de așezarea satului Mierag („pe două dealuri, despărțite de olaltă prin o vale adîncă și periculoasă, în timpuri ploioase...”), M. Popovici se oprește mai insistent asupra biseriței de lemn, despre care publică un articol. De reținut inscripția pe care o face cunoscută: „Cînd s-a făcut biserica aceasta a Hy²⁴. Adaugă un comentariu demn de interes: „litera din urmă..., fiind greșit tăiată nu putem sigur ști oare 1708 ori 1750 e anul zidirei bisericei?²⁵. Ulterior, dr. I. Godea afirmă — cu un sigur temei documentar — că la „1752 Meletie Covaci găsește la Mierag o biserică de lemn acoperită cu șindrilă²⁶. Este, deci, confir-

²⁰ Ibidem.

²¹ Idem, *Material pentru istoria diecezei. Act referitor la zidirea bisericei din Hîrsești-protopresbiteratul Vașcăului*, în loc. cit., nr. 46, p. 360.

²² Aurel Chiriac propune — în *Monumente istorice bisericești din Eparhia Oradiei...*, p. 200—201 — această lectură a inscripției: „Acestă s(fîntă) beserică au făcut Ile Trianu cu cheltuiala satului iară cu ... au făcutu acest...; Ile Micula, Ile Sav, Ile Murfa, Nicolae Petra, în anul 1796 în luna iunie în 20 zile... și s-au sfințit această sfîntă beserică Marți la Rusalii. Acesta îi și hramu Pogorîrea Duhului Sfînt”.

²³ Ibidem. Aurel Chiriac afirmă — în loc. cit., p. 202 — că această „pisanie” este indescifrabilă. Reproduce din ea doar cuvintele: „... Nicodim... lui Anul 1816 iunie 14”. Este, neîndoieînic, mai completă semnalaarea, din 1905, a lui M. Popovici.

²⁴ Moise Popovici, *Date pentru Istoria Bisericească*, în *Biserica și școala*, 1906, nr. 21, p. 2—3.

²⁵ Ibidem.

²⁶ I. Godea, op. cit., p. 143.

mată ipoteza lui M. Popovici, care face întotdeauna propuneri și comentarii extrem de prudente, pentru a nu fi contrazis de investigațiile ulterioare.

O descoperire notabilă este și „inscripțiunea” (cu „litere cirile”) de pe *antimisul* (din 1692) aflat în biserica din Finațe: „*Acest Dumnezeuesc jervelnic pe carele se săvîrșește Dumnezeuască cea fără de singe și sfințită slujbă sau blagoslovit și s-au sfințit cu mîna preasfințitului mitropolit Kir Teodosie în zilele prealuminatului și de Hs iubitorului Constandin Băsărabă voivodul a toată țara românească lēt 7200*”²⁷. O mărturie²⁸ de necontestat a unității noastre culturale, în pofida fruntariilor artificiale impuse de guvernării vremelnici.

În anul 1911 apar, sub semnătura lui M. Popovici, două materiale cu caracter istoriografic. În cel dintîi ne furnizează date în legătură cu „biserica de lemn” din Cîmpanii de Jos, care a fost mutată în satul Poieni de Sus²⁹. Edificarea noii biserici în Cîmpani de Jos a început în anul 1868, de către „maestrul” Gersner Iános. Acoperișul i-a fost pus de „maestrul” Toader Poenar (în 1872). Biserica a fost dată în folosință la 1882, iar turnul i s-a ridicat în anul 1897³⁰.

Așa cum am mai reliefat, stăruințele lui M. Popovici se îndreaptă spre orizonturile vieții rurale în evul mediu, din care desprinde anumite aspecte, caracteristice pentru ilustrarea adevărului că au existat permanente și fertilizatoare legături culturale între românii bihoreni și cei din principatele transcarpatine, sesizabile nu numai în manuscrisele și tipăriturile care au circulat — dovezi concludente ale unei spiritualități active, păstrate în spațiul unității de simțire și de exprimare națională —, ci și în concepția de realizare a unor monumente de arhitectură românească, cu un specific pregnant național, distinct de cel al creației naționalităților conlocuitoare. Spațiul vieții culturale bihorene în perioada investigată include elemente viabile, precum cele puse în evidență de acest precursor al cercetării istoriei românilor din părțile sud-bihorene. Moise Popovici a fost, prin interesul și rigoarea cu care a făcut cunoscute pagini din istoria artei și culturii bihorene, unul din întemeietorii istoriografiei locale, într-o vreme cînd asemenea îndeletnicire pretindea eforturi, spirit temerar și cunoștințe temeinice. Reactualizînd datele puse de el în circulație — inclusiv cele referitoare la biserica de piatră din satul Seghiște, extrem de importantă³¹ —, am vizat restituirea unei activități istoriografice meritorii, dar și furnizarea de informații documentare utile pentru cercetarea contemporană.

²⁷ Moise Popoviciu, *Un antimis din 1692*, în *Biserica și școala*, 1906, nr. 25, p. 2—3 și nr. 26, p. 3.

²⁸ Aurel Chiriac, în istoricul pe care-l face bisericii din Finațe (vezi *Monumente istorice bisericesti din Eparhia Oradiei...*, p. 100—102) nu consemnează acest *antimis*.

²⁹ Moise Popoviciu, *Material pentru istoria diecezei noastre*, în *Biserica și școala*, 1911, nr. 36, p. 4—5.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Idem, *Monografia comunei Seghiște*, în *Transilvania*, 1911, nr. 3, p. 213—220.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA ACTIVITĂȚII PARLAMENTARILOR ROMÂNI ÎN SPRIJINUL ȚĂRĂNIMII PE TIMPUL APLICĂRII REFORMEI AGRARE DIN 1921

de
BLAGA MIHOC

Cercetarea fondurilor arhivistice cu profil economic oferă specialistului, în general materiale privind dezvoltarea uneia sau alteia dintre ramurile economice, precum și devenirea în timp a instituțiilor de coordonare a acestora. Nu puține, însă, sînt și surprizele, acele momente în care cercetătorul poate descoperi aspecte nebănuite ale activității unora dintre personalitățile politice și literar-artistice, legate prin origine, ocupație sau „angajare politică” în special de pătura țărănească, aceea care, precum se știe, a constituit o majoritate absolută în masa locuitorilor țării. În acest sens semnalăm, între altele, un moment din activitatea politică a scriitorului transilvănean Ion Agârbiceanu, finalizată prin intervenția sa pentru o chestiune, care viza o problemă politică-economică de însemnătate excepțională, recunoscută ca atare de majoritatea istoricilor și căreia politicienii primelor decenii ale secolului nostru i-au acordat, e drept că nu numai din altruism și spirit novator, ci mai ales de nevoie, o mare atenție, aceea a aplicării reformei agrare.

Cu studiul acestui proces complex, sub multiplele sale aspecte, s-au ocupat numeroși istorici și economiști din perioada interbelică și din cea contemporană. Amintim, în treacăt desigur, din prima categorie pe G. Ionescu-Sișești, N. Cornăteanu, Mircea Georgescu, A. Frunzănescu, Constantin Garoflid, Ștefan Antim, G. Cipăianu și din a doua pe Vasile Liveanu, Mihail Rusenescu, Traian Lungu, Mircea Iosa, Iosif Kovács, Ilie Grămadă, N. Adăniloaie, I. Dârdală, M. Știrban, Gh. Hristodol, Mircea Voba, D. Șandru¹. Mulți dintre autorii citați au fost implicați direct ca personaje politice sau funcționari de stat în opera de expropriere și improprietărire. Această mare „revoluție economică” a fost sprijinită de

¹ Vezi pentru aceasta D. Șandru, *Reforma agrară, din 1921 în România*, Editura Academiei R.S.R., București, 1975, pp. 1—15, 17—79.

majoritatea intelectualilor democrați, între care se situa desigur și Ion Agârbiceanu.

Ca deputat național-țărănist² în parlament, sub guvernul liberal, în anii 1925—1926, el se va ocupa în mod deosebit de situația unor țărani din comunele Ocnișoara (plasa Aiud) și Spălnaca (plasa Uioara) ale județului Alba, lăsați la discreția autorităților locale, adică a primarului Emanoil Ladroman și a agronomului regional Alexandrescu din Ocnele Mureșului³.

Memoriul adresat de către „scriitorul deputat”, la 2 martie 1926, președintelui Consiliului de miniștri, Ministerului de Interne și Ministerului Agriculturii și Domeniilor în cauza țăranilor din comunele amintite demonstrează în primul rînd preocuparea acestuia pentru respectarea legalității în aplicarea reformei agrare și, într-un context general, atașamentul său față de aceia care probabil i-au dat votul, trimitîndu-l în parlament și pe care, mutatis mutandis — i-a imortalizat în unele din scrierile sale. „Gestul parlamentar” săvîrșit atunci de către Ion Agârbiceanu constituie astăzi o dovadă a existenței unei tradiții în obîșnuința „coborîrii în Cetate”, a angajării directe a creatorilor de artă în viața socială. Exemplul său continua, firește la dimensiuni specifice, pe acelea ale lui Vasile Alecsandri și Titu Maiorescu pentru Vechea Românie sau ale lui Ioan Slavici și Ion Russu-Șirianu, pentru Transilvania⁴. Dar să vedem despre ce era vorba în concret, după cum ne informează însuși Ion Agârbiceanu. În satul Ocnișoara, primarul local Emanoil Ladroman a comis mai multe abuzuri în aplicarea reformei agrare, improprietînd ilegal pe unii și frustrînd de improprietărire pe alții. Împotriva acestor abuzuri țăranii nedreptățiți s-au plîns încă în aprilie 1925 subprefecturii. Subprefectura a dispus, pe baza celor reclamate de țărani, efectuarea unei anchete. Ea s-a desfășurat în luna iulie, în 14 zile de-a rîndul, sub îndrumarea efectivă a „prim-notarului județean”. Pe baza rezultatelor, consemnate într-un voluminos dosar de „400 de coale” ce cuprinde „toate abuzurile săvîrșite de primar, s-a hotărît înlăturarea acestuia din slujbă și trimiterea sa în judecată. Nu se știe din ce motive, însă, dar probabil în urma vreunei intervenții sus-puse, dosarul întocmit primarului Ladroman a fost oprit la arhiva prefecturii, „în loc să fie înaintat Parchetului

² Inițial Ion Agârbiceanu a fost membru al Partidului Național Român, apoi, după fuziunea acestuia cu Partidul Țărănesc, al Partidului Național-Țărănesc, pînă în martie 1927, cînd a trecut în Partidul Național Liberal. (*Aurora*, 25 martie 1907; Mihail Rusenescu, Ioan Saizu, *Viața politică în România 1922—1928*, Editura politică, București, 1979, p. 97).

³ Arhivele Statului din București, *fond Președinția consiliului de miniștri*, dos. 28/1926, f. 53—57.

⁴ Vezi pentru aceasta I. Slavici, *Sbuciumări politice la Românii din Ungaria*, București, Minerva, Institut de Arte Grafice și Editură, 1911, p. 1—115; P. Cociuba, *Ioan Russu-Șirianu, luptător pentru înfăptuirea unității naționale a poporului român*.

Tribunalului din Alba Iulia⁴⁵, așa cum ceruseră, în mai multe rânduri, cîțiva reprezentanți ai țăranilor nedreptățiți. Prefectura a găsit de cuviință doar să recomande țăranilor ca în viitoarele alegeri comunale să nu-și mai dea votul celui care i-a nedreptățit. În numele acestor țărani năpăstuiți, deputatul Ion Agârbiceanu se adresa, la 2 martie 1926, Ministerului de Interne, cerînd să intervină ca dosarul cu abuzurile primarului din Ocnișoara să fie înaintat tribunalului, desigur pentru ca vinovatul să fie pedepsit așa cum se cuvine. „Rog pe Dl. Ministru de Interne, cerea Agârbiceanu, să binevoiască a dispune autorităților administrative din fruntea județului Alba să înainteze dosarul acolo unde-i e locul și unde e de datoria celor ce au început cercetarea oficială, să-l trimită la parchet. Altfel se surpă orice credință a cetățenilor în sfințenia legilor“ conchidea el⁶. Cam la fel s-au petrecut lucrurile în satul Spălnaca, după cum tot Agârbiceanu le povestește. De la proprietarul Isidor Hirsch, Comitetul agrar a expropriat, ce e drept după vreo doi ani de târăgănări, în iunie 1925, un teren de 18 iugăre, destinat împrumutării mai multor țărani cu locuri de casă⁷. Ca să-și poată construi cît mai repede locuințe pe terenurile atribuite lor, țăranii au căzut de acord să plătească proprietarului recolta anului agricol 1925, de pe cele 18 iugăre; punerea lor în posesie asupra locurilor de case rezultate din parcelarea suprafeței amintite s-a făcut abia în 5 noiembrie, dar numai provizoriu. Ba mai mult, toată iarna lui 1925/1926, noii împrumutăriți au fost amenințați de către agronomul regional din Ocnele Mureșului, Alexandrescu, că „vor mai trece ani de zile pînă cînd vor putea intra în posesiunea (definitivă)“ a loturilor de casă, ce li s-au atribuit, fără însă a fi lămuriți cît anume aveau de plătit pentru ele. În sfîrșit, la 2 ianuarie 1926, probabil încurajat și de belșugul sărbătorilor de iarnă, numitul agronom a venit în comună și a cerut „să se încaseze de la fiecare împrumutător cu loc de casă cîte 94 lei, și în termen de 14 zile să-i vireze la Oficiul D-sale în Ocnele Mureșului“⁸. Cum țăranii, ca mai totdeauna de altfel, nu aveau bani, și cum nici delegatul — perceptor nu s-a grăbit să-i încaseze, sorocul de solvire a trecut și, oficios, agronomul, după ce însfîrșit perceptorul s-a prezentat cu banii, a refuzat să-i primească, spunînd că „nu va primi banii pînă cînd fiecare din cei îndreptățiți nu vor da cîte o declarație în scris că vor solvi toate spesele ce se vor ivi cu trecerea locurilor de case în posesia lor“⁹. La acest original „ultimatum“ șase aleși ai țăranilor se prezintă agronomului regional și-i declară că ei sunt gata să se oblige în scris de a „solvi toate spesele ce se vor mai ivi cu trecerea locurilor de case în posesia lor“¹⁰. Ci totul e în zadar, căci, după încă cîteva gra-

⁵ Arhivele Statului din București, *fond Președinția consiliului de miniștri*, dos. 28/1926, f. 57.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, f. 53.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

tuite amînări, „incoruptibilul“ funcționar statal nu vrea să mai știe de nimic; el refuză primirea banilor pe motiv că țărani au întîrziat, și ca urmare arendează locurile de casă tot proprietarului Isidor Hirsch, de la care s-au expropriat, deși acesta promise în hotarul comunei Hăjdac o suprafață echivalentă. Agronomul vroia să împlinească, astfel, „prezicerea“ făcută inițial că „vor trece ani pînă cînd vor intra oamenii în posesiunea locurilor de casă“. Unul dintre țărani, Ion Podariu, apucase, după cum ne informează tot Ion Agârbiceanu, să-și clădească pe locul primit o căsuță. Proprietarul, devenit acum arendaș, arase încă din 15 ianuarie 1926 cele 18 iugăre ce-i fuseseră expropriate și, intervenind, nu e greu de ghicit prin ce mijloace, la jandarmeria comunală, a obținut ca aceasta să acționeze brutal asupra năpăstuitului țaran, somat acum „să-și strice casa și (să-și) ducă materialul de pe (acel) loc“, căci la caz contrar jandarmii „îi vor da foc“¹¹. În fața acestei situații, dată fiind popularitatea scriitorului și desigur și înțelegerea sa față de cei pe care atît de bine i-a surprins și prezentat în cărțile sale, o delegație de 10 săteni iscălră și duseră un memoriu lui Ion Agârbiceanu, relatîndu-i toate cele ce pătiseră, și rugîndu-l să-i ajute. Pe acest temei, prompt și rezonant, Ion Agârbiceanu se adresează președintelui Consiliului de miniștri și ministrului Agriculturii, relatîndu-le tot ceea ce pătiseră țărani din Spălnaca și cerîndu-le să ia măsuri de urgență pentru îndreptarea lucrurilor.

„Întrucît e limpede aici că e vorba de șicanele unui slujbaș care nu-i conștient de datoria lui, întrucît în primăvara asta cei mai mulți îndreptățiți voiau să înceapă clădirile“ (construcția locuințelor) conchi-dea Agârbiceanu, „rog pe dl. Ministru al Agriculturii să ia măsuri urgente pentru ca oamenii să nu mai fie postați de la drepturile cîștigate, că-i o batjocoră singeroasă o astfel de executare a reformei agrare“¹². Cerea, cu alte cuvinte, punerea în posesie definitivă a țăranilor asupra loturilor atribuite lor și, firește, pedepsirea funcționarului vinovat. Pentru a întări și mai mult demonstrația vinovăției funcționarilor locali din județul Alba, Agârbiceanu prezenta, la 11 martie 1926, ministrului Agriculturii, un „supliment“, constînd de astă dată dintr-un memoriu al „Reuniunii plugarilor și muncitorilor din Aiud“¹³. Memoriul avea 12 puncte în care țărani formulau acuze grave la adresa altui agronom, I. Ștefănescu din Aiud, vinovat și el de numeroase abuzuri în legătură cu aplicarea reformei agrare. Primele 4 puncte ale memoriului treceau în revistă abuzurile privind împrumutarea cu pășuni comunale, iar apoi, „într-un capitol separat, după cum arată Agârbiceanu, cele în legătură cu pădurile comunale“¹⁴.

Concluzia firească era, și Agârbiceanu o arată, că Ministerul Agriculturii trebuie să dispună o anchetă rapidă, care să verifice toate nemulțumirile țăranilor și să pedepsească după fapte, pe cei care s-au făcut

¹¹ *Ibidem*, f. 54.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, f. 95.

¹⁴ *Ibidem*.

vinovați de abuzuri în aplicarea legii. Numai așa urma să se asigure reușita operei de împrumut pe care o doreau, desigur, toți parlamentarii români pătrunși de dragoste de țară și hotărâți să contribuie la îmbunătățirea situației materiale a țărănimii. Se poate afirma deci, că gestul lui Agârbiceanu nu era singular, nu era o excepție, căci alături de el, au acționat, după „puteri“ numeroși alți scriitori, din diferite județe ale României. Amintim astfel pe publicistul bihorean Dumitru Lascu, originar din Girișul de Criș, care ca membru în parlamentul „guvernării“ liberale, s-a ridicat și el împotriva abuzurilor în aplicarea reformei agrare în Bihor, încă din 1923. În interpelarea pe care a adresat-o către președintele Consiliului de miniștri, la 1 noiembrie 1923, însoțită de documente scrise ce-i argumentau conținutul, el arăta în primul rând că pădurile expropriate de la diferiți proprietari din Bihor sunt defrișate în mod abuziv, fără nici un plan de exploatare prevăzut de lege. „Dacă jafurile vor continua, spunea Dumitru Lascu, în interpelarea sa, cea mai bogată regiune de lemne din Europa este amenințată ca în decurs de câțiva ani să devină ceea ce este astăzi Carst-ul de pe malul Adriaticii”¹⁵. Se înțelege de la sine că, în acest caz, păgubiți erau țărani, cărora urmau să li se atribuie, ca păduri comunale, zone defrișate. Pe lângă aceasta, spunea tot Dumitru Lascu, țărani din județele de graniță, Arad, Bihor, și Satu Mare, au fost afectați, în mod substanțial, și de reducerea suprafeței lotului tip de împrumut pe care o dădea legea, cât se stabilise inițial să fie, la 4 iugăre sau la mai puțin, pentru a constitui așa-numitele „rezerve de stat”. Aceste rezerve de stat, date inițial în folosință țăranilor prin intermediul obștilor de arendare, au fost luate și arendate unor „societăți” ca «Motocultura» sau «Terra», alcătuite din diferiți „antreprenori” capitaliști, în special minoritari, deosebit de odioși țăranilor. „Se comite, deci, conchidea Dumitru Lascu, sfruntata violare a legii de către organe obligate a o respecta și a impune și altora respectarea ei. Și nu e necesar a preciza rezultatul, adică mizeria și ticăloșiile provenite pe urma abuzurilor”¹⁶. Însuși consilierul agricol și implicit serviciile agricole județene au contribuit, după părerea exprimată aici de Dumitru Lascu, la frustrarea țăranilor de pământurile ținute în arendă provizorie, căci contractele cu amintitele „societăți” au fost încheiate înainte de a se decide ca acele pământuri să fie destinate ca rezerve statale. „De unde aveau să știe, încă de pe atunci, acei preținși «reprezentanți ai statului» care vor fi și cită extindere vor avea «rezervele» de care cred că își pot permite a dispune după plac și în ori și care moment”, se spune în interpelarea lui Dumitru Lascu¹⁷. Vecinătatea cu loturile țăranilor a terenurilor arendate ilegal «Motoculturii» și «Terrei», aducea pagube celor dintii, după cum remarcă parlamentarul român. Astfel, el amintește marile devastări pe care turmele de porci aparținând „societății nemțești”

¹⁵ *Ibidem*, dos. 20/1923, f. 333.

¹⁶ *Ibidem*, f. 337.

¹⁷ *Ibidem*.

«Motocultura» din Salonta le-au provocat, în octombrie 1923, loturilor unor țărani din Tulca, însămințate cu griu de toamnă, cât și amenințările cu arma de către funcționarii aceleiași societăți a celor ce nu voiau să le recunoască dreptul de folosință asupra terenurilor ce li s-au arendat. În numele țăranilor nemulțumiți, al căror reprezentant se declara, Dumitru Lascu arăta ministrului Agriculturii următoarele: „Țăranii români din regiunile menționate (Tulca și Salonta — n.n.) refuză a recunoaște «Motoculturei», «Terrei», »Agrarei« sau oricăreia dreptul de a le fura pământul deținut de dînșii în virtutea legii“. Și, mai departe, „acordarea de forță armată în scopul de a se valida acestor asociații de jaf drepturi inexistente, cu consecința aducerii la sapă de lemn a păturei țărănești, «talpa țării», cum ne place a o intitula, o considerăm de o crimă menită a nimici cu desăvârșire nu numai interesele și drepturile lor legale cât și bruma de încredere de care se mai bucurau autoritățile politice prin acele ținuturi“¹⁸. Îl ruga pe ministrul Agriculturii să ia inițiativa constituirii unei «comisiuni parlamentare», care să cerceteze situația aplicării reformei agrare în Bihor, și, ca urmare, acolo unde constată ilegalități, ca cele din zona Salonta și Tulca, să le îndrepte și să dispună pedepsirea vinovaților și „imediată repunere în posesiune a țăranilor deposezați prin sfidarea celui mai elementar simț de legalitate și moralitate. Aceasta pentru prevenirea unor evenimente a căror răspundere va rămâne în sarcina autorilor de fapt“¹⁹. Era această ultimă precizare o expresie directă a stării de tensiune ce domnea în rîndurile țăranimii bihorene, nemulțumită de numeroasele excluderi de la împroprietărire.

Urmînd poate exemplul lui Dumitru Lascu, alt parlamentar bihorean, Iosif Tărău, interpelează și el deopotrivă pe primul-ministru și pe ministrul Agriculturii și Domeniilor, la 16 noiembrie 1923, asupra unor nereguli ce vizează o problemă amplă, dintre care amintim nerespectarea dispozițiilor legale privind arendarea rezervelor de stat, nesatisfăcerea unora dintre îndreptățiii la împroprietărire, sau împroprietărirea abuzivă a unora, neîndreptățiii, tărgănarea punerii în posesiune asupra loturilor atribuite etc. Arendarea ilegală a rezervelor statale către acele „societăți“ amintite și de Dumitru Lascu, este o formă voalată de menținere a pămînturilor expropriate tot de către foștii proprietari, deveniți acum membri ai «Motoculturei» sau «Terrei». Această procedură stîrnea cum era și firesc, o adîncă nemulțumire a îndreptățiților. Și aceasta cu atît mai mult cu cît unii, deși îndeplineau toate condițiile pentru a fi împroprietăriți, fuseseră lăsați pe dinafară, iar alții, tot îndreptățiii, dar care-și cumpăraseră și împărțiseră între ei anumite pămînturi, în special de la Episcopia romano-catolică, fuseseră „scoși“ din drepturile asupra acelor loturi, expropriate de către organele agrare. La Nojorid, bunăoară, spunea parlamentarul Iosif Tărău în interpelarea sa, unde în vara lui

¹⁸ *Ibidem*, f. 337—338.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, dos. 1/1923, f. 24, 25.

1923 avusese loc improprietărirea festivă a țăranilor, de față fiind și ministrul Agriculturii, „au rămas neimproprietăriți vreo 100 de îndreptățiți, cărora, ca să nu-și revendice drepturile în fața dumneavoastră, adică să nu facă scandal, după vorba d-lui prefect . . ., li s-a făgăduit din partea tuturor autorităților că vor fi improprietăriți ulterior. Bieții lipșiți au rămas, însă, pînă astăzi cu făgăduiala neîmplinită”²¹. Mai mult, chiar, în loc să fie improprietăriți, pămîntul s-a dat unui agent liberal domiciliat în Oradea Mare. Sătenii din Alparea, Betfia și Rontău, văzînd că lucrările de improprietărire merg foarte încet și, după cum spunea Iosif Tărău, pierzîndu-și „orice nădejde de a ajunge în posesiunea pămînturilor ce li s-au făgăduit, și-au cumpărat, prin bună învoială, pămînt cu întindere de la 1 la 5 iugăre, și după ce Comisia de ocol a aprobat aceste cumpărături, Comisia județeană a nimicit contractele pe pămînt, căci pămînturile cumpărate sunt expropriate. Acum bieții săteni, dintre care mulți și-au făcut și case pe pămîntul cumpărat, sunt expuși să fie scoși din pămînturile muncite de ei, prin hotărîrea Comisiei județene . . ., care de altă parte aprobă cumpărături ce neîndreptătesc regiuni întregi”²². Firește că, dacă acest caz a fost rezolvat în final prin aprobarea cumpărăturilor, meritul îi revine lui Iosif Tărău, ca unul ce a exprimat în parlament doleanțele țăranilor. „Cuvîntul” acestui deputat a vestejit, de la tribuna parlamentară, și mecanismul procedural greoi al aplicării improprietării, prin care organele de aplicare a reformei agrare fie că întîrzieau punerea în posesie a improprietăriților asupra loturilor primite, fie că își anulau, pe scară ierarhică, unele altora hotărîrile o dată date. Astfel, țăranii din satele Oșorheiu, Fughiu, Episcopia Bihor, nu puteau intra în stăpînirea loturilor atribuite lor, cu toate că încă din vara lui 1923 „formele legale” pentru aceasta erau îndeplinite. Motivul era, după cum arată Iosif Tărău, că „organele de la Consilieratul agricol, în urma intervenției proprietarilor, nu sunt disponibile a eși la fața locului pentru predarea faptică (a terenului), căci d-nul consilier agrcol și dl. agronom au bunul obicei de a primi în audiență numai pe proprietari și nu pe îndreptățiți”²³. Nu mai puțin ilegal au acționat oficialitățile și în chestiunea improprietării îndreptățiților din comuna Săcădat, în număr de 160, cărora inițial li s-au atribuit în arendă forțată doar 59 iugăre (49 iugăre ca loturi de cultură, 10 iugăre ca locuri de casă) din cele 370 expropriate în hotarul acelei comune. Mai mult, Comisia județeană pentru expropriere și improprietărire, în loc să sporească această suprafață, „a hotărît a le lua și ce au avut în arendă forțată și le-a dat, pesemne ca să poată munci mai intens, pămînt la 8 km depărtare, în hotarul altui sat, de la alt proprietar, spunea Iosif Tărău. Și, mai departe, concluzionînd cu dezamăgire: „ar fi lung pomelnicul de a înșira nedreptățile făcute văduvelor și invalizilor de război (căci) ar trebui să înșir toate satele din

²¹ *Ibidem*, f. 24.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

județ... O legitimă revoltă mocnește în sufletul țăranilor în urma acestor nelegiuiri. A fost caz când țăranii au vrut să linșeze pe unii dintre membrii societăților de exarendare. A trebuit... să intervenim pentru potolirea spiritelor surescitate; ne-a reușit vremelnic (dar) întrebăm, cu grijă, oare pînă cînd vom putea fi stăpîni pe pornirile acestor nedreptăți?“²⁴.

Nu mai puțin numeroase sunt, însă, și nemulțumirile pentru neacordarea autorizației de defrișare a unor terenuri atribuite ca pășuni comunale sau pur și simplu ca loturi pentru cultură. Un exemplu de acesta l-ar constitui cazul întîmplat locuitorilor din Olcea (plasa Beliu, județul Bihor), cărora organele de improprietărire le-au atribuit, încă din 23 noiembrie 1925, o suprafață de 299 iugăre de pădure, pentru a fi transformată în teren agricol, necesar țăranilor ca teren de cultură, locuri de casă, precum și pentru satisfacerea intereselor obștești (pentru școală și pentru biserică²⁵). Dar, la 26 iunie 1931, Comisia de ocol pentru improprietărire din Tinca, avînd și avizul Ocolului silvic Beliu, din 7 februarie același an, a hotărît ca acest teren să fie atribuit altor comune. De aceea, îndreptățiii din Olcea cer sprijinul „senatorului“ Ludovic Bica, membru în parlament, sub guvernarea Partidului național-țărănesc, iar acesta, în numele țăranilor, „depune“ ministerului de Interne, la 13 iulie 1931, o „comunicare“, în care protestează împotriva exosecționării lor. Concomitent, însă, „antistia comunală“, (primăria adică), a intervenit în această chestiune cu un memoriu de protest și la Ministerul Agriculturii. Cazul a rămas, însă, ca atîtea altele, fără rezolvare, cu atît mai mult cu cît de astă dată nu era vorba decît de „schimbarea proprietarilor“, terenul în discuție fiind totuși atribuit îndreptățiților și nu rezervat pe seama statului. Eforturile parlamentarului bihorean, ca de altfel și ale altora, au rămas fără rezultat. Oricum activitatea unora dintre deputați, a celor ce au militat pentru aplicarea corectă a legii de reformă agrară pe cale parlamentară, demonstrează, dincolo de ideile lor politice, o gîndire progresistă, o înțelegere justă a dorinței legitime a țăranilor pentru pămînt. —

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem*, dos. 2, f. 114—115.

PREOCUPĂRILE REUNIUNII CULTURALE „CELE TREI CRIȘURI“ DIN ORADEA PENTRU ÎNFIINȚAREA DE BIBLIOTECI ÎN VESTUL ȚĂRII

de
VIOREL FAUR

Asociindu-se eforturilor culturalizatoare ale *Astrei*, reuniunea „Cele trei Crișuri“ din Oradea, înființată la finele anului 1919, dispunea de un vast program de activitate, care includea și manifestări cu caracter novator, alături de altele tradiționale, de o eficiență verificată. Una din principalele preocupări ale reuniunii orădene a fost înființarea de biblioteci „populare“ în așezările din vestul României, continuându-se astfel experiențe identice ale despărțămintelor *Astrei*, care au întemeiat în părțile bihorene, la începutul veacului al XX-lea, numeroase asemenea biblioteci, contribuind la constituirea unor tradiții importante în această direcție. Capacitatea de cuprindere a despărțămintelor bihorene, ca și mijloacele de care s-au folosit, au fost incomparabil mai reduse decât cele ale reuniunii la care ne referim, fără să mai insistăm asupra condițiilor în care acestea au activat, fără îndoială diferite. Reuniunea „Cele trei Crișuri“ se afirma într-o țară unită și puternică, scopul ei fundamental fiind acela de a consolida unitatea națională și, sub acest raport, de a fi un instrument eficient al afirmării noastre culturale.

Atenția conducerii reuniunii orădene s-a îndreptat, cum era și firesc, spre locuitorii din așezările rurale, care veacuri de-a rândul au rămas înafara operei de ridicare culturală, îndreptată cu consecvență spre populația urbană și, cu deosebire, spre componenții națiunilor dominante. Cu atât mai mult, se impunea acum — când se realizase idealul unirii tuturor românilor într-o țară liberă — o concentrare a strădaniilor de emancipare a sătenilor, de luminare a lor, apelându-se la toate posibilitățile existente, dintre care constituirea de mijloace de informare și lectură stătea la îndemina factorilor culturali bihoreni. Propaganda culturală „pentru trezirea poporului de la țară“ pornise deja din „centrul țării, din capitala statului național unitar român, aderind la aceasta și instituțiile culturale din provincii, cum a făcut-o, spre pildă, Reuniunea „Cele trei Crișuri“ din Oradea. Într-o notă apărută în revista *Cele trei Crișuri* — editată de reuniune — se sublinia faptul că țărani români din

Bihor manifestă un interes real pentru cărți. „Dovada o avem zilnic la redacție — se preciza în același material publicistic —, unde ni se prezintă, din zeci de comune, reprezentanți cari cer cărți, și cari ne cer posibilitatea ca să poată și la ei acasă să-și găsească această hrană sufletească”¹. Reuniunea orădeană a răspuns unor asemenea solicitări, după cum rezultă din acest pasaj al notei la care ne-am referit: „Cîteva elemente entuziaste s-au pornit din comună în comună... cu cărți și reviste procurate fie prin „Marea reuniune“, fie prin cheltuiala lor proprie, au pus bazele unor „case de cetire“ în satele unde au fost chemați. Setea cu care ascultau poveștile și cuvîntările — relatează un cunoscător al faptelor —, entuziasmul cu care ne primeau și mai ales interesul pe care-l arătau țăranii, bătrîni și tineri, pentru noua lor organizație, ne-au umplut sufletul de bucurie”². În 13 martie 1921, reuniunea a „pus bazele unei case de cetire în comuna Tășad”³, făcînd totodată un apel către „redacțiile de ziare și reviste, casele de editură, autorii, librarii, ca și oamenii de bine să binevoiască a trimite cărți, reviste, ziare, pe adresa „Casa de cetire“, com. Tășad, jud. Bihor”⁴. La 20 martie 1921 a mai fost înființată în comuna Tulca o „casă de cetire“, după care reuniunea a acționat, cu energie sporită, în direcția întemeierii de biblioteci „populare“ în satele bihorene.

Secția de „propagandă“ a Reuniunii „Cele trei Crișuri“ și-a propus, la sfîrșitul lunii octombrie a aceluiași an, să organizeze în fiecare duminică conferințe la sate, cu care prilejuri să procedeze și la alcătuirea de biblioteci „populare“. Astfel, la 23 octombrie 1921 reprezentanții reuniunii „au fost primiți cu însuflețire“ de locuitorii satului Rontău, din apropierea orașului Oradea. Au susținut conferințe dr. A. Magier („din istorie și geografie, pentru cunoașterea țării“), medicul Suroni, directorul Școlii normale din Oradea, G. Bota („despre adevărata unire, care se pregătește în școală“) și M. G. Samarineanu, care a oferit din partea revistei *Cele trei Crișuri* 60 de cărți „populare“, ca „un început“ pentru biblioteka din acest sat, făcînd totodată „promisiunea că centrul se va îngriji pentru alte cărți, reviste și ziare”⁵. Într-adevăr, reuniunea și-a îndeplinit acest angajament față de locuitorii din Rontău, deoarece în biblioteka lor „populară“ se aflau, la 14 decembrie 1924, un număr de 158 de cărți și periodice⁶.

La începutul anului 1922, reuniunea orădeană „a adus un număr de 1 600 volume noi, din toți scriitorii români, așa că în curînd — se menționa într-o notă redacțională — va mai pune bazele la încă 10 biblioteci populare în județul Bihor, cu ocazia cărora vor fi organizate șezători

¹ *Casele de cetire*, în *Cele trei Crișuri*, 1921, nr. 6, p. 191—192.

² *Ibidem*.

³ *Memento*, în *Cele trei Crișuri*, 1921, nr. 6, p. 194.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Biblioteci populare*, în *loc. cit.*, nr. 18—19, p. 391—392.

⁶ Muzeul Țării Crișurilor, *Colecția de documente*, Inv. 632.

literare pentru popor⁷. Nu dispunem — în momentul elaborării acestei lucrări — de surse informative în legătură cu realizările în domeniul de care ne ocupăm ale reuniunii în anul 1922, astfel că ne vom opri la cele din perioada următoare, despre care au fost consemnate în presă câteva date deosebit de utile demersului nostru științific. Se cuvine a fi subliniat faptul că reuniunea a conceput acțiunile de întemeiere a bibliotecilor populare în sate ca pe niște veritabile momente în viața culturală a acestora, asigurându-le un puternic ecou în conștiința celor prezenți, adesea într-un număr impresionant, una din dovezile concludente ale receptivității lor.

Biblioteca populară din comuna Băița a fost „inaugurată” la 28 mai 1923, în prezența vicepreședintelui secției a III-a („Crișul Repede”) a reuniunii, George Bota, care a și ținut o cuvîntare sătenilor. În continuare, elevii Școlii normale din Oradea „au executat mai multe coruri românești și dansuri naționale, iar la urmă s-au încins hore și sirbe între elevi și săteni. Serbarea a luat sfîrșit într-o însuflețire generală⁸. Evenimente de o factură similară s-au petrecut și în alte așezări bihorene, constituindu-se ca niște repere în viața lor culturală. Apelăm la câteva exemple edificatoare. Delegații reuniunii orădene — Gh. Tulbure și George A. Petre — au participat, în 28 iulie 1923, la „inaugurarea” bibliotecii populare din „orașelul” Vașcău, care a avut loc în sediul școlii primare, „în fața unui numeros public, între care veniseră și mulți țărani din satele din prejur”. În discursul său, Gh. Tulbure preciza că „Reuniunea va înființa și va alimenta tot mai multe biblioteci populare, fiind convinsă de rolul folositor ce-l au aceste biblioteci la popularizarea culturii și la luminarea maselor⁹. Au mai vorbit George A. Petre („despre foloasele bibliotecilor populare”), învățătorul Vasile Sala (cunoscutul folclorist), Cornel Neagu, Gh. Bogdan și Maxim Nonu. Cărțile au fost „predate” Casinei române din Vașcău, „unde va funcționa pe viitor o bibliotecă „Cele trei Crișuri”¹⁰, formată din 182 de cărți, reviste și ziare¹¹.

În anul 1924, reuniunea a mai înființat 8 biblioteci populare în satele: Tilecuș (în 19 ianuarie, cu 150 cărți¹²), Bratca (la 20 ianuarie, cu 158 cărți¹³), Vadu Crișului (în 24 februarie, cu 109 volume¹⁴), Șuștiu (la 7 septembrie, cu 192 cărți¹⁵), Lugașul de Jos (la 17 august, cu 135 de cărți¹⁶), Lugașul de Sus (la 17 august, cu 145 de cărți¹⁷), Cihei (la 19

⁷ *Memento*, în *Cele trei Crișuri*, 1922, nr. 3—4, p. 163.

⁸ *Ibidem*, 1923, nr. 5, p. 80 și nr. 6, p. 100.

⁹ *Ibidem*, nr. 8, p. 131.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Muzeul Țării Crișurilor, *Colecția de documente*, Inv. 644.

¹² *Ibidem*, Inv. 641.

¹³ *Ibidem*, Inv. 625.

¹⁴ *Ibidem*, Inv. 623.

¹⁵ *Ibidem*, Inv. 631.

¹⁶ *Ibidem*, Inv. 638.

¹⁷ *Ibidem*, Inv. 635; *Cele trei Crișuri*, 1924, nr. 8, p. 128.

¹⁸ *Ibidem*, Inv. 630.

august, cu 143 de cărți¹⁸) și Haieu (în luna decembrie, cu 171 de cărți¹⁹). „Fiecare inaugurare de bibliotecă — se menționa în procesul verbal al ședinței comitetului central al reuniunii din 16 octombrie 1924 — a fost însoțită de șezători culturale pentru popor, la cari au luat parte intelectuali de frunte”²⁰.

Dovedind o stăruință exemplară, reuniunea a reușit să întemeieze, în anul următor, încă 5 biblioteci populare în localitățile: Gepiu (la 1 februarie, cu 157 „cărți, broșuri și reviste”²¹), Sîntandrei (la 15 februarie, cu 182 volume²²), Parhida (la 22 martie, cu 204 volume²³), Ineu (iunie 1925, cu 180 „cărți, broșuri și reviste”²⁴) și Borș (la 4 octombrie, cu 205 „volume și diverse publicațiuni pentru săteni”²⁵). În primăvara anului 1925, Reuniunea „Cele trei Crișuri” depășește, în acțiunea ei de întemeiere a bibliotecilor populare, aria județului Bihor, extinzându-și această formă de activitate și în județele apropiate. „Credincioasă principiilor ce și-a înscris în programul ei încă de acum șase ani — se accentua într-un comentariu publicistic —, reuniunea „Cele trei Crișuri” pășește și peste limitele ținuturilor bihorene în propaganda culturală prin satele românești”²⁶. Astfel, la 23 aprilie a „trecut și-n plaiurile sătmărene cu două biblioteci populare, pe care le-a așezat în comunele Terebești (cu 240 volume — n.n.) și Piscări (cu 154 cărți — n.n.)”²⁷.

O altă inițiativă însemnată a reuniunii a fost înființarea de filiale în „centrelor importante din județele de pe graniță”, creîndu-și deci organisme și mai eficiente de contact cu locuitorii. „Pentru realizarea acestui proces de descentralizare culturală — se arăta într-un articol —, reuniunea a făcut un apel la întreaga intelectualitate a satelor din județele de la frontiera de vest a României, la studențime... și la toată lumea interesată de ridicarea noastră culturală”²⁸. Concomitent cu întemeierea filialelor, reuniunea acorda unele „avantagii materiale și un număr de cărți necesare înființării bibliotecii filialei, iar bibliotecile existente, în fiecare cerc (plasă), vor intra sub îngrijirea filialei”²⁹.

Din darea de seamă a reuniunii pe anul 1925 rezultă faptul că aceasta a mai donat fiecărei biblioteci populare „colecții din revistele noastre (adică cele tipărite de reuniune — n.n.) din anii trecuți, broșuri editate de reuniune, precum și cite un abonament la revistele „Cele trei Crișuri” și „Cele trei Crișuri pentru popor”³⁰. De asemenea, societatea

¹⁸ *Ibidem*, Inv. 633; *Cele trei Crișuri*, 1925, nr. 1, p. 20.

²⁰ *Cele trei Crișuri*, 1924, nr. 11—12, p. 182.

²¹ *Ibidem*, 1925, nr. 2, p. 36.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, nr. 3, p. 73.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, nr. 10, coperta a II-a.

²⁶ *Ibidem*, nr. 5, coperta a II-a.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, nr. 8—9, p. 130.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Arhivele Statului Oradea, fond 64, dos. 1, f. 2.

culturală orădeană a pus, gratuit, la dispoziția bibliotecii funcționarilor poștali din Oradea un număr de 150 volume, a bibliotecii populare „Cele trei Crișuri” din comuna Galbeni (județul Roman) 200 volume și a Societății de patronaj din Oradea 215 cărți³¹.

Un considerabil progres se constată în acest domeniu al preocupărilor reuniunii pe parcursul anului 1926, când au fost înființate — în județul Bihor — un număr de 25 biblioteci populare, după cum urmează: Aștileu—Peștera (aprilie, cu 201 volume³²), Cefa (iulie, cu 181 volume), Sinicolau (iulie, cu 215 cărți), Ponorel (iulie, cu 103 volume), Tulca (în 4 iulie, cu 106 volume³³), Șuncuiuş (la 11 iulie, cu 110 cărți), Ciumeghiu (la 11 iulie, cu 220 volume³⁴), Cheresig (la 18 iulie, cu 114 cărți), Miersig (la 20 iulie, cu 110 volume), Tămașda (la 25 iulie, cu 150 volume), Homorog (în august, cu 121 cărți), Cociuba (în august, cu 120 volume³⁵), Abrămuț (la 3 octombrie, cu 110 volume³⁶), Beliu, Ciutelec, Popești, Sirbi, Spinuș, Ciuhoi, Sfirnaș, Sărsig, Ceanaloș, Tășad (completarea fondului de carte existent), Bucium și Drăgești (aceste din urmă 12 biblioteci au fost întemeiate în perioada 17 octombrie — 28 noiembrie, cu un fond global de 1456 volume, cărți și reviste³⁷). S-a pus un justificat accent, în discursurile rostite de conferențiarul trimis de conducerea reuniunii, pe educația sanitară și, deci, pe activitatea de prevenire a bolilor. Transcriem un comentariu din presă având tocmai acest obiect: „Reuniunea „Cele trei Crișuri”, într-o armonică și însuflețită colaborare cu Asociația medicilor români din Oradea, adunați în jurul organizației „pentru combaterea bolilor sociale”, n-au scăpat o duminică, o sârbătoare, pentru a nu porni din oraș spre satele bihorene și a duce cu acest prilej „cuvîntul” sfătuitoare pentru apărarea (în fața — n.n.) dușmanilor sănătății, precum și „făclia isvorită” din slova scrisă a cărții românești³⁸. Tot în acest an, la 22 august, reuniunea a „fondat” o bibliotecă populară în satul Rușeni, județul Satu Mare, cu 100 de volume³⁹ și broșuri. Au participat la manifestare și membrii societății „Junimea sătmăreană”. Delegatul reuniunii I. Nagy, a „vorbit” despre *Mijloacele de ridicare economică a poporului*, și a prezentat activitatea societății orădene, „desvoltată — timp de aproape 8 ani — în direcția răspîndirii culturai în masele populare⁴⁰”.

În 20 martie 1927, conducerea reuniunii a difuzat o circulară — de o remarcabilă valoare informativă — către directorii școlilor în care funcționau bibliotecile ei populare, cu intenția evidentă de a cunoaște

³¹ *Ibidem*.

³² *Cele trei Crișuri*, 1926, nr. 5, p. 79.

³³ *Ibidem*, nr. 6—7, 104.

³⁴ *Ibidem*, nr. 8—9, coperta a II-a; Muzeul Țării Crișurilor, *Col. doc.*, Inv. 640.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Muzeul Țării Crișurilor, *Col. doc.*, Inv. 627; *Cele trei Crișuri*, 1926, nr. 10, coperta a II-a.

³⁷ *Cele trei Crișuri*, 1926, nr. 11—12, coperta a II-a.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, nr. 8—9, coperta a II-a.

⁴⁰ *Ibidem*.

anumite aspecte ale modului cum au fost utilizate acestea „de sătenii comunii și de către elevii școlii”⁴¹ din localitățile respective. Erau solicitate răspunsuri exacte la întrebările: „Ce cărți s-au citit mai mult? Dacă s-a arătat un interes mai deosebit pentru citit din partea sătenilor și a frunzașilor satului? Ce cărți sunt cerute mai mult de populația satului? Dacă ați organizat vreo șezătoare cu scop de propagandă și indemn la cititul cărților din bibliotecă? Dacă ați constatat vreun folos cultural de pe urma acestei instituții?”⁴² Reuniunea avea urgentă nevoie de aceste date, pentru ca — după propria mărturisire a conducătorilor ei — să „poată lua în viitor măsurile necesare la bunul mers al acestor biblioteci”⁴³, cărora li se vor transmite noi cărți și reviste, însoțite de precizarea de a fi incluse în inventarul fiecăreia în parte. Fără îndoială că ecurile la acest demers — de o certă factură sociologică — al reuniunii au avut rezultate practice imediate, oferind comitetului central al reuniunii o perspectivă mai realistă asupra rostului bibliotecilor populare. Nu s-au păstrat însă documente în acest sens și, ca atare, nu este posibilă analiza unui asemenea fenomen cultural. Situația este aproape identică și în cazul surselor informative despre bibliotecile întemeiate în anul 1927, care sînt extrem de restrinse. Se poate afirma, cu certitudine, doar faptul că la 18 decembrie 1927 a luat ființă biblioteca populară din Sătmărel (Județul Satu Mare), cu un fond de 110 volume „alese și potrivite nevoilor și înțelegerii” locuitorilor⁴⁴.

Sumare sînt și informațiile despre strădaniile reuniunii în anul 1928, cînd acestea s-au concretizat în înființarea de biblioteci populare în așezările: Cărand, Măgești, Pocola, Petrani, Horsar (jud. Bihor), Doba, Boghiș, Cărășeu, Viile, Culciul Mare, Tarna Mare, Botir, Odorău, Borlești (jud. Satu Mare) și Fadimac (jud. Severin)⁴⁵.

Pînă în anul 1935 informația de care dispunem este sumară și ne-revelantă. Împlinindu-se atunci 16 ani de existență a reuniunii orădene, aceasta face un bilanț al propriilor realizări, printre care și bibliotecile din așezările rurale. „Cu nespusă bucurie putem anunța — se afirma în darea de seamă citită în adunarea generală din 25 martie 1935 — că numele societății a pătruns pînă în cele mai îndepărtate colțuri ale țării noastre și o dovadă despre aceasta sunt multe cereri adresate de învățători, preoți și alți intelectuali ai satelor de a-i vizita și de a le duce cărți de citit pentru săteni. Căldura entuziastă care se revarsă în șirurile acestor luminători ai satelor, este încă o dovadă că reuniunea noastră răspunde unei mari necesități culturale și că rezultatul muncii noastre a fost satisfăcător”⁴⁶. Reuniunea a întemeiat — „pe aproape întreaga regiune a graniței de vest, din Banat pînă în Maramureș” — un număr

⁴¹⁻⁴³ Muzeul Țării Crișurilor, *Colecția de documente*, Inv. 623.

⁴² *Cele trei Crișuri*, 1928, nr. 1, p. 21.

⁴³ *Ibidem*, nr. 9—10, p. 160.

⁴⁶ *Darea de seamă a Adunării Generale din 25 martie 1935*, în *Cele trei Crișuri*, 1935, nr. 3—4, p. 41—42.

de 160 de biblioteci populare⁴⁷, cu un fond total de 20 980 volume. Nu sînt menționate în sursele documentare la care am apelat toate localitățile în care au existat biblioteci ale reuniunii. Alături de cele consemnate în lucrarea noastră, le amintim și pe următoarele: în Orhei (Oșorhei?), Holod, Vintere, Tinăud, Groși, Săcădat, Aușeu, Topa de Criș, Borozel, Cornișel, Borodul Mare, Gheghie, Ursad, Picleu, Cordău, Apatoul Român, Pomezău, Răbăgani, Cîmpani de Sus, Băița, Sîrbești, Cărpinet, Criștior, Cărăsău, Șoimi, Borz, Coșdeni, Dobrești, Hidișel, Cîrpești Mari, Archiș, Cărand, Tăgădău, Agriș, Ceișoara, Topa de Sus, Craiova, Chișlaca, Ucuriș, Inand, Bicaciu, Olcea, Dușești, Ceica, Sîmbăta, Copăcenii, Sinicolaul de Beiuș, Aleșd (Sanatoriul), Burzuc, Săldăbagiu, Chioag, Casa Oastei (Oradea), Ponoare, Asociația meseriașilor (Oradea), Almaș, Școala primară nr. 3 (Oradea), Hătar (Hotar?), Societatea „D. Alexandrescu” (Oradea), Cubulcut, Orfelinatul din Oradea, Colonia Sălard, Sarcău (toate acestea în județul Bihor), Turda (jud. Arieș), Strehaia (jud. Mehedinți), Cucerani (jud. Botoșani), Prefectura județului Caraș, Vicea (jud. Sălaj), 6 biblioteci pentru Sighetul Marmăției (nu sînt precizate localitățile), Toracul Mic (Banat), Finteșul Mare, Bușag, Merișor, Sărari (jud. Satu Mare) și încă 3 biblioteci în județul Satu Mare⁴⁸. Despre cîteva biblioteci nu am depistat nici o informație, astfel că, deocamdată, am acordat credit doar cifrelor statistice la care ne-am referit anterior.

Chiar dacă reuniunea n-a dispus de o evidență clară a bibliotecilor întemeiate de ea, pe parcursul perioadei de peste un deceniu și jumătate, putem conchide că aceasta a creat — cu mijloacele specifice epocii (donații din partea editurilor, a Academiei Române și a altor instituții culturale și științifice, a autorilor și a diversilor sprijinitori ai inițiativelor culturalizatoare, precum și procurarea cu bani a unor cărți) — un număr impresionant de biblioteci populare, din care s-a configurat o adevărată rețea în vestul țării, antene prin care reuniunea comunica și întreținea legături strînse cu locuitori din sate și orașe.

Reuniunea „Cele trei Crișuri” din Oradea s-a ilustrat, așadar, ca un element dinamic al vremii sale, îmbogățind peisajul spiritual al zonei de vest a țării cu factori generatori de cultură, îndreptîndu-și atenția, în mod echivalent, față de locuitorii din orașe și de cei din sate, militînd pentru răspîndirea cunoștințelor în categorii cît mai largi. Prin această implicare a sa în viața culturală, ca și prin înțelegerea profundă a deziideratelor momentului, reuniunea orădeană a contribuit la întărirea unității noastre culturale, îndeplinindu-și astfel una din coordonatele majore ale programului ei patriotic. Strădaniilor ei i se datorează un important capitol al istoriei bibliotecilor din Bihor și, în sens mai larg, al trecutului nostru cultural.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*; Ion Bradu, *Reuniunea culturală „Cele trei Crișuri”*, în *Contribuții culturale bihorene*, Oradea, 1974, p. 183—184.

DIN ISTORICUL BĂILOR FELIX ȘI 1 MAI. CONTRIBUȚII DOCUMENTARE PRIVIND DEMERSURILE EFECTUATE PENTRU ETATIZAREA LOR (1920—1938)

de
BLAGA MIHOC

Desăvârșirea formării statului național unitar român a creat, precum se știe, condiții prielnice pentru aplicarea unor măsuri gândite și elaborate de către politicienii vremii încă în primii ani ai secolului al XX-lea. Între acestea un loc de primă importanță l-a avut reforma agrară, înfăptuită pe baza mai multor legi, elaborate în perioada dintre 1918—1921¹.

Aplicarea reformei agrare în Bihor a însemnat, în fapt, lichidarea marilor proprietăți aparținând unor instituții cu caracter religios ca: Episcopiile romano și greco-catolică, Capitlul romano-catolic, Ordinul religios premonstratens, Abația de Melk, cât și unor mari moșieri particulari². Pe suprafețele deținute de acești proprietari existau anumite instalații industriale, precum și câteva stațiuni balneo-climaterice. Așa, de exemplu, pe proprietățile Episcopiei romano-catolice se găseau Băile Episcopești (actualele Băi 1 Mai) iar pe cele ale Ordinului călugăresc

¹ Aceste legi sunt:

Decretul-lege de reformă agrară pentru România, din 15 decembrie 1918; Decretul-lege de reformă agrară pentru Basarabia, din 22 decembrie 1918; Decretul-lege de reformă agrară pentru Bucovina, din 7 septembrie 1919; Decretul-lege de reformă agrară pentru Transilvania, din 10 septembrie 1919; Legea pentru reformă agrară pentru Basarabia, din 13 martie 1920, cu modificările din 21 aprilie 1932; Legea pentru înființarea pășunilor comunale, din 24 septembrie 1920; Legea pentru reformă agrară din Oltenia, Muntenia, Moldova și Dobrogea, din 17 iulie 1921; Legea pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, din 30 iulie 1921, cu modificările din 23 iulie 1922; Legea pentru reforma agrară din Bucovina, din 30 iulie 1921.

(D. Sandru — *Reforma agrară din 1921 în România*, Editura Academiei R.S.R., București 1975, p. 48, 56, 61; *Legile agrare 1917—1936*, Editura Librăriei „Universale”, Alcalay et co., București, 1932, pp. 5, 12, 18, 53, 78.)

² Pînă la 1 ianuarie 1932 în Bihor au fost supuse lucrărilor de reformă agrară un număr de 656 proprietăți, din care s-a expropriat o suprafață totală de 462 297 iugăre 1 475 stinjeni. Din acestea, 453 662 iugăre 662 stinjeni erau expropriate definitiv, iar 8 635 iugăre 813 stinjeni se aflau în curs de expropriere. Din întreaga suprafață expropriată s-au predat județelor Turda, Arad, Sălaj 692 iugăre 613 stinjeni, rămînînd Bihorului 450 880 iugăre 1 165 stinjeni. Prin lucrările de îm-

premonstratens Băile Felix³. Amenajările din Băile Episcopoești ocupau, la 1920, o suprafață de teren de 58 ha și constau în: 5 hoteluri cu 128 camere, 3 stabilimente pentru tratament, dintre care 1 de clasa I, cu 26 de cabine cu căzi, și alte 2 stabilimente, dintre care 1 de clasa a II-a, cu 4 bazine și cabine pentru dezbrăcare, și 1 de clasa a III-a cu un bazin, toate evaluate la cca 1 750 000 lei, — iar cele din Băile Felix ocupau 60 ha și constau din vreo 30 de clădiri, între care 5 hoteluri cu un total de 200 camere, 4 stabilimente cu 8 bazine și 23 cabine prevăzute cu căzi de faianță, 1 stabiliment pentru școala de înot, clădiri pentru poștă, cazarmă, gară, locuință pentru medic, cazinou, restaurant etc.⁴, toate evaluate la 2 500 000 lei⁵. Autoritățile românești au apreciat inițial că atât proprietatea Episcopiei romano-catolice cât și cea a Ordi-

proprietărire, din cele 450 880 iugăre 1 165 stînjeni expropriate, 355 575 iugăre 711 stînjeni au fost destinate improprietării. Această suprafață s-a repartizat astfel: 69 951 iugăre unui număr de 33 037 țărani, în loturi de cultură individuale a căror suprafață varia între 0,5—5 iugăre. (Din această suprafață 56 989 iugăre 1 268 stînjeni erau atribuite unui număr de 23 970 de improprietăriți în mod definitiv, iar 12 961 iugăre 1 102 stînjeni unui număr de 9 067 improprietăriți în mod provizoriu.); 9 256 iugăre 1 013 stînjeni ca sesii bisericești; 4 962 iugăre 178 stînjeni pentru „interesele școlare”; 8 713 iugăre 274 stînjeni pentru diferite alte instituții (loturi zootehnice, demonstrative, pentru serviciul tehnic, pentru armată, pentru căi ferate, terenuri pentru sport și tir etc.); 4 251 iugăre 1 238 stînjeni ca locuri de case; 745 iugăre 236 stînjeni unui număr de 293 văduve, invalizi și orfani de război, pe baza legii din 7 iulie 1930; 5 820 iugăre 460 stînjeni pentru embaticari (țărani ce au folosit aceste loturi în arendă pe termen foarte îndelungat); 121 599 iugăre 648 stînjeni pentru pășuni comunale; 116 605 iugăre 422 stînjeni pentru păduri comunale; 9 961 iugăre 701 stînjeni pentru „fondul de colonizare” (improprietărilor strămutați); 3 698 iugăre 1 401 stînjeni vândute țăranilor la preț de expropriere. De notat că pînă la 1 ianuarie 1932 moșierii din Bihor au reușit, prin diferite mijloace, să păstreze o suprafață de 37 827 iugăre, pe care au exceptat-o de la expropriere. (Arhivele Statului din Oradea, *fond Prefectura județului Bihor, Serviciul Administrativ*, act 4135, 12 ianuarie 1932).

³ Vezi despre istoria acestor așezăminte I. Călușer, T. Sfirlea, *Istoricul băilor termale 1 Mai în Crisia*, Oradea, 1980, p. 539—582.

⁴ Arhivele Statului din București, *fond Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 39, 1926, fila 9.

⁵ În rapoartele întocmite de către inginerul Carol Camner, reprezentantul Direcției minelor, cu ocazia unor inspecții făcute la Sân Martin în verile anilor 1920 și 1925, se precizează că Băile Episcopoești au fost donate de regele Ladislau Capitulului de la Oradea, iar actul de donație „s-ar fi distrus sub domnia turcilor sau în timpul luptelor dintre protestanți și catolici. Donația regelui Ladislau a fost reînnoită de Leopold în 1692, dar documentul din acel an a fost dus la Budapesta în 1918”. De asemenea, în acele rapoarte se mai arată că prepozitul de la „Oradea Mare” a fost adus din Franța de Ștefan II, în 1130, și a funcționat inițial pe dealul de lângă Oradea, clădirea de atunci fiind distrusă de turci în secolul al XV-lea. Prepozitura va fi reînființată de către Iosif I, la 1705. La 1787 Ordinul Premonstratens a fost desființat din porunca lui Iosif al II-lea. În fine, la 1802 este reînființat de către Francisc I. La 1920 la prepozitura din Sân Martin se mai găseau 19 călugări. (Arhivele Statului din București, *fond Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 20, f. 1—6).

nului premonstratens, dat fiind faptul că episcopul romano-catolic era absenteeist (locuise în străinătate la 1 Decembrie 1918) și marele magistrul al Ordinului își avea sediul la Iaszo, în Cehoslovacia, trebuiau să fie expropriate, conform decretului lege din 10 septembrie 1919, în întregime⁶. De aceea, la 16 aprilie 1920, prefectul județului Bihor, Nicolae Zigre, a cerut, printr-o telegramă adresată către Președinția Consiliului de Miniștri, „exproprierea urgentă a celor două stațiuni «Băile Felix» și «Episcopești», care ar aduce, datorită numărului mare de turiști, importante venituri statului român. „Am onoarea a vă raporta că la 8 km de Oradea-Mare avem două băi termale, Băile Felix și Püspök (Episcopești) care formează proprietatea Episcopiei romano-catolice și a Ordinului călugăresc al premonstratensilor, din Oradea Mare, care le dau în arendă particularilor“, spunea Nicolae Zigre. „Propun stăruitor exproprierea acestora din partea statului, mai ales că au și linie ferată și sunt bine cercetate în timpul din urmă“, și mai departe „În considerarea acestora vă rog luați de urgență măsurile ce veți crede necesare“, încheia prefectul Nicolae Zigre⁷. Sensibilizat de sesizarea prefectului bihorean, dealtfel încadrată perfect în legalitate, Direcțiunea generală a minelor de pe lângă Ministerul Industriei și Comerțului ordonă, la 15 iunie 1920, inspectorului de mine Carol Camner să se deplaseze în Bihor și să controleze la fața locului care este situația celor două stațiuni. Ca urmare, între 8—18 iulie, Carol Camner inspectează Băile Episcopești și Felix, întocmind un raport amănunțit despre „inventarul“ de care acestea dispun și despre starea lor juridică din acel moment. Cum în acel moment atît „organismul eparhial“ cît și școlile sunt susținute de statul român, urmează că imobilele în chestiune revin de drept și în mod automat statului român. Aceasta cu atît mai mult cu cît de la 1 ianuarie 1916 Episcopia și Ordinul premonstratens arendaseră pe 25 și 12 ani Băile Episcopești și Felix lui Alajos Komszik și respectiv Ernst Riegl⁸. Aceștia, însă, deși în virtutea contractelor urmau să întreprindă anumite reparații sau construcții de noi „stabilimente“ nu-și onoraseră pînă în acel timp îndă-

⁶ Articolul 1 și 2 din decretul-lege prevedea exproprierea în întregime a următoarelor proprietăți: „1. Toate proprietățile imobiliare, fără deosebire de caracter și întindere, ale supușilor statelor străine, fie că sînt străini prin origină, fie că au devenit străini prin căsătorie sau alt mod. În această categorie sunt puși și acei locuitori ai României întregite care vor opta pentru cetățenie străină“; 2. Toate proprietățile imobiliare, fără deosebire de caracter și întindere, ale tuturor persoanelor morale, publice sau private, instituții, corporații, fundațiuni, bănci, întreprinderi etc. al căror domiciliu sau teren de activitate este în afară de teritoriul României întregite“ (Emil Petrini, *Banatul, Crișana, Maramureșul 1918—1928, I, Cultura națională*, București, 1929, p. 296).

⁷ Arhivele Statului din București, *fond Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 39, fila 7.

⁸ Judita Călușer... *op. cit.*, p. 575.

toririle. Dată fiind această stare de lucruri, la 24 iulie 1922 Direcția generală a minelor a cerut ca Serviciul sanitar din Cluj să preia „toate stațiunile balneare ale statului și cele particulare din întregul teritoriu al României întregite, prin urmare și cele din Oradea, așa cum se dispusese în legea din 26 mai 1920”¹⁰. Conform acestei dispoziții Dr. Iuliu Moldovan, „secretarul general al Sanătății și Asistenței Publice din Cluj” predă directorului general al minelor, Vasile Blăjan, toate băile din Transilvania, Banat și Maramureș fără să se facă vreo amintire specială despre Băile Episcopiei și Felix, care au rămas nepredate¹¹. În realitate, însă, cu toate că cele două stațiuni erau neîntăbulate pe episcopie și prepozitură, și fuseseră arendate ani de-a rândul unor antreprenori ce nu-și îndeplineau nici pe departe angajamentele contractuale, Ministerul Agriculturii și Domeniilor recunoscuse, încă la 8 iulie 1921, episcopului romano-catolic, declarat inițial de către forurile locale absenteeist, „dreptul de concesiune asupra apelor din locul Püspök”¹². La 15 iunie 1922 Comisia de Ocol pentru expropriere și improprietărire Oradea Mare a expropriat terenul pe care se situau Băile Episcopiești și Felix, dar la apelul proprietarilor Comisia județeană de expropriere și improprietărire anula, la 11 mai 1923, această expropriere, precizind că pînă la elaborarea unei noi legi privind starea juridică a stațiunilor balneo-climaterice din Transilvania cele două băi să rămînă „în administrarea Episcopiei și a Ordinului premonstratens”¹³. Profitind de această hotărîre care a creat o stare de confuzie, Episcopia și Ordinul au solicitat, fără rezultat e adevărat, autorităților locale și apoi centrale, autorizații de parcelare a terenurilor din jurul celor două stațiuni, spre a le putea vinde unor țărani localnici¹⁴. Problema stațiunilor propriu-zise, nepredate cum am văzut reprezentantului Direcției

⁹ Conform contractului cu Ernst Riegl pînă la 1 mai 1925 veniturile rezultate din exploatare trebuiau să-i revină prepoziturii, iar de la acea dată înainte arendașilor. În schimb aceștia erau obligați „să construiască la Felix un hotel de lux cu 100 de camere cu încălzire centrală, care să cuprindă săli de terapie, de lectură și conversație, de jocuri și dans, de masă, bucătării și bazine de baie pentru bărbați și femei, capelă pentru credincioșii romano-catolici; să mai construiască unul sau mai multe hoteluri de clasa a-II-a sau a-III-a, cu un total de 100 camere, cu sonerie și lumină electrică, și altul cu 30 camere; să întrețină stabilimentele și instalațiile existente; să execute drenajul hotelului «America» și a altor clădiri cu igrasie; să instaleze dușuri și alte instalații sanitare la bazinele existente, să betoneze lacul termal, să facă un gard metalic spre șosea, să pună filtre la intrarea apei în ștrand. Toate aceste construcții trebuiau să rămînă în proprietatea Ordinului după expirarea termenului de arendare. (Arhivele Statului din București, *fond Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 20, f. 37—38).

¹⁰ Arhivele Statului din București, *fond Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 20, f. 1—6).

¹¹ În cazul în care statul ar fi preluat cele două stațiuni el ar fi trebuit să suporte plata întregului personal angajat. (Arhivele Statului din București, *fond Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 20, f. 1—6).

¹² Arhivele Statului din București, *fond Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 32, f. 61).

¹³ *Ibidem*, f. 64, 69.

¹⁴ *Ibidem*, f. 69.

minelor în 1920, se va relua peste mai bine de trei ani și jumătate. Astfel, la 6 noiembrie 1923, Direcția generală a minelor trimite dosarul lor¹⁵ spre cercetare urgentă „Serviciului Contencios (administrativ) al Ministerului Industriei și Comerțului, care, însă, nu rezolvă chestiunea. Este drept că nici reprezentantul „Direcției“ n-a insistat prea mult în această problemă¹⁵. Între timp Ministerul Agriculturii și Domeniilor preluase majoritatea suprafețelor de teren din jurul celor două stațiuni, în timp ce Ministerului Cultelor îi reveniseră unele dintre clădirile acestora, cu toate că prin legea din 15 aprilie 1924 se dispunea trecerea stațiunilor din subordinea Ministerului Industriei și Comerțului în cea a Ministerului Sănătății și Ocrotirilor Sociale¹⁶. Peste aproape un an, în februarie 1925, același inspector al minelor, Carol Camner, efectuează o nouă inspecție în cele două stațiuni. În referatul adresat la 1 martie 1925 de către acesta Inspectoratului general balneo-climateric de pe lângă Ministerul Sănătății și Ocrotirilor Sociale, se cere alcătuirea rapidă a unei comisii compusă din funcționari competenți, „care transportându-se în localitate să studieze această chestiune ce ani de-a rândul a fost ținută pe loc de acele persoane neapte, pe mîna cărora a intrat¹⁷ și care să dispună preluarea Băilor Episcopoești și Felix de către Ministerul Sănătății, „întrucît acestea sunt de drept proprietatea statului român¹⁸. Referatul lui Camner a fost înaintat pentru studiu Consiliului de avocați al Ministerului Sănătății și Ocrotirilor Sociale. După patru luni, la 4 august 1925, răspunzînd solicitărilor ministerului, Consiliul de avocați precizează că, conform noii legi a minelor, preluarea celor două stațiuni balneare nu poate să aibă loc decît „prin proces, în urma unei hotărîri judecătorești, și că cei interesați trebuie să prezinte dovezi demne spre a fi validate sau infirmate. Rămînea acum, așa cum se exprima unul din inspectorii generali ai Direcției minelor, ca reprezentanții Serviciului Contencios al Ministerului Industriei și Comerțului „să studieze juridic dosarul“ spre a vedea, dacă „avem sau nu dovezi să cerem a fi chemați ca interesați în cauză“, adică dacă Ministerul Industriei și Comerțului are șanse să preia efectiv stațiunile¹⁹. Pentru împlinirea acestui deziderat Contenciosul solici-ta, la 19 noiembrie 1925, Inspectoratul general balneoclimacteric să înainteze de urgență, „întreg dosarul la Ministerul Industriei care, la rîndul său, va trebui să provoace o cerere de validare din partea celor ce exploatează stațiunile, dacă aceștia n-au făcut-o încă, urmînd ca la termenul de validare aceștia să ceară introducerea în cauză a Ministerului Sănătății, acesta fiind Organul (legal — n.n.) de administrare a stațiunilor balneare a(le) statului²⁰. În această situație, în fața Comisiunii de Validare se vor discuta chestiunile de proprietate asupra acestor stațiuni, precum și actele

¹⁵ *Ibidem*, dos. 20, f. 1—6.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 32, f. 61.

¹⁷ *Ibidem*, f. 18.

¹⁸ *Ibidem*, dos. 20, f. 1—6.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

pe baza cărora deținătorii de astăzi „se cred proprietari pe niște bunuri asupra cărora n-au avut mai mult decât dreptul de uzufruct”²¹. Cu alte cuvinte, trebuiau îndeplinite anumite formalități din care reținem doar că uzufructuarii celor două stațiuni vor trebui să vină în fața unei comisii compusă din juriști, cu acte autentice care să confirme drepturile lor asupra proprietăților în discuție, confirmarea fiind valabilă doar în urma unei hotărâri judecătorești de administrare a celor două stațiuni, acordat prin lege Ministerului Sănătății. Această procedură comportă, în fond, târăgănarea lucrurilor. De aceea unii dintre funcționarii superiori din conducerea Ministerului Sănătății, mai radicali desigur, cereau luarea în posesie a celor două stațiuni fără vreo altă formalitate. Astfel, la 28 noiembrie 1925 Consiliul de avocați al Ministerului Sănătății, întrunit într-o nouă ședință, aprobă propunerea dr. Ștefănescu ca reprezentanții ministerului „să ia în posesie (stațiunile — n.n.) prin încheiere de proces verbal, comunicându-i-se titlul chirieșului, care la rîndul său va acționa în judecată Episcopia romano-catolică care a închiriat” spre a fi despăgubit²². S-au cerut apoi extrase din cartea funduară cu numele celui pe care este întăbulat dreptul de proprietate asupra stațiunilor. Extrasele, emise abia la 20 mai 1926, deci după o lungă perioadă de amănare, demonstrează că „Episcopia romano-catolică n-are nici o calitate asupra acestei averi, întrucît n-a avut niciodată dreptul de proprietate, și confirm tratatului de pace (de la Trianon) acesta revine statului român”²³.

Ca atare, prin „memoriul” din 4 martie 1927, Ministerul Sănătății cere Tribunalului din Oradea să-i valideze întăbularea celor două stațiuni împreună cu terenurile din apropierea lor. „Cunoscut fiind tratatul de la Trianon, se scria în memoriu, prin care toate averile foste ale statelor inamice trec asupra statului, *avînd în vedere că aceste imobile, teren și clădiri... la încheierea păcii au trecut și s-au alipit statului (român — n.n.) iar cum din cartea funduară nu rezultă un drept de posesiune sau proprietate particulară bine definită, vă rugăm a valida definitiv aceste localități cu terenul ce aparținea fără drept de titlu, imobile specificate în cerere, pe numele Ministerului Sănătății și Ocrotirilor Sociale, citîndu-se în cauză părțile indicate, cît și posesorii actuali... spre a delăsa (aceste)averi care se cuvin Statului*”²⁴... S-a procedat, apoi, la „somarea” arendașilor, respectiv a reprezentanților lor, pentru a prezenta contractul de închiriere, și la informarea șefului „Portăreilor” de la Tribunalul din Oradea asupra unei eventuale rezilieri a acestuia. În paralel, Direcția despăgubirilor de război de pe lângă Ministerul de finanțe cere, încă la sfîrșitul anului 1926, ca Direcția generală a minelor să facă „cercetare” spre a vedea dacă într-adevăr Băile Felix și Episcopști sunt bunuri de stat, și dacă sunt să fie luate în stăpînire de sta-

²¹ *Ibidem.*

²² *Ibidem*, f. 2—3.

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem.*

tul român; ancheta, căci de fapt anchetă a fost, a făcut-o inginerul E. Buday, în toamna anului 1927.

Referatul acestuia, întocmit în perioada dintre 15 septembrie — 10 octombrie 1927 și depus la Direcția minelor, Contenciosului Ministerului Sănătății, la 2 noiembrie 1927, împreună cu hotărârile de expropriere a terenurilor din cele două stațiuni, este în general favorabil Episcopiei romano-catolice și Ordinului premonstratens, despre care se afirmă că „s-au îndeletnicit cu serviciul bisericesc și cu învățămîntul, (și) în acest scop au primit bunurile donatate din partea regilor... drept posesiune perpetuă“, — că inițial, pe baza legilor de reformă agrară, ambele stațiuni au fost expropriate de Comisia de Ocol rural de expropriere din Oradea Mare, în folosul statului, și, în fine că, prin hotărîrea aceleiași comisii, exproprierea a fost anulată, drept pentru care preluarea lor de către Ministerul Sănătății ar putea fi făcută numai cu avizul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice²⁵. Solicitarea avizului amintit, însă, n-a mai avut loc și ca urmare formalitățile de preluare a celor două stațiuni se împotmoliseră din nou. Urmă, apoi, un schimb de adrese cu efect nul, pe circuit intern, între organele de pe lângă Ministerul Sănătății; la 4 noiembrie 1927 Inspectoratul general balneo-climateric depune dosarul băilor Serviciului Contencios, cerîndu-i vag „a se pronunța asupra chestiunii, odată cu înapoierea lucrărilor cît mai urgent“; la 17 noiembrie 1927, Contenciosul răspunde afirmînd că deși deținerea Băilor Felix și Episcopești de către cele două instituții nu este justificată, prin nici un act legal, preluarea lor se va putea face numai după elaborarea unei legi speciale ce ar viza și alte stațiuni balneare, cum ar fi bunăoară Tușnadul²⁶.

Se întrevedea acum o nouă tărăgănare a preluării celor două stațiuni balneo-climaterice, păgubitoare pentru stat, dar folositoare unor instituții reacționare și antinaționale; dosarul băilor era „dat la o parte“. Abia la 17 decembrie 1929 avocata Maria Bujor informa Ministerul Sănătății că ar trebui să-și reînnoiască cererea, din 4 martie 1927, de validare a drepturilor asupra celor două stațiuni, rămasă pînă în acel moment nerezolvată. Cererea n-a mai fost, însă, reînviată, așa cum ceruse Maria Bujor, chestiunea trecerii celor două băi în posesiunea statului fiind amînată de acum pe o lungă perioadă. Și dacă înainte de cel de-al doilea război mondial problema preluării de către statul român a Băilor Felix și Episcopești a mai fost pusă, chiar dacă fără rezultat, aceasta s-a datorat unui distins și cunoscut învățat român, Onisifor Ghibu. Convingerea fermă a acestuia era că biserica catolică și ordinele ei călugărești, între care și cel premonstratens, urmăreau, în perioada dintre cele două războaie mondiale, nu atît scopuri religioase cît mai ales politice, servind acțiuni-

²⁵ *Ibidem*, f. 1—6.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Vezi Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții, anii mei de învățătură*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981.

lor rezivionismului maghiar²⁸. De aceea el dorea să participe personal la acțiunea de etatizare a unor bunuri deținute de către acestea, convins fiind că și în felul acesta va contribui la consolidarea statului național român. În acest sens, la 23 iunie 1934 a intervenit, cu dovezi imbatabile, la forurile judiciare din Oradea, ca să „rectifice în cartea funduară situația imobilelor deținute pînă acum, în mod ilegal, de către Ordinul premonstratens, trecînd ca proprietar, în locul acestuia, statul român”²⁹. Ca urmare, la 18 decembrie 1936, personalitatea juridică a Ordinului este anulată, iar întăbularea averii sale pe statul român, apelată inițial de Episcopie și Ordin, a rămas „definitivă” (sentința Tribunalului din Oradea, din 20 februarie 1937)³⁰. Mergînd mai departe, la 2 aprilie 1937, Ghibu a cerut Ministerului Educației Naționale o delegație ministerială care să-l împuternicească a prelua, pe seama Ministerului Sănătății, întreaga avere mobilă și imobilă a Ordinului premonstratens din Oradea, ce-și avea sediul la Sinmartin. La 9 aprilie același an împuternicirea i se acordă, însă, metodic cum era, Ghibu întreprinde o călătorie în Cehoslovacia, unde se găseau arhivele „Centralei de odinioară a acestui Ordin”, pentru a se documenta. Întors în țară abia pe la sfîrșitul lui august 1937, Ghibu a întocmit un raport amănunțit către Ministerul Educației Naționale — la 3 septembrie 1937 — în care face un bilanț al acțiunilor, ineficiente dealtfel, ce au avut loc între 1920—1937, în scopul etatizării Băilor Felix, punctînd, ca bun cunoscător, întreaga argumentație cu date de ordin juridic și istoric și cerînd, pentru preluarea efectivă a averii Ordinului, ajutorul autorităților puterii de stat. „Dat fiind că Dvoastră... m-ați însărcinat să duc la bun sfîrșit chestiunea Băilor Felix, preluîndu-le pe seama Ministerului sănătății publice... scria Ghibu în încheierea raportului său, am... nevoie să fiu ajutat și de către organele administrative și polițienești ale județului Bihor, în care scop cu onoare vă rog a interveni..., punîndu-le în vedere să-mi dea întreg concursul lor”³¹. Preluarea a avut loc, așa cum arată Onisifor Ghibu într-un raport trimis la 9 septembrie 1937, de astă dată numai Ministerului sănătății și ocrotirilor sociale, în dimineața zilei de 6 septembrie 1937³². Dr. Zeno Dumitreanu, medicul șef al județului Bihor, a fost instituit de Ghibu ca „administrator delegat” al Băilor Felix, ajutat de inginerul Alexandru Gavra, șeful serviciului tehnic al județului, contractul de închiriere urmînd să se rectifice în sensul că în locul Ordinului

²⁸ Onisifor Ghibu, *Catolicismul unguresc în Transilvania și Politica religioasă a Statului român*, Ediția a II-a, Cluj, Institutul de arte grafice, strada Memorandului nr. 23, 1932.

²⁹ Arhivele Statului din București, *fond Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 20, f. 1—6.

³⁰ Această sentință va fi, însă, apelată la Curtea de Casație din București (Arhivele Statului din București, *fond Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 20, f. 1—6.)

³¹ *Ibidem*.

³² *Statul român a luat în posesie Băile Felix și castelul din Sân-Martin*, în *Universul*, 1937, nr. 249, p. 11.

ca parte contractantă să fie trecut statul român³³. Ordinul premonstratens, însă, a apelat hotărîrea de anulare a personalității sale juridice, la Curtea de apel din Oradea, iar pe cea de „exposesiune“ a sa de către Tribunalul orădean, la Curtea de Casație din București. La 18 septembrie 1937, după cîteva ședințe, Curtea de Casație hotărăște scoaterea „cauzei Felix“ de pe rol, pînă ce Curtea de apel din Oradea se va pronunța în recursul privind „stabilirea personalității juridice a recurenților“³⁴. În paralel, la 9 septembrie cei doi călugări premonstratensi, „expulzați“ din mănăstirea de la Sin-Martin, prin avocatul Ordinului, adresează un memoriu de protest Ministerului Agriculturii. Se pare că „plingerea“ lor a găsit ecoul scontat, căci în zilele imediat următoare Ministerul sănătății a dispus telegrafic forurilor locale, la 19 martie 1938, să repună Ordinul în drepturile avute asupra Băilor Felix și a „castelului“ din San-Martin³⁵.

Mai mult, la intervenția Ministerului Afacerilor Străine este scos de pe rol și procesul pentru anularea personalității juridice a Ordinului. Se constituise, așadar, un cerc vicios, în contextul căruia o hotărîre depindea de alta; tărăgănarea pronunțării sentinței în procesul privind personalitatea juridică a Ordinului însemna amînarea exposesionării sale și, deci, a intrării Băilor Felix în posesia statului român. Eforturile lui Onisifor Ghibu și ale celorlalți funcționari de stat rămîneau, astfel, zadarnice, căci preluarea de către stat a Băilor Felix și Episcopești, dorită și pregătită, în limita legalității, de către cîțiva dintre oficialii de atunci, va fi realizată în cu totul alte condiții, firește, abia în anul 1948.

³³ Arhivele Statului din București, *fond Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 20, f. 15—23.

³⁴ *Ibidem*, dosar 33/1937—1939, f. 74.

³⁵ *Ibidem*, f. 95.

³⁶ *Ibidem*, f. 102.

RESTAURAREA TECII ȘI A SABIEI CELTICE DE LA CURTUIUȘENI

de
LIVIA ROȘU

În urma descoperirii întâmplătoare a unui mormînt de incinerare la Curtuiușeni în județul Bihor, în laboratorul de restaurare al muzeului au fost aduse alături de alte piese care formează inventarul mormîntului o sabie de fier și teaca sa.

Procesul de restaurare a acestor două piese face obiectul materialului de față.

Teaca de sabie, din care s-au păstrat opt fragmente, avînd aversul desprins de revers, a fost acoperită în afara impurităților mecanice de un strat uniform de oxizi și plăci de coroziune activă, de culoare roșiatică.

Pentru ușurarea tratamentului chimic fragmentele, degresate și spălate, au fost curățate mecanic cu ajutorul unor instrumente ascuțite, îndepărtarea oxizilor făcîndu-se numai acolo unde aceștia au cedat la presiuni ușoare. Ținînd cont de fragilitatea fragmentelor de teacă tratamentul chimic a constat din băi repetate în soluție de Complexon III (37,2 gr la 1 000 ml apă distilată), urmate de perieri ușoare pînă la îndepărtarea totală a oxizilor.

După conservarea cu tanin 20% a fragmentelor s-a trecut la restaurarea tecii. Acest proces a fost mult ușurat de faptul că sabia căreia îi aparținea teaca s-a păstrat în întregime. Pe conturul sabiei, desenată la scara 1/1 s-au așezat fragmentele existente avînd astfel reconstituirea în desen a tecii. Următorul pas a constat în confecționarea unei săbii din lemn, identică cu cea originală, care, bine izolată a servit ca suport la lipirea fragmentelor de teacă (acolo unde a fost cazul) și la completarea părților lipsă. Lipirea fragmentelor a fost făcută cu UHU plus, iar completarea cu Araldyt AY 103 în amestec cu fibră de sticlă. După finisarea părților completate teaca a fost peliculizată, prin pensulare, cu polimetacrilat de metil.

Asupra restaurării celei de a doua piese voi insista mai puțin deoarece starea ei de conservare, la aducerea ei în laborator, a fost relativ bună. Piesa s-a păstrat în întregime fiind acoperită cu pămînt și un strat

Fig. 1. Spadă și teacă provenite din mormîntul de la Curtuiuşeni (înainte de restaurare).

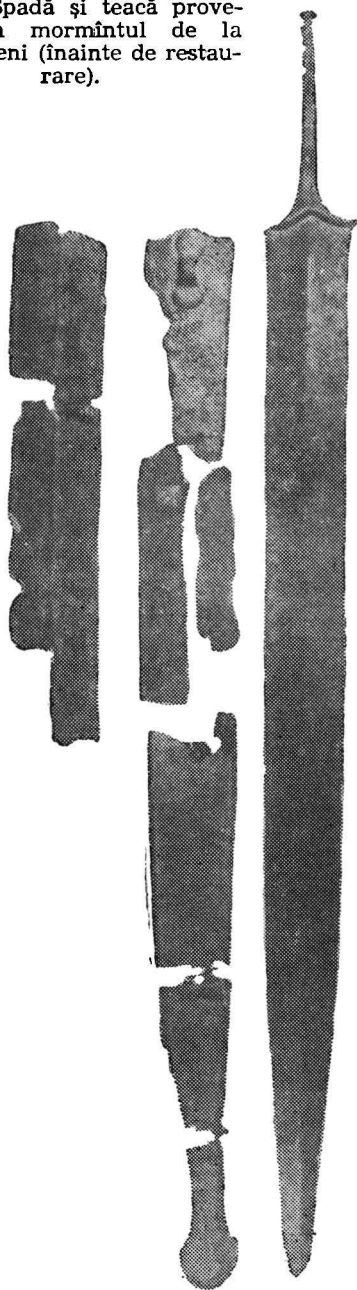
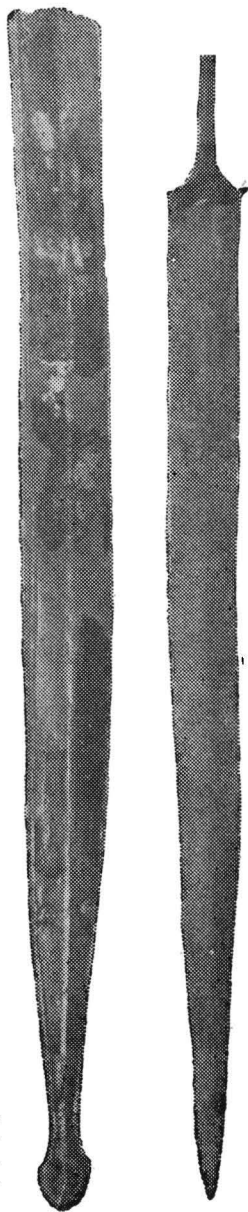

Fig. 2. Spadă și teacă provenite din mormîntul de la Curtuiuşeni (după restaurare).

uniform de oxid de fier. După radiografierea sabiei s-a constatat existența unui miez metalic continuu, de la gardă pînă la vîrf ceea ce a permis, după curățirea mecanică, în cadrul curățirii chimice, combinarea a două metode și anume băi în acid fosforic cu inhibitor și băi în soluție de Complexon III. După îndepărtarea totală a oxizilor și infirmarea existenței clorurilor, sabia a fost conservată cu acid fosforic 20%, completările și peliculizarea finală au fost făcute în mod identic cu procedeele și materialele folosite la restaurarea tecii de sabie.

Pentru restaurarea și conservarea acestor două piese au fost necesare peste trei sute ore de muncă. Piesele se păstrează în condiții de conservare optime, la controalele efectuate periodic neconstatîndu-se apariția nici unui fenomen care ar putea dăuna pieselor.

CARTEA VECHĂ STRĂINĂ DIN COLECȚIA SECȚIEI DE ISTORIE A MUZEULUI ȚĂRII CRIȘURILOR. SECOLUL AL XVI-LEA

de
GHEORGHE GORUN

Constituită în ultimii cinci ani, colecția de carte veche a secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor are în componența sa carte românească și străină, păstrată pînă în anii trecuți în fondul Bibliotecii documentare a muzeului orădean, sau achiziționată, în ultimele două decenii, de la diferiți colecționari. Mare parte din patrimoniul de carte veche provine din colecțiile Societății de arheologie și istorie din Oradea și județul Bihor, înființată în 1872.

Cartea veche românească din patrimoniul secției de istorie a fost cercetată, unele rezultate fiind deja publicate¹. Intenționăm să facem cunoscută, cu acest prilej, cartea veche străină, acum cea din secolul al XVI-lea, urmînd ca în anii viitori să procedăm la elaborarea unor repertorii cuprinzînd cartea din secolele XVII și XVIII.

Fondul de carte veche străină din secolul al XVI-lea este compus din 22 de titluri în 19 volume, fiind tipărite în centre europene de mare tradiție tipografică: Basel (5), Köln (2), Frankfurt am Main (2), Wittemberg (2), Lyon (2), Viena, etc., unele din exemplare provenind din ateliere de mare notorietate: Hieronimus Frobenius, Johann Schoeffer, Johannes Crato, ș.a.

Intenția noastră este de a face cunoscut specialiștilor din țara noastră și de peste hotare acest depozit de carte, care a fost deja semnalat de noi², de a le introduce în circuitul științific național și internațional. Cantitativ, fondul de carte veche străină din secolul al XVI-lea din patrimoniul secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor este destul de modest în comparație cu fondurile similare din alte centre ale țării, dar,

¹ Florian Dudaș, *Carte veche românească în Bihor. Sec. XVI—XVII (Catalog)*, Oradea, 1977.

² Gheorghe Gorun, *Cartea veche în colecția secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor*, în *Revista muzeelor*, 10, București, 1980, p. 85—86.

avînd în vedere valoarea deosebită a acestor cărți, avem datoria de a le face publice, ceea ce facem în cele ce urmează³.

1. C. PLYNII SECUNDI NATURAE HISTORiarum LIBRI XXXVII. E CASTIGATIONIBUS HERMOLAI BARBARI, QUAM EMENDATISSIME EDITI. ADDITUS EST AD MAIOREM STUDIOsorum COMMODITATEM, INDEX IOANNIS CAMERTIS MINORITANI, QUO PLYNIUS IPSE TOTUS BREVI MORA TEMPORIS EDISCI POTEST.

HAGENOAE, THOMAE ANSHELMII BADENSIS, MDXVIII Mense novembri

Format: 8°

Coloane: 1

Rînduri: 52

Paginație: f. 286 + (96)

Exemplar complet

Dimensiuni: B = 24 × 36

O = 17,5 × 28,5

Aspect grafic: tipar negru, inițiale încadrate și simple, note marginale. Tipar bicolor, roșu-negru, pe foaia de titlu. Signetul tipografului pe ultima filă.

Legătura: originală, lemn învelit în piele, decorații în presă. Cheotori metalice deteriorate.

Inscr. de propr.: *Marcus Curtius; Emerici Mokosiny ab Anno 1606; Donavit... Demetrio Bersenij Anno 1708; Dono Rdssmî Domini Demetrii Bersenij Anno 1708 die 26 Aprilis;* sigiliul mic al Societății de arheologie și istorie al jud. Bihor și nr. inv. 40/1900.

Proveniența: Bibl. doc. M. Ț. Cr., inv. nr. 4863.

Cota: CV 64.

Cartea a fost donată de o persoană care a dorit să rămână anonimă Societății de arheologie și istorie a jud. Bihor, în cursul anului 1900. Ea a fost predată de donator lui Cséplő Péter, fiind înregistrată de Középești Gyula în *Registrul de inventar* nr. III, f. 32 al societății, motiv pentru care numele lui Középești figurează alături de numărul de inventar în colțul de stînga jos al foi de titlu.

Starea de conservare a exemplarului este satisfăcătoare, blocul fiind unitar. Foaia de titlu și următoarele 12 file sînt puternic deteriorate în zona colțului dreapta inferior, fiind afectate și înscrisurile de proprietate ale lui Mokosiny și cel referitor la donația cărții lui Demetrius Berseny. În registrul de inventar al Societății (*Reg. inv.* nr. III, f. 32) este consemnată aceeași deteriorare.

2. A. CORNELIJ CELSI VON DER ARTZNEI...

MEYNTZ, JOHANNEM SCHOEFFER, M.D. XXXI, vierdtzehenden Mertzen.

Format: 6°

Coloane: 1

Rînduri: 47

Paginație: f. 151

Ex. incomplet, lipsește foaia de titlu

Dimensiuni: B = 20 × 29,5

O = 14,5 × 22

³ Referitor la modul de publicare a cărților din fondul secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor, folosim maniera și abrevierile îndeobște utilizate în literatură de specialitate, care s-au încetățenit în ultimii ani, și asupra cărora, din rațiuni de spațiu tipografic, nu mai insistăm.

Aspect grafic: tipar negru, inițiale înflorate, note marginale. Caractere gotice. Signetul tipografului pe ultima filă.
Legătura: coperte din lemn legate în piele. Lipsește prima copertă.
Proveniența: donație Tiberiu Jurcsák, 13 ianuarie 1951; Bibl.doc.M.Ț.Cr., inv. nr. 4904.
Cota: CV 640.
Coligat cu *SPIEGEL DER ARTZNEY...*, poz. nr. 3.

Cartea a fost donată de Tiberiu Jurcsák, șeful secției de științe naturale a Muzeului Țării Crișurilor, muzeului orădean la 13 ianuarie 1951. Este în stare de conservare satisfăcătoare, lipsindu-i numai coperta întâi și foaia de titlu.

3. *SPIEGEL DER ARTZNEY VOR ZEYTEN ZU NUTZ BUND TROST DEN LEY-DEN GEMACHT DURCH LAURENTIUM FRIESEN.*

STRASSBURG, BALTHASSAR BECK, M.D. XXXII, XIII. Mertzens

Format: 6° **Coloane:** 1 **Rînduri:** 48
Paginație: f. (5)+142 **Ex. complet**
Dimensiuni: B=20×29,5 O=14×22,5
Aspect grafic: tipar negru, inițiale. Caractere gotice.
Coligat cu exemplarul de la nr.2.

4. *UNIVERSAE REI MEDICAE SEU ENUMERATIO, A IANO CORNARIO ZUIC-CAVIENSI EIUS AUCTORE RECOGNITA, AC ALIQUOT LOCIS AUCTA.*

BASILEAE, HIERONYMUM FROBENIUM ET NICOLAUM EPISCOPIUM, M. D. XXXIII Mense martio.

Format: 4° **Coloane:** 1 **Rînduri:** 26
Paginație: p. 102 Exemplar incomplet, lipsește ultima filă
Dimensiuni: B=14×20 O=9,5×14,5
Aspect grafic: tipar negru, inițiale încadrate, note marginale. Signetul tipografului pe foaia de titlu. Caractere latine și grecești.

Legătura: lipsește.

Proveniența: Bibl. doc. M.Ț.Cr., inv. nr. 4982.

Cota: CV 368.

Starea de conservare a cărții este precară, foaia de titlu este deteriorată în proporție de 50%, lipsindu-i jumătatea inferioară, iar ultima filă lipsește în întregime. Coperta lipsește din vechime, fiind înlocuită de proprietarul anterior cu o foaie de hîrtie grosolană, în scopul de a proteja piesa. Blocul cărții este unitar. Fillele marginale au rezistență slăbită.

5. *CATULLUS. TIBULLUS. PROPERTIUS. HIS ACCESSERUNT CORN. GALLI FRAGMENTA*

LUGDUNI, SEB. GRYPHIUM, 1537.

Format: 8° **Lipsește p. 127** **Rînduri:** 29
Paginație: p. 342. **Coloane:** 1 **Ex. incomplet -**

Dimensiuni: B=10,5×15,5 O=6,5×12

Aspect grafic: tipar negru, note marginale. Signetul tipografului pe foaia de titlu. **Legătura:** recentă, carton presat, cotorul învelit în piele.

Inscr. de propr.: Rozvány Zsigmond, 2 febr. 1809; ajándék Drivatól 1886; ștampila dreptunghiulară a Bibliotecii profesorilor Liceului superior din Oradea.

Proveniența: Vönház Anton, profesor la Liceul Al. Moghioros, Oradea.

Cota: CV 345.

Cartea pare să provină din mediul cultural elin, reprezentat în Bihor de negustorii greci, macedoneni și aromâni stabiliți la începutul secolului al XVIII-lea la Oradea și alte localități mai însemnate din Bihor. Familia Rozvan s-a stabilit la Salonta în 1710, venind din sud-vestul Peninsulei Balcanice. Probabil un strămoș al familiei Rozvan a achiziționat cartea în cursul peregrinărilor sale, sau prin intermediul unui parțener de afaceri venit dinspre centrul Europei. Interesant este faptul că următorul proprietar este tot un negustor greco-macedo-aromân, din familia Driva, negustori orădeni stabiliți aici în cursul secolului al XVIII-lea și membri ai companiei comerciale orădene. A ajuns în proprietatea Liceului superior din Oradea, printr-un membru al familiei Driva care a învățat la această școală, și care a dăruit-o în 1886. Împrejurările grave din cel de-al doilea război mondial au decimat această bibliotecă. Unele cărți ale ei au fost salvate de Vönház Anton, fost profesor al acestei școli.

Starea de conservare a exemplarului este satisfăcătoare, blocul cărții fiind unitar. Lipsește o singură filă.

6. VALERII MAXIMI FACTORUM DICTORUMQUE; MEMORABILUM LIBRI NOVEN

MOGUNTIAE, IUONEM SCCHOEFFER, M.D. XLVI

Format: 8°

Coloane: 1

Rînduri: 26

Paginație: p. (24) + 542

Ex. complet

Dimensiuni: B=10×15,5

O=6,5×11,5

Aspect grafic: tipar negru, inițiale simple. Tipar bicolor, roșu-negru pe foaia de titlu. Signetul tipografului pe foaia de titlu.

Legătura: originală, lemn învelit în piele de culoare galbenă, decorată la presă. Cheotori metalice.

Inscr. de propr.: Jos. Bapt. Student (?) A° (1)646; Ex libris Jos... (?); Sigiliu mic al Societății de arheologie și istorie al jud. Bihor (fără nr. inv.).

Proveniența: Bibl. doc., M.Ț.Cr., inv. nr. 4342.

Cota: CV 17.

Starea de conservare a exemplarului este foarte bună.

7. M. ANNEI LUCANI CORDUBENSIS DE BELLO CIVILI APUD PHARSALIAM COLONIAE, MART. GYMNICUM, M. D. XLIX

Format: 8°

Coloane: 1

Rînduri: 26

Paginație: f. (168)

Ex. complet

Dimensiuni: B=10×15,5

O=8,5×12

Aspect grafic: tipar negru, inițiale încadrate, note marginale. Signetul tipografului pe foaia de titlu.

Legătura: carton presat învelit în piele, decorat în presă. Inscripția VIRGO MARIA DEI MATER SANCTISSIMA SALVA datat 1556.

Inscr. de propr.: sigiliul mic al Societății de arheologie și istorie al jud. Bihor (fără nr. inv.)

Proveniența: Bibl. doc. M.Ț.Cr.

Cota: CV 43

Starea de conservare a exemplarului este bună.

8. LEONHARTI FUCHSII (DE MEDENDIS SINGULARUM PARTIUM CORPORIS
HUMANI A SUMMO CAPITE AD IMOS USQUE PEDES MALIS)
LUGDUNI, IOANNES AUSULTUS, (1554?)

Format: 8°

Coloane: 1

Rînduri: 29

Paginație: p. 768+250+(38)

Ex. incomplet; lipsește foaia de titlu.

Dimensiuni: B=7,5×10,5

O=5×9,5

Aspect grafic: tipar negru, inițiale simple, note marginale.

Legătura: recentă, carton presat, cotorul legat în piele.

Inscr. de propr.: B. Bemer Pál; nr. inv. 1007/1889 al Societății de arheologie și istorie al jud. Bihor.

Proveniența: Bibl. doc. M.Ț.Cr., inv. nr. 4730.

Cota: CV 341.

Cartea a fost donată în 1889 de Bémer Pál Societății de arheologie și istorie a jud. Bihor.

Starea de conservare a exemplarului este bună. Lipsește foaia de titlu, de unde greutatea de identificare.

9. AULI GELLII LUCULENTISSIMI SCRIPTORIS, NOCTES ATTICAE. ACCESSERUNT ERUDITISSIMI VIRI PETRI MOSELLANI IN EASDEM PERDOCTAE ADNOTATIONES
COLONIAE AGRIPPINAE, GUALTHERO FABRICIO, M. D. LVII

Format: 8°

Coloane: 1

Rînduri: 26

Paginație: p. (46)+782

Ex. complet

Dimensiuni: B=10×15,5

O=7×11,5

Aspect grafic: tipar negru, inițiale simple, note marginale. Signetul tipografului pe foaia de titlu.

Legătura: recentă, carton presat, cotorul legat în piele.

Inscr. de propr.: sigiliul oval al Bibliotecii prepoziturii premonstratense Sf. Ștefan din promontoriul Oradiei; nr. inv. D-1/555 al Bibliotecii ordinului premonstratens.

Proveniența: Vónház Anton, profesor la Liceul Al. Moghioroș, Oradea.

Cota: CV 366.

Starea de conservare a exemplarului este satisfăcătoare.

10. *ETHICAE DOCTRINAE ELEMENTA ET ENARRATIO LIBRI QUINTI ETHICORUM ... AUTORE PHILIPPO MELANTH:*

VVITTEBERGAE, IOHANNES CRATO, CUNRADI RUELLI, M. D. LVII

Format: 8°

Coloane: 1

Rinduri: 27

Paginație: p. 335

Ex. complet

Dimensiuni: B=9,5×15,5

O=6,5×11

Aspect grafic: tipar negru, inițiale înflorate încadrate. Signetul tipografului pe foaia de titlu.

Legătura: originală, lemn legat în piele de culoare galbenă, decorată în presă la rece. Cheotori metalice deteriorate.

Inscr. de propr.: Ritoók Ernő, Bőjt. 1879; nr. inv. 1960/1884 al Societății de arheologie și istorie al jud. Bihor.

Proveniența: Bibl. doc. M.Ț.Cr., inv. nr. 4745.

Cota: CV 70

Coligat cu *LIBER DE ANIMA RECOGNITUS AB AUTORE PHILIP. MELANTH.* poz. nr. 11.

Exemplarul a fost donat în 1884 Societății de arheologie și istorie a jud. Bihor. Starea de conservare a exemplarului este bună.

11. *LIBER DE ANIMA RECOGNITUS AB AUTORE PHILIP. MELANTH*

VITEBERGAE, EXCUDEBAT IOHANNES CRATO, M. D. LVIII

Format: 8°

Coloane: 1

Rinduri: 26

Paginație: f. (174)

Dimensiuni: B=9,5×15,5 O=6×10,5

Aspect grafic: tipar negru, inițiale simple. Signetul tipografului pe foaia de titlu. Coligat cu *ETHICAE DOCTRINAE ELEMENTA ...* poz. nr. 10

12. *PAULI IOVII NOVOCOMENSIS EPISCOPI NUCERINI, ILLUSTRUM VIORUM VITAE. TOMUS PRIMUS*

BASILEAE, HENRICI PETRI ET PETRI PERNAE, M.D. LIX

Format: 8°

Coloane: 1

Rinduri: 30

Paginație: p. 891

Ex. complet

Dimensiuni: B=9,5×15 O=6,5×12,5

Aspect grafic: tipar negru, inițiale încadrate.

Legătura: modernă, carton presat.

Inscr. de propr.: *Emerici Miksits, Nobilis hungari de Alsó Lukavetz, Professoris Regii Maioris Gymnasii Pestiensis, Anno 1863;* Sigiliul mare al Societății de arheologie și istorie al jud. Bihor, împreună cu nr. inv. 366/1888.

Proveniența: Bibl. doc. M.Ț.Cr., inv. nr. 2018.

Cota: CV 56.

Donată de Dus László în 1888 Societății de arheologie și istorie a jud. Bihor.

Starea de conservare a exemplarului este foarte bună.

13. PAULI IOVII NOVOCOMENSIS EPISCOPI NUCERINI, VITAE VIRORUM
ILLUSTRUM. TOMUS SECUNDUS
BASILEAE, HENRICI PETRI ET PETRI PERNAE, M.D. LIX

Format: 8° **Coloane:** 1 **Rînduri:** 30
Paginație: p. 386 + (102) **Ex. complet**
Dimensiuni: B=9,5×15 O=6,5×12,5
Aspect grafic: tipar negru, inițiale încadrate.
Legătura: modernă, carton presat.
Inscr. de propr.: *Emerici Miksits, Nobilis hungari de Alsó Lukavetz Professoris Regii
Maioris Gymnasii Pestiensis, Anno 1863; Sigiliul mare al Societății de
arheologie și istorie al jud. Bihor, împreună cu nr. inv. 367/1888.*
Proveniența: Bibl. doc. M.Ț.Cr., inv. nr. 2019.
Cota: CV 342.

Donată de Dus László Societății de arheologie și istorie a jud. Bihor
în anul 1888.

Starea de conservare a exemplarului este foarte bună.

14. ANTONII BONFINII RERUM UNGARICARUM DECADES QUATOR, CUM
DIMIDIA (Ed. Ioannes Sambucus)
BASILEAE, EX OFFICINA OPORINIANA (PER BARTHOLOMAEUM
FRANCONEM ET PAULUM QUECUM), 1568. Mense Martio

Format: 8° **Coloane:** 1 **Rînduri:** 52
Paginație: p. (10) + 923 + (14) **Ex. complet**
Dimensiuni: B=24×36 O=16×28,5
Aspect grafic: tipar negru, inițiale încadrate, note marginale. Signetul tipografului
pe foaia de titlu.
Legătura: modernă (?), carton presat învelit în piele maron.
Inscr. de propr.: *Franciscus...; Ex Libris... Anno 1685 Die 7 Februarii; Ex Li-
bris... Anno (1)724; Josephi Huszti; Signetul mare al Societății de ar-
heologie și istorie a județului Bihor, inv. nr. 1814/1884.*
Proveniența: Bibl. doc. M.Ț.Cr., inv. nr. 4866.
Cota: CV 94.

Retipărire a ediției lui Ioannes Sambucus. Exemplarul a fost donat
Societății de arheologie și istorie a județului Bihor de o persoană care
a dorit să rămână necunoscută.

Starea de conservare a cărții este bună.

15. THOMAS DEMPSTER, ANTIQUITATUM ROMANARUM CORPUS ABSOLU-
TISSIMUM. IN QUO PRAETER EA QUAE IOANNES ROSINUS DE-
LINEAVERAT, INFINITA SUPPLENTUR, MUTANTUR, ADDUNTUR:
EX CRITICIS, ET OMNIBUS UTRIVSQUE LINGUAE AUCTORIBUS
COLLECTUM: POËTIS, ORATORIBUS, HISTORICIS, JURISCONSUL-
TIS, QUI LAUDATI, EXPLICATI, CORRECTIQUE
GENEVAE, SAMUELIS CHOUËT, M.D. LIX

Format: 8° **Coloane:** 1 **Rînduri:** 59
Paginație: p. (30) + 1063 + (138) **Ex. complet**

Dimensiuni: B=15×22 O=11,5×18,5

Aspect grafic: tipar negru, inițiale încadrate și simple. Tipar bicolor roșu-negru pe foaia de titlu. Signetul tipografului pe foaia de titlu.

Legătura: originală, carton presat învelit în piele.

Inscr. de proprietate: ifj. Bölöni Sándoré 1871; Sigiliul mic al Societății de arheologie și istorie al județului Bihor, fără nr. de inv.

Proveniența: Bibl. doc. M.Ț.Cr., inv. nr. 2109.

Cota: CV 639.

16. (IOAN. BAPT. ASINII, *IUDICIORUM PRAXIS*)

FLORENTIAE, APUD CAROLUM PECTINARIUM, 1569

Format: 4°

Coloane: 2

Rînduri: 57

Paginație: p. (6)+472+102 Ex. incomplet

Dimensiuni: B=21,5×33 O=17,5×27

Aspect grafic: tipar negru, inițiale simple.

Legătura: recentă, carton presat.

Inscr. de propr.: Ioannis Georgij Zinder.

Proveniența: Bibl. doc. M.Ț.Cr., inv. nr. 4912.

Cota: CV 340.

Lipsește foaia de titlu. Starea de conservare a exemplarului este bună. A suferit relegări repetate.

Nu am putut depista modul în care a intrat în posesia Bibliotecii documentare a muzeului orădean. Se pare că nu a făcut parte din colecția Societății de arheologie, nefiind notată în vre-un registru de inventar al acesteia.

17. *UNGARISCHE CHRONICA. DAS IST EIN GRUNDTLICHE BESCHREIBUNG DESS ALLER MÄCHTIGSTEN UND GEWALTIGSTEN KÖNIGREICHS UNGERN... DURCH DEN HOCHGELEHRTEN HERRN ANTONIUM BONFFINIUM IN 45. BÜCHERN IN LATEIN BESCHRIEBEN... FRANCKFURT AM MAIN, PETER SCHMIDT, M.D. LXXXI*

Format: 6°

Coloane: 1

Rînduri: 57

Paginație: f. (5)+382+(7) Ex. complet

Dimensiuni: B=21,5×32,5 O=15,5×26,5

Aspect grafic: tipar negru în text, roșu-negru pe foaia de titlu, inițiale încadrate, note marginale. Caractere gotice și latine.

Legătura: originală, lemn învelit în piele de culoare galbenă. Cheotori metalice în stare foarte bună.

Inscr. de propr.: Klein Dávid ajándéka; sigiliul mare al Societății de arheologie și istorie al județului Bihor, inv. nr. 1815/1884.

Proveniența: Bibl. doc. M.Ț.Cr., fără nr. inv.

Cota: CV 369.

Starea de conservare a exemplarului este excepțională.

Cartea a fost donată în 1884 Societății de arheologie și istorie a județului Bihor de către Klein Dávid.

18. *ICONES ALIQUOT CLARORUM VIRORUM GERMANIAE, ANGLIAE, GAL-LIAE, UNGARIAE: CUM ELOGIIS ET PARENTALIBUS FACTIS THEODORO ZVINGERO*

BASILEAE, APUD CONR. VALDKIRCH, M.D. XIC

Format: 8°

Coloane: 1

Rînduri: 26

Paginație: f. (32)

Dimensiuni: B=11×17,5

O=6×11

Aspect grafic: tipar negru, textul în chenar. Inițiale simple. Signetul tipografului pe ultima pagină. Caractere latine.

Legătura: lipsește.

Proveniența: achiziție de la Marian Gheorghe din Oradea, în 1976.

Cota: CV 15

Coligat cu *ICONES SIVE IMAGINES VIRORUM LITERIS ILLUSTRIVM*... de la poz. 19. Starea de conservare a exemplarului este satisfăcătoare, blocul cărții fiind unitar. Cartea este un dicționar al oamenilor de știință din țările enumerate în titlu, care au reprezentat ceva pentru știința secolului al XVI-lea, fiind opera renumitului medic elvețian Theodor Zvinger.

19. *ICONES SIVE IMAGINES VIRORUM LITERIS ILLUSTRIVM, QUORUM FIDE ET DOCTRINA RELIGIONIS ET BONARUM LITERARUM STUDIA, NOSTRA PATRUMQUE MEMORIA, IN GERMANIA PRAEFERTIM, IN INTEGRUM SUNT RESTITUTA. ADDITIS EORUNDEM ELOGIIS DIVERSORUM AUCTORUM. EX SECUNDA RECOGNITIONE NICOLAI REUSNERI IC.*

ARGENTORATI, BERNHARDO IOBINO, M.D. XC

Format: 8°

Coloane: 1

Rînduri: 30

Paginație: p. (16)+368

Ex. incomplet. Lipsesc p. 7—16, 21—22, 55—58, 67—68, 115—116, 125—126, 307—308.

Dimensiuni: B=11×17,5

O=7,5×11

Aspect grafic: tipar negru, textul în chenar. Signetul tipografului pe foaia de titlu.

Coligat cu *ICONES ALIQUOT CLARORUM VIRORUM GERMANIAE*... de la poz. 18.

Starea de conservare a exemplarului este satisfăcătoare. Cartea este un dicționar ilustrat al principalilor oameni de literă din secolul al XVI-lea.

20. P. OVIDII NASONIS HERODIUM EPISTOLAE

FRANCOEURDI, EX OFFICINA TYPOGRAPHICA IOANNIS (?)

1590

Format: 8°

Coloane: 1

Rînduri: 36

Paginație: p. 360

Ex. complet

Dimensiuni: B=7,5×11,5

O=6,5×9,5

Aspect grafic: tipar negru, inițiale simple, note marginale. Signetul tipografului pe foaia de titlu. Caractere latine.

Legătura: originală, carton presat legat în piele de culoare maron.

Inscr. de propr.: *Est Georgii Enyedi; Stephanus Enyedi; Ludovicus Fráter 8^a Iulij (1)821; nunc habet nepos hujus Ludovicus Frater (1)891*; sigiliul dreptunghiular al Bibliotecii profesoreale a gimnaziului superior din Oradea (N. VÁRADI FÖGYMN. TANÁRI KÖNYVTÁRA)

Proveniența: achiziție de la Vönház Anton, profesor la Liceul Alexandru Moghioroș din Oradea, în 1977.

Cota: CV 343.

Starea de conservare a exemplarului este bună. Reconstituirea istoriei acestei cărți este posibilă pentru perioada ultimelor două secole ale existenței sale: a făcut parte din biblioteca familiilor Enyedi (sfârșitul? secolului al XVIII-lea — 1821) și Fráter (1821—1891), după care a fost donată probabil de un membru al familiei Fráter liceului orădean ale cărui cursuri le-a urmat. Cartea a intrat în posesia prof. Vönház Anton după desființarea școlilor confesionale prin reforma învățămîntului din România (1948), domnia sa fiind profesor de limba și literatura latină.

21. HERMANNI VULTEII, JURISPRUDENTIAE ROMANAE A JUSTINIANO COMPOSITAE LIBRI II EDITIO SECUNDA

MARPURGI, TYPIS PAULI EGENOLPHI, M.D. XCIV

Format: 8°

Coloane: 1

Rînduri: 32

Paginație: p. 452

Ex. complet

Dimensiuni: B=10,5×16,5

O=8,5×13

Aspect grafic: tipar negru, inițiale simple, note marginale. Signetul tipografului pe foaia de titlu.

Legătura: carton presat legat în piele de culoare galbenă, datat 1595.

Inscr. de propr. sigiliul mic al Societății de arheologie și istorie a județului Bihor, fără nr. inv.

Proveniența: Bibl. doc. M.Ț.Cr., inv. nr. 4648.

Cota: CV 82

Starea de conservare a exemplarului este bună. Cartea este o istorie a dreptului roman. A fost donată de o persoană necunoscută Societății

de arheologie și istorie a județului Bihor. Nu am reușit să o depistăm în registrele de inventar ale societății care se păstrează la secția de istorie a Muzeului Țării Crișurilor, probabil că au fost donate după anul 1910 (între anii 1910—1917).

22. *DECRETUM ODER TRIPARTITUM OPUS DER LANDTS RECHNEN UNND
GEWONHEITEN DES HOCHLÖBLICHEN KÖNIGREICHS HUNGERN
DURCH STEPHANUM DE WERBEUTZ...*

WIENN, LEONHARD FORMICA, 1599.

Format: 4° *Coloane:* 1 *Rînduri:* 37

Păginație: f. (3) + 155 + (37) *Ex. complet*

Dimensiuni: B=18×27 0=14×21,5

Aspect grafic: tipar negru, inițiale stilizate. Signetul tipografului pe foaia de titlu.
Caractere gotice și latine.

Legătura: modernă, carton presat, cotorul legat în piele.

Inscr. de propr. *Math. Wolf. th. m. p.*; *Prandtner*, 1808; *Lafkovits J. ajándéka*
1873 mart. 31-én; Societatea de arheologie și istorie a județului Bihor,
inv. nr. 1929/1884.

Proveniența: Bibl. doc. M. Ț. Cr. fără nr. inv.

Cota: CV 40.

Bibliografie:

Starea de conservare a exemplarului este satisfăcătoare. Piesa a fost donată de Löfkovics J. în anul 1873 Societății de arheologie și istorie a județului Bihor, dar a fost înregistrată în evidențele sale abia în 1884 (conform Registrului de inventar al societății, păstrat la Muzeul Țării Crișurilor, secția de istorie, colecția de documente de istorie a instituției, inv. nr. 1882).

Ediția în sine are o valoare documentar-istorică pentru istoria Transilvaniei. Tradusă de Augustin Wagner din originalul latin în limba germană, *Tripartitul* lui Werböczy, legea fundamentală a Transilvaniei din secolul al XVI-lea, era destinat cercurilor conducătoare ale Imperiului habsburgic, ale căror interese expansioniste în direcția Transilvaniei, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, cereau printre altele și cunoașterea legilor acestor ținuturi.

CĂRȚI DIN BIBLIOTECA ILUMINISTULUI IOAN CORNELI EXISTENTE ÎN COLECȚII DIN ORADEA (Catalog)

de
DANIEL STELARU

O centralizare excesivă a bibliografiei Școlii ardelene a avut drept urmare mai slabă cunoaștere a zonei de contact a acestora cu stratul de mijloc și cu cel de jos al adepților și exponenților, în rîndul cărora se susțineau și prindeau viață ideile și sentimentele redeșteptării naționale. Din o astfel de orientare se poate lesne observa cum de-a lungul a două secole a funcționat un puternic privilegiu bibliografic și istoriografic, cu neglijarea implicită a unor cărturari, care, fără a fi fost creatori, au avut un rol important în edificarea emancipării culturale și naționale a românilor. De pildă, prea rar și puțin s-au aplecat asupra vieții și activității lui Ioan Corneli, unul din cei mai învățați oameni ai timpului său, menționat adesea adiacent în lucrările despre Micu, Șincai, Maior, fără ca pînă azi să cunoaștem prea multe despre el, deși este vrednic de a fi cercetat monografic.

Cel care avea să fie șase decenii o veritabilă stea fixă la Oradea, sprijinind cu sollicitudine, moral și material, periplul *luceferilor rătăcitori* ai iluminismului românesc, Ioan Corneli s-a născut la 4 iulie 1762 în satul Coc, azi Pădureni, din comitatul Turda¹, a făcut studii la Viena, Agria și Lwow, unde le încheie la 19 iunie 1787 ca un poliglot, ce cunoaștea deja limbile latină, franceză, greacă, germană și maghiară. Consecrat sacerdot la Blaj în 1 august 1788, vine capelan de spital în Oradea și cîteva luni îngrijește cu abnegație soldații din cetate, bolnavi de ciumă. Apoi 4 ani funcționează ca preot în satul Deda, lângă Marghita. Între 1792—1806 este director al școalelor naționale românești din Bihor, profesor al cursului de învățători și vicerector seminarial în Oradea. Pregătirea strălucită, competența și zelul patriotic, depus cu abnegație în

¹ V. Bolca, *Școala normală română unită din Oradea 1784—1934*, Oradea, 1934, passim; Iacob Radu *Doi luceferi rătăcitori: Gheorghe Șincai și Samuil Micu*, București, Cultura Națională, 1924, passim; Gh. Mudura, *Ioan Corneli și răspîndirea cărții didactice în districtul literar al Orăzii*, în *Biblioteca și școala*, Oradea, 1976, p. 135—156.

folosul înființării, construirii și întreținerii de școli românești în sate, a asigurării lor cu învățători și cu manuale, irită autoritățile, ceea ce-i atrage suspendarea din funcție la 8 aprilie 1806, și un lung dialog umilitor cu acestea pentru a-și recupera suma de 569 fl., o mică avere, cheltuită din al său cu drumurile în îndeplinirea calității de director. Un semnificativ paralelism cu soarta lui Șincai de la Blaj. Se poate justificat afirma că prin eforturile lui Corneli școala românească din Bihor s-a impus ca o problemă de luat în seamă, care nu mai putea fi ignorată sine die. În acest scop el a făcut numeroase intervenții și memorii scrise, care-i vădesc patriotismul, largul orizont informațional filologic și pedagogic; dar care prin cerințele lor legitime, au deranjat autoritățile, ce au fost totuși, nevoite să emită câteva dispoziții, prin care feudalul de pământ era obligat să-și asume susținerea școlii și a învățătorului. Suspendarea din post a lui Corneli a redus considerabil eficiența și așa scăzută a măsurilor pe care le-a obținut. Rechemat după 11 ani, la 1 ianuarie 1817, Corneli ocupă postul de director pînă în 1847 (se stinge în 1948), fiind un neodihnit exponent al materializării prin școală a ideilor Școlii ardeleni de luminare a poporului. Militează pentru redactarea și tipărirea de manuale românești, obține manuale pentru elevii săraci, distribue mai ales pînă la 1840 apreciable cantități de manuale în districtul literar al Orăzii, inclusiv cărțile de medicină practică și economie agrară, pentru ridicarea către lumina științei a oamenilor de rînd.

Legăturile sale cu Micu, Șincai, Maior se oglindesc într-o prelungită corespondență, dezvăluită de Iacob Radu și analizată de Mircea Tomuș². În cele două decenii, cit aceia s-au succedat la tipografia din Buda, Corneli a fost pentru ei la Oradea un frate atent, ce se îngrijea de tot sprijinul posibil din partea lui Darabant, sau Vulcan. Atunci cînd Micu se stinge, Corneli preia împreună cu Coloși, apoi singur, ulterior împreună cu Maior, sarcina continuării și perfecționării *Lessiconului* de la Buda, fiind un sui-generis specialist de serviciu al lui Vulcan, pentru impulsinarea și terminarea lucrării. Stă aproape doi ani la Buda, de unde îl informează pe Vulcan asupra progreselor ce le face cu redactarea lucrării. Avînd o temeinică pregătire, poartă cu Maior o polemică ortografică asupra dicționarului, polemică ce se reflectă în manuscrisul: *Conspectus orthographicae in describendo Dictionario Daco-Romano adhibendae in quibus facta concertatione convenitus*, păstrat postum la Oradea³. Recent Mihai Gherman îi publică o scrisoare din Buda la 17 oct. 1815 către Vulcan, utilă pentru a-i aproxima mai bine contribuția la dicționar, la care a lucrat efectiv și între ai cărui autori justificat trebuie inclus ca unul ce l-a revizuit și, cum se spune în prefață, „l-a de nou înmulțitu și

² M. Tomuș, *Gheorghe Șincai-viața și opera*, București, Editura pentru literatură, 1965, passim.

³ Iacob Radu, *Istoria diezezei române unite a Orăzii Mari*, Oradea, 1932, p. 209—210; Idem, *Manuscriptele din biblioteca Episcopiei unite din Oradea*, București, Cultura Națională, p. 21 (Ms. nr. 109).

scrisu”.⁴ Corneli și-a consumat viața ca om al școlii, care i-a absorbit timpul și energia, drept urmare a scris relativ puțin și a tipărit și mai puțin. Șansa de a fi fost numit cenzor al cărții românești în tipografia din Buda a jucat-o cu noblețe, renunțând în favoarea lui Șincai, altfel acesta ar fi rămas pe drumuri. De la Corneli s-au mai păstrat două miscellaneie, formate dintr-o culegere din scriitorii clasici, ode, orații, cugetări, etc.; respectiv o crestomație cu patru cuvântări funebreale, epistole, sentințe, epigrame, elegii din autori celebri, ce pot fi de folos: *cultivătorilor limbei latine*.⁵ Fl. Dudaș îi mai atribue un manuscris didactic în limba maghiară, care s-ar fi tipărit la Buda în 1822, ca îndrumar metodic pentru școalele naționale. La Oradea Corneli a tipărit diferite foi volante pentru învățarea alfabetului, a silabisirii și a tablei înmulțirii (*Tabla Cibeti*), a tradus în românește două publicații ce defăimau pe Napoleon și care s-au tipărit de către comitat pentru propagandă în 1809.⁶ Încă nu se poate aproxima aportul lui la redactarea și tipărirea diferitelor manuale românești. În fondul Bibliotecii județene Bihor se păstrează un colligat semnat la 1833 de Corneli, format dintr-un manuscris de 59 de file pe care acesta a copiat în germană cronica slavistului vienez Kopitar la *Istoria* lui Maior, legat împreună cu cele trei dispuțații tipărite de același la Buda. Se atestă astfel adânci legături de conștiință ale lui Corneli cu ideile lui Maior, cu lupta istorică a Școlii ardelenene.⁷ De asemenea am depistat în același fond 22 de cărți cu semnătura de proprietate a lui Corneli și alte cîteva zeci de cărți, care după stilul legăturii în piele și numerele vechi de inventar, ce le poartă se poate presupune că provin din biblioteca lui, deci au făcut parte din universul lui de informație și gândire. Asemenea identificări și reconstituiri de bibliotecă, fără a fi o noutate metodologică, sînt tot mai frecvente, ca efect al Legii Patrimoniului Cultural Național și ca direcție de lucru a noii școli românești de bibliografie veche, fiind necesare pentru a lărgi baza documentară a umanismului și iluminismului românesc, dezvăluindu-le sfera de idei europene și fudamentul informațional pe care și-au clădit specificitatea.⁸ Faptul că din 22 de titluri semnate de el, 16 sînt ordonate în colligate, la care se adaugă și colligatul Maior, probează

⁴ *Școala ardeleană (Poezii, proză, tălmăciri)*, Ediția de Mihai Gherman. Cluj-Napoca, Dacia, 1977, p. 64; I. Lungu, *Școala ardeleană*, București, Minerva, 1978, p. 108.

⁵ I. Radu, *Op. cit.*, p. 23.

⁶ Fl. Dudaș, *Contribuții privind cartea românească veche*, în *Crisia*, Oradea, 1979, p. 357–359, 363.

⁷ C. Mălinaș, *Cărțile Școlii ardelenene în colecții din Oradea*, în *Biblioteca și cercetarea*, Cluj-Napoca, Biblioteca Academiei, 1981, p. 54.

⁸ Asemenea reconstituiri au întreprins, cu rezultate bune în Bihor, dr. Viorel Faur, dr. Virgil Maxim, Fl. Dudaș și noi, împreună cu Iudita Călușer. A se vedea în acest sens anuarele *Crisia* ale Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, *Biblioteca și cercetarea* ale filialei din Cluj-Napoca a Bibliotecii Academiei și volumul *Biblioteca și școala*, citat mai sus.

organizarea după conținut a bibliotecii cărțuraruului de la Oradea. Aceste colligate sînt următoarele:

1. **COLLIGATUL AGRIPPA.** Este cel mai vechi din catalog (vezi nr. 1 și 2) și conține două lucrări de Henricus Cornelius Agrippa, unul din cele mai eclatante spirite ale sec. al XVI-lea, deopotrivă medic și magician, filosof și alchimist, în spiritul eclectic al savanților epocii, care aspirau prin compilarea tradiției și experiențe extravagante spre descoperirea și subsumarea forțelor ce guvernează viața și societatea. Acest colligat este un veritabil „grimoriu“ de la mijlocul Evului Mediu, cînd se dădea o luptă surdă pentru constituirea științei și eliberarea cunoașterii din brațele restrictive ale teologiei. Prezența lui în biblioteca lui Corneli era un gest de curaj și libertinism, deoarece autorul fusese comandat la închisoare, după ce în 1530 publicase la Anvers lucrările sale, din care la Oradea se află ediția de la Haga, 1653. De reținut și tipograful, Adrian VLACO, poate un valah la origine, cum s-au mai găsit cazuri.

2. **COLLIGATUL ROMAN.** Conține două lucrări de Otto Aicher (vezi nr. 3 și 4), tipărite la Nürnberg în 1700, tratînd pe etape istoria Romei: copilăria, adolescența, tinerețea și maturitatea imperiului. Colligatul e cumpărat de Corneli în 1791, pe cînd era preot în Deda și e frumos legat în piele roșie cu șnit aurit și ornamentații heraldice.

3. **Colligatul supplexului.** Conține două lucrări de drept istoric (vezi nr. 7 și 12), ce prin anul de apariție și sumar se leagă de rolul pe care Oradea, unde se afla și Corneli atunci, tînăr, l-a avut în redactarea Supplexului. Un studiu comparativ între colligat și textul Supplexului ar putea fi interesant.

Grupînd cărțile corneliene după conținut, semnalăm alături de acest colligat și titlurile de la nr. 13 și 20, respectiv un lexicon juridic de Al. Kubinyus, tipărit la 1788 și o disertație polemică, tipărită la Viena în 1792 de „un reprezentant al națiunii“, care pleda pentru drepturile funciare ale sașilor din Transilvania.

4. **Colligatul Tissot.** Cuprinde lucrări de medicină practică, cu folos pentru educația adulților și a tineretului școlar (vezi nr. 6, 18 și 19).

5. **Colligatul Gátti.** Dă o perspectivă asupra interesului lui Corneli pentru științele naturale, în scopul educării tineretului pentru o practică economică mai eficientă (vezi nr. 8 și 17). Aceste cărți, precum și cele de la nr. 5 și 16 susțin un reflex al ideilor fiziocratice în rama Școlii ardelenne, reflex evident, în spiritul Enciclopediei franceze, și în cărți scrise de I. Piuariu-Molnar, Șincai și alții. Voia, oare, și Corneli să compileze ceva asemănător cu *Economia de cîmp* a lui Șincai? Greu acum de precizat, dar prezența acestor cărți în bibliotecă și preocuparea pentru manuale școlare în limba română îl face pasibil de un asemenea proiect, cu mult înainte de manualul lui Șincai.

6. **Colligatul literar.** Cuprinde o antologie literară de Joachim Hodl și *Scrisori* de Horațiu (vezi nr. 9 și 10), cu deviza „carpe diem“, tradusă

de Varga Benedek prin „élni siess“ pe pagina de titlu (=grăbește-te să trăiești), un îndemn cit se poate de epicureic.

7. Colligatul de aritmetică. Cuprinde un manual în trei volume, tipărit la 1793 (vezi nr. 11). De remarcat între volumele primul și al doilea o filă străină, intitulată *tabla cibeti*, ce reprezintă o contribuție la foile volante din Bibliografia românească veche. Are 29 de rinduri, zațul 145/85, iar fila 170/90 mm.

Redă tabla înmulțirii cu text de legătură românesc, litere latine, tipar negru pe recto, verso alb. Deoarece în 1820 Corneli plătește tipografului Ioan Tychy din Oradea 10 florini pentru 400 de exemplare dintr-o asemenea tipăritură, acesta poate fi locul și anul imprimării, iar colligatul înseamnă că s-a realizat ulterior.

În general când semna cărțile, Corneli nu data ex-librisul său. Între excepții se situează un manual de matematică (vezi nr. 14) și, de o mai mare importanță în perspectivă cultural-istorică, un compendiu al juristului și filosofului german Samuel Pufendorf, exponent luminat al teoriei dreptului natural.

Lucrarea de față, *DE OFFICIO HOMINIS ET CIVIS*, 1753, e o variantă prescurtată a operei lui principale, *DE JURAE NATURAE ET GENTIUM*, în care, dezvoltându-i pe Grotius și Hobbes, autorul afirmă dreptul natural în locul dreptului divin, fiind de părere că legislația trebuie separată de religie și pusă pe o bază socială rațională. El crede că nu poate opera o justiție divină, ci o justiție bazată pe instituții și astfel dă premiza axiologică a iosefinismului reformist, cu care vine în tangență și Școala ardeleană.

Prezența cărții pe masa de lucru a lui Corneli, care a procurat-o în 1786 la Viena e încă un argument în acest sens.⁹

Analizând însemnele de proprietate, rezultă în majoritatea cazurilor compactarea colligatelor după cumpărarea cărților, care au fost grupate după conținut.

E greu de precizat când și-a organizat Corneli biblioteca, probabil în permanență, pe măsura argumentării ei, căci trebuie să fi fost considerabilă, deoarece unele din cărțile găsite de noi poartă și numere de inventar, între 49 (Pufendorf) și 492 (Colligatul Gátti).

Faptul că o carte din 1829 e notată cu nr. 374 (vezi nr. 14), în timp ce cărți mai vechi au număr mai mare (vezi nr. 1—2, din 1653, notat 385 și nr. 8 și 17, din 1795, notat 492) probează că inventarierea s-a făcut cel mai devreme prin 1829—1830, dacă nu chiar mai târziu, iar ceea ce am găsit noi nu e decât o mică parte, dar reprezentativă, din cărțile corneliene. Chiar și acestea și chiar numai atâtea, confirmă pă-

⁹ În fondul Bibliotecii județene din Oradea se mai află și alte ediții Pufendorf: *De iure naturae et gentium*. Libri octo, tomus secundus. Francofurti et Lipsiae, 1759. In—4, (1) f.+500 p.+(13) f. Index (inv. 204.035); *De officio hominum et civis, secundum legem naturalem*. Libri due. Francofurti et Lipsiae, 1775. In—8, XXXII+398 p. (inv. 286.229). Cf. C. Mălinaș, Ana Ilea, *Documente și carte științifice vechi*. Catalog, Oradea Biblioteca județeană Bihor, 1981, p. 7.

rerea curentă în bibliografie, că „blindul Corneli“ era unul din cei mai învățați oameni ai timpului său.¹

Prezentăm cărțile în ordine alfabetică, folosind abrevieri uzuale:

CATALOG

1. AGRIPPA, HENRICUS, CORNELIUS. *De incertitudine et vanitate omnium scientierum et artium...* Editio ultima, cum pluribus aliis collata et repurgata. HAGAE-COMITUM, Ex Typographia Adriani Vlaco, 1653.
In—12°, (12) f.+501 p.
2. AGRIPPA, HENRICUS CORNELIUS. *De nobilitate et praecellentia foeminei sexus, ejusdemque supra virilem eminentia.* Libellus lectu jucundissimus. HAGAE-COMITUM, Ex. Typographia Adriani Vlaco, 1653.
In—12°, 48 p.
Legătura: Tăblii de carton, cindva în hirtie albă, cotor gol.
Observații: Colligat Agrippa, inv. 220.084, cota I 12.734, semnat pe p. de t. *Joannis Corneli*, iar pe c.2 cu cerneală mare poartă nr. 385, inventar vechi.
3. AICHER, OTTO. *Infantia et adolescentia Romae. Sive ortus et progressus Romani Imperii:* Annexis legibus regiis, consularibus ac decemviralibus. (Bibliopolan Norimberg), 1700.
In—12°, (12) f.+202 p.+(1) pl.+80 p. Fasti romanorum.
4. AICHER, OTTO. *Juventus et maturitas Romae, sive Imperii Romani incrementum et potentia.* Tribus libris comprehensa. Annexa serie regum et dictaturum. (NÜRNBERG), 1700.
In—12°, (12) f.+352 p.+(4) f.
Legătura: Piele roșie pe tăblii de carton, șnit aurit, ornamente heraldice aurite pe coperti și pe cotor.
Observații: Colligat Aicher, inv. 231301, cota II 15.916, nr. vechi de inv. 161 pe prima filă de zaț. Corneli semnează numai prima carte, deci a cumpărat colligatul constituit.
5. AVIS AU PEUPLE DE LA CAMPAGNE, TOUCHANT L'ÉDUCATION DE LA JEUNESSE RÉLATIVEMENT A L'AGRICULTURE. Ouvrage traduit de l'allemand. A BERNE, et se trouve à Paris... 1752.
In—8°, 420 p.
Legătura: Foarte frumoasă, piele maronie pe carton, chenare din linii aurite, șnit marmorat, flori mărunte pe cotor, aurite.
Observații: Cu c. maro pe p. de titlu *Leopoli 787 Joann Corneli*. Inv. 202.046, cota II 9947.
6. BOURDET. *Leichte Mittel, den Mund rein und die Zähne gesund zu erhalten, durch Herrn Bourdet...* LEIPZIG, In Lankischen Buchhandlung, 1762.
In—8°, (8) f.+72 p.
Observații: Ocupă locul trei în colligatul Tissot (vezi nr. 18 și 19). Titlul = Mijloc lesnicios pentru a păstra gura curată și dinții sănătoși.
7. FREIMÜTHIGE BEURTHEILUNG DES ZURUCKGELEGTEN LANDTAGES VOM JAHR 1791. Mit nützlichen Winken, die sich auf einige Statistisch-Politische Gegenstände Hungarus beziehen. Erstes Heft. GERMANIEN, 1791.
In—8°, VIII+116 p.

Observații: Locul doi în colligatul Supplexului, semnată *Joann. Corneli* pe p. de titlu, ceea ce arată că a fost cumpărată separat. Titlul = Judecată sinceră a dietei din urmă pe anul 1791. Vezi și nr. 12 din catalog. Nu e descrisă de A. Veress în Bibliografia româno-ungară.

8. GÁTI, ISTVÁN, *A természet históriája mellyben az ásványoknak, plántáknak és állatoknak...*

POZSONYBAN, 1795.

In—8°, X+300 p.+ (5) f.

Legătura: Semigalică, colțari și cotor de piele cu ornamente liniare auriu.

Observații: Deschide colligatul Gáti, inv. 202.047, cota II 9948 (vezi nr. 17). Important pe prima foaie de zaț cu c. maro: *Constant libelli in cruda cr 51 Compactura cr 20 Summa cr 71*, iar mai jos nr. 492 din biblioteca lui Corneli, care și semnează.

Titlul complet = Istoria naturală în care sînt mineralele, plantele și animalele. Trei lumi pentru aceea încă cunoscute mai adînc, cu caracterele lor, cu foloasele lor, cu răspîndirea lor.

În ordine prezentate și cu ușoară subtilitate aplicate toate împreună. În limba maghiară pentru prima oară date afară.

Pe f+ (5) v, albă, cu c. maro: 36 *cr in cruda*.

9. HODL, IOACHIMUS. *Musa Werschetzensis Belgradi...* Editat ac prefatus est Alexius Horányi. PESTINI, Typis Matthiae Trattner, 1792.

In—8°, 76 p.+ (1) f. Errata.

Legătura: Semigalică, colțari și cotor în piele mare, ornamentat auriu, șnit roșu.

Observații: Deschide colligatul 202.761 (vezi și nr. 10), pe p. de titlu *Ioannis Cornelis* (cota III 21.555).

10. HORATIUS, FLAKKUS Q. *Levelei*. Forditotta Virág Benedek. Elni siess. BUDAN, 1815.

In—8°, 115 p.

Observații: În colligat cu cartea precedentă, de asemenea semnată de Corneli.

11. INSTITUTIONES ARITHMETICAE. Pars prima, tabla cibeti, pars secunda, pars tertia.

BUDA, 1793.

In—8°, 136 p.+ (1) f.+102+55 p.

Legătura: Hîrtie gri pe carton.

Observații: Colligat inv. 246.797, cota I 1364.

12. IRRTHÜMER IN DEN BEGRISSEN DER MEISTERN UNGARN von der Staatsverfassung ihres Vaterlandes und von den Rechten ihrer Könige. Gedruht im Römischen Reiche, 1790.

In—8°, 134 p. cu o pl. la p. 68.

Legătura: Semigalică, piele maro în colțari și pe cotor, unde are ornamente auriu, șnit roșu.

Observații: Deschide colligatul Supplexului, inv. 208.142, cota III 22.849, Titlul: Greșeli în conceptul Ungariei vechi privind constituția de stat a provinciilor și dreptul regelui ei.

13. KUBINYUS, ALEXANDRUS. *Enchiridion lexici juris incliti regni Hungariae...* usque ad annum 1792-um... Studia et industria Alexandri Kubinyi.

POSONII, 1788.

In—8°, VIII+824 p.

Legătura: Hîrtie marmorată maro pe tăblii de carton.

Observații: Nr. vechi de inv. 296, semnat *Joannis Corneli* pe p. de titlu. Nr. actual de inv. 211.862, cota III 23.845.

14. **MATHESIS WOLFIANA** in usum juventutis scholasticae... in compendium redacta. Anno 1786. Complectens arithmetica, geometria et trigonometria, una cum algebra ad unamquamque harum partium applicata. VINDOBONNAE, Typ. Ioann. Thomae Nob. de Trattnern.
In—8°, (4) f.+497 p.+14 f.+3 pl.
Legătura: Piele neagră pe fețe de carton.
Observații: Cea mai bogat scrisă, dintre aceste cărți corneliene, cu nr. vechi 374. Astfel pe prima filă de zaț cu c. maro se vede: *Ex Libris Joannis Corneli Cath Ecclesiae MVaradinensis Cananici Lectoris, ac una Scholarum Gr. Cath. per Districtum Litterarium MVaradinensem Directoris Regii. Anno 1829.* Nr. actual de inv.210.116, cota III 23.959.
15. **PUFENDOR, SAMUEL.** *De officio hominis et civis secundum legem naturalem.* Libri duo cum Joannis Barbeyracii notis et examine censura Leibnitianae, in calce operis subiunctae. Ex gallico in Latinum sermonem transtulit Sebastianus Mason. Editio quarta, emendata et locupletata a Ch. Fr. Ayrmanno. FRANCOFURTI et LIPSIAE, Impensis Henr. Lud. Broenneri, 1753.
In—8°, 17+(3)+478 p.+ (7) f. Index rerum.
Legătura: Piele mare pe fețe de carton, șnit roșu, bildpressung liniar la articulații și în jurul bindurilor.
Observații: Nr. cornelian 49, pe p. de titlu *Ioann Corneli*, și tot acolo: *Bibliothecae Domus Probationes Scholar Piar Viennae in Wieden JK 1786*, deci procurată de acesta pe când se afla în trecere prin Viena în acel an. Inv. 203.798, cota I 9968
16. **SCHEDIUM DE PRESENTI STATU FABRICARUM ET MANUFACTURARUM** in Hungaria atque modo promouendi rem sericeam. MAGNO-VARADINI, Ex Officina Eizenbergeriana, 1792.
In—8°, 78 p.
Observații: Bloc de 10 caiete, fără legătură, se află la Arhivele Statului Oradea, fond Corneli, 3260/VII, pus la dispoziție prin amabilitatea Anei Ilea. Semnat *Joannis Corneli*. Conține referiri și la manufacturile din Bihor.
17. **SLÖTZER, AUGUSTZS LAJOS.** *A világ történet tudományára való készület.* Irta gyermekek számára... Magyar fordította Németh László. SOPRONY-BAN, 1795.
In—8°, (2) f.+81+(1) p.
Observații: Locul doi în colligatul Găti, semnat *Ioan. Corn.*: pe p. de titlu, iar la p. 81 prețul 15 cr. Titlul = Istoria lumii pentru învățătura cea adevărată. Scrisă pe seama copiilor.
18. **TISSOT.** *Allgemeine Regeln seine Gesundheit lang zu erhalten.* Nach der Vorschrift des Herrn D. Tissots. AUGSBURG, 1794.
In—8°, (1) f.+VI p.+(8) f.+216 p.
Observații: Locul unu în colligatul Tissot, semnat pe p. de titlu *Joan Corneli*. Titlul = Indrumar general pentru a menține mult sănătatea. După prescripția D-lui Tissot.
19. **TISSOT, WILHELM.** *Die Gesundheit der Menschen und von der Oeconomie des Leibes beyderley Geschlechts von Wilhelm Tissot.* STRASSBURG, In—8°, 144 p.
Legătura: Piele maro pe fețe de carton, ornamente aurii pe cotor, binduri.
Observații: Colligat cu nr. 18 și 6, inv. 206.874, cota II 10.240.
20. **ÜBER DES AUSSCHLIEBENDE BÜRGERRECHT DER SACHSEN IN SIEBENBURGEN auf ihrem Grund und Boden.** Von den Repräsentanten der Nation, WIEN, 1792.

In—8, 103 p.

Observații: Broșat, pe p. de titlu *Ioan Corneli*, achiziționat recent de la Marghita, nr. de inv. 511.041, cota I 31.952. Titlul = Despre dreptul exclusiv al sașilor în Transilvania asupra teritoriului și proprietății funciare. De un reprezentant al națiunii.

21. TOPPELTINUS, L. *Origine et occasus Transsylvanorum*. VIENNAE AUSTRIAE, 1762. Sumptibus Hermannii Josephi Krüchter.

In—8, XVI+235 p.+10 pl. și Index.

Legătura: Piele maro pe carton, șnit roșu.

Observații: Reprezintă ediția a doua a lucrării de la 1667 a istoriografului sas, cu capitole întregi despre viața, limba și obiceiurile românilor, ca și despre o seamă de domnitori români. E semnată *J Corn* pe p. de titlu (nr. de inv. 204.373, cota I 10 004).

22. XENOPHONTIS e libri, memorabilium SOCRATIS selecta; quibus accesserunt ISOCRATIS orationes duae, MENANDRI sententiae et ANACREONTIS odae selectae ad usum scholarum humaniorum Universitatis Viennensis. Typis Kaliodianis, 1764, VIENNAE.

In—8, 166 p.

Legătura: Piele maro, lăcuită, pe tăblii de carton. Fără ornamente

Observații: Antologie în limba greacă, din clasici, semnată pe prima f. de zaț *E. Corneli Libris 1784*, deci cumpărată pe când se afla la studii în Seminarul „Sf. Barbara” din Viena. Nr. vechi de nv. 270, nr. interbelic 839 II, actual 266.139, cota I 6128.

CRONICA ACTIVITĂȚII ȘTIINȚIFICE PE ANUL 1981 A MEMBRILOR SECȚIEI DE ISTORIE A MUZEULUI ȚĂRII CRIȘURILOR

de
VIOREL FAUR

I. A fost acordată o justificată atenție investigațiilor arheologice și documentare (arhivistice și bibliografice). S-au continuat, deci, săpăturile inițiate în anii precedenți în stațiunea neolitică de la Suplacu de Barcău (*Doina Ignat*), așezarea dacică de la Tășad (*dr. Nicolae Chidioșan*), în punctul topografic „Grădina C.A.P. — Baraj” din stațiunea situată la nord de Cetatea de pământ de la Biharea (*dr. Sever Dumitrașcu*) și în proximitatea turnului medieval de la Sinicolaul de Beiuș (*dr. Radu Popa* și *dr. Nicolae Chidioșan*). Materialele provenite din săpăturile efectuate — cu excepția celor de la Sinicolaul de Beiuș, care se află la Institutul de arheologie din București — au fost prelucrate științific, restaurate și, în final, incluse în colecțiile secției de istorie, prin intermediul instrumentelor de evidență.

De asemenea, se cuvine a fi menționat faptul că și în acest an au fost obținute rezultate notabile în activitatea de cercetare arhivistică, începînd cu realitățile sociale din secolul al XVIII-lea (*Gheorghe Gorun*) și continuînd cu reconstituirea tradițiilor învățămîntului românesc din secolul precedent (*dr. Viorel Faur*), cu aspectele inedite ale preocupărilor culturalizatoare ale despărțămîntelor bihorene ale „Astrei” în perioada interbelică (*Lucia Cornea*), modalitățile de aplicare a reformei agrare din 1945 în Bihor (*Gheorghe Pința*) și demersurile unor personalități pentru afirmarea drepturilor sociale și culturale ale populației din Crișana (*dr. Viorel Faur*). Rezultatele acestor cercetări au fost valorificate cu prilejul unor expuneri, a prezentării de comunicări științifice și a organizării de expoziții temporare.

II. Lucrări științifice apărute în 1981:

Dr. N. CHIDIOȘAN:

1. *O descoperire de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul hallstattului în peștera Mișidului, în Traco-dacica, II, București, 1981, p. 161—167.*

2. *Contribuții privind epoca bronzului pe teritoriul municipiului Oradea*, în *Crisia*, 1981, p. 59—67.
3. *Note referitoare la prima epocă a fierului pe teritoriul municipiului Oradea*, în *Crisia*, 1981, p. 69—74.

L. CORNEA:

1. *Contribuția revistei „Familia” (1865—1906) la cunoașterea activității unor personalități ale istoriografiei europene*, în *Crisia*, 1981, p. 161—168.

Dr. S. DUMITRAȘCU:

1. *Observații privind originea și evoluția ceramicii negre-zgrunțuroase din Crișana*, în *Crisia*, 1981, p. 75—81.
2. *Descoperiri dacice de epocă romană de la Biharea*, în *Muzeul Național*, V, 1981, p. 115—122.
3. *Descoperiri arheologice hallstattiene de la Biharea*, în *Ziridava*, XIII, 1981, p. 75—109.
4. *Două centre de prelucrat ceramică în Crișana: Biharea (j. Bihor) și Medieșul Aurit (J. Satu Mare)*, în *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, I, Sibiu, 1981, p. 233—240.
5. *Descoperiri arheologice din anul 1979 de la Biharea, datind din secolele VI—X e.n.*, în *Sargeția*, XV, 1981, p. 71—81.
6. *Les Daces libres de Crișana (IIe—IV^a siècles de notre ère)*, în *Actes du II^a Congrès International de Thracologie*, II, București, 1981, p. 351—357.
7. *Săpăturile arheologice de la Biharea (1980)*, în *Materiale și cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, p. 137—145.

Dr. V. FAUR:

1. *Manifestări ale luptei românilor crișeni pentru afirmare culturală și unitate națională la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în *Muzeul Național*, V, 1981, p. 281—286 (colaborare cu Mihai Apan).
2. *Demersurile pentru constituirea Reuniunii învățătorilor români în Bihor*, în *Acta Musei Napocensis*, 1981, p. 545—554 (colaborare cu Rafila Faur).
3. *Istoricul bibliotecii Casinei române din Beiuș* în *Acta Musei Porolensis*, 1981, p. 685—691.
4. *Din preocupările expoziționale și muzeografice ale bihorenilor în perioada interbelică*, în *Revista muzeelor și monumentelor*, 1981, nr. 9, p. 48—51.
5. *Mărturii documentare despre acțiunile de protest ale instituțiilor ecleziastice bihorene împotriva legilor școlare ale lui Apponyi*, în *Mitropolia Banatului*, 1981, nr. 4—6, p. 374—389.
6. *Contribuții la istoricul satului Săliște de Vașcău (jud. Bihor)*, în *Crisia*, 1981, p. 83—97.
7. *Consemnări despre manifestările culturale românești în presa maghiară din Oradea*, în loc. cit., p. 169—174 (colab. cu Toth J.).
8. *Turneele muzicale în Bihor ale unor mari interpreți din România, mărturii ale unității noastre culturale*, în loc. cit., p. 175—180.
9. *Documente și memorii privind luptele pentru eliberarea Banatului și Crișanei (august-octombrie 1944) (II)*, în loc. cit., p. 259—319 (colaborare cu Valeriu A. Giuran).
10. *O importantă realizare culturală-biblioteca publică din Oradea a Reuniunii „Cele trei Crișuri”*, în loc. cit., p. 387—393.
11. *Un document inedit despre primele demersuri în vederea înființării unui muzeu etnografic al Bihorului (1930)*, în *Biharea*, 1981, p. 261—264.

GH. GORUN:

1. *Contribuții la istoria breslei croitorilor din Oradea în sec. al XVIII-lea, în Crisia, 1981, p. 349—358.*
2. *Fortificații bihorene în luptă pentru autonomia Transilvaniei, în Muzeul Național, V, 1981, p. 165—169.*
3. *Un document referitor la starea țărânimii de pe domeniul Beliu în mijlocul secolului al XVIII-lea, în Ziridava, 1981, p. 75—79.*

D. IGNAT:

1. *Descoperiri arheologice aparținând epocii neolitice pe teritoriul orașului Oradea, în Crisia, 1981, p. 41—58.*
2. *Cercetările arheologice de la Suplacu de Barcău, în Materiale și cercetări arheologice Tulcea, 1980, p. 53—54.*

III. Lucrări științifice elaborate:

Dr. N. CHIDIOȘAN:

1. *Raport asupra săpăturilor arheologice de la Tășad (1980).*
2. *Un mormint dacic deosebit descoperit la Tășad.*
3. *Despre mormintele dacice de la Tășad.*
4. *Prelucrarea osului în epoca bronzului în nord-vestul României.*
5. *Informații referitoare la tradițiile muzeistice orădene.*

L. CORNEA:

1. *Aspecte sociale în prima serie a ziarului „Beișul”.*
2. *Politica P.C.R., de ocrotire a patrimoniului cultural-istoric. Realizări în județul Bihor.*
3. *Din preocupările „Astrei” bihorene pentru înființarea de biblioteci populare (perioada interbelică).*
4. *Adunarea generală a „Astrei” de la Oradea (1920).*

Dr. S. DUMITRAȘCU:

1. *Biharea. Săpăturile arheologice dintre 1973—1980 (Monografie arheologică), vol. I.*

Dr. V. FAUR:

1. *Contribuții la cunoașterea biografiei militantului dr. Eugen Rozvan.*
2. *Contribuția lui Moise Popovici la cercetarea unor monumente bihorene, a cărților și manuscriselor românești aflate în acestea (1903—1911).*
3. *Noi mărturii arhivistice despre lupta românilor din vestul României pentru drepturi naționale la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (colab. cu Mihai Apan).*
4. *Contribuții la cunoașterea unor momente ale luptei pentru emancipare culturală și politică a românilor crișanei (1895—1905).*
5. *Modalități muzeale de realizare a educației tineretului.*
6. *Preocupările unor învățători bihoreni pentru organizarea de asociații profesionale.*
7. *Mișcarea corală bihoreană la finele veacului precedent-mărturie a luptei românilor din aceste părți pentru afirmare cultural-națională.*
8. *Ioan Slavici, primul organizator al unui fond arhivistic românesc din Bihor.*
9. *Contribuția Reuniunii „Cele trei Crișuri” din Oradea la configurarea unor semnificative tradiții muzeistice.*

10. *Din preocupările muzeografice ale românilor bihoreni în perioada interbelică.*
11. *Reuniunea învățătorilor din Leta Mare (1875) — prima reuniune a învățătorilor români din Bihor* (colaborare cu Rafila Faur).

GH. GORUN:

1. *Catalogul cărții vechi străine din colecția secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor.*
2. *Un document privind breslele orădene (sec. XVIII), aflat în colecția secției de istorie.*
3. *Participarea maselor populare din Bihor la mișcările antihabsburgice de la începutul secolului al XVIII-lea.*

D. IGNAT:

1. *Epoca pietrei și perioada de tranziție spre epoca metalelor în județul Bihor.*
2. *Unelte din os lucrate în tehnica cioplitrii, din „Peștera Urșilor” de la Chișcău (județul Bihor).*
3. *Așezările neolitice de la Suplacu de Barcău (studiu monografic).*
4. *Tipuri noi de locuințe în așezarea de la Suplacu de Barcău.*
5. *Contribuția activității elevilor pe șantierele arheologice bihorene la cunoașterea istoriei patriei.*
6. *Un facies nou, cu ceramică pictată neolitică, din nord-vestul României.*
7. *Un aspect mai puțin cunoscut în cadrul ceramicii pictate din nord-vestul României.*
8. *Date preliminare despre o stațiune de la sfârșitul epocii bronzului și începutul hallstattului la granița jud. Sălaj.*

IV. Participări la sesiuni științifice:

1. *60 de ani de la făurirea P.C.R.* (Muzeul Banatului, Timișoara, 6—7 martie 1981): *dr. V. Faur* (lucr. de la cap. III, p. 3).
2. *Sesiune științifică consacrată aniversării a 60 de ani de la făurirea P.C.R.* (Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 14 martie 1981): *dr. N. Chidioșan* (lucr. de la cap. III, p. 2), *L. Cornea* (lucr. de la cap. III, p. 1), *dr. V. Faur* (lucr. de la cap. III, p. 1 și 2), *Gh. Gorun* (lucr. de la cap. III, p. 2) și *D. Ignat* (lucr. de la cap. III, p. 4); *dr. S. Dumitrașcu* (Cercetări privind arheologia așezărilor).
3. *Sesiunea de rapoarte privind săpăturile arheologice din anul 1980* (Muzeul Județean Brașov, martie 1981): *dr. S. Dumitrașcu* (Raport privind săpăturile arheologice de la Biharea din anul 1980), *dr. N. Chidioșan* (lucr. de la cap. III, p. 1) și *D. Ignat* (lucr. de la cap. II, p. 2).
4. *Sesiunea de comunicări organizată de Liceul de filologie-istorie din Oradea* (21 martie 1981): *dr. V. Faur* (lucr. de la cap. III, p. 4).
5. *Continuitatea populației autohtone în spațiul carpato-dunăreano-pontic și relațiile ei cu unele populații în migrație* (Muzeul județean Tîrgu Mureș, 16—19 aprilie 1981): *dr. S. Dumitrașcu* (Așezările rurale din vestul României în perioada migrațiilor).
6. *Sesiune științifică consacrată aniversării a 60 de ani de la făurirea P.C.R.* (Cabinetul județean Bihor pentru activitatea ideologică și politico-educativă, Oradea, mai 1981): *L. Cornea* (lucr. de la cap. III, p. 2), *dr. S. Dumitrașcu* (Făurirea P.C.R. — etapă nouă, superioară în mișcarea muncitorească din România).

7. *Sesiune ştiinţifică omagială: 1921—1981* (Muzeul de istorie al R. S. România, Bucureşti, 5—7 mai 1981): dr. V. Faur (lucr. de la cap. III, p. 11), dr. S. Dumitraşcu (*Biharea în cadrul unitar al civilizaţiei feudale timpurii româneşti*), Gh. Gorun (lucr. de la cap. III, p. 3).
8. *Educarea patriotică şi revoluţionară a tineretului* (Comitetul judeţean Bihor al U.T.C., Oradea, 15—16 mai 1981): dr. V. Faur (lucr. de la cap. III, p. 5).
9. *Zilele şcolii bihorene* (Inspectoratul şcolar judeţean Bihor, Oradea, 16—23 mai 1981): dr. V. Faur (lucr. de la cap. III, p. 6) şi D. Ignat (lucr. de la cap. III, p. 5).
10. *Continuitate multimilenară* (Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca, 27—29 mai 1981): dr. N. Chidioşan (lucr. de la cap. III, p. 3), dr. S. Dumitraşcu (Descoperiri din sec. V—VI e.n. de la Biharea), dr. V. Faur (lucr. de la cap. III, p. 7) şi D. Ignat (lucr. de la cap. III, p. 6).
11. *Sălajul pe treptele istoriei* (Muzeul de istorie Zalău, 27—28 noiembrie 1981): D. Ignat (lucr. de la cap. III, p. 8).
12. *Sesiunea ştiinţifică: Continuitate, unitate şi independenţă în istoria poporului român* (Muzeul Unirii, Alba Iulia, 1—2 decembrie 1981): dr. S. Dumitraşcu (Contribuţii la cronologia descoperirilor arheologice de la Biharea în contextul realităţilor arheologice din Dacia), Gh. Gorun (Contribuţii la cunoaşterea demografiei Bihorului, la sfârşitul sec. al XVIII-lea).
13. *Colocviul X: Evoluţia comunităţilor din epoca neolitică de pe teritoriul României* (Institutul de arheologie Bucureşti, 3—5 decembrie 1981): D. Ignat (lucr. de la cap. III, p. 7).
14. *Bihor-momente, instituţii, personalităţi* (Biblioteca judeţeană Bihor, Oradea, 7—8 decembrie 1981): dr. V. Faur (lucr. de la cap. II, p. 10), L. Cornea (lucr. de la cap. III, p. 3) şi Gh. Gorun (lucr. de la cap. III, p. 1).
15. *Sesiunea ştiinţifică omagială dedicată aniversării a 150 de ani de la înfiinţarea Arhivelor Statului din România* (Arhivele Statului Oradea, 15 decembrie 1981): dr. Viorel Faur (lucr. de la cap. III, p. 8), dr. N. Chidioşan (lucr. de la cap. III, p. 5) şi L. Cornea (lucr. de la cap. III, p. 4).
16. *Sesiune ştiinţifică anuală de etnografie şi folclor* (Muzeul Țării Crişurilor, Oradea, 19 decembrie 1981): dr. V. Faur (lucr. de la cap. III, p. 9).

ACTIVITATEA MUZEOGRAFICĂ ȘI CULTURAL-EDUCATIVĂ A SECȚIEI DE ISTORIE PE ANUL 1981

de

**GHEORGHE PINȚA,
GHEORGHE GORUN**

Colectivul secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor s-a concentrat în cursul anului 1981 asupra sarcinilor sale de depistare, păstrare, conservare, restaurare și expunere a unor noi valori muzeale, ca îndatorire fundamentală a membrilor săi. Dovada seriozității cu care muzeografiile secției s-au achitat de această sarcină stă în numărul de 2 165 de piese muzeale care au intrat în colecțiile secției de istorie a muzeului orădean în cursul anului 1981, la sfârșitul căruia patrimoniul său număra 107.466 piese.

Bună parte din acestea provin din săpăturile arheologice — sistematice și de salvare — efectuate de arheologii orădeni, pe șantierele de la Suplacu de Barcău, Tășad, Biharea și Sinicolau de Beiuș(ultimul în colaborare cu Institutul de arheologie din București), de unde au fost aduse 1 437 piese, prelucrate din punct de vedere științific și restaurate în întregime și care urmează a fi publicate în viitorul apropiat.

Colecțiile de carte veche românească și străină au crescut în cursul anului 1981 cu 210 exemplare, din care o valoare deosebită o reprezintă cele 9 tipărituri din secolul al XVI-lea și 23 de exemplare din secolul al XVII-lea.

Colecțiile de documente s-au îmbogățit cu unele documente de reală valoare cultural-istorică, provenind din donații și achiziții. Merită a fi subliniate scrisorile lui Petru E. Papp, Hermina Ignat, Tiberiu Brediceanu donate de Xenia Dobrin din Timișoara, documente culturale orădene contemporane donate de diferite instituții culturale, ș.a.

Anul 1981 a prilejuit o serie de manifestări cultural-educative și politico-ideologice, care au avut ca scop sărbătorirea împlinirii a 60 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român. În același timp, în atenția membrilor secției de istorie au stat și alte evenimente din viața socială și politică a țării noastre.

În cinstea gloriosului jubileu de la 8 mai 1921, au fost organizate acțiuni cultural-educative în muzeu și în mijlocul colectivelor de oameni ai muncii din întreprinderi și instituții, școli și licee, unități mili-

tare, etc. Scopul central al acestor activități a fost reliefaarea semnificației majore a făuririi prtidului clasei muncitoare, rolul Partidului Comunist Român în lupta maselor populare, în anii ilegalității. Totodată, s-a arătat rolul conducător și organizator al P.C.R. în timpul revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944, trecerea la construirea socialismului în patria noastră.

O altă latură a activității cultural-educative a fost formarea unui om nou, cu o conștiință nouă, socialistă, capabil să înțeleagă și să participe activ și conștient la marile transformări revoluționare din țara noastră în anii socialismului. Au fost organizate — ca principale forme ale activității cultural-educative:

I. Expoziții tempore:

1) *Mărturii arheologice despre antichitatea municipiului Oradea*

Autorii tematicii: Nicolae Chidioșan

Colaboratori: Doina Ignat

Au fost expuse 116 piese din preistoria și protoistoria municipiului Oradea. Aceste piese au fost însoțite de un vast material iconografic, hărți topografice, planuri de săpături, fotografii, cărți etc.

Cronologic materialele se înșiră pe durata aproximativ a 6000 de ani, din mileniul V. î.e.n. până la sfârșitul mil. I. e.n.

2) *Valori patrimoniale recent intrate în colecțiile secției de istorie.*

Autorii tematicii: Viorel Faur, Gh. Gorun.

Colaboratori: L. Cornea, D. Ignat, N. Chidioșan, S. Dumitrașcu.

Vernisajul a avut loc în 30 oct. 1981 la Muzeul Țării Crișurilor, expoziția fiind deschisă până la 16 dec. 1981. Au fost prezentate publicului vizitator un bogat material de valoare națională, piese de arheologie, carte documentară, istorică, carte vechi, fotografii etc.

3) *Aspecte ale dezvoltării industriale a județului Bihor în anii socialismului.*

Autorii tematicii: L. Cornea, Gh. Pința.

Vernisajul a avut loc în sala de expoziții a Muzeului Țării Crișurilor, în data de 13 mai 1981 și a fost accesibilă publicului până în 2 iunie 1981. Materialele documentare prezentate au avut menirea de a înfățișa principalele obiective industriale construite în anii socialismului, rolul lor în cadrul economiei locale și naționale.

4) *Partidul Comunist Român — conducătorul luptei maselor populare împotriva asupririi sociale și naționale, pentru independență și unitate.*

Autorii tematicii: Viorel Faur.

Colaboratori la organizare: Gh. Pința și L. Cornea.

Organizată în colaborare cu Arhivele Statului filiala Oradea, expoziția a fost vernisată la 16 aprilie 1981 în sala de expoziții a Muzeului

Țării Crișurilor, fiind prezentate 140 de materiale arhivistice și documentare.

Prezentind tradițiile glorioase ale mișcării muncitorești din patria noastră, s-a arătat prezența comuniștilor bihoreni la toate evenimentele luptei maselor populare, în contextul istoriei naționale.

5) *Gîndirea politică a președintelui Nicolae Ceaușescu, transpusă în inițiative și acțiuni ale României, pentru apărarea păcii și promovarea unui climat de destindere și colaborare internațională.* Autorii tematicii: Sever Dumitrașcu, Lucia Cornea, Gheorghe Pința. Expoziția a fost vernisată în sala de expoziții a Muzeului Țării Crișurilor, fiind la dispoziția publicului vizitator între 18 decembrie 1981 și 15 februarie 1982. Au fost expuse peste 150 de materiale documentare, operele tovarășului Nicolae Ceaușescu, care au evidențiat contribuția adusă de secretarul general al partidului nostru la crearea unui climat de pace și securitate în Europa și în lume, propuneri și acțiuni pentru dezarmare generală și în primul rînd pentru dezarmare nucleară.

II. Simpozioane

Membrii colectivului secției de istorie au organizat o serie de simpozioane în cinstea evenimentelor sărbătorite, după cum urmează:

1. *60 de ani de la făurirea P.C.R.* — organizat de Viorel Faur la Clubul „Tineretului” din Oradea.

2. *Tradiții ale mișcării muncitorești din Oradea* — organizat de Lucia Cornea la Centrul Militar Județean.

3. *Aspecte ale începuturilor mișcării muncitorești din România* — organizat de Gheorghe Pința la Complexul U.J.C.A.P. din Băile 1 Mai.

4. *P.C.R. — continuator al luptei poporului nostru pentru independență și unitate națională* — organizat de Nicolae Chidioșan. Au participat Viorel Faur și Liviu Borcea.

III. Alte forme de activitate

Au fost susținute 272 lecții tematice în expoziția de bază, 52 de conferințe în municipiul Oradea și alte localități ale județului Bihor. Au fost publicate 35 de articole în presa locală și centrală, au fost date 6 interviuri la radio și televiziune. S-au mai efectuat ghidaje speciale la monumentele istorice și ale mișcării muncitorești din municipiul Oradea, la solicitările grupurilor de vizitatori sau ale unor organizații politice, de masă și obștești din Bihor. S-au organizat numeroase festivități de primiri în organizația de pionieri și U.T.C. a tinerilor din Oradea, în cadrul unor ceremonii solemne realizate în expoziția de bază, cu colaborarea muzeografilor secției de istorie.

RECENZII

SABATINO MOSCATI

Vechi imperii ale Orientului,

traducere de Adriana Lăzărescu, Prefață de Emil Condurachi, București, Ed. Meridiane, 1982, 373 p. și 18 pl.

Una din cele mai importante zone ale civilizației antice o reprezintă Orientul apropiat, martora apariției primelor cuceriri ale gândirii umane.

Lucrarea de față reprezintă strădaniile unui binecunoscut semitolog S. Moscati, cunoscut și publicului românesc datorită Ed. Meridiane, care ne-a mai oferit încă două monografii ale învățatului italian (*Vechile civilizații semite*, 1975 și *Lumea fenicienilor*, 1975).

Cu toate că originalul italian al sintezei, recenzat cu acest prilej, a apărut în 1963, traducerea sa în limba română este pe deplin justificată. Desigur, au mai apărut sinteze privind Orientul apropiat, dar ele nu au reușit întotdeauna să ne ofere esențialul referitor la această zonă culturală a antichității. Moscati (în *Cuvînt înainte al autorului*, p. 27) își fixează limitele lucrării, afirmînd că va oferi numai structura elementară a fiecărei civilizații în parte, care alcătuiesc popoarele Orientului Apropiat; în acest sens el ne vorbește numai de „trăsături“ istorice, religioase și literare. Astfel sîntem departe de a avea o istorie evenimentială în fața noastră, autorul urmărind o evoluție a civilizațiilor orientale antice, pe care le consideră pe bună dreptate ca un întreg. Acesta ne este sugerat și de titlurile celor trei părți; *Protagoniștii* (p. 29—187), *Catalizatorii* (p. 189—315) și *Sinteza* (p. 317—365).

Una din cele mai interesante capitole din întreaga lucrare fiind *Prologul* (p. 30—45), în care autorul stabilește principalele repere ale studiului său. Vastele sale cunoștințe în domeniul istoriei îi permit comparații reușite, ca în cazul momentelor *Ugarit*, *Mari*, *manuscrisele Mării Moarte*, considerate „punctele culminante ale renașterii Orientului...“ (p. 30). Această renaștere reprezintă pe planul investigațiilor „...încă o renaștere incipientă, un Umanism, în care descoperirile, publicarea lor și studiul lor analitic absorb aproape integral activitatea științifică“ (p. 32). Prin aceasta Moscati recunoaște că studiile orientale n-au ajuns încă la un stadiu în care beneficiază de prelucrarea tuturor resurselor, care să permită stabilirea cu claritate a unor fenomene generale. *Prologul* are o alcătuire firească și logică: se analizează conceptul de

Orient mediteranean (p. 33), sint stabilite civilizațiile componente ale acestei arii culturale (Egiptul, Palestina, Siria, Arabia, Anatolia, Mesopotamia, Iranul) (*ibidem*), precum și durata în timp a acestora, stabilindu-se ca o linie de demarcație între civilizațiile orientale și cele clasice epoca lui Alexandru cel Mare (p. 35). Autorul afirmă, ca o concluzie, pe bună dreptate, că „nu există un popor sau un grup care să prevaleze ca durată; ci fiecare își asumă din când în când un rol primar, lăsând amprenta unei faze — faza lor — dar nu întreaga istorie“ (p. 36).

Protagonistii sint: *sumerienii* (p. 46—86), *babilonienii și asirienii* (p. 87—128), precum și *egiptenii* (p. 129—187). Această succesiune în timp a civilizațiilor în cauză poate surprinde omul de știință, întocmai datorită prezenței pe ultimul loc a egiptenilor, dar probabil autorul a avut în vedere sublinierea continuității vieții materiale și culturale între cele două fluvii, Tigrul și Eufrat. Astfel după tratarea civilizației sumeriene, se trece la prezentarea principalelor trăsături ale civilizațiilor babiloniene și asiriene.

Hitiții și huriții (p. 190—234), *cananeenii și arameii* (p. 235—270) și *evreii* (p. 271—315) reprezintă catalizatorii, cei care reușesc să alcătuiască „întîlnirea și sinteza forțelor opuse...“ (p. 190), prin care autorul înțelege Egiptul și Mesopotamia antică.

Cei care reușesc să sintetizeze realizările civilizațiilor prezentate sint *perșii* (p. 318—339), a căror apariție pe scena istoriei orientale antice contribuie la înfăptuirea unui fenomen interesant: „vechiul Orient se dizolvă în limitele geografice care îl definesc și care îi caracterizează soarta“ (p. 319).

În ultimul capitol al lucrării, *Epilog* (p. 340—365), autorul trece în revistă principalele realizări ale civilizațiilor analizate, arătînd rolul acestora în cadrul formării ideilor civilizației grecești; într-adevăr nu trebuie să uităm următoarele cuvinte ale lui Moscatti: „Cînd civilizația greacă înflorește, Orientul are în spatele său milenii de istorie“ (p. 364).

Semitologul italian folosește în toate cazurile posibile texte antice pentru a-și susține ideile enunțate; toate acestea întăresc valabilitatea afirmațiilor sale. În același timp trebuie să subliniem că bibliografia la sfîrșitul fiecărui capitol este orientativă, la fel ca și aparatul critic, datorită faptului că autorul n-a avut intenția de a prezenta o lucrare prea tehnicistă, accesibilă numai specialiștilor.

Lucrarea mai cuprinde și un folositor *Indice de nume* (p. 366—372), precum și 18 planșe integrate între paginile volumului cu scopul de a ne familiariza cu unele realizări ale popoarelor orientale antice.

Singurele lucruri care se pot reproșa lucrării recenzate sint legate de traducere; A. Lăzărescu de multe ori nu traduce în spiritul limbii române (v. spre exemplu p. 129), în schimb la note sint traduse și titlurile lucrărilor italiene.

Nu putem încheia recenzia fără a aminti și de faptul că acad. Emil Condurachi ne prezintă în *Prefață* (p. 5—26) o reușită analiză a chestiunii modului de producție asiatic. Remarcăm în același timp și bu-

nele intenții ale învățatului român de a sprijini apariția unor sinteze privind Orientul antic.

Astfel concepută și realizată, *Vechi imperii ale Orientului* va reprezenta o bună lucrare de referință atât pentru specialist, cât și tuturor celor interesați de istorie și cultură.

MIRON CIHO

MARIA HOLBAN

Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV,

Editura Academiei R. S. România, București, 1981, 310 p.

Culegerea de studii ale Mariei Holban, apărută în Editura Academiei R. S. România, ne-a întărit convingerea că cercetătoarea bucu-reșteană este unul din puținii istorici români în viață care sînt cu ade-vărat specialiști în atât de complexa istorie a provinciei românești Tran-silvania. În cazul domniei sale, în afara faptului că stăpînește limba latină a documentelor medievale ca puțini alții, M. Holban cunoaște istoriografia referitoare la evul mediu transilvănean într-o manieră surprinzătoare. La toate acestea se mai adaugă o metodologie științifi-că strictă, care amintește cele mai bune tradiții ale școlii istorice românești.

Cele opt studii publicate în această culegere vizează aspecte ale istoriei noastre de care tot mai puținii istorici sînt dispuși să se ocupe, iar și mai puțini sînt realmente pregătiți să o facă. Sînt aspecte asupra cărora atât istoriografia noastră cit și cea străină și-au spus punctul de vedere, dar M. Holban demonstrează că ele sînt susceptibile de serioase reconsiderări: căile de pătrundere încercate de regii arpadieni pe teri-toriul Moldovei și Țării Românești, în cursul secolului al XIII-lea, și confruntarea dintre români și regii angevini în cursul secolului al XIV-lea, de o parte a românilor din exteriorul arcului carpatic — din Moldova și Țara Românească —, iar pe de altă parte a românilor din Transilvania.

M. Holban reanalizează documentele fundamentale ale aspectelor cercetate, demonstrînd că autenticitatea unora din ele este discutabilă, ipotezele construite pe baza lor — și care riscă să devină adevăruri imuabile — devenind inconsistente. Pe de altă parte, autoarea reu-șește să pună la punct — cu metode exclusiv științifice — tezele sus-ținute de editorii colecției *Documenta Valachorum* (*Documenta Histo-*

riam Valachorum illustrantia usque ad annum 1400, apărută la Budapesta în 1941).

Nu dorim să intrăm în miezul chestiunilor studiate de M. Holban, ci numai să subliniem rigoarea cu care a procedat autoarea la analiza documentelor discutate, acribia științifică de care dă dovadă pe tot parcursul volumului, fără nici o scădere de ritm. Indiscutabil, M. Holban oferă un model de investigație științifică, mergând până la disocieri de amănunte, care servesc însă demonstrației, conferind în final o impresie de soliditate impresionantă.

Oricum, volumul Mariei Holban este unul din cele mai însemnate lucrări de istorie națională apărute în ultimii ani, care n-au fost lipsiți de asemenea evenimente editoriale, conferindu-i o binemeritată notorietate.

GHEORGHE GORUN

OLGA CICANCI

Companiile grecești din Transilvania

și comerțul european în anii 1636—1746,

Editura Academiei R. S. România, București, 1981, 205 p.

Lucrarea Olgăi Cicanci abordează o temă mai mult decît tentantă, de mare importanță pentru istoria medie — și chiar și cea modernă — a României. Din acest motiv ea este, în mod firesc, demnă de toată atenția.

Cartea cercetătoarei în discuție, bazată pe „un mare număr de documente editate și inedite“ (p. 10), debutează cu o *Introducere* scurtă, în care autoarea își fixează cadrul cercetării și face unele aprecieri generale asupra stadiului cercetării, după care dezbate mai pe larg *Istoriografia* problemei, cel puțin în măsura în care o cunoaște. Intrînd în miezul chestiunii, autoarea dezbate problema întemeierii companiilor grecești din Transilvania, statutele juridice ale celor două companii grecești pe care le cunoaște ca existînd în Transilvania — cea de la Sibiu și cea de la Brașov —, organizarea lor internă, relațiile lor cu autoritățile, structura etnică a acestora, după care trece la analiza activității acestora: formele activității acestora: formele activității comerciale, mărfuri și prețuri, rutele comerciale și, în context, legăturile celor două companii cu Țara Românească și Moldova. Încheie cu analiza vieții spirituale a celor două companii și concluziile cercetării. Lucrarea este

bine structurată, construită după toate regulile, argumentația bazată realmente pe o bogată informație, edită și inedită.

Din păcate, sîntem obligați să constatăm faptul că autoarea, foarte pricepută în chestiunile interne ale companiilor grecești din Brașov și Sibiu — și intenționat nu spunem Transilvania —, nu este tot atît de bine pusă la punct cu problemele istoriei Transilvaniei ca parte integrantă a istoriei naționale. În primul rînd autoarea nu a analizat în ce măsură *compania comercială* diferă — sau se aseamănă — cu *breasla*. Această analiză ar fi fost totuși importantă pentru că, dacă ar fi diferit, atunci ar mai exista cel puțin încă o companie comercială în Transilvania, în afara celor două cunoscute și analizate de autoare — cea de la Diosig, pe care autoarea o amintește la p. 149, este adevărat în grafie maghiară și considerînd-o ca fiind în Ungaria, deși se află în județul Bihor. Dacă nu ar fi diferit — ceea ce credem și noi, cel puțin nu esențial — atunci autoarea ar fi trebuit să aibă în vedere încă foarte multe asemenea organizații, noi am aminti-o numai pe cea din Oradea, pe care o cunoaștem mai bine și care a fost înființată în 1722 prin sancțiune imperială. Oricum, autoarea știa de comunitatea comercianților greci din Oradea, pe care o amintește la p. 84, cum că plătea 1000 de taleri, conform hotărîrilor Dietei din Gherla, din 1657, dar, în mod curios, n-a urmărit chestiunea.

După părerea noastră, între titlul pus de autoare în fruntea cărții sale și însăși cartea pe care a tipărit-o nu există nici o legătură, în afara faptului că Sibiul și Brașovul se află în provincia românească Transilvania. Fiindcă este foarte greu să credem că în Transilvania au existat în această perioadă (a anilor 1636—1746) numai cele două comunități comerciale grecești amintite de autoare, indiferent că ele se numesc companii sau bresle sau societăți. Și că nu a contat denumirea acestora o putem demonstra cel mai simplu cu numele asociației comerciale din Oradea, aprobate de puterea centrală în 1722 și care se numea „*ceha seu societatis marcatorum*“, unde noțiunea de *breslă* este pusă în echivalență cu cea de *societate* sau *asociație*. Pe de altă parte, cînd vorbește de rutele comerciale folosite de membrii companiilor din Brașov și Sibiu — deci numai din cele două orașe, nu din Transilvania întreagă — constatăm că în zona de nord-vest a Transilvaniei exista un *hiatus*, deși comerț cu Polonia se făcea, cum de altfel se făcea și cu Boemia (p. 149) și Slovacia. Numai că după modul în care Olga Cicanici stabilește rutele comerciale avem impresia că negustorii brașoveni și sibieni practicau mai ales un comerț unilateral, într-o singură direcție: spre orașele în care își aveau sediul companiile lor. Ceea ce pe de o parte este inexact, iar pe de altă parte nu ar avea nimic cu comerțul european, nu ar conferi comerțului lor o dimensiune europeană, ci numai una locală, de acumulare de mărfuri în cele două orașe transilvănene.

Deși în capitolul al șaselea, Olga Cicanici analizează corect structura etnică a companiilor grecești din cele două orașe, — și nu din Transilvania după cum afirmă autoarea —, așa după cum a stabilit atît istoriografia românească cît și cea străină, iar în alt loc (p. 174) stabilește că au

contribuit la formarea burgheziei balcanice naționale, autoarea nu ne-a convins asupra aportului pe care companiștii brașoveni și sibieni l-au jucat în formarea burgheziei române, mai ales că autoarea afirmă într-un loc că aceste companii au însemnat pentru românii transilvăneni șansa de a se ocupa de comerț, drept pe care altfel nu l-au avut.

Desigur, am mai avea de reproșat destule inexactități și judecăți curioase. Rămânem însă numai la concluzia că autoarea oferă, fără îndoială, cercetării științifice o informație destul de bogată referitoare la cele două companii comerciale grecești din Brașov și Sibiu, dar analiza acestora, conform metodologiei științifice specifice istoriei, urmează să o săvârșească în viitor altcineva.

GHEORGHE GORUN

D. M. PIPPIDI

Variații pe teme clasice,

Editura Eminescu, 1981

Dionisie M. Pippidi este astăzi printre puținii învățați români competitivi în anevoioasa bătălie a elucidării unor probleme de istorie și cultură europeană. În tot ceea ce a scris el se îmbină armonios rigoarea preciziei matematice cu propensiunea pentru inefabilul poetic, ca efect al studiului îndelungat, al pregătirii umanistice savante, dar și al talentului scriitoricesc. Dacă aceste calități transpar într-una sau alta dintre operele sale mai vechi — și acestea nu sînt puține —, ele devin apanajul întregii substanțe a volumului de eseuri *Variații pe teme clasice* (Editura Eminescu, 1981) despre care se poate afirma că a fost scris „nu spre a umple lumea largă cu o operă, ci o operă strîmtă spre a o umple cu lumea“.

Acuratețea stilului, subtilitatea observației, definesc această carte ca o imagine reviviscentă a unei erudiții creatoare. Datele cu care se operează sînt aservite unei structuri coerente și originale; sublimarea lor într-o substanță nouă le arată a fi o pradă veche, dominată din perspectiva lucidă a scientistului multilateral. Expunînd „fundamentele“, — date despre vatra de civilizație și cultură a vechilor greci, ce a stat la baza dezvoltării științei istorice, dramaturgiei (poeziei sau filozofiei, despre care magistral se exprimă, distingător între opiniile dualiste — ale celor ce acordau preeminență culturală Atenei, pe de o parte, și ale celor ce vorbeau de ansamblul continentului grecesc, emulant de cultură, pe de altă parte — Pippidi emite aserțiunea, dacă nu inedită cel puțin în tonul

celor mai multe dovezi istorice recente, despre fluxul de civilizație continuă de la Creta la Micene spre strălucitoarea Atenă pericleană. Înseși poemele homerice, aceste diamante nepieritoare ale culturii universale, ar fi, în acest context, un splendid aliaj în care s-au sublimat, așa cum au dovedit-o studiile istoricilor și filologilor, alături de fondul fundamental, desigur autohton, elemente de cultură egipteană, babiloniană, hitită și feniciană, prezente mai ales în „nomenclatorul” literar și muzical homeric. De altfel, superba împlinire literară, concretizată prin însușiri specifice aparținătoare fiecăruia dintre poeme — Iliadei — dramatismul, tumultul și forța, Odiseii, seninătatea seniorială, liniștea unei maturități lucide și, în fond, lipsa de dramatism — a adus cu ea, de timpuriu, nu puține polemici între exegeți, tratate tranșant și lămuritor de Pippidi. El se situează, în excelentă cunoștință de cauză, de partea celor ce afirmă identitatea aceluiași autor pentru cele două poeme homerice. Odată ce s-a admis, ca trăsătură esențială a Odiseii lipsa dramatismului, dominantă expansivă a caracterului lui Ulise, considerat de mulți ca aventurier perpetuu, va trebui să dispară, rătăcirile lui ca urmare a unei puniții divine rămânând să însemne doar o acțiune de căutare a „dulcii” sale patrii, Itaca, acel loc liniștit și strict delimitat. Delimitarea, în sensul de individualizare, observată în acțiunea ei pe tărîm politico-social și concretizată în procesul obiectiv de constituire a formațiunilor statale, va corespunde mai târziu, pe plan moral, cu înlocuirea eticii tradiționale corporative cu una individualistă, iar pe plan literar cu apariția lirismului. În forma lor clasică creațiile marilor lirici greci, născute din imnuri dedicate divinității, odată cu delectarea pură a omului prin satisfacerea instinctului său de „mimesis”, cum scria Aristotel, ofereau societății un cod al conduitei etice, un „cavalerism” antic deosebit de cel medieval („fă bine prietenilor și tot răul cu puțință dușmanilor”, se spunea într-una din normele acestuia), presupunând totuși un anumit umanism. Unii dintre scriitorii și gânditorii antici, în contrapunct cu majoritatea confrăților lor, depășeau pe cei medievali pînă și prin felul de concepere a divinității, căreia considerau că nu i se pot atribui virtuțile și viciile umanității. Alții, nu mulți, e drept, vor profera, după cum arată Pippidi, superioritatea virtuților intelectuale față de cele fizice, în timp ce cîțiva, mergînd cu gîndul și mai departe, vor propune construirea unei lumi bazate pe ordine și dreptate, în cadrul căreia locul fiecărui membru să fie dictat de virtuți și nu de predestinare, ca în concepția homerică. Societatea imaginată astfel trebuia să fie un tot armonios, la propășirea căruia oficiau indivizii, cu binele și răul care urmau acțiunilor lor. Această gîndire socio-politică era, prin noutatea ei, o discontinuitate în materie. Reținem din cele ce scrie Pippidi, că acest fenomen stăpînește și alte laturi ale spiritualității grecești, cum ar fi religia și istoriografia. Discontinuitatea pe plan religios a survenit prin adoptarea unor divinități noi de către cei îmbogățiți (plutocrații), dornici să înlăture tradițiile aristocrației vechi, de care se desolidarizau, prin acreditarea credințelor în existența vieții de apoi. Din elementele acestor credințe se va crea orfismul,

ca practică religioasă ascetică care, presupunând dualitatea ființei, tindea, prin practica ascezei, la separarea componentelor acesteia, adică a sufletului de trup. De altfel cu timpul între religia și cultura lumii grecești a intervenit un fel de sincretism, omul transferându-și sieși și reprezentând aceasta pe scenă, tribulațiile și „metamorfozele” zeilor, dintre care locul preferențial îl ocupă Dionisos, ca mai aproape de zbuciumul sufletului uman decât Apolo, bunăoară, ale cărui lumini găsesc în realitate mai puține corespondențe umane. Aceste corespondențe constau, în fond, în aspirația spre armonie (sopfrosyne) sau cumpătare. Cumpătarea și smerenia (eusebia) aduceau cu ele umilirea continuă a omului, spre a nu supăra pe zei și spre a nu cădea în păcat. Deși majoritatea moralistilor greci susțineau că păcatul vizează întreaga suită de urmași a făptuitorilor, au fost și de aceia care vorbeau și despre responsabilitatea individuală a fiecăruia. Multiplicității concepțiilor etice așa cum sînt schițate de autor, îi corespundea o istoriografie conceptual-neunitară.

Astfel, dacă Herodot credea că istoria este realizarea voinței divine în spațiu și timp, Tucidide, creatorul unei adevărate capodopere pe care Aristotel o definea ca fiind nu o operă istorică ci filozofie politică, descoperia, odată cu raportul de cauzalitate, fenomenul de repetabilitate istorică, legat de un anumit complex de însușiri omenеști invariabile. În acest sens, observă pe bună dreptate Pippidi, dacă lui Tucidide nu i se poate descoperi între înaintași nici o ascendență, între cei de după el nu i se poate afla nici o descendență, majoritatea acestora limitîndu-se la consemnarea evenimentelor, la relatarea a „ceea ce a făcut ori a pătimit Alcibiade”, și nu la „ceea ce s-ar putea întîmpla în limitele verosimilului și al necesarului”, după cum se exprima tot Aristotel. De notat că odată cu „universalizarea” culturii elenistice s-a produs, în mod paradoxal, o îngustare a comprehensiunii istorice, autorii optînd acum pentru întocmiri de biografii, în cuprinsul cărora elementele hagiografice reveneau nu de puține ori pe planul întîii. Această „cădere” a istoriografiei grecești se întrerupe la Polibiu, singurul care se apropie de Tucidide prin metodă și universalism. Urmașul acestuia întru muze ar fi Plutarh, istoric cu o sferă de cuprindere cu mult mai îngustă, limitată la scrierea unor biografii ale oamenilor. Influențat, precum arată autorul, de filozofii stoici, Plutarh manifestă în primul rînd o valență educativ-civică, pornită din convingerea identității între prototipul de eroi prezențați și omul zilelor sale. Funcțiile educative ale istoriei, așa cum o concepeau grecii, n-au reușit să-i asigure acesteia, în fața filosofilor, un loc egal cu cel al poeziei, căreia Aristotel îi atribuia însușirea de a fi „mai filosofică și de un caracter mai ales decît istoria”, cantonată după credința sa, în domeniul contingentului și al accidentalului. De altfel, referitor la poezie gîndirea greacă, reprezentată în special de Platon și Aristotel, îmbrățișează, așa cum ne lămurește și autorul, mai multe nuanțe. Poetica lui Platon, bunăoară, este în primul rînd învinovățitoare, deoarece atribuie poeziei (artei,

literaturii) înțeleasă ca recompunere imperfectă a unei copii după modelele perfecte, două mari erori, psihologică, datorată obirșiei sale în partea „irațională“ a sufletului, stîrnind neliniștea, dezechilibrul (hybris) dăunător, și etică, datorită obiectului ei, adică obișnuitul „urit“ din sufletul uman; așa s-ar explica, desigur, excluderea poezilor din cetatea ideală, ca dăunători civismului conceput de marele filozof, excludere nedreaptă, cum au arătat atîția gînditori. În acest context distinsul cercetător român descoperă ceea ce am putea numi „normalitatea“ poeticii lui Aristotel, și mutatis mutandis, acelei a latinului Horațiu. Aristotel, constată Pippidi, crede că inspirația poetică nu e un act tainic, supranatural, ci unul natural și rațional al unor indivizi dotați cu calități superioare, ale căror opere duc la curățirea sufletului (catharsis) de prisosul de simțire, la recîstigare echilibrului lăuntric, la normalitate. Dacă Aristotel accentua latura rațională a poeziei, teoreticienii de după el se vor alinia celor două concepții privind rolul ei, a pragmatismului utilitarist și a satisfacerii plăcerii estetice, sau, în unele cazuri, cum s-a întîmplat cu Horațiu, se vor exprima pentru necesitatea împlinirii concomitente de către poezia amîndurora. La Horațiu Pippidi descoperă, însă, două poetici, una de tinerețe, promovînd „estetismul“ (satisfacerea plăcerii estetice) și una de maturitate, accentuînd latura utilitaristă a ei, ambele argumentate cu precizie de cunoscător, știutor de greacă și latină, limbi pe care ar dori să le vadă revitalizezate și introduse în procesul de învățămînt. Pippidi socotește că la marginalizarea acestor limbi în procesul instructiv-educativ, în general, au contribuit, în primul rînd lipsa de „însuflețire“ manifestată de marii știutori ce propuneau aceste discipline cu care ar fi trebuit, după o expresie a lui C. Noica, „să cuminece“ — cit și imposibilitatea retrăirii acelei vechi experiențe spirituale pe care se întreceau s-o propovăduiască, nu dinăuntru, ci, dimpotrivă, împodobită cu veșmintele demodate și greoaie ale unor expuneri docte, dar reci, dinafara ei. Nu e mai puțin adevărat însă, că în cazul României specificațiile docte și iconoclaste și, în intenționalitatea lor utile, ale unor exegeți români ca Paul Zarifopol privind malversațiile ce pot surveni în cultura modernă de pe urma admirației demobilizante a civilizației grecești, au putut fi luate ca argument al „tehnicistilor“ ce au decis marginalizarea disciplinelor umaniste în procesul de învățămînt. Ca remediu s-ar cuveni ca învățații și dascălii să se apropie fără sfială de capodoperele literaturilor vechi, în care își vor regăsi o parte din umanitatea lor. Faptele înaintașilor întru această apropiere sunt exemple concludente pentru prezent. De aceea nu întîmplător acestei grupări de eseuri autorul i-a adăugat cele cîteva pagini despre corespondența lui Vasile Pârvan, a cărui personalitate își dezvăluie acum o fațetă neașteptată. Astfel, dacă dorința lui Pârvan de a se alege, odată patriarh al bisericii românești, altădată ministru al afacerilor externe, a fost adevărată, așa cum afirmase Goga și cum l-a crezut D. M. Pippidi, atunci cu siguranță marele învățat, nostalgic de perfecțiunea utopiei lui Platon, își

va fi închipuit că ar putea fi unul dintre conducătorii „cetății” marelui filosof, predestinat, datorită calităților sale excepționale, să contribuie la fericirea semenilor săi.

BLAGA MIHOC

Arhivele Olteniei,

1, Serie Nouă, București, 1981

În editura Academiei R. S. România a apărut recent *primul volum* din seria nouă a *Arhivelor Olteniei*. Noua serie continuă și reprezintă totodată o nouă etapă în evoluția vechii publicații care au fost *Arhivele Olteniei* între 1922—1943 (ultimul număr pe trei ani 1944—1946 a ieșit de sub tipar la sfârșitul anului 1946 când se sărbătorea și un sfert de secol de la apariție) și care a însemnat 130 de numere de istorie, arheologie, folcloristică, lingvistică, geografie, literatură, viață culturală și etnografie olteană și nu numai olteană, adică românească, frumos rostită și de alese nume slujită. Ea a fost și este așa cum deosebit o definea Mihnea Gheorghiu „*una din acele publicații românești fundamentale pentru emanciparea culturală a marilor regiuni istorice ale țării, fără de cercetarea cărora nu se poate întreprinde o istorie științifică a culturii naționale*” (s.n. — S.D.). *Arhivele Olteniei* s-au bucurat de prețuirea unor mari personalități ale culturii românești ca N. Iorga, I. Bianu, A. Sacerdoțeanu, N. Bănescu și mulți alți. Iorgu Iordan scrie chiar, în paginile primului volum recent apărut: „am apreciat-o, cum merita, pentru serviciile neprețuite pe care le aducea, înainte de toate, filologilor și istoricilor noștri, prin studiile și articolele consacrate trecutului acestei vechi și interesante provincii românești, care este Oltenia,” și Iorgu Iordan adaugă „Și în alte centre culturale ale țării ar putea fi imitat exemplul craiovenilor, punându-se greutatea principală pe cunoașterea aspectelor mai mult sau mai puțin specifice ale vieții, privită din punct de vedere istoric (în sens larg), a regiunilor respective, de-a lungul secolelor”, astfel ca acestea să concure la cunoașterea unui întreg, a trecutului nostru național.

Noua serie a *Arhivelor Olteniei*, ce apare sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice a R. S. România, răspunde întrebărilor cuprinse în documentele Partidului Comunist Român privind dezvoltarea științei și culturii în societatea socialistă în toate regiunile țării.

Volumul întâi din noua serie își inaugurează tematica vastă de istorie (I), filozofie, sociologie, economie (II), filologie (III), etnografie și folclor (IV) și cronică, recenzii și prezentări de cărți (V) prin două studii de mare interes pentru gândirea românească contemporană, și nu numai pen-

tru ea, privind *Originalitatea gândirii revoluționare a tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român*, de E. Trăistaru și *Dezvoltarea creatoare a materialismului dialectic și istoric în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu*, de Tiberiu Nicola.

Capitolul I. *Istorie*, la care ne vom referi, prin natura preocupărilor noastre, mai jos, cuprinde două subcapitole, primul de *studii și articole*, în al doilea de *Note și documente*. La acest prim capitol e necesar să adăugăm și pe cel de al cincilea *Cronică, recenzii și prezentări de cărți* (V), care se referă, aproape în întregime, de asemenea, la istorie.

Toate studiile, articolele, notele, cronicile și recenziile au calitatea remarcabilă, ca referindu-se la istoria Olteniei, în diferitele sale etape, să intereseze întregul nostru front istoriografic. Acestea sînt semnate în primul rînd de specialiști și cercetători recunoscuți în țară și peste hotare, care își desfășoară activitatea în instituții, centre de învățămînt și știință din capitală, alte centre ale țării, dar și, evident, din Craiova, Tr. Severin sau alte orașe mari oltene. Amintim astfel pentru început studiile: *Burebista — mare personalitate a lumii antice* de D. Berciu; *Contribuții la problema romanizării în Dacia inferior* de D. Tudor; *De la Romania la România*, de Șt. Ștefănescu; *Academia și Universitatea în slujba Unirii*, de T. Georgescu; *Probleme ale studiului izvoarelor privind insurecția din August 1944*, de Fl. Constatiniu; cronică *Pe marginea lucrărilor celui de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice* (10—17 august 1980), de M. Mușat, în măsură să intereseze, prin adîncimea deosebită a problemelor abordate, pe toți istoricii noștri, deoarece faptele prezentate se referă pe de o parte la Oltenia, pe de altă parte la un întreg care este *Dacia, Daco-Romania, România*.

Deși privesc istoria și arheologia Olteniei, celelalte studii, articole, note și recenzii au fost scrise de cercetători din institutele de cercetare oltene sau din alte părți, ele aruncă, la fel, o lumină și asupra înțelegerii istoriei întregului, a României. Ne referim la studiile: *Grădinile, o nouă așezare a neoliticului timpuriu din sud-estul Olteniei*, de M. Nica; *Tezaurul de podoabe tracie de la Hinova, județul Mehedinți*, de M. Davidescu; *Noi mărturii arheologice descoperite la Craiova privind civilizația getodacică*, de Gh. Popilian; *Tezaurul medieval de la Afumați, județul Dolj*, de D. Ciobotea; *Matrice sigilare provenind din Oltenia conservate în colecția Direcției generale a Arhivelor Statului*, de M. Dogaru; *Mișcări demografice din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, de V. Joița; *Situația demografică a Olteniei între anii 1828—1856*, de I. Petrescu; *Un program unionist craiovean necunoscut*, de I. Pătroi; *Mișcarea socialistă și problema agrară în Oltenia în anii 1898—1899*, de V. Chiriță; *Participarea cadrelor didactice din Oltenia la primul război mondial* (1916—1918), de N. Andrei; *Partidul Comunist Român — sinteză revoluționară a istoriei patriei, a mișcării muncitorești din România*, de V. Niculae; *Activitatea comuniștilor din Oltenia în perioada 1933—1938 pentru rezolvarea unității de acțiune a tuturor forțelor democratice în lupta împotriva fascismului*, de V. Osiac; *Calafatul în zilele fierbinți ale lui August 1944*,

de V. Petrișor și documentarele: *Despre distrugeri de documente feudale mehedințene*, de N. Chipurici; *Un proiect de statuie a lui Tudor Vladimirescu*, de D. Neguleasa; *Documente inedite din Oltenia privind răscoala grănicerilor și țăranilor din 1853—1854*, de P. Barbu; *Documente noi referitoare la rezistența locuitorilor din județul Dolj împotriva ocupației habsburgice (1854—1855)*, de I. Vulpe și Zarzăra și I. G. Duca: *Memorii*, de S. Neagoe.

Alături de alte cronici, recenzii și prezentări de cărți (printre care H. H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, București, 1980 și chiar o lucrare de istorie universală tipărită la Craiova (G. Moron, *Istoria Venezuelei*, Craiova, 1980) sînt prezentate în publicația olteană, două lucrări, dar care se referă la alte două provincii românești, la alte părți ale întregului, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Cluj-Napoca, 1979 (de V. Zoița) și *Istoria orașului Iași*, I, Iași, 1980 (tot de V. Zoița), deci în acest din urmă caz a istoriei orașului românesc ce a jucat un atît de mare rol în istoria tuturor românilor.

Întreaga mișcare de idei cuprinsă în primul volum al *Arhivelor Olteniei* la capitolul istorie (la care, desigur, va trebui adăugate și capitolele de Filozofie, Filologie și Etnografie) constituie un cîștig al istoriografiei noastre și pe plan mai larg al culturii naționale. Salutînd cu multă bucurie apariția sa dorim Arhivelor Olteniei viață lungă și așteptăm cu același interes și volumele viitoare.

S. DUMITRAȘCU

RADU VULPE

(1899—1982)

S-a stins din viață arheologul *Radu Vulpe*, personalitate de seamă a istoriografiei românești. *Radu Vulpe* s-a născut la 29 decembrie 1899 în comuna Albești, județul Ialomița. Studiile universitare și le-a făcut la București (1920—1924), avindu-l *magistru* pe *Vasile Pârvan* căruia i-a păstrat o amintire neștersă, reeditându-i operele (i-a tradus lucrarea *Dacia* din limba franceză publicând-o în mai multe ediții și i-a republicat recent *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*), făcându-i cunoscute ideile și distinsa sa personalitate. În anul 1927 și-a luat doctoratul. Studiilor universitare bucureștene le-au urmat două stagii de specializare în Italia și Franța. *Radu Vulpe* a fost membru al *Școlii Române* din Roma (1924—1926), organizată și condusă de magistrul său *Vasile Pârvan* și al *Școlii Române* din Franța (Paris, Fontenay aux Roses) (1928—1929), organizată și condusă de *Nicolae Iorga*.

Activitatea sa muzeografică (între 1923—1926 a fost asistent la Muzeul Național de Antichități) și universitară s-a desfășurat la *București* și *Iași*. Între 1926—1939 a fost pe rînd *asistent*, *docent* și *conferențiar* de istorie antică la Universitatea din București, și apoi — 1939—1945 — profesor de arheologie la Universitatea din Iași. Activitatea științifică și-a desfășurat-o la muzeu, catedrele respective, la *Institutul de studii balcanice din București* (1943—1948), dar mai ales în cadrul *Institutului de Arheologie* din București, din 1953 și pînă la moarte.

Recunoscîndu-i-se meritele științifice depuse timp de peste o jumătate de secol, *Radu Vulpe*, a fost ales membru al *Academiei de științe sociale și politice* din 1970 și membru al *Consiliului permanent* al *Uniunii Internaționale de științe pre- și protoistorice* (1952—1964).

Este unul din primii noștri *dacologi*. Încă în timpul vieții lui *Vasile Pârvan*, făcînd parte din *Școala românească modernă de arheologie* inițiată și condusă de marele învățat, efectuează cercetări arheologice în așezarea geto-dacă de tip *dava* de la *Tinosu* pe Prahova, rezultate publicate încă în

1924 în primul volum al *Daciei* (v. R. Vulpe și Ec. Dunăreanu-Vulpe, *Les fouilles de Tinosul*, în *Dacia*, I, 1924, p. 166—233).

Principalele sale șantiere arheologice, cele prin care și-a format gândirea științifică și care i-au permis să aducă contribuții originale importante la cunoașterea istoriei vechi a României au fost cele de la *Poiana*, *Izvoare*, *Poienеști* și *Popești*.

Stațiunea arheologică *Poiana* (com. Nicorești, jud. Galați) pe Siret, era cunoscută încă de pe vremea lui Vasile Pârvan. Aici a fost cercetată îndelung o așezare daco-getică datînd din sec. IV î.e.n.—I e.n. identificată de R. Vulpe cu *Piroboridava* (v. R. Vulpe și Ec. Vulpe, *Les fouilles de Poiana, campagne de 1927*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 253—351; R. Vulpe, *Piroboridava: La station protohistorique et daco-romaine de Poiana dans la Moldavie inférieure*, în *Revue Archéologique*, XXXIV, 2, Paris, 1931, p. 237—276; idem, *Șantierul arheologic Poiana*, în SC IV, I, 1950, p. 47—52; idem, *ibidem*, în SC IV, II, 1, 1951, p. 177—216; idem, *ibidem*, în SC IV, III, 1—2, 1952, p. 191—230).

La *Izvoare* (com. Dumbrava Roșie, lângă Piatra Neamț, a cercetat între 1936—1948, printre altele, o așezare neolitică de tip *Cucuteni*, unde a fost delimitată cultura *Precucuteni*, descoperire ce a făcut apoi „carieră“ în complexul neolitic *Cucuteni-Ariușd-Tripolie* (v. monografia *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*, București, 1957, 397 p.).

În stațiunea arheologică de la *Poienеști* (jud. Vaslui) au fost cercetate (1949) mai multe obiective arheologice, o necropolă bastarnă din cultura de tip *Poienеști-Lukașevka* (v. *Le problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie*, în *NEH*, I, 1957, p. 103—119), o necropolă și o așezare carpică, morminte sarmatice și o așezare de tip *Sintana de Mureș-Cerneahov* (v. *Săpăturile de la Poienеști din 1949*, în *Materiale*, I, București, 1935, p. 280—503).

Unul din cele mai importante șantiere arheologice ale arheologului *Radu Vulpe* a fost, pe lângă cele trei șantiere moldovene, pomenite mai sus, șantierul arheologic de la *Popești* (com. Mihăilești, jud. Ilfov). La locul „Nucet“ a fost cercetată miniușul de Radu Vulpe o stațiune arheologică cu mai multe nivele de locuire, din epoca bronzului, din prima vîrstă a epocii fierului Hallstatt — cultura *Basarabi* și cea mai impresionantă dintre ele, așezare *geto-dacă* din sec. II—I î.e.n. cu cinci nivele de locuire. În cadrul celui de al doilea nivel s-au dezvelit: „temeliile unui mare ansamblu de locuințe (probabil un palat), a resturilor unor construcții cu rol economic (cuptor, magazii de provizii), și de locuit, ca și a unei bazei cu vîrf absidal orientat către NV (cu o serie de vetre înălțate și ornamenteate cu simboluri religioase), vădesc rolul de centru politic și economic de primă importanță pe care l-a avut cetatea de la Popești, în vremea respectivă“ (A.V.), (v. *Șantierul arheologic Popești*, în SCIV, VI, 1—2, 1955, p. 239—269; *Materiale*, III, 1957, p. 227—246; V, 1959, p. 339—349; VI, 1959, p. 307—324; VII, 1961, p. 321—328; VIII, 1926, p. 457—462).

Cercetările sale arheologice de teren s-au desfășurat cu precădere în provinciile românești Moldova (șantierele Poiana, Izvoare, Poienești și altele) și Muntenia (Tinosul, Popești și altele), dar studiile s-au referit și la alte provincii istorice românești — Dobrogea, Oltenia, chiar Transilvania și Crișana. Ele au tins mereu spre studiul întregului — *civilizația dacă și romană* de pe cuprinsul Daciei, și, chiar mai mult, civilizația și cultura ahthtonă dacică și daco-romană în contextul Europei centrale și de sud-est, domenii în care ne-a dat nu numai studii importante, ci în unele cazuri și sinteze remarcabile.

Radu Vulpe este autorul unei întinse monografii arheologico-istorice asupra provinciei românești Dobrogea, publicată în 1938 (v. *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, 420 p.). Ulterior revine asupra acestui subiect în cadrul monografiei colective în trei volume *Din istoria Dobrogei*, unde prezintă *Perioada Principatului* (v. DID, II, București, 1968, 292 p.). Paralel a publicat și alte lucrări referitoare la trecutul antic al Dobrogei (v. *Ex-voto au cavalier thrace provenant de Callatis, în Dacia*, VIII, 1964, p. 335—343; *Dio Cassius et la campagne de Trajan en Mésie Inférieure*, în *Studii Clasice*, VI, București, 1964, p. 205—232; *Limita meridională a provinciei Scythia, în Pontica*, V, 1972, p. 205—221), ajungând, pentru epoca romană la studiul *daco-romanității* din provincia romană dunăreană *Moesia*, organizată de romani pe pământul dacic și din care a făcut parte și Dobrogea (cu toate rearondările de teritoriu operate de imperiali) pînă în anul 602 î.e.n. cînd Imperiul romano-bizantin cedează linia Dunării. Este o provincie — cu Dobrogea — unde romanitatea a fost puternică și viabilă, constituind o parte a vetrei daco-romanității, de formare a poporului român (v. *Colonies et municipes de la Mésie Inférieure*, comunicare la a VI-a Conferință Internațională de Studii Clasice Eirene, Plovdiv, 1963 publicată în *Acta Antiqua Philippopolitana*, Sofia, 1963, p. 146—156).

Radu Vulpe a fost unul din *tracologii* noștri de seamă, alături de arheologii G. G. Mateescu, D. Berciu, lingvistul I. I. Russu și alții. În cadrul Școlii române din Roma el a studiat cu precădere istoria veche a lumii băștinașă din Europa de sud-est și Balcani, publicînd, la început în *Ephemeris Dacoromana*, ca de altfel toți arheologii și istoricii care au trecut prin perioada de specializare pârvaniană, apoi în alte reviste (v. *Gli Illiri dell' Italia imperiale romana*, în ED. III, 1925, p. 109—258; *L'âge du fer dans les régions thrace de la Péninsule Balcanique*, în *Mélange de l'école roumaine en France*, 2, Paris, 1929, p. 344—507; *Prioritatea agnaților la succesiunea tronului în Macedonia și Tracia*, în *În Memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 313—323; *La succession des rois Odryses, în Istros*, I, 2, 1934, p. 230—240; *Les haches albano-dalmates et la regne de Cadmos chez les Enchéleens*, în *Istros*, I, 1, 1934, p. 44—59 și în limba română în volumul *Inchinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 240—430; *Le nom de Serdica*, în volumul *Studia in Honorem Acad. D. Dečev*, Sofia, 1958, p.

93—104; *La priorité des agnates dans la transmission de la royauté chez les Thraces, les Daces et leurs voisins*, în *Thracia*, II, 1974, p. 63—69, comunicare prezentată la primul Congres Internațional de Thracologie).

Drept recunoaștere a valorii studiilor sale asupra trecutului antic al Europei sud-estice, a studiilor sale de tracologie, a fost ales în 1976 președinte al celui de al doilea *Congres Internațional de Thracologie*, ce a avut loc la București, între 4—10 septembrie acel an. *Radu Vulpe* a publicat cu acest prilej un volum miscelaneu de studii intitulat *Studia Thracologica*, București, 1976.

Dar cel care și-a început ucenicia științifică sub îndrumarea lui Vasile Pârvan, și a săpat în tinerețe așezarea geto-dacă de la *Tinosul* pe Prahova, a studiat mereu civilizația și cultura tracilor de la nord de Balcani, *civilizația și cultura geto-dacilor*. Radu Vulpe a fost, așa cum am mai amintit un *dacolog*, alături de marii săi colegi *C. Daicoviciu*, *Oct. Floca*, *D. Berciu* și alții. Cercetările sale (șantierele *Tinosul*, *Poiana*, *Popești*) și studiile sale, publicate fără întrerupere timp de jumătate de secol, ne îndreptățesc să facem această afirmație. Pe lângă cele amintite din perioada studiilor sale pariziene (Școala română de la Fontenay aux Roses, condusă de *N. Iorga*) amintim pe cele din perioada postbelică, care valorifică noile sale cercetări și cuprinderea întregului — *Dacia preromană de la Burebista la Decebal* (v. *La civilisation gète-dace et ses problèmes a la lumière des dernière fouilles de Poiana, en Basse-Moldavie*, în *Dacia*, I, 1957, p. 143—164; *L'origine delle castruzioni daciche ad abside nell'eta preromana*, în *Atti del VII Congresso Internazionale di Archeologia Classica*, Roma—Napoli 1958, Roma, 1960, p. 94—110; *Argedava*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 557—566; *Les Bures alliés de Décébale dans la premiere guerre dacique de Trajan*, în *Studii Clasice*, V, București, 1963, p. 223—247; *Les Germains du Trophé d'Adamclissi*, în *Archeologica*, Wroclaw, XIV, 1963, p. 49—64; *La capture de la soeur de Décébale*, în *Sargetia*, IV, 1966, p. 79—95; *Getul Burebista, conducător al întregului neam geto-dac*, în *Studii și Comunicări*, I, Pitești, 1968, p. 33—55; *Deceneu, consilierul intim al lui Burebista*, în *Magazin istoric*, IV, 636, 1970, p. 60—65; *La foudre de Jupiter a Tapae*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 571—584; *Prigionieri romani suppliziati da donne dacice sul rilievo della Colonna Traiana*, în *Rivista storica dell'antichità*, Bologna, III, 1—2, 1973, p. 109—125; *Le portrait de Décébale*, în *Apulum*, XIII, 1975; *Histoire des recherches thracologiques en Roumanie*, în *Thraeco-Dacica*, București, 1976, p. 13—51). Ne-a lăsat, de asemenea, o lucrare de sinteză asupra geto-dacilor din Muntenia, într-o frumoasă carte de popularizare *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, dar care a fost și este folosită frecvent în toate studiile de specialitate privind istoria și arheologia geto-dacilor din această provincie istorică românească.

Pe *Radu Vulpe* l-a preocupat, ca pe mulți istorici și arheologi ai noștri de la *B. P. Hașdeu* încoace, *V. Pârvan*, *I. Andrieșescu*, *C. Daicoviciu*,

I. Nestor, D. Tudor, M. Macrea, I. I. Russu, B. Mitrea, D. Berciu, soarta civilizației și culturii geto-dace, a geto-dacilor în epoca romană. *Radu Vulpe* a fost în felul său un deschizător de drumuri în ce privește studiul civilizației și culturii geto-dace de epocă romană din teritoriul ocupat vremelnice sau rămas neincorporat celor două provincii romane *Dacia* și *Moesia* ca provincii romane, parte componentă în procesul de romanizare și continuitate pe teritoriul Daciei și în procesul de formare a poporului român în patria sa. Desigur cercetările sale privesc pe geto-dacii din Muntenia și Moldova în epoca romană și postromană (v. *Les Gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains*, în *Dacia*, IV, 1960, p. 309—332; *La Valachie et la Basse-Moldavie sous les Romains*, în *Dacia*, V, 1961, p. 365—393; *Les populations sud-orientales de l'Europe et l'Empire Romain*, raport la I-^{er} Congrès International des Etudes balcaniques et sud-est européennes, Sofia, 1966, apărut în *Actes...*, II, Sofia, 1970, p. 31—48; *Considerations historiques autour de l'évacuation de la Dacie par Aurélien*, în *Dacoromania*, I, Freiburg München, 1973, p. 41—51).

Radu Vulpe a redactat capitole de specialitate în două din sintezele generale ale istoriei noastre naționale *Istoria României*, I, București, 1960, p. 517—530 (sub redacția acad. C. Daicoviciu) și *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 37—90 (sub redacția acad. A. Oțetea), aceasta din urmă apărută și în traducere italiană *Storia del popolo romeno*, Roma, 1971 și engleză *The History of the Romanian People*, New York, 1974.

Cercetător, erudit și savant în domeniul antichităților trace, dace și daco-romane, *Radu Vulpe* a fost un profesor iubit de studenții săi și de un cerc larg de colaboratori. Omul *Radu Vulpe* era de o jovialitate proverbială. Intransigent și ferm în apărarea adevărului istoric marele arheolog român nu respingea niciodată ipotezele și părerile altora, respectându-le, deci discutându-le cu seriozitate și competență și apreciind tot ceea ce i se părea constructiv. Elev al lui V. Pârvan și N. Iorga va deveni un colaborator de nădejde al *Revistei Istorie Române* (v. P. Cernavodanu, *RIR*, 1931—1947, Bibliografie critică, p. 28), își va elogia colegii (v. *Argedava*, în *OmCD*) și va fi cel care va reedita, studia și prețui permanent personalitatea și opera magistrului său V. Pârvan (v. *Activitatea științifică a istoricului Vasile Pârvan*, în *Studii*, X, 3, 1957, p. 7—39), prețuindu-și nefățărit colaboratorii, studenții, cercetătorii mai tineri.

Cercetările de teren și studiile pe care le-a elaborat, sintezele ce le-a lăsat istoriografiei românești și europene, au fost dedicate în special teritoriului celor trei provincii istorice românești — *Muntenia*, *Dobrogea* și *Moldova*. *Radu Vulpe* s-a legat însă prin studiile sale de ansamblu cu civilizația dacică și daco-romană de pe întreg cuprinsul Daciei, al României. A dedicat însă și lucrări speciale altor provincii istorice românești, *Olteniei* (v. *Rabon, numele antic al pîriului Drincea*, în *Drobeta*, I, Drobeta-Tr. Severin, 1974, p. 35—45), *Transilvaniei* (v. V. Pârvan și *Transilvania*, în *Steaua*, XVIII, 6, 1967, p. 7—10) și *Crișanei*.

Radu Vulpe a fost la Oradea cu mai multe prilejuri, ținând conferințe (*Originea poporului român în opera lui Vasile Pârvan*) participând la deschiderea unor expoziții temporare (*Civilizația geto-dacă din bazinul Siretului*, martie 1979, deschisă la Oradea cu ocazia celei de a XIII Sesiuni anuale de rapoarte arheologice din anul 1978) și publicând în *Crisia* lucrarea *Civilizația geto-dacă din bazinul Siretului în cadrul marii unități a Daciei* (*Crisia*, X, 1980, p. 11—14).

Opera sa, faptele sale, personalitatea sa științifică, făptura sa de o caldă omenie și aleasă colegialitate științifică va rămâne mereu vie în gândirea și simțirea tuturor celor care l-au cunoscut, a întregii școli arheologice moderne românești, din care cu onestitate a făcut mereu parte și care l-a prețuit și stimat.

Opera și memoria sa vor rămâne de neuitat.

S. DUMITRAȘCU

